Varia XIX

Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov
(Trnava – Modra-Harmónia 18. – 20. 11. 2009)

Editori
Juraj Hladký
Ľubomír Rendár

Trnava
Trnavská univerzita v Trnave
2010

Trnavská univerzita v Trnave
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV

Editori
PhDr. Juraj Hladký, PhD.
PaedDr. Ľubomír Rendár, PhD.

Recenzenti
Doc. PaedDr. René Bílik, CSc.
Doc. PhDr. Elena Krasnovská, CSc.
Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
Doc. PhDr. Anna Rýzková, CSc.

© Vydala Trnavská univerzita v Trnave, 2010

ISBN 978-80-970561-1-7
EAN 9788097056117

Obsah

Slovo na úvod 6
Mária Beláková 7
Pomenovaná aj nepomenovaná (Gidra)
Jan Bušta, Tomáš Čapek 12
Rozpoznávání a četnost víceslovných výrazů v textu
Barbora Geistová Čakovská 15
Aplikácia logických nástrojov pri riešení problematiky lexikálnej synonymie
Radka Čapková 35
Reklama jako potenciální zdroj frazeologie ve vyjadřování SŠ studentů
Miroslava Čurová 38
K problému antroponymickej sústavy v Žilinskej knihe
Eva Drugdová 42
Efektívnosť komunikácie v multimediálnom prostredí
Radoslav Ďurajka 51
Všetko so všetkým súvisí
Žaneta Dvořáková 57
Faktory ovlivňující výběr jmen v literatuře (na příkladech z Tylových dramat)
Ivana Džundová 70
K tzv. zradným slovám v preklade z bieloruštiny do slovenčiny
Anna Gálisová 76
Syntaktická výstavba hovorených komunikátov
Margit Garajszki 81
Hrdinstvo u Petra Karvaša
Miroslava Gavurová 90
Prekladaj, ako počuješ!
Andrea Goótšová 97
(Ne)vyjadrenie posesívnych vzťahov v hydronymii Hornádu
Barbora Hanzová 103
Překladatelské zvláštnosti knihy o Tobiášovi v rkp. UK XVII E 9
Juraj Hladký 108
Pastuchov, Otrokovce, Trhovište a názvy zaniknutých osád v ich katastroch
Eva Henčeková 114
K problematike kultúrneho obsahu učebnice anglického jazyka pre štvorročné gymnáziá
Eva Chudíková, Andrej Závodný 120
Porovnávanie motivačných činiteľov v staroľubovnianskom a senickom regióne
Ladislav Janovec 127
Sémantická stránka českých a běloruských neslovesných adjektiv jako faktor ovlivňující jejich kolokabilitu
Eli Vanyova Kanova 131
Slovenčina mladých Bulharov v Bratislave – interferenčné javy v spontánnych rečových prejavoch (interferenčné javy v hláskoslovnej rovine)
Agáta Karčová 139
Analýza jazykového prejavu v televíznej relácii (na báze Slovenského hovoreného korpusu)

Miroslav Kazík 147
Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede vydatých žien v Černochovom Vrchu (Černochov Vrch, Drgoňova dolina, Durcova dolina)
Viktoria Kissová 173
Ozvláštňovanie sujetovej línie v prozaickej tvorbe Jána Červeňa
Ivana Kopásková 178
Filozofické, jazykovedné a metodické východiská pri skúmaní proprií
Monika Kováčiková 185
Farebný obraz človeka v slovenskom paremiologickom a frazeologickom fonde
Eva Kvantíková 190
Morfologická variantnosť tvarotvorného základu feminín v genitíve plurálu
Miroslava Kyseľová 198
Inštrumentál plurálu maskulín v súčasnej jazykovej praxi
Lucia Luptáková 212
Apelatívne východiská toponymie Očovej
František Martínek – Radek Ocelák 219
Tvorba korpusu k lingvistické analýze humanistické češtiny
Mária Moravčíková 228
Vplyv komunikácie prostredníctvom počítača na jazykovú kultúru : „Netspeak“ klávesnicovej generácie
Michala Mračka 238
Sémantika slovies s predponou *do-* v slovenčine a chorvátčine
Katarína Muziková 245
Variantnosť v starších kodifikáciách
Martin Ološtiak 256
K charakteristike okazionalizmov v internetových diskusiách
Ján Pitoňák 264
Internet a publicistika
Slavka Pitoňáková 272
Jazyk médií
Katarína Podhajecká 276
Komunikačný potenciál operátora *kto* v súčasnej písanej slovenčine
Martin Pukanec 283
Etymológia slova *župa* na základe jednej chetitskej paralely
Markéta Pytlíková 286
Vysvětlivky ve staročeském překladu Makabejských knih
Anna Ramšáková 292
Výklad distribúcie foném za psl. striednice vo fonologickom systéme nárečí lokalít Skalité, Čierne, Oščadnica, Turzovka, Korňa, Kornica
Ľubomír Rendár 316
Niekoľko poznámok o viazanej výslovnosti v slovenčine
Lucie Rychnovská 322
…zapovidám, by se kontrolirovalo, jest-li já pracují… aneb O vlivu němčiny na český jazyk Bedřicha Smetany
Kateřina Rysová 325
Kam se poděly (v)zrostliny
Zuzana Sedláčková 327
„Vôbec nie som vulgárny, to len používam slang“
Veronika Sliačanová 335
Dynamika slovnej zásoby v španielčine

Hana Sobalíková 340
Byla staročeská *lokusta* k jídlu?
Katarína Sziveková 348
Slovensko – maďarský bilingvizmus: teória a prax
Štěpán Šimek 366
K pramenům a didaktickým prvkům Zprávy písma slovenského Tobiáše Masníka
Paulína Šlosárová 372
Umenie komunikovať a slovenská masmediálna sféra
Jana Spálová 378
Extra-graphic Dimensions of Expressions – Pictures, Blank and Black Pages in the Sterne´s Novel The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman
Pavel Štěpán 381
Složená adjektiva v pomístních jménech v Čechách
Veronika Štěpánová 386
Mluvený projev studentů 1. ročníku Vyšší odborné školy herecké
Tamás Tölgyesi 390
K německé řemeslnické terminologii v českém, slovenském a maďarském jazyce
Dita Trčková 394
Metaforická konceptualizace přírodních katastrof v amerických novinách
Lucia Anna Trubačová 398
O problematike (jazykovej) zdvorilosti
Hana Vančová 405
Spoločenské vplyvy na tvorbu Oscara Wildea
Ľudmila Vichopeňová 413
Kondenzácia polopredikatívnych konštrukcií v slovenčine a v angličtine
Martina Vohralíková 417
Stručné návodové texty z komunikačního pohledu
Daniel Vojtek 424
Ako sa na Slovensku prekladal/prekladá Boris Vian
Kateřina Voleková 438
Napodobování a soupeření (*imitatio* a *aemulatio*) ve slovníku Klementinském (1455)
Hana Weissová 450
Odraz malého hospodárenia tzv. kovoroľníctva obyvateľov Hronca v terénnych názvoch
Petra Zrníková 455
Práca s textom nielen na hodinách slovenčiny na 2. stupni ZŠ

Slovo na úvod

Vážení účastníci 19. ročníka Kolokvia mladých jazykovedcov, milí priatelia,

sme veľmi radi, že máme možnosť opäť stretnúť sa na tomto podujatí, ktoré sa už dávno stalo sviatkom osobitne mladých jazykovedcov. Najmä starší kolokvialisti potvrdia, že predstaviť svoje vedeckovýskumné aktivity nielen pred auditóriom kolegov, ale aj v kuloároch, v menej formálnych rozhovoroch, je vzácnou príležitosťou zakúsiť vedu v jej rozmanitých podobách. Je to zároveň vzácna príležitosť aj na bližšie osobné zoznámenie sa s kolegami a nadviazanie bližšej spolupráce. Aj vďaka týmto stretnutiam vzniklo viacero vedeckovýskumných projektov, do ktorých sa zapojili mladí jazykovedci – doktorandi, asistenti, odborní asistenti či dokonca aj študenti a docenti – filológovia a osobitne lingvisti nielen zo slovenských univerzít či z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale aj kolegovia a priatelia z univerzitných či vedeckovýskumných pracovísk z Čiech, Poľska, Bulharska, Srbska či iných slovanských aj neslovanských krajín. Veríme, že podnetným a plodným bude aj tento, v poradí už 19. ročník Kolokvia mladých jazykovedcov. Nad zorganizovaním tohto cyklického podujatia tento raz prevzali záštitu kolegovia z Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, pochopiteľne, s neodmysliteľnou gestorskou aj organizačnou podporou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, ktorú na rokovaniach zastupovala prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. Takisto nemožno nespomenúť pomoc duše kolokvialistických podujatí Gabiky Múcskovej.

V rámci 19. ročníka Kolokvia mladých jazykovedcov v Modre-Harmónii sa 18. – 20. novembra 2009 prezentovalo 81 účastníkov zo Slovenska, Česka, Poľska, Srbska, Bulharska a Maďarska. Veríme, že aj tento zborník, ktorý vychádza v elektronickej podobe, predstaví nielen široký odborný či vedecký diapazón jeho účastníkov, ale takisto aj utvorí možnosť širšej odbornej či vedeckej diskusie a spolupráce.

Pomenovaná aj nepomenovaná (Gidra)

Mária Beláková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV VEGA č. 1/0447/09 *Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu*.

Potok Gidra (38, 5 km dlhý) pramení pod malokarpatským vrchom Baďúrka vo výške asi 485 m n. m. Prevažne juhovýchodným smerom preteká cez obce Malých Karpát (Píla, Častá), Podunajskej pahorkatiny (Budmerice, Jablonec, Jarná, Cífer, Pác, Slovenská Nová Ves, Voderady, Pavlice) a roviny (Abrahám, Malá Mača). V Malej Mači sa vlieva do Dudváhu ako jeho pravostranný prítok a tvorí súčasť povodia Váhu.

O toku Gidry sa vyjadruje J. Tibenský v monografii Poctivá obec budmerická, pričom používa citát Mateja Bela z diela Notitia Hungariae novae historico-geographica. „Budmerice....rozprestierajú sa na príjemnej rovine medzi lesom... a potokom Gidrou, ktorého tok nikdy neslabne a nezamŕza.“ L. Bernadič v monografii Cífer (porov. 1991, s. 9 – 10) spomína Gidru ako malokarpatský potok: „Územie dnešnej Trnavskej pahorkatiny v období neogénu tvorilo more, ktoré sa po dlhodobých geologických zmenách zmenilo na sladkovodné jazero. Toto plytké jazero postupne zanášali vody Váhu, Dunaja a iných riek a potokov. V tomto období sa oblasť Cífera stala rovinou, ktorou pretekal Váh. Svoje koryto posúval čoraz ďalej na východ, a tak cez územie Cífera začal pretekať jeden z malokarpatských potokov Gidra, ústiacich do Váhu alebo do niektorého z jeho prítokov.“

Gidra poskytovala v minulosti dostatočnú vlahu pre pestovanie úrody a výhodné podmienky pre zakladanie sídlisk, preto v jej blízkosti nachádzame stopy významnej ľudskej činnosti (napr. Pác – Limes Romanus).V súčasnosti už nejestvujú všetky ramená a prítoky Gidry, pretože boli upravené ľudskou činnosťou, reguláciou vodného toku alebo samovoľnou činnosťou vody, vyschnutím. Napríklad v obci Pác nachádzame zmienku o minimálne troch ramenách (najsilnejšie z nich zostalo v podobe dnešnej Gidry). Ako hovorí L. Bernadič (1991, s. 17) „Jedným zo zaniknutých ramien Gidry je napríklad dôkaz pochádzajúci z obce Pác, kde sa v lokalite Nad mlynom našla bohatá vrstva humusu. Predpokladá sa, že humus vznikol v osade, ktorou kedysi pretekalo rameno Gidry. V susednej obci, v Slovenskej Novej Vsi, na prelome 18. – 19. storočia mala Gidra dve väčšie ramená a jedno z nich sa vetvilo na ďalšie dve, ktoré napájali niekoľko dnes už nejestvujúcich jazier v súčasnom intraviláne. Zaniknutých ramien sme, samozrejme, zaznamenali oveľa viac, avšak nie sú momentálne predmetom nášho záujmu.

O etymológii hydronyma sa dozvedáme v publikácii Zeměpisná jména Československa (Luterrer a kol., 1982), ktorá vychádza z maď. apelatíva gödör (jama, roklina).

Podobnú interpretáciu nachádzame aj v HSSJ (s. 378) ako gedra, geder v rovnakom význame jama, roklina. O výklad názvu sa pokúsil aj Š. Ondruš (porov. 2000, s. 24 – 25) v hypotéze o „lenivom prítoku Dudváhu od Karpát..."Odvodzuje ho od mena Gydra (pôvodne Kydra) s významom „kydavo, lenivo tečúci tok".

Svojím príspevkom chceme poukázať na problematiku pomenovaní Gidry, nejednoznačnosť a nesprávne záznamy v mapových materiáloch, na živé názvy a ich rekonštruované tvary.

Hydronymum Gidra je doložené vo viacerých kartografických materiáloch ako *Gidra* (VhMp 50, ZMpSR 50, 25, 10, ŠMp 1: 75 000, 1 : 25 000, GMp a iné.[1]), *Gidra patak* (PK, Odt), *potok Gidra* (EN), *Gidral* (ŠMO 5), *Gydra* (vojenské mapy), *Hydra* (ŠMO 5). Štátne mapy odvodené (1953) ju zachytávajú ako *Píla potok*, mapy 1. vojenského mapovania ako *Rothe Steinwasser oder Gidra* (*Červenokamenský potok, *potok Červený Kameň) a nachádzame tiež názvy *Pleva* (vojenské mapy a štátna mapa odvodená) a *Plevanský potok* (špeciálne a vojenské mapy). V kartografických materiáloch popri názve Gidra nachádzame aj názvy *Malom patak* (PK odt.), *Stari p*. (PK, odt., špeciálna mapa), *Olšový potok* (ŠMO 5). Posledné dva názvy sú diskutabilné a stavajú nás pred viacero otázok dotýkajúcich sa správnej lokalizácie vodného toku Gidra.

Azda najväčší problém nám spôsobila lokalizácia prameňa Gidry, pretože podľa pôvodných katastrálnych máp (PKMp) sa tieto údaje rozchádzajú. V PKMp Častej Gidra vzniká ako sútok *Kamenného potoka* (na tomto mieste značený ako Olšový potok; porovnaj vyššie spomínaný názov) a *Pajdly* (pramení nad Baďúrkou). Jej časť od prameňa po naznačený sútok nie je pritom pomenovaná. V mapách (PKMp) KÚ Dubová je ako Gidra nesprávne pomenovaný Kamenný potok, ktorý je však samostatným vodným tokom.

Problém sme zaznamenali tiež pri lokalizovaní potoka *Pajdla* a *Gidra.* Keďže nebolo jasné, kde presne Gidra pramení, bolo možné tieto dva toky stotožniť, pretože pramenia blízko seba pri vrchu Baďúrka (547 m n. m.). Potok Gidra pritom nie je pomenovaný ani na jednom z mapových materiálov pri prameni, ale až ďalej, na mieste, na ktorom nemožno určiť, či je totožná s tokom Pajdla. Odlíšiť Pajdlu od Gidry nám pomohol len údaj o nadmorskej výške z Encyklopédie Slovenska (porov. 1978), v ktorej Gidra pramení (485 m n. m.).

Rovnako sa nesprávne stotožňujú toky Gidra a Starý potok (ŠMO 5 1964) v KÚ Budmerice. *Starý potok* však v záznamoch 2. vojenského mapovania z 19. storočia zaznamenávame ako samostatný vodný tok. Starý potok pramení pri Červenom Kameni a pred vodnou nádržou Budmerice sa vlieva do potoka Gidra. V minulosti však ako samostatný vodný tok tiekol cez dolinu, v ktorej sa v súčasnosti nachádza spomínaná nádrž, a pri obci Budmerice sa vlieval do Štefanovského potoka. Štefanovský potok sa potom vlieval do Gidry. Táto časť potoka je v živej reči nazývaná **Horný potok*, pretože sa nachádza na hornom konci dediny.

Nejasnosti pri určovaní lokalizácie živých názvov sa prejavili aj v prípade vodných tokov *Starý potok*[2] v KÚ Abrahám (ŠMO 5 1960 Starý potok, 1893 Sztari patak)

---

[1] Ostatné kartografické materiály s vročením uvádzame pri stavbe hesla na konci príspevku.

[2] V tomto prípade nejde o rovnaký tok ako v KÚ Budmerice. V Budmericiach je Starý potok samostatným vodným tokom, nie ramenom Gidry.

a *Pleva* (pozri KJÚĽŠ Sztari patak = Pleva, Polva víz). Vodný tok Gidra sa na tomto území stretá so Starým potokom, ktorý tiekol v koryte dnešného Abrahámskeho kanála, a vytvára akúsi slučku, cez ktorú preteká prítok Gidry Ronava. Zastavíme sa pri výklade názvu Starý potok, ktorý sme spočiatku považovali za nezlučiteľný s tokom Gidra. Podľa pôvodných katastrálnych máp tiekla Gidra v minulosti na mieste Starého potoka (dnešný *Abrahámsky kanál*), ale domnievame sa, že mala pravostranné rameno, ktorého tok nepokračoval ďalej, ale končil sa v chotári. Toto rameno je v súčasnosti nazvané Gidrou a tvorí hlavný tok. Mohli by sme usudzovať, že Gidra zmenila svoje koryto a na mieste, kde bolo predchádzajúce koryto, tok pomaly zoslabol a vytvoril sa akýsi odpadový kanál (Starý potok, Abrahámsky kanál). Názov Starý potok by sme potom mohli chápať v polyonymickom zmysle slova ako „staré koryto Gidry, starý tok Gidry.“ S týmto pomenovaním však súvisí aj iný názov, a to *Pleva*, resp. *Plevanský potok*. Lokalita, ktorou pretekala Gidra, sa nazývala (aj nazýva) Pleva, zrejme motivovaná poľnohospodárskym využitím lokality nachádzajúcej sa na nive potoka. Obyvatelia územia patrili k významným pestovateľom prosa a obilnín, ktorých plevy mohli čiastočne zanášať vodný tok. Nie je však zatiaľ možné s istotou potvrdiť, či Plevanský potok je názvom Starého potoka alebo Gidry. Môžeme sa len domnievať, že plevy sa usádzali v toku, ktorý bol slabší. Tiež by sme sa mohli pozastaviť nad výkladom názvu Pleva, ktorý sme v mapových materiáloch našli v minimálnej miere, avšak podľa dokumentov, ktoré uvádza B. Varsik v publikácii Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí (1990) sa Pleva (Pilava) spomína už v 13. – 14. storočí[3].

Podobný problém sme zaznamenali v KÚ Pavlice, na území, kde Ronava vteká do Gidry. Ide o spomínanú „slučku“ so Starým potokom, ktorá v živej reči pretrváva ako Šachor (motivovaný porastom, šachorinou). Tento bývalý močiar obtekali obidva spomínané toky a jeden doňho vtekal. Jeden zo spomínaných tokov sa nazýval *Šachorský potok (KJÚĽŠ Šachorskí potok), avšak znova nie je možné s úplnou presnosťou povedať, o ktorý tok išlo. Myslíme si, že tento názov pomenúval vodný tok Ronava, ale naša hypotéza sa doteraz nepotvrdila.

Nie je vari žiadnou výnimočnosťou, že pri skúmaní vodného toku Gidra sme narazili na minimálne sedem názvov *Mlynský potok*. Len v chotári Píly sa nachádzalo asi sedem mlynov. Názvy Malom patak alebo Mlynský potok sme zaznamenali na týchto miestach: **Mlynský potok* (odklonené rameno Gidry v Budmericiach – vodný jarok PP, 90% PKMp Bu; 1895 *Malom patak*, nár. *Mlynský potok, Lanfešti[4]; 1895 Malom patak v Cíferi; *Mlynský potok v Pavliciach a Páci). Mlynský potok v Páci podľa kartotéky JÚĽŠ v živej reči obyvatelia nazývali aj **Zadný potok* (Zadní potok KJÚĽŠ). **Predný potok* (Prední potok KJÚĽŠ) označoval pravdepodobne rameno súčasne zachovanej Gidry. Obdobou Mlynského potoka je živý názov **Mlynský náhon* vo Voderadoch (porov. aj Voderadčan). Vo Voderadoch sa jedno z ramien Gidry tiež nazývalo **Panský potok* (Panskí potok KJÚĽŠ), pretože pretekalo grófskym umelo vytvoreným

[3] Etymológiou názvu Pleva sa na tomto mieste nebudeme zaoberať, pretože ide o pomerne širokú problematiku. Zmienime sa len o tom, že daktorí autori hovoria o motivácii z apel. píla (porov. obec Píla, cez ktorú preteká).

[4] Lanfešt = časť mlynského náhonu, žľab i hať (porov. Slovník slovenských nárečí. 2. zv. L – P. 2006, s. 26)

rybníkom (majiteľ J. Ziči). Zaujímavosťou Mlynských potokov je označenie dvoch odlišných ramien Gidry medzi obcami Jarná a Cífer. Cez obidve obce pretekajú v súčasnosti dve ramená Gidry, avšak v každej z nich je mlyn na opačnej strane potoka. Kým v Cíferi je Mlynský potok pravým ramenom, v Jarnej je takto označené rameno ľavé. Je pútavé, akým spôsobom dokážu obyvatelia pripísať dôležitosť objektom a prispôsobiť ich pomenovania svojim každodenným potrebám.

Stavba hesla[5]:

Gidra p. Dudváh 38,5 km; pramení pod vrchom Baďúrka v n. v. 470 m n. m. sz. od obce Píla, tečie jv. smerom, ústi v obci Malá Mača; varianty: ON: hist. Gidrafa
VMp. 50: 45 – 41
1930 *Gidra* GMp. 200
1931 *Gidra* ŠMp. 75
1952 *Gidra* ŠMp. 25
1954 – 1991 *Gidra* ŠMO 5
1956 *Gidra* VTMp. 25
1959 – 1989 *Gidra* TMp. MK
1964 – 1969 *Gidra*VMp. 10
1966 – 2007 *Gidra* EN
1967 – 1970 *Gidra* VVMp. 50
1971 – 2008 *Gidra* ZMSR. 50
1972 – 1993 *Gidra* ZMSR. 10
1976 – 2005 *Gidra* ZMSR. 25
1982 *Gidra* VMp. 50
1984 – 2002 *Gidra* Vod. Mp. 50
1994 – 1998 *Gidra* THMp
2003 – 2007 *Gidra* TMp.VKÚ
2006 – 2008 *Gidra* TA

Etym[6].: maď. apelatívum gödör (jama, roklina); gedra, geder vo význame jama, roklina (HSSJ, 1991, s. 378); Š. Ondruš (porov. 2000, s. 24 – 25): Gydra (pôvodne Kydra) s významom „kydavo, lenivo tečúci tok“, t. j. „lenivý prítok Dudváhu od Karpát...“ B. Varsik (1990, s. 29) výklad od maď. apel. gödör vylučuje, avšak inú etymológiu nepodáva.

Použité značky (okrem kartografických a mapových materiálov):

*	rekonštruovaný názov
KJÚĽŠ	Kartotéka Jazykovedného Ústavu Ľudovíta Štúra
KÚ	katastrálne územie

[5] Heslo zostavujeme ilustračne. Vzhľadom na charakter našej štúdie neuvádzame všetky podoby názvu, ale len výskyt názvu Gidra. Bližšie informácie k stavbe hesla pozri v monografii Spracovanie hydronymie Slovenska od J. Krška (2005) alebo aj v monografii J. Hladkého Hydronymia povodia Nitry (2004).
[6] Porov. informácie v texte (Luterrer a kol., 1982; Š. Ondruš, 2000, HSSJ, 1991).

Literatúra:

BELÁKOVÁ, Mária: *Vývin, pôvod a sémantika miestnych a chotárnych názvov v povodí Gidry.* Rigorózna práca. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 203 s. + 13 s.

BERNADIČ, Ladislav a kol.: *Cífer.* Bratislava : Obzor, 1991. 352 s. ISBN 80-215-0188-X

Encyklopédia Slovenska. Zv. 2. (E – J). Ed. V. Hajko. Bratislava : Veda, 1978. 536 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 1.zväzok. A – J. Red. M. Majtán. Bratislava : Veda, 1991. 536 s. ISBN 80-224-0228-1

HLADKÝ, Juraj: *Hydronymia povodia Nitry.* Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2004. 294 s. ISBN 80-8082-008-2

LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R.: *Zeměpisná jména Československa.* Praha : Mladá fronta, 1982. 378 s.

ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory slov.* Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000. 244 s.

Slovník slovenských nárečí. 2. zv. (L – P). Red. I. Ripka. Bratislava : Veda, 2006. 1066 s. ISBN 80-224-0900-6

TIBENSKÝ, J.: *Poctivá obec budmerická.* Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 1996. 480 s.

VARSIK, Branislav: *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10 – 12. storočí.* Bratislava : Veda, 1990.184 s. ISBN 80-224-0163-3

Kartografické materiály:

Generálna mapa 1 : 200 000 (1930)
Špeciálna mapa 1 : 75 000 (1931, 1937)
Špeciálna mapa 1 : 25 000 (1952)
Štátna mapa odvodená 1: 5 000 (1954 – 1993)
Technická hospodárska mapa
Turistická mapa Slovenská kartografia
Turistická mapa VKÚ
Turistický atlas Shocart
Vodohospodárska mapa 1 : 50 000 (vydania od 1984 – 2002)
Vojenská vodohospodárska mapa 1 : 50 000 (1967, 1970)
Vojenská topografická mapa 1 : 50 000 (1953) VTMp
Vojenská topografická mapa 1 : 25 000 (1956)
Vojenská topografická mapa 1 : 10 000 (1964 –1969)
Základná mapa Slovenskej republiky 1 : 50 000 (vydania od 1971 – 2008)
Základná mapa Slovenskej republiky 1 : 25 000 (vydania od 1976 – 2005)
Základná mapa Slovenskej republiky 1 : 10 000 (vydania od 1972 – 1993)

Rozpoznávání a četnost víceslovných výrazů v textu

Jan Bušta, Tomáš Čapek

Centrum zpracování přirozeného jazyka, Fakulta informatiky,
Masarykova univerzita, Brno

Při automatickém počítačovém zpracování textu dochází často k obtížím při získávání významu víceslovných spojení. Problém spočívá především v porušení Fregeho principu kompozicionality, který říká, že význam slovního spojení je (jednoduše) odvoditelný z významu jednotlivých slov (*zelená žába* vs. *Zelený čtvrtek*). Hledání víceslovných spojení předpokládá, že jsme automaticky schopni tyto výrazy správně rozpoznat od „neterminologických" výrazů, které jsou jednoduše významově uchopitelné.

Člověk při určování toho, zda se jedná o frázi, nepostupuje podle pravidel, ale rozhoduje se pouze na podkladě své vlastní předchozí zkušenosti, kterou získává během svého života. To lze demonstrovat i na příkladu učení cizímu jazyku, kdy rozpoznání významově posunutého slovního spojení patří k nejobtížnějším úlohám a vyžaduje poměrně vysokou míru znalosti jazyka (obou jazyků). Počítač se v tomto ohledu nemůže opřít o své vlastní jazykové zkušenosti, jeho databázi znalostí lze však vytvářet uměle. Pro automatické hledání MWE (*multiword expression*, tento termín přesně odpovídá víceslovným výrazům – termínům) se tedy jeví jako nejlepší řešení použít jako bázi pro jejich hledání předem vytvořený slovník, který nahrazuje lidskou zkušenost v určování, kde je Fregeho princip porušen a kde není. Tento způsob určení báze pro další rozpoznávání je arbitrární, a proto je třeba brát v úvahu jeho omezení, která vyplývají z jeho uzavřenosti – slovník nelze dynamicky doplňovat o nová, přirozeně pochopitelná spojení.

Některé omezující vlastnosti slovníku lze však obejít využitím nástrojů, které dodatečně dodají variabilitu hledaným slovním spojením. Za prvé je to nezávislost na morfologických tvarech jednotlivých slov ve spojení. Použitím morfologického analyzátoru s lematizací je možné získat „holý tvar" slova. U jmen je to nominativ singuláru, u sloves infinitiv (místo *zelenou žábou* se hledá spojení *zelená žába*). Je-li takto označen i text (typicky korpus), ve kterém se zvolené spojení hledá, dovoluje to, abychom našli i taková spojení, jež nejsou na morfologické úrovni naprosto shodná. Jedním z morfologických analyzátorů, který byl použit, je *ajka* (Sedláček, 2005), vyvinut v Centru zpracování přirozeného jazyka FI MU. Další možností volnosti hledání je dotazovací jazyk CQL (*Corpora Query Language*) (Rychlý, 2000), jehož jednou z výhod je hledání slov v jisté, předem definované, vzdálenosti. Lze tak nalézt i MWE, v němž jsou slova přeházená či doplněná o další rozvinutí. Vyhledávání lze na druhou stranu omezit do rámců věty, která určuje jasné hranice víceslovného spojení. Možné prohození slov ve spojení odpovídá volnému pořádku slov v českém jazyce, což umožňuje daleko lepší pokrytí.

Vhodnou metodou, kterou lze použít jen u některých vstupních dat, je rozdělení hledaných výrazů do několika skupin podle jejich strukturních vlastností. Za strukturní vlastnost můžeme považovat jak informaci o tom, zda spojení obsahuje sloveso, tak i zda je tvořeno pouze jmény (nejčastěji přídavné jméno a řídící jméno podstatné). Přese všechno je hledání založeno pouze na lexikálním základě MWE, je to totiž ta vrstva jazyka, kterou počítač dokáže zpracovat na rozumné úrovni. Nabízí se i zapojení syntaktických informací, což je cílem dalšího vývoje.

V praxi se výše popsané postupy vyzkoušely na Slovníku české frazeologie a idiomatiky (1994) a korpusu SYN2000. Svým bohatým obsahem slovních spojení i (alespoň) základním rozdělením frází na slovesné a neslovesné se jevil jako výhodná volba pro hledání MWE.

Ukázalo se, že škála četnosti jednotlivých frází je veliká, některá z víceslovných spojení se ve více než stomilionovém korpusu nevyskytla vůbec, na druhou stranu některá z nich měla četnost 10 tisíc. To odráží především míru idiomatičnosti (porušení principu kompozicionality). Čím se jedná o větší abnormalitu ve významu fráze vzhledem k jednotlivým významům, tím méně výskytů se v korpusu našlo. Je to dáno především tím, že používání těchto frází je intelektuálně náročnější než „přímočaré“ vyjádření myšlenky pomocí jednoduše významově zvládnutelných slov či slovních spojení. Zdá se, že čím odbornější (idiomatičtější) spojení, tím méně se v textu vyskytuje. To je jistě přirozený jev, ale do skupiny spojení, která se vyskytují řídce, spadají i ta, která jsou již historicky, kulturně či jiným způsobem vzdálena dnešnímu uživateli jazyka. Setkání s frázemi (idiomy), které měly své pevné postavení v minulém století, ale dnes nejsou významově uchopitelné (jejich význam je především mladším uživatelům neznámý), nejsou výjimkou (*tuzexová girl*, *bezpartajní bolševik*). Je tedy na místě tvrdit, že používání víceslovných termínů a jejich četnost v promluvě bezpochyby závisí na realitě jevu, kterého se týkají, pokud se již nevyskytuje, tak je i užití termínu vnímáno archaicky, až nesrozumitelné.

Na druhou stranu nalezené idiomy, které měly četnost vyšší než 0,01 % (*samo sebou*, *na místě*), jsou takové výrazy, jejichž abnormalita je postupem času zmenšována. Je to dáno především posunem (přidáním) významu každé jedné komponentě spojení. Lexikální soustava se dostává do stavu, kdy se původní abnormalita stává přirozenou součástí používaného jazyka a idiomatické fráze se stávají frázemi automatickými.

Výsledky přinesly i informaci o idiomatičnosti českého jazyka. Dle výsledků je 13,77 % slov součástí nějakého slovesného idiomu a 0,71 % neslovesného. Rozdílné výsledky v oblasti slovesných a neslovesných frází jsou způsobeny rozdílnou strukturou vazeb ve frázích, zatímco u neslovesných je například prohození pořadí obou (či více) slov nestandardní (*do světa díru*), u slovesných je tento jev naprosto běžný (*hrát na druhé housle*, *na druhé housle hrát*). Umožnění hledání spojení obsahujících sloveso i v libovolném pořadí jednotlivých fragmentů přispělo k přegenerovávání zadaného dotazu (bylo nalezeno více výsledků, než jich ve skutečnosti bylo). Nárůst výskytů slovesných spojení je ale především dílem neurčitých zájmen, která lze nahradit „jakýmkoli“ syntakticky vhodným jménem. Pro vyřešení tohoto problému by bylo vhodné zapojit do procesu hledání také informace ze sémantických sítí odpovídajícího rozsahu, ty ale bohužel nejsou momentálně pro české jazykové prostředí dostupné.

Zapojení strukturních informací (existence slovesa a neurčitého zájmena) do vyhledávání přineslo v tomto případě pozitivní výsledky v nalezení více různých forem téhož, ale i negativní přegenerovávání. Vhodným nastavením parametrů a volbou jednotlivých strukturních vlastností spojení lze dojít k přesnějším výsledkům, které budou charakterizovat výskyt rozličných frází v textu.

Rozpoznávání a četnost víceslovných výrazů je komplexní problém, který požaduje zapojení nejrůznějších informací o jazyce. Dosavadní hledání na lexikální úrovni přináší své dobré výsledky, ale je třeba si uvědomit i jeho hranice, které končí přechodem do vyšší vrstvy jazyka, a vzhledem k povaze víceslovných spojení (termínů, idiomů či frází) je třeba se zaměřit na další možnosti v oblasti jejich detekce.

Projekt byl podpořen grantem GA ČR Právní e-slovník – PES, reg. č. 407/07/0679.

Literatura:

SEDLÁČEK, Radek: *Morphemic Analyser for Czech.* Doktorská práce. Brno : Fakulta informatiky, Masarykova univerzita, 2005.

RYCHLÝ, Pavel: *Korpusové manažery a jejich efektivní implementace.* Doktorská práce. Brno : Fakulta informatiky, Masarykova univerzita, 2000.

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Eds.: František Čermák, Jiří Hronek. Praha : Academia, 1994.

Ústav Českého národního korpusu. Korpus SYN2000.

Aplikácia logických nástrojov pri riešení problematiky lexikálnej synonymie*

Barbora Geistová Čakovská

Oddelenie analytickej filozofie, Filozofický ústav SAV, Bratislava

1. Synonymia jazykových výrazov v logickej sémantike (LOGsynonymia)

Vzťah LOGsynonymie predstavuje jednotne poňatý sémantický vzťah medzi dvoma jazykovými výrazmi v tom zmysle, že za LOGsynonymné sa pokladajú výrazy s *tým istým* významom, a treba zdôrazniť, že ide o *kognitívny význam* výrazov. V tomto článku pre nás nebude dôležitá explikácia kognitívneho významu jazykových výrazov v rôznych sémantikách. Treba však zdôrazniť, že keďže je problematika synonymie v logickej sémantike problematikou jednoduchou a nie príliš zaujímavou, práve jej riešenie pri rôznych viac či menej úspešných explikáciách kognitívneho významu výrazov predstavuje jej najzaujímavejší aspekt. Pre porovnanie vzťahu LOGsynonymie so vzťahom lexikálnej synonymie v lingvistických teóriách (z praktických dôvodov tu budeme používať termín „LINsynonymia") sa sústredíme na LOGsynonymiu jednoduchých jazykových výrazov – slov. Spresníme ďalej, že v centre nášho záujmu sú jednoduché empirické predikáty, teda slová, ktoré vyjadrujú vlastnosti alebo vzťahy v závislosti od svojej arity. Jednoargumentové predikáty vyjadrujú vlastnosti a referujú v závislosti od možných svetov a časových okamihov na triedy indivíduí s danými vlastnosťami. Dvoj a viacargumentové predikáty vyjadrujú dvoj či viacargumentové vzťahy a referujú v závislosti od možných svetov a časových okamihov na triedy usporiadaných dvojíc či *n*-tíc indivíduí v daných vzťahoch.[1] Jednoduché empirické predikáty tvoria podstatu synoným uvádzaných v synonymických slovníkoch, preto sa sústredíme na túto kategóriu jazykových výrazov. Takto:

Def. 1. Nejaké slovo S_1 je LOGsynonymné s nejakým iným slovom S_2 alebo samo so sebou vtt[2], keď sú slová S_1 a S_2 výrazmi jedného jazyka L alebo prináležia do dvoch rôznych jazykov L_1 a L_2 a majú totožný kognitívny význam. Vzťah LOGsynonymie je vzťahom ekvivalenčným, t. j. reflexívnym, symetrickým a tranzitívnym.

Rozoznávame tu teda tri rôzne vzťahy LOGsynonymie medzi slovami: vzťah medzi jedným a tým istým slovom:

S_1 $LOGsyn_L$ S_1, príkladom je ktorékoľvek slovo ktoréhokoľvek jazyka,

vzťah medzi dvoma slovami S_1 a S_2 jedného jazyka L, ktorý je pre nás najzaujímavejší a budeme sa mu najviac venovať:

---

* Tento príspevok vznikol s podporou vedeckého grantu s názvom Jazyk, sémantika, kontext č. 2/0162/09.

[1] Aby sme článok zbytočne nekomplikovali teoretickými smermi, ktoré nie sú jeho témou, musíme si vystačiť s týmto náčrtom sémantických vzťahov a pojmov.

[2] Vtedy a len vtedy...

S_1 LOGsyn$_L$ S_2, príkladom sú v slovenčine slová *sopka* a *vulkán*,
a vzťah medzi dvoma slovami S_1 a S_2, z ktorých každé prináleží do iného jazyka:
S_1 LOGsyn$_{L1, L2}$ S_2, príkladom sú slová *jablko* a *apple*,
s podmienkou, že dané slová majú totožný kognitívny význam.

LOGsynonymné slová pochádzajúce z dvoch rôznych prirodzených jazykov musia mať podľa *def. 1* totožný kognitívny význam. V prípade dvojíc slov patriacich do základnej slovnej zásoby, ako napríklad *jablko* a *apple*, *table* a *Tisch*, *dřevo* a *bois*, k problémom nedochádza. Väčšina z týchto slov jedného jazyka nachádza svoj pendant s totožným kognitívnym významom v inom jazyku. Niekedy to však nie je možné a nejde o ojedinelý jav. Univerzá dvoch rôznych prirodzených jazykov sa mnoho ráz líšia a LOGsynonymné pendanty v dvoch jazykoch možno zväčša nachádzať iba medzi slovami základnej slovnej zásoby daných jazykov. Napriek tomu musíme konštatovať možnosť vzťahu LOGsynonymie medzi dvoma slovami dvoch rôznych jazykov.[3] Vzťahu medzi dvoma slovami prináležiacimi do dvoch rôznych prirodzených jazykov s totožnými alebo príbuznými kognitívnymi významami sa venuje aj lingvistika. Táto veda však také dvojice slov nazýva *ekvivalentmi*, nie synonymami, keďže synonymia v lingvistike sa obmedzuje iba na vzťahy medzi dvoma slovami jedného jazyka.

LOGsynonymné slová sú zároveň nevyhnutne L-ekvivalentné[4] a koreferenčné. Koreferencia znamená, že dva LOGsynonymné slová majú nevyhnutne navzájom totožné referenty, inak povedané, rozsahy v každom možnom svete a časovom okamihu. V rôznych možných svetoch a časových okamihoch však môže ísť o rôzne rozsahy.

To, či je nejaké slovo skutočne LOGsynonymné s nejakým iným slovom toho istého jazyka, sa ukáže práve pri teste ich vzájomného nahradzovania v jazykových kontextoch. Pre LOGsynonymné slová, a všeobecne výrazy, platí, že

Def. 2. Dve slová S_1 a S_2 sú vo vzťahu LOGsynonymie vtt, keď ich možno vzájomne a vzájomne spätne[5] nahradzovať v každom jazykovom kontexte (výroku) bez toho, aby došlo k zmene kognitívneho významu daného jazykového kontextu.

Ak by pre dvojicu slov pokladaných za LOGsynonymné slová existoval kontext, v ktorom by po vzájomnom nahradení daných slov došlo k zmene jeho kognitívneho významu, nemohli by sme o nich viac tvrdiť, že sú vo vzťahu LOGsynonymie. Pre LOGsynonymné slová takto neexistujú *negatívne jazykové kontexty* ich vzájomného nahradzovania, v ktorých ich za daných podmienok nemožno vzájomne nahradiť. Pre

---

[3] Podobný problém by mnohí lingvisti konštatovali aj v prípade dvoch synoným jedného jazyka. Netreba však zabúdať, že sa nachádzame v oblasti logickej sémantiky, ktorá od mnohého odhliada. Tento rozdiel vyplýva z odlišných zámerov a pohľadov logickej a lingvistickej sémantiky. Zrejmejšie to ukážeme pri konfrontácii LINsynonymie a LOGsynonymie.

[4] O L-ekvivalencii má zmysel hovoriť najmä v prípade zložených jazykových výrazov. Dva L-ekvivalentné zložené výrazy ešte nemusia byť LOGsynonymné, t. j. môžu síce vyjadrovať tú istú celkovú vlastnosť, ale nemusia mať totožnú aj logickú štruktúru, čo sa pri LOGsynonymii zložených výrazov vyžaduje.

[5] Spätné vzájomné nahradzovanie dvoch LOGsynonymných slov je triviálna požiadavka, dôležitosť nadobúda pri skúmaní hyponymie a hyperonymie a ich odlíšení od LOGsynonymie, a najmä od LINsynonymie

LOGsynonymné slová nachádzame iba *pozitívne jazykové kontexty* s možnosťou ich vzájomného nahradenia za daných podmienok. Pri teste vzájomného nahradzovania LOGsynonymných slov odhliadame od prvého a tretieho prípadu LOGsynonymie, ktoré tu pre nás nie sú dôležité. Keď vo výroku

(1) *Sopka* je kužeľovitý vrch chrliaci kráterom lávu, plyny a podobne.,

nahradíme predikát *sopka* predikátom *vulkán*, dostaneme výrok:

(2) *Vulkán* je kužeľovitý vrch chrliaci kráterom lávu, plyny a podobne.,

s totožným kognitívnym významom a teda aj pravdivostnou hodnotou v závislosti od možného sveta a časového okamihu. Podobne nebude logickej sémantike robiť problém vzájomné nahradenie danej dvojice v nasledujúcom kontexte

(3) Moja hlava, *sopka* divá, výbuch sa v nej strašný strojí, zúri v nej búr nešťastlivá, živel proti živlu brojí.[6]
(4) Moja hlava, *vulkán* divý, výbuch sa v ňom strašný strojí, zúri v ňom búr nešťastlivá, živel proti živlu brojí.

Nebudeme tu brať ohľad na to, že sme boli po nahradení nútení meniť rod v prípade niektorých slov, keďže ide o záležitosť povrchovej štruktúry jazyka. Logickú sémantiku nezaujíma ani štylistický príznak slov. Obidva kontexty budeme z hľadiska logickej sémantiky pokladať za pozitívne kontexty pre skúmanú dvojicu slov, ktoré pokladáme za LOGsynonymné.

Napokon, po nevyhnutnom stručnom úvode do LOGsynonymie slov, sa presuňme do oblasti svojho záujmu a úsilia formulovaného pre tento článok.

2. Lexikálna synonymia v lingvistických teóriách o synonymii (LINsynonymia)

2.1. LINsynonymia všeobecne

Všeobecne musíme konštatovať, že neexistuje jeden jednotne poňatý vzťah synonymie medzi dvoma slovami. Stáva sa to zrejmým nielen pri konfrontovaní logického a lingvistického pohľadu na synonymiu, ale aj pri porovnávaní koncepcií synonymie navzájom v rámci lingvistických teórií o synonymii. Na základe definícií uvádzaných v jazykovedných príručkách by sme všeobecnú definíciu LINsynonymie definovali nasledujúcim spôsobom:

Def. 3 Nejaké slovo S_1 je LINsynonymné s nejakým iným slovom S_2 vtt, keď S_1 a S_2 sú slová jedného jazyka L s totožným alebo blízkym, príbuzným významom.

LINsynonymá s totožným významom budeme z praktických dôvodov nazývať *rovnoznačnými slovami*. LINsynonymá s blízkym, príbuzným významom zas *blízkoznačnými slovami*.

Definície synonymie v rôznych lingvistických príručkách a teóriách sú veľmi rôznorodé. Súvisí to napríklad s faktom, že za význam jazykového výrazu nemožno po-

[6] Ľudovít Kubáni, báseň *Hodiny zábavy*.

kladať iba kognitívny význam výrazu. Do úvahy tu totiž treba brať aj iný význam výrazu (emocionálny, expresívny, estetický, atď.), ktorý tu budeme v zhode napríklad s R. Carnapom či S. Ullmannom nazývať *nekognitívnou zložkou významu* alebo *nekognitívnym významom*. Rôzne lingvistické koncepcie synonymie kladú na nekognitívny význam väčší či menší dôraz, niektoré ho do úvahy vôbec neberú. Rôznorodosť definícií synonymie súvisí aj s funkciou, ktorú rôzne lingvistické koncepcie synonymii pripisujú, t. j. či má synonymia jazyk obohacovať na základe vyjadrovania rôznych sémantických a štylistických odtieňov, alebo ide o formálne alebo komputačné spracovanie synonymných výrazov či problematiku substitúcie. Rozoznávame tak štyri skupiny definícií synonymie:

Prvá skupina je najmenej početná a tvoria ju koncepcie, ktoré definujú lexikálnu synonymiu ako *vzťah medzi dvoma rozličnými slovami (prináležiacimi zväčša do jedného jazyka), ktoré majú totožný význam*. Je dôležité zdôrazniť, že väčšina lingvistických koncepcií, na rozdiel od logických koncepcií, uvažuje o synonymnom vzťahu medzi dvoma slovami iba v rámci jedného jazykového systému, jedného prirodzeného jazyka, a práve v tejto skupine lingvistických koncepcií synonymie by sme mohli nájsť výnimky. Blízkoznačné slová sa na základe charakteristiky synonymie prvej skupiny koncepcií z lexikálnej synonymie vylučujú: nepokladajú sa za synonymné výrazy. Patria tu najmä lingvistické koncepcie, ktoré majú blízko k informatike, logike či matematike využívajúc výsledky týchto vied. Ako uvádza S. Ullmann (1957, s. 109): „Iba tie slová môžu byť pokladané za synonymné, ktoré sa môžu navzájom substituovať v akomkoľvek kontexte bez i tej najmenšej zmeny v kognitívnom alebo emotívnom význame.“ Ullmann ďalej uvádza sémantický vzťah medzi dvoma slovami, kde nejde o totožnosť významov, ale o blízkosť, príbuznosť. Takýto vzťah však Ullmann nazýva *homojonymiou*, a teda ho terminologicky odlišuje od vzťahu synonymie. Homojonymiu by sme mohli chápať ako nami uvedenú blízkoznačnosť, v jeho koncepcii ale nie je synonymným vzťahom. Väčšina jazykovedcov však vylučuje výskyt takých slov v jazyku, čo súvisí s funkciou bežne pripisovanou synonymii. Všeobecne je pre väčšinu lingvistických koncepcií oveľa zaujímavejšie skúmanie sémantických odtieňov medzi blízkoznačnými slovami z rôznych pohľadov.

Do druhej skupiny lingvistických koncepcií synonymie zaraďujeme tie koncepcie, ktoré definujú synonymný vzťah voľnejšie, ako to bolo v predchádzajúcej skupine. *Synonymné sú dve rozličné slová jedného jazyka, ktoré označujú totožný význam, ale pripúšťajú sa aj slová s blízkym, príbuzným významom*. Ide tu teda na jednej strane o absolútnu, úplnú synonymiu alebo striktnú interpretáciu synonymie a pod., na strane druhej o neúplnú, ideografickú synonymiu či voľnejšiu interpretáciu synonymie. Obidva druhy synonymie môžeme nájsť aj pod ďalšími názvami, je však zrejmé, že koncepcie prináležiace do tejto skupiny pokladajú za synonymné nielen rovnoznačné slová, ale pripúšťajú aj slová blízkoznačné. Tu uvedené koncepcie zväčša charakterizujú ako pravú synonymiu vzťah medzi dvoma významovo totožnými slovami. Keďže sa tu ale všeobecne konštatuje, že v jazyku je takých slov veľmi málo, tieto koncepcie činia ústupok smerom k významovo podobným alebo blízkym slovám, aby sa skúmanie lexikálnej synonymie z lingvistického hľadiska neobmedzovalo iba na jednoduché a neplodné konštatovanie významovej totožnosti dvoch slov. Ako uvádza A. Magureanu (1984), synonymia je identita významov medzi dvoma rozličnými lexémami, čo

zabezpečuje možnosť substitúcie jednej jednotky v rámci nejakého kontextu za inú jednotku. Podľa tejto autorky však treba neustále zdôrazňovať, že identita významov je veľmi zriedkavá, a teda je zriedkavá aj absolútna synonymia, preto sa venuje najmä analýze výrazov sémanticky blízkych.

Do tretej skupiny lingvistických koncepcií synonymie patria koncepcie, ktoré podobne ako koncepcie z druhej skupiny charakterizujú *synonymiu ako vzťah medzi dvoma rozličnými slovami toho istého jazyka označujúce ten istý alebo blízky, príbuzný význam*. Rozdiel medzi druhou a treťou skupinou je v tom, že kým v druhej skupine sa nachádzajú teórie uprednostňujúce a kladúce dôraz na absolútne synonymá, v tretej skupine sa nachádzajú koncepcie s rovnocenným prístupom k obom vzťahom. Synonymné sú tu jednoducho slová, ktoré majú ten istý alebo podobný význam – rovnoznačné i blízkoznačné slová. Takýto prístup zaujíma väčšina synonymických slovníkov a inšpirovali sme sa ním pri svojom skúmaní LINsynonymie.

Do štvrtej skupiny lingvistických koncepcií synonymie patria koncepcie, ktoré pokladajú za *synonymné iba slová jedného jazyka s blízkym významom, teda také slová, ktoré neoznačujú ten istý význam*. Nachádzajú sa tu napríklad koncepcie, ktoré odmietajú uznať prítomnosť rovnoznačných slov v jazyku, nepopierajú však výskyt synonymie. Slová, ktoré sú všeobecne pokladané za rovnoznačné, sa podľa týchto koncepcií predsa len líšia významovými odtieňmi a absolútna totožnosť významov dvoch slov v jazyku neexistuje. Napríklad E. Grodziński (1985) uvádza citácie poľských slovníkov, ktoré na základe svojej orientácie v definovaní synonymie zaraďujeme do štvrtej skupiny: „Synonymum, výraz blízkoznačný s iným výrazom.“ (M. Arct, 1939, s. 390) alebo „Synonymum, výraz blízkoznačný, slovo s podobným významom ako má iné slovo.“ (Trzaska, Evert, Michalski, 1959, s. 2085), atď. O synonymii ako vzťahu medzi rovnoznačnými slovami sa tu hovorí už iba s ohľadom na etymológiu daného termínu. Rovnoznačné slová sa pokladajú za redundantné, nadbytočné. Práve blízkoznačné slová sú z tohto pohľadu skutočným bohatstvom každého jazyka a zaujímavým objektom výskumu nielen pre teoretických jazykovedcov, ale aj pre psycholingvistov, sociolingvistov, atď.

Ďalšie koncepcie pri skúmaní synonymie rozlišujú vedecký jazyk na jednej strane a bežný a literárny jazyk na strane druhej. Zatiaľ čo vo vedeckom jazyku rovnoznačné slová majú svoje miesto i opodstatnenie, v bežnom a literárnom jazyku také miesto nemajú a nezasluhujú si podľa týchto koncepcií pomenovanie *synonymá.*

2.2. Rovnoznačnosť

V *def. 3* sme definovali LINsynonymné výrazy ako dve rôzne slová jedného jazyka s totožným alebo blízkym významom. Prvá časť definície o *totožnosti významov* dvoch slov platí práve pre rovnoznačné slová. Vieme, že podmienkou LOGsynonymie slov je totožnosť kognitívneho významu dvoch slov bez ohľadu na jazyk. Čo však v prípade rovnoznačnosti znamená, keď hovoríme o významovej totožnosti? V prípade rovnoznačných výrazov sú sémantické nároky tohto vzťahu prísnejšie z toho dôvodu, že tu pristupuje ďalšia významová zložka, na ktorú treba brať ohľad – nekognitívny význam slova.

Def. 4 Nejaké slovo S_1 je vo vzťahu rovnoznačnosti s nejakým iným slovom S_2 vtt, keď sú S_1 a S_2 slovami jedného jazyka L, majú totožný kognitívny význam a totožný nekognitívny význam – štylistický príznak. Rovnoznačné slová sú z hľadiska logickej sémantiky L-ekvivalentné a nevyhnutne koreferenčné.

Požiadavka totožnosti významu rovnoznačných slov takto zahŕňa aj podmienku, aby mali dané slová totožné obe významové zložky. Logická sémantika by rovnoznačné slová analyzovala ako druhý vzťah LOGsynonymných slov, kde ide o dve rôzne slová toho istého jazyka s totožným kognitívnym významom, keďže logická sémantika od nekognitívneho významu odhliada. V lingvistike však musíme zohľadňovať aj túto zložku. Dve slová s totožným nekognitívnym významom by mali mať podľa explikácie nekognitívneho významu ako istého štylistického príznaku totožné štylistické príznaky. To znamená, že v oboch prípadoch by malo ísť o slová s neutrálnym, expresívnym, archaickým, estetickým alebo iným príznakom. Pri rozlišovaní štylistických príznakov sa však vyskytuje istá neostrosť či aspekt subjektivity a ich enumerácia sa môže vyskytovať v detailnejších alebo menej detailných rovinách. Ide najmä o prípady, v ktorých porovnávame dve príznakové slová. Niektorých prípadoch slov nevieme určiť presnú hranicu medzi dvoma príznakmi (napr. slová s príznakom zastaranosti a archaizmy) a naopak, v prípade niektorých výrazov vieme určiť viacero štylistických príznakov (napr. poetizmus s archaickým príznakom). Ako teda môžeme objektívne tvrdiť, že dve slová majú totožný štylistický príznak? Tento problém tu musíme akceptovať a aspoň čiastočne ho vyriešiť tak, že sa budeme pri určovaní štylistického príznaku slova pridržať poznámok týkajúcich sa štylistického príznaku daného slova a uvádzaných v súčasných slovníkoch. Za totožný nekognitívny význam budeme pokladať ten istý príznak uvedený v slovníku pri skúmaných slovách prostredníctvom skratky. Slovníkové poznámky o štylistickom príznaku slov sú najvšeobecnejšie a predstavujú niekoľko základných a všeobecne akceptovaných štylistických príznakov. Ak by sme štylistické príznaky určovali na základe jemnejších a subjektívnejších kritérií, t. j. rozlišovali by sme napríklad medzi príznakom rozprávkovosti a príznakom poetickosti (všeobecnejšie ide o príznak knižnosti), nevedeli by sme vždy jasne určiť štylistický príznak slova a nemuseli by sme sa na jeho určení vedieť zhodnúť s iným účastníkom komunikácie. Museli by sme pri konštatovaní totožnosti nekognitívnych významov dvoch slov zohľadňovať celú hierarchiu štylistických príznakov. Niektoré príznakové slová možno ďalej používať v tých istých štýloch, napr. hovorové a pejoratívne slová sú si veľmi blízke z hľadiska štylistického príznaku a možno ich takto vzájomne nahradzovať v každom jazykovom kontexte. Problém tu teda predstavujú rôzne roviny v určovaní štylistických príznakov slov, ktoré sú viac či menej detailné, a príbuznosť niektorých štylistických príznakov slov, ktorá neumožňuje hovoriť o používaní takých slov v odlišných štýloch. S ohľadom na tieto problémy bude totožnosť nekognitívnych významov slov v našom ponímaní zahŕňať okrem skutočnej *totožnosti* poznámok o štylistickom príznaku uvedených k slovám v súčasných slovníkoch aj *príbuznosť* štylistických príznakov dvoch slov. Mieru takej príbuznosti štylistických príznakov, ktorá do spomínanej „totožnosti“ nekognitívneho významu rovnoznačných slov spadá, opäť určí test vzájomnej nahraditeľnosti rovnoznačných slov v jazykových kontextoch za zachovania istých podmienok, kognitívnych i nekognitívnych.

Def. 5 Dve slová S_1 a S_2 sú vo vzťahu rovnoznačnosti vtedy, keď ich možno vzájomne (a vzájomne spätne[7]) nahradzovať v každom jazykovom kontexte (výroku) bez toho, aby došlo k zmene kognitívneho významu daného kontextu a jeho zaradenia do štylistickej vrstvy jazyka, do ktorého dané slová i kontext prináležia.

Vzájomným nahradením dvoch rovnoznačných slov v nejakom jazykovom kontexte zostáva pravdivostná hodnota kontextu nevyhnutne nezmenená. Vyplýva to z toho, že po vzájomnom nahradení daných slov v danom kontexte nedochádza k zmene kognitívneho významu celého kontextu vďaka tomu, že dve rovnoznačné slová majú totožný kognitívny význam. Na úrovni kognitívneho významu i ostatných úrovní logickej analýzy empirických slov súhlasia podmienky vzájomnej nahraditeľnosti dvoch rovnoznačných slov s podmienkami vzájomnej nahraditeľnosti dvoch LOGsynonymných slov.

Podmienkou rovnoznačnosti dvoch výrazov je totožnosť aj na úrovni nekognitívneho významu, čo je, ako sme si už uviedli, problematické vzhľadom na neostrosť v určovaní štylistických príznakov slov. Podmienkou preto je, aby po vzájomnom nahradení dvoch rovnoznačných slov nedošlo k zmene na úrovni príslušnosti jazykového kontextu do istej štylistickej vrstvy jazyka. Jazykový kontext vzhľadom na štylistické príznaky slov, z ktorých je zostavený, zaraďujeme do istej štylistickej či štýlovej vrstvy. Už jedno slovo môže túto príslušnosť zmeniť a k zmene príslušnosti jazykového kontextu vzhľadom na štylistickú vrstvu jazyka môže dôjsť vtedy, keď sa vzájomne nahradzované výrazy príliš odlišujú svojimi štylistickými príznakmi. Vzájomné nahradenie slov s odlišnými štylistickými príznakmi vo výroku môže spôsobiť aj to, že výrok po vzájomnom nahradení daných slov nebude správne utvoreným výrokom z hľadiska štylistiky slovenčiny či iného daného prirodzeného jazyka, zatiaľ čo z logického hľadiska tento výrok možno i naďalej pokladať za zmysluplný.

Ako príklad si uveďme nahradenie slova *kôň* slovom *pejko* v nasledujúcom jazykovom kontexte:

(5) *Kôň* je domáce zviera používané na ťahanie alebo jazdenie.

Po nahradení dostaneme výrok (6):

(6) *Pejko* je domáce zviera používané na ťahanie alebo jazdenie.

Slová *kôň* a *pejko* vyjadrujú ten istý kognitívny význam: „dospelý kôň všeobecne“, výroky (5) a (6) majú takto ten istý kognitívny význam. K výrazu *kôň* sa nenachádza nijaká poznámka označujúca jeho štylistický príznak, tento výraz je takto štylisticky neutrálny, čo pokladáme za jeho nekognitívny význam. K výrazu *pejko* sa v slovníku uvádza poznámka „expr.“, a príznak expresivity pokladáme za jeho nekognitívny význam. Dané výrazy navzájom odlišujú na úrovni nekognitívneho významu. Štylistika má takto v rámci lingvistiky moc nepripustiť nahradenie dvoch kognitívne totožných slov v nejakom jazykovom kontexte, pokiaľ sa tieto slová odlišujú svojimi štylistickými príznakmi. Slová *kôň* a *pejko* takto nemôžeme pokladať za rovnoznačné slová.

[7] Požiadavka spätného vzájomného nahradzovania rovnoznačných slov za zachovania podmienok uvedených v *def. 5* je aj v tomto prípade triviálna.

Príkladmi rovnoznačných slov by však mohli byť dvojice *bochník – peceň* či *pejko – šimeľ* (s významom kôň), hoci pri podrobnejšej analýze štylistických príznakov týchto slov by niektorí jazykovedci s týmto nesúhlasili. Rozdiel v ich štylistických príznakoch by však po vzájomnom nahradení týchto slov v nejakom kontexte neviedol k zmene zaradenia tohto kontextu do istého štýlu, čo je pre nás najpodstatnejšie.

Rovnoznačnosť nemožno pokladať za ekvivalenčný vzťah (t. j. reflexívny, symetrický a tranzitívny), keďže nespĺňa požiadavku reflexívnosti. Jedno a to isté slovo nemôže byť rovnoznačné samo so sebou, keďže to odporuje definícii rovnoznačnosti.

2.3. Blízkoznačnosť

Dostávame s ústrednej téme tohto článku, keďže práve blízkoznačnosť je pre jazykovedcov všeobecne pri skúmaní synonymie zaujímavá. Pre logickú synonymiu predstavuje práve blízkoznačnosť výzvu, keďže ju nevie logicky analyzovať podobne ako rovnoznačnosť či LOGsynonymiu. Termín *blízkoznačné slová* napovedá, že pôjde o slová s blízkym, podobným, príbuzným významom. V rovine kognitívneho významu to znamená, že blízkoznačné slová sú slová, ktoré majú kognitívne vzájomne niečo spoločné, ale zároveň aj vzájomne niečo odlišné. S určitosťou o blízkoznačných slovách vieme povedať toľko, že nejde o rovnoznačné slová, ale ani o rôznoznačné slová. Blízkoznačné slová môžu byť takto viac či menej blízkoznačné, okrem intuície založenej na používaní však zatiaľ nedisponujeme takými presnými teoretickými nástrojmi, aby sme vedeli určiť, do akej konkrétnej miery sú dve blízkoznačné slová blízkoznačné, a nakoľko presne majú k jednej z hraníc – rovnoznačnosti či rôznoznačnosti – bližšie.

Ak chceme modelovať blízkoznačnosť pomocou logických sémantických, dostávame sa do problému. Najmenšia jednotka analýzy je totiž slovo a jeho sémantický explikát, nijako tak v dostupných sémantikách nevieme modelovať jemnú, ani nijakú inú významovú odlišnosť medzi dvoma slovami. Dve blízkoznačné slová s rozdielom v kognitívnom význame by sme intenzionálnej či inej logike videli ako dve odlišné slová, s odlišným kognitívnym významom. Potrebujeme tu jemnejší nástroj, ktorý by medzi dvoma slovami vedel ukázať síce kognitívnu odlišnosť, ale jemnú, a to dostatočne na to, aby sme mohli hovoriť o blízkoznačnosti týchto slov. Tento nástroj sa usilujeme hľadať vo vybranom systéme logickej sémantiky, ako si uvedieme neskôr. Mnohí však môžu poukazovať na to, prečo ho nehľadať v teóriách, ktoré ponúka lingvistická sémantika. V prvom rade nám ide, okrem analyzovania vzťahu synonymie, o využívanie možností, prípadne zdokonaľovanie nášho logického systému, ktorým je zdokonalená verzia intenzionálnej logiky v podobe systému Transparentnej intenzionálnej logiky (TIL-ka). Explikácie významu jazykových výrazov napr. v TIL-ke nám ponúkajú mnoho výhod, ktoré nám neponúkajú lingvistické teórie. Okrem toho, že vie modelovať rôzne sémantické úkazy vyskytujúce sa v jazyku, ako je rozlíšenie supozícií *de dicto* a *de re*, rozlíšenie logicky ekvivalentných a synonymných jazykových výrazov a pod., ukazuje nám aj ich dôsledky v rovine referencie, čo je pre nás nezanedbateľná oblasť. Preto sa pri riešení jazykových javov, ako je vzťah synonymie, usilujeme o aplikáciu logických nástrojov do lingvistiky a nie naopak, a rozvíjanie týchto nástrojov, aby sme dospeli k ich dostatočnej jemnosti pre riešenie tak citlivých a živých javov. Toto úsilie nemusí byť stopercentne úspešné, minimálne však prispieva k rozvíja-

niu a „poľudšťovaniu“ nástrojov zo strany logickej sémantiky a môže byť zaujímavé pre čitateľa aj z lingvistickej obce. Vzájomné poznávanie praktík týchto dvoch vedeckých disciplín môže byť pre obe strany veľmi prospešné.

Vráťme sa k blízkoznačnosti. Na základe štúdia synonymických slovníkov rozonávame tri druhy vzťahov blízkoznačnosti a LINsynonymia celkovo takto spolu s rovnoznačnosťou podľa nášho názoru obsahuje minimálne štyri rôzne vzťahy:

A) Vzťah medzi slovami, ktoré sa *čiastočne odlišujú kognitívnym významom a majú totožný nekognitívny význam*. Čiastočná odlišnosť v kognitívnom význame takých slov znamená, že budeme rozlišovať istý *spoločný kognitívny význam*, ktorý majú obe slová totožný. Okrem neho má každý z takých slov istý kognitívny význam, ktorým sa odlišuje od kognitívneho významu druhého slova. Príkladom sú slová *nehybný – ochrnutý* či *fešák – švihák*.

B) Vzťah medzi slovami, ktoré sa *čiastočne odlišujú kognitívnym významom a majú rôzne nekognitívne významy, t. j. odlišujú sa aj svojím štylistickým príznakom*. Aj v prípade tohto druhu blízkoznačných slov rozoznávame istý spoločný kognitívny význam slov a vzájomne odlišné a neprázdne kognitívne významy daných slov. Od prvej skupiny blízkoznačných slov sa táto skupina líši tým, že aj na úrovni nekognitívnych významov slov sa nachádza odlišnosť: dané slová majú odlišné štylistické príznaky. Príkladom sú slová *otlačiť – oškúliť*.

C) Vzťah medzi *slovami, ktoré majú totožný kognitívny význam a odlišujú iba svojimi nekognitívnymi významami*. Blízkoznačné slová tejto skupiny majú totožný kognitívny význam podobne ako LOGsynonymné slová druhého druhu a rovnoznačné slová majú však odlišné nekognitívne významy. Logická sémantika by ich analyzovala podobne ako LOGsynonymné slová druhého druhu a rovnoznačné slová, lingvistika zohľadňujúca nekognitívny význam by s tým však nesúhlasila. Príkladom sú slová *stužka – pentľa*. Keďže nás v tomto článku zaujíma riešenie kognitívnej odlišnosti blízkoznačných slov, tomuto vzťahu blízkoznačnosti sa viac venovať nebudeme.

Blízkoznačnosť nie je ekvivalenčný vzťah, keďže nespĺňa podmienky reflexívnosti a tranzitívnosti.

2.3.1. Vzájomné nahradzovanie blízkoznačných slov v kontextoch

Vzájomné nahradzovanie slov v jazykových kontextoch je aj pre vzťah blízkoznačnosti dôležitým testom, hoci tu sa dostávame na úplne inú pôdu, ako to bolo v prípade LOGsynonymných a rovnoznačných slov, keďže blízkoznačné slová nemusia mať totožný kognitívny význam a popri tom sa môžu líšiť aj nekognitívnym významom, ako sme si uvádzali v ich klasifikácii. Tým sa budú komplikovať aj podmienky pre ich vzájomné (a spätné) nahradzovanie v jazykových kontextoch. Budeme tu preto uvažovať nielen o jazykových kontextoch, v ktorých je možné za istých podmienok blízkoznačné slová vzájomne (aj spätne) nahradzovať – *pozitívne jazykové kontexty*, ale aj kontexty, v ktorých to možné za zachovania tých istých podmienok nie je – *negatívne jazykové kontexty*. Na základe podobnej intuície budeme o blízkoznačných slovách tvrdiť, že

Def. 6 Dve slová S_1 a S_2 sú blízkoznačné vtt, keď sú v niektorých jazykových kontextoch vzájomne (a spätne) nahraditeľné za istých, neskôr definovaných podmienok,

a v niektorých jazykových kontextoch vzájomne (a spätne)[8] nahraditeľné za tých istých podmienok nie sú.

Pre blízkoznačné slová musia takto existovať pozitívne aj negatívne jazykové kontexty ich vzájomného nahradzovania.

Ako v prípade LOGsynonymných a rovnoznačných slov, aj pri vzájomnom nahradzovaní blízkoznačných slov nám ide o zachovanie kognitívneho významu kontextu a jeho zaradenia do istej štylistickej vrstvy. Zatiaľ čo LOGsynonymné a rovnoznačné slová majú totožný kognitívny význam, blízkoznačné slová možno v pozitívnych kontextoch nahradzovať práve vďaka tomu, že majú istý spoločný kognitívny význam. Naopak, vďaka ich navzájom odlišným neprázdnym kognitívnym významom existujú pre ne negatívne jazykové kontexty. Negatívny kontext môže byť zapríčinený nielen kognitívnou odlišnosťou blízkoznačných slov skupiny A) a B), ale aj štylistickou odlišnosťou blízkoznačných slov skupiny B) a C).

Definície podmienok pre vzájomné (a spätné) nahradzovanie blízkoznačných slov musíme formulovať pre oba druhy jazykových kontextov. Takto pre *pozitívne jazykové kontexty* blízkoznačných slov platí, že:

Def. 7 Dve slová S_1 a S_2 sú vo vzťahu blízkoznačnosti vtedy, keď ide o dve slová jedného jazyka L a v pozitívnom jazykovom kontexte ich možno vzájomne (a vzájomne spätne) nahradzovať bez zmeny kognitívneho významu daného kontextu či jeho zaradenia do štylistickej vrstvy jazyka, do ktorého dané slová i kontext prináležia.

V pozitívnych kontextoch sa pri vzájomnom nahradzovaní blízkoznačných slov kladie dôraz na ich spoločný význam. Povieme, že sa *aktivizuje* iba tento spoločný kognitívny význam slov a dochádza k *neutralizovaniu* kognitívnych odlišností daných slov. Platí to samozrejme iba pre blízkoznačné slová skupiny A) a B), keďže blízkoznačné slová skupiny C) sú kognitívne totožné. *Def. 7* sa takto ničím neodlišuje od definície pre vzájomné (a spätné) nahradzovanie rovnoznačných slov *def. 5* a odhliadnuc od nekognitívneho významu slov ani od definície pre LOGsynonymné slová *def. 2*.

Z pohľadu logickej sémantiky by akýkoľvek rozdiel v kognitívnom význame blízkoznačných slov znamenal nemožnosť nahradenia takých slov v jazykovom kontexte pod podmienkou uchovania kognitívneho významu kontextu. My však pri skúmaní LINsynonymie musíme upustiť od ostrých logických nárokov na nahradzovanie výrazov v pozitívnych kontextoch, čo vyplýva z funkcie synonymie v lingvistike. Nehovoríme tak o ostrom a absolútnom zachovaní kognitívneho významu kontextu, ako to vyžaduje logika, ale o *neostrom* zachovaní kognitívneho významu kontextu, aké si vyžaduje bežná komunikácia a užívanie prirodzeného jazyka na rôzne každodenné účely. Z definície takto vyplýva, že v pozitívnych kontextoch sa vďaka spoločnému kognitívnemu významu blízkoznačných slov skupiny A) a B) a neutralizácie ich navzájom odlišných významov zachováva kognitívny význam kontextu a nemenia sa ani kognitívnym významom určené či spoluurčené úrovne analýzy daného kontextu. Kognitívny význam blízkoznačných slov skupiny A) a B) sa síce v závislosti od kontextov nemení, keďže by tieto slová stratili svoju identitu, je však relativizovaný k jazykovým kontex-

[8] Podmienku spätného vzájomného nahradzovania blízkoznačných výrazov aj tu pokladáme za triviálnu podmienku.

tom, ktoré vplývajú na aktivovanie či neutralizovanie kognitívnych odlišností daných slov.

V prípade nekognitívneho významu blízkoznačných slov v pozitívnych jazykových kontextoch nesmie dôjsť k zmene príslušnosti kontextu do istej štylistickej či štýlovej vrstvy, čo, podobne ako v prípade rovnoznačných slov, zahŕňa spomínanú neostrosť pri určovaní štylistických príznakov slov. Týka sa to skupiny blízkoznačných slov B) a C). Závisí od kontextu, či odlišnosť v nekognitívnom význame slov spôsobuje zmenu príslušnosti kontextu do nejakej štýlovej vrstvy alebo nie. Pre *negatívne jazykové kontexty* blízkoznačných slov platí, že

Def. 8 Dve slová S_1 a S_2 sú vo vzťahu blízkoznačnosti vtt, keď ide o dve slová jedného jazyka L a v negatívnom jazykovom kontexte ich nemožno vzájomne (a vzájomne spätne) nahradzovať bez zmeny kognitívneho významu daného kontextu či jeho zaradenia do štylistickej vrstvy jazyka, do ktorého dané slová i kontext prináležia.

V negatívnych jazykových kontextoch členy dvojice blízkoznačných slov vzájomne (a vzájomne spätne) nahraditeľné za už spomenutých podmienok byť nemôžu, pretože tu dochádza k aktivizácii kognitívnych odlišnosti daných slov či štylistickým prekážkam.

Ako príklad blízkoznačných slov skupiny A) uvedieme dvojicu jednoargumentových predikátov *nehybný* a *ochrnutý* uvedených ako dvojica synoným v synonymickom slovníku. Nekognitívny význam daných slov je totožný, v slovníku sa pri nich nenachádza nijaká poznámka indikujúca nejaký štylistický príznak: obidva výrazy sú štylisticky neutrálne. Pokúsme sa teraz rozlíšiť ich spoločný a navzájom odlišný kognitívny význam. Dané slová by sme mohli vzájomne nahradzovať v jazykových kontextoch, kde sa významový dôraz kladie na statickosť, nehybnosť, čo chápeme ako ich spoločný kognitívny význam. Práve na základe tohto kognitívneho významu môžeme pre tieto slová nachádzať pozitívne jazykové kontexty ich vzájomného nahradzovania, čím spĺňame logickú podmienku danú v *def. 6*. Ako príklad pozitívneho kontextu pre skúmané slová by mohol slúžiť výrok (7):

(7) Po úraze navždy *znehybnel*.

Po vzájomnom nahradení skúmaných slov dostaneme výrok:

(8) Po úraze navždy *ochrnul*.

Skúmané predikáty *nehybný* a *ochrnutý* vo forme slovies *znehybnel* a *ochrnul* tu predstavujú predikáty 1. rádu. Povieme, že v pozitívnom kontexte sa v prípade kognitívneho významu daných predikátov aktivizuje iba ich spoločný význam a dochádza k neutralizovaniu ich vzájomných kognitívnych odlišností.[9]

[9] V prípade statickosti máme na mysli to, že indivíduum s danou vlastnosťou navonok nie je v pohybe, tzn. nehovoríme o jeho vnútornom pohybe súvisiacom s fyziologickými pochodmi, atď.

Keďže však tieto výrazy zaraďujeme do prvej skupiny blízkoznačných slov A), musíme pre ne vedieť uviesť aj príklad ich vzájomnej kognitívnej odlišnosti, na základe ktorého bude možné nájsť aj príklad pre negatívny jazykový kontext skúmaných slov.

(9) Po niekoľkých sekundách hodený kameň *znehybnel*.,

kde po vzájomnom nahradení skúmaných slov dostaneme výrok

(10) Po niekoľkých sekundách hodený kameň *ochrnul*.

Je zrejmé, že také vzájomné nahradenie nie je možné, pretože dochádza k vytvoreniu nezmyselného výroku (10). Ochrnutý môže byť iba živý tvor, človek alebo zviera, túto vlastnosť nemôže mať neživý predmet. Preto pri nahradení skúmaných výrazov v danom kontexte dochádza k takej zmene kognitívneho významu kontextu, ktorá spôsobuje jeho logickú nezmyselnosť. Vetu (10) by kompetentný používateľ slovenčiny nepoužil. Naopak, použitie vety (9) je možné bez akýchkoľvek výhrad. Ďalšie vzájomné odlišnosti v kognitívnom význame skúmaných slov by sme mohli nájsť aj v súvislosti s tým, že v prípade ochrnutia ide zväčša o fyzickú disfunkciu, pričom znehybnenie môže mať množstvo iných príčin. Do stavu nehybnosti môžeme sami seba uviesť vedome a plánovane a rovnako ho môžeme zmeniť na aktívny stav. Stav ochrnutia vedomý a plánovaný nie je, pretože poväčšine ide o trvalú alebo dlhodobú fyzickú disfunkciu následkom zranenia či nejakej poruchy. Ochrnutý človek ďalej nemusí mať ochrnuté celé telo, môže mať ochrnuté napríklad iba dolné končatiny, zatiaľ čo zvyškom tela môže hýbať. Stále však o danom človeku môžeme povedať, že je ochrnutý. Nehybný človek však má nehybné celé telo, inak by sme o ňom nepovedali, že je nehybný.

Počet blízkoznačných slov skupiny A), teda slov, v prípade ktorých nachádzame istú čiastočnú odlišnosť v ich kognitívnych významoch, ale nie v ich nekognitívnych významoch, je oveľa menší, ako počet dvojíc slov druhej alebo tretej skupiny, kde pristupuje aj odlišnosť v nekognitívnych významoch.

LINsynonymné blízkoznačné slová prináležiace do skupiny B) našej klasifikácie sú v synonymických slovníkoch početné. Príkladom druhého druhu blízkoznačných slov je dvojica *otlačiť* a *oškúliť*. Tieto dvojargumentové empirické predikáty sú uvedené ako synonymá v synonymických slovníkoch. Slovo *otlačiť* sa v slovníku neuvádza s nijakou poznámkou o štylistickom príznaku, jeho nekognitívny význam je takto štylistická neutrálnosť či bezpríznakovosť. Naopak, k slovu *oškúliť* (odrieť) nachádzame štylistický príznak expresivity, dané slová sa takto líšia svojimi nekognitívnymi významami, čo predstavuje jednu z charakteristík blízkoznačných slov skupiny B).

Otlačiť možno niečo prostredníctvom silného tlaku nejakým iným objektom. Ide o istý spôsob poškodenia danej veci. Oškúliť možno niečo prostredníctvom prudkého trenia prostredníctvom iného objektu. Rovnako, ako v prípade prvého slova, aj tu ide o istý spôsob mechanického poškodenia danej veci. Práve poškodenie nejakého objektu prostredníctvom kontaktu s iným objektom či za použitia sily by sme mohli chápať ako spoločný kognitívny význam skúmaných slov, na základe ktorého nachádzame pozitívne jazykové kontexty ich vzájomného nahradzovania. V prípade prvého slova je

však poškodenie iného druhu ako v prípade druhého slova. Tento rozdiel by mohol hrať dôležitú úlohu napríklad pri skúmaní stôp na mieste nejakého trestného činu. Fakt, či v prípade poškodenia nejakej veci ide o otlačenie alebo odretie, by bol takto veľmi dôležitý napríklad v snahe o rekonštrukciu trestného činu. Na základe takých kognitívnych rozdielov nachádzame negatívne jazykové kontexty vzájomného nahradzovania skúmaných slov.

V niektorých prípadoch nie je fakt, o aké poškodenie ide, dôležitý. Príkladom pozitívneho jazykového kontextu daných slov, kde sa aktivizuje iba ich spoločný kognitívny význam, by mohol byť výrok (11):

(11) Au, tie topánky mi *otlačili* pätu.
(12) Au, tie topánky mi *oškúlili* pätu.

Vďaka spoločnému kognitívnemu významu a neutralizovaniu odlišností daných slov ide v tomto prípade o poškodenie (zranenie) kože na päte spôsobené malou alebo zle sediacou topánkou. Vzájomné nahradenie skúmaných slov je možné v súlade s podmienkami *def. 7* týkajúcimi sa kognitívneho významu. Akcent tu dávame na poškodenie (zranenie) kože, ktoré sa v oboch prípadoch prejavuje rovnako. Ale pozor! Fakt, že v prípade skúmaných slov vieme rozlíšiť spoločný kognitívny význam je len jednou z podmienok toho, že dokážeme uviesť pozitívny jazykový kontext ich vzájomného nahradenia za daných podmienok. Do hry totiž môžu vstúpiť aj nekognitívne významy daných slov, ktoré sú rôzne. Ako také dané slová nemôžeme automaticky vzájomne nahradzovať v každom jazykovom kontexte, aj keby to umožňovali ich kognitívne významy. Podmienka nahraditeľnosti blízkoznačných slov skupiny B) sa takto zdvojnásobuje a nachádzanie pozitívnych kontextov sa stáva o to ťažším. Výroky (11) a (12) sú z tohto hľadiska neproblematické z toho dôvodu, že ich možno chápať ako výroky formulované v hovorovom štýle, kde je použitie expresívneho, hovorového výrazu *oškúliť* bezproblémové. Daný kontext takto spĺňa aj štylistické podmienky dané *def. 7*. V odbornom alebo populárnom náučnom texte by sme daný výraz použiť nemohli, ak by to nebolo účelové, a to aj napriek zachovaniu kognitívneho významu kontextu. Napríklad:

(13) K reklamácii došlo z dôvodu toho, že sa zákazník sťažoval na nekvalitný šev na topánke, ktorá mu bolestivo *otlačila* pätu.
(14) K reklamácii došlo z dôvodu toho, že sa zákazník sťažoval na nekvalitný šev na topánke, ktorá mu bolestivo *oškúlila* pätu.

V jazykovom kontexte (13) nie je dôležité, o aké poškodenie presne ide, po nahradení teda nejde o neprípustnú zmenu v kognitívnom význame kontextu, ale o neprípustnú zmenu v nekognitívnom význame. Výrok (14) je v úradnom styku, akým formálna reklamácia bezpochyby je, nepoužiteľný. Výrok (13) preto budeme pokladať za negatívny jazykový kontext nahradzovania skúmaných slov zo štylistických dôvodov. Daný kontext takto síce spĺňa kognitívne podmienky *def. 7*, nespĺňa však štylistické podmienky formulované v tejto definícii.

Pokúsme sa teraz uviesť príklad negatívneho jazykového kontextu, v ktorom dané dva slová vzájomne nahradiť nemôžeme z hľadiska kognitívneho významu:

(15) Našiel sa tupý predmet, ktorý *otlačil* karosériu auta.
(16) Našiel sa tupý predmet, ktorý *oškúlil* karosériu auta.

Predstavme si už načrtnutú situáciu hľadania stôp v súvislosti s trestným činom poškodenia majetku, v tomto prípade auta. Auto má na karosérii veľkú preliačinu, zrejme spôsobenú tlakom iného vozidla na dané vozidlo. Poškodenie vzniknuté oškúlením (odretím) by zrejme zanechalo inú stopu, v prvom rade oškretý lak, sekundárne nemožno vylúčiť preliačinu. V týchto dvoch prípadoch poškodenia však ide o rôzne pôsobenie sily, iným smerom a zanechávajúce odlišné stopy. Odborníci by v každom prípade vedeli určiť, či v prípade skúmaného poškodeného auta išlo o jeho otlačenie alebo odretie. Preto vzájomným nahradením skúmaných výrazov dochádza v prípade výrokov (15) a (16) k takému kognitívnemu posunu, že sa výrok (16) stáva pre vyšetrovanie poškodenia vozidla zavádzajúcim, a teda vzájomné nahradenie daných slov v kontexte (15) nie je možné za dodržania kognitívnych podmienok *def. 7*. Ak je výrok (15) ďalej vyňatý zo znaleckého posudku vyhotoveného v súvislosti s poškodením vozidla neznámym páchateľom, vzájomné nahradenie skúmaných slov takto nie je možné ani z hľadiska nekognitívneho významu. Takýto posudok si vyžaduje použitie odborných výrazov alebo výrazov s neutrálnym štylistickým príznakom, kde expresívny a hovorový výraz pôsobí veľmi nemiestne. Výrok (16) v tomto prípade spĺňa obe podmienky týkajúce sa negatívneho jazykového kontextu stanovené v *def. 8*.

2.3.2. Náležitosti

Koncepciu náležitostí nám poskytuje systém TIL-ky, táto nám umožňuje ukázať kognitívne odlišnosti blízkoznačných slov skupiny A) a B) a zostať pri tom na úrovni významu výrazov, keďže náležitosti vyplývajú z kognitívneho významu slov (jazykových výrazov). Pojem náležitosti alebo rekvizity si tu pre zjednodušenie priblížime iba pre jednoargumentové predikáty, teda pre predikáty, ktoré vyjadrujú vlastnosti. Najprv si však uveďme vyplývanie vlastnosti z nejakej inej vlastnosti, ktoré pre definíciu náležitostí vlastností potrebujeme:

Z vlastnosti P vyplýva vlastnosť Q vtt $(\forall w)(\forall t)(\forall x)[P_{wt}(x) \supset Q_{wt}(x)]$,

Pre náležitosti intenzií jednoargumentových predikátov bude platiť:

Náležitosťou vlastnosti P je každá vlastnosť Q, ktorá z P vyplýva, vrátane vlastnosti P samej. Náležitosťou vlastnosti P je teda každá vlastnosť Q taká, že pre každý možný svet a časový okamih $\langle w, t\rangle$ a každé x platí, že ak x má vo $\langle w, t\rangle$ vlastnosť P, tak x má vo $\langle w, t\rangle$ aj vlastnosť Q, ktorá z P vyplýva, vrátane vlastnosti P samej. Ak x má vlastnosť P, potom musí mať *každú* náležitosť vlastnosti P. Ak x *niektorú* z náležitostí P nemá, potom nemá ani vlastnosť P.

Uveďme si teraz príklad. Slovo *kôň* je jednoduchý empirický jednoargumentový predikát. Ako taký signifikuje vlastnosť „(byť) kôň“, povedzme intenziu K. Náležitos-

ťami intenzie K sú všetky vlastnosti, ktoré z K vyplývajú. Do množiny náležitostí vlastnosti K, Nal(K), takto budú patriť vlastnosti napr. „(byť) živočích“, „(byť) nepárnokopytník“, „(byť) cicavec“, atď. Medzi náležitosti K však nebudú patriť vlastnosti ako „mať hnedú srsť“, „mať výšku 1,75m v kohútiku“, atď. Tieto vlastnosti nie sú takými vlastnosťami, ktoré by vyplývali z intenzie K, ide o vlastnosti náhodné, a ani v rámci jedného možného sveta a časového okamihu ich nemusia mať všetky indivíduá s vlastnosťou K. Tieto vlastnosti teda nie sú náležitosťami intenzie K a nepatria do množiny Nal(K). Naopak, vlastnosti ako „(byť) živočích“, „(byť) nepárnokopytník“, „(byť) cicavec“, atď., sú náležitosťami vlastnosti K, keďže ich musí mať nevyhnutne každé indivíduum, ktoré má v nejakom možnom svete a časovom okamihu vlastnosť K, čo platí pre všetky možné svety a časové okamihy, kde indivídua s touto vlastnosťou existujú.

Pozrime sa na príklad blízkoznačných slov skupiny A) *nehybný* a *ochrnutý*. Tvrdíme, že tieto slová majú spoločný aj navzájom odlišný kognitívny význam, ktorý vieme rozlíšiť za použitia iných výrazov jazyka a na základe toho pre ne nájsť pozitívne a negatívne jazykové kontexty. Nech výraz *nehybný* signifikuje intenziu N a nech výraz *ochrnutý* signifikuje intenziu O. V oboch prípadoch ide o vlastnosti a vieme, že nejde o totožné intenzie, pretože kognitívne významy skúmaných slov sú čiastočne navzájom odlišné. Každé zo slov v závislosti od možných svetov a časových okamihov referuje na nejakú triedu indivíduí: prvé z nich na triedu indivíduí s vlastnosťou N „(byť) nehybný“, druhé z nich na triedu indivíduí s vlastnosťou O „(byť) ochrnutý“, kde ide o odlišné triedy indivíduí. Ak majú mať kognitívne významy skúmaných výrazov niečo spoločné, intenzie N a O by mali by mať spoločné niektoré náležitosti. A keďže sú tieto vlastnosti aj navzájom sčasti odlišné, N by mala mať aj náležitosti, ktoré O nemá, a naopak. Preto prienik množín náležitostí N a náležitostí O, Nal(N) $\cap$ Nal(O), množina Nal(N) a množina Nal(O) nesmú byť prázdnymi množinami. To isté platí a odráža sa na úrovni rozsahov blízkoznačných slov skupiny A) a B), t. j. prienik ich rozsahov v každom možnom svete a časovom okamihu, v ktorom majú dané slová neprázdny rozsah, nie je prázdny. Prienik rozsahov skúmaných slov obsahuje v každom možnom svete a časovom okamihu indivíduá, ktoré majú vlastnosť N a zároveň aj vlastnosť O. Vlastnosti N a O však vo všetkých možných svetoch a časových okamihoch majú vo svojom rozsahu aj indivíduá, ktoré nemá druhá vlastnosť, ich rozsahy takto obsahujú aj vzájomne odlišné indivíduá. Je dôležité uvedomiť si, že v prípade blízkoznačných slov skupiny A) a B) rozsah jedného z dvojice slov *nepredstavuje* podtriedu rozsahu druhého z dvojice slov.

Niektorí ľudia sa môžu stať obeťou takej nehody, že jej následkom ochrnú na celom tele. To isté sa môže stať zvieraťu. O takých indivíduách môžeme povedať, že sú zároveň aj nehybné. Vieme teda nájsť také indivíduá, ktoré majú v nejakom možnom svete a časovom okamihu vlastnosť O a zároveň aj vlastnosť N – exemplifikáty intenzie N a zároveň intenzie O – a demonštrovať takto istú totožnosť na úrovni rozsahov vlastností N a O. Táto totožnosť neplatí iba pre náš možný svet a časový okamih, ale platí v celom logickom priestore, pretože si nevieme predstaviť živočícha ochrnutého na celom tele, pre ktorého by zároveň neplatilo, že je nehybný v zmysle, v ktorom tento predikát chápeme. Spoločnými náležitosťami N a O sú preto vlastnosti indivíduí z nich vyplývajúce, napríklad „byť v stave nehybnosti“, „(byť) indivíduum“, atď. Také

náležitosti patria do množiny Nal(N) ∩ Nal(O), vyplývajú tak zo spoločného kognitívneho významu skúmaných slov.

Pozrime sa teraz na vzájomne odlišné náležitosti vlastností N a O. Nie všetky nehybné indivíduá sú zároveň aj ochrnuté, a nie všetky ochrnuté indivíduá sú zároveň aj nehybné, môžu byť ochrnuté iba čiastočne. Vlastnosť N môže mať v nejakom možnom svete a časovom okamihu, v ktorom dané slová nemajú prázdny rozsah, aj neživý predmet, o vlastnosti O to neplatí. Rozsahy N a O teda nemôžu byť totožné. Exemplifikátom vlastnosti N je nehybný kameň, ktorý nemôže byť exemplifikátom vlastnosti O. Exemplifikátom O je čiastočne ochrnutý človek, zatiaľ čo tento nemôže byť exemplifikátom N. V prípade N takto vieme rozlíšiť indivíduá patriace do jej rozsahu, ktoré nepatria do rozsahu O, a naopak. Toto konštatovanie na úrovni rozsahov slov nás vedie k rozlíšeniu istých kognitívnych významov, ktorými sa dané slová vzájomne odlišujú. Takto by sme za jednu z náležitostí iba vlastnosti N mohli pokladať vlastnosť „platiť nevyhnutne o (celom) indivíduu“, pričom vieme, že táto vlastnosť nemôže byť náležitosťou vlastnosti O. Naopak, náležitosti napr. „(byť) živé indivíduum“, „neplatiť nevyhnutne o všetkých častiach indivídua“ prináležia iba vlastnosti O.

Rozsahy skúmaných slov a vlastností N a O majú spoločné i odlišné prvky tak, ako majú N a O niektoré náležitosti spoločné a niektorými sa vzájomne odlišujú. V prípade každej z intenzií nachádzame vzájomne odlišné náležitosti. Keďže náležitosti vyplývajú z kognitívneho významu jazykových výrazov, na základe vyššie uvedených tvrdení konštatujeme príbuznosť/blízkosť kognitívnych významov skúmaných slov *nehybný* a *ochrnutý*.

Skúmanie a demonštrácia kognitívnych významov blízkoznačných slov skupiny A) a B) sa týmto ešte nemôže zavŕšiť. Nastáva tu totiž istý problém, na ktorý nemožno nepoukázať a ktorý sa tu pokúsime intuitívne rozobrať a riešiť: odlíšenie blízkoznačných slov od slov rôznoznačných, ktoré nemožno pokladať za LINsynonymné slová. Dalo by sa totiž namietať, že aj intenzie signifikované rôznoznačnými slovami majú kognitívne niečo spoločné a niečo navzájom odlišné, a z toho vyplýva, že tiež intenzie rôznoznačných slov majú niektoré náležitosti spoločné a niektoré navzájom odlišné. Dosiaľ sme na úrovni kognitívneho významu odlíšili blízkoznačné slová od slov rovnoznačných, čo by sme mohli chápať ako ohraničenie blízkoznačnosti z jednej strany.[10] Teraz nás čaká ťažšia úloha, t. j. odlíšiť blízkoznačnosť od toho, čo možno chápať ako jej ohraničenie z druhej strany, od rôznoznačnosti.

Uveďme si dvojicu slov *strom* a *človek* ako príklad pre dve rôznoznačné slová, o ktorých nebude nijaký korektný používateľ slovenčiny tvrdiť, že ide o navzájom LINsynonymné slová. Napriek tomu majú aj tieto slová kognitívne niečo spoločné, čo vyplýva napríklad z toho, že v oboch prípadoch ide o živé organizmy. Nech predikát *strom* signifikuje vlastnosť S a nech predikát *človek* signifikuje vlastnosť Č. Vieme, že z každej z týchto intenzií vyplýva istá množina náležitostí – vlastností: množina Nal(S) a množina Nal(Č). Skúmajme ale, či existuje aj množina Nal(S) ∩ Nal(Č), a ak existuje, ktoré a aké náležitosti do nej patria. S a Č majú spoločné náležitosti „(byť) živý organizmus“ či „(byť) indivíduum“ či ďalšie vlastnosti vyplývajúce z týchto vlastností. Iba do množiny Nal(S) patrí napríklad vlastnosť „(byť) drevina“

[10] Týka sa to samozrejme iba blízkoznačných slov skupiny A) a B).

a iba do množiny Nal(Č) patrí vlastnosť „(byť) abstraktne uvažujúci živočích“. Z oboch náležitostí ďalej vyplývajú ďalšie vlastnosti, ktoré predstavujú náležitosti iba S a náležitosti iba Č. Púšťajúc sa ďalej touto cestou sa zatiaľ nedostávame k nijakej odlišnosti medzi blízkoznačnými slovami skupiny A) a B) a rôznoznačnými slovami, keďže v oboch prípadoch vieme určiť ich spoločný aj navzájom odlišné kognitívne významy. Pozrime sa preto na to z iného uhla.

Rozsahy slov *strom* a *človek* či ich signifikátov sú príslušne triedy indivíduí s danými vlastnosťami. Nijaké indivíduum však, ktoré je v nejakom možný svet a časový okamihu stromom, v ňom nemôže byť zároveň aj človekom, a naopak, čo platí v celom logickom priestore. Na úrovni rozsahov takto demonštrujeme prvý rozdiel medzi blízkoznačnými slovami skupiny A) a B) a skúmanými rôznoznačnými slovami. Prienik rozsahov daných rôznoznačných slov predstavuje v celom logickom priestore prázdnu triedu, zatiaľ čo vieme, že rozsahy blízkoznačných slov majú nevyhnutne spoločné aj navzájom odlišné prvky. Takto môžeme formulovať ďalšiu podmienku blízkoznačnosti druhu A) a B), ktorá ich odlišuje od rôznoznačných slov:

Prienikom rozsahov blízkoznačných slov skupiny A) a B) nie je neprázdna trieda, čo platí pre všetky možný svet a časový okamihy, v ktorých obidve dané blízkoznačné slová nemajú prázdny rozsah. Ich rozsahy v takých možných svetoch a časových okamihoch majú tiež navzájom odlišné prvky.

Uvedený rozdiel medzi rôznoznačnými a blízkoznačnými slovami na úrovni ich rozsahov musí z niečoho vyplývať, keďže vieme, že rozsahy slov spoluurčuje spolu so možný svet a časový okamihmi kognitívny význam daných slov. Pozrime sa preto ešte raz na množinu Nal(S) $\cap$ Nal(Č) a porovnajme ju s množinou spoločných náležitostí nejakej dvojice blízkoznačných slov skupiny A) alebo B). Keďže v prípade slov *strom* a *človek* ide o jednoargumentové predikáty, za príklad si zvolíme jednoargumentové blízkoznačné predikáty skupiny A) *fešák* a *švihák*. Nech tieto predikáty príslušne signifikujú vlastnosti F a Š a nech množina Nal(F) $\cap$ Nal(Š) predstavuje ich spoločné náležitosti. Takto:

„(byť) živý organizmus“ $\in$ množiny Nal(S) $\cap$ Nal(Č)
a
„(byť) atraktívny muž“ $\in$ množiny Nal(F) $\cap$ Nal(Š).

Vlastnosť „(byť) živý organizmus“ budeme používať ako zrejme najkonkrétnejšiu spoločnú náležitosť vlastností S a Č a vlastnosť „(byť) atraktívny muž“ ako zrejme najkonkrétnejšiu spoločnú náležitosť vlastností F a Š. Samozrejme, tvrdiť to je dosť odvážne, ich najkonkrétnejší spoločný kognitívny význam (a spoločný kognitívny význam vôbec, ako vieme) nemusí byť v slovenčine vyjadriteľný prostredníctvom výrazov tohto jazyka, niekde však hranicu pri vyjadrení ich spoločného významu stanoviť musíme. V hierarchii všeobecnejších náležitostí od uvedených náležitostí sa nachádzajú ďalšie spoločné náležitosti patriace do množiny Nal(S) $\cap$ Nal(Č) a do množiny Nal(F) $\cap$ Nal(Š), ale v hierarchii od nich konkrétnejších náležitostí sa nachádzajú už iba navzájom odlišné náležitosti patriace príslušne iba do množiny Nal(S), Nal(Č) či Nal(F),

Nal(Š), alebo vlastnosti S, Č, F, Š samy. Najkonkrétnejšia náležitosť patriaca do množiny Nal(S) ∩ Nal(Č) „(byť) živý organizmus“ je však oveľa všeobecnejšia ako najkonkrétnejšia náležitosť prináležiaca do množiny Nal(F) ∩ Nal(Š) „(byť) atraktívny muž“. Do triedy živých organizmov patria okrem stromov a ľudí napríklad aj opice, pavúky, machy, lišajníky, atď. Veľké množstvo z takých slov referujúcich na nejaké živé organizmy predstavuje rôznoznačné slovo vo vzťahu k slovám *strom* a *človek*. Naopak, ak je najkonkrétnejšou spoločnou náležitosťou slov *fešák* a *švihák* náležitosť „(byť) atraktívny muž“, do triedy indivíduí s touto vlastnosťou patria iba také indivíduá, na ktoré by sme referovali slovami minimálne blízkoznačnými vo vzťahu k daným slovám[11], napr. *krásavec*, *elegán*, atď. keďže kognitívna blízkosť či totožnosť takých slov so skúmanými slovami *fešák* a *švihák* je evidentne nevyhnutná. Najkonkrétnejšia spoločná náležitosť blízkoznačných slov skupiny A) a B), t. j. ich najbližší spoločný význam musí mať takú úroveň konkrétnosti, vďaka ktorej je možné nachádzať pozitívne kontexty takých slov a na úrovni ich rozsahov sa prejavuje nevyhnutne neprázdnym prienikom rozsahov! Takto:

Pre blízkoznačné slová skupiny A) a B) existujú aj také spoločné náležitosti signifikované ich intenziami a vyplývajúce zo spoločného kognitívneho významu daných slov, ktoré sú dostatočne konkrétne na to, aby neboli aj náležitosťami intenzií slov rôznoznačných vzhľadom na dané blízkoznačné slová. Vďaka takým náležitostiam nachádzame pozitívne jazykové kontexty pre dané blízkoznačné slová za podmienok formulovaných v *def. 7* týkajúcich sa kognitívneho významu slov, ale aj negatívne jazykové kontexty pre dané blízkoznačné slová za podmienok formulovaných v *def. 8* týkajúcich sa kognitívneho významu slov.

Uveďme si však iný príklad rôznoznačných slov. Slová *matematik* a *hudobník* môžu mať v nejakom možnom svete a časovom okamihu neprázdny prienik. Mnoho matematikov je zároveň aj hudobníkmi, dané slová takto majú neprázdny prienik rozsahov a existujú aj indivíduá, ktoré majú v našom možný svet a časový okamihu jednu vlastnosť a nemajú druhú, sú iba matematikmi a iba hudobníkmi. Vo vyššie uvedených tvrdeniach však hovoríme o *nevyhnutne* neprázdnych prienikoch rozsahov, na ktoré blízkoznačné slová referujú, t. j. v každom možný svet a časový okamihu. Nemožno to tvrdiť o slovách *matematik* a *hudobník*, keďže indivíduá s vlastnosťou „(byť) matematik“ v našom možný svet a časový okamihu majú aj vlastnosť „(byť) hudobník“ iba náhodne, a nie nevyhnutne. V inom možný svet a časový okamihu indivíduá s obidvoma vlastnosťami naraz existovať nemusia. V prípade daných rôznoznačných slov preto ide v našom možnom svete a časovom okamihu o kontingentne neprázdny prienik ich rozsahov a na úrovni referencie vieme formulovať odlišnosť medzi blízkoznačnými slovami skupiny A) a B) a danými rôznoznačnými slovami. Táto odlišnosť však musí byť ovplyvnená istou odlišnosťou, ktorú možno konštatovať na úrovni kognitívnych významov blízkoznačných slov a skúmaných rôznoznačných slov. Pozrime sa na náležitosti vyplývajúce z intenzií slov *matematik* a *hudobník*. Nech slovo *matematik* signifikuje intenziu M a slovo *hudobník* nech signifikuje intenziu H. Najkonkrétnejšia náležitosť prináležiaca do množiny Nal(M) ∩ Nal (H) je zrejme vlastnosť, ktorú my for-

[11] Povedzme, že pre také indivíduá v jazyku existujú samostatné slová na ne referujúce.

mulujeme ako „(byť) odborník v určitej oblasti“.[12] Všeobecnejšími náležitosťami M a H sú napríklad vlastnosti „(byť) človek“, „(byť)“ živý organizmus“, atď., náležitosť „(byť) odborník v určitej oblasti“ je takto podstatne konkrétnejšia ako najkonkrétnejšia spoločná náležitosť intenzií M a H z predchádzajúceho príkladu „(byť)“ živý organizmus“. Možnosť neprázdneho prieniku rozsahov slov *matematik* a *hudobník* je takto spoludeterminovaná práve tým, že najkonkrétnejší prvok množiny Nal(M) $\cap$ Nal(H) je podstatne konkrétnejšia vlastnosť, ako najkonkrétnejšia spoločná vlastnosť rôznoznačných slov *strom* a *človek*, čo vyplýva z toho, že rôznoznačné slová *matematik* a *hudobník* sú si kognitívne bližšie ako rôznoznačné slová *strom* a *človek*. Do triedy odborníkov v určitej oblasti však patria napríklad aj inštalatéri, poľovníci či rybári, slová referujúce na triedy týchto indivíduí sú so slovami *matematik* a *hudobník* navzájom rôznoznačné. Opäť to umožňuje úroveň konkrétnosti najkonkrétnejšej spoločnej náležitosti intenzií M a H, ktorá nie je natoľko konkrétna, aby tento fakt vylúčila, ako to nastáva v prípade blízkoznačných slov. Po vzájomnom nahradení rôznoznačných slov *matematik* a *hudobník* v nejakom jazykovom kontexte takto dochádza nevyhnutne k zmene kognitívneho významu daného kontextu, hoci nemusí vždy dochádzať k zmene pravdivostnej hodnoty.

Odlišnosti medzi blízkoznačnými slovami skupiny A) a B) a rôznoznačnými slovami vieme takto formulovať nielen na úrovni rozsahov v celom logickom priestore, ale aj na úrovni kognitívnych významov – z nich vyplývajúcich náležitostí. Práve pre túto problematiku pokladáme koncepciu náležitostí za veľmi prínosný a užitočný nástroj.

Táto problematika a pokus o jej riešenie je zatiaľ len v zárodkoch a bez reakcie zo strany lingvistov. Uvítam každú reakciu v podobe pripomienok, otázok, opráv, atď. Na mnohé aspekty tohto problému tu nezostal priestor, niektoré som nemohla rozpísať v dostatočnom rozsahu, dúfam však, že sa mi aspoň podarilo formulovať najdôležitejšie body tejto problematiky.

Literatúra:

ARCT, M.: *Podręczny slownik języka polskiego*. Warszawa, 1939.

CARNAP, R.: *Význam a nevyhnutnosť*. Bratislava : Kalligram, 2005.

CMOREJ, P.: *Úvod do logické syntaxe a sémantiky*. Praha : Triton, 2002.

ČAKOVSKÁ, B.: *Vzťahy synonymie: logická sémantika verzus lingvistické teórie o synonymii*. Dizertačná práca. 2007.

ČAKOVSKÁ, B.: Význam, denotácia, signifikácia a referencia v teórii TIL. *Filozofia* 60, č. 3, s. 176 – 184.

DOLNÍK, J.: *Lexikálna sémantika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1990.

DUCHÁČEK, O.: Différents types de synonymes. *Orbis* XIII, č. 1, s. 35 – 49.

DUŽÍ, M.: Propoziční postoje, homonymie, synonymie a ekvivalence výrazů. *Organon F*3, č. 2, s. 101 – 112.

[12] Nezaujíma nás samozrejme úroveň odbornosti, predpokladáme, že človek venujúci sa profesionálne istej oblasti je odborníkom v tejto oblasti. Samozrejme, opäť nemožno tvrdiť, že ide o absolútne formulovanú najkonkrétnejšiu spoločnú náležitosť skúmaných vlastností, čo nám však príliš neprekáža.

FILIPEC, J.: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

GRODZIŃSKI, J.: *Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii*. Wrocław : Polska Akademia Nauk, 1985.

Le Grand Robert de la langue française.

MAGUREANU, A.: *La sémantique lexicale*. Bucuresti : Universitatea din Bucuresti, 1984.

Malý synonymický slovník. Red. M. Pisárčiková, Š. Michalus. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1973.

MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970.

MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.

MOLINIÉ, G.: *La stylisique*. Paris : Presses universitaires de France, 1993.

MOUNIN, G.: *La sémantique*. Paris : Payot & Rivages, 1997.

NYCKEES, V.: *La sémantique*. Paris : Belin, 1998.

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.

Oxford Advanced Learner`s Dictionary. Oxford : Oxford University Press, 2000.

SGALL, P. a kol.: *Úvod do syntaxe a sémantiky. Některé nové směry v teoretické lingvistice*. Praha : Academia, Nakladatelství Československé akademie věd, 1986.

SKORUPKA, S.: Z zagadnień leksykografii. Synonimika. In: *Poradnik Językowy*, č. 4, 1953.

SLEX 99

Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava : VEDA, 2000.

TICHÝ, P.: Jednotliviny a ich roly. *Organon* F1, č. 1/1994, 29 – 42, *Organon* F1, č. 2/1994, 123 – 132, *Organon* F1, č. 3/1994, 208 – 224, *Organon* F1, č. 4/1994, 363 – 372.

TRZASKA, EVERT, MICHALSKI: *Encyklopedyczny slownik wyrazów obcych*. Warszawa, 1959.

ULLMANN, S.: *The Principles of Semantics*. Oxford : Blackwell, 1957.

Veľký slovník cudzích slov. Bratislava – Veľký Šariš : Vydavateľstvo SAMO, 2000.

WHITE, A. R.: Synonymous Expressions. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 8, 1959.

Reklama jako potenciální zdroj frazeologie ve vyjadřování SŠ studentů

Radka Čapková

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta,
Univerzita Karlova, Praha

V příspěvku se zabývám dílčími výsledky dotazníkové sondy z roku 2008, konkrétně citovanými reklamními texty, které mohou být zdrojem frazeologie ve vyjadřování středoškolských studentů. Nastiňuji rozložení citovaných reklam z hlediska produktu a stručně se věnuji citacím dle komunikační situace. Šetření se zúčastnilo 245 respondentů z pražských gymnázií a středních odborných škol ve věku 15 – 19 let. Na otázky odpovídalo celkem 145 dívek a 95 chlapců, 5 dotazovaných neuvedlo pohlaví. 121 respondentů studovalo na gymnáziích, 124 na středních odborných školách. Mezi dotazovanými byli studenti všeobecně, humanitně i technicky zaměřených škol.

Pro vyjadřování mladých lidí je typická snaha o originalitu vyjadřování, sklon k jazykové hravosti a tvořivosti, ironický nádech či aktualizace (srov. např. Hoffmannová, 2000, Rysová, 2003, Jaklová, 1994). Tyto rysy se v mluvě mohou projevovat mj. zapojováním intertextových odkazů, které navazují na pretexty rozličných diskurzů. Oblíbené jsou zejména pretexty, které svým ironickým či humorným laděním podtrhují stylizaci či image mluvčích (srov. např. Kotenová, 2009). K citovaným zdrojům patří např. oblíbené filmy (*Víš co, Sašo…?* /Pelíšky/), večerníčky či pořady pro děti (*Pozór, jdou k vám kuřátka!*), reality show (*To je fičák!*), ale jedním z rozšířených pretextů jsou i reklamy (*Budeš tady, až se vrátím?*). Mnohdy si už ani neuvědomujeme, že jsme nějakou formulaci z reklamy převzali a běžně ji užíváme (např. *No nekup to!*; srov. Nová slova v češtině 2, 2004). Zajímalo mě, do jaké míry je citování či parafrázování reklamních textů rozšířeno, jaká je škála výchozích pretextů, jak studenti zapojí daný text do komunikační situace.

Oproti předpokládanému výsledku jsem získala překvapivě rozrůzněné spektrum odpovědí. Téměř všichni dotazovaní uváděli citáty z reklam televizních a většinu citovaných reklam bylo v době dotazování možno v televizi zaznamenat.

Nejvýrazněji zastoupenou skupinou produktů v citovaných reklamách jsou nápoje (45krát). Reklamy na nealkoholické nápoje byly zmíněny 36-krát, z toho Kofola je z hlediska četnosti nejvýraznější produkt ze všech (29krát), např.: *Když ji miluješ, není co řešit* (16); *Ne, ne, nemusim, já už ho vidim!* (11), *Ahoj Ondro, dáš mi napít?* (1); *Milenci se milujou* (1) a další. Z reklam na alkoholické nápoje (9krát) jsou nejvíce zastoupeny reklamy na pivo, např. *po pořádné práci kozla jako křemen* (1); *chlapi sobě* (1) atd.

Další výraznou skupinou produktů, které byly v citovaných reklamách přítomny, jsou sladkosti, včetně žvýkaček (21-krát), např.: *když musíš, tak musíš* (3); *Disko, to nikdy nejíš sám* (2) apod. Z reklam na žvýkačky citujme např. *ledově svěží dech* (2) nebo *takové to domácí žvýkání* (1). Z oblasti potravin kromě sladkostí studenti nejvíce

citují reklamy na jogurty (6krát), např.: *ehm, je to ňáký rozbitý* (1); *až budu velká, chtěla bych být ovoce do Jogobelly* (1).

Podstatnou část citátů (12) tvoří reklamy na mobilní operátory, které jsou velmi často zacíleny právě na mladé lidi, např.: *Ale my jsme řekli NE!* (3); *Kdykoliv, kdekoliv, s kýmkoliv.* (2). Elektronickou komunikaci zastupuje též populární reklama na internetový portál www.centrum.cz: *Bóbika* (8); *Postaráte se mi o Bobika?* (1). Tato reklama vstoupila v širokou známost, přestože mnozí recipienti nevědí, který ze dvou nejznámějších českých portálů propaguje. Jedná se o případ reklamy, kdy humor sice přitáhl pozornost cílové skupiny, ovšem recipienti si posléze vybaví humorný příběh bez spojitosti se značkou. Přestože je reklama oblíbená a populární, neplní svůj účel.

Další skupinu produktů bychom mohli označit jako kosmetiku a ostatní drogistické či lékárenské zboží (18krát), např.: *Šňup a jsi v pohodě!* (1); *Žerou tě snad komáři?* (1). Studenti též citují či parafrázují reklamy, které jsou zaměřeny na jinou cílovou skupinu, např.: *Smrdí, smrdí, smrdí, to to smrdí!* (2); *Trápí vás problémy s prostatou?* (1). Do této oblasti zařazuji i reklamy na prací prášky a aviváže (9krát), např.: *aby bílá bílá byla* (2); *bílá bělejší, prádlo čistější* (2).

Zajímavou skupinu tvoří reklamy na prodejny pro kutily, kde výrazně dominuje reklama na OBI: *Když nevíte coby, najdete to v OBI* (8). Reklama na Baumax (nesprávně označena za reklamu na Bauhaus) je zmíněna jednou: *vysoká kvalita, nízká cena (v Bauhausu vždy zaručena)* (1).

Z výše zmíněných produktových skupin je patrno, že nejvíce jsou citovány reklamy zaměřené na cílovou skupinu mladých lidí, ovšem ani ostatní reklamy by neměly stát stranou naší pozornosti, neboť i ty jsem zaznamenala ve vysokém počtu.

Nyní se pokusím o stručnou charakteristiku komunikačních situací, v nichž studenti citace z reklam používají.

Respondenti nejčastěji citují reklamy pro ozvláštnění, oživení komunikace. Projevuje se snaha být vtipný, často nacházíme prvky ironie: *„Ten je nový?“ „Ne, vypraný v Perwolu.“; tvrdé pití, pro tvrdé chlapy (když si dávám sklenku Coly).*

Jak uvádějí respondenti, některé citáty zařazují dotazovaní do své komunikace „jen tak“, „aby řeč nestála“, když se nudí: *Když nevíte coby, najdete to v OBI.* Citát působí jako prostředek odlehčení situace či navázání kontaktu: *A co teď? Teď si dáme Deli (v kritické situaci, trapné ticho).*

Velkou skupinu tvoří citáty, které doprovází konzumaci produktu, např.: *pravé zdraví z Posázaví* (sic) *(když jim jogurt); fenomenální (Aero) když s kámoškou jíme čokoládu.* Jindy se užití váže na konzumaci produktu, ale lze přenést i na jinou situaci, ve které je možno citát s úspěchem použít: *Miluju bublinky (když si dávám čokoládu Aero nebo když jsem ve vaně*).

V některých případech citát umožní vyjádřit se k tabuizovanému tématu. Poslouží jako eufemismus: *sací bagr (když někdo moc pije)*; *má ledově svěží dech* (ironicky) a umožní otevřeně vyjádřit či okomentovat i to, co by jinak bylo společensky nepřijatelné: *smrdí, smrdí, smrdí, to to smrdí! (Když něco smrdí, když někdo vypustí ducha); Když už ani trpaslíci nevydrží na zahradě…*

V určité skupině komunikačních situací využití citátu souvisí se shodou či podobností jména v reklamě a v reálné situaci: *Kde je Pepa? Má rande s Nivou; Pepo! Pepo?* Jindy naopak na jméně v reklamě nezáleží, je použito univerzálně: *Bohóšu, pospěš!*; *Antonie, je mi zima (v posteli)*.

Respondenti dále používají citace jako vtipný komentář k situaci *(Žerou tě snad komáři?),* projev údivu či nepravděpodobnosti vyřčeného (*Jestli je to tak, tak je moje máma pavouk; Myslíme to upřímně (když někdo něco fabuluje),* vyjádření podpory, uklidnění (*Buď v pohodě, dej si Tik Tak)* atd.

Přestože to respondenti explicitně nezmiňují, domnívám se, že používání popisovaných intertextových odkazů je vázáno především na generačně a sociálně spřízněné partnery komunikace, na neformální komunikační situace.

Získané údaje potvrzují, že reklamní texty jsou potenciálním zdrojem frazeologie (nejen) ve vyjadřování středoškolských studentů.

Litratura:

ČAPKOVÁ, Radka: *Intertextualita v reklamě a její využití v hodinách českého jazyka na SŠ*. Dizertační práce. Praha : Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010.

HOFFMANNOVÁ, Jana: Styl současných teenagerů (na pozadí úvahy o „stylech věkových“) In: *Stylistyka IX*. Ed. S. Gajda. Opole : Unywersytet Opolski, 2000, s. 247 – 262.

JAKLOVÁ, Alena: Existuje mluva mládeže? In: *Český jazyk a literatura,* 1993 – 1994, roč. 44, č. 3 – 4, s. 54 – 57.

KOTENOVÁ, Michaela: Intertextovost v mluvě mládeže. In: *Ty, já a oni v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2009, s. 167 – 172.

MARTINCOVÁ, Olga et al.: *Nová slova v češtině 2: slovník neologizmů*. Praha : Akademia, 2004. 568 s.

RYSOVÁ, Květa: Slangové výrazy žáků. *Český jazyk a literatura*, 2003 – 2004, roč. 54, č. 1, s. 21 – 25.

K problému antroponymickej sústavy v Žilinskej knihe

Miroslava Čurová

Katedra slavistiky, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita, Prešov

Charakteristika prameňa

Žilinská kniha je významnou historickou a jazykovou pamiatkou. Je najdôležitejšou právnou pamiatkou na Slovensku. Ide o súbor magdeburského práva prevzatého obyvateľmi Žiliny od obyvateľov mesta Krupina a predovšetkým jeho preklad do slovenčiny. Magdeburské právo bolo prepísané v roku 1378 a preložené do slovenčiny v roku 1473.

V tejto významnej pamiatke sa nachádzajú nielen paragrafy, ale obsahuje aj zápisy právneho charakteru, ktoré z hľadiska nášho výskumu obsahujú okrem mien vtedajších obyvateľov mesta Žiliny aj mená príslušníkov viacerých okolitých dedín a mestečiek. Predmetom a cieľom nášho príspevku je teda výskum týchto mien.

Žilinská kniha sa stala predmetom mnohých výskumov historikov, ale aj jazykovedcov najmä v 19. – 20. storočí. Výskumu tejto pamiatky z jazykovedného hľadiska sa venoval aj V. Chaloupecký, ktorý Žilinskú knihu označil za pamiatku písanú českým jazykom s použitím niektorých slovenských výrazov (tento názor bol prekonaný). Najviac sa problematikou Žilinskej knihy zaoberal R. Kuchar, ktorý vydal dve dôležité monografie: Žilinská právna kniha – magdeburské právo (Bratislava : Veda 1993; uvádza tu preklad jednotlivých paragrafov magdeburského práva) a Žilinská právna kniha – zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov (Žilina, 2001).

Na materiáli Žilinskej knihy môžeme zhromaždiť bohatý materiál k tematike antroponymického výskumu. Keďže Žilinská kniha spadá do obdobia (kon. 14. – 2. pol. 16. storočia), keď dvojmenná pomenovacia sústava ešte nebola administratívne schválená (k jej uzákoneniu dochádza až v druhej polovici 18. storočia), svojím spôsobom poskytuje materiál, ktorý nám dovoľuje oboznámiť sa a zároveň sledovať prirodzený vývin/prechod od jednomennej pomenovacej sústavy k sústave dvojmennej. Je vlastne materiálom, ktorý predstavuje prirodzený spôsob používania mien obyvateľstva od jednoduchého pomenovania krstným menom k rozlišovaniu občanov používaním rôznych prímen. Na základe tohto prechodu môžeme skúmať spôsoby zápisu mien obyvateľov, spôsoby utvárania či odvodzovania nových prímen (ich rozdelenie do sémantických skupín pri vzniku či odvodzovaní, napr. od zamestnania alebo ich rozčlenenie podľa utvárania od krstných mien).

Cieľom práce ako celku je výskum prechodu od jednomennej pomenovacej sústavy k dvojmennej, zároveň sa skúmaním materiálu oboznámiť s prirodzeným vývinom mien obyvateľov na konci stredoveku.

Od jednomennej k dvojmennej pomenovacej sústave

Dnešný spôsob pomenovania ľudí sa na Slovensku stabilizoval v období 17. – 18. storočia. Konkrétne od konca 18. storočia, keď sa stáva záväznou dvojmenná pomenovacia sústava osôb: meno – priezvisko, ktorá bola kodifikovaná jozefínskymi reformami v roku 1780 za panovania cisára Jozefa II. Určujúcim členom sa tak stáva dedičné priezvisko.

Vo včasnom stredoveku naši predkovia používali jednomennú sústavu – na pomenovanie osoby stačilo jedno meno, preto v starších záznamoch nachádzame orientáciu podľa krstných mien. Používanie iba mena však postupom času začalo strácať svoju základnú funkciu, ktorú dovtedy spĺňalo. So vzrastajúcou populáciou vzrastala aj potreba dôkladnejšej identifikácie osoby, čo zároveň viedlo k používaniu tohto presnejšieho označenia osoby. Už v období 12. – 18. storočia teda badať, že na spoločensko-právnu identifikáciu jednotlivca nepostačovalo len jedno meno. Dopĺňala ho ďalšia charakteristika osoby – prímeno.

Termín prímeno v tomto prípade slúži na označenie druhého člena, ktorý nasleduje po krstnom (rodnom) mene. Práve tento druhý člen sa vďaka vývinu stal súčasným priezviskom. V skúmaných súvislostiach však nemá charakter dnešného priezviska, keďže aj zápisy v Žilinskej knihe vznikli v období, keď sa ešte neuskutočnilo právne ustálenie dvojmennej sústavy. Prímeno a jeho používanie ako poukázanie na istú osobu vyniká predovšetkým z potreby identifikácie jednotlivca a jeho odlíšenia v rámci istého spoločenstva a zároveň spoločnosti. Z toho vyplýva, že čím väčšia skupina ľudí, tým viac je badateľná a nevyhnutná potreba identifikácie a odlíšenia konkrétnej osoby a takisto aj potreba vytvorenia identifikačných elementov. Aj toto bol dôvod, ktorý viedol k vzniku a rozvoju prímena, čím sa vytvorila opozícia meno – prímeno.

Materiál, ktorý sme získali excerpovaním zo Žilinskej knihy, poukazuje na spôsob identifikácie, ktorá sa používala v tomto období. Ako základ pre rozlíšenie a rozdelenie prímen do skupín podľa ich vzniku nám môžu poslúžiť predovšetkým štyri základné identifikačné otázky: 1.) aký je? 2.) čí je? 3.) odkiaľ je? a 4.) čo robí?, ktoré slúžili ako základné elementy pomenúvania osôb, pre vznik osobných názvov (J. Bubak, 1980). S. Rospond (1975) za najvážnejšie pokladal predovšetkým prvé tri. Tieto spomenuté identifikácie osôb vznikali z apelatív, konkrétne prvý a štvrtý spôsob, druhý a tretí vznikali na základe proprií. Treba však podotknúť, že vo viacerých prípadoch sa pri identifikácii osoby používalo viacero spôsobov určenia dotyčnej osoby, teda nielen jeden.

Príklady prímen a spôsoby ich zapisovania

V stredoveku sa používal popri národnom jazyku latinský jazyk, a to v úradnej sfére, predovšetkým v súdnictve. Koniec stredoveku začína so sebou prinášať aj oslabenie a ústup v používaní latinčiny. Táto však v mnohých ohľadoch vplýva na vytvorenie prímena a aj spôsob zapisovania mien.

K príkladom podľa prvého typu (aký je?) môžeme zaradiť prímená: *Johannes Albus* (Chaloupecký, 1934, zápis 19, s. 93), *Andreas Weys* (Chaloupecký, 1934, zápis 25, s. 96), *Gregor Mokry* (Chaloupecký, 1934, zápis 74, s. 123), *Matieg Weliky* (Chaloupecký, 1934, zápis 80, s. 128), *Jacub Czierny* (Chaloupecký, 1934, zápis 98, s. 140), *Jano Dluhi* (Chaloupecký, 1934, zápis 109, s. 146) a i.

V uvedených príkladoch boli tieto formy prímen utvorené na základe apelatíva, ktoré slúžilo ako charakteristika, či už vonkajšieho vzhľadu alebo nejakých iných vlastností identifikovanej osoby.

Druhú skupinu mien (čí je?) tvoria prímená, ktoré vznikli na základe rodinnej príslušnosti. Nepoukazuje sa tu však len na vzťah dieťa – rodič, meno od otca či matky (patronymikum, matronymikum), ale opisne aj na iné rodinné vzťahy, napríklad manželka, zať, švagor, brat, sestra, ... Tieto prímená môžu mať formu: *Martin, syn Polakow* (Chaloupecký, 1934, zápis 53, s. 112), *Maga, Matiege Fabusse žena* (Chaloupecký, 1934, zápis 66, s. 118), *Wanio Dobakow zet* (Chaloupecký, 1934, zápis 87, s. 132) a iné. V takýchto prípadoch ide o využitie opisného spôsobu prímena pomocou výrazov ako *syn, dcéra, žena, brat, zať*.

Pri prímenách patriacich do tejto skupiny sme sa však stretli aj s iným spôsobom zápisu, a to pomocou sufixov -owicz, -icz/-ycz (patronymikum): *Niclos Schimonowicz* (Chaloupecký, 1934, zápis 25, s. 96), *Thomas Margreticz* (Chaloupecký, 1934, zápis 25, s. 96), *Martin Polakowycz* (Chaloupecký, 1934, zápis 53, s. 112) a iné.

Do tretej skupiny prímen (odkiaľ je?) patria prímená, ktoré poukazujú na toponymum, resp. na vzťah medzi nazývanou osobou a miestom, na ktorom pomenovaná osoba býva, odkiaľ pochádza či ktoré vlastní. V niektorých prípadoch sa však na identifikáciu osoby používa nielen jedno toponymum, ale aj viac. Aj pri týchto prímenách, rovnako ako pri tých, ktoré vyjadrovali rodinný vzťah, sa stretávame s rozdielnymi spôsobmi zápisu. Môže ísť o analytický alebo syntetický spôsob. K prvému, analytickému typu, patria napíklad: *Nickos von Trencz* (Chaloupecký, 1934, zápis 20, s. 93), *Peter Frulych z Belsska* (Chaloupecký, 1934, zápis 38, s. 103), *Michael de Hriczow* (Chaloupecký, 1934, zápis 45, s. 107), *Cernakovycz z Noweho Mesta* (Chaloupecký, 1934, zápis 69, s. 119). Druhý príklad tvoria prímená utvorené syntetickým spôsobom pomocou sufixu -ský: *Stefan Dubensky* (Chaloupecký, 1934, zápis 87, s. 132), *Brodnansky* (Chaloupecký, 1934, zápis 88, s. 132), *Banowsky* (Chaloupecký, 1934, zápis 88, s. 132), *Babcziansky* (Chaloupecký, 1934, zápis 112, s. 147).

Štvrtá skupina identifikácie osôb (čo robí?) poukazuje na to, čo robí, akú má prácu, či akú funkciu má v spoločnosti nazývaná osoba, napr.: *Jacubus Faber* (Chaloupecký, 1934, zápis 16, s. 91), *Benedictus Nozer* (Chaloupecký, 1934, zápis 38, s. 103), *Matis Sswecz* (Chaloupecký, 1934, zápis 42, s. 105), *Matias Sukennyk* (Chaloupecký, 1934, zápis 42, s. 105), *Martin Massar* (Chaloupecký, 1934, zápis 56, s. 113), *Andrzey Kowacz* (Chaloupecký, 1934, zápis 66, s. 118), *Petr Mlynarz* (Chaloupecký, 1934, zápis 112, s. 148).

Ako sme už spomenuli, vyskytujú sa aj formy, v ktorých sa na identifikáciu osoby využíva viacero spôsobov, nielen jeden. Môžeme to vidieť na príkladoch *Nicolaus, plebanus in Petri villa* (Chaloupecký, 1934, zápis 21, s. 94), *Martin Pisar z Petrowec* (Chaloupecký, 1934, zápis 72, s. 121).

Záver

Vlastné mená vyexcerpované zo Žilinskej knihy predstavujú materiál, ktorý je časovo ohraničený. Spadá teda do obdobia, na ktoré sa ešte nevzťahuje jozefínska reforma o priezvisku a jeho dedičnosti. Je to obdobie, v ktorom na identifikáciu osoby postačilo aj meno, ale čoraz viac sa do popredia začína dostávať utváranie prímen, použí-

vanie rôznorodých identifikačných spôsobov. Vznikajúce prímená v tomto období ešte vo väčšine prípadoch nemajú vlastnosti dnešného priezviska – neboli ustálené a dedičné, ale napriek tomu sa však už v niektorých prípadoch môžeme stretnúť s ich dedením, prechádzaním z otca na syna. Prímeno sa teda v neskoršom období stáva dôležitým členom antroponymickej sústavy a zároveň pripravuje „cestu“ súčasnému antroponymickému modelu a jeho oficiálnej povahe.

Literatúra:

BUBAK, Józef: Z problematyki kształtowania się nazwiska polskiego (na materiale z sądecczyzny – XV – XVII w.). In: *Poradnik językowy*, 1980, s. 469 – 475.

CZACHOROWSKA, Magdalena: *System antroponimyczny w wielkopolskich rotach sądowych*. Bydgoszcz : Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998. 496 s.

CHALOUPECKÝ, Václav: *Kniha Žilinská.* Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafářikovy, 1934. 239 s.

KUCHAR, Rudolf: Poznámka k zapisovaniu a adaptácii priezviska etnického pôvodu v Žilinskej knihe (Polonus). In: *Súradnice súčasnej onomastiky.* Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Ed. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava : Veda, 2007, s. 105 – 107.

ROSPOND, Stanisław: Ze studiów nad polskim nazewnictwem osobowym. VI. O nazwiskach odmiejscowych. In: *Poradnik językowy*, 1975, s. 421 – 429.

Efektívnosť komunikácie v multimediálnom prostredí

Eva Drugdová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Komunikácia sa uskutočňuje denne, pričom sa neustále vyvíja. Informácie sa sprostredkúvajú nielen ústnou formou, ale aj pomocou písma či gestiky. A čoraz viac sa komunikácia uskutočňuje prostredníctvom nových médií, ku ktorým zaraďujeme internet, teda multimediálne prostredie. Namiesto listov sa píšu emaily a komunikácia sa nerealizuje výlučne tvárou v tvár, ale uprostred stojí technické médium, počítač.

Na internete neexistujú v princípe žiadne hranice a ku komunikácii dochádza aj na veľké vzdialenosti. Počet používateľov internetu každým dňom vzrastá a preto sú aj nároky na takúto komunikáciu vyššie. Internetové stránky musia byť koncipované tak, aby používateľovi uľahčili orientáciu a čo najrýchlejší výber informácií, ktoré zodpovedajú jeho aktuálnym potrebám. Nielen obsah ale aj štruktúra internetovej stránky často rozhoduje o tom, či používateľ zotrvá na danej webovej stránke alebo či sa rozhodne vyhľadať inú stránku.

Rozvoj internetu má vplyv taktiež na rozmach žurnalistiky, ktorá má možnosť byť aktuálnou, a to práve vďaka množstvu informácií dostupných na internete. Publikovanie na internete je pre mnohých lákavé a prináša množstvo výhod, ku ktorým patria nízke náklady a kratší čas potrebný na prípravu komunikátu a na publikovanie. Naviac J. Katz tvrdí, že „všetko, čo kedysi robili noviny, robí niekto iný rýchlejšie, atraktívnejšie a účinnejšie, a robí to zaujímavejším a menej spútaným spôsobom“ (citované podľa McNair, 2004, s. 138).

Náš príspevok sa teda sústreďuje na komunikáciu v prostredí internetu, pričom sa orientujeme na prvky, ktoré podporujú jej efektívnosť. Priblížime si najskôr komunikáciu na internete zo všeobecného hľadiska a postupne poukážeme na efektívne, prípadne neefektívne prvky internetových časopisov. Nahliadneme pritom nielen do slovenských, ale aj nemeckých online magazínov.

Okrem toho, že na internete môžeme nájsť elektronické verzie paralelné k tlačeným periodikám, pribúda aj počet internetových časopisov, tzv. e-magazínov. Ako uvádza B. Osvaldová a J. Halada „sú to webové stránky zverejňujúce žurnalistické materiály všetkých žánrov len pre používateľov internetu. Tieto internetové periodiká, nazývané aj e-zines, majú najrôznejšiu periodicitu, tematické i žánrové zameranie. Mnoho z nich sa pohybuje na hranici amatérskej a profesionálnej tvorby“ (Osvaldová – Halada, 1999, s. 220). E-magazíny sa snažia minimalizovať svoje náklady a svoju činnosť obmedzujú na písanie článkov a ich publikovanie na internete.

Východiskový text má pritom v internetových časopisoch odlišné postavenie, pretože sa prezentuje pomocou hypertextu, ktorý sprostredkúva informácie vo forme blokov. Na základe veľkého množstva informácií, ktoré nám ponúka internet sa používateľ snaží filtrovať informácie a zvoliť si tie podstatnejšie. Pri jeho výbere zohráva dô-

ležitú úlohu aj vzhľad internetovej stránky. Informácie sú pritom prepojené s ďalšími a umožňujú používateľovi presúvať sa ľubovoľným smerom. Na internete teda vládne interaktivita. Podľa U.Grafberger a T. Hoernera (2009) možno v prostredí internetu hovoriť o troch typoch interaktivity:

1. Prvý stupeň nazývajú výberovou interaktivitou (Auswahlinteraktivität), ktorá označuje proces kliknutia na určitý link a výber informácií, o ktoré má používateľ záujem.
2. Okrem toho, že si používateľ vytvára vlastné poradie pri výbere informácií, stáva sa aj ich súčasťou. Druhý stupeň interaktivity teda označujú ako interaktivitu medzi človekom a strojom (Mensch – Maschine Interaktivität) a zaraďujú k nej napríklad internetové hry.
3. Najvyšší stupeň interaktivity (Mensch – Mensch Interaktivität) je forma komunikácie, na ktorej sa zúčastňujú osoby a médium (internet) slúži na to, aby sprostredkovalo komunikáciu viacerých používateľov. Ide napríklad o diskusné fóra alebo chat.

Tretí typ interaktivity môžeme spájať aj s internetovými časopismi, v ktorých sa nachádzajú diskusné fóra. Vďaka nim majú čitatelia možnosť vyjadriť sa k rôznym témam či článkom, uverejnených v danom online magazíne. Súčasťou každej internetovej stránky sú preto linky, ktoré v podstate umožňujú komunikáciu a nájdenie potrebných informácií. Prepájajú jednotlivé webové stránky a lákajú používateľov opustiť text a presunúť sa k ďalším dôležitým informáciám.

Linky najčastejšie poskytujú prehĺbenie informácií. V niektorých článkoch sa napríklad nachádzajú linky, ktoré slúžia na vysvetlenie odborného či cudzieho slova. Zostavovatelia textov by však pri ich koncipovaní mali dbať na to, aby spojenie linkov poskytovalo zmysluplné a úplné informácie, a to aj pri ľubovoľnom výbere. Treba sa vyhýbať veľkému hromadeniu linkov v rámci jedného textu, ktoré čitateľa mätie a navádza ho k rozhodnutiu opustiť danú internetovú stránku či text.

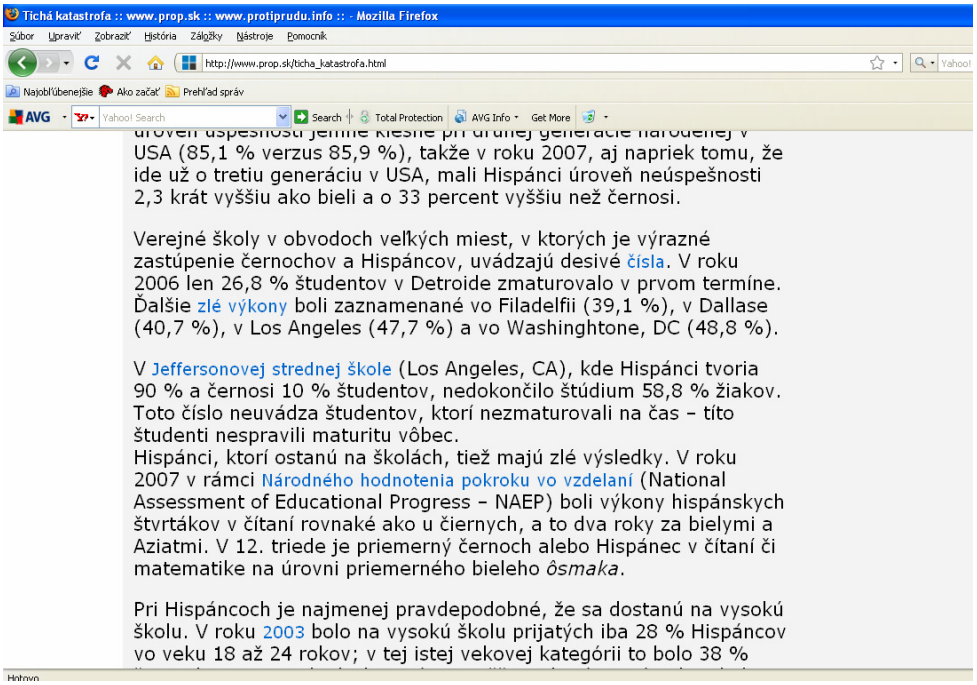

Odkazy by sa preto mali zaraďovať na koniec odsekov alebo stránky, vtedy totiž nenarúšajú plynulosť čítania.

Okrem toho, že internet je interaktívne médium, mnohé webové stránky sú spestrené tým, že text je sprevádzaný niektorými multimediálnymi elementmi, ktoré ho robia zaujímavejším a pútavejším. Najčastejšie dochádza k spojeniu textu s obrazom, ale aj a s animáciou, videom či zvukom. Obraz napríklad dodáva textu názornosť, pútavosť a zvyšuje jeho psychologický účinok. Vyjadruje pocity, poskytuje ilúziu kvality, umožňuje vyjadriť zložité predstavy a rozpráva príbeh.

V prípade použitia multimediálnych elementov by sa taktiež malo uvažovať o ich vhodnosti, pretože môžu spôsobovať problémy. Na pohyb na obrazovke totiž čitateľ reaguje inštinktívne, a aj keď sa snaží sústrediť na text, nevedome sa orientuje na pohyblivé obrázky, ktoré pôsobia rušivo. Pre používateľa je preto oveľa ťažšie koncentrovať sa na informácie, ktoré mu text ponúka. Animácie či neustále sa opakujúce zvukové pozadia internetovej stránky by sa mali používať šetrne.

Hoci nasadenie technológií a dobrý dizajn pôsobia seriózne, treba sa orientovať aj na stavbu textu. Bez textu totiž internetové stránky nefungujú. V súčasnosti možno pozorovať tendenciu, že texty prípadne slová sú podporované ikonami a zosilňujú výpoveď informácií.

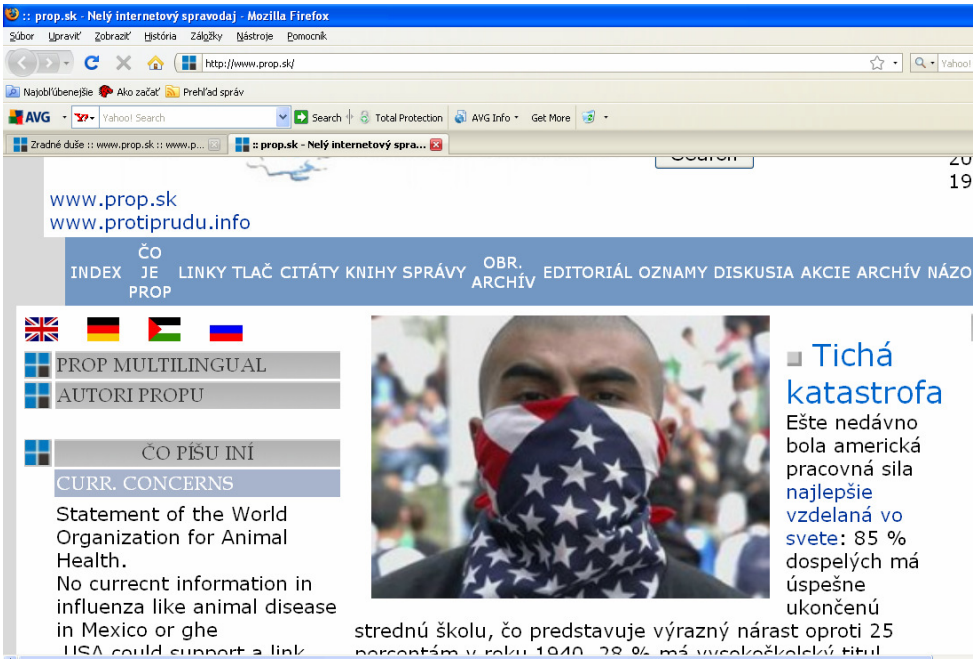

I keď sú niektoré stránky značne orientované na obraz, bez textu sa nezaobídu. Dôležitá je preto správna kombinácia textu a obrazu. Zatiaľ čo obrazy sprostredkúvajú emócie, texty slúžia na zachytenie podstatných informácií.

Centrálny bod každého textu tvorí okrem obsahu aj jeho štruktúra, ktorá môže čitateľa osloviť alebo odradiť. Najdôležitejšie informácie sa nachádzajú vždy na úvodnej čiže domovskej stránke. Pripisuje sa im veľký význam. Keďže sa čítajú ako prvé, mali by vzbudzovať záujem používateľa, ktorý sa postupne presúva z úvodnej stránky k ďalším informáciám.

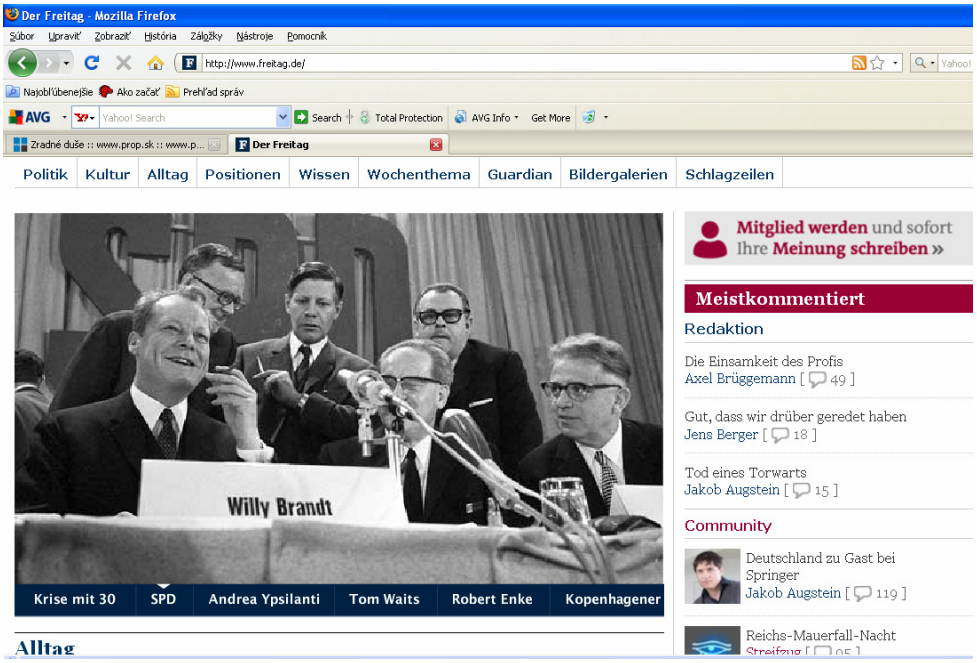

K špecifickým detailom sa používateľ opäť dostáva prostredníctvom linkov. Malo by byť už na začiatku premyslené ako sa bude hypertext vyvíjať. Ináč môže postupné rozširovanie či aktualizovanie textu viesť k neprehľadnosti.

Prvý pohľad na úvodnej stránke smeruje do ľavého horného rohu, preto by sa tam mali nachádzať najdôležitejšie informácie. V prípade internetových článkov by mohlo ísť o obsah, prípadne zhrnutie aktuálnych informácií.

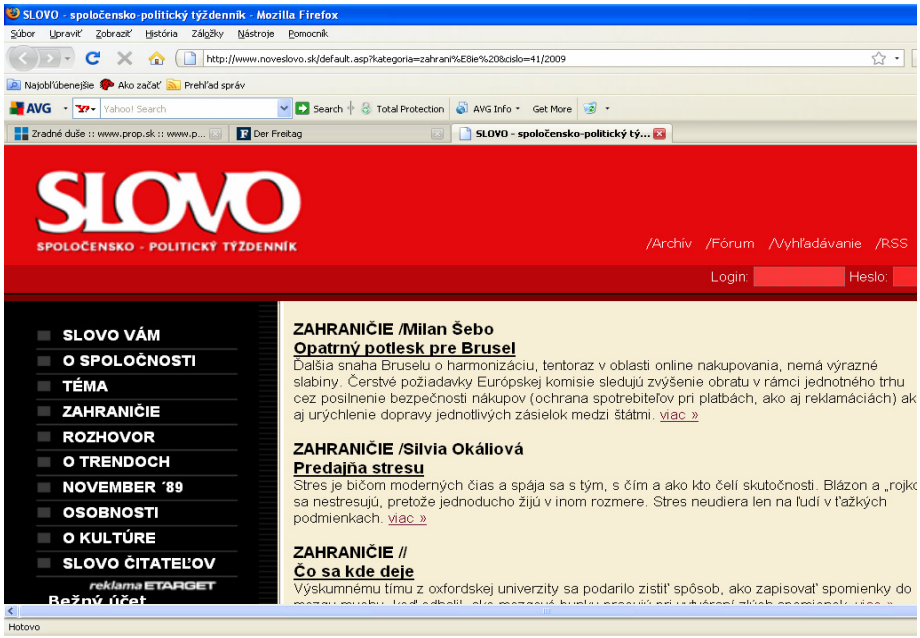

Čitateľ má tak hneď k dispozícii informácie, ktoré mu umožnia rozhodnúť sa o voľbe tematiky. Naopak, informácie nachádzajúce sa na spodku monitora sa väčšinou nečítajú.

Logická súvislosť textu sa používateľovi sprístupňuje rýchlejšie, ak sú texty zoradené do menších odsekov a ak sú uvedené medzititulkami. Čitateľa totiž dlhé odseky odrádzajú.

Tituly by mali byť výstižné a precízne a formulované tak, aby poskytli čitateľovi náznak ďalšieho textu. Pri dlhších textoch je vhodné umiestniť na začiatok kvôli prehľadu krátke zhrnutie. Používatelia internetu sa k čítaniu internetových časopisov mnohokrát uchyľujú v dôsledku nedostatku času, preto im toto zhrnutie uľahčí rozhodnúť sa, či sú dané informácie pre nich podstatné.

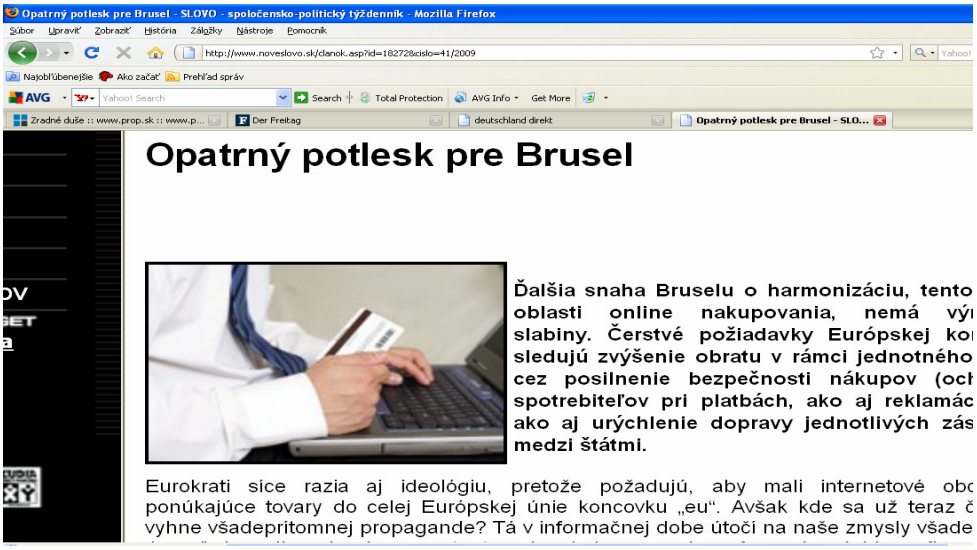

Výhodou sú tiež kľúčové slová, ktoré sa vyznačujú tučným písmom. Veľké množstvo môže ale narušať text a čitateľ potom stráca prehľad o dôležitosti informácií. Rovnako je vhodné vyhýbať sa kurzívam, pretože sťažujú čítanie. Čítať text na obrazovke je namáhavé a práve z tohto dôvodu je rozhodujúce grafické zobrazenie textu. Najlepšie čitateľné je čierne písmo na bielom pozadí. V prípade podčiarkovania či farebného odlíšenia, môže dôjsť k nesprávnemu dojmu, že ide o linky.

Ak v texte použijeme veľké písmená, poskytneme čitateľovi možnosť rýchleho čítania. Malé písmená navádzajú na pozorné vnímanie informácií. Podstatné je predovšetkým vyhýbať sa zvláštnym typom písma a reklamným bannerom, ktoré používatelia internetu vo väčšine prípadov ignorujú.

Predpokladom efektívnej komunikácie je samozrejme porozumenie obsahu komunikovaného textu a porozumenie komunikačného zámeru.

V multimediálnej komunikácii je dôležitá aj spolupráca komunikantov, ich spôsob interakcie, prejavy správania a dodržiavanie komunikačných noriem a princípov. Komunikační partneri musia zachovávať spoločenské pravidlá v podobe dodržiavania zásad tzv. netikety. „To znamená, že účastníci, ktorí reagujú na podnety z publikovaného textu, príp. na repliky spoludiskutérov, by sa mali predovšetkým navzájom identifikovať, byť primerane adresnými a zachovávať elementárne kritériá slušnosti komunikácie v elektronickom prostredí“ (Patráš, 2002, s.165).

Základom každého textu sú slová a preto treba dbať aj na vhodný výber slov, ktoré majú byť pre čitateľa nielen zaujímavé, ale aj ľahko pochopiteľné. Ak má text upútať, výhodné je použitie emocionálnych slov, ktoré sa však musia zhodovať s témou textu.

Používateľa naopak odrádza nadmerné používanie cudzích slov. Hoci dokazujú, že autor textu ovláda svoj odbor, čitateľovi sťažujú prepracovať sa cez text. Ak teda chceme textami na internete zaujať, netreba to s cudzími slovami preháňať. Podstatné je taktiež nepoužívať prázdne frázy.

V dôsledku anonymity, ktorá je v prostredí internetu pre mnohých lákadlom, dochádza k znižovaniu kvality niektorých textov. Napríklad pravopisné chyby v texte pôsobia neseriózne a autor takéhoto textu môže vyvolávať v čitateľovi dojem, že ho neberie vážne.

Text sa stáva podstatnou súčasťou každodenného života aj v prostredí internetu. Internet je však multimediálne médium a preto v tomto prostredí text nevystupuje osamotene, ale ako súčasť celkového diela, ktoré pozostáva z textov, obrázkov, animácií a videí. Zostavovatelia internetových stránok musia brať do úvahy nielen dizajn webovej stránky, ale mali by voliť vhodnú štruktúru textov a vyberať slová, ktoré dokážu zaujať a poskytnúť potrebné informácie.

Literatúra:

GRAFBERGEROVÁ, Ulrike – HÖRNER, Thomas: *Texten für das Internet.* München : Deutscher Taschenbuchverlag, 2009. 215 s.

McNAIR, B.: *Sociologie žurnalistiky.* Praha : Portál, 2004. 184 s.

OSVALDOVÁ, Barbora – HALADA, Jan: *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace.* Praha : Libri, 2007. 263 s.

PATRÁŠ, Vladimír: *„Chatmánia“ v internetovej tlači versus mediálna komunikačná kultúra?* Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002, s. 163 – 184.

Internetové zdroje

www.prop.sk
www.noveslovo.sk
www.deutschland-direkt.de
www.freitag.de

Všetko so všetkým súvisí...

Radoslav Ďurajka

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

Už samotný podnázov nás uvádza do disciplíny – lingvodidaktiky, a to špecifickej/špeciálnej – didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka (SakoCJ), ktorá už má pevné miesto medzi ostatnými vednými disciplínami, a dnes už málokto pochybuje o jej potrebe a význame. Výskum a zistenia, teraz máme na mysli aj na lingvistiku ako takú, nie sú pre spoločnosť také signifikantné, ako výsledky z prírodovedných disciplín (objav nového lieku), a preto sa musíme chtiac-nechtiac zamerať na jazyk, človeka, spoločnosť, na kognitívno pragmatický diskurz, aby naša práca nebola zásuvková a mala opodstatnenie, a teda aj výsledky. Dnes by bolo iluzórne veriť vo vytvorenie nejakej univerzálnej, všeobecne platnej a optimálnej metódy vyučovania jazyka (materinského – cudzieho), ale treba budovať metodiku vyučovania, ktorá by skúmala, a najmä rozvíjala optimálne metódy vzhľadom na cieľ, obsah, podmienky vyučovania a ďalšie závažné faktory, ktoré proces osvojovania si jazyka ovplyvňujú a zefektívňujú. V našom zameraní (SakoCJ) sa nám do popredia dostávajú A) rôzne lingvodidaktické aspekty a B) otázky vyučovania materinského jazyka cudzincom, ktoré sú neodmysliteľne späté aj s prezentáciou kultúry, histórie i súčasného jazykového poznania. Vyučovanie, osvojovanie a osvojenie si jazyka je nesmierne mnohostranný a zložitý proces, ktorý by bol „bez poznania štruktúry rečovej činnosti, zákonitosti tvorby a percepcie rečovej výpovede, ako keby sa lekár pokúšal liečiť pacienta bez vedomostí z anatómie a fyziológie ľudského organizmu“ (Prúcha, 1972, s. 62).

(1) Ak ste počuli rozprávať cudzinca, je ľahké charakterizovať jeho prejav (samozrejme, čím dlhšie sa učí a používa jazyk, tým je jeho reč podobnejšia používateľovi jazyka „native speaker“), hovorí podstatne pomalšie, používa dlhšie pauzy, viac segmentuje slová, zvyšuje frekvenciu prízvuku, dôkladnejšie artikuluje, menej dodržiava pravidlá znelostnej asimilácie, jeho lexika je zvyčajne zjednodušená – používa najmä frekventované slová, témy a vyvarúva sa idiómom a slangu, v syntaxi používa limitovaný rozsah základných štruktúr a niekedy používa nenáležité syntaktické formy (ty nie rád máš), preferuje jasné formy a štandardný slovosled, ktorý aj striktne dodržiava. Prejav charakterizuje aj nízky stupeň informácií vo vete a vysoký stupeň nadbytku, zahŕňajúc opakovanie a preformulovávania. Všetci zrejme cítime, že charakteristika, nie je problémom. Ako však odstrániť uvedené rozdiely, ako pomôcť prekonávať bariéry v komunikácii, ako zabezpečiť čo najefektívnejšie pochopenie, osvojovanie, ale najmä používanie jazyka, ako využiť všetky aspekty: sociokultúrne, etnokultúrne, psycholingvistické..., ako pri vyučovaní integrovať viaceré disciplíny (nemyslíme tým len na fonetiku a fonológiu, morfológiu, syntax, štylistiku, ale najmä históriu, geografiu, dejiny umenia, politológiu, sociológiu), aby sme vytvorili nazvime to „slovenské interpretovanie sveta“, a ako jednotlivca „prekódovať“. Tu vychádzame z teórie, že človek

je vsadený do istého jazykovokultúrneho sveta, a ten je pre neho prirodzený, normálny, aby cudzojazyčný ústny prejav mohol byť rečou. Je to však iba vtedy, ak nie je reprodukciou toho, čo sa namemorovali, ale ak je slovným vyjadrením nových samostatných myšlienok. Produktívne osvojenie si jazykového materiálu dokáže len jeho bezprostredné spojenie s myslením. Myslenie vždy charakterizuje samostatnosť, ani reč v cudzom jazyku nemá byť teda šablónovitá (stereotypná), nemá pozostávať z naučených štandardných fráz, ale má byť vždy novou a originálnou či už obsahom, alebo svojím lexikálno-gramatickým vyjadrením. Schopnosť prakticky zvládnuť cudzí jazyk sa získava. Z fyziologického hľadiska ovládanie jazyka svedčí o tom, že sa v kôre ľudského mozgu vytvoril *dynamický stereotyp*. Jeho vytvorenie vyžaduje pomerne dlhý čas, v priebehu ktorého sa človek naučí ovládať jazyk. Tomuto obdobiu môžeme hovoriť doba „osvojovania si jazyka" – proces vytvárania príslušného psychofyziologického mechanizmu. Pri učení sa jazyka si osvojujeme fonetiku, lexiku, gramatiku a všetky tieto aspekty charakterizujú špecifické psychologické osobitosti. Určité zvláštnosti má aj reč. Ústna sa odlišuje od písomnej, ale vnímanie a porozumenie sa odlišuje od vyjadrovania myšlienok v materinskej reči. Podstatné sú tiež vlastnosti vnútornej reči, ktorá bezprostredne súvisí s myslením a ktorá vždy alebo predchádza aktívnemu hovoreniu (a písaniu) alebo nasleduje za vnímaním cudzej reči.

(2) Ak vyslovíme slovo *námestie*, aké sú prvé tri slová, ktoré vám môžu zísť na um? Aké slová ste si predstavili? Boli to slová ako *socha, pomník, lavička, kvety, fontána, ľudia*? Podobnú predstavu, to, čo majú aj zahraniční študenti zakódované v mysliach, je niečo podobné. Problém nastane vtedy, keď sa snažíte byť dobrým pedagógom, chcete ich naučiť živý jazyk, a teda využívate tú realitu, ktorú už študenti poznajú, a práve táto prezentovaná realita je vaším nepriateľom. Naše vyučovacie hodiny sú na Americkom námestí a tí z vás, ktorí poznajú Bratislavu, už pravdepodobne vedia, kam smerujeme. Vysvetlite, že námestie je námestie – to čo my/oni poznáme, či máme zafixované je štvorprúdová cesta pre autá, električkový pás, stánok rýchleho občerstvenia, novinový stánok, pár starých stromov a nevzhľadná fontána, ktorú nie je dobre vidno. Tu si už musí vyučujúci pomôcť s históriou, architektúrou..., aby aj na základe uvedeného jednoduchého príkladu cudzinec pochopil, že jazyk odráža realitu, ale jej pochopenie nie je iba o perfektnom zvládnutí lexiky a gramatiky. Aj vo vyučovacom procese, najmä pri zložitejšej gramatike (vid, zámeno svoj,...), často sa vyskytujú frázy typu „to budete poznať/rozlišovať neskôr/srdcom, keď to dostanete do seba/do krvi...", čo je vlastne inými slovami povedané „keď sa prekódujete a už nebudete vnímať, že hovoríte cudzím jazykom" (otázku bilingvizmu však dnes nechceme otvárať). Podstata vyučovania teda spočíva v tom, že dochádza k určitej zmene samotného myslenia – t. j. kvalitatívny rozdiel od vyučovania iných predmetov. Tu sa snažíme naučiť študentov myslieť v „novom" jazyku, lebo jeho zvládnutie predpokladá jednotu a bezprostredné spojenie s myslením. Spomeňme aspoň niektoré zásady:

1. jazyk sa treba učiť ako činnosť, a nie ako teóriu,
2. osvojovať si praktickú reč, nie teoretické vedomosti, lebo vedomosti nemajú rozhodujúci význam pre osvojenie si jazyka,
3. gramatika a preklad nikdy nenaučia prakticky ovládať jazyk,
4. nikto nikdy nehovorí tak, aby pritom uvedomene používal pravidlá jazyka,
5. na osvojenie jazyka treba praktický rečový tréning, ale pod kontrolou vedomia,

6. teoretické štúdium je dôležité v súvislosti s praxou reči.

(3) Keď sme spomenuli určité „prekódovanie človeka“, musíme spomenúť aj veľmi podstatnú časť vyučovania a osvojovania si jazyka – interný kognitívny proces, ktorý umožňuje kódovanie jazyka. Aby sme pochopili tvorbu reči, či fungovanie mozgu samotného, budeme nakoniec asi potrebovať pochopiť aj to, ako sa pojmy, slová zobrazujú v mysli, ale aj ako sa neskôr transformujú do zvukov, ktoré podáva hovoriaci počúvajúcemu. Pojmy a myšlienky nemôžu byť priamo komunikované a reč je pravdepodobne najrozvinutejší spôsob prenosu svojich predstáv. Otázky psychologickej štruktúry rečovej činnosti nám lingvistom budú musieť pomôcť zodpovedať, neurológovia, neuropsychológovia, psychológovia a psycholingvisti. Aj keď výskumy v týchto oblastiach rapídne pribúdajú, zdokonaľujú sa metódy skúmania (PET – Positron Emission Tomography, MRI – Magnetic Resonance Imagining) a zatiaľ je len málo jednoznačných záverov, keďže sú to výsledky buď čiastkové, alebo navzájom si protirečivé a opätovne nastoľujúce nové a nové otázky, zaoberajúce sa zložitosťou fungovania mozgu (musíme kriticky zhodnotiť, že v tejto oblasti výrazne zaostávame). Mozog nie je orgán podobný počítaču, v ktorom môžeme vyčleniť jednotlivé komponenty zodpovedajúce istým mechanizmom. Mozog tvoria miliardy neurónov pospájaných biliónmi synapsií, ktoré umožňujú mentálne procesy, teda aj myslenie a tvorbu reči. Kto v poslednom čase inštaloval do počítača softvérový balík, vie, že aj jednoduchý program si vyžaduje stovky súborov rozptýlených po celom prístroji, ktoré koordinujú program s pamäťou, vstupom, výstupom aj inými programami. Jazyk je oveľa zložitejší. S. Pinker (2003, s. 308) nazval sústavu pravidiel v mozgu „hotovou chobotnicou s chápadlami siahajúcimi k ústam, hrdlu a bránici (kvôli hovoreniu), k ušiam (kvôli chápaniu), ku krátkodobej pamäti (udržiavajúcej v mysli začiatok vety, kým kalkulujeme jej koniec) a k systémom určeným na uvažovanie a plánovanie (rozhodujúci o tom, čo povieme a ako to povieme).“ Zhrnutím tohto ustavične skúmaného procesu by mohlo byť konštatovanie, že tvorba reči vyžaduje činnosť významných mechanizmov na každej zásadnej motorickej integračnej úrovni nervového systému so zásadnými oblasťami: mozgová kôra, subkortikálne jadro mozgu, mozgový kmeň, mozoček, miecha (Love – Webb, 2009). Proces utvárania jazykovej výpovede má nasledujúcu fázovú štruktúru: motivácia, formovanie rečovej intencie, vnútorné programovanie, realizácia vnútorného programu, formácia. Výsledkom je sformovanie rečovej intencie, to znamená, že človek už vie, čo povie a aký efekt to pravdepodobne prinesie. Vo fáze vnútorného programovania sa stretávame so základnými syntaktickými a sémantickými charakteristikami budúcej rečovej výpovede. Uskutočňuje sa vzájomne prepojenými operáciami s jednotkami subjektívneho kódu. Sú to jednak operácie priraďovania zmyslovej náplne jednotkám kódu, ktoré určujú základ sémantickej charakteristiky budúcej výpovede, a jednak operácie funkcionálnej hierarchizácie týchto jednotiek, čo vytvára základ syntaktickej organizácie. Subjektívny kód je ešte v istom zmysle „nadjazykový“, lebo jeho komponentmi môžu byť aj názorné predstavy, schémy a pod. Až vo fáze realizácie programu sa plne rozvíjajú syntaktické a sémantické charakteristiky rečovej výpovede v tom-ktorom jazyku. V tejto fáze sú už operačné mechanizmy jednoznačne determinované štruktúrou daného jazyka a individuálnou rečovou skúsenosťou subjektu (Leontjev, 1974). A to ešte treba pripomenúť, že reč môžeme dať aj do protikladu či

súladu s emocionálnymi a inými interpersonálnymi odkazmi (neverbálna komunikácia – ktorá sa tiež v každej krajine odlišuje).

(4) Predstavme si nasledujúcu situáciu: telefonujete a telefón je jediný komunikačný kanál a vy pri tom pozeráte von oknom. Vtom uvidíte ako nejaké nákladné auto narazí do vášho nového značkového auta. A vlastne okrem toho vidíte omnoho viac; oblaky, mokrý chodník, na protiľahlej strane cesty skáču deti do kaluží... atď. Toto však nie je to, o čom chcete rozprávať. Pre vás je dôležité zničenie vášho auta. Prvou úlohou je vybrať z množstva informácii tie, ktoré potrebujete a druhá úloha – usporiadať ich do správy. Tá, ale ešte stále nebude vypovedaná, pretože všetci dobre poznáme Štúrov výrok: „*storakým spôsobom, jedno môžeš vyjadriť*". Ak si to rozmeníme na drobné, tak jednotlivé prvky zahŕňajú objekty (auto, nákladné auto, ulica), akciu (riadil, narazil, zničil), vlastnosti (nová, značkové, hrozný) a tie sa transformujú do obsahových slov vety, následne do syntaxe, slovosledu, správnych koncoviek... Samozrejme, môžete namietať, že daný príklad je nadnesený, nereálny, veď každý, kto by videl zničenie svojho nového auta, by asi ihneď dotelefonoval a utekal von a už tobôž nie rozprával o tom v cudzom jazyku.... Ale ak sa hlbšie zamyslíme, príklad nám môže dobre poslúžiť. I keď by ste chceli ukončiť rozhovor, musíte, a to ešte v rýchlosti a čo najstručnejšie, povedať, prečo musíte skončiť. Čo tento príklad znamená pre SakoCJ? Je jasné, že na dobré zvládnutie jazyka nebudeme potrebovať frekvenčný slovník a naučiť najpoužívanejšie verbá, substantíva... Musíme nielen naučiť slová, ale aj zintenzifikovať proces osvojovania, aby zapamätanie a používanie bolo trvalé a dostalo sa takpovediac do krvi. Nejde to však bez toho, aby sme nevedeli, ako funguje mozog, aké sú jeho zákonitosti... Aspoň ilustračne načrtneme tie, ktoré majú podľa G. Lojovej (2008, s. 206) výraznú aplikačnú hodnotu pre vyučovanie jazyka. 1. Základná a stála funkcia mozgu je učiť sa. 2. Mozog je paralelný procesor. 3. Podstata procesu učenia sa spočíva vo vytváraní neurónových sietí. 4. Mozog je zameraný na zmysel a význam vnímaných informácií a jeho aktivita smeruje k zmysluplnej kategorizácii a organizácii informácií. 5. Výkonnosť mozgu je znížená v stave ohrozenia. 6. Myslenie a učenie sa zlepšuje pohybová aktivita. 7. Mozog je závislá premenná a učením sa rastie a skvalitňuje jeho fungovanie. 8. Každý mozog je jedinečný. 9. Pri učení sa podieľajú vedomé aj neuvedomované procesy, sústavne prebieha explicitné aj implicitné získavanie poznatkov.

(5) Ak aj máme na pamäti všetko spomenuté, môže nastať situácia, ktorá sa nedá predvídať, pretože ju prináša sám život. Dievča, študentka a začiatočníčka sa pýta, kde sú toalety. Pán na informáciách odpovedá: „Žiaľ, v súčasnosti sa celá kanalizácia opravuje. Mohli by ste však použiť verejné sociálne zariadenie, ktoré sa nachádza asi tak päť domov spred tejto budovy vľavo." Iste uznáte, že pravdepodobne ani najlepší pedagóg by nedokázal pripraviť svojho študenta na danú odpoveď. Otázkou aj zostáva, či existuje pedagóg, ktorý dokáže uspokojiť potreby svojich študentov a zároveň uspokojiť, splniť požiadavky, ciele, ktoré si stanoví – sú stanovené. Ak áno, aký by mal byť učiteľ SakoCJ? Je iný než učiteľ cudzieho jazyka? V mnohom nie, ale predsa len môžeme zistiť určité špecifiká. Učiteľ musí byť interkultúrny (nielen sprostredkovať informácie o novej kultúre, ale predovšetkým rozvíjať vnímavosť a naučiť zohľadňovať zvláštnosti na spoločensko-kultúrnom pozadí i historickej skúsenosti, ktoré sú premietnuté do zvykov a tradícií, ktoré sú v danej krajine samozrejmosťou (Pekarovičová

2002, s. 21), interlingválny (vymedziť spoločné črty a odlišnosti jazykových podsystémov), integrujúci viaceré disciplíny (nemyslíme tým len fonetiku a fonológiu, morfológiu, syntax, štylistiku, ale najmä históriu, geografiu, dejiny umenia, politológiu, sociológiu), inšpirujúci inovátor (pri vyučovaní využíva všetky dostupné i nové metódy, nové média), inteligentný iniciátor (šikovným, niekedy možno aj svojským spôsobom motivuje študentov, aby pri stretnutí s prekážkami/bariérami neodbočili od svojho cieľa), jednoducho byť INÝ – to znamená, že musí mať *zmysel pre výber, mieru i spôsob prezentácie učiva* (Pekarovičová, 2004, s. 184) a musí byť flexibilný, komunikatívny a rozhľadený (porov. Ďurajka, 2009), veď SakoCJ sa neprichádzajú učiť len študenti, ktorí sa učia slovenčinu ako svoj druhý jazyk. Je tu mnoho takých, ktorí sa učia slovenčinu prostredníctvom angličtiny. A to nielen bežnú, hovorovú – ale aj odbornú, ktorá má opäť svoje špecifiká.

(6) O učení jazyka a jeho osvojovaní môžeme ďalej rozmýšľať a klásť si nasledujúce otázky: a) Naučia sa študenti to, čo ich naučíme my, a aké percento je to v porovnaní s bezprostredným učením sa jazyka (prirodzené prostredie)? b) Ak necháme študentov voľne komunikovať, napr. pri skupinových aktivitách, vo dvojiciach, učia sa vzájomne na svojich chybách, alebo sa ich snažia „prehliadať"? c) Je reálne, aby učitelia používali len materiály, kde sú použité len tie jazykové štruktúry, ktoré si už učiaci sa osvojili? d) Ak vieme, že najdôležitejším činiteľom ovplyvňujúcim úspešnosť je motivácia, ako ju preniesť do vyučovacieho procesu, prípadne aké iné môžu byť intenzifikátory učenia? e) Ovplyvňuje osvojovanie jazyka, a do akej miery, ovládanie nejakého iného jazyka? f) Aká je kognitívna zrelosť (čiže schopnosť riešiť problémové úlohy, vyvodzovať závery, riešiť zložité úlohy na zapamätanie)? g) Existuje schopnosť uvedomovať si metalingvistickú realitu (čiže dokáže narábať s jazykom ako objektom)? h) Aké sú všeobecné poznatky o svete? ch) Má dostatok kontaktu s ľuďmi, ktorí hovoria týmto jazykom (primerané tempo, gramatické štruktúry, slovná zásoba)? i) Opravuje niekto použitie nesprávneho slova... alebo sa počúvajúci snaží uhádnuť, čo chcel povedať? j) Je nútený hneď od začiatku rozprávať, alebo mlčky počúva?

Pri spätnom pohľade a uvažovaní o ďalších možnostiach, prepojeniach a súvislostiach môžeme s určitosťou povedať, že všetko so všetkým súvisí. Alebo nie?

Literatúra:

AUER, P. – WEI, L.: *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication.* Berlín : Hubert & Co, 2007.

DOUGHTY, C. J. – LONG, M. H.: *The Handbook of Second Language Acquisition.* Oxford : Blackwell Publishing, 2003.

ĎURAJKA, R.: Nie sme normálni... (učitelia). In: *Odborová didaktika v príprave a v ďalšom vzdelaní učiteľa materinského jazyka a literatúry. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea doc. PaedDr. Milana Ligoša, CSc.* Ed. E. Príhodová. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomerku, 2009, s. 99 – 105.

ELLIS, A. – BEATTIE, G.: *The psychology of language and communication.* Londýn : Butler & Tanner, 1986.

FIELD, J.: *Psycholinguistics, the key concepts.* London : Routledge, 2004.

LIGHTBOWN, P. M. – SPADA, N.: *Ako sa učíme cudzie jazyky.* Bratislava :

SAP, 1997.

LOJOVÁ, G.: Neurolingvistické a psycholingvistické aspekty mozgovej činnosti a učenie sa cudzích jazykov. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 43, 2008, č. 3, s. 199 – 212.

LOVE, R. J. – WEBB, W. G.: *Mozek a řeč.* Praha : Portál, 2009.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Lingvodidaktická koncepcia slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie.* Ed.: J. Pekarovičová. Bratislava : Stimul, 2002.

PEKAROVIČOVÁ, J.: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava : Stimul, 2004.

PINKER, S.: *Slová a pravidlá. Zložky jazyka.* Bratislava : Kalligram, 2003.

PRŮCHA, J.: Psycholingvistika a teória vyučovania jazykov. In: *Zb. prednášok z konferencie o psychologických otázkach vyučovania cudzích jazykov.* Bratislava : MDKO, 1972.

SCOVEL, T.: *Psycholinguistics.* Oxford : Oxford University Press, 1998.

STEINBERG D. D.: *An Introduction to Psycholinguistics.* New York : Longman Publishing, 1993.

ŠTEFÁNIK, J.: Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť. In: *Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvizme.* Bratislava : AEP, 2002.

ŠTEFÁNIK, J.: *Antológia bilingvizmu.* Bratislava : AEP, 2003.

Faktory ovlivňující výběr jmen v literatuře (na příkladech z Tylových dramat)*

Žaneta Dvořáková

Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

BALTAZAR: A která ty vlastně jsi?
VŠUDYBYL: Šeherezáda.
BALTAZAR: Šereže – žere – Co to je? To v Praze na ovocném trhu neprodávají.
VŠUDYBYL: Já se tak jmenuju.
BALTAZAR: Ale chudinko – co? Žežerehada? Já si na tom zlámu jazyk!
VŠUDYBYL (se směje): Šeherezáda!
BALTAZAR: Jo – šerednázáda – zkrátka Šereda – ale pročpak ti dali tak ošklivé jméno. Vsadil bych se, že žádná šereda nejsi a hrbatá záda taky nemáš. A odkudpak jsi, Šeredičko?

Josef Kajetán Tyl (1808 – 1856) kladl na jména svých postav velký důraz. Úvodní dialog je z jeho méně známé hry Středem země do Afriky aneb Skalní duch čili Artézská studně (1984, s. 53) a je zajímavou ukázkou toho, jak pracoval se jmény svých postav, aby dosáhl komického účinku.

V našem příspěvku se budeme zabývat celou řadou různorodých faktorů, které u autorů ovlivňují výběr jmen pro jejich postavy. Všechny tyto faktory se vzájemně prolínají a působí zároveň, někdy se jeví některý z nich jako dominantní, ale žádný z nich nelze opominout. Teoretické úvahy doplníme konkrétním rozborem faktorů, které nejvýrazněji působily na Tylovu dramatickou tvorbu, zaměříme se u něj především na dobovou a autorskou poetiku, na rozdíly žánrové a na vliv funkce, kterou by mělo jméno v textu plnit. Svou roli při výběru samozřejmě u Tyla sehrála i formální a obsahově sémantická stránka jména.

1. Prvním faktorem ovlivňujícím výběr jmen je **literární druh**. Jméno se jinak chová v díle prozaickém a v díle básnickém, jiné postavení má v dramatu. Bohužel nám však zatím chybí (pokud je nám známo) jakékoliv souhrnné studie, které by analyzovaly jména z hlediska celého literárního druhu a konfrontovaly je s pojmenovávacími zvyklostmi v druzích ostatních. Popsat tendence či zákonitosti v rámci celého literárního druhu je velice obtížné, zvl. z důvodu materiálové náročnosti, ojedinělým pokusem proto zůstává pouze kratší příspěvek L. Jungmannové (2001) o dramatu ve 20. století.

Nutno říci, že objevují-li se zobecňující soudy o určitém literárním druhu, pak jsou velice často příliš zjednodušující a nelze o nich říci, že by všeobecně platily. Uvádí se např., že „v poezii, pomineme-li poezii epickou, kde se poetika jmen řídí podobnými pravidly jako v próze, máme co dělat se jmény jako zvukově-sémantickými jednotka-

* Tento článek vychází částečně z příspěvku předneseného na konferenci TYL200, která se konala v Kutné Hoře 2. 2. 2008. Přislíbený sborník z této konference však nebude vydán.

mi, jejichž funkcí je především zvukově zabarvovat verš“ (Hodrová, 2001, s. 617; též Knappová, 1992, s. 16). V básních se sice vyskytují vlastní jména spíše výjimečně, ale o to více tak na sebe přitáhnou pozornost, domníváme se proto, že na ně nelze pohlížet pouze z hlediska jejich zvukových kvalit. I v poezii nalézáme autory, kteří jsou např. „okouzleni toponymy“, jak na to upozorňuje Štěpán (2008) v souvislosti s K. Šiktancem, v jehož díle hrají vlastní jména významnou roli[1] apod. Některé básně jsou přímo na vlastních jménech založeny – jmenujme např. Kostohryzovu báseň Mohyly (Steinerová, v tisku) aj. O pouhém zvukovém zabarvení bychom snad mohli uvažovat v souvislosti s některými básněmi, které jsou celé sestaveny pouze ze jmen jako např. Kolářovy básně Palečkovi přátelé nebo Kutnohorští havíři, které tak navazují na J. Jungmanna, jenž skládal koláže z groteskních názvů obcí a měst. Obdobné řetězce nacházíme i ve starých ročnících Palečka (Hiršal – Grögerová, 2007, s. 193) a pracuje s nimi např. též B. Henry v básni Šance pro 3 000 000.[2] Toto je pouze ilustrace toho, že problematika jmen v poezii je mnohem složitější. Bude třeba rozsáhlý materiálový výzkum, než se budeme moci pokusit činit nějaké závěry. Přitom je třeba brát v úvahu i to, že literární druhy se přirozeně neustále vyvíjejí a pojmenovávací strategie v nich se proměňují, zabýváme-li se jmény, můžeme na ně tedy pohlížet jak z hlediska synchronního, tak diachronního.

Vraťme se však k Tylovi. Nepozorujeme výrazný rozdíl mezi pojmenováváním Tylových postav v próze a v dramatu, proto mnohé z toho, co řekneme o jménech v jeho dramatické tvorbě, bude platit i o jménech v próze. Můžeme tím snad též poodhalit i některé pojmenovávací zvyklosti příznačné pro celé české drama ve 30. a 40. let 19. století. Dodejme ještě, že v dramatu vzniká velice zajímavá pojmenovávací situace, neboť většinou nacházíme již v úvodu hry, v tzv. vedlejším textu (Jungmannová, 2001, s. 621), seznam jednajících postav, který obsahuje jména a někdy i další, bližší určení či charakteristiku (např. *Kateřina Šestáková, plátenice*; *její bratr Valenta* /Paličova dcera/ apod.). Tento seznam je scénickou poznámkou autora, na jevišti přitom řada jmen vůbec nemusí zaznít.

2. Dalším, úzce souvisejícím činitelem ovlivňujícím výběr jmen je **žánr**. Každý literární žánr má totiž své zvyky a tradice (Knappová, 1992, s. 13), svůj okruh určitých jmen (Holý, 1984, s. 461). Jistě nebude sporu o tom, že jiná jména jsou volena např. v satiře a jiná v historickém románu, jiná v alegorické skladbě a v detektivce. Již jedna z prvních rozsáhlých literárně onomastických studií si kladla za cíl popsat onymii v polské komedii 18. století (S. Reczko, 1953), nutno však říci, že takových děl není mnoho. U nás máme několik diplomových prací (např. Z. Šínové /2008/ o jménech v „červené knihovně“), převažují však spíše kratší články. Pozornost je v současné době věnována především lidové slovesnosti – pranostikám (Pastyřík, 2000), pohádkám (Blauderová, 1991), pověstem (Čejková, 1992), písním (Kolařík, 1992; Suchánková, 1996) nebo obecně folklórním textům (Šrámek, 1992; Šrámková, 1998) atd.

[1] Citujme pro ilustraci: „Podmoráň, / Hostouň, / Dubí, / Dříň --- / co jméno, / zázrak – o dvanácté v noci vyhrkne / místo vody víno.“ (K. Šiktanc – Český orloj, cit. dle Štěpán, 2008, s. 347).

[2] Na ukázku pouze úryvek: „Pepíku, Jane, Jaroslave, / Františku, Dane, Miroslave, / Květuško, Káťo, Antonie, / Miluško, Sváťo, Amálie. // Venouši, Jirko, Vladimíre, / Jarouši, Mirko, Kazimíre, / Boženo, Dášo, Květoslavo, / Blaženo, Mášo, Jaroslavo.“ (Henry, 1993, s. 18)

V zahraničí je situace obdobná, můžeme namátkou zmínit např. Scholzovu studii o ruských pohádkách (1978) nebo práci A. Ferrariové o názvech míst v klasickém mýtu (2006) aj.

Přirozeně pojmenování v různých žánrech podléhá změnám a dobovému vkusu. Jak uvidíme na příkladech, Tylovo zacházení s vlastními jmény v divadelní tvorbě plně souzní s pojmenovávacími modely typickými pro různé dramatické žánry v daném období,[3] Tyl při pojmenovávání svých postav respektuje žánrové tradice a dovedně s nimi pracuje.

Pro žánr **frašky** jsou typická tzv. „mluvicí jména", která vyjadřují vlastnosti svých nositelů,[4] např. statkář *Hrdopyška* a jeho správce *Vydřiduška* (Tvrdohlavá žena). Mluvicí jména mají kořeny přinejmenším u Plauta a jsou spjata jednak s komedií, jednak s alegorickým dramatem (Jungmannová, 2001, s. 634). U Tyla se však mluvicí jména neobjevují pouze v komediích, nacházíme je i v jiných typech her. Důvod těchto pojmenování je zřejmý – charakter postavy je jednostranně vyhraněný, a již její jméno má proto diváka seznámit se šablonou, podle které bude postava jednat. Tyl se však neomezoval pouze na jména takto prvoplánově utvořená, často u něj působí jako mluvicí i jinak neutrální příjmení – odvozená především od předmětu činnosti či od vlastnosti s touto činností spjatou – ve spojení se zaměstnáním; zajímavá jsou např. jména Tylových hospodských: *Nalejváček* (Strakonický dudák), *Konývka* (Čert na zemi), *Pinta* (Lesní panna), *Pivoň* (Břeněk Švihovský) a *Kvasnička* (Paní Marjánka, matka pluku). Podle stejného vzoru jsou dále např. utvořena jména vojáka *Šavličky* (Strakonický dudák), kartáčníka *Kartáčka* (Bankrotář), máselnice *Mastílkové* (Fidlovačka) či hlídače vězňů *Pozorného* (Paličova dcera). Tyl mluvicí jména s oblibou tematizuje a nechává o nich promlouvat své postavy, které samy dávají do souvislosti své jméno a svůj charakter či vlastnosti, např. průvodce po horách *Hovora* (Slepý mládenec) o sobě prohlašuje: „Toť moje dílo, provázeti příchozí a trochu s nimi hovořiti – hehe, protoť slovu *Hovora*." (Tyl, 1957, s. 306)

S mluvicími jmény se setkáváme též v **pohádkových báchorkách**, jde o typický postup při tvoření jmen nadpřirozených bytostí. Jaké nadpřirozené bytosti u Tyla najdeme? Především lesní panny a divé ženy (Strakonický dudák, Lesní panna), dále duchy (Tvrdohlavá žena, Středem země do Afriky) a čerty (Čert na zemi). Jejich jména jsou tradičně volena tak, aby se odlišovala od jmen lidských. Jsou to většinou jména mluvicí vycházející z vlastností tělesných (kníže duchů *Rudohlav*[5] – Středem země do Afriky) a duševních (divá žena *Divuka* – Strakonický dudák) a jména utvořená podle místa (duch *Všudybyl* – Středem země do Afriky) a doby působení (duch *Poledník* – Tvrdohlavá žena) nebo podle činnosti (duch *Matinoha* – Tvrdohlavá žena). Jsou to mnohdy jména hravá a jazykově vynalézavá. Velice poetická jsou zvláště jména Tylových lesních panen, v jejich základech nalezneme denní i roční doby (*Jitřena* – Lesní panna, *Jarona* – Strakonický dudák), barvy a jejich kvality (*Bělena* – Lesní panna i Strakonický dudák, *Jasana* – Lesní panna, *Leskava* – Strakonický dudák), rostlinné

[3] Srov. např. diplomovou práci T. Pospíšilové *Literární onymie v dramatických textech českého národního obrození* (2008).

[4] K. Hausenblas označuje taková jména termínem „výmluvná" (1976, s. 4).

[5] Obdobně ve hře Tvrdohlavá žena najdeme knížete krkonošských duchů *Zlatohlava*, který však má podle scénické poznámky „mladickou postavu rusých vlasů" (Tyl, 1890, s. 7).

motivy (*Lesana* – Lesní panna i Strakonický dudák, *Květena* – Strakonický dudák, *Lupina* – Strakonický dudák) a přírodní úkazy (*Rosice*[6] – Lesní panna; polednice *Rosava* – Strakonický dudák). Vedle takovýchto mluvicích jmen nadpřirozených bytostí, která jsou identifikovatelná dá se říci na první pohled, nacházíme u Tyla i další mluvicí jména, jejichž význam je odhalitelný pouze díky určité znalosti, např. jméno ducha z Blaníku *Severin* (Jiříkovo vidění) pochází z latinského „severus", tj. přísný; jméno divé ženy *Mihulice* (Strakonický dudák) je zase metaforickým označením vysoké ženy, které je odvozeno z apelativa mihule, což je „dosti dlouhá ryba oblého, hladkého těla" (PSJČ, II., 1937 – 1938, s. 818). Velice zajímavé je jméno čerta *Salamandr Ohniváček* (Čert na zemi), protože salamandr představuje v esoterických alegoriích symbolické spojení dvou protikladných živlů, ohně a vody (Malá československá encyklopedie, V., 1984 – 1987, s. 495), jméno tedy naznačuje rozporuplnost či vnitřní svár postavy, ještě umocněný příjmením odvozeným z jednoho z těchto živlů, z ohně. Jména ostatních čertů jsou vžitá a typická: kníže pekel je *Lucifer* a starý ďábel *Mefisto* (Čert na zemi). Někdy je jméno možno označit jako mluvicí pouze díky kontextu celé hry, dalo by se tak interpretovat např. jméno *Toužimský*[7] označující nešťastně zamilovaného mladíka (Paličova dcera).

Podívejme se nyní na **historická dramata**. Náměty k nim čerpal Tyl především z českých dějin nebo pověstí (i když mu často historický rámec tvořil pouze kulisu pro řešení aktuálních otázek). Všimněme si proto především postav, které mají předobraz v reálných, žijících osobnostech. Jak Tyl zachází s jejich jmény? Nejčastěji je ponechává v jejich původní podobě kvůli jednoznačnému určení (*Jan Hus*, *Jan Žižka*); spíše výjimečně počešťuje cizí jména, např. z básníka Hanse Sachse (1494 – 1576) udělá *Jana Sachse* (Jan Sachs) a též ostatním norimberským obyvatelům dává ve hře česká jména (*Blažek*, *Mikula*, *Jakub*), což můžeme chápat jako snahu o přiblížení látky českému divákovi. Další možností (nedoloženou však jednoznačně v dramatech) je, že sice jméno změní, ale zachová „charakter" nebo typické rysy reálné předlohy, takže je literární postava „identifikovatelná". Doležel nazývá toto přiřazování referentů fikčním termínům (např. spojování fikčního prostředí se skutečným místem) mimetickou sémantikou, odmítá ji a „konstatuje, že fikční Napoleon Tolského nebo fikční Londýn Dickensův nejsou totožní s historickým Napoleonem nebo zeměpisným Londýnem. Trvá na tom, že existence a vlastnosti fikčních jednotlivců se neodvozují od skutečných prototypů. Osoby s prototypy v aktuálním světě však tvoří v množině fikčních osob zvláštní sémantickou třídu; mezi historickým Napoleonem a všemi fikčními Napoleony existuje nezrušitelný vztah. Tento vztah překlenuje hranice mezi světy; fikční osoby a jejich skutečné prototypy jsou spojeny mezisvětovou totožností." (Doležel, 2003, s. 31) V zásadě s Doleželem souhlasíme, hledání reálných prototypů je vždy problematické a někdy i zavádějící, často se při tom zapomíná právě na fakt, že literární postava je součástí fikčního světa, a nelze proto na ni uplatňovat kritéria pravděpo-

[6] Domníváme se, že tato jména jsou odvozena od apelativa rosa „jemné vodní kapičky, které se srážejí za noci z vlhkého vzduchu na rostlinách n. na jiných předmětech" (PSJČ, IV./2, 1944 – 1948, s. 750), neleze však vyloučit ani motivaci z latinského rosa ve významu „růže, růžová".

[7] Původ jména *Toužimský* je vykládán z místního jména Toužim (Moldanová, 1983, s. 252). V případě fikčního světa Tylovy hry bychom však vzhledem k jeho autorské poetice předpokládali využití lexikální sémantiky jména, které evokuje sloveso „toužit".

dobnosti či pravdivosti, přesto se však domníváme, že jej jako interpretační rámec nelze zavrhovat zcela. Mnozí autoři pracují ve svých dílech právě s takovými asociacemi – typická je v tomto Tylova próza Rozervanec, jejímž hlavním hrdinou je *Hynek*, což nemá být nikdo jiný než Karel Hynek Mácha, jeho milenka Lori je přejmenována na *Beatu* a další postava, *Karel*, má zřetelné autobiografické rysy Tylovy. Domníváme se, že součástí Tylova autorského záměru bylo to, aby si čtenáři spojili hrdiny s jejich reálnými předobrazy, neboť celá povídka byla zamýšlena jako kritika K. H. Máchy, jeho tvorby i životního postoje.[8]

Poslední velkou skupinou Tylových dramat jsou **hry ze současnosti**, v nichž můžeme vidět mimo jiné silnou výchovně vlasteneckou tendenci, která se odráží i ve jménech postav a v jejich komentářích k nim. Jméno signalizovalo na počátku národního obrození vlastenecké smýšlení svých nositelů, proto si mnozí přidávali ke svému rodnému jménu ještě další slovanské, vlastenecké.[9] Proto si sládek *Sykora* (Pražský flamendr) trpce stěžuje: „Nebožka myslila, že by nemohlo být naše dítě šťastné, kdyby vyrostlo tak sprostě jako jeho otec. Hned ho také podle toho pokřtila. Já se těšil na *Josefa* nebo na *Jána* a dostal jsem cizopanského *Adolfa*.“ (Tyl, 1954, s. 95). V tomto světle působí o to negativněji *Vocilkova* (Strakonický dudák) replika charakterizující jeho jméno jako: „Anglické – sice by nebylo hezké.“ (Tyl, 1953, s. 47). Jedním z projevů národnostního odrodilství byla i změna jména, zvl. jeho poněmčení, tak např. pan *Dudek* je představován jako *Herr Baron Düdech* nebo jako francouzský *Dudèc* (Fidlovačka), na konci hry je odhalen jako zadlužený podvodník a též jeho jméno se pak stává terčem posměchu. Jeho opakem je kníže krkonošských duchů *Zlatohlav* (Tvrdohlavá žena), který negativně vnímá to, že mu lidé poněmčili jeho jméno, a vlastenecky horuje: „*Librcoul* se hněvá, matičko! a já vám radím: to jméno nevyslovujte, on ho nerad slyší. Ono se vetřelo Čechům do úst, když se jim vůbec cizozemčina do země vedrala (...) Protož, matičko, jmenujte pána hor svých zase *Zlatohlavem*, jak to vaše babičky dělávaly.“ (Tyl, 1980, s. 23)

3. Jistou roli při výběru a vnímání jména hraje také **kulturní tradice**. Zejména velká část rodných jmen (např. Eva, Helena, Julie) je spojena s nejrůznějšími reminiscencemi, které mohou připravit kulisy pro aktéry nových příběhů (Holý, 1984, s. 461). Zároveň tu působí i stereotypní představy vážící se k charakteru nositelů konkrétních jmen nebo jejich forem (typickou ukázkou tohoto chápání jmen je Eisnerova známá esej Miriam a dcery její), proto o sobě např. *Čestmír* (Čestmír) prohlašuje: „Je *Čestmír* jméno mé, a jako čest mi vůdcem byla do bojů se ženoucímu, jesti před bojem mé heslo mír!“ (Tyl, 1957, s. 185)

4. Zapomínat nemůžeme ani na **dobovou poetiku**. Pojmenovávacím zvyklostem a užívání jmen v literatuře ve vztahu k literárním směrům či proudům, v jejichž rámci dílo vzniklo, zatím není věnována přílišná pozornost (Gutschmidt, 1983, s. 153). Charakteristika literární onymie určitého směru by měla podle Gutschmidta (1983, s. 155) hledět na následující aspekty: a) zrcadlení reálných jmen v díle, tj. užití autentických nebo fiktivních (smyšlených) jmen, dále to, zda fiktivní jména jsou tvořena s ohledem na epochu, zda se o ni opírají nebo jsou k ní naopak kontrastní; b) funkce jmen; c)

[8] Srov. J. Lehár – A. Stich – J. Janáčková – J. Holý, 2004, s. 222.
[9] K tomu viz V. Macura, 1995, s. 121 – 122.

forma jmen (např. jména iniciálová, přezdívková atd.); d) variantnost jmen; e) výskyt tříd jmen; f) poměr propriálního a apelativního lexika při označování osob nebo míst.

Jako příklad uvádí Gutschmidt období sentimentalismu, které mělo zálibu v užívání iniciálových pojmenování (pan R.) a v označování postav pouze jedním jménem (Werther), velký počet postav též zůstal nepojmenovaný, označený pouze apelativy. Romantismus podle něj tyto druhy pojmenování převzal, doplnil je však i autentickými jmény, což souviselo s dobovou oblibou historické látky. Naproti tomu pro období realismu je příznačné přiblížení literárních jmen reálným se silnou sociálně klasifikační funkcí (1983, s. 156). Opozicí romantické a realistické poetiky se zabývá i Hodrová – zatímco pro období romantismu je podle ní typické jméno jako záhada, vyznačující se zastřeností a napětím mezi jménem a charakterem postavy, jež tak přispívá k arzenálu tajemství, kterého využívá příběh; pro poetiku realistickou je naopak typická určitá „lhostejnost“ a zdánlivá nemotivovanost jména (2001, s. 601).[10]

Tyl byl na úspěchu svých děl existenčně závislý, chtě nechtě tak musel do značné míry vycházet vstříc vkusu čtenářů či diváků a jejich očekávání, přílišné experimenty si nemohl dovolit. O to více však vyniká jeho tvůrčí invence a originalita. Zřetelně můžeme vidět vliv dobové poetiky např. v pojmenovávání hlavních hrdinek. Hrdinky kladné mají jména zpravidla zdrobnělá nebo hypokoristická, např. *Terezka* (Tvrdohlavá žena, Lesní panna), *Adlinka* (Žižka z Trocnova), *Lidunka* (Fidlovačka), *Dorotka* (Švanda dudák), *Lízinka* (Bankrotář), *Verunka* (Měšťané a studenti)... Je tak zdůrazněno jejich mládí, něha a jakási křehkost a sladkobolnost, tak typické pro raně obrozeneckou literaturu. Hrdinky záporné se u Tyla nevyskytují často; jejich jména většinou působí svým tvarem, srovnejme např. jméno hodné *Rozárky* (Středem země do Afriky, Paličova dcera) a zlé *Roziny*, navíc s obtížně vyslovitelným příjmením *Ruthardova* (Rozina Ruthardova). Tato pojmenovávací šablona je Tylem ironizována v postavě *Kačenky* (Čert na zemi), o které se dozvíme, že je to asi čtyřicetiletá zrzka, před kterou každý mužský raději uteče, postava se tak dostává do komického rozporu se svým jménem, jež svou deminutivní podobou odkazuje k typickým hrdinkám, o nichž byla řeč výše.

5. Dalším faktorem je **autorská poetika.** Jména jsou důležitými činiteli výstavby textu a nositeli autorova estetického ideálu a estetické tendence textu (Lederbuchová, 1995, s. 218–219). Autorská poetika se projevuje např. hravostí a vynalézavostí při volbě nebo při vymýšlení jmen (uveďme např. Čapkova mluvicí jména Dollarson a Jakolev atd.), tendencí k volbě jmen výjimečných nebo naopak běžných, oblibou některého jména, jež se pak může objevit ve více dílech jednoho autora (tzv. migrující jména, např. v dramatickém díle F. Pavlíčka vystupuje postava jménem Just postupně ve hrách Chtěl bych se vrátit, Černá vlajka a Zápas s andělem /Jungmannová, 2001, s. 634/), dále seskupováním jmen do různých skupin, čímž je naznačován vztah mezi postavami (např. J. Arbes dává postavám, jež jsou nějak spřízněny, jména začínající stejnou iniciálou, jak na to upozorňuje Všetička, 1993) apod. Součástí autorské strategie je i záměrná podobnost jmen postav, která může vést až k jejich zaměnitelnosti[11] (např. Áda a Ida, Joža a Boža v Páralově Soukromé vichřici) atd.

---

[10] I v dílech realistických se samozřejmě mohou objevovat jména svou povahou „romantická“.
[11] Hodrová (2001, s. 613) nazývá taková jména systémovými.

Výraznou součástí Tylovy autorské poetiky bylo především spojování neutrálních příjmení – odvozených od předmětu činnosti – se zaměstnáním, jak jsme zmiňovali již výše. Příkladem může být brusič *Nožejček* (Tvrdohlavá žena), kovář *Závora* (Lesní panna), učitel *Slovíčko* (Lesní panna), hokyně *Trubičková* (Nalezenec), drvoštěp *Štěpina* (Měšťané a studenti) apod. Zmiňovaná obliba spojení běžného příjmení s předmětem činnosti, s nímž jméno sémanticky souvisí, však není Tylovou specialitou. Podobně pojmenované postavy nalezneme např. i u jeho současníka V. K. Klicpery (např. myslivec *Kuna*, mlynář *Pytel*) nebo J. N. Štěpánka (kotlář *Perlík*), jak uvádí Pospíšilová (2008). Můžeme snad tedy říci, že jde o součást dobové poetiky, i když Tyl nepochybně tento typ jmen přivedl k dokonalosti. Dále je pro Tylovu autorskou poetiku příznačná tendence sdružovat zvláště vedlejší postavy do určitých skupin. V rámci těchto skupin pak používal jména buď sémanticky příbuzná – velice často jména podle zvířat nebo věcí, např. šviháci *Pěnkava* a *Konopásek* (Chudý kejklíř), zbrojnoši *Lopata* a *Motyka* (Brunsvik), myslivečtí mládenci *Jelínek* a *Zajíček* (Marjánka, matka pluku), rolníci *Smrčka* a *Habr* (Čert na zemi) apod., – nebo jména mající obdobný hláskový sklad, např. drvoštěpové *Šebelka* a *Pavelka*[12] (Fidlovačka), pacholíci *Jeník* a *Havlík* (Brunsvik) apod. Tyl byl mistrem ve využívání sémantiky jmen k jazykové komice nebo k charakterizování postav; důležitý při tom byl především kontext, v němž se tato jména vyskytovala. Ilustrujme si to na několika příkladech: *Lízinka Beránková* (Bankrotář) říká: „Strejčku, to mi neděláte veliké radosti, když tohoto mládence vlkem nazýváte. Kampak bych se potom já ubohá *Beránková* poděla?“ (Tyl, 1954, s. 263) *Švanda* (Strakonický dudák) vyčítá otci své milé, hajnému *Trnkovi*: „Ať si – a třeba suché tvrdé trnky [budu sbírat], chcete-li to vědět, každá bude přece lahodnější než vy jste, pane *Trnko*!“ (Tyl, 1953, s. 24) Velice originální je i Tylovo významové posunutí ve hře Brunsvik – známe legendu o Brunsvíkovi a jeho lvu, v Tylově podání se lev změnil v pobočníka jménem *Lev*.[13] Pro Tyla je též charakteristické pojmenovávání všech postav v dramatu, prakticky u něj nenalezneme postavu označenou ve scénických poznámkách pouze apelativem (srov. Jungmannová, 2001).

6. Důležitá je také zamýšlená **funkce**, kterou by mělo jméno v textu plnit. Gutschmidt dokonce považuje funkci vlastních jmen v literatuře za hlavní předmět výzkumu literární onomastiky (1991, s. 204) Problematika funkcí je přitom dosti složitá, v jejich klasifikaci nepanuje shoda a navíc je často směšováno třídění funkcí s tříděním jmen podle funkcí. Nejčastěji je u nás citováno třídění M. Knappové (1992, s. 14 –16), která rozlišuje funkci:

6.1. Identifikační – základní funkce jména. To označuje konkrétní postavu stejně jako v reálném světě. Jméno literární je ale na rozdíl od reálného vždy motivované, i když by nás autor někdy rád přesvědčil o opaku jako např. v replice *Jana* (Oba šelmy): „Bohužel! / že jsem na křtu málo rozuměl. / Ani nevím, zdali se mě ptali, / když mi líbezné to jmeno dali.“ (Tyl, 1890, s. 402) O důležitosti jména svědčí i fakt, že se stává i prostředkem sebe-identifikace, např. *Hynek* reaguje takto na zprávu o tom že je nalezenec: „Prstem budou na mne ukazovati, nebudou ani vědět, jak mě pojmenovati.“

[12] Tato podobnost je též tematizována v replice *Kozelky*: „Já vás miluju oba – naše jména jsou jako naštemované varhany: *Pavelka*, *Šebelka*, *Kozelka*!“ (Tyl, 1957, s. 13).

[13] *Lev* o svém jménu říká: „Nic nejsem; a nechceš-li někoho jmenovat, nejmenuj zvíře, co by tě mohlo roztrhat.“ (Tyl, 1957, s. 357).

(Tyl, 1890, 459). U Tyla se vyskytují spíše výjimečně případy, kdy je primární identifikační funkce narušována tím, že si postava své jméno z nějakého důvodu mění nebo jej skrývá.[14] Zde musíme rozlišit několik typů těchto proměn jména podle jejich motivace: změnu, která je dána vnitřním přerodem postavy (tak se např. mění *Vít* v *Černého Víta* a později ve *Slepého mládence* /Slepý mládenec/), změnu, jež je ryze účelová a má např. skrýt pravou totožnost postavy (jako např. ve hře Paní Marjánka, matka pluku, kde se paní *Marjánka* přiznává, že její jméno je falešné, neboť: „Já odložila všecko, co by mne mohlo prozradit."), dále změnu, která je pouhým převlekem (lesní panna *Jasana* ve hře Lesní panna se postupně objevuje ve třech převlecích, aby v nich svedla z cesty učitele Slovíčka, každá její maska je doprovázena jménem-převlekem: vystupuje jako cikánka *Dora*, kuchařka *Betinka* a mladá Tyrolka *Afra*), uměleckým pseudonymem (např. ve Fidlovačce si divadelní herečka *Cibulková* vybrala jako umělecký pseudonym italsky znějící *Cibulčini*) nebo změnu danou přijetím jména obvyklého v místě, kam postava odešla, aby tam zapadla (např. z *Vojtěcha Kolčavy* se ve hře Středem země do Afriky stává *Mohamed Ben Milut*). O změně jména jako projevu národnostního odrodilství jsme se již zmiňovali výše.

6.2. Asociační[15] – jméno odkazuje k nositelům téhož jména, ať už reálným historickým,[16] literárním (např. vyšetřovatel Baskerville v Ecově románu Jméno růže) nebo známým z kulturní tradice (např. chlapci Ulysses a Homer v Saroyanově Lidské komedii, která se navíc odehrává v americkém městečku Ithaka). Tylovo zacházení se jmény odkazujícími k reálným osobnostem jsme si ukázali při rozboru jeho historických dramat.

6.3. Charakterizační[17] (tzv. mluvicí jména neboli nomen omen) – jméno je voleno tak, aby už samo o sobě vypovídalo něco o povaze postavy (např. *Hluposlav* a *Křikumil* ze hry Jeden za všechny aj.). U Tyla je tato funkce jmen asi nejvýraznější. Projevuje se především u mluvicích jmen (viz výše), ale můžeme ji nalézt i v úvahách postav o jejich vlastních jménech nebo o jménech ostatních a o tom, jaké jméno by se pro ně hodilo, aby vystihovalo jejich povahu, např. *Boženka* (Řemeslnická merenda) se rozčiluje: „Ale ten pan *Loukota*? Aby se jmenoval *Lakota*!" (Tyl, 1980, s. 88).

6.4. Klasifikující[18] – jméno určuje postavu z hlediska doby a místa děje, národnosti, sociálního postavení, věku, náboženského vyznání apod.

Podívejme se nyní na to, jak se klasifikující funkce projevuje např. v pojmenovávání cizinců. Jejich jména byla většinou záměrně volena typická či běžná v daném

---

[14] K tomu viz Procházková, 2008, s. 389 – 394.

[15] Asociační funkci nacházíme i u Gutschmidta (1991, s. 205) a u Pastyříka (2000, s. 7).

[16] Knappová (1989, s. 10 – 11) tato jména v reálném světě označuje jako „ideologická".

[17] Tuto funkci vyčleňují zvlášť též Migliorini, Birus, Debus, Lamping, a Gutschmidt (dle Porcelli, 2006, s. 141 –145; Šrámek, 1985, s. 510 – 516 a Šrámek, 1999, s. 22 – 26). Pastyřík (2000, s. 7) chápe mluvicí jména jako podskupinu tzv. funkce singulativní, o níž píše: „(...) rozlišujeme singulativní funkci: jako výsledek jejího působení vznikají jednak tzv. mluvicí jména, nomen-omen (...), na druhé straně zase jména »typová« – Jidáš, Šalamoun, Rubikon, Jordán."

[18] Klasifikující funkci vyčleňuje též Birus, Debus a Gutschmidt (dle Porcelli, 2006, s. 141 – 145 a Šrámek, 1985, s. 510 – 516). Pastyřík (2000, s. 7) ji nazývá funkcí kolokační, ale definuje ji stejně: „(...) podle níž lze pojmenované objekty a osoby zařazovat časově, lokálně, etnicky, sociálně a konfesně."

národním jazyce kvůli snadné identifikaci,[19] proto se italský šlechtic jmenuje *Rimini* (Nalezenec), arabský vůdce *Mustafa* (Středem země do Afriky), židovský obchodník *Taussig* (Lesní panna), francouzský seržant *Marcial* (Středem země do Afriky) apod. Zajímavá jsou z tohoto hlediska jména označující obyvatele zemí vzdálených a exotických nebo zcela fiktivních. Neobvyklým hláskovým skladem jejich jmen byla jasně signalizována „cizost" jejich nositelů, např. indián *Polivokyta*[20] (Lesní panna), princezna *Zulika*[21] (Strakonický dudák), šlechtic *Kleofat*[22] (Brunsvik) apod. Charakteristické je i komolení cizích jmen, které jsme viděli v úvodní ukázce ze hry Středem země do Afriky.

Jména dětí jsou u Tyla převážně v deminutivní podobě a jejich výběr odráží dobovou oblibu jmen, např. *Frantík* (Lesní panna, Strakonický dudák), *Pepík* (Lesní panna, Pražský flamendr), *Kačenka* (Lesní panna, Paličova dcera, Strakonický dudák) aj.

Jak uvádí Pospíšilová (2008, s. 31), „znakem, který spojuje jména jednotlivých manuálně pracujících postav, ať už jsou to děvečky, pacholci, pomocníci nebo prostě postavy stojící v pozadí nějaké pracovní činnosti, je především jednoslovnost jejich jmen. Tyto postavy jen zřídka mají příjmení, mají-li je, jedná se o zvláštní osobnosti, které mají pro hru jiný význam než právě to, že jsou to sluhové (například *Ondřej Jammerweil* ve Fidlovačce)." Jména těchto služebných postav bývají nejčastěji realistická a běžně užívaná, v Bankrotáři se např. objevuje panská služebná *Márinka* a ševcovský učedník *Vojta*, ve Fidlovačce vystupuje děvečka *Dorotka* a chasníci *Franěk*, *Váša*, *Kuba* a *Matěj*, v Jiříkově vidění je postava selského děvčete *Verunky* atd. Naproti tomu postavy měšťanských slečen nebo mladíků, dětí šlechticů a bohatých obchodníků má Tyl ve zvyku opatřovat jmény poněkud „neobvyklými a vznešenými" (Pospíšilová, 2008, s. 32), např. mladý lékař *August* (Bankrotář), žurnalista *Vilibald* (Jiříkovo vidění), selský synek *Kilian* (Paní Marjánka), sládkův syn *Adolf* (Pražském flamendru) atd.

Z hlediska náboženského klasifikují jména především postavy židů, pro něž jsou volena jména považovaná za „typicky židovská", např. rodné jméno *Ezechiel* (Tvrdohlavá žena) nebo příjmení *Taussig* (Lesní panna).

6.5. Funkce estetická není dle našeho názoru jen jednou z funkcí jména v textu (jak se domnívá Knappová nebo Pastyřík /2000, s. 7/), ale jde o funkci dominantní a zastřešující, nadřazenou všem ostatním. Neomezujeme ji také jen na jména formálně neobvyklá nebo emocionálně zabarvená, domníváme se, že jakékoli jméno v uměleckém textu plní estetickou funkci, protože je nedílnou součástí výstavby díla a může se podílet na konstruování jeho smyslu.

Zajímavé je sledovat estetické hodnocení jmen ze strany postav, jejich soudy o jménech, a to většinou na ose hezké – ošklivé, vhodné – nevhodné. Typickým příkladem je dialog Běly a Jana (Oba šelmy):

---

[19] Knappová, 1989, s. 62.

[20] Tento indián byl postavou zápornou, jeho jméno je „cizí". Zajímavé je srovnat jej s jiným indiánem, který se přátelil s českým emigrantem *Kolinským* a dokonce s ním odjel z Ameriky do Čech, Tyl mu dal v našem prostředí běžné jméno *Prokop* (Paličova dcera).

[21] *Zulika* je varianta arabského jména Zulejka, které se vykládá jako „drahokam" (Knappová, 2006, s. 475).

[22] Kleofat je snad zkomoleninou řeckého Kleopatros (čes. Kleofáš) s významem „narozený šlechetnému otci" (Knappová, 2006, s. 191).

BĚLA: Jméno tvé?
JAN (důrazně): *Jan Krcálek.*
BĚLA: Pryč mi z očí!
Fi donc! takto nazývej se kočí,
ne můj komorník. (Tyl, 1890, s. 402.)

6.6. Přikláníme se též k F. Debusovi (2005, s. 205) a D. Lampingovi (dle Šrámek, 1985, s. 511, a Šrámek 1999, s. 25), kteří vyčleňují ještě **funkci iluzionistickou** (Illusionierung) – postavy bývají pojmenovávány, jako je tomu v reálném světě, literární onymie je také v různém rozsahu identická s reálnou onymií, čímž má v čtenáři vznikat iluze reálného světa.

U Tyla se setkáváme jak se jmény realistickými, tak se jmény autorskými, vymyšlenými, která však svou formou převážně kopírují reálné onymické vzory tvoření jmen, jak je vidět např. na jménech jako *Žalomil* a *Těchorad* (Proslov k představení pro chrudimské pohořelce), *Ludimor* (Čert na zemi), *Kruvoj* (Čestmír) atd.

7. Z **formálně jazykových** aspektů může působit i slovotvorná struktura jména, jeho stylistická příznakovost, dále i původ jména, způsob skloňování, délka, hláskový sklad, zvukové kvality apod., dále i jeho systémovost a noremnost, obvyklost, obliba či módnost nebo naopak neběžnost, novost nebo starobylost (Knappová, 1992, s. 13).

8. Po stránce **obsahově sémantické** může působit i dobová, územní, národní, sociální, náboženská aj. vázanost jména, asociace a konotace, které vyvolává, i veškeré mimolingvistické informace, které poskytuje (Knappová, 1992, s. 13).

Závěr

Našim cílem nebylo podat vyčerpávající přehled jmen Tylových literárních postav, ale upozornit na charakteristické tendence v pojmenovávání, na některé zajímavé případy a především na faktory, které výběr jmen ovlivňovaly. Žádný z těchto faktorů však nepůsobil izolovaně, všechny byly vzájemně provázány a působily společně a zároveň. Ukažme si to např. na výběru jména knížete *Krvomíra* v báchorce Čert na zemi: užití tohoto jména bylo podmíněno žánrem (pro pohádku jde o typický způsob pojmenování), dobovou poetikou (v literatuře 30. a 40. letech 19. století byl tento druh jmen oblíbený, Tyla v tomto ohledu můžeme srovnat např. s jeho současníkem Klicperou aj.) i funkcí (jde o jméno mluvicí, u nějž je nejvýraznější funkce charakterizační, využívající sémantiky jména, která v tomto případě evokuje člověka krutého a násilnického). Zajímavá je forma jména, která odpovídá kompozičnímu způsobu tvoření starých slovanských jmen (srov. Jaromír, Vladimír, Mojmír), samo jméno *Krvomír* přitom není doloženo,[23] jde o Tylovu invenci. Vytvoření tohoto konkrétního mluvicího jména závisel na Tylově autorské poetice a na jeho tvůrčím přístupu ke jménu v rámci daného pojmenovávacího schématu.

Literatura:

BLAUDEOVÁ, Hana: Vlastní jména v moravských pohádkách. In: *Zpravodaj místopisné komise*, 1991 – 1992, roč. 32 – 33, s. 216 – 220.

ČEJKOVÁ, Jana: *Vlastní jména v moravských pověstech*. Diplomová práce. Brno : PF MU, 1992.

[23] Srov. např. Svoboda, 1964.

MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. Praha : Mladá fronta, 1983. 296 s.

DEBUS, Fridhelm: Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. In: *Onoma*, 2005, roč. 40, s. 201 – 211

DOLEŽEL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha : Karolinum, 2003. 312 s.

FERRARI, Anna: Luoghi senza nome e nomi senza luogo nella mitologia classica. In: *I nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII. Congresso Internazionale di Science Onomastiche*, III. Pisa: 2006, s. 383 – 391.

GUTSCHMIDT, Karl: Interdisciplinárne postavenie literárnej onomastiky. In: *Zborník referátov, X. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava, 1991, s. 203 – 208.

HODROVÁ, Daniela: Jméno postavy v románu. In: Táž: *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*, Praha : Torst, 2001, s. 599 – 619.

HOLÝ, Jiří: Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury. In: *Česká literatura*, 1984, roč. 32, č. 5, s. 459 – 476.

JUNGMANNOVÁ, Lenka: Jméno postavy v dramatu. In: Hodrová, D.: *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*, Praha : Torst, 2001, s. 620 – 637.

HAUSENBLAS, Karel: Vlastní jména v umělecké literatuře. In: *Naše řeč* 1976, roč. 59, č. 1, s. 1 – 13.

HIRŠAL, Josef – GRÖGEROVÁ, Bohumila: *Let let*. Praha : Torst, 2007. 1046 s.

SVOBODA, Karel: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha : Nakl. ČSAV, 1964.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae*. Banská Bystrica, 1992, s. 12 – 16.

KNAPPOVÁ, Miloslava: *Jak se bude vaše dítě jmenovat*. Praha : Academia 2006. 651 s.

KNAPPOVÁ, Miloslava: *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha : Academia 1989. 208 s.

KOLAŘIK, Jozef. Fungování proprií v lidové písni. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae*. Banská Bystrica, 1992, s. 146 – 152.

LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha : NLN, 2004. 1082 s.

Malá československá encyklopedie. V., Pom – S. Praha : Academia, 1987. 1008 s.

PASTYŘÍK, Svatopluk: K českým a polským pranostikám. In: Týž: *Vlastní jména v literatuře a škola*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2000, s. 43 – 56.

PASTYŘÍK, Svatopluk: Vlastní jména v českých lidových pranostikách. In: Týž: *Vlastní jména v literatuře a škola*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2000, s. 38 – 43.

PORCELLI, Bruno: Onomastica letteraria – i nomi nel generi letterari. In: *I nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII. Congresso Internazionale di Science Onomastiche*. III. Eds. M. G. Arcamone – D. de Camili – B. Porcelli. Pisa, 2006, s. 141 – 145.

POSPÍŠILOVÁ, Tereza: *Literární onymie v dramatických textech českého národního obrození (Klicpera, Tyl, Štěpánek)*. Diplomová práce. Ostrava : FF OSU, 2008. 90 s.

PROCHÁZKOVÁ, Žaneta: Když si postava vymýšlí, mění či skrývá své jméno In: *Onomastika a škola 8*. Eds. S. Pastyřík – V. Víška. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008, s. 389 – 394.

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ). II. K – M. Praha : Státní nakladatelství, 1937 – 1938. 1024 s.

SCHOLZ, F.: Die Funktionen der Namen im russischen Volksmärchen und im russischen literarischen Märchen. In: *Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences*. II. Ed. K. Rymut. Cracow, 1978, s. 381 – 388.

STEINEROVÁ, Jana: Vlastní jména v básni Mohyly Josefa Kostohryze. In: *Acta Onomastica*, 2009, roč. 50. (V tisku.)

SUCHÁNKOVÁ, M. *Vlastní jména v lidové písni*. Diplomová práce. Ostrava : FF OU, 1996.

ŠÍNOVÁ, Zuzana: *Antroponyma v románech červené knihovny*. Bakalářská práce. Ostrava : FF OSU, 2008. 57 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: K teorii literární onomastiky. In: *Onomastický zpravodaj*, 1985, roč. 26, č. 4 – 5, s. 510 – 516.

ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno : MU, 1999. 191 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Vlastní jména ve folklórních textech. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae*. Banská Bystrica, 1992, s. 125 – 131.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Vlastní jména ve folklóru Slezska. In: *Najnowsze przemiany nazewnicze*. Varšava, 1998, s. 419 – 423.

ŠTĚPÁN, Pavel: Funkce toponym v poezii Karla Šiktance. In: *Onomastika a škola 8*. Eds. S. Pastyřík – V. Víška. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008, s. 341 – 349.

VŠETIČKA, František: *Jakub Arbes*. Praha : Pražská imaginace, 1993.

Excerpovaná díla:

HENRY, B. *Vybrané spisy*. Praha : CSTUG, Čs. sdružení uživatelů TEXu a MVS JČMF, 1993.

TYL, Josef Kajetán: Bankrotář. In: Týž: *Dramatické obrazy ze života*. Praha : SNKLHU, 1954, s. 333 – 388.

TYL, Josef Kajetán: Brunsvik. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1957. s. 241 – 323.

TYL, Josef Kajetán: Čert na zemi. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890. s. 165 – 210.

TYL, Josef Kajetán: Čestmír. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1957. s. 107 – 240.

TYL, Josef Kajetán: Fidlovačka. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1957. s. 7 – 105.

TYL, Josef Kajetán: Jan Hus. In: Týž: *Jan Hus. Kutnohorští havíři*. Praha : Orbis, 1951. s. 9 – 114.

TYL, Josef Kajetán: *Jan Sachs*. Praha : B. Kočí, 1907. 28 s.

TYL, Josef Kajetán: Jeden za všecky. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1957. s. 390 – 409.

TYL, Josef Kajetán: Jiříkovo vidění. In: Týž: *Dramatické báchorky*. Praha : SNKLHU, 1953, s. 171 – 246.

TYL, Josef Kajetán: *Krvavé křtiny aneb Drahomíra a její synové*. Praha : ND, 2005. s. 67 – 117.

TYL, Josef Kajetán: Krvavý soud aneb Kutnohorští havíři. In: Týž: *Jan Hus. Kutnohorští havíři*. Praha : Orbis, 1951. s. 115 – 191.

TYL, Josef Kajetán: Lesní panna. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890. s. 211 – 261.

TYL, Josef Kajetán: Měšťané a studenti. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890. s. 263 – 320.

TYL, Josef Kajetán: Nalezenec. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890. s. 447 – 485.

TYL, Josef Kajetán: Oba šelmy. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890. s. 397 – 424.

TYL, Josef Kajetán: Paličova dcera. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1957. s. 172 – 258.

TYL, Josef Kajetán: Paní Marjánka, matka pluku. In: Týž: *Dramatické obrazy ze života*. Praha : SNKLHU, 1954. s. 7 – 84.

TYL, Josef Kajetán: Pražský flamendr. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1954, s. 85 – 170.

TYL, Josef Kajetán: Proslov k představení pro chrudimské pohořelce. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890, s. 59 – 63.

TYL, Josef Kajetán: Řemeslnická merenda. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890, s. 69 – 98.

TYL, Josef Kajetán: Slepý mládenec. In: Týž: *První dramata*. Praha : SNKLHU, 1957. s. 241 – 323.

TYL, Josef Kajetán: Strakonický dudák. In: Týž: *Dramatické báchorky*. Praha : SNKLHU, 1953, s. 7 – 96.

TYL, Josef Kajetán: *Středem země do Afriky*. Uprav. R. Lukavský. Praha : Dilia, 1984. 90 s.

TYL, Josef Kajetán: Tvrdohlavá žena. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890. s. 5 – 58.

TYL, Josef Kajetán: Žižka z Trocnova. In: Týž: *Divadelní hry*. III. Praha : A. Hynek, 1890, s. 99 – 156.

K tzv. zradným slovám v preklade z bieloruštiny do slovenčiny

Ivana Džundová

Inštitút rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita, Prešov

V slovanských jazykoch je mnoho slov so spoločným základom, ktoré v minulosti mali aj spoločný význam. Dodnes sa v týchto príbuzných jazykoch zachováva aj vrstva spoločnej lexiky. Okrem slov spoločnej slovanskej slovnej zásoby existujú, ako uvádza Pančíková (2003, s. 27), aj lexikálne jednotky s odlišným významom a rovnakou, resp. podobnou formou, ktoré nazývame **medzijazykové homonymá** alebo **zradné slová**, ale zaužívaný je aj termín **falošní priatelia** (prekladateľa). Často, najmä v geneticky blízkych jazykoch, bývajú zdrojom nedorozumení a niekedy aj veľmi komických situácií. Problematiku správnosti používania uvedených termínov sledujú jazykovedci z rôznych hľadísk a zdôrazňujú výber významu, ktorý je podľa nich najvýstižnejší. Rozsiahlejší komentár k jednotlivým termínom, alo aj možnostiam ich využitia v ostatnom čase priniesol napr. úvodný text k česko-bieloruskému slovníku falošných priateľov prekladateľa (2006), v ktorom sa bieloruské autorky N. Ivašina a A. Rudenka podrobne venujú teoretickým rozdielom medzi falošnými priateľmi, tzv. medzijazykovými homonymami a medzijazykovými paronymami. Charakteristiku teoretického spracovania problematiky načrtli aj spoluautori publikácie Porovnávací opis lexikálnej zásoby (J. Dolník, J. Benkovičová, A. Jarošová), ktorí podali *„analytický obraz o kľúčových otázkach medzijazykovej lexikálnej konfrontácie (na slovenskom, ruskom a nemeckom materiáli)“* (1993, s. 168).

Teoretický výskum slovanskej medzijazykovej homonymie je síce rozpracovaný z viacerých hľadísk, ale nie komplexne. Ide zväčša o čiastkové štúdie (Lotko, Pančíková, Horák, Horáková, Vaňko, Dobríková, Jodas...), alebo pokusy vytvoriť menšie slovníky homoným v dvoch, alebo viacerých slovanských jazykoch. Z pohľadu lexikografie sa tejto problematike venovala napr. aj T. Grigorjanová, ktorá porovnávala ruský a slovenský jazyk a sformulovala myšlienku, že aj pri vytváraní slovníkov homoným je najdôležitejšie **zohľadnenie kontextu**. T. Grigorjanová píše (2009, s. 105) *„Medzijazyková homonymia (paronymia) sa nemôže prejaviť u izolovaných jednotiek, je to predovšetkým kontextová záležitosť. Práve vďaka vhodne zvolenému kontextu môžeme predísť nežiaducej interferencii, ktorá môže nastať napríklad aj pri zjednodušenom spracovaní slovníkového hesla (ako ekvivalenty sa uvedú rady synoným bez akejkoľvek exemplifikácie či sémantizácie.)“* **Vytváranie slovníkov** pokladáme za najlepší spôsob objasňovania významov jednotlivých lexikálnych jednotiek s odlišným významom a rovnakou, resp. podobnou formou. V niektorých kombináciách slovanských jazykov však chýbajú aj základné prekladové slovníky, takže vytvorenie slovníka napr. slovensko-bieloruskej homonymie by bolo obzvlášť ťažké.

V súvislosti so slovenským jazykom je zo slovanskej medzijazykovej homonymie najlepšie rozpracovaná kombinácia slovenčina – ruština (Ljubimová, Grigorjanová)

a tiež slovenčina – poľština (Pančíková). V našich podmienkach je najznámejší slovensko-český kontext a menšia pozornosť bola venovaná aj čiastkovým výskumom slovensko-slovinskej (Pančíková, Horák) či slovensko-chorvátskej homonymii (Horák, Horáková). V týchto textoch je homonymia analyzovaná z viacerých hľadísk – ide napr. o zameranie na jeden odbor, a teda odbornú lexiku, alebo na konkrétne literárne dielo. V najnovších výskumoch sa sleduje aj vplyv tzv. zradných slov na preklad dokumentov a textov EÚ medzi slovanskými jazykmi takisto v tlmočníckej praxi. Pomerne komplexný a aktuálny stav je zhrnutý v predhovore L. Janovca k už spomínanému slovníku česko-bieloruských falošných priateľov prekladateľa (2006) s dôrazom na česko-slovenskú lingvistickú tradíciu.

V rámci bielorusistickej praxe na Slovensku nejestvujú prekladové slovníky, takže sa okrem osvojených slov musí začínajúci prekladateľ uspokojiť s výkladovými slovníkmi, resp. prekladovými inojazyčnými (napr. rusko-bieloruský, rusko-slovenský, bielorusko-anglický atď.). Na základe vlastných prekladateľských skúseností, ale aj na príkladoch zo študentských prekladov[1] upozorňujeme na lexikálno-sémantické paralely a odlišnosti pri preklade z príbuzných slovanských jazykov a interferenciu vznikajúcu v bieloruštine ako jazyku na prechode medzi východnou a západnou skupinou slovanskej jazykovej rodiny. Pri týchto prekladoch sa stretávame nielen s homonymiou slovensko-bieloruskou, ale aj rusko-bieloruskou, poľsko-bieloruskou atď. Pri opise tohto stavu sa sústredíme nielen na rozdelenie kategórií tzv. zradnosti podľa Pančíkovej na významovú, štýlovú a významovú a súčasne štýlovú. Usilujeme sa upozorniť aj na preberanie z konkrétneho jazyka (resp. z východu či západu slovanského sveta), na rozšírenie či zúženie významu v spomínaných jazykoch a na súvislosť s pôvodnou spoločnou slovanskou slovnou zásobou. (Prípadne ešte pri prebratých slovách na konkrétne prebraté významy a ich štylistické využitie.)

V daktorých prípadoch majú slová v bieloruštine a v slovenčine rovnaké znenie aj rovnaké významy. V rámci genetickej príbuznosti sa podobné slová vyskytujú aj v ďalších jazykoch, tam už dochádza k významovému posunu. K takýmto spoločným slovám pre bieloruštinu a slovenčinu paria napr.: svk. *les* – blr. *лес*, rus. *лес*, pl. *las*; svk. *svet* – blr. *свет*, ru. *мир* (*свет* existuje vo význame *svetlo*), pl. *świat*; svk. *svetlo* – blr. *святло*, ru. *свет*, pl. *światło*. Tieto slová patria do základnej slovnej zásoby a preto majú vo väčšine slovanských jazykov podobné znenie, patria k spoločnej slovanskej lexike.

Nás však zaujímajú predovšetkým slová, ktoré majú v slovenčine a v bieloruštine totožné, resp. podobné znenie (keďže bieloruština dôsledne aj v písanej forme uplatňuje akanie[2] a tiež dzekanie a cekanie[3]). Takýchto prípadov je veľmi veľa. V tejto fáze sa zameriavame iba na zozbieranie materiálu, overovanie významov a náčrt delenia zrad-

---

[1] Podkladom boli preklady slovenských študentov, ktorí už majú základnú jazykovú prípravu z bieloruštiny, t. j. po treťom ročníku štúdia slavistiky s odbornou profiláciou bieloruský jazyk a literatúra.

[2] *Akanie* – zákon zmeny hlások *o, e* na *a* v slabej pozícii: napr.: цэны – аціаніць; бок – бакі (podľa Сучасная беларуская мова, 2005, s. 50)

[3] *Dzekanie* a *cekanie* – zmena *d* na *dz* a *t* na *c* napr.: іду – ідзе; рот – у роце (podľa Сучасная беларуская мова, 2005, s. 51)

ných slov v slovenčine a v bieloruštine. Rozdeľujeme tu viacero skupín podľa toho, či sa významy úplne **odlišujú (1)**, či ide len o **zúženie alebo rozšírenie významu (2)**, alebo už spomínané **štýlové využitie,** resp. o slová, ktoré v jednom jazyku patria k spisovným a v druhom sú len nárečové, alebo hovorové **(3)**. Poslednú skupinu sme vytvorili zo slov, ktoré patria do jednej z už uvedených skupín, ale v bieloruštine a slovenčine patria **k rôznym slovným druhom (4)**. Významy slovenských i bieloruských lexikálnych jednotiek overujeme v aktuálnych vydaniach výkladových slovníkov spisovnej slovenčiny a bieloruštiny a nepodkladáme faktami uvedenými v už existujúcich slovníkoch medzijazykových homoným v iných kombináciách slovanských jazykov. Pripomíname tiež, že ide o výber tzv. zradných slov, teda nie o kompletný súpis všetkých lexikálnych jednotiek, ktoré spĺňajú kritéria.

Prvá skupina: Úplne odlišný význam

blr. круты (svk. strmý) – svk. krutý (blr. люты);
blr. стромы (svk. strohý) – svk. stromy (blr. дрэвы);
blr. прысады (svk. stromy vysadené okolo niečoho napr. ulice, cesty) – svk. prísady (blr. прыправы);
blr. тушыць (svk. hasiť oheň, dusiť – o varení) – svk. tušiť (blr. падазраваць);
blr. аблога (svk. dávno neorané pole) – svk. obloha (blr. неба);
blr. аблокі (svk. oblaky) – svk. obloky (blr. вокны);
blr. абразкі (svk. literárny žáner) – svk. obrázky (blr. малюнкі);
blr. аб'явіць (svk. oznámiť) – svk. objaviť (blr. адкрыць);
blr. асобны (svk. samostatný, niektorý) – svk. osobný (blr. асабісты);
blr. бадаць (svk. klať rohami) – svk. bádať (blr. даследаваць);
blr. блага (svk. zle, ťažký fyzický, alebo duševný stav) – svk. blaho (blr. добра);
blr. будова (svk., štruktúra napr. organizmu, atómu) – svk. budova (blr. будынак);
blr. бурка (svk. druh plášťa) – svk. búrka (blr. навальніца);
blr. важны (svk. dôležitý) – svk. vážny (blr. сур'ёзны, паважны);
blr. выпадак (svk. náhoda, dôvod) – svk. výpadok (blr. недахоп);
blr. зручны (svk. taký, ktorý sa hodí, ktorý sa ľahko používa, praktický) – svk. zručný (blr. спрытны, лоўкі);
blr. гала (svk. prázdny priestor, tvrdý kus zeme/hliny) – svk. hala (blr. калідор);
blr. гасцінец (svk. darček, pozornosť; veľká široká cesta) – svk. hostinec (blr. гасцініца);
blr. гучаць (svk. znieť) – svk. hučať (blr. шумець);
blr. хата (svk. rodinný dom) – svk. chata (blr. дача, лецішча);
blr. замкнуты (svk. zatvorený) – svk. zamknutý (blr. зачынены);
blr. клас (svk. trieda, skupina) – svk. klas (blr. колас);
blr. клікаць (svk. hlasno zavolať, vyvolať) – svk. klikať (blr. шчоўкаць мышшу);
blr. краска (svk. kvietok) – svk. kráska (blr. прыгажуня);
blr. красны (svk. červený) – svk. krásny (blr. прыгожы);
blr. ліс (svk. lišiak) – svk. lis (blr. прэс);
blr. набор (svk. zbierka predmetov) – svk. nábor (blr. вярбоўка);
blr. напад (svk. útok, obvinenie) – svk. nápad (blr. задума, думка);

blr. настрой (svk. nálada) – blr. nástroj (blr. інструмент);
blr. пасланец (svk. posol) – svk. poslanec (blr. дэпутат);
blr. пасол (svk. veľvyslanec, diplomat) – svk. posol (blr. пасланец);
blr. пасольства (svk. veľvyslanectvo) – svk. posolstvo (blr. зварот);
blr. надвор'е (svk. počasie) – svk. nádvorie (blr. надворак);
blr. пачассе (svk. zvyšky pri česaní ľanu) – svk. počasie (blr. надвор'е);

Druhá skupina: Zúženie/rozšírenie významu

blr. народны (svk. ľudový) – svk. národný (blr. нацыянальны);
blr. адпусціць (svk. nechať odísť, dovoliť odísť) – svk. odpustiť (blr. прабачыць);
blr. карта (svk. mapa, karta z hry) – svk. karta (blr. карта);
blr. клетка (svk. klietka, bunka) – svk. klietka (blr. клетка);
blr. ласка (svk. milota, láskavosť; súčasť spojenia nech sa páči/калі ласка) – svk. láska (blr. любоў);
blr. лось (svk. los – zviera) – svk. los (blr. латарэйны білет);
blr. малінаўка (svk. druh vtáka z čeľade drozdovitých, druh jablka) – svk. malinovka (blr. ліманад);
blr. муж (svk. muž, manžel) – svk. muž (blr. мужчына);
blr. папярэдні (svk. predchádzajúci, popredný) – svk. popredný (blr. значны, выдатны, знакаміты);
blr. ручка (svk. pero, ruka) – svk. rúčka (blr. рука, ручачка);

Tretia skupina: Nárečové slovo/archaizmus

blr. асмягнуць (svk. uschnúť – o tráve) – svk. osmahnúť (blr. спячыся, спячы);
blr. арыштаваць (svk. areštovať) – svk. areštovať (archaizmus);
blr. вожык (svk. ježko) – svk. (nár. vozík) vožik, vužik (blr. калёсы, драбіны);
blr. акрэсліць (svk. vyznačiť hranice, dať význam) – svk. okresliť (blr. абрысаваць);
blr. запомніць (svk. zapamätať si) – svk. nár. zapomniť, zapomnúť (blr. забыць);

Štvrtá skupina: Rôzne slovné druhy

blr. асобы (svk. prídavné meno: má špeciálnu funkciu, odlišný od všetkých) – svk. osoby (blr. podstatné meno: асобы);
blr. стромы (svk. prídavné meno: strohý) – svk. stromy (blr. podstatné meno: дрэвы);
blr. блага (svk. príslovka: zle, ťažký fyzický, alebo duševný stav) – svk. blaho (blr. podstatné meno дабро);

Z typicky východoslovanských príkladov medzijazykovej homonymie, teda slov, ktoré sú obdobné aj v ostatných východoslovanských jazykoch, sú to napr.: *ручка* (vo význame: svk. *rúčka* – blr. *pero*), *хата* (svk. *chata* – blr. *dom*), рус. *красный* (svk. *krásny* – blr. *červený*), *ужасный* (svk. *úžasný* – blr. *strašný*), *карта* (svk. *karta* – blr.

mapa) a pod. Väčšina týchto spoločných východoslovanských slov, ktoré majú v slovenčine a s istými obmenami aj v ostatných západoslovanských jazykoch odlišný význam, je spracovaná vo viacerých čiastkových slovníkoch medzijazykových homoným, uvedieme zo starších napr. slovník Viery Ljubimovej *Stručný školský slovník rusko-slovenských homoným* (1976) a z novších už spomínaný slovník *Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštine* (2006).

Vplyv západných jazykov, z ktorých bieloruštinu všeobecne najviac ovplyvňovala poľština, je viditeľný na príkladoch preberania slov typu: *кабета*, *кахаць*, *паненка*..., ktoré do homonymie zreteľne nezasahujú, pretože sa pri preberaní slova preberal aj jeho význam. V tejto súvislosti by však bolo treba preskúmať niektoré prípady slovensko-poľskej medzijazykovej homonymie, pretože v bieloruštine a poľštine existuje mnoho lexikálnych jednotiek s rovnakým významom, ktoré by podobne mohli tvoriť aj dvojice slovensko-bieloruskej medziazykovej homonymie napr. poľ. *liczyć* (svk. *rátať*, *počítať*) – blr. *лічыць* (svk. *počítať*, *uvažovať*) – svk. *líčiť* (poľ. *malować*; blr. *маляваць*); poľ. *nastrój* (svk. *nálada*) – blr. *настрой* (svk. *nálada*) – svk. *nástroj* (poľ. *narzędzie*, blr. *інструмент*); poľ. *stan* (svk. *stav*) – blr. *стан* (svk. *stav*) – svk. *stan* (poľ. *namiot*, blr. *стан, палатка*); poľ. *ślub* (svk. *sobáš*) – blr. *шлюб* (svk. *sobáš*) – svk. *sľub* (poľ. *obietnica*, blr. *абяцанне*) a pod. Tieto a mnohé ďalšie príklady by sme našli aj v ďalších kombináciách slovanských jazykov, napr. slovo, ktoré ma v češtine a slovenčine rovnaký význam a v kombinácii s bieloruským slovom by už tvorilo homonymiu, napr. už uvedený *stan a* pod. Pri týchto prípadoch je nutné pripomenúť, akou pomocou by pre slavistov, alo aj všetkých, ktorí používajú viacero slovanských jazykov, bol spoločný slovník slovanskej medzijazykovej homonymie.

Pri preklade z bieloruštiny do slovenčiny dochádza k častým omylom pri slovách, ktoré majú nositelia jazyka vo svojej aktívnej základnej slovnej zásobe. Zmena ich významu je pre Slováka ťažšie naučiteľná (napr. *posol*, *krutý*, *stromy*, *národný*, *karta*, *krásny*, *zabiť*...). Pri slovách s podobným znením, ktoré nositeľ ani vo svojom rodnom jazyku bežne nepoužíva, je preberanie cudzojazyčného významu ľahšie napr. (*nádvorie*, *klas*, *prísady*...). **Najväčšiu skupinu tvoria homonymá s úplne odlišným významom**. Charakteristika slovensko-bieloruských homoným a ich následné členenie prispieva k analýze slovanskej medzijazykovej homonymie a zároveň napomáha k vyučovaniu bieloruštiny ako cudzieho jazyka.

Literatúra:

DOLNÍK, Juraj – BENKOVIČOVÁ, Jana – JAROŠOVÁ, Alexandra: *Porovnávací opis lexikálnej zásoby.* Bratislava : Veda, 1993. 189 s.

GRIGORJANOVÁ, Tatiana: Medzijazyková homonymia v slovanských jazykoch z pohľadu lexikografie. In: *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe.* Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2009, s. 102 – 106.

IVAŠINA, Natalia – RUDENKA, Alena – JANOVEC, Ladislav: *Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině.* Praha : UK PedF, 2006. 122 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda, 1997. 944 s.

LJUBIMOVÁ, Viera: *Stručný školský slovník rusko-slovenských homoným.* Bratislava : SPN, 1976. 86 s.

PANČÍKOVÁ, Marta: *Poľský jazyk*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1994. 248 s.

PANČÍKOVÁ, Marta: Zradné slová v blízkych jazykoch. In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti.* Sborník referátů z mezinárodního odborného semináře uspořádaného u příležitosti sedmdesátin prof. PhDr, Edvarda Lotka, CSc., na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci dne 20. února 2002. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, s. 27 – 31.

СІЎКОВІЧ, Валянціна Мікалаеўна: *Сучасная беларуская мова: даведнік.* Мінск : УніверсалПрэс, 2005. 304 с.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. 3-е выд. Мінск : БелЭн 2002. 784с.

Syntaktická výstavba hovorených komunikátov

Anna Gálisová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Cieľom nášho príspevku nie je podať komplexný prehľad syntaktickej výstavby hovorených komunikátov, ale načrtnúť niekoľko poznámok a postrehov k hovorenej podobe slovenčiny cez prizmu syntaktických (resp. syntakticko-morfologických, syntakticko-lexikálnych a syntakticko-štylistických) súvislostí. Všímame si hovorený prejav v procese komunikácie, teda v reálnej komunikačnej situácii, a to v geograficky vymedzenej oblasti Horehronia. Náš výskum je súčasťou grantovej výskumnej úlohy *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*[1], ktorej hlavným cieľom je na základe viacerých čiastkových výskumov dospieť „k opisu aktuálneho stavu v ústnej komunikácii z hľadiska preferovania prvkov jednotlivých kódových sústav" (Findra, 2007, s. 263). Pod pojmom hovorená podoba spisovnej slovenčiny chápeme komunikačne funkčný celonárodný útvar s prienikovou štruktúrou, bazálne vyrastajúci na podklade spisovnej slovenčiny, saturovaný prvkami rôznych variet i semivariet národného jazyka. Ide teda o uvoľnenejší spôsob ústneho dorozumievania. Ako dominantná vlastnosť a najvýraznejší zdroj dynamiky v tejto štruktúre vystupuje variantnosť jazykových prvkov. Z lexikálneho či lexikálno-sémantického hľadiska ide predovšetkým o jazykové prostriedky, ktoré sú v bežnej komunikácii uprednostňované, pričom sú však celospoločensky zrozumiteľné a akceptované (porov. Patráš, 2010; Findra, 2007; Bosák, 1995).

1. Metodologické poznámky

Na získanie materiálu, ktorý by bolo možné podrobiť analýzam, sme použili metódu naratívneho interview. Ide o akúsi formu asymetrického dialógu, kde výskumník na základe vopred vytipovaných tematických oblastí pobáda respondenta k reakciám, ktoré majú obvykle podobu relatívne súvislého prejavu. Rozprávanie respondenta je takmer monologické, pretože v komunikačnej role dominuje jeden z účastníkov komunikácie. Ide teda o zúčastnené pozorovanie, pričom tematická výstavba komunikátu je do istej miery záväzná. Ako doplnkové metódy sme využili dotazník, sociodemografickú mapu respondenta a záznam profilu komunikačnej udalosti. Našu výskumnú vzorku tvorili hovoriaci oboch pohlaví, boli rozdelení do štyroch vekových kategórií a všímali sme si vzdelanostnú úroveň i sociálne zaradenie respondenta.

[1] Projekt Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny.* Zodp. Riešiteľ J. Findra.

2. Problematika syntaktickej analýzy ústneho jazykového prejavu

Pri sledovaní skladby v ústnom jazykovom prejave je dôležité podotknúť, že ide o úplne iný charakter skladby než v písomnom jazykovom prejave[2]. Kľúčovú úlohu zohráva napätie vyplývajúce z rozdielnosti langue a parole (pozri obr. č. 1). V dôsledku tohto napätia sa ako prvý problém rysuje segmentácia textu zachyteného (transkribovaného) hovoreného prejavu. V týchto prejavoch je markantným signálom hovorenosti i nekorešpondovanie, či sporadické korešpondovanie zvukovej a syntaktickej (resp. i obsahovej) štruktúry textu. O. Müllerová (1994) upozorňuje na fakt, že *„v hovorenom texte, pri ktorého produkcii sa hovoriaci sústredí predovšetkým na sprostredkovanie obsahu a nemá čas na jeho formálne a logické usporiadanie a poslucháč rovnako primárne vníma sprostredkúvaný obsah, je mnoho miest pre potenciálnu hranicu medzi syntakticky a významovo relatívne samostatnými celkami, ale často nie je jasné, kde by vlastne bola hranica medzi vetami"* (prel. A. G.). Opierať sa o zvukovú či syntaktickú segmentáciu pri analýzach hovorených komunikátov, pre ktoré je charakteristická vlastnosť nepripravenosti, spontánnosti a dialogickosti, by bolo zavádzajúce. Ako „najschodnejšia cesta" sa nám ukazuje uplatnenie obsahovo-pragmatickej segmentácie textu, teda rozčlenenie komunikátu na tematické bloky, obsahovo-pragmatické celky a obsahovo-pragmatické jednotky (porov. Müllerová, 1994).

Druhou problematickou líniou, ktorá vyvstáva pri analýzach daných komunikátov, je pojmový aparát. V dôsledku systematického a systémového prístupu k opisu langue sa vypracoval v slovenskej lingvistike syntaktický pojmový aparát, ktorý však nie je vždy postačujúci pre opis skladby hovoreného prejavu. To sa prejavuje napríklad v súvislosti s problematikou vety a jej hraníc[3], ako aj v súvislosti s expresívnymi syntaktickými konštrukciami. Prostredníctvom ich inkorporácie do textu hovoriaci expresivizuje alebo estetizuje komunikát, kým pri hovorených prejavoch sa vyskytujú konštrukcie, ktoré formálne spĺňajú tieto kritériá, avšak sémanticky (alebo funkčne) nie (nemusí ísť o zámernú estetizáciu či expresivizáciu, ale len o adíciu či rektifikáciu).

---

[2] Nejde nám len o hovorenú/písanú realizáciu jazykového/rečového prejavu, ale o participáciu týchto vlastností pri výstavbe daného komunikátu (porov. Gálisová, 2009, s. 84 – 85).

[3] V rámci hovorených komunikátov pravdepodobne vôbec nie je možné uvažovať o vete v tom význame, ako s týmto pojmom pracuje syntaktická teória.

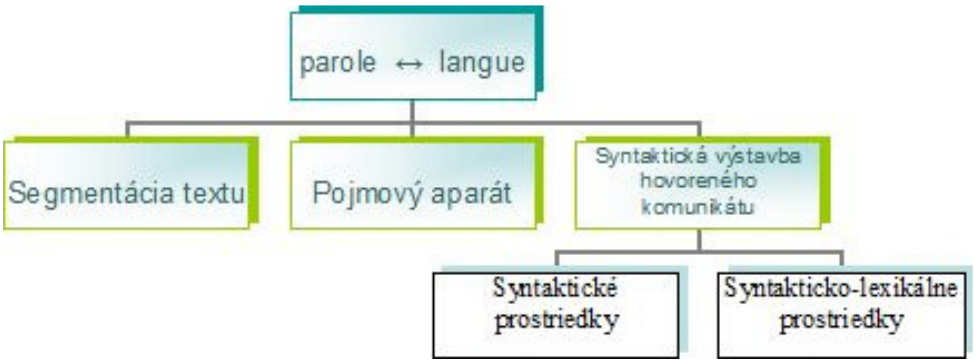

Obr. č. 1: Teoretické problémy syntaktickej analýzy hovoreného prejavu

Keď hovoríme o syntaktickej výstavbe hovoreného komunikátu, nemôžeme si všímať len syntaktické prostriedky, ale je potrebné vnímať prejavy skladby v prepojenosti na iné subdisciplíny jazykového systému (najmä morfológiu a lexikológiu).

3. Syntaktické prostriedky

Jeden z najtypickejších syntaktických prostriedkov výstavby hovoreného prejavu je opakovanie. Opakovanie je v komunikácii bežný spôsob konexie, v textoch rôznych štýlových proveniencií býva prostriedkom výstavby textu, štylistickou figúrou. Ide teda o zámerné (funkčné) opakovanie, ktoré môže mať estetickú, konektívnu alebo fatickú funkciu, napr.: *A tag zme sa* ***rieďili rieďili*** *až zme sa prepracovaľi g zloške ▼/ ktorá uš koňečňe aj spievať veďela*. Pri analýzach sme teda venovali pozornosť aj nezámernému opakovaniu, ktoré môže byť často zviazané s produkciou textu v čase prehovoru, formulačnými problémami, limitovanou slovnou zásobou a istou stereotypnosťou výstavby komunikátu (porov. Kesselová, 2001; Gálisová, 2009), napr.: *Ľebo ▲/ ako sa hovorí▲/ že str/ ... každí sme si strojcom svojho šťasťia▼/ a* ***každá každá/*** *... **každé** zrŋko ktoré mi tam pridáme▲/ tag je to úplňe▲/ buď je to dobré aľebo je to úplňe na figu▼*. Z hľadiska rozsahu opakovania možno opakované štruktúry diferencovať na drobné opakované výrazy a zložitejšie opakovanie, ktoré vznikalo ako reduplikácia obsahových zložiek komunikátu. Pod týmto pojmom chápeme opakovanie celých sémantických celkov pozostávajúcich z viacerých lexikálnych jednotiek, pričom medzi týmito celkami je vzťah sémantickej identity; akceptujeme i gramatické modifikácie jednotlivých tvarov. Z hľadiska vzdialenosti môže byť opakovanie v komunikátoch bezprostredne po sebe nasledujúce alebo roztrúsené v texte. Opakovanie, ktorému v analýzach venujeme pozornosť, je teda úzko vymedzené, nezaujíma nás opakovanie v širšom slova zmysle, tak ako zaujíma napr. textovú syntax (bližšie porov. Bajzíková, 1995, s. 36 – 62).

Charakteristickým syntaktickým prvkom výstavby ústneho komunikátu sú rektifikácie. Obvykle ide o opravy, korektúry pomenovaného: *Večer zme sa xoďili zabavať▼/ o pounoci zme tancovali▼/ ľebo tam boli ľesňie ... v javoriŋke▼/ ta mali ľesni ▼/ ľesni... no čo boli▼/ uč ... / vysoká škola ľesňícka▼/*; alebo ide o spresnenia: *To je ďeďiŋka▼/☹ horehronská ďeďiŋka*.

Často sa vyskytujúcim javom v hovorenom komunikáte je syntakticky neucelená formulácia, keď komunikant zámerne preruší výpoveď a začne formulovať novú, resp. sémanticky totožnú, avšak s využitím iných jazykových prostriedkov, napr.: *Ja som ťeras prišiou napríklat ... ja som si MIsľeu že majster sa rozumie do ROboťi*.

Eliptické výpovede sa v prejavoch môžu vyskytovať zámerne, ako vynechanie sémanticky redundantných zložiek výpovede: *Ťeras my zme boľi napríklať ŠŤiri ďeťi▼/ a teras na školskie potrebi bolo treba ▼*, alebo i nezámerne, ako vynechanie sémanticky dôležitého komponentu z výpovede. Takéto vynechanie spôsobuje nenáležitú syntagmatickú kondenzáciu, kde je elidovaný taký komponent vety, ktorý je nevyhnutný pre jej bezproblémovú percepciu. V dôsledku takejto násilnej elipsy vzniká intenzívna ruptúra v sémantickej štruktúre syntaktickej jednotky, ktorá môže byť príčinou vzniku komunikačného šumu vyúsťujúceho do nesprávneho dekódovania informácie. Výpovede s takouto sémantickou i gramatickou neadekvátnosťou zároveň nekorešpondujú s inventárom štruktúr vetných modelov v slovenčine. K vynechaniu sémanticky dôležitého komponentu dochádza v analyzovaných prejavoch najmä pri vypustení predikátu, ľavovalenčného participanta a pravovalenčných väzobných i neväzobných participantov. V dôsledku toho sú jednotlivé výpovede sémanticky neúplné, resp. neukončené.

Pri analýzach sa nám ako pomerne častý jav poznačujúci syntaktickú štruktúru výpovede ukazovali adície, teda dopĺňanie informácií, ich pripájanie k syntaktickej jednotke, pripájanie vetných členov alebo konštrukcií, a to najmä v dôsledku postupného vybavovania si hovoriaceho alebo v dôsledku nutnosti formulácie v čase prehovoru: *no←a tam ▼/ som musela sa naučiť Aj variť▼/ xlapom▼/ aj nám ▼*.

Z dôvodu pôsobenia časového faktora počas formulácie výpovedí vzniká v ústnom jazykovom prejave priestor pre skratkovitosť formulácií, čo sa často prejavuje výskytom infinitívnych vetnozákladových konštrukcií. Často sa vyskytujú aj rôzne parentézy, juxtapozícia a slovosledná inverzia.

4. Syntakticko-lexikálne prostriedky

V analyzovaných komunikátoch sme zaznamenali vysoký výskyt deiktík, a to buď s ich pôvodnou deiktickou funkciou ukazovania alebo odkazovania, alebo s expletívnou funkciou, ako desémantizované slová retardujúce syntaktickú i sémantickú štruktúru výpovede (*oné, taký nejaký, šak, čak*)[4]. Tieto lexémy sa v analyzovaných prejavoch vyskytovali v situáciách, keď chcel hovoriaci vyplniť temporálnu medzeru pri formulácii výpovede, pri rektifikácii, resp. pri (neraz neúspešnej) snahe o aktivizáciu lexémy v rámci inventára slovnej zásoby. Často boli sprevádzané pauzou a hezitačným zvukom. Z komplexného pohľadu na slohový útvar tieto prvky pôsobia retardačne, spomaľujú tempo výpovede, narúšajú jej plynulosť a syntaktickú ucelenosť. Medzi najfrekventovanejšie patrili pronominá *oné, ten* a *taký* (vo všetkých gramatických rodoch). Zaznamenali sme taktiež nadužívanie dôvetkov (*šak*, *čak*) a časté hromadenie desémantizovaných konektorov (*a, no tak, takže*...).

[4] Ako expletíva označujeme parazitické slová, ktoré sú však legitímnymi výrazovými prostriedkami a sú permanentnou súčasťou každodennej komunikácie, a to v súvislosti s bežnou neoficiálnou komunikáciou.

5. Záver

Výskyt anakolútov, kontaminácií, ako aj rôznych iných defektných a expresívnych syntaktických konštrukcií je permanentnou súčasťou analýz hovorených komunikátov. V našom príspevku sa im bližšie nevenujeme, pretože si zasluhujú samostatnú pozornosť.

Na záver môžeme skonštatovať, že pre všetky analyzované komunikáty je charakteristická značná syntaktická uvoľnenosť, čo je determinované nielen realizáciou jazykového prejavu, ale aj žánrom – ide teda o charakteristické parolové javy. Predpokladáme, že čím spontánnejšia a členitejšia je dialogická komunikácia, tým uvoľnenejšia bude jej skladba a prediktabilný je aj vyšší výskyt defektných syntaktických konštrukcií.

Literatúra:

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Slovenský jazyk. Textová syntax*. Bratislava : STIMUL, 1995. 90 s. ISBN 80-85697-25-4

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca.* 1. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 17 – 42.

Findra, Ján: Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii. In: *Slovenská reč*, 2007, roč. 72, č. 5, s. 257 – 269.

GÁLISOVÁ, Anna: *Komunikačná zručnosť rozprávania u rómskych žiakov na 1. stupni základnej školy.* Dizertačná práca. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2009. 236 s.

GÁLISOVÁ, Anna: Syntaktické špecifiká ústnych jazykových prejavov detských hovoriacich. In: *Slovakistika vo všeobecnolingvistickej perspektíve. Zborník z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 28. – 29. 5. 2009.* Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2009. (V tlači.)

KESSELOVÁ, Jana: *Lingvistické štúdie o komunikácii detí*. Prešov : Náuka, 2001. 136 s. ISBN 80-89038-05-0

MÜLLEROVÁ, Olga: *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha : ACADEMIA, 1994. 146 s. ISBN 80-200-0489-0

PATRÁŠ, Vladimír: Hovorená podoba jazyka v meste ako metodologický odkaz a výzva. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Zborník 7. medzinárodnej konferencie o komunikácii, Banská Bystrica 23. – 24. 9. 2009.* Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2010.

Hrdinstvo u Petra Karvaša

Margit Garajszki

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

Rok 1956 priniesol pochybnosti o oprávnenosti KSS a KSČ regulovať umeleckú tvorbu, takže postupne, aj keď pomaly, stávame sa svedkami výrazných či menej výrazných zmien autorského postoja jednotlivých dramatikov, ako aj citlivejšieho a diferencovanejšieho narábania s umeleckými prostriedkami. Programovo uprednostňovaná jednoduchá dramatika jednoznačnej výpovede s jednoznačným delením dramatických postáv na záporné a kladné, bezkonfliktnosť drámy – dramatický konflikt ako súboj medzi dobrými a ešte lepšími – sa postupne posúva smerom k originalite, k nastoľovaniu subjektívnych mravných problémov.

Tematická inovácia sa prejavila uvoľnením autorského pohľadu na témy alebo oproti ideologizovanému nazerania na ne, modifikovanou interpretáciou istých konštantných motívov, akými boli napríklad Slovenské národné povstanie, alebo II. svetová vojna. Ďalším krokom bolo tematizovanie mocenskej manipulácie, čo nakoniec vyústilo k modelovým drámam, ktoré sa javili alebo ako tzv. drámy idey, alebo ako sondy do individualít zasiahnutých despotickou mocou.

Priebeh II. svetovej vojny a Slovenského národného povstania si privlastnila ideológia hlásiaca sa k budovaniu socialistickej spoločnosti. Komunistickí historici sa snažili zo SNP „vyrobiť" povstanie výhradne organizované a ideovo živené komunistami, občianskym silám nepriznávali žiadny podiel. Jednou zo základných tém socialistického realizmu bolo zobrazenie hrdinstva Sovietskeho zväzu alebo komunistov v II. svetovej vojne a v SNP. Zámerné skresľovanie udalostí malo priamy dosah na ich umelecké zobrazenie, v ktorom sa v rokoch 1948 až do polovice 50. rokov uplatňovala výlučne ideologicky filtrovaná perspektíva Komunistickej strany Československa. Na žiadanosť dramatického spracovania témy Druhej svetovej vojny a SNP azda najlepšie poukazujú slová Rudolfa Mrliana z roku 1964, ktorý tomuto problému venoval článok s názvom Divadlo vo svetle Povstania: „Už sa nám ani nechce do zunovania opakovať, ako je naša dráma kdesi na chvoste súčasnej literatúry, ako ju samotné divadlo predbehlo, hoci by sme právom mohli očakávať opak. Nebojím sa vysloviť názor, že korene tohto stavu treba hľadať aj v tom, ako sa naši dramatickí spisovatelia vyrovnali s duchom Povstania, ako ním žijú alebo ako chcú, aby sme ním žili ďalej. Na jednej strane to potvrdzuje minimálny počet hier s tematikou Povstania..." (Mrlian, 1983).

Dramatik Peter Karvaš bol po roku 1939 rasovo prenasledovaný, nemohol dokončiť svoje vysokoškolské štúdiá, nesmel pôsobiť verejne, literárne, ani spoločensky, jeho diela vyšli pod rôznymi pseudonymami. Karvašových rodičov fašisti zavraždili. Karvašov odpor proti fašizmu teda vychádzal z konkrétnej životnej skúsenosti, nebol len pózou diktovanou oficiálnou ideológiou. Tieto zážitky ako aj účasť v SNP boli určujúce pre jeho formovanie v súvislosti s politickým postojom, aj umeleckým smerovaním.

Karvaš tiež robil ústupky schematizmu, najmä v hrách Ľudia z našej ulice (1951) a Srdce plné radosti (1954), kde základným kritériom polarizácie medzi postavami je ich postoj k socialistickému budovaniu budúcnosti. Karvaš však nikdy úplne nevyhovoval dobovým kritériám realizmu, za čo ho často obviňovali z kozmopolitizmu.

No na druhej strane nesmieme zabudnúť, že Peter Karvaš bol takmer jediným dramatikom v druhej polovici 50. a na začiatku 60. rokov, ktorý po prelome z roku 1956, čiže po kritike kultu osobnosti, výrazne prispel k prekonávaniu schematizmu a šedivosti dramatického a divadelného umenia, nielen ako dramatický autor, ale aj ako teatrológ, resp. dramaturg Novej scény. Karvaš sa už v dráme Pacient sto trinásť (1956) začína vzďaľovať od svojich predchádzajúcich pozícii. V tejto hre kritériom na posúdenie postavy už nie je ideologický, ale etický postoj.

Prvou prelomovou drámou je Polnočná omša (1959), ktorá je reflexiou vojnových čias. Vojnová tematika by podľa dobových predstáv mala automaticky znamenať aj prítomnosť témy hrdinstva. Karvaš však netematizuje hrdinstvo, ale práve naopak zbabelosť. Nesústreďuje sa na vonkajšieho nepriateľa, ale skôr na vnútorného nepriateľa, na vlastné osobnostné hranice postáv. Práve „nehrdinské“ zobrazenie slovenskej malomestskej rodiny a jej morálky znamenalo v súdobom literárnom kontexte isté vybočenie z konvenčného rámca ideologickej interpretácie vojnových a povstaleckých udalostí.

Hra Polnočná omša zaznamenáva zlyhanie rodiny Kubišovcov. Hoci niektorí členovia rodiny často zdôrazňujú spolupatričnosť, vznikajú medzi nimi ostré slovné zrážky, vďaka ktorým sa postupne odhaľuje ich pravý charakter. Pritom však nedochádza medzi nimi k takému konfliktu, ktorý by sa stal hlavným konfliktom Polnočnej omše. Práveže v prípade tejto hry namiesto ústredného konfliktu máme dočinenia s celou sieťou konfliktov – každý člen rodiny má viac či menej závažný konflikt s každým ďalším členom. Z hľadiska dramatickej funkcie má zvlášť dôležité postavenie postava Paľa, pretože jeho pragmatické zmýšľanie a snaha nájsť najprospešnejšie východisko z danej situácie z neho robí verbálneho provokatéra. Vďaka nemu výmena názorov medzi členmi rodiny neostáva len na úrovni ironických poznámok.

Z replík medzi rodinnými príslušníkmi sa postupne dozvedáme, že okrem Vilmy všetci spáchali odsúdeniahodný čin: Valentín neupozornil Pacovského, že ho udali, Angela arizovala Schlosserovu cukráreň a podvádza svojho manžela, gardista Marián vyvraždil Schlosserovu rodinu, Paľo obchodoval so zlatom, ktoré zobrali Židom. Vilma sa morálne vyvyšuje nad ostatnými členmi rodiny a svojím zvyčajným kazateľským tónom zvestuje o božom treste. Vilma do poslednej chvíle fanaticky verí, presnejšie chce veriť v božiu ochranu. Nakoniec však práve jej nekritická viera zapríčiní smrť syna, čiže aj ona musí zostúpiť z morálneho piedestálu, na ktorom dovtedy stála. Karvaš v prípade vysvetlenia smrti Ďurka ponecháva širšie interpretačné pole – okrem viny matky vnímame aj Angelinu vinu, ktorá zavolala k Ďurkovi Katku, hoci vedela, že jej rodinu sledujú. V konečnom dôsledku je však zodpovedná celá rodina, pretože kým oni v obývačke riešia, čo by bol najrozumnejší krok, aby zachránili samých seba, Ďurka nechajú umrieť v drevárni.

Okrem celej siete napätia medzi jednotlivými členmi rodiny sa črtá ďalšie, a to medzi Ďurkom a celou zvyšnou rodinou. Oproti dobovým výkladom hlavný konflikt by sme nevideli v tom, že Ďurko je partizán a ostatní členovia rodiny sú predstaviteľmi

prispôsobivého a vypočítavého malomeštiactva, ale v tom, že kým jednotliví členovia rodiny sú väzni svojho strachu – otec sa bojí o povesť a obchod, mama sa bojí božieho trestu, Marián sa bojí Paľa, rodičov a Angely – Ďurko je jediný, ktorý je slobodný duchom. Posun v Karvašovej tvorbe v prípade tejto drámy vidíme v tom, že svoju pozornosť neobracia na kladnú postavu. O postave Ďurka nemôžeme tvrdiť, že by bol plnohodnotným predstaviteľom „pokrokových spoločenských síl", pretože má malý priestor v dráme, a keď už sa prejaví, tak skôr v emocionálnej sfére, v láske ku Katke. Hlavná funkcia postavy Ďura je skôr v tom, že slúži ako zrkadlo, ktoré odráža charakterové nedostatky ostatných členov rodiny. Nerovnováha medzi pozitívnym a negatívnym a totálna prevaha negatívneho tiež nekonvenovali so súdobými očakávaniami voči dramatickej tvorbe. V atmosfére extrémnych životných situácií, ohrozenia a strachu totiž víťazí filozofia tzv. menšieho zla, čiže morálny relativizmus. V každom prípade Karvaš nemilosrdne rúca ilúziu o statočnom slovenskom človeku, biedermeyerovskej rodinnej idyly – príznakové je časové umiestnenie deja na Štedrý večer a s tým súvisiaca obradnosť –, dokonca aj obraz matky, ktorá má v slovenskej literatúre veľmi silnú tradíciu, už aj vďaka vplyvu kultu Panny Márie.

Siločiary však netiahnu len v rámci rodiny, ale aj medzi rodinou a postavou mimo rodiny. Poručík Brecker – príslušník nemeckej armády, ktorý bojuje proti slovenským partizánom – by v schematickej hre bol jednoznačne negatívnym predstaviteľom, lenže jeho dramatický charakter je zložitejší, protikladnejší. Sú momenty, keď cíti túžbu za domovom, za rodinou, keď je precitlivený, lebo je Štedrý večer. Dokonca sa dozvedáme, že síce vedel o tom, že rodina v drevárni skrýva Ďurka, nedal ho zabiť, až keď dostal príkaz na základe kňazovho udania.

Karvaš veľmi premyslene riadi celý proces demaskovania charakterov, emocionalita a láska tvorí len akési pozadie. Karvaš vedome písal dobovú hru, pretože jeho občiansky postoj nedovolil, aby sa nevyjadril k aktuálnym témam. Neskorší vývin v Karvašovej tvorbe v podstate pokračuje na ceste, na ktorú nastúpil s Polnočnou omšou, ibaže vojnové determinácie postupne nahradia iné, menej jednoznačné determinácie. Situácia človeka v nevojnových pomeroch je neraz ťažšia, pretože tu sa už bojové pole celkom premiestni do vnútra človeka, čím je identifikácia nepriateľa výrazne sťažená.

V porovnaní s 50. rokmi, poznačenými schematizmom, 60. roky prinášajú výraznú zmenu Karvašovej poetiky. Táto zmena sa zračí aj v tragédii Antigona a tí druhí, ktorá mala premiéru v roku 1962. Dráma prináša aktualizáciu Sofoklovho antického príbehu tentoraz presadeného do lágra v roku 1945, kde zákony ľudskosti sú potlačené zákonmi despotickej moci nemeckých strážcov. Sme v období druhej svetovej vojny, no strany stojace proti sebe v lágri nekopírujú zjednodušenú schému: fašisti a Židia. Poručík, Profesor, Zárišs a Zeman sú politickí väzni. Sú bývalými členmi povstaleckej jednotky. Hlavný dramatický konflikt sa teda tiahne medzi väzniteľmi a väznenými.

Veliteľstvo tábora zosobneného v postave Kroneho zakáže pochovať mŕtve telo popraveného Pollyho Kühneho, v ktorom spoluväzni tušia vedúceho ilegálnej organizácie odboja. Ako uvádza P. Darovec, Karvašove hry v šesťdesiatych rokoch „... sú pôsobivé najmä tým, že autor v nich svoju kritiku zameriava na obidve zúčastnené strany. Teda nielen obludný mechanizmus mocenského aparátu, ale aj stádovité, poníženecké a slabošské konanie človeka vo vzťahu k systému." (Darovec, 1998). A práve z tohto pra-

menia vedľajšie konflikty drámy, totiž strana väzňov nie je monolitná. Majú rozdielne názory na rozkaz ilegálnej organizácie Pollyho pochovať.

Karvaš sa nechal inšpirovať nielen námetom antickej drámy, ale aj štruktúrou, keď využíva mužský zbor, tri dejstvá a dve medzihry. Príznačné je aj podobenstvo medzi menami: Anti – Antigona, Ismena – Ismena, Polly – Polyneikes, Krone – Kreon. Nomen est omen. Nie len medzi menami je analógia so Sofoklovou hrou, ale v základných zástojoch a v činoch, samozrejme s príznačnými dobovými motívmi.

Anti, zvaná tiež Tonka, bývalá baletka, teraz väznená v koncentračnom tábore, „Je útla, smutná, zvláštnym spôsobom plachá, dakedy skoro neprítomná; žije veľkými očami a skoro šepotom.“ Keď sa zapája do rozhovorov, znamená to odvrat od súčasnej reality smerom do minulosti alebo do budúcnosti, smerom k sentimentom a nostalgii, k predstavám a k snom. S Poručíkom sa rozpráva o jeho láske k Oľge, s Jozefom o dievčati, ktoré stretal každý deň, keď išla do školy. Anti málo komentuje dianie v tábore, jej prehovory sú rétorické, sentimentálne a patetické. Anti je osamotená. Nikto na ňu nečaká doma. Vidí, že vonku leží neznámy muž. Je „najosamelejší z osamelých“. Treba mu pomôcť. Anti nerozmýšľa o tom, čo znamená pochovať Pollyho. Filozofiu tomu dodáva Poručík: „Predstav si, že by si povedali: Pochovali Pollyho! Nikoho neopustia! Ani nás! A zasa by sa ruvali so smrťou. Chápeš? – A až by raz došlo na lámanie chleba, vieš, až by raz bolo treba konať... mali by dosť síl.“ Anti nekoná racionálne, ale emotívne a z empatie. Nie z presvedčenia. Na otázku Storcha, prečo pochovala Pollyho, odpovedá iba toľko: „Pretože som musela.“

Sofoklova Antigona si je vedomá svojho činu. Vedome porušuje zákon vládcu Kreóna, aby mohla splniť povinnosť voči božským zákonom a voči mŕtvemu bratovi. Sofoklova Antigona vykonala zbožný čin, aj keď ho svetský zákon zakázal, takže musí zomrieť. Anti by nemusela. Storch by mohol, aj chce zariadiť, aby ostala naživе. A v tomto momente sa začne Antin uvedomelý odboj, posilnení vedomím veľkého činu: „Ani som netušila, že sú na svete takéto veľké veci. A že ja môžem – týmito rukami –“ Storch žiada vďačnosť od Anti, no ona sa vzbúri.

Anti nezomiera preto, že v mene nejakých vyšších ideálov pochovala Pollyho. Ani ho nepochovala kvôli ostatným, ale kvôli sebe. Anti nerozmýšľa na spoločenskej úrovni – ako mužské postavy, ale na osobnej. Anti zomrie, pretože ako človek a predovšetkým ako žena bola zbavená svojej dôstojnosti. Uvedomila si to naplno teraz, keď vykonala veľký čin, keď sa znova mohla cítiť ako človek.

Anti sa pred smrťou zase zmení na malé dievčatko, ktoré úpenlivo prosí Jozefa, aby ju zachránil, no keď sa Stroch vráti, navráti sa jej duchaprítomnosť. Dokonca si ešte robí starosti a poprosí Storcha, aby ušetril jej kamarátov – spoluväzňov.

Rampák vo svojej štúdii o Anti uvádza: „... no tým pravdivejšie vyznieva... správanie Poručíka, Profesora a gréckeho dievčaťa, ktorého hrdinstvo je tu postavené na úroveň hrdinstva hlavných mužských osôb.“ (Rampák, 1990). V Sofoklovej dráme Antigonino hrdinstvo sa nemuselo postaviť na úroveň mužských. Obstálo to samo osebe. Sofokles nepotreboval ďalších hrdinov, nepotreboval mužských hrdinov. Karvaš áno.

Peter Karvaš je podľa Miloša Mistríka popri Bukovčanovi ďalším „nedobrovoľným absurdistom“. (Mistrík, 2002) Predovšetkým Veľká parochňa (ins. 1965), Experiment Damokles (ins. 1967) a Absolútny zákaz (ins. 1969) sú tie hry, kvôli ktorým sa Karvašov meno dostalo do súvislosti s divadlom absurdity. Jedným z dôvodov je aj to, že

v čase vznikania týchto drám písal svoju teoretickú prácu Zamyšlení nad dramaturgii, v ktorom sa vyrovnáva s absurdnou dramatikou. Môžeme súhlasiť s tvrdením M. Mistríka (2002), ktorý popiera, že by Karvaš písal absurdné drámy, skôr sa v jeho hrách vyskytujú absurdné motívy, čo ho „naozaj spája s absurdným divadlom. Lenže modelová situácia, ... ešte sama osebe nemusí byť dôkazom, tohto typu drámy."

Veľká parochňa je metaforickým podobenstvom o moci a jej zneužívaní. O tom, ako psychóza strachu pôsobí neschopnosť ľudí vzoprieť sa nezmyselnosti. V tejto modelovej dráme je psychologické vykreslenie postáv druhoradé. Karvašovi ide predovšetkým o filozoficko-analytickú úvahu o podobách moci a o vykreslenie modelových postáv.

V hre Generál, zastupujúci okupačnú zahraničnú mocnosť, vyhlási prenasledovanie holohlavých, resp. plešivých, ktorých označí za príčinu všetkého zla. Jediným dôvodom jeho počínania je, že potrebuje nejakého vinníka. Hlavný zvrat nastane, keď vysvitne, že tzv. Vlasolín, o ktorom si myslia, že podporuje rast vlasov, pôsobí opačne. Všetci sa stanú holohlavými, no vyvolení majú možnosť nasadiť si parochne. Hlavná postava Hanjo Hraschko, divadelný parochniar, odmieta im vyrábať parochne, a odmieta uznať vlasatých za lepších. Neskôr, po prevrate, neuzná za lepších ani holohlavých, takže po zinscenovanom súdnom procese je popravený. V poslednom obraze nastal nový poriadok. Na čele stojí nový Generál, ktorý chce prístroj na čítanie myšlienok, aby mohol odhaliť a zlikvidovať ľudí, ktorí rozmýšľajú inak ako on. Za scénou sa ozve Bimbin hlas, ktorá sa dobýja, podobne ako predtým Hanja, ku generálovi a vykričí: „Preč s generálom! Dolu s generálom! Preč!" (Karvaš, 1965). Jej hlas však vďaka pohotovej reakcii stráže zanikne. Okrem Hanju Bimbi bola jediná postava, ktorá sa vzpriečila proti totalite. Po Marike Mondokovej z Bukovčanovej hry Kým kohút nezaspieva je to už druhá žena s ľahkými mravmi, ktorá zabojuje proti nehumánnosti v dramatickej tvorbe tohto obdobia.

Veľká parochňa mala svoj vzor v hre Bertolda Brechta Guľatohlaví a špicatohlaví. Karvaš oproti Brechtovskej koncepcii viac vyzdvihol „smiešnosť postavičiek účelovo prezliekajúcich kabát, groteskné rozmery tohto javu" (Mistrík, 2002). Vo vydaní z roku 1965 sa na začiatku knihy môžeme dočítať, že Karvaš nazval túto svoju hru komédiou, no ako sám hovorí „Ak chcete literárnu charakteristiku, myslím, že Parochňa je tragikomická groteska" (Karvaš, 1965). Podľa nás tragikomická groteska je presnejšie žánrové označenie pre Veľkú parochňu. Aj z toho dôvodu, že hra vyvoláva v čitateľovi skôr úškrn než smiech.

Po zovšeobecnenej parabole Veľká parochňa sa v hre Experiment Damokles so žánrovým označením „Hra v štrnástich obrazoch" (Karvaš, 1967) kladie väčší dôraz na individuálne ľudské osudy.

Do priemerného mesta prichádza Briks s ponukou, že poskytne obyvateľom počas desiatich rokov všetko, čo si len zaželajú, ak sú ochotní stať sa objektom tajného experimentu. Obyvatelia postupne súhlasia. Kto nie, toho dajú zabiť. Briksova podmienka je, aby sa za tých desať rokov nenarodilo ani jedno dieťa, čo zdanlivo poruší Monika, snúbenica Tomáša, Starostovho syna. Briks odchádza, lenže Starosta preberá po ňom vládu nad mestom.

Dráma na začiatku skúma, ako sa ľudia zachovajú pred faustovskou voľbou. Potom sa sústreďuje na vznik diktatúry, ktorá sa dostáva do najintímnejších oblasti ľudského

života so zákazom rodiť deti. Ako hovorí samotný Karvaš v súvislosti s touto hrou: „Ide mi o štádium, v ktorom človek prestane byť človekom, pretože prestane snívať, pretože chladnokrvne prečachruje svoje sny. Kto súhlasí s nebezpečenstvom, s jeho trvaním a normalizáciou, súhlasí s diktátorom, privoláva ho. Pripravuje diktatúru. Nebezpečenstvo nielen ochromuje a odľudšťuje, ale i zbavuje zodpovednosti, odnaúča ľudí žiť svoje životy: napokon sa stáva obecnou potrebou – a diktátor nevyhnutným, diktatúra jedinou možnou alternatívou.“ (Karvaš, 1967).

Experiment Damokles má zjavnú inšpiráciu v hre Friedricha Dürrenmatta Návšteva starej dámy. Významný rozdiel je, že Dürrenmattova Stará dáma, Klára Zachasjanová, je žena, Briks je muž. Klára prichádza z osobných dôvodov a chce smrť jednej osoby, obchodníka Illa. Karvašov Brik žiada celú spoločnosť, život celého jedného mesta z čisto obchodných pohnútok. Podľa J. Budského (2001): „Kým však tragikomický obraz Güllému opisuje Dürrenmatt cez osudy ľudí, hmatateľných a rozmerných, Karvaš svoje myšlienky prezentuje cez profesionálnych diskutérov.” S týmto názorom môžeme súhlasiť iba čiastočne. Filozofovanie a diskusie sú charakteristikou mužských postáv, nie ženských. Tak je to aj v Experimente Damokles. Až natoľko, že jedna ženská postava, si nie je ochotná dať strojček do uši, aby vôbec vypočula, čo jej chce Briks povedať. Briks vie, že tu prestáva fungovať jeho čaro. On síce môže hocikoho presvedčiť racionálne, s logickými argumentmi: „Ale proti hluchým – nieto argumentov. Pani Berta jediná nikdy nepodpíše: Zachová si nevedomosť, ktorá hriechu nečiní.”

Proti nezmyselnosti Briksovej ponuky sa postavia práve ženské postavy. V rozhovore so Starostom Briks priznáva, že síce všetko ide v najlepšom, lenže: „Spomenul som isté drobné prekážky. Ženy sú tvrdohlavé! (Ticho.) Tú našu krásavicu, Moniku, si vezmem na starosť sám. Už dávno sa s ňou chystám pozhovárať... (Iným hlasom.) Horšie je to... s pani Bertou! Áno! Bol som tam trikrát, pokúsil som sa naliehať, ale strojček si do ucha nevložila. Raz dokonca omdlela, asi má slabé srdce.“

Vzbura ženských postáv je neuvedomelá, skôr inštinktívna. Nevyviera z vnútornej potreby zachrániť spoločnosť. Ich konania riadia ich vlastné osobné potreby a túžby. Hlboko veriaca Pani Berta nechce vypočuť Birksa, pretože sa bojí o svoj posmrtný život. V Birksovi totiž vidí diabla. Monika klame všetkým, že čaká dieťa, lebo chce k sebe pripútať Tomáša. Narodenie dieťatka by totiž znamenalo porušenie dohody, čiže ak sa narodí, zmluva bude neplatná. Tomáš vykríkne poznaním: „Aké je to jednoduché! Stačí sa narodiť!... Stačí mať dakoho rád!“ Motív narodenia dieťatka ako Spasiteľa odkazuje na biblický príbeh narodenia Ježiša. Ako aj pokus o útek Moniky a Tomáša z mesta, ktorý skončí neúspechom. Starostovo nariadenie povinnej prehliadky „všetkých žien od pätnástich do päťapäťdesiatich rokov!“ pripomína motív zabitia detí do dvoch rokov na rozkaz Heroda. Starosta toto nariadenie odôvodní tým, že ženám nemožno veriť, totiž „Sú samá... samá láska bohviečo!“ Síce nezámerne, ale vlastne Monika spôsobí, že sa Briks vzdá a odíde z mesta. Starostovi sa nakoniec podarí zlikvidovať obe neposlušné ženy. Pani Birksovú dá zavraždiť zlodejovi Floriánovi. Objedná si aj Monikinu smrť, no namiesto nej Florián náhodou zavraždí Starostovho syna Tomáša. Starosta nakoniec zradí Moniku, hoci jej predtým sľúbil opak. Vydá rozkaz, aby ju odviezli policajti. V trinástom obraze v rozhovore Moniky a Starostu sa zračí stretnutie dvoch protikladných princípov. Monika je príroda, sloboda, prirodzený život, žitie samo o sebe: „Niektoré veci len tak rastú. To je ich budúcnosť, nie? Bodliaka,

šípok... alebo detí.“, „Nemožno si kľaknúť ku kaške alebo k bodliakovi a hovoriť mu, aký a prečo a kde má byť pozajtre.“ Starosta je stelesnená racionalita: „človek nie je strom! Že človek mudruje, pechorí sa a večne robí ťažkosti. Že ho treba držať za opraty a zavše mu dať po prstoch!“ Starosta Monikin názor odbije typickou vetou mužských postáv voči tým ženským: „Niektorým veciam jednoducho nerozumieš.“ A presne o toto ide. Monika dodá: „Ale ja ani nechcem všetko vedieť. ...Nie som príklad na vyrátanie!“ Monika a Starosta sa nikdy nemôžu pochopiť, nielen preto, že Monika hovorí z pozície slobodného človeka a Starosta z pozície diktátora, ale aj preto, lebo ich základné východisko je diametrálne odlišné. Monika hovorí o človeku ako o súčasti prírody a Starosta ako o súčasti ľudskej spoločnosti.

Karvašov Absolútny zákaz je „hra v dvoch častiach (šiestych obrazoch)“ (Karvaš, 1970) o konflikte moci a individuálneho odporu. V priemernom dome, kde žije priemerná rodina (Matka, Otec, dcéra Anna, strýko Adam), sa objaví vyhláška, že obyvatelia nesmú pozerať z okien. Adam sa nezmyselnému nariadeniu rýchlo prispôsobí a horlivo zdôvodňuje jeho zmysel. Otec a Matka sú ustráchaní, a teda prispôsobiví. Ich slepá dcéra Anna a jej kamarát Andrej príkaz odmietnu. Kontrolóri zákazu Gonda a Neoral odvedú Annu, hoci je slepá, ako aj Andreja, ktorý nevyhnutne potrebuje svetlo, pretože je maliar. Po určitom čase vyjde nové nariadenie, podľa ktorého obyvatelia môžu znovu odkryť okná, lenže medzitým pred nimi vyrástol múr. Annu a Andreja pustia domov. No Andrej je duševne zlomený, nechce už viac maľovať.

„Postavy hry reprezentujú štyri druhy postojov v podobných situáciách: odpor (Andrej, Anna), prispôsobivosť (Otec, Matka), napomáhanie (Adam), aj výkon moci (Gonda, Neoral)“ (Mistrík, 2002). Po tejto kategorizácii sa nám vynára otázka, prečo potreboval Karvaš postavu Andreja? Prečo nestačila Anna ako reprezentantka odporu? Veď rodina ako obraz zmenšenej spoločnosti by postačila na znázornenie všetkých postojov. Odpoveďou na otázku je, že nie Anna je hlavnou predstaviteľkou odporu. Ideologickým protihráčom Adama a Gondu je totiž Andrej, a nie Anna. Anna sa iba pridáva k Andrejovi predovšetkým preto, lebo jej na ňom záleží.

Hlavný dramatický konflikt Absolútneho zákazu sa odohráva medzi Adamom a Andrejom. Prvý konflikt nastáva vtedy, keď Adam zvestuje o zákaze pozerať sa von okna a Andrej sa proti tomu stavia otázkou: „Ale prečo by sa ľudia nemali dívať z okna..?“ Ostrú výmenu názorov zakončí Anna: (ticho). Andrej... (Okamih nehybnosti, uvedomia si ju. Andrej k nej pristúpi, dotkne sa jej). Chcela by som ísť s tebou hore a dívať sa z okna...“ Anna teraz prvýkrát vysloví, že by sa chcela pozrieť von oknom, hoci o vyhláške vedela už skôr ako Andrej. Vtedy nezaprotestovala. Teraz sa zastáva svojho priateľa. Po tejto hádke, po odchode Andreja, pri obede Anna: (prestane jesť). A ja... ja sa dívam z okna.“ Tu už nehovorí v podmieňovacom spôsobe, ale v oznamovacom.

Druhý konflikt medzi Adamom a Andrejom nastane vtedy, keď tesne pred príchodom kontrolórov príde Andrej a rozpráva o tom, ako namaľoval tisíce okien. Andrejove názory o práve človeka pozerať sa z okna začínajú byť krajne nepríjemné pre Adama, takže ho jednoducho vyhodí. Anna tomu nemôže zabrániť: „Čo od neho chcete! Otec! Ujo Adam! Prečo mu nedáte pokoj!“, „Prečo ste ho vyhnali!“

Anna je dobrá žiačka svojho ideologického učiteľa, Andreja. Keď už Andreja vyhodili, tak zaprotestuje ona. Kontrolórom zahlási, že sa veľmi rada pozerá von oknom. Podrobne opisuje všetko, čo vidí. Pritom je záclona zatiahnutá a Neoral stojí medzi ňou

a oknom. Tento čin korešponduje aj s jej snami. Ona by sa naozaj chcela pozerať z okna. Aj si to často predstavovala, čo by tak asi videla. Lenže sa nemôže pozerať, pretože je slepá. Annine vety sú plné básnických obrazov, lyrickosti. Jej vety sú vysoko štylizované. Ona sa nepúšťa do konfliktu s nikým, iba opisuje, čo všetko vidí cez okno. Anna nerieši zákaz principiálne alebo filozoficky, to robí mužská postava, Andrej. Anna to robí inštinktívne. Nevyjadruje sa proti niečomu, ale za niečo. „Človek nemôže byť bez svetla – ako steblo trávy... alebo motýľ... Bez okien je človek ako slepý, viete?“, „Čím sa odlišujú ľudia od zverov? Oknami. Iba brlohy, iba hrobky nemajú okná. A svetlo. A susedov.“ Andrej rieši konkrétny konflikt s konkrétnym človekom, či už ide o Gondu alebo o Adama. Andrej je ten, ktorý zverbalizuje problémy a na záver odkrýva zbabelosť rodiny, pretože tá vyhláška sa dala aj strhnúť zo steny a spáliť.: „... Tak prečo... prečo ste zamurovali okná...? Prečo ste poslúchli nezmyselnú vyhlášku? Prečo ste žili ani myši, keď ste všetko chápali..?!“

Anna je odsúdená na nečinnosť, nemôže sa voľne pohybovať, nemôže sa stretávať s ľuďmi. „Anna sedí vo veľkom kresle pri okne, cez nohy prehodený pléd, hľadí nehybne a bez záujmu pred seba. Hľadí takmer po celú hru alebo aspoň vzbudzuje taký dojem.“ Keďže je slepá, informácie o okolí získava sprostredkovane cez svojich rodinných príslušníkov. Oni sa snažia Annu šetriť, takže viackrát zavádzajú, nepovedia jej pravdu. Vyslovene jej klamú aj vtedy, keď rozoberú tehly zo zamurovaných okien, a neprezradia jej, že je tam múr zvonka. Dokonca jej podrobne opisujú farbu oblohy, ktorú sami nevidia. Anna sa o všetkom dozvedá ako posledná. Väčšina jej replík sú otázky k ostatným, aby pochopila situáciu. Anna nemôže racionálne bojovať proti vyhláške ani proti ničomu, veď má iba útržkovité informácie o okolitom svete.

Anna si prázdne chvíle si vypĺňa snívaním. Má veľmi živú fantáziu. Mame napríklad povie, že hladkala kocúra, kým ona bola preč, a pritom žiadnu mačku nemajú. Anna sníva o tom, že si môže prečítať úradné vyhlášky, pozrieť sa na Andrejov obraz alebo že sa môže od rána do večera pozerať z okna. A to ešte pred vyhláškou. Pre ostatných samozrejmé veci nemôže, resp. nedokáže urobiť.

Anna má vysokú sociálnu inteligenciu, trpezlivo si vypočuje všetkých. Pri hádkach svojich rodičov sa snaží odviesť reč inam. V rozhovore s Andrejom poslušne mení tému, keď už Andrej nechce viac o danej veci hovoriť. Anna sa nedostáva do konfliktu s členmi svojej rodiny a ani raz neútočí priamo na svojich rodinných príslušníkov. Nemá voči nim osobné výčitky, nechce ich uraziť a hlavne vie, že ju nikdy nepochopia. Anna sa sama priznáva, že keby nebola slepá, ani ona by sa „nepozrela von oknom“: „Nebola by som sa opovážila. (Vstane.) Asi by som sa tiež bola bála. Strašne by som sa bola bála. Že poruším zákon. Že prídu po mňa a kamsi ma odvlečú. Že ma prinútia oklamať seba a všetkých! – Ako dobre, že som slepá! Božemôj, ako dobre, že som slepá! Aké šťastie, že som slepá!“ Anna sa nehnevá na svoju rodinu, rozumie tomu, prečo sa zachovali tak, ako sa zachovali. No Andreja posiela preč, aby ich nepočúval. Keď nemôže maľovať, tak nech robí niečo iné, ale hlavne aby neostával.

Annina slepota vzbudzuje ľútosť a smútok v ostatných postavách aj v čitateľovi. Stratu jej zraku spôsobila havária autobusu, na ktorej cestovala s Andrejom. Anna na konci hry prorokuje ostatným, že tiež oslepnú, ale táto slepota možno bude znamenať lepšie videnie sveta: „Onedlho sa naučíte počuť, čo iní nepočujú. Začujete kroky ďaleko na chodbe a budete vedieť, že je to Neoral alebo Andrej... Uvidíte ich, skoro ich

uvidíte! Aj Andrejove obrazy uvidíte, aj jeho sny a jeho strach... Nebojte sa, nie je to také zlé, ako vám to spočiatku prichodí. Nie je to vôbec zlé. Uvidíte... Uvidíte...“

Literatúra:

BUDSKÝ, Jozef: Güllénske variácie. In: ŠTEFKO, Vladimír: *Svedectvá o divadle.* 2001, s. 33.

DAROVEC, Peter: Peter Karvaš. In: *Portréty slovenských spisovateľov 1*. Ed.: Ján Zambor. Bratislava : Univerzita Komenského, 1998, s. 75.

KARVAŠ, Peter: *Absolútny zákaz.* Bratislava : Tatran, 1970.

KARVAŠ, Peter: Antigona a tí druhí. In: *KARVAŠ, Peter: Meteor a iné hry 1.* Bratislava : LITA, 1990.

KARVAŠ, Peter: *Experiment Damokles.* Bratislava : DILIZA, 1967.

KARVAŠ, Peter: *Polnočná omša.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1960.

KARVAŠ, Peter: *Veľká parochňa.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965. 144 s.

MISTRÍK, Miloš: *Slovenská absurdná dráma.* Bratislava : Veda, 2002. 81 s.

MRLIAN, Rudolf: Divadlo vo svetle povstania. In: MRLIAN, Rudolf: *Hľadanie istôt. Výber štúdií, článkov a vystúpení z rokov 1945 – 1981*. Bratislava : Pravda, 1983, s. 88 – 92.

RAMPÁK, Zoltán: Dramatik Peter Karvaš. In: *Slovenské divadlo,* 38, 1990 č. 1., s. 32.

Prekladaj, ako počuješ!

Miroslava Gavurová

Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita, Prešov

1. Úvod

Pri prvotnom preklade umeleckého diela sa do cieľového textu dostávajú doslovne preložené slová a slovné spojenia. Niektoré sú viditeľné na prvý pohľad, na iné treba skúseného prekladateľa, resp. redaktora, aby ich pri následnej revízii našiel a upravil. Na tomto mieste sa nemôžeme venovať všetkým typom redakčných korekcií a zásahov, spomenieme len tie, ktoré sa javia ako dominantné či interlingválne relevantné.

Začínajúcim prekladateľom môže ich prvotná verzia východiskového textu pripadať ako napospol legitímna, po zásahoch redaktora však uznávajú, že zrevidovaný text je funkčným ekvivalentom originálu, keďže okrem vzťahu k originálu si zachováva aj funkčnosť vo vzťahu k cieľovému jazykovému prostrediu. Takéto redaktorské úpravy by sme s istou mierou zovšeobecnenia mohli pomenovať parafrázou na Štúrovo *Píš, ako počuješ!* – v translatologickej verzii teda *Prekladaj, ako počuješ!* Keď si totiž tematickú rovinu umeleckého diela transformujeme do mimotextovej reality, ktorú máme vo svojom skúsenostnom komplexe z predchádzajúcich komunikačných situácií, dokážeme doslovné preklady typu: *Daj sa vypchať,* ***~~ty aj tvoje mentolové cukríky~~*** prepísať na adekvátnejšie a efektnejšie *Daj sa vypchať,* ***aj so svojimi mentolovými cukríkmi***. Podobne prvotný preklad *Daj si* ***~~kus chleba a masla~~*** transformujeme na prirodzenejšie vyjadrenie *Daj si* ***chlieb s maslom***.

Ide o dobre známu skutočnosť, že jednotlivé syntaktické konštrukcie a lexémy originálu nemožno mechanicky prenášať do cieľového jazyka. Ak sa táto zásada uplatní, prekladateľ je na dobrej ceste k funkčnému ekvivalentu. Doslovný preklad *„Batna,“* ***~~(čo bolo meno jej úbohého manžela~~***), nahradí samotný prekladateľ alebo redaktor pri revízii prirodzeným (***tak sa volal chudák jej manžel***). K podobnej substitúcii dochádza aj v nasledujúcich príkladoch doslovného prekladu: *Nie, nie, moja milá,* ***~~nie, nie~~ –*** *nie, nie, moja milá,* ***kdeže!***

~~Dobre sa pozri, ty~~ – ***Len*** *sa dobre pozri.*

Len si daj. Aspoň ***~~budeme spoločenskí.~~ – ... budeš družnejší***.

2. Význam kolokácií pri preklade

Z predchádzajúcich príkladov vyplýva, že práve kolokačné spojenia zohrávajú pri preklade dôležitú úlohu. Pri revízii namiesto doslovného, zdanlivo prijateľného prekladového riešenia *Už pred niekoľkými rokmi na seba prevzal túto rolu,* ***~~i keď vtedy otcov zrak bol ešte pomerne dobrý~~*** nastupuje kolokačné spojenie, ktoré vytvorí vetu s typickou syntaktickou i lexikálnou charakteristikou ...***hoci vtedy bol otec s očami na tom ešte dobre.***

Podobne aj ***~~s vlasmi, ako máš ty~~,*** *by si tam každého pobláznila* znie prirodzenejšie vo verzii ***s tými (svojimi) vlasmi*** *by si tam každého pobláznila.*

Cítila som, že by som ***~~ho mala udrieť po tvári –~~*** *že by som* ***mu mala jednu vylepiť***.

A aby si nebol taký unavený z detí a práce, že ***~~budeš o pár rokov mŕtvy~~ – o pár rokov bude po tebe.***

Niekedy môže východiskovú nepríznakovú výpoveď nahradiť paremická konštrukcia, napr. namiesto doslovného ~~*Condonovci boli odjakživa takí márniví, lebo dobre vyzerali*~~ sa použije: *Condonovci odjakživa akí boli fešní, takí márniví.*

Keď hovoríme o kolokáciách a o funkčných ekvivalentoch, vynára sa nám súvislosť s tézou J. Levého, ktorý rozlišuje medzi dvoma typmi prekladateľov. Mechanický prekladateľ „*vníma jen text a překládá jen slova*“, zatiaľ čo tvorivý prekladateľ „*si na cestě mezi originálem a překladem představí skutečnost, t.j. proniká za text k postavám, situacím a ideám*“ (Levý, 1963, s. 27). Na tento proces – nazvime ho interpretácia obrazom – sa navrstvuje ďalšia fáza interpretácie. Pri nej by mal prekladateľ predstavenú situáciu konfrontovať so svojou komunikačnou skúsenosťou v cieľovom jazyku, aby zvolil ekvivalent, ktorý je pre situáciu v cieľovom jazyku charakteristický.

3. Kolokácie II

Aby sme ozrejmili tento proces, ponúkame príklad. Pri aplikácii komunikačnej skúsenosti cieľového jazyka sa doslovný preklad výroku *Ale milý Michael bol už raz taký,* ***~~len pokračoval ďalej a ďalej~~****,* ktorý sa na prvý pohľad javí ako prijateľné riešenie, zmení na náležité: *Ale milý Michael bol už raz taký,* ***nie a nie skončiť***. Podľa rovnakého kľúča vtedy, keď si postava v románe ***~~Dokonale pevnými rukami~~****... vzala svoju šálku a tanierik od Jacoba,* si mala radšej vziať šálku ***bez najmenšieho zachvenia.*** Spojenia *pokračoval ďalej a ďalej*, *dokonale pevné ruky* nie sú pre slovenčinu v tomto kontexte charakteristické. A keď muž v románe nadáva svojej manželke slovami: *Každý rok ďalší fagan. Si ako zajačica,* ***~~áno, to si~~,*** *odporná zajačica,* v skutočnosti by skôr použil slová: *Si ako zajačica****, presne tak****, odporná zajačica.*

4. **Vyjadrenie približnosti**

Ku kolokáciám patrí aj vyjadrenie približnosti, ktoré predstavuje častý prekladateľský lapsus: ~~*Psy sa už zbehli,* ***štyria či piati.***~~ *– Už sa zbehlo* ***zo päť*** *psov.* ~~***Jeden či dvaja***~~ *susedia –* ***pár*** *susedov jej s náznakom potešenia povedalo.* ~~***Jeden-dvaja***~~ *pevne stískali – Zopár ich pevne stískalo malú handrovú bábiku.*

5. Úskalia frazém a polysémantických lexém

Popri kolokačných spojeniach predstavujú zvýšené nároky na filologickú pripravenosť prekladateľa aj **frazémy**. Nejde pritom len o schopnosť transformovať použitú frazému do cieľového jazyka, teda použiť jej funkčný ekvivalent. Niekedy môže byť problémom už samotná detekcia frazémy. Ak prekladateľ frazému nepozná a v texte významovo sedí aj jej doslovná transformácia, dochádza k prekladateľským omylom:

Veta vo východiskovom texte *I'd set off, Kath, first thing; a cooked breakfast under my belt.* môže byť v cieľovom jazyku, v nadväznosti na kontext preložená aj takto: *Vybral som sa na cestu, Kath, prvá vec; varené raňajky za opaskom.* Postava tým naznačuje, že na cestu vyrazila s prichystanými raňajkami, ktoré (v nejakej nádobe) mala

zavesené za opaskom. Skúsený prekladateľ však zistí, že v prípade spojenia *under the belt* ide o frazému, ktorá znamená nasýtenie alebo uhasenie smädu – postava už jedla, jedlo má obrazne *pod opaskom*. Namiesto potenciálne prípustného prekladu nastupuje preklad správny, napr.: *Hneď po raňajkách, Kath, som zvykol vyraziť.*

Potenciálne nebezpečenstvo predstavujú aj **polysémantické lexémy**. Spojenie *about O'Neill's campaign,* sa dá do slovenčiny preložiť aj ako *o O'Neillovej kampani,* keďže kontext dovoľuje takúto, politickú interpretáciu. V skutočnosti však mal autor na mysli iný význam tejto polysémantickej lexémy, a síce vojenskú výpravu, ťaženie: *o O'Neillových vojenských výpravách.* Aký význam prekladateľ lexéme priradí, záleží na jeho kultúrno-historickej erudícii.

6. Redundancia v preklade

Osobitnou kapitolou v doslovnom preklade sú redundantné vyjadrenia typu ~~***Hore***~~ *Ulicou Červeného opátstva bolo* ~~***mierne stúpanie***~~ namiesto náležitého *Ulica Červeného opátstva mierne stúpala; Ako to hovoril, videla som, že sa* ***potáca*** ~~***na nohách***~~***.*** *Žena sa vrátila* ~~***späť***~~*.* Redukcia redundantných opisných konštrukcií znamená často aj zjednodušenie syntaktickej stavby výpovede: namiesto ~~***Sálanie tepla vyžarovalo***~~ *najmä zo stien ..., ale* ~~***časť tepla stúpala***~~ *aj zdola.* sa použije prehľadnejšie a logickejšie: ***Teplo sálalo*** *najmä zo stien..., ale* ***sčasti aj zdola***. Zjednodušenie prvej časti výpovede umožnilo redukciu gramatického jadra jej druhej časti. Redukciou komplexného súvetia sa text sprehľadňuje: *Predstavovala si,* ~~***o čom sa domnievala, že by si***~~ *slečna O'Sullivanová obliekla*~~.~~ *– Predstavovala si,* ***čo by si asi tak*** *slečna O'Sullivanová obliekla.*

7. Opisnosť

Jednou z foriem redundancie je opisnosť. Vo výpovedi *Ale dobrota, ktorej mal* ~~***taký dostatok***~~*, je už svojou vlastnou odmenou.* sa opisné a doslovné *taký dostatok* zreviduje na správne *toľko: Ale dobrota, ktorej mal* ***toľko****, je už svojou vlastnou odmenou*. Analogicky aj vo vete *Bolo pre mňa záhadou, že práca môže pre niekoho* ~~***tak veľa***~~ *znamenať* nahradzujeme zvýraznený výraz zámenom ***toľko***. Opisnosť je najčastejšie dôsledkom mechanického prekladu východiskových spojení, pričom slovenčina disponuje inými prostriedkami na vyjadrenie potrebných sém:

Nechcel som pýtať mamu, ~~***aby to urobila,***~~ *v takom hroznom stave bola. – Nechcel som* ***o to*** *pýtať mamu, v takom hroznom stave bola.*

V niektorých prípadoch redundancia nie je taká evidentná a eliminuje sa bez náhrady. Vedie však k redukcii syntakticky komplexnejších výpovedí a text sprehľadňuje:

Čítala som svoj sloh. O ničom. O tom, ako som prišla z Bishopstownu ~~***a v ruke som niesla tašku***~~ ***jabĺk zo sadu.*** *– O tom, ako som prišla z Bishopstownu* ***s taškou jabĺk zo sadu***.

Katherine si pomyslela, že by tam rada žila, a zohla sa~~***, aby zodvihla***~~ *– ... a zohla sa* ***po*** *tymianovú byľku.*

8. Redundancia zámen

Redundancia sa pri preklade prejavuje najmä v kategórii zámen. V odbornej literatúre sa v tejto súvislosti spomína doslovné preberanie privlastňovacích zámen (Kufne-

rová, 2009, s. 102), hoci slovenčina a čeština dokážu privlastňovanie vyjadriť inými prostriedkami, napr.:

1. Tvarmi osobných zámen: *V* ~~*mojej*~~ *mysli a žalúdku sa miešalo napätie – v mysli a žalúdku sa* ***mi*** *miešalo napätie.* ~~*Jej strach sa*~~ *miešal s hanbou – Strach sa* ***v nej*** *miešal s hanbou.* ~~*Jej dych sa*~~ *veľmi spomalil –* ***Dych sa jej*** *veľmi spomalil.* Analogicky k takýmto úpravám v kategórii zámen sa pri redaktorských revíziách nahrádzajú privlastňovacie adjektíva substantívnym predmetom v datíve: *Hoci sa* ~~*Jimov zrak zhoršoval*~~ *– hoci sa* ***Jimovi*** *zhoršoval zrak,* ~~*Patsyho oči znovu zaslzili*~~ *–* ***Patsymu*** *znovu zaslzili oči.* Tento typ substitúcie by sme mohli vysvetliť termínom J. Levého, tzv. priamym vplyvom originálu, ktorý sa prejavuje negatívne, t.j. „*přítomností neústrojných vazeb tvořených podle originálu*“ (Levý, 1963, s. 41).

2. nahradenie privlastňovacieho zámena sprevádza substitúcia sponového *byť* sponou *mať* v spojení s adjektívom alebo pasívnym participiom: ~~*Jej zlaté vlasy boli rozpustené*~~ *a svietili nad ním ako monštrancia –* ***Zlaté vlasy mala rozpustené*** *a svietili nad ním ako monštrancia. V tej chvíli Michael Condon vedel, že* ~~*jeho srdce sa navždy zlomilo*~~ ***– ...že srdce má navždy zlomené.*** Pri tomto type substitúcií by sme snáď mohli uvažovať o nepriamom vplyve originálu, keď „*překladatelé nadanější a teoreticky poučení o vyjadřovacích zvláštnostech jazyka, z něhož překládají, se pak mnohdy přeúzkostlivě takovým prostředkům vyhýbají.*“ (ibid.)

3. privlastňovacie zámeno *svoj* sa ako redundantné pri revízii zvyčajne odstráni bez náhrady, napr: *trápenie horlivými mladíkmi, ktorí z vás nebudú vedieť odtrhnúť* ~~*svoje*~~ *ruky.* Niekedy sa nahradzuje zvratným zámenom: ~~*Svoju žltú holú hlavu*~~ *maskoval veľkou mäkkou čapicou – Žltú holú hlavu* ***si*** *maskoval veľkou mäkkou čapicou.* Zvratné zámeno dokáže pritom nahradiť aj nezámenné redundantné konštrukcie, napr.: ~~*Jedna druhej*~~ *nenútene nabiehala na podania – Nenútene* ***si*** *nabiehali na podania.*

Nadbytočné v podobnom kontexte pritom môže byť aj sémanticky príbuzné adjektívum: *Už predchádzajúci večer som si vyžehlil* ~~*vlastný*~~ *oblek.*

Použitie privlastňovacieho zámena však, samozrejme, nemusí byť redundantné v každej komunikačnej situácii: *V Havranovi si dala* ~~*svoj prvý pohár piva*~~ *–V Havranovi si dala* ***svoje prvé pivo,*** *po prvýkrát skutočne ochutnala alkohol.*[1]

10. Viacnásobný podmet

Pri kategórii zámen treba spomenúť aj parataktické vyjadrenia viacnásobného podmetu, ktorý tvorí osobné zámeno a ktorý sa pri revízii zjednodušuje na jednoduchý podmet. Vzťah priraďovania sa vyjadruje iba na prísudkovom slovese: *Zajtra budeme* ~~*ja a Cecil*~~ *– zajtra budeme* ***so Cecilom****...;* ~~*Jim a ja*~~ *sme potom zbalili –* ***S Jimom*** *sme potom zbalili niekoľko tašiek.* Analogicky sa to deje aj tam, kde je namiesto všeobecného zámena konkrétne substantívum: *Keď Katherine* ~~*a jej matka...*~~ *– Keď Katherine* ***s matkou*** *prechádzali okolo...*

[1] pozn. Veta *V Havranovi si dala prvé pivo* by mohla implikovať, že šlo o prvé pivo napr. v ten večer, po dlhšom čase, atď.

11. Konkretizácia abstraktných a opisných vyjadrení

– je podobne ako odstránenie redundancie častou korekciou pri revízii prekladu. Konkretizácia nastupuje namiesto **abstraktného vyjadrenia,** napr.: ~~***Rovnaké zacenganie zvončeka***~~ – ***Ten istý zvonček*** *ako pred pätnástimi rokmi….* alebo namiesto **opisného vyjadrenia:** *Ona pila limonádu, on už* ~~***svoj tretí pohár piva***~~*. – on už* ***svoje tretie pivo.***

12. Konkretizácia ako redukcia

Konkretizácia tiež sprehľadňuje syntaktickú stavbu textu a redukuje počet vedľajších viet:

Patsy sa chystal vysvetľovať, že ~~***dieťa nie je jeho dcérou, ale nakoniec sa rozhodol, že to neurobí.***~~ ***–*** *Patsy sa chystal vysvetľovať,* ***že to nie je jeho dcéra****, ale* ***rozmyslel si to****.*

... pri všetkých možných príležitostiach sa poklonkovala ľuďom, ~~***o ktorých si myslela, že sú dôležití. –***~~ ***...ktorých pokladala za dôležitých.***

Pomodlím sa, ~~***aby si žil a uvidel***~~*, akú hlúposť si urobil. – aby si raz* ***zistil****, akú hlúposť si urobil.*

Aké je to zvláštne, že sa ~~***pozerám na to, ako robím tieto úkony.***~~ *– že sa* ***pri tom ešte pozorujem****.*

Krídla dvier pomaly potiahli dovnútra ~~***a dovolili jazdcom vstúpiť***~~ ***– ...a pustili jazdcov dnu****.*

13.1. Substitúcia časticou

Okrem konkretizácie prostredníctvom slovesa sa syntax textu zjednodušuje aj zmenou slovného druhu. V našich príkladoch zložitejšiu a viacnásobnú hypotaxu redukuje **častica**: ~~***Môžem predpokladať***~~***, že*** *mi povieš,* ***že*** *budete žiť z lásky. –* ***Zrejme*** *mi povieš, že budete žiť z lásky.*

Modlil sa k svätému Antonovi, aby si Boh ***zobral*** ~~***jeho namiesto chlapca***~~ *a chlapca ušetril. – ...aby si Boh* ***zobral radšej jeho*** *a chlapca ušetril.*

~~***Nemá ani jeden z vás***~~ *trocha ohľadu na seba a na mňa?! –* ***Vari*** *ani jeden nemáte trocha ohľadu na seba a na mňa*?!

13.2. Substitúcia nominálnou konštrukciou

Hoci sa pri revízii uplatňuje aj substitúcia nominálnych konštrukcií vedľajšou vetou, môže nastať opačný postup, keď sa zložitejšia syntax nahrádza **nominálnou konštrukciou**: *Počul som,* ~~***ako sa sestry prechádzajú hore na poschodí.***~~ ***–*** *počul som* ***kroky sestier na poschodí.***

Celý deň nič nejedli okrem surovej repy, ktorú Patsy ukradol ráno~~***, keď odišli.***~~ ***–*** *ukradol* ***pred odchodom.***

Úpenlivo vás žiadam, Sir John, ~~***postihnite***~~ *vzbúrencov v Galtees a Aherlowe* ~~***tými najhroznejšími krutosťami.***~~ *– Úpenlivo vás žiadam, Sir John,* ***o čo najkrutejšie potrestanie*** *vzbúrencov v Galtees a Aherlowe.*

voľakto taký mladý ***dostal*** ~~***prácu, pri ktorej by musel mať na starosti.***~~ ***– ...dostal na starosť*** *skupinku štyroch ľudí.*

13.3. Substitúcia deverbatív

Odstraňovanie deverbatívnych konštrukcií, ktoré je v istej opozícii k predchádzajúcej substitúcii, sa deje prostredníctvom určitého alebo neurčitého tvaru slovesa: *Tri týždne* ***~~škrabania a odnášania~~*** *~~hliny vo vrecku~~ – tri týždne* ***škrabal hlinu a odnášal ju*** *vo vrecku, ktoré potom vyprázdnil v záhrade okolo bungalovu.*

Nežiada sa mi ***~~ďalšieho vykreslenia nasledujúcich scén~~****, ~~aby som svojej mysli nespôsoboval~~ nekonečnú úzkosť a zármutok. – Nežiada sa mi* ***vykresľovať, čo nasledovalo ďalej****,* ***pretože mi to spôsobuje*** *nekonečnú úzkosť a zármutok.*

13.4. Substitúcie nelogických a kontradiktórnych vyjadrení

Substitúcia pri revízii nastáva zväčša pri nelogických a kontradiktórnych výrazoch, napr. ***~~premkol~~*** *ma pocit bezpečia –* ***zmocnil*** *sa ma pocit bezpečia.*

Nemohol ~~však~~ ***~~odolať~~*** *~~zhadzujúcemu posmešku.~~ – si však* ***odpustiť*** *zhadzujúci posmešok.*

Sám O'Neill si ***~~ustanovil výsadu~~ – vyhradil právo*** *spať s hocikým, po kom zatúži.*

13.5. Idiolektové a štýlové varianty substitúcií

Motívom substitúcií môžu byť rozdiely v idiolekte prekladateľa a redaktora, čo spôsobuje, že sa nahrádzajú aj prijateľné, legitímne prekladateľské riešenia, teda funkčné ekvivalenty. V podobných intenciách uvažuje aj J. Horecký, keď rozlišuje medzi na jednej strane *„vlastným jazykovým „povedomím", tvoreným individuálnou diskurzívnou činnosťou prekladateľa i tzv. etnoštruktúrnym kritériom („u nás sa to hovorí tak"), a na druhej strane autoritou lexikografickej, resp. širšie aj kodifikačnej praxe. Prekladateľovo východisko spočíva zrejme v možnosti voľby medzi alternatívou, ktorá je výsledkom jeho vlastného tvorivého procesu, a riešením, ktoré mu ponúkajú jazykovedné príručky.*" (Horecký, cit. podľa Forróová – Horák, s. 89). Takéto idiolektové rozdiely medzi prekladateľom a redaktorom viedli podľa nášho názoru aj k nasledujúcim substitúciám:

zákazníkom, čo ho nechceli sklamať, keď ***~~stratil~~*** *~~prácu.~~ –* ***prišiel*** *o prácu.*

~~Som z nich všetkých chorý~~ – Mám ich už všetkých po krk.

~~Urobil som~~ *im ponuku. –* ***Dal*** *som im ponuku.*

Musím už ísť, pán Herbert, ***~~musím navštíviť~~*** *~~kováča~~* ***– treba sa mi zastaviť*** *u kováča.*

Iné substitúcie sú motivované odlišnou štylistickou príslušnosťou substituovaného a substitujúceho výrazu: *Jim Condon* ***~~smeroval k samodeštrukcii~~***. Formálne vyjadrenie s semiinternacionalizmom *samodeštrukcia* sa nahradilo spojením frazémy a slovenskej lexémy – ***bol na dobrej ceste k sebazničeniu***. Podobne aj *Zabočili na Brestový breh,* ***~~rezidenciu Jacoba Slessa~~ – ... kde býval Jacob Sless.***

14. Vytyčovacie konštrukcie

Už Pavel Branko vo svojej rubrike o slovgličtine[2] pomenúva syntaktické konštrukcie, ktorých frekvencia v slovenčine aj pod vplyvom angličtiny rastie. Ide o vytyčova-

[2] Por. BRANKO, P.: *Úklady jazyka čiže slovgličtina*. Dostupné na http://www.pavel.branko.eu/ukladyjazyka.pdf, (31. 1. 2010), s. 29 – 30.

cie a zdôrazňovacie konštrukcie s úvodným ukazovacím zámenom: *Hovorím o tejto takzvanej Vojne za nezávislosť.* ***~~To je to, o čom~~*** *~~hovorím~~.* namiesto ***O nej*** *hovorím.* Románsko-germánske jazyky potrebujú na vyjadrenie niektorých významov uvádzaciu vetu, slovenčina však vie byť aj stručnejšia, dynamickejšia prostredníctvom jednoduchých posunov slovosledu, napr.:

V skutočnosti ***~~to však neboli ušetrené peniaze~~****, kvôli čomu sme sa každý druhý štvrtok stretávali;* ***~~bolo to kvôli~~*** *... V skutočnosti sme sa však každý druhý štvrtok* ***nestretávali*** *kvôli* ***ušetreným peniazom****, ale kvôli zídenej spoločnosti*. Podobne aj „***~~To, čo~~*** *potrebuje táto krajina,“ hovoril, „****~~je~~*** *diktátor.“* Namiesto nej znie prirodzenejšie, aj keď azda menej sugestívne, výpoveď *Táto krajina potrebuje diktátora.* Niekedy takéto importované typy konštrukcií pôsobia až komicky: ***~~To bol aj dôvod, prečo~~*** *otec nástojil –* ***Aj preto*** *otec nástojil...*

15. Záver

Na záver svojich úvah o revidovaných prekladateľských riešeniach mi dovoľte odcitovať eklatantný príklad mechanického prekladu, ako ho uvádza česká translatologička Zlata Kufnerová vo svojej štúdii *O interferenci* (Kufnerová, 2009, s. 49). Podľa nej niektoré prípady mechanického prekladu už nemožno hodnotiť ako interferenciu, ale skôr ako ignoranciu. Na ilustráciu uvádza, ako v origináli hrdina použil na rozlúčku úryvok z piesne – pozdrav *See you later, alligator*. Prekladateľ nehľadal jej české ekvivalenty a preložil ju doslova ako *Nashledanou, krokodýle*. Autorka tohto príspevku zatiaľ slovenské ekvivalenty nenašla, no Zlata Kufnerová tie české už áno. Takže: „*tě péro, nádhero*“, „*tě víno, bambíno*“. (ibid.).

Literatúra:

BRANKO, Pavel: Úklady jazyka čiže slovgličtina. In: *Romboid,* 39, 2004, č. 9. Pdf verzia dostupná na: http://www.pavel.branko.eu/ukladyjazyka.pdf

HORECKÝ, Ján: Lexikológia a štylistika prekladu. In: FORRÓOVÁ, M. – HORÁK, A.: 24. letná škola prekladu v Budmericiach. In: *Kultúra slova,* 37, 2003, 2, s. 89 – 97. Dostupné aj na: http://korpus.juls.savba.sk/publications/block4/2003-forroova-horak-24.letna%20skola/2003-forroova-horak-24.letna%20skola.pdf (31. 1. 2010).

KUFNEROVÁ, Zlata: *Čtení o překládaní.* Jinočany : H & H, 2009. 127 s.

LEVÝ, Jiří: *Umění překladu.* Praha : Československý spisovatel, 1963. 288 s.

(Ne)vyjadrenie posesívnych vzťahov v hydronymii Hornádu

Andrea Goótšová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Človek ako tvor spoločenský sa pohybuje v istom spoločenskom priestore, prirodzene, prichádza do kontaktu s inými bytosťami a vstupuje do vzájomných vzťahov, na základe ktorých si aktivuje povedomie o vzťahu k okolitému prostrediu, prípadne vyskytujúcemu sa objektu. Proces sebauvedomenia úzko súvisí s diferenciačno-integračným procesom, ktorý svoj odraz nachádza aj v jazyku. Človek si totiž uvedomuje isté podobnosti a rozdiely, ktoré sa prejavujú v kontakte s prostredím a túto reflexiu premieta aj v rámci medziľudskej komunikácie, kde sa pokúša manifestovať svoje individuálne vnímanie skutočnosti.

Jazyk ako základný dorozumievací nástroj medziľudskej komunikácie, prostredníctvom ktorého človek myslí a komunikuje, slúži na vyjadrenie istých myšlienok, stavov, javov a pod. Každý jazyk si počas svojho vývinu vytvára súbor jednotiek a pravidiel, ako aj disponuje vlastnou skupinou výrazových prostriedkov, na základe ktorých vyjadruje základné vzťahy. Z toho dôvodu má komunikujúci na vyjadrenie jednotlivých vzťahov k dispozícii viac alebo menej širokú škálu možných použiteľných špeciálnych tvarov.

Jedným z vývinovo prvotných a základných vzťahov, ktoré si ľudstvo vo svojej genéze vytvorilo a neskôr rozšírilo aj na typy iných podobných vzťahov, je práve kategória *posesívnosti*. Tento termín podľa B. Bednaříkovej (1998) predstavuje elementárny vzťah, ktorý sa opiera o myšlienkový proces človeka, o vnímanie a uvedomenie si celého okolitého sveta a vzájomných vzťahov v ňom. A. Gerlaková (2004a) chápe posesivitu ako vlastníctvo, určitú príslušnosť, ide o vyjadrenie vlastníckeho vzťahu jednotlivca k objektu jeho záujmu. Posesívnosť sa pokúšal definovať aj V. Krupa (1981), ktorý ju považuje za kategóriu ne-/odcudziteľnosti. Na jednej strane predstavuje posesivita kategóriu neodcudziteľnosti (priame vlastníctvo), ktoré je človeku dané a úzko s ním späté, avšak na druhej strane ako kategóriu odcudziteľnosti (nepriame vlastníctvo), na základe ktorého vlastník daný predmet nadobudol alebo inak získal do svojho dosahu, a ktoré je možné mu ho odňať/odcudziť (Krupa, 1981, s. 111).

Všeobecne možno konštatovať, že pod pojmom posesívnosť rozumieme obsahovo-sémantickú kategóriu vymedziteľnú zámenom *čí,* ktorá je motivovaná vzťahom istej substancie (posesor) k inej substancii (posesum) (Gerlaková, 2004a, s. 143). Z uvedeného vyplýva, že základnými participantmi vzťahu sú *posesor* (vlastník) a *posesum* (vlastnená substancia). Najčastejší typ vlastnenia je vlastnenie *predmetné*, ktoré sa primárne vzťahuje na človeka, a vlastnenie *abstraktné*, ktoré sa viaže na psychiku, čas, sociálne danosti či na konštanty priestorové: miesto, geografický priestor (Gerlaková, 2006, s. 109). Pod posesivitou by sme mali predovšetkým rozumieť individualizovanie, zúženie významu, začlenenie daného objektu do sféry záujmu posesora. Použitím prí-

slušnej formy sa manifestuje práve táto zainteresovanosť v posese. Dôraz na vlastníctvo smeruje k vytvoreniu pevnejšej väzby medzi dvoma substanciami, zužuje význam výpovede o skutočnosti (Gerlaková, 2004a, s. 144). Tým sa do popredia dostáva pragmatický aspekt posesívnosti, pretože človek vyjadruje väčšiu alebo menšiu mieru zainteresovanosti voči danému posesu. Zviazanosť medzi posesorom a posesom sa podľa spôsobu vyjadrenia pociťuje ako tesná, úzka, alebo voľná s celým diapazónom možných vyjadriteľných odtienkov medzi týmito dvoma pólmi (Gerlaková, 2004a, s. 146). Miera zainteresovanosti človeka, čiže charakter posesívneho vzťahu sa môže aj meniť, čo následne súvisí s tým, že miera zainteresovanosti posesora na posese ustupuje od absolútnej spätosti až po ľubovoľnú, relatívnu zviazanosť. Posesor môže vlastníctvo nadobudnúť alebo stratiť, čiže posesum predstavuje v danom prípade premennú konštantu, ktorého bázou je nekonečná množina substancií. Medzi posesorom a posesom je vzťah obojsmerný, avšak dominantnejším participantom sa javí posesor (najmä ak sa chápe ako osoba), ktorý je schopný svojím konaním meniť svoj vzťah k substanciám predstavujúcim potenciálne vlastníctvo, čím ich uvádza do sféry svojho záujmu. V tejto obojsmernej relácii ide vo vzťahu posesora k posesu o *vlastnenie* a vo vzťahu posesa k posesorovi o *príslušnosť* (Gerlaková, 2005, s. 72).

Posesivita ako vzťah medzi substanciami vonkajšieho (i vnútorného) sveta sa chápe ako absolútna príslušnosť, keď sa posesum „stáva súčasťou“ posesora a tvorí s ním jediný fyzický alebo funkčný celok (napríklad posesívny vzťah medzi osobou a časťou tela) prípadne ako nie absolútna, keď môže dôjsť k zmene v rámci posesívneho vzťahu – tento vzťah môže zanikať, narúšať sa, môžu vznikať nové posesívne vzťahy (Gerlaková, 2004a, s. 145).

Práve tie potom nachádzajú svoje vyjadrenie v špecifických jazykových jednotkách, ktorými sú (súhrn možností):

- osobné privlastňovanie (forma adjektív, pronomín),
- menné privlastňovanie (tvar genitívu),
- použitie predikácie (posesívny datív, konštrukcie so slovesom byť),
- iné vyjadrenia posesivity (explicitné vyjadrenie vlastníctva, posesívne zloženiny).

Gerlaková (2004b) uvádza, že na úrovni formy sa posesívny význam realizuje rôznym spôsobom – pomocou špecifických morfém (posesívne sufixy -ov, -in) determináciou – vyjadrenie posesívnosti pomocou pádu substantíva (napr. genitív, posesívny datív), syntaktickým vyjadrením pomocou slovies s posesívnym významom (mať, vlastniť, patriť) a pod. (Gerlaková, 2004b, s. 33). Formálna realizácia obsahovej roviny obsiahnutej v základnom sémantickom modeli, „posesor má posesum“, nemusí byť v jazyku vždy rovnaká. Na vyjadrenie posesívneho vzťahu existuje v jazyku množstvo špecifických foriem a ich použitie závisí od konkrétneho komunikanta, cieľa komunikácie i komunikačnej situácie. Posesívny vzťah sa môže fixovať na výraz, prípadne sa len vyrozumieva. Význam príslušnosti sa však v niektorých prípadoch zastiera, vznikajú homonymné konštrukcie s rôznymi sémantickými posunmi. Príznakovými sa tak následne stávajú konštrukcie, ktoré, využívajúc posesívne formy, vyjadrujú iné (neposesívne) významy (Chomová, 2009, s. 250).

V tejto súvislosti chceme poukázať na dôležitý fakt, že v hydronymii sa uvedená skutočnosť manifestuje výrazným spôsobom. Vzhľadom na to, že v hydronymii Hor-

nádu majú frekventované zastúpenie práve názvy riek odvodené od vlastných mien, následne sa vynára otázka, ako vymedziť jednotlivé vzťahy, do ktorých vstupuje antroponymum – terénny názov – hydronymum v súvislosti s objasnením posesívnych vzťahov. Terénne názvy utvorené z antroponým patria medzi toponymá posesívneho typu (Krško, 2006, s. 328). Posesivita ako motivácia toponyma je vyjadrená primárne v jeho forme, napriek tomu, že sa týka len vedľajšieho člena jeho mennej štruktúry.

Vzhľadom na to, že sa pohybujeme v propriálnej lexike, hovoríme o onymickej motivácii ako špecifickej záležitosti vlastných mien (Furdík, 2008, s. 56). Každý pomenúvaný objekt má niekoľko vlastností a vzťahov k svojmu okoliu, ktoré by mohli byť zdrojom motivácie, avšak najčastejšie iba jedna z nich sa stáva pomenovacím motívom. Po vzniku vlastného mena sa lexikálny význam pôvodného apelatíva stáva postupne irelevantným, a to i vtedy, keď sa spojenie medzi lexikálnym významom východiskového apelatíva a ním označovanou vlastnosťou pomenovaného objektu nenarušilo ani zmenou objektu, ani vývinom jazyka alebo jazykovej situácie, v ktorej vlastné meno vzniklo. Pôvodný lexikálny význam slova využitého pri vzniku propria, nesie i naďalej informáciu o motivácii názvu alebo okolnosti, ktorá podnietila pomenovanie, ale táto informácia nie je pri vlastnom mene a pri spoločenskej identifikácii ním pomenovaného objektu prvoradá. Apelatívny lexikálny význam ako dôležitý zdroj motivácie pri vzniku vlastného mena stráca postupne relevantnosť a relevantným sa stáva onymický význam vlastného mena (Majtán, 1994, s. 17 – 18).

Toponymá, ktoré sú odvodené od osobných mien, pomenúvajú jedinečné objekty úzko späté so vznikom súkromného vlastníctva. Vznikali tak pomenovania, ktorých úlohou bolo označiť a identifikovať objekty patriace do sféry vlastníctva istej osoby alebo rodiny. Vlastnícky vzťah sa tu stal dominantným pomenovacím motívom, jeho vyjadrenie sa fixovalo aj vo forme pomenovania (Gerlaková, 2004b, s. 33). V terénnom názve je teda antroponymum primárnym motivantom. „Popri vlastných posesívnych sufixoch kontinuitne pretrvávajúcich z praslovanského obdobia vývinu slovenčiny reflektujúcich kategóriu posesivity v najvyššej miere sa v toponymii objavujú ďalšie sufixy, pri ktorých sa pôvodná motivácia (posesívny vzťah majiteľa k pomenovanému objektu patriaceho do sféry jeho vlastníctva) vyrozumieva, ale do popredia vystupujú iné onymické funkcie, ktoré ju vytláčajú do úzadia a prispievajú spolu s inými mimojazykovými skutočnosťami (zmena či zánik vlastníctva), ako aj s vývinom samotného jazyka k ich zastieraniu.“ (Gerlaková, 2004b, s. 41).

Keďže sme už objasnili posesívny vzťah medzi vlastným menom a terénnym názvom, pokračujeme v explikácii antroponyma a hydronyma. Antroponymá ako priame motivanty hydroným sú veľmi zriedkavé (Krško, 2007, s. 154). V danom prípade už dochádza k zmene, pretože antroponymum ako motivant hydronyma má len sekundárnu (nepriamu) motiváciu, hovoríme o sprostredkovanej motivácii prostredníctvom terénneho názvu. Napriek tomu, že pomenovanie obsahuje antroponymum, z čoho by sme mohli a priori usudzovať o posesívnom vzťahu, v hydronyme nie je zahrnutý vlastnícky vzťah. Do hry vstupuje demotivácia (deonymizácia), pri ktorej dochádza k strate formálnej a sémantickej súvzťažnosti medzi motivujúcim a motivovaným slovom (Furdík, 2004, s. 25). Motivované slová sa demotivujú najskôr na úrovni významu, neskôr na úrovni formy. Z toho následne vyplýva, že hydronymum *Ferorkin jarek* nepoukazuje na skutočnosť, že ide o potok, ktorý parí Fedorke. Sekundárna mo-

tivácia vyjadruje, že názov potoka obsahujúci antroponymum preteká územím majiteľa, ktorého meno je obsiahnuté v terénnom názve (Krško, 2006, s. 329). *Fedorkin jarek* bol motivovaný tým, že preteká cez územie nazývané *Fedorkina lúka*.

V korelácii s demonštrovaným ilustrujeme práve lexémy z propriálnej lexiky, ktorých forma vznikla na pozadí pociťovania vzťahu príslušnosti či vlastníctva. Posesívnymi sufixami *-ov*, *-ova*, *-ovo*, *-in*, *-ina*, *-ino* ako prípon pôvodne menných adjektívnych tvarov sa tvorí celý rad geografických názvov, pri ktorých do popredia vystupuje posesívny vzťah osoby, ktorej meno je v základe pomenovania príslušného objektu: *Adamov potok, Fedorkin jarek*, *Francov potok, Hermanov potok, Trenkov potok, Uramov potok, Vavrincov potok*. Vzhľadom na to, že dochádzalo k vývinu samotného pomenovania objektu, do tohto procesu vstupovali aj vonkajšie mimojazykové okolnosti pomenovania (zmena majiteľa), ale aj na základe vývinu samotného jazyka sa postupne stráca významová priezračnosť týchto pomenovaní spôsobená najmä irelevantnosťou pôvodného lexikálneho významu (v tomto prípade ide o zánik posesívneho vzťahu medzi pôvodným posesorom, vlastníkom a posesom, vlastneným objektom) (Gerlaková, 2004b, s. 34). V súvislosti s historickým vývinom posunov významov lexém, petrifikáciou morfém už i prípona *-ov,* neoznačuje privlastňovanie. Došlo k substantivizácii a pôvodný posesívny význam sa zastrel (Chomová, 2009, s. 252).

Rovnaký posun možno pozorovať aj pri sufixe *-ský/-sky* (s významom patriaci), ktorý historicky vyjadruje privlastňovanie osobám. Hydronymá motivované ojkonymami patronymického charakteru tvoria však najčastejšie názvy motivované osadnými názvami (Krško, 2007, s. 153). To následne implikuje konštatovanie, že hydronymum ako rozsiahly onymický objekt (pokiaľ ide o jeho dĺžku) vyjadruje prostredníctvom formy názvu, motivovaného príslušným ojkonymom, skutočnosť, že potok preteká územím danej obce. Ide teda o preukázanie istej príslušnosti k danému miestu, lokalite, osade: *Arnutovský potok, Baldovský potok, Bijacovský potok, Harichovský potok, Hodkovský potok, Iliašovský potok, Levočský potok, Poračský potok, Slovinský potok.* Uvedené príklady podčiarkujú predchádzajúce konštatovanie, že i v danom prípade možno hovoriť len o posesívnej forme hydronyma, pričom posesívny význam v nej nie je zahrnutý.

Formálne posesívne výrazy nevyjadrujúce posesívne vzťahy nachádzame aj v pomenovaniach malých onymických bodov. Hoci sme už vyššie vysvetlili, že antroponymá ako priame motivanty hydroným sú zriedkavé, predsa len dané konštatovanie tu predstavuje určitú výnimku, keďže práve názvy vodopádov boli motivované menami ich objaviteľov, významnými turistickými sprievodcami, osobnosťami kultúry či tamojšími rodákmi (*Karolyniho vodopád, Nálepkove vodopády, Pawlasow vodopád, Vodopád Antona Straku*). Taktiež mená majiteľov pozemkov či ich objaviteľov a názvy motivované patroníciom sa stali motivujúcim činiteľom pri utváraní názvov prameňov (*Gregorov prameň, Mária prameň, Prameň Anna, Prameň Ondrej, Prameň sv. Kríž, Prameň sv. Ondrej*). Skôr ako posesívnosť sa pri utváraní daných hydroným uplatňuje dedikatívnosť.

Niektoré názvy majú formu spojenia posesívneho adjektíva a apelatíva, avšak posesívne adjektívum nie je vo väčšine prípadov odvodené od osobného mena. Odkaz na posesívny vzťah (vlastníctvo) tu nie je vždy relevantný – *Kňazov jarok, Krčmárov potok*. Adjektívny tvar posesívneho charakteru sa tu v prípadoch nadobúdajú skôr

vzťahový význam, sú prostriedkom identifikácie v množine podobných objektov. V názvoch posesívneho typu vystupuje do popredia meno majiteľa obsiahnuté v názvoch objektov. Vznik vlastníckeho vzťahu a jeho odraz v pomenovaní objektu je podstatný v čase vzniku pomenovania ako motivický činiteľ. Z toho dôvodu je nevyhnutné rozlišovať konštrukcie, pri ktorých korešponduje len forma posesívneho adjektíva, ktoré sa tu vyrovnáva so vzťahovým adjektívom. Uvedený príklad sa najvýraznejšie prejavuje v hydronymii, pretože prvotné je tu pomenovanie územia (terénny názov poľa, pozemku), cez ktoré potok preteká. Potom už hydronymum nemožno spájať s posesívnym významom (Chomová, 2009, s. 251).

Posesívnosť nie je vyjadrená ani v hydronymách derivovaných z antroponým, ktorých primárna podoba pozostáva z adjektívneho tvaru antroponyma a apelatíva. Tá sa v dôsledku tlaku ekonomizácie univerbizuje substantivizáciou a dochádza k substantivizácii adjektíva pomocou derivácie (Krško, 2001, s. 39) – *Bujanov, Bujanová, Četková, Kováčová, Meštová, Polákov, Romanová.*

Nevyjadrenosť posesívnosti je zjavná aj v hydronymách, pri ktorých dochádza postupne k petrifikovaniu skrátenej adjektívnej formy a jej následnej konverzii do kategórie substantív (Krško, 2001, s. 39) – *Baltizarovec, Benkovec, Boršov, Grekorka, Kušnierka, Margecianka.*

Explikované príklady viditeľne poukazujú na náš záver, že v rámci (ne)vyjadrenia posesívnosti v hydronymii povodia Hornádu sa formálna realizácia obsahovej roviny hydronyma zdá byť síce a priori jasná a zreteľná, avšak vzhľadom na vonkajšie jazykové i mimojazykové činitele je relevantné, že v názvoch riek je vyjadrená len posesívna forma, ktorá neodráža posesívny význam. Táto skutočnosť úzko súvisí s tým, že hydronymum odvodené od antroponyma na rozdiel od toponyma, nie je nositeľom posesívnosti, teda nezahŕňa vlastnícky vzťah.

Literatúra:

BEDNAŘÍKOVÁ, Božena: *Kapitoly o posesivite.* Rigorózna práca. Olomouc : Univerzita Palackého, 1998.

FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe.* Košice : LG, 2008, 95 s. ISBN 978-80-969760-7-2

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba.* Prešov : Náuka, 2004. 200 s. ISBN 80-89038-28-X

GERLAKOVÁ, Alexandra: Posesor, posesum a posesívny vzťah v procese komunikácie. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. (Príspevok prednesený na 5. medzinárodnej konferencii o komunikácii.) Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003.* Zost. V. Patráš. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, 2004a. ISBN 80-8055-979-1, s. 143 – 150.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Odraz posesívnych vzťahov v toponymii odvodenej od osobných mien (na materiáli terénnych názvov z Muránskej doliny). In: *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela III.* (Materiály z 3. konferencie mladých filológov UMB Banská Bystrica 9. septembra 2003). Zost. A. Gerláková. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2004b. ISBN 80-8055-876-0, s. 33 – 41.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Posesivita – vzťah posesora a posesa – hľadanie východiska. In: *Jazyky v kontaktu/jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. (Príspe-*

vok prednesený na medzinárodnej konferencii 4. setkání mladých lingvistů.) Olomouc 12. – 14. mája 2003. Zost. P. Pořízka, V. Polách. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1027-3, s. 72 – 75.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Lexikálno-sémantické protiklady kategórie posesivity. In: *Varia XIII. Zborník materiálov z XIII. kolokvia mladých jazykovedcov, Modra-Piesok 3. – 5. 12. 2003. Zost. M. Šimková, K. Gajdošová.* Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2006. ISBN 80-89037-04-6, s. 107 – 113.

CHOMOVÁ, Alexandra: Charakteristika vyjadrenia posesívnosti v slovenčine na pozadí jej protikladných vlastností. In: *Varia XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov, Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008.* Zost. M. Ološtiak, Ivanová, L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2009. ISBN 978-80-555-0083-6, s. 234 – 254.

KRŠKO, Jaromír: *Terénne názvy z Muránskej doliny*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied, 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X

KRŠKO, Jaromír: Antroponymá ako motivanty terénnych názvov a hydroným. In: *Acta onomastica XL VII.* Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2006. ISBN 80-86496-34-1, s. 326 – 336.

KRŠKO, Jaromír: Motivický vzťah antroponymum – ojkonymum – hydronymum. In: *Studii z onomastiky ta etimologii*, 2007. Kyjev : Nacionaľna akademija nauk Ukraini, Institut ukrainskoi movi, 2007. ISBN 978-966-02-4236-4, s. 150 – 157.

KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka.* Bratislava : Veda, 1981. 169 s.

MAJTÁN, Milan: Motivácia a lexikálna sémantika. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava – Nitra : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 1994. ISBN 80-88738-68-7, s. 15 – 19.

Překladatelské zvláštnosti knihy o Tobiášovi v rkp. UK XVII E 9

Barbora Hanzová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Starozákonní prozaická kniha o Tobiášovi byla pro středověk obzvlášť živným materiálem; velmi explicitně se zabývala stále aktuálními teologickými a morálními tématy, navíc přinášela velice konkrétní a poutavé dobrodružné vyprávění. To způsobilo, že začala žít víceméně samostatným životem mimo biblický kontext a dostalo se jí několikerého zpracování; ať v latině, tak také později ve vernakulárních jazycích. Z 2. poloviny 15. století máme dochováno šest staročeských rukopisů této knihy. Předmětem našeho zájmu je rukopis Národní knihovny se sign. XVII E 9, kterému se budeme věnovat po stránce překladové.

Vladimír Kyas, přední český odborník v oblasti biblických studií, zastává názor (Kyas 1969), že všechna dochovaná staročeská zpracování knihy Tobiáš vycházejí z jednotlivých redakcí staročeského biblického překladu, které vypozoroval v biblických památkách již Dobrovský a které jsou dodnes obstojnými charakterizujícími a orientačními vodítky. Zkoumaný rukopis Národní knihovny souvisí podle Kyase právě s III. biblickou redakcí, kterou sám charakterizuje (Kyas 1953, s. 246) tak, že „potlačuje všechnu překladatelskou volnost a místy se otrocky přimyká k latinskému textu“ (oproti výrazně volnější I. redakci i oproti mírně přesnější II. redakci). Tato tendence k přesnému až doslovném překladu je skutečně patrná i u našeho rukopisu.

Ovšem při podrobném prozkoumání jazyka v tomto rukopisu tu patrné rozdíly jsou. Rukopis totiž na mnoha místech volí překlad značně nečeský. Zde zmiňme ve výběru některé překladové nedostatky narušující kontinuitu a správnost českého znění. Pro názorné srovnání přidáváme doklady z Vulgaty (dále Vulg) a Bible padeřovské (BiblPad) datované 1432–1435, která zachycuje nejstarší a v celku nejlepší znění III. redakce.

Pokud jde o tvarosloví, častěji doslovně ponechává latinská substantivizovaná adjektiva v plurálu neuter a nedrží se českého úzu, který využívá jako pomůcku například substantivum „věc“: (12.3) Vulg *bonis omnibus per eum repleti sumus* / TobU *dobrými všemi skrze něho naplněni jsme* / BiblPad *dobrými všěmi věcmi skrze něho naplněni jsme*. Podobně volí pro překlad adjektivum zde: (4.4) Vulg *quae et quanta pericula passa sit* / TobU *které a kterakové nebezpečné trpěla by* / BiblPad *které a kterak mnohé nebezpečenstvie trpěla jest*.

Záměrně při překladu volí bezpředložkové vazby tam, kde jsou použity i v latině; proto užije raději genitiv předmětový: (10,8) Vulg *ego mittam nuntium salutis* / TobU *jáť pošli posla zdravie* / BiblPad *jáť pošli posla o zdraví tvém*. Zde též (1,15) Vulg *monita salutis dabat eis* / TobU *napomínanie spasenie dáváše jim* / BiblPad *dáváše jim rady spasitedlné.*

Latinské plurale tantum *nuptiae* se v textu vyskytuje dvakrát. Do staročeštiny mělo být substantivum přeloženo singularem *svatba* (ve staročeštině podle interní lístkové databáze Staročech, uchovávané v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český, nejsou jiné doklady pro plurale tantum), ale v prvním případě je tvar podle latiny zachován: (9,7) Vulg *fecitque eum secum venire ad nuptias.* / TobU *a kázal jest jemu s sebú na svatby přijíti* / BiblPad *a káza jemu s sebu jíti na svatbu*. A v druhém případě je možné, že tvar z množného čísla upravil až opisovač; původní tvar se může odrážet ve tvaru zájmena „můj“: (9,3) *et roges eum venire ad nuptias meas.* / TobU *a prosil by jeho přijíti na svatbu mé* (! psáno „me“) / BiblPad *a pros jeho, aby přišel na svatbu mú.*

I v dalších případech je pro překladatele podstatnější zachovat přesný tvar; zde zachovává infinitiv: (12.9) Vulg *et ipsa est quae purgat peccata, et facit invenire misericordiam et viam aeternam* / TobU *a onať jest, jenž očiščuje hřiechy a činí nalésti život věčný* / BiblPad *neb almužna ot smrti vysvobozuje a ona jest ješto hřiechy očišťuje a činí, aby nalezl život věčný.*

Participia, jež latina hojně užívá a jejichž význam dokáže čeština různými vazbami trefně specifikovat, překládá nevhodně slovesnými adjektivy: (5.5) Vulg *invenit iuvenem splendidum stantem praecinctum et quasi paratum ad ambulandum* / TobU *nalezl jest mládence stojícieho stkvostného, přepásaného a jakožto připraveného k chozenie* / BiblPad *nalezl jest mládencě stkvúcieho an stojí podpásaného a jakžto připraveného k chození.*

Pokud jde o latinský ablativ absolutní, překladatel ho na několika místech překládá českým genitivem absolutním: (6.19) Vulg *ipsa autem nocte incenso iecore piscis fugabitur daemonium* / TobU *té pak noci zapálených jatr rybích zahnáno bude ďábelstvie* / BiblPad *a tu noc zapále jatry rybie zapuzeno bude ďábelstvie.* Také nepřesně přeloží latinskou konstrukci akuzativu s infinitivem: (4,21) Vulg *indico etiam tibi, fili mi, dedisse me decem talenta argenti* / TobU *ukazuji také tobě, synu mój, dáti mě [!] deset hřiven střiebra* / BiblPad *ukazuji tobě také, synu mój, žeť sem dal desět hřiven střiebra.*

Ještě zmíníme jeden nedostatek v překladu latinské syntaxe. Mnohé latinské konjunktivní tvary sloves, které jsou požadovány od latinských vedlejších vět, avšak nenesou význam podmiňovacího způsobu, jsou nakonec do češtiny přeloženy kondicionálem: například konjunktivní věta s cum historicum: (1.5) Vulg *cum irent omnes ad vitulos aureos..., hic solus fugiebat consortia omnium* / TobU *když šli by všickni k telcóm zlatým..., tento sám utiekáše tovařistva všech* / BiblPad *když chodiechu všickni k telcóm zlatým..., tento sám utiekáše tovařistvie všech.*

V tuto chvíli se tedy dá již o tomto rukopisu říci něco více. František Černý, který jako první a jediný upozorňuje na zvláštnosti tohoto rukopisu (Černý 1894, s. 111), označuje jazyk za „zajímavý“. My můžeme pokročit v úvaze dále. Že kniha Tobiáš mohla přežít a existovat i v takové podobě, může souviset se dvěma okolnostmi: jednou z nich je středověká úcta k Písmu svatému. Hlavním cílem překladatele bylo co nejpřesnější zachycení původního znění textu, nejlépe slovo za slovo, v jejich stejném pořadí; na interpretaci díla tu měli jiné odborníky. Fakt, že se dílo zachovalo i v tomto kostrbatém překladu, svědčí o tom, že znění bylo dostatečně srozumitelné. Dále je třeba vzít v úvahu odlišný přístup k textu; ve středověku se uplatňovalo tzv. globální

čtení. Čtenář vnímal text po určitých úsecích, proto mu drobná porušení kontinuity sdělení nevadila.

Ještě se zastavíme u skutečnosti, že by měl tento rukopis vycházet z III. biblické redakce. Bible této redakce podle Kyase (Kyas 1997, s. 106) zachovávají vcelku jednotný text na základě společné předlohy. Pozdější opisy podle něj pomíjely jotaci a odstraňovaly pomocné sloveso *jest* a *jsú* u préterit složených, což jsou v rámci celku nepatrné změny. Ovšem náš rukopis se od biblických rukopisů poměrně často odlišuje; jisté odchylky od III. redakce si v překladu tohoto rukopisu všimla také již Milada Homolková (Homolková 1995, s. 290). Rozdílů si můžeme povšimnout v následujícím srovnání prvních deseti veršů knihy o Tobiášovi; kromě Bible padeřovské srovnáváme Bibli nymburskou (BiblNymb) datovanou léty 1462 a 1463 a dále Bibli kladrubskou (BiblKladr) datovanou 1471, v příloze jsou pak transkribovány celé texty.

I na tak malém výseku lze pozorovat množství rozdílů, které můžeme přidat k dříve jmenovaným. Nejmarkantnější jsou na rovině lexikální (uvádíme v pořadí Vulg, TobU, jmenované bible III. redakce): (1.2) *positus*, *položen jsa*, *jsa posazen*, (1.3) *concaptivis*, *spolu jatým*, *spoluvězňóm* (*vězniem*), (1.6) *ibi*, *tu*, *tam*, (1.6) *adorabat*, *klanieše se*, *sě modléše*, (1.6) *primitiva*, *prvnice*, *prvotiny*, (1.7) *proselytis*, *novověrcóm*, *obráceným k židovstvu*, (1.7) *ministraret*, *dával by*, *posluhováše*, (1.8) *Dei*, *božieho*, *Boha nebeského*; zvláště také ve spojovacích výrazech: (1.3) *quae*, *což*, *kteréž*, (1.5) *denique cum*, *nebo*, *potom*, (1.9) *cum vero*, *když pak*, *ale když*, (1.10) *quem*, *kteréhož*, *jehožto*. Další rozdíly jsou v morfologii, a to ve tvarech osobních jmen a jmen od nich odvozených: (1.2) *regis Assyriorum*, *krále Asyrských*, *krále asyrského*, (1.4) *in tribu Nephthali*, *v pokolení Neptalimově*, *v pokolení Neptalim*, (1.6) *Dominum Deum Izraël*, *Pánu Bohu Izrahelovu*, *Pánu Bohu izrahelskému*, dále také (1.1) *superioribus*, *svrchních*, *svrchnějších*, (1.9) *factus esset vir*, *učiněn byl by mužem*, *byl učiněn muž*. Též jsou změny ve slovosledu (1.5) *quos Jeroboam fecerat*, *kteréž Jeroboam učinil bieše*, *kteréž bieše učinil Jeroboam*, též i v dalších spojeních.

I na tak malém prostoru pozorujeme velké množství rozdílů na různých rovinách. Při tom nelze říci jednoznačně, zda je toto nové zpracování v rukopise TobU bližší latinské předloze a cílem tohoto rukopisu by bylo zpřesnění existujícího českého překladu. Kyas, který si byl vědom velmi spletitých vztahů jednotlivých rukopisů a v pozdější době (Kyas 1997, s. 118) dokonce stanovil čtyři typy obměn textu od menší úpravy překladu po nový překlad s použitím dřívějšího textu, označuje náš rukopis pouze obecným označením „zpracování“ III. biblické redakce. My zde docházíme k názoru, že jak III. biblická redakce, tak zkoumaný rukopis sice tíhnou k doslovnému překladu starozákonní knihy Tobiáš, avšak jejich vztah je poměrně volný.

Příloha

TobU – 2. pol. 15. stol.

1,1 Tobiáš z pokolenie a z města Neptalimova, kteréž jest v svrchních Galilee nad Naasonem za cestú, kteráž vede k západu, na levo jmaje město Sefet. **1,2** Když jat bieše ve dnech Salmanazara, krále Asyrských, u vězení však položen jsa, cesty pravdy neopustil jest. **1,3** Tak že všickno, což jmieti možieše, na každý den spolu jatým bratřím, kteříž biechu z rodu jeho, uděloval by. **1,4** A když byl by mladší všech v pokolení Neptalimově, nic však dětinského nečinil jest vskutku. **1,5** Nebo když šli by

všickni k telcóm zlatým, kteréž Jeroboam učinil bieše, král izrahelský, tento sám utiekáše tovařistva všech. 1,6 A chodieše do Jeruzalema do chrámu Páně a tu klanieše se Pánu Bohu Izrahelovu, všickny prvnice své a desátky věrně obětuje, 1,7 tak že v třetiem létě novověrcóm a příchoziem dával by všickny desátky. 1,8 Tyto a těmto podobné podlé zákona božieho dietětem jsa zachováváše. 1,9 Když pak učiněn byl by mužem, pojal jest ženu Annu z pokolenie svého a urodil jest z nie syna, jméno své vloživ jemu, 1,10 kteréhož od mladosti báti se Boha učil jest a vzdržovati se od každého hřiechu.

BiblPad – 1432–1435

1,1 Tobiáš z pokolenie a z města Neptalimova, kteréž jest v svrchnějších stranách Galilee nad Naason po cěstě, kteráž vede k západu sluncě, na levo maje město Sefet. 1,2 Když jest jat byl ve dnech Salmanazara, krále asyrského, však u vězení jsa posazen, cěsty pravdy neopustil jest. 1,3 Tak že všěcky věci, kteréž mieti možieše, na každý den spoluvězniem bratřím, kteříž biechu z jeho rodu, rozdělováše. 1,4 A když jest byl mlazším všěch v pokolení Neptalim, však nic dětinského jest nečinil vskutku. 1,5 Potom když chodiechu všickni k telcóm zlatým, kteréž bieše učinil Jeroboam, král izrahelský, tento sám utiekáše tovařistvie všěch. 1,6 A chodieše do Jeruzalema k chrámu Páně a tam sě modléše Pánu Bohu izrahelskému, všěcky prvotiny své i desátky své věrně obětuje, 1,7 tak že v třetiem létu obráceným k židovstvu a příchozím posluhováše vší desětinú. 1,8 Tyto věci a těmto podobné podlé zákona Boha nebeského dietětem jsa zachováváše. 1,9 Ale když byl učiněn muž, pojal jest ženu Annu z pokolenie svého i zplodil jest z nie syna, jméno své vzděv jemu. 1,10 Jehožto ot mladosti báti sě Boha učil jest a zdržěti sě ot každého hřiecha.

BiblNymb – s daty 1462 a 1463

1,1 Tobiáš z pokolenie a města Neptalimova, kteréž jest v svrchnějších stranách Galilee nad Naason v cestě, kteráž vede k západu slunce, na levo maje město Sefet. 1,2 Když jat byl ve dnech Salmanazara, krále asyrského, však u vězení jsa posazen, cesty pravdy neopustil. 1,3 Tak že všecky věci, kteréž mieti možieše, na každý den spoluvězňóm bratřím, kteříž biechu z jeho rodu, rozdělováše. 1,4 Když byl mlazší všech v pokolení Neptalim, však nic nedětinského činil vskutku. 1,5 Potom když chodiechu všickni k telcóm zlatým, kteréž bieše učinil Jeroboam, král izrahelský, tento sám utiekáše tovařistvie všech. 1,6 A chodieše do Jeruzalema k chrámu Páně a tam se modléše Pánu Bohu izrahelskému, všecky prvotiny své i desátky své věrně obětuje, 1,7 tak že v třetiem létě obráceným k židovstvu a příchozím posluhováše vší desetinú. 1,8 Tyto věci a těmto podobné podlé zákona Boha nebeského dietětem jsa zachováváše. 1,9 Ale když byl učiněn muž, pojal ženu Annu z pokolenie svého i zplodil z nie syna, jméno své vzděv jemu. 1,10 Jehožto od mladosti báti se Boha učil a zdržeti se od každého hřiecha.

BiblKladr – 1471

1,1 Tobiáš z pokolenie a z města Neptalimova, kteréž jest v svrchnějších stranách Galilee nad Nason po cestě, kteráž vede k západu slunce, na levo maje město Sefet. 1,2 Když jest jat byl ve dnech Salmanazara, krále asyrského, však u vězení jsa posazen, cesty pravdy neopustil jest. 1,3 Tak že všecky, kteréž mieti možieše, na každý den

spoluvězňóm bratřím, kteříž biechu z jeho rodu, rozdělováše. [1,4] A když jest byl mlazší všech v pokolení Neptalim, však nic dětinského jest nečinil vskutku. [1,5] Potom když chodiechu všickni k telcóm zlatým, kteréž bieše učinil Jeroboam, král izrahelský, tento sám utiekáše tovařistvie všech. [1,6] A chodieše do Jeruzalema k chrámu Páně a tam se modléše Pánu Bohu izrahelskému, všecky prvotiny své i desátky své věrně jemu obětuje, [1,7] tak že v třetiem létu obráceným k židovstvu a příchozím posluhováše vší desetinú. [1,8] Tyto věci a těmto podobné podlé zákona Boha nebeského dietětem jsa zachováváše. [1,9] Ale když byl učiněn muž, pojal jest ženu Annu z pokolenie svého i zplodil jest z nie syna jméno své vzděv jemu. [1,10] Jehožto ot mladosti báti se Boha učil jest a zdržeti se od každého hřiecha.

Vulg

[1,1] Tobias ex tribu et civitate Nephthali (quae est in superioribus Galilaeae supra Naasson, post viam quae ducit ad occidentem, in sinistro habens civitatem Sephet) [1,2] cum captus esset in diebus Salmanasar regis Assyriorum, in captivitate tamen positus, viam veritatis non deseruit, [1,3] ita ut omnia quae habere poterat, quotidie concaptivis fratribus, qui erant ex ejus genere, impertiret. [1,4] Cumque esset junior omnibus in tribu Nephthali, nihil tamen puerile gessit in opere. [1,5] Denique, cum irent omnes ad vitulos aureos quos Jeroboam fecerat rex Israel, hic solus fugiebat consortia omnium. [1,6] Sed pergebat in Jerusalem ad templum Domini, et ibi adorabat Dominum Deum Israel, omnia primitiva sua et decimas suas fideliter offerens, [1,7] ita ut in tertio anno proselytis et advenis ministraret omnem decimationem. [1,8] Haec et his similia secundum legem Dei puerulus observabat. [1,9] Cum vero factus esset vir, accepit uxorem Annam de tribu sua, genuitque ex ea filium, nomen suum imponens ei: [1,10] quem ab infantia timere Deum docuit, et abstinere ab omni peccato.

Příspěvek vznikl za finanční podpory projektu MŠMT č. LC 546 „Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)“.

Literatura:

ČERNÝ, František: Knihy Jeronymovy a Tobiášovy. In: *Listy filologické,* 1894, roč. 21., 110 – 112.

HOMOLKOVÁ, Milada: Padesátník ze staročeského hlaholského Comestora. In: *Slavia,* 2005, roč. 74, č. 2 – 3, s. 285 – 291.

KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví.* Praha : Vyšehrad; Řím: Křesťanská akademie, 1997. 319 s.

KYAS, Vladimír: Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle pramenů. In: *Josef Dobrovský 1753 – 1953: Sborník studií k dvoustému výročí narození.* Ed. Bohuslav Havránek, Julius Dolanský. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 227 – 574.

KYAS, Vladimír: Staročeská povídka o Tobiášovi. In: *Listy filologické*, 1969, roč. 92, s. 62 – 72.

Pastuchov, Otrokovce, Trhovište a názvy zaniknutých osád v ich katastroch

Juraj Hladký

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

Výrečné svedectvá o živote našich predkov v centre starobylého Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva, resp. staronitrianskeho centra podáva výrečné svedectvá súčasná aj historická ojkonymia. V tomto príspevku sa budeme zaoberať názvami troch navzájom susediacich obcí z nitriansko-hlohovského pomedzia, ktoré síce z typologického hľadiska nezaraďujeme priamo do skupiny zamestnaneckých a služobníckych názvov z tohto obdobia (ako napr. Dvorníky a názvy ďalších obcí v tomto regióne), no podobne ako ony sú významným svedectvom nielen o etnicite, ale aj pracovnej či hospodárskej činnosti starých Slovákov. Zaoberať sa budeme aj názvami zaniknutých stredovekých osád v tomto mikroregióne tak, ako sa dochovali v stredovekých prameňoch.

Obec **Pastuchov** sa spomína r. 1275 ako *Paztuh* (VSO 2, s. 373), r. 1773 v podobách *Pasztho, Pastuchow* (NOSR, s. 221). V názve sa petrifikovala celoslovan. lexéma *pastúch* „pastier“ (psl. **pāstuchъ* < ver. **pāsti* „pásť“; porov. BER, 5, s. 87). M. Fasmer (3, s. 215) dodáva, že slovo *pastúch* okrem nocionálneho významu má v ruštine aj tabuový význam *„домовой, леший”*, čiže „domáci škriatok” alebo „lesný škriatok, lesný muž”.

Lexému *pastuch* dokladá Bernolákov Slovár, Kott v 2. zv. uvádza apel. *pastucha, pastuška*, v 7. zv. ojkonymum *Pastúchov* v Uhorsku (s dlhým vokálom; na rozdiel od apel.), Kálal ho uvádza už len v podobe adjektíva v pomenovaní *pastušia kapsička*; bot. Capsella bursa pastoris).

Názov obce motivovala typická extenzívna poľnohospodárska (živočíšna) výroba pôvodných obyvateľov – pastierstvo. Dnes už nemožno presnejšie určiť, o aký typ pastierstva išlo, čo by však mohlo viac napovedať o sociálnom statuse pôvodných obyvateľov. O pastieroch koní a pastieroch dobytka sú písomné doklady už z veľkomoravského obdobia a medzi pastiermi mali špecifické postavenie pastieri koní, ktorí tvorili zvláštnu skupinu kniežacích sluhov (EĽKS 2, s. 22). Aj preto Pastuchov zahrnul R. Krajčovič do registra služobníckych osád v Podunajsku (1965). K singulárovej podobe názvu (Pastuch-ov) sa viaže aj pripomienka P. Ratkoša (1990, s. 96), ktorou už Gy. Györffymu vyčitoval, že neberie do úvahy pomnožné sufixy, ale len koreň názvu (resp. sémantickú stránku apelatíva), čím dosiahol neúmerný počet služobníckych osád, keďže do nich zahrnul aj osady pochádzajúce zo 14. – 15. storočia, keď už názvy zamestnaneckého či služobníckeho typu nevznikali. P. Ratkoš prízvukuje, že ojkonymá singulárového typu (Pastuchov, Kožuchov...) za služobnícke nemožno pokladať. Neskôr sa aj R. Krajčovič (1983, s. 51) k otázke začlenenia Pastuchova medzi služobnícke názvy stavia o čosi zdržanlivejšie – interpretáciu ojkonyma zúžil na „miesto s pastvinami a lúkami v chotári, ktoré sa pravidelne využívali na pasenie“, ale úplne sa neodkláňa

ani od svojho pôvodného výkladu. Starých *pastuchov* do služobníckeho rámca starej slovenskej ekonomiky zahrnuje aj B. Chropovský (1985, s. 126).

Zovšeobecniť tak môžeme, že ide o osadu, kde bolo výrazne rozšírené pastierstvo ako primárny zdroj obživy pôvodných obyvateľov. Názov motivovalo dominujúce zamestnanie obyvateľov, vyplývajúci z geomorfologických a prírodných podmienok lokality, avšak nemusí byť priamo výrazom organizovaného služobníckeho zaradenia vo feudalizujúcej sa spoločnosti.

So zreteľom na mladší sufix *-ov* nemôžeme vylúčiť ani to, že ojkonymum vzniklo z osobného mena *Pastuch* (*Pastuch-ov*, maď. *Pásztó*: *-ó* = sloven. sufix *-ov,* vyjadrujúci posesívnosť).

Identickú motiváciu v slovenskej ojkonymii nachádzame v staršom názve obce Pastovce (1175 *Paztuh* CDSl. 1, Nr. 74; 1273 *Pasztoh*, 1293 *Paztuh*, 1388 *Paztoh*, 1412 *Pastoch*, 1419 *Pazthow* VSO 2, s. 373).

V katastrálnom území obce Pastuchov sa nachádza pole Čanadov (GNOT). V tejto lokalite (medzi Pastuchovom a Koplotovcami) máme v stredoveku doloženú osadu ***Čened** s dokladmi z r. 1393 *Chened,* 1453 *Chenech.* Roku 1525 sa majer *Chened* spolu so samotami Díč a Čalád a okolitými obcami dostali do vlastníctva Alexeja Turza (Thurza) na základe donácie kráľa Ľudovíta II. (Hlohovec, s. 73). Podľa Registra o vyberaní získu kráľovskej komory v Nitrianskej župe z roku 1452 mala osada Čened ešte 4 usadlosti (Pramene, s. 53). Ako samota sa ešte uvádza na katastrálnych mapách obce Koplotovce (1906 *Csenede puszta, Csenede*).

Názov môže súvisieť s antroponymom alebo psl. apel. **čędь* s významom „skupina ľudí obývajúcich isté miesto, družina“ (porov. ESSJa 4, s. 104; Havlík, 1993, s. 317).

V katastrálnom území Pastuchova sa nachádzala ďalšia stredoveká osada s dokladom z roku 1275 ***Chokoy*** (Hlohovec, s. 55). Uvádza sa v donačnej listine Ladislava IV., ktorou darúva zem kráľových hostí (myslí sa Hlohovec) za zásluhy Abovi, synovi Abovmu. Miestopisne sa uvádza pri vytyčovaní hraníc pozemkov medzi Pastuchovom a osadou Díč. Lokalita je zaznačená na katastrálnych mapách z r. 1894 a 1902 ako pole s názvom *Csokaj*, v súčasnom štandardizovanom názvosloví (GNOT) sa uvádza ako *Čokaje*.

Názov nie je jasný, vychádzajúc z grafických podôb *Chokoy, Csokaj* (maď. *-i* = sloven. *-ský*) by sme ho azda mohli rekonštruovať ako **Čokský, *Čokské*. Keďže nemáme k dispozícii iné doklady, nevieme jednoznačne určiť, či vznikol zo slovan. osobného mena alebo hypokoristika *Čok-* (porov. napr. OM. *Čak-, Ček-*; ŠmilV., s. 491; čes. priezvisko *Čok*) alebo z maďarského osobného mena *Csóka* (< maď. *csóka* „kavka“; dokladá ho ŠmilV., s. 495).

Maďarský pôvod má pravdepodobne aj názov samoty **Hášoš,** ležiacej južne od obce Pastuchov. V dokladoch sa s ňou stretávame až r. 1894, 1902 a 1910 na katastrálnych mapách obcí Pastuchov a Tepličky *(Hásos, Hásose, Pod hasasom, Pod Hasasóm)*. Súvisí s maď. apel. *has* „brucho“, adj. *hasas* „bruchatý, v prenesenom zmysle majúci okrúhly tvar, baňatý“; metaf. „samota ležiaca v doline okrúhleho tvaru“. Svojou motivácou je mu blízky zložený názov poľa *Valbruch* (GNOT) v susednom k. ú. Tepličiek (motivácia: „okrúhy ako brucho“).

Susediace obce **Dolné Trhovište** a **Horné Trhovište** (nárečí. *Trhovišče, Vašard/Vašárd, Vašardice/Vašárdice*) sú prvý raz doložené r. 1156 ako *Vascard* (CDSl.

1, Nr. 81) a roku 1248 ako *Wochard* (CDSl. 2, Nr. 312). V rokoch 1251 a 1252 sa spomína *Iohannis de Wasard* (CDSl. 2, Nr. 370, 400). Súčasné obce sa teda vyprofilovali na území pôvodnej osady. Mladšie Horné Trhovište sú doložené v diplomatikách až v tretine 14. storočia: 1332 – 1337 *Vasaret*, 1343 *Wasard, altera Wasard* (VSO 1, s. 442), 1773 *Felső-Vaasard, Ober-Wascharditz, Horne Wassardicze*; v r. 1979 – 1990 boli pričlenené k obci Horné Otrokovce (NOSR, s. 98).

Názov vznikol z maď. apel. *vásár* „trh", čiže ide o obec s trhovou tradíciou. Obec sa vyvíjala už od včasného stredoveku ako trhová osada a môžeme predpokladať, že jej význam nebol zanedbateľný, keďže cez hlohovský región viedlo niekoľko obchodných ciest spájajúcich južné oblasti so severnými a zároveň východné so západnými (s významnými centrami v Nitre a Trnave).

Ľudová etymológia spája ojkonymum Trhovište s názvom susednej obce Otrokovce (Horné O., Dolné O.), resp. interpretuje ho ako „obec s trhom, na ktorom sa predávali otroci". K tomuto výkladu sa prikláňa aj R. Krajčovič v publikácii *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest* (2005, s. 200) a obec Otrokovce zaradil už predtým do registra služobníckych osád (1965). O predaji (i darcovstve) otrokov a o jeho podmienkach sú pomerne bohaté dobové záznamy (napr. raffelsteská colná dohoda z rokov 903 – 905), avšak obchodovanie s otrokmi, samozrejme, siaha do omnoho starších období. F. Uličný v štúdii o stredovekých trhoviskách (1998, s. 55) sa zmieňuje o zákaze predaja otrokov domáceho pôvodu, ktorý zákonom ustanovil kráľ Koloman na prelome 11. a 12. storočia (ďalej sa však mohli predávať otroci cudzieho pôvodu). Ak by sme prijali tento výklad, museli by sme predpokladať, že trhovisko s otrokmi bolo v Otrokovciach najneskôr už v 11. storočí.

Horné Otrokovce sa spomínajú už r. 1113 ako *Adradic* (CDSl. 1, Nr. 69), r. 1156 *Otroc* CDSl. 1, Nr. 81 a zo stredovekých dokladov sú zaujímavé podoby z r. 1343: *Atrakv. Otroky, Atrak* VSO 1, s. 439 (v heslovej časti sa vo VSO nesprávne uvádza názov Horné Otrokovi(!)ce). Mladšie **Dolné Otrokovce** sa vyvinuli v chotári staršej obce (1400 *Also Atrach*, 1416 *Alsoatrak* VSO 1, s. 337).

V. Šmilauerovi pri lokalizácii osady s názvom Adradic (1113), resp. pri stotožnení zápisu s dnešnými Otrokovcami prekáža hláska *-d-* a takisto zmienka o potoku *Bystrica (*aqua Bistric* ŠmilV., Nr. 267), ktorý stotožňuje s prítokom Dudváhu pri Veľkých Kostoľanoch (porov. doklad z r. 1243 *aquam Bysturus*). Preto osadu pokladá za neznámu. Spomínaný doklad z roku 1113 môže byť pôvodný názov dnešného Stoličného potoka, pravostranného prítoka Radošinky, ktorý v lokalite pramení (Hladký, 2004, s. 183 – 184).

Všeobecne sa prijíma názor, že názov vznikol z apel. *otrok* (psl. **otrokъ*; o jeho distribúcii v slovan. jazykoch porov. Fasmer, 3, s. 172 – 173) s motiváciou „osada obývaná otrokmi", resp. „osada so zhromaždiskom otrokov".

J. Stanislav (1944, s. 17) dokonca pripúšťa, že podobnú motáváciu možno má aj názov neďalej obce Zbehy (1296 *Izbegh*) < apel. *zbeh* (otrokmi sa často stávali práve zajatí vojaci a zbehovia). Na tom istom mieste však podotýka, že ojkonymum Zbehy sa občas dáva do súvislosti s osobným menom *Izbeg* (doklad z r. 1152). Pôvod tohto mena, ako hovorí P. Bujnák (1933, s. 383), je jasný – prebrali ho spolu s osobnými menami Bezprim, Miko, Vojtech a i. Maďari od domáceho obyvateľstva.

Aj so zreteľom na sufix *-ovce* (čes. *-ovice*) sa nedá vylúčiť ani to, že ojkonymum Otrokovce vzniklo z osobného mena *Otrok* (porov. čes. *Otrokovice*; LMŠ, s. 229). V takomto prípade by názov obce motivovalo vlastníctvo obce, príp. by bola pomenovaná podľa zakladateľa alebo iného významného predstaviteľa rodu (obce).

Roku 1589 viedol Július Salma, majiteľ hradov Hlohovec a Tematín, spor o hranice osady s názvom ***Kakašfalva***. Názov by sme mohli rekonštruovať ako **Kakašová* (prípadne aj **Kokošová;* porov. Stanislav, SJ 2, s. 210). Osada s týmto názvom (*Kakasfalva*) je tu doložená už r. 1430 (Hlohovec, s. 76, 122). Názov presne nelokalizovanej osady odvodzujeme od osobného mena *Kakaš* alebo apel. *kakaš* (< psl. **kokoš*; na základe imitatívnej motivácie; ESSJa 10, s. 115) s významom „kohút" (podnes sa vo formách *kakaš/kakáš* vyskytuje v juhostredoslovenských a spišských nárečiach; SSN 1, s. 736), ktoré v tejto podobe prešlo aj do maďarčiny; maď. apel. *falva* (< *falu*) „osada, dedina". Miestopisne môžeme zaniknutú osadu lokalizovať na pomedzie katastrálnych území obcí Dolné Otrokovce a Tepličky. Uisťujú nás o tom terénne názvy **Kakše* (1892, 1904 *Kakse* KMp. Dolné Otrokovce) a *Kakašov vrch* (1894, 1910 *Kakasov vrch* KMp. Tepličky). Ako vychodí z predloženej analýzy, nitriansko-hlohovské pomedzie bolo bohato osídlené už od včasného stredoveku. Vlastné mená zaniknutých aj jestvujúcich obcí v tomto mikroregióne nás uisťujú nielen o autochtónnosti starého slovenského obyvateľstva v ňom, ale aj o jeho systémovom zaradení do formujúceho sa včasnofeudálneho Slovenska.

Skratky:

KMp.	katastrálna mapa obce
k. ú.	katastrálne územie

Pramene, literatúra:

BER *Balgarski etimologičen rečnik.* Zv. 2 (I – krepja, 1979, 740 s.), 3. (kres – mingo, 1986, 806 s.), 5. (padéž – púska, 1996, 860 s.). Ed. V. I. Georgiev. Sofija : Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite.

BERNOLÁK, A.: *Slowár slowenskí, česko-latinsko-ňemecko-uherskí.* Budae 1825 – 1828.

BUJNÁK, P.: Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú. In: *Ríša veľkomoravská : Sborník vedeckých prác.* Ed. J. Stanislav. Praha – Bratislava, 1933, s. 97 – 103.

CDSl. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus 1. (805 – 1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), 2. (1235 – 1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

EĽKS *Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku.* Zv. 2. Ed. J. Botík, P. Slavkovský. Bratislava : Veda – Ústav etnológie SAV, 1995. 448 s. ISBN 80-224-0235-4

ESSJa *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov.* Zv. 1. (1974, 216 s.), 2. (1975, 624 s.), 3. (1976, 584 s.), 4. (1977, 566 s.), 5. (1978, 588 s.), 6. (1979, 526 s.), 10. (1983, 350 s.), 16. (1990, 624 s.), 17. (1990, 272 s.). Ed. O. N. Trubačov. Moskva : Izdateľstvo Nauka.

FASMER, M.: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka.* Z nem. originálu preložil a doplnil O. N. Trubačov. Zv. 2. (E – muž, 1967, 672 s.), 3. (muza – sjat, 1971, 828 s.) Moskva : Izdateľstvo Progress.

GNOT *Geografické názvoslovné zoznamy OSN – ČSSR : Geografické názvy okresu Trnava.* Zv. A3. Sprac. M. Gregorová, M. Majtán. Bratislava : Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1985, 100 s. + 1 s. mapovej prílohy

HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Nitry.* Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 294 s. ISBN 80-8082-008-2

Hlohovec *Hlohovec a jeho okolie.* Ed. D. Lehotská. Bratislava : Obzor, 1968. 264 s.

CHROPOVSKÝ, B.: K probleme voznikovenija i razvitija specializirovannych remesel v Velikoj Moravi. In: *Velikaja Moravija, ejo istoričeskoe i kuľturnoe značenie.* Moskva : Nauka, 1985, s. 126 – 143.

KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.) S praktickou mluvnicou československou.* Banská Bystrica 1924. 1216 s.

KOTT, F. Š.: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický.* Zv. 1. – 7. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, 1878 – 1893.

KOTT, F. Š.: *Příspěvky k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fraseologického.* Zv. 1. – 3. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1896 – 1906.

KRAJČOVIČ, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: *O počiatkoch slovenských dejín : Zborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku (Smolenice 12. – 14.11.1963).* Ed. P. Ratkoš. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 205 – 250.

KRAJČOVIČ, R.: Z archaickej lexiky slovenskej ojkonymie. In: *Jazykovedné štúdie : Z dejín slovenskej lexiky.* Zv. 18. Ed. Š. Peciar. Bratislava : Veda, 1983, s. 39 – 59.

KRAJČOVIČ, R.: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.* Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2005. 232 s. ISBN 80-88878-99-3

LMŠ LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R.: *Zeměpisná jména Československa : Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje.* Praha : Mladá fronta, 1982. 376 s.

NOSR MAJTÁN, M.: *Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773 – 1997.* Bratislava : Veda, 1998, 600 s. ISBN 80-224-0530-2

Pramene *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov.* Zv. 6. Pod osmanskou hrozbou. Ed. P. Dvořák. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, 376 s. ISBN 80-88878-90-X

RATKOŠ, P.: *Slovensko v dobe veľkomoravskej.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. 212 s.

SSN *Slovník slovenských nárečí.* Zv. 1. (A – K). Ed. I. Ripka. Bratislava : Veda, 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8

STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku.* Zv. 1. (1999; ISBN 80-888-78-49-7), 2. (2004; ISBN 80-88878-89-6). 2. vydanie. Bratislava : Literárne informačné centrum.

ŠmilV. ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska.* Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. prílohy

VSO *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. (A – J, 1977, 528 s.), 2. (K – R, 1977, 520 s.), 3. (S – Z, 1978, 536 s.). Ed. M. Kropilák. Bratislava : Veda.

ULIČNÝ, F.: Trhy a trhoviská na Slovensku v 9. – 12. storočí. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám.* Ed. V. Sedlák. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 53 – 63.

K problematike kultúrneho obsahu učebnice anglického jazyka pre štvorročné gymnáziá

Eva Henčeková

Katedra anglistiky, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, Trnava

Učebnica je pre žiakov prostriedkom konfrontácie poznaného a nového, vplýva na ich percepciu prezentovanej kultúry. Môže pomôcť odstrániť stereotypy, alebo naopak smerovať k ich posilneniu. Nejazykový obsah je teda dôležitý z hľadiska výchovno--vzdelávacej funkcie učebnice. Reprezentuje realitu, určitý pohľad na svet, spoločenské skupiny, jednotlivcov, vzťahy medzi nimi, atď. Po preštudovaní odbornej literatúry vychádzajúc zo získaných informácií a taktiež z vlastnej pedagogickej skúsenosti, sme navrhli nasledujúci súbor kritérií, podľa ktorých sme postupovali pri obsahovej analýze učebníc New Headway Pre-Intermediate (Student´s book – SB1, Workbook – WB1, Teacher´s Book – TB1) a Intermediate (Students´s book – SB2, Workbook – WB2, Teacher´s book – TB2) používaných na slovenských štvorročných gymnáziách:

- štruktúra učebnice,
- prezentácia kultúrneho obsahu,
- kultúrny obsah,
- interkultúrna komunikácia,
- aktivity.

V predkladanom príspevku ponúkame najzaujímavejšie zistenia z obsahovej analýzy učebnice. Vybraná učebnica New Headway predstavuje kurz anglického jazyka, ktorý vychádza vo vynovených reedíciách od roku 1995, pričom New Headway s podtitulom The Third Edition bola publikovaná v Oxford University Press v roku 2007. New Headway patrí medzi obľúbené učebnice nielen v jazykových školách, ale i na stredných školách na Slovensku, čo potvrdzujú i výsledky nami vykonaného prieskumu. Učebnica je určená pre vekovú skupinu mladých, študentov, až po dospelých. Kniha je vydávaná v piatich úrovniach podľa stupňa pokročilosti študenta: New Headway elementary, New Headway pre-intermediate, New Headway intermediate, New Headway upper-intermediate a New Headway advanced. Sada New Headway sa skladá z učebnice pre učiteľa, učebnice pre študenta a pracovného zošita. Knihy nami zvolenej úrovne pre obsahovú analýzu obsahujú 12 lekcií. Autori ich časové rozvrhnutie nešpecifikujú a nechávajú ho na rozhodnutí učiteľa jazyka, ktorý si rozsah učiva určuje podľa učebného plánu.

Svojou koncepciou New Headway zodpovedá komunikatívnemu prístupu, učebnica je pragmaticky zameraná. Kniha je opísaná ako "The book combines the best of traditional methods with more recent approaches to help students use English accurately and fluently, and provides a fully comprehensive language teaching series from beginner to advanced". (TB1, s. 160) V učebnici nenájdeme jej špecificky formulovaný cieľ.

Autori prínos učebníc charakterizujú ako: „Students´ understanding is widened, and their abilities to use language for communicative purposes are extended.” (TB1, s. 160) Socio–kultúrny context učebnice nie je viazaný výlučne na jednu anglicky hovoriacu krajinu. Kniha uvádza príklady americkej aj britskej angličtiny a snaží sa žiakov pripraviť na používanie jazyka v medzinárodnej komunikácii. Učebnica nie je určená výhradne slovenským študentom, ide o univerzálnu učebnicu, ktorá sa môže stať učebnou pomôckou pri výučbe anglického jazyka aj v inom štáte. Nové vydanie učebníc z roku 2007 zdôrazňuje najmä zaradenie nových, aktuálnych textov, aktivít vhodných pre prácu vo dvojici, cvičení zameraných na správnu výslovnosť a intonáciu, praktických gramatických cvičení či interaktívneho CD-ROMu (SB1, s. 161) Autori explicitne neuvádzajú pojem interkultúra, spoznávanie krajín či medzikultúrna komunikácia. Už tento fakt predznamenáva, že učebnica sleduje hlavne rozvoj jazykových zručností, gramatiky a slovnej zásoby. Môžeme predpokladať, že interkultúrna dimenzia definovaná Spoločným európskym referenčným rámcom pre jazyky nebude učebnicou rozvinutá do miery, ktorá by pripravovala nielen jazykovo, ale i interkultúrne kompetentných používateľov jazyka.

Učebnica New Headway Pre-Intermediate ponúka 12 lekcií. V úvode autori charakterizujú obsahovú náplň a zameranie lekcie na rozvoj jazyka (Language Focus, Vocabulary, Everyday English) a rozvoj rečových zručností (Reading, Listening, Speaking, Writing). Každá lekcia nesie osobitý názov, ktorý predznamenáva jeho obsah, napr. Unit 1 Getting to know you, Unit 2 Place and Things, Unit 6 Places and Things,...) Kniha je na posledných stranách doplnená slovníkom novej slovnej zásoby z jednotlivých lekcií, spolu s výslovnosťou, zoznamom nepravidelných slovies, slovesných vzorcov a fonetických symbolov. Učebnica New Headway Intermediate taktiež obsahuje 12 lekcií. V úvode autori charakterizujú obsahovú náplň a zameranie lekcie na rozvoj jazyka (Grammar, Vocabulary, Everyday English) a taktiež rozvoj produktívnych i receptívnych zručností. Názvy lekcií pútajú pozornosť žiakov, zvolené témy korešpondujú so záujmami cieľovej skupiny učebnice – študenti a mladí dospelí, napr. Unit 2 Get happy!, Unit 3 Doing the right thing, Unit 10 Obsessions, Unit 7 The world of work, atď. Učebnica pre študentov je na posledných stranách doplnená prepisom audionahrávok, prehľadom a vysvetlením gramatiky jednotlivých lekcií a súborom cvičení pre skupinovú prácu. Zvolené cvičenia korešpondujú s tematickým zameraním lekcií, napr. Unit 7 – aktivita hranie rolí (roleplay) na tému vysnívaného zamestnania (Student´s Book 2 s. 153 – ďalej iba SB), Unit 9 – písanie a odpoveď na neformálny list (SB2, s. 154), Unit 11 – životopis slávnej osobnosti (SB2, s. 155). Posledné strany SB2 ponúkajú žiakom opäť prehľad nepravidelných slovies, nových slovesných vzorcov a prehľad fonetických symbolov. Obe učebnice New Headway sú v porovnaní s predošlými učebnicami vybavené novými, aktuálnymi textami a fotografiami. Samotní autori charakterizujú nóvum nového vydania učebnice ako: “New fresh design“, (SB1, s. 161) a „Maximum clarity with a fresh, modern design“ (SB2, s. 161). Autori sa do značnej miery spoliehajú na pomoc fotografií pri predstavovaní rôznych kultúr, ktoré sú zahrnuté v učebnici: “ There is a contemporary feel to the material, and it will certainly hold the interest of learners.“ (SB1, s. 161) V učebnici sa nevyskytuje väčšie množstvo iného obrázkového materiálu, autori sporadicky zaraďujú napr. obrázky alebo fotografie známych osobností ako z minulosti tak i zo súčasnosti. Obrazové zachy-

tenie kultúrneho obsahu sa dotýka nielen anglofónnych krajín, hoci obrazový materiál je venovaný zväčša im. V prvej lekcii SB1, s. 6 – 7 žiak vidí panoramatickú fotografiu Chorvátska, cvičenie predstavuje študentku Mariju zo Záhrebu. Podobne je tomu tak v prípade popisu života Dr. Mary Steiner z Kalifornie, USA (SB1, s. 8). Fotografie zachytávajú ľudí rôznych rás (priateľstvo medzi černošským a belošským dieťaťom) a vekových kategórií pri priateľských stretnutiach (SB2, s.8, pozri prílohu 3), pričom sa zdôrazňuje pozitívne naladenie zúčastnených, priateľský postoj a uvoľnená atmosféra (SB1, s. 9, SB2, s. 30). Fotograficky a obrazovo podložené sú najmä tie časti lekcií, ktoré sú zamerané na rozvoj zručnosti čítania. Keďže v týchto textoch nachádzame množstvo geografických údajov a upozornení na jedinečné výtvory spoločenstva žijúceho v danej krajine alebo prírodných úkazov v danej lokalite, autori text podložili doplňujúcim obrazovým materiálom (SB1, s. 34 – 35 – trhy v Maroku, Francúzsku, Bangkoku), (SB1, s. 90 – 91 – sopky v USA, Yellowstone National Park, Wyoming). Fotografie slávnych osobností uzatvárajú spôsoby vizualizácie v učebniciach. Žiak tak má možnosť vidieť fotografie osobností z oblasti hudby a umenia (SB2, s.7 – John Lennon, SB2, s. 155 – Madonna, SB1, s. 41 – Christina Aguilera, WB1, s. 41 – Steven Spielberg), literatúry (WB1, s. 38 – William Shakespeare, SB2 s. 26 – 27 – Ernest Hemingway) alebo osobností politického či športového života (WB1, s. 38 – Henry VIII., Martina Navrátilová, Pelé)

Obrazový materiál má v texte dve základné funkcie: informatívnu a dokumentárnu, doplňuje informácie poskytnuté žiakom v texte a taktiež formatívnu, pôsobiac na afektívnu zložku postojov žiakov, keďže obrázky a fotografie nezachytávajú kontroverzné situácie, konflikty, ba naopak, výber obrazového materiálu povzbudzuje študentov k otvorenému a priateľskému prístupu k novým, nepoznaným veciam. Učebnice Headway, ktoré sa používajú na štvorročných gymnáziách, sú pre mierne pokročilých a pokročilých študentov. Autori do učebnice zaradili predovšetkým semi-autentické a didaktické texty. Pri týchto úrovniach ovládania jazyka je práca s autentickým textom náročnejšia. Na druhej strane by však mohla byť pre študenta výzvou. K autentickému textu môžeme zaradiť prepisy textov piesní (SB1, s. 41 – Christina Aguilera The voice within, SB2, s. 100 – Frank Sinatra I did it my way) a text básne anglo-amerického spisovateľa W.H. Audena (SB2, s. 9). Každá z lekcií v oboch knihách obsahuje nosný text, ktorý tematicky odráža záujmy mladých ľudí (SB1 – filmy, vzťahy, prácu, cestovanie, objavy v oblasti vedy a techniky, SB 2 – životopis slávnej osobnosti, dovolenka, spoznávanie rôznych kultúr vo svete, práca snov, atď.). Nadväzovanie vzťahov a hľadanie si partnera sú témou lekcie v SB1, s. 10 – 11. Mladý Angličan sa snaží zoznámiť s jednou z troch žien z Londýna. Ženy reprezentujú spoločenské vrstvy anglickej spoločnosti (právnička, manažérka v kníhkupectve, módna návrhárka) a text tak reálne reprezentuje štýl zoznamovania, socializácie v Anglicku. Texty popisujú dennú rutinu ľudí rôznych národností (SB1, s. 15, WB2, s. 12, SB2, s.9). V oboch učebniciach nájdeme text, v ktorom je konfrontovaný americký a britský spôsob života, nie však komplexne, texty prezentujú najmä štýl každodenného života príslušníkov týchto kultúr a ich pocity pri návšteve Veľkej Británie alebo USA (SB2, s. 52 – Angličan pracujúci v USA, Američan pracujúci v Londýne, SB1, s. 18 – 19 – študentka cestujúca medzi Manchestrom a New Yorkom, WB1, s. 33 – Jenny píše mail z Austrálie priateľom v Anglicku, porovnáva ľudí, mestá a pamätihodnosti). Posledný uvedený text je

nazvaný Tale of Two Cities, skrývajúc alúziu na Dickensov román. Ak je učiteľ literárne zdatný alebo má záujem doplniť žiakom informácie, článok mu na to ponúka priestor. Texty v učebniciach New Headway venujú pozornosť i umeniu. Vyššie sme spomínali piesne amerických spevákov. V SB1, s. 26 sa žiaci zaoberajú filmovou tvorbou, pričom z kultúry cieľového jazyka sú im predstavené filmy o Jamesovi Bondovi a v aktivitách pred čítaním majú žiaci možnosť vyjadriť svoj názor na tento film. Reprezentatívnosť a reálny obraz spoločnosti vykazujú texty spojené s aktivitou na rozšírenie novej slovnej zásoby, v texte sa objavuje odkaz na novú európsku menu Euro, ďalej britskú libru a americký dolár (SB1, s. 37), keďže učebnice New Headway patria k tým obľúbenejším vo viacerých krajinách a kniha je univerzálne navrhnutá pre internacionálne použitie. Z vedy a techniky učebnica SB1, s. 78 predstavuje objavy, ktoré zmenili svet (vynález papiera – Egypt, vynález röntgenu – Nemecko, DNA – Nemecko, Google – USA, ďalej text vo WB1, s. 55). Vhodným doplnením by bola diskusia o slávnych vynálezcoch z krajiny žiaka učiaceho sa jazyk. Text neplní iba informatívnu funkciu. Podčiarkovaním nových slovných spojení sú žiaci upozornení na tvorenie a využitie pasíva.

Integráciou kultúrneho obsahu v učebniciach máme na mysli všetky spôsoby, ktorými sa kultúra a jej zložky dostávajú ku žiakovi. V každej z 12 lekcií pri podrobnej analýze nájdeme časti kultúrneho obsahu, ktorý je však generalizovaný, tým myslíme, že sa nesústredí iba na anglofónne krajiny, ale prezentuje prvky náhodne vybraných kultúr anglofónnych krajín, USA, krajín východnej Európy či Ázie. Kultúrny obsah je zväčša zaradený do rozsiahlejších textov alebo aktivít zameraných na počúvanie s porozumením. Pri textoch taktiež hovoríme o čítaní s porozumením. Aktivity k nim priradené sa v učebniciach obmedzujú na zadania typu „*What do you think*“? alebo „*Talking about you*“. Žiakovou úlohou je porovnať zistenia z textov so svojou vlastnou kultúrou. Myslíme si, že kultúrny obsah pri textoch zohráva iba sekundárnu úlohu, keďže množstvo textov prezentuje žiakom najmä nový jazykový materiál, sústreďujú sa na jeho zvládnutie a nové informácie z kultúrneho obsahu prezentovaného v texte zostávajú v úzadí, alebo nepovšimnuté, ak ich učiteľ explicitne nezdôrazní a neupozorní na ne, prípadne nenadviaže ďalšími aktivitami.

New Headway v niekoľkých textoch a cvičeniach zameraných na počúvanie s porozumením prezentuje **životný štýl** a rutinu, najmä Anglicku a USA (SB1, s. 18 – 19). Texty sa objavujú v závislosti od témy lekcie, nejde však o systematické zaraďovanie tejto zložky kultúrneho obsahu do výučby jazyka. SB1, s. 38 ponúka žiakom obraz typickej britskej rodiny (rodičia, dve deti, stará mama) tráviacej spolu večer, témou ich rozhovoru sú sny a ambície. Životný štýl mladých ľudí je popísaný napr. v SB 1, s. 70 – 71, kde sa učiaci oboznámia s významom termínu gap year a spôsobmi, akými mladí ľudia v USA toto obdobie využívajú.

Pri integrácii kultúrneho obsahu autori New Headway prezentujú tieto aspekty: spoločnosť, sociálne skupiny a problémy v spoločnosti sú v istom rozsahu prítomné i New Headway. Volené texty žiakom reálne predstavujú bežný život príslušníkov strednej vrstvy. Učebnica sa dotýka i **kontroverznejších tém** v textoch, ktorých témou je kriminalita mladistvých, spôsob ich resocializácie (SB 1, s. 43 Brat Camp v USA) alebo rozvodovosť mladých manželských párov, jej príčiny a dôsledky (SB2, s. 96). **Životný cyklus** a dôležité okamihy v ľudskom živote (narodenie, svadba, smrť) sú témou po-

slednej lekcie (SB2, s. 94). Lekcia obsahuje báseň, pieseň a text k tejto téme. Cvičenia zamerané na reflexiu kultúry učiaceho sa absentujú. **Organizácie a inštitúcie** prezentované v učebniciach sú ojedinelým úkazom (SB2, s. 9 – United Nations, SB2, s. 68 – Amnesty International, WWF, Crisis now). **Vzdelávanie** predstavuje líniu tiahnucu sa oboma učebnicami, keďže najviac zastúpenú skupinu postáv reprezentujú študenti. Učiaci tak majú možnosť identifikácie s postavami v textoch. Potrebu celoživotného vzdelávania zdôrazňuje príbeh 73-ročného muža, ktorý sa rozhodol študovať na univerzite. **Slávne osobnosti** z kultúrneho života sa v učebniciach objavujú buď ako súčasť obrazového materiálu alebo v textoch (WB1, s. 38 Henry VIII., W. Shakespeare). Historické udalosti nie sú súčasťou prezentovaného kultúrneho obsahu učebníc, taktiež historické osobnosti sú spomínané veľmi stručne, informácie a údaje z ich života sú predmetom gramatických cvičení (napr. precvičovanie jednoduchého minulého a predprítomného času).

Učebnice Headway prezentujú žiakom kultúrnu a národnostnú pluralitu. Vybrané postavy a národnosti zastupujú širokú škálu. O obraze kultúry krajiny cieľového jazyka sa dá konštatovať, že kultúra Veľkej Británie je prezentovaná obmedzene, zameriava sa najmä na geografiu, pamiatky, sporadicky sa v nej vyskytujú literárne texty, zmienky o osobnostiach, takmer žiadne informácie o histórii, sviatočných dňoch a spôsobe ich osláv.

Prezentácia interkultúrnych situácií má dve podoby: stret s inou kultúrou v rámci cestovania po svete (SB1, s. 76 – 77, WB1, s. 7) alebo príchod zahraničného študenta (i opačne – odchod za vzdelaním či prácou do inej krajiny), zoznámenie sa s novými priateľmi alebo kolegami (SB2, s. 46 – srdečné prijatie študenta zo Soulu v kolektíve, WB1, s. 15).

Veľmi pozitívne hodnotíme text zo SB2, s. 34. Článok nesie nadpis A *world Guide to Good Manners, How not to behave badly abroad*. V príspevku sa žiak dočíta o základných pravidlách správania sa v krajinách ako Kanada, Thajsko, moslimské krajiny, Španielsko, India, Rusko, Írsko, Amerika či Francúzsko. Tento text je najlepšou demonštráciou potreby poznania kultúr, podčiarkujúc tak dôležitosť komunikácie pri odstraňovaní nedorozumení. Je smutné skonštatovať, že text takého typu sa v učebnici neopakuje.

Učebnica Headway zásadným spôsobom nebojuje proti predsudkom a stereotypom, a ani nevysvetľuje príčiny ich vzniku. V textoch a cvičeniach sme našli zopár príkladov, keď ich dokonca posilňuje. Na druhej strane treba dodať, že v učebnici sa vyskytujú i texty, ktoré sú zacielené na odstránenie negatívnych stereotypov.

Upozornenie na kultúrne determinované spôsoby správania učebnice ponúkajú najmä v časti *Everyday English* (SB1, s. 13 – pozdrav, SB1, s. 21 odpovede na zdvorilostné frázy).

V texte *The Clown Doctor* (SB2, s. 18) sa študenti majú v rámci *What do you think?* aktivity vyjadriť k tvrdeniu: *Laughter is the best medicine.* V tejto súvislosti by sme navrhli zaradenie väčšieho počtu frazeologizmov do výučby, keďže aj tie sú nositeľmi kultúrnych hodnôt a sú kultúrne determinované.

Postavy v učebniciach New Headway, ktoré vystupujú v textoch, článkoch, poslucho vých cvičeniach, či v pracovnom zošite sa menia, čím sa žiakovi sťažuje možnosť

identifikácie s týmito postavami. Cvičenia sledujúce zmenu perspektívy, či empatické vcítenie sa do role cudzinca sú ďalšími absentujúcimi prvkami učebníc New Headway.

Ak máme vybrať aktivity zaoberajúce sa kultúrnym obsahom, ktoré vyžadujú od učiaceho sa porovnávanie kultúry vlastnej a kultúry krajiny cieľového jazyka, môžeme v prípade New Headway hovoriť iba o cvičeniach typu: *What do you think?* (vyjadrenie názoru, prípadne zodpovedanie stanovených otázok v nadväznosti na prečítaný text), *Talking about you*, *Role play* (hranie rolí).

Ako hodnotiť učebnice New Headway a formu a obsah integrácie kultúrneho obsahu v nich? Učebnica New Headway je medzinárodne používanou učebnicou nielen na stredných ale i na jazykových školách. Prezentuje základné informácie o anglofónnych krajinách, najmä o Veľkej Británii, zameriavajúc sa na hlavné mesto Londýn, sporadicky o Kanade a USA. Aktivity sa obmedzujú na stručné diskusie, ktoré sú doplnkom k textom zameraným na čítanie s porozumením. Informácie o kultúre, resp. pozornosť im venovaná, drasticky zaostáva za pozornosťou venovanou zvládnutiu gramatického učiva či nácviku jednotlivých rečových zručností. Ak má prísť ku konfrontácii kultúry krajiny cieľového jazyka a kultúry krajiny žiaka učiaceho sa jazyk, obsah učebnice musí byť doplnený učiteľom cudzieho jazyka. Keďže učebné osnovy a cieľový štandard označujú jazykovú a interkultúrnu dimenziu za nepovinnú, spoliehajúc sa na medzipredmetové poznatky žiaka, je integrácia kultúrneho obsahu, resp. interkultúrnej komunikácie otázkou učiteľovej vôle a zdatnosti v problematike.

Literatúra:

SOARS, John – SOARSOVÁ, Liz: New Headway. Pre-Internediate. Teacher´s Book (TB1). Oxford University Press, 2007. ISBN 0-19-471585-0

SOARS, John – SOARSOVÁ, Liz: New Headway. Pre-Internediate. Student´s Book (SB1). Oxford University Press, 2007. ISBN 978-0-19-471585-0

SOARS, John – SOARSOVÁ, Liz: New Headway. Pre-Internediate. Workbook (WB1). Oxford University Press, 2007. ISBN 978-0-19-4715-867

SOARS, John – SOARSOVÁ, Liz: New Headway. Intermediate. Teacher´s Book (TB2). Oxford University Press, 2007. ISBN ISBN 0-19-4715-884

SOARS, John – SOARSOVÁ, Liz: New Headway. Intermediate. Student´s Book (SB2). Oxford University Press, 2007. ISBN 978- 0-19-438750-7

SOARS, John – SOARSOVÁ, Liz: New Headway. Intermediate. Workbook (WB2). Oxford University Press, 2007. ISBN 978-0-19-438755-2

Porovnávanie motivačných činiteľov prezývok v staroľubovnianskom a senickom regióne

Eva Chudíková, Andrej Závodný

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

V príspevku sa zaoberáme odkrývaním, interpretáciou a porovnávaním motivačných činiteľov prezývok, ktoré patria do skupiny neúradných antroponým, v dvoch geograficky a aj lingvisticky odlišných regiónoch.

Materiál sme zbierali komplexne bez obmedzenia sa na určitú sociálnu alebo vekovú skupinu. Hoci sa nám heuristickým výskumom podarilo v oboch regiónoch zozbierať pomerne komplexný korpus jazykového materiálu, výskum považujeme stále iba za čiastkový (dve obce), a preto sme upustili od klasifikácie prezývok do všeobecne prijatých a ustálených modelov (porov. Blanár – Matejčík, 1983; Blanár, 1995). Synchrónne sa dajú prezývky v určitej mikrosociete skúmať v rozličných sociálnych skupinách a sú ovplyvňované rôznymi sociálnymi faktormi (vek, zamestnanie, rodina, migrácia obyvateľov atď.).[1]

Ako uvádza Vladimír Patráš (1996) na príklade vzniku, vývinu a fungovania prezývok slovenských žiakov 2. stupňa základných škôl a stredoškolákov, prezývky sa vyznačujú predovšetkým svojou *"motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou"*. Hoci paralela so školskou triedou nemôže byť v žiadnom prípade doslovná (a to predovšetkým s ohľadom na monolitnosť vekovo-generačnej skladby a socioprofesijnú vyhranenosť školskej mikrosociety), prezývke fungujúcej v dedinskom spoločenstve môžeme podobne prisúdiť uvedené, ale aj iné funkcie. Medzi základné patria bezpochyby kolektívnosť, diferenciačnosť – identifikačnosť, dedičnosť – generačnosť, expresívnosť, humornosť a v neposlednom rade aj operatívnosť (porov. Krško, 1999).

Kolektívnosť – takmer každá prezývka mala spočiatku síce individuálnu pomenúvaciu funkciu (okrem prezývok celých rodín, ale väčšina z nich sa utvorila napr. podľa pána domu), slúžila na pomenovanie jednotlivca, na ktorého sa viazala aj pôvodná udalosť, činnosť, stav, vlastnosť, prípadne iná charakteristika, ktorá sa odzrkadľuje v pôvodnej motivácii. Neskôr však nastal posun od individuálnej ku kolektívnej funkcii. Prostredníctvom generačného transferu sa prezývkou začali označovať všetci priami potomkovia pôvodného nositeľa prezývky. Prezývkam môžeme preto pripísať aj funkciu ***dedičnú – generačnú***. Väčšina prezývok z nami skúmaného územia sa vyznačuje pomerne dlhou trvácnosťou. Prezývka sa môže utvoriť už v útlom detstve, neustá-

[1] Ako uvádzajú už Blanár a Matejčík (1983, s. 9) prezývky, ktoré sa napr. viažu na školské prostredie, poznajú rovesníci pomenovaného, ale takouto prezývkou nemenujú chlapca/dievča dospelí alebo starí ľudia. Kým starí ľudia zasa poznajú a pomenúvajú istého človeka podľa jeho rodičov, dospelí rovesníci ho poznajú skôr zo zamestnania atď.

lym používaním sa upevňuje, môže zostať osobe po celý život. Má taký silný „akčný rádius“, že sa prenáša z pokolenia na pokolenie, na ďalších a ďalších potomkov pôvodného nositeľa prezývky. Na druhej strane, prezývka z detstva sa môže postupne s dospievaním nositeľa zoslabovať, až napokon zanikne a na potomkov sa neprenesie.

Diferenciačnosť (***identifikačnosť*) –** prezývky pomáhajú obyvateľom odlíšiť rodiny s homonymnými priezviskami v rámci určitej mikrosociety (niekedy ide o tzv. mená domu; napr. dve rodiny Búranovcov: 1. nárečí. *Túci:* spis. *Tĺci* < apel. *tĺk*, 2. nárečí. *Ťaťofci:* spis. *Ťaťovci* < zrejme z hypokoristika *ťaťo* > familiárne apel. *tato* „*otec*“; dve rodiny Krivoňákovcov: 1. nárečí. *Kvitkar:* spis. *Kvetinár,* 2. nárečí. *Mlynar:* spis. *Mlynáre*). Význam prezývok začal vzrastať, keď najmä v menších obciach úradné osobné mená prestali spĺňať v rámci úzkeho dedinského kolektívu identifikačnú funkciu. V súvislosti s prezývkami môžeme v podstate hovoriť o akomsi doplňujúcom identifikačnom príznaku úradných mien. V 18. storočí sa v rámci reforiem Jozefa II. kodifikovala dvojmenná sústava, aby sa okrem iného dokázali napr. od seba odlíšiť príbuzní od nepríbuzných rodín. Neskôr však už ani ona nedokázala v plnej miere plniť komunikačné a označovacie potreby, preto sa začínajú ako diferenciačný prvok uplatňovať prezývky.

Medzi ďalšie funkcie môžeme zaradiť už skôr spomínanú ***operatívnu funkciu, komunikačnú*** (prezývky sa používajú v živej ľudovej reči; niekedy bývajú prezývky v každodennom styku viac komunikačne zaťažené ako rodné mená alebo priezviská), ***expresívnu*** (napr. *Šťuka)* a sčasti aj ***humornú*** (niektoré vznikli s humornou intenciou, napr. *Prezident*). Z diachrónneho hľadiska k nim môžeme priradiť aj ***situačnú*** (vznikali v určitej špecifickej situácii, ***identifikačnú*** (niektoré prezývky svojho nositeľa výstižne charakterizovali, napr. *Burgyňa „chlap zavalitej postavy, tučný*“) a ***motivačnú*** – prezývka jedného človeka sa prenáša na jeho priamych potomkov, motivuje pomenovanie potomkov. Motivácia však už je sekundárna, sprostredkovaná generačným transferom (otec *Kotúč* „zavalitá, tučná postava“ → syn *Kotúč*).

K porovnaniu motivačných činiteľov prezývok (a koniec koncov aj k porovnaniu samotných tvarov prezývok) zo staroľubovnianskeho a senického regiónu nás viedla skutočnosť, že ide o územne a dialektovo pomerne odlišné oblasti. Našou úlohou bolo všímať si predovšetkým pestrosť výberu motivačných činiteľov nami zozbieraných prezývok.

Pomenúvanie prezývkami je autochtónnym integračným mechanizmom vzťahov v každej sociálnej skupine. Vo viacerých antroponomastických výskumoch sa potvrdilo, že obyvatelia, ktorí sa do obce prisťahovali, dostávali prezývky len zriedka. V podstate išlo o preniknutie „cudzieho prvku“ do homogénnej skupiny. Problematiku prezývok preto môžeme zaradiť do sociolingvistickej problematiky. Väčšia časť z prezývok, ktoré sme zozbierali, sa už v živej reči medzi obyvateľmi nepoužíva, no daktoré sú komunikačne funkčné až do súčasnosti a majú veľmi starý pôvod. Mnoho obyvateľov obce dokáže aj dnes niektoré z prezývok správne priradiť k jednotlivým či už prvotným nositeľom, alebo ich „dedičom“ tej či onej prezývky a v bežnej komunikácii ich s obľubou aj používajú.

Názory na vlastnosti a klasifikáciu prezývok, resp. na živé mená ako celok, sú divergentné. Hoci pri používaní prezývok ide o expresívnu nomináciu[2], s odstupom času sa už z dôvodu demotivácie expresívnosť prezývky u používateľov nepociťuje. Je to už motivácia sprostredkovaná, nie bezprostredná.[3] Pôvodná motivácia však nemusela mať vždy ani expresívny príznak.[4] Niekedy slúžila prezývka aj na odlíšenie príbuzných rodín s tým istým priezviskom, príp. rodín s rovnakým priezviskom, ktoré nemuseli byť v príbuzenskom vzťahu. Sekundárne slúžia prezývky na operatívne, ekonomické vyjadrovanie v komunikácii. Namiesto mena a priezviska sa použije kratšia prezývka, napr. Anna *Gbelcová* sa najmä v minulosti označovala prezývkou *Hrtka* (prezývka má nejasnú motiváciu).

Ako sme už uvádzali, mnohé z prezývok sú veľmi staré a ani ich nositelia, „dedičia“, dnes nedokážu s určitosťou vysvetliť, koho ako prvého z ich rodiny začali označovať určitou prezývkou, ani aká bola jej pôvodná motivácia.

Pri klasifikácii prezývok do jednotlivých skupín sme vychádzali z klasifikácie V. Patráša, ktorá sa s našou, na náš materiál do istej miery adaptovanou, v mnohom prekrýva (porov. Patráš, 1996). V rámci niektorých skupín sme vymedzili ešte aj podskupiny motivačných činiteľov.

Prezývky vyplývajúce zo zamestnania

Táto skupina motivačných faktorov nám môže celkom dobre priblížiť aj zamestnaneckú situáciu v skúmaných regiónoch. Je pravdepodobné, že etnicky a geograficky odlišný charakter regiónov bude mať vplyv aj na prevládanie určitého druhu zamestnania.

Jablonica: *Čepičár* (vyrobca čiapok), *Handrár* (zbieral handry), *Kolajkár* (správca cesty; od voza boli na ceste koľaje), *Kostelník* (spis. *Kostolník*), *Pančuchár* (výrobca pančúch), *Vitamínek* (majiteľ zelovocu);

Jakubany: *Mašľar* (jeho predkovia v minulosti chodievali predávať maslo do Levoče), *Šandar* (zo spis. *žandár*; bývalý policajt), *Mlynar* (spis. *mlynár*; minulosti vlastnil mlyn), *Dzvoňar* (spis. *zvonár*; pôsobil v obci ako zvonár), *Strigoň* (spis. *strigôň*; hoci nemal odborné vzdelanie, pôsobil v obci ako veterinár, jeho liečivé schopnosti však obyvatelia často prirovnávali k strigôňstvu a čarovaniu), *Kvitkar* (spis. *Kvetinár*; vyrábal umelé kvety), *Koval'* (spis. *Kováč*), *Kožuško* (šil kožuchy), *H7rnik* (spis. *horár*), *Stoľar* (spis. *Stolár*).

---

[2] M. Smatana (1994, s. 131) rozdeľuje prezývky podľa expresívnosti na neutrálne (ich základom je proprium – rodné meno, priezvisko alebo apelatívum) a expresívne (ich expresivita prechádza na stupnici od pólu lichotivé, cez posmešné a hanlivé až k vulgárnym a obscénnym). Nazdávame sa, že je príznak expresívnosti s ostatnými sémami v prezývkach dialekticky spätý a môžeme ho nájsť aj napr. v hypokoristikách, ktoré sa utvorili z rodných mien.

[3] Potomok, ktorý zdedil prezývku nemusí, a často ani nemá, napr. charakterové vlastnosti, fyz. vzhľad svojho otca, deda atď., prirodzene, úplne vynímajúc ako motivanty napr. životné udalosti, resp. situačné motivanty.

[4] Podľa Blanára a Matejčíka (1983, s. 8) nemusí byť hranica medzi štylisticky neutrálnym a expresívne podfarbeným živým menom vždy zreteľná. Mená s expresívnou antropolexémou môžu v danej spoločenskej situácii fungovať ako citovo neutrálne a meno s istým antropoformantom môže mať na rozličných miestach rozličnú expresívnu platnosť.

Prezývky podľa individuálnej charakteristiky

V rámci tejto skupiny motivačných činiteľov sme vymedzili ešte podskupiny podľa povahových vlastností, fyzického, resp. vonkajšieho vzhľadu a zvyčajného, často sa opakujúceho správania.

1. ***Povahové, intelektové vlastnosti a znalosti:*** Jablonica: *Šprt* (zo slang. *šprtať sa* „poctivo, systematicky sa učiť"), *Špekulant* (mudrák, výmyselník);

Jakubany: *Cigan* (hovor. *cigáň*; považovali ho za veľkého klamára), *Nimec* (spis. *Nemec*; ovládal nemecký jazyk), *Maďar* (ovládal maďarský jazyk).

2. ***Fyzický, vonkajší vzhľad:*** Jablonica: *Jašter*, *Žaba*, *Kakaník* (det. *kakaný* „špinavý, škaredý"), *Burgyňa* (spis. *repa*; mal zavalitú postavu), *Krpec*, *Dolfúz* (mal výrazné dole zatočené fúzy), *Dubák* (zavalitá postava), *Šedivý* (šedivé vlasy), *Sov*a (výrazné oči; je to dedičné!), *Angorák* (biele vlasy), *Lenin* (podoba s vodcom proletariátu), *Had* (obratný), *Spejbl* (vysoká štíhla postava), *Bugriš* (keď bol malý, podobal sa na malé tlsté šteňa), *Horenos* (nemyslí sa tým namyslený, mal taký tvar nosa), *Lajdo* (lajdácky oblečený, ale aj pomalý pri práci), *Ščipka* (sušené jablko; chudý, vyschnutý), *Čert* (nestaral sa o vonkajší vzhľad − špinavý, zarastený);

Jakubany: *Klubat7j* (spis. *kĺb*; mal široké boky a mohutnú, zavalitú postavu), *Kriv7j* (spis. *krivý*; mal krivé nohy, nohy do tvaru písmena „o"), *Such7j* (expr. *suchý* s významom *chudý*, *kostnatý*), *Krivačko* (spis. *krivý*; mal nesprávne držanie tela, krívajúci, chromý), *Čorn7j* (spis. *čierny*; tmavšie sfarbenie pleti a čierne vlasy), *Bloňďak* (hovor. *blondiak*; v pomerne mladom veku ošedivel).

3. ***Správanie*, návyky, vyjadrovanie**: Jablonica: *Csaj* (nevyslovoval *čaj*, ale *csaj*), *Gulomet* (spis. *guľomet*; rýchlo rozprával), *Ťaťo* (hovor. *tato* „otec"; mal chybnú výslovnosť), *Forota* (často vravieval, že všetkého majú do foroty *„do zásoby, naviac"*), *Kapánek* (používal často slovo *kapánek*, bezpríz. *trocha, málo*), *Bodláč* (nesúvisí to s jeho vlastnosťou, ale s jeho správaním − do všetkého strkal (náreč. *pichal*) nos); *Turista* (rád sa túlal), *Fajčivo* (označoval tak cigarety), *Šičiš* (zlá výslovnosť, mal výrazné sykavky), *Apinko* (hypokoristicky oslovoval otca), *Nočak* (vyslovoval takto spojenie *no však*), *Nix obsajd* (žiadny ofsajd (postavenie mimo hry vo futbale; bol predtým v cudzine a často používal cudzie termíny, napr. pri sledovaní futbalu), *Kaľamár* (snažil sa všetky slová vyslovovať mäkko), *Panina* (panský spôsob správania a obliekania), *Čelo* (vždy hovorieval, že ho bolí čelo, nie hlava), *Savana* (podľa obľúbenej piesne), *Pán učiteľ* (mal len základné vzdelanie, ale všetkým sa predstavoval ako pán učiteľ), *Komorník* (chodieval za dievčaťom, neskôr svojou ženou, ktorá bola vnučkou komorníka u pána);

Jakubany: *Adžimka* (spis. *placka*; nositeľ prezývky nevedel správne vysloviť uvedené nárečové slovo), *Petrataňčin* (z osobného mena *Peter* a slovesa *tancovať*; člen rodiny s menom Peter sa rád zabával a na dedinských tancovačkách sa javil ako neúnavný tanečník), *Dzedo* (spis. *dedo*; prezývka vznikla v období, keď v rodine nositeľa istý čas býval používateľ šarišského nárečia, ktorý oslovoval starého otca namiesto rusínskeho *ďiďo* šarišským *dzedo*), *Banga* (hovor. *banda*; nevedel správne vysloviť uvedené slovo), *Marodko* (hovor. *maródka*; bol po zranení prsta dlhodobo práceneschopný), *Haťo* (pravdepodobne z vlastného mena *Haťo* ─ meno koňa; nositeľ prezývky často používal spojenie *Vijó, Haťo!*).

Prezývky podľa určitej situácie

V tejto skupine prezývok sa naplno realizovala vlastnosť situačnosti. Zrejme tu niekde môžeme hľadať aj príčinu demotivácie prezývok. Pokiaľ ide napr. o zamestnanie nositeľa prezývky, ide prevažne o motivačný impulz, ktorý je prítomný v porovnaní so situačnou motiváciou oveľa dlhšie. Naopak, pri situačnom motivačnom impulze mohlo ísť iba o krátky okamih, v ktorom vznikol podnet – motivačný faktor, preto si mnohí na túto situáciu už nedokážu spomenúť.

Jablonica: *Plavčík* (bál sa v istý deň pri kúpaní skočiť do vody, lebo nevedel plávať, ale predtým to nikomu nepovedal, tak skákal z priehradnej hrádze s nafukovacím kolesom na plávanie), *Veveričák* (z apel. *veverička*; nareč. deriv. sufix –ák; Pôvodným motivantom bola situácia, keď neskorší nositeľ prezývky pracoval v kaštieli u grófa. Keď bol gróf v istý deň veľmi spokojný s vykonanou prácou svojho sluhu, pochválil ho slovami: *„Janíčku, ty si šikovný jak veverička!“* Zaujímavosťou je, prečo si gróf na vyjadrenie usilovnosti vybral práve toto zviera.), *Fleča* (vrátila sa z Ameriky, chválila sa dobrým zárobkom, tak v istej situácii povedala, že pokúpi všetky flečky v dedine; z angl. *flat* „byt, dom“);

Jakubany: *Škrip* (zo slovesa *škrípať*; prezývka vznikla na základe humornej situácie, ktorá sa viaže na životnú situáciu (pracovnú), konkrétne ťažbu dreva. Nositeľ prezývky upozornil ostatných spolupracovníkov na škripot, ktorý vydávalo lámajúce sa drevo a chcel z miesta utiecť.).

Prezývky podľa životnej udalosti, statusu

Do tejto skupiny sme zaradili rôzne životné udalosti, ktoré boli podnetom na utvorenie prezývky. Od situačnej motivácie sa odlišujú najmä dlhodobejšou motivačnou podnetnosťou, napr. pobyt v cudzine, prisťahovalectvo, vlastníctvo atď.

Jablonica: *Hurka* (pochádzala pravdepodobne z daktorej stredoslovenskej nárečovej oblasti, v ktorej sa hovorilo jaterniciam hurky), *Beta Džes* (hral v hudobnej skupine s takýmto názvom), *Žochar* (pochádzal z Topoľčian a obyvateľov tohto mesta prezývajú *Žochari*), *Krajánek* (prisťahoval sa do dediny, bol cudzinec), *Francúz* (odišiel na istý čas do Francúzska), *Panáček* (z apel. *pán*; vlastnil rozsiahle majetky);

Jakubany: *Američan* (dve generácie jeho rodiny strávili isté obdobie v USA), *Američan* (nositeľ prezývky pracoval v USA), *Chalupka* (z apel. *chalupa*; bol veľmi chudobný a žil v nepriaznivých životných podmienkach, v biednej chalúpke), *R7žkaňa* (spis. *roh*; vlastnila pozemok na mieste, kde sa stretávali dve cesty, obyvatelia toto miesto volali roh).

Prezývky, ktoré sa utvorili z antroponým alebo hypokoristík

V rámci skupiny tu vymedzujeme prezývky, ktoré sa utvorili z mien (rodných, krstných) a priezvisk. Práve v tejto skupine motivačných činiteľov zohráva najdôležitejšiu úlohu diferenciačná funkcia prezývok, pretože sa takto utvorenými prezývkami najčastejšie odlišovali nositelia rovnakých priezvisk. V rámci tejto skupiny môže pri niektorých prezývkach dochádzať k podobnosti prezývky napr. s menom domu (napr. *Filipčo*), resp. s inými skupinami živých osobných mien (porov. Valentová, 2009, s. 103).

Z krstného mena:

Jablonica: *Mancina* (z mena Mária), *Bežina* (Alžbeta);

Jakubany: *Mišuš* (z mena Michal; prezývka vznikla v detstve ako hypokoristické oslovenie nositeľa mena, pričom ho oslovovali napr. aj Mišu, Mišku, ako prezývkový tvar sa však ustálilo uvedené *Mišuš*), *Adol* (Adolf), *Andruš* (Andrej).

Z iného mena (napr. mena príbuzného):

Jablonica: *Jožák* (pravdepodobne podľa mena jeho otca – *Jozef*), *Imriška* (podľa mena jej muža; Imrich), *Pištová* (muž Štefan);

Jakubany: *Filipčo* (Filip; v minulosti v tejto rodine strávil Vianoce a krátku časť nového roka človek s krstným menom Filip, ktorý bol veľmi chudobný a za možnosť bezplatného ubytovania a stravovania pracoval na rodinnom hospodárstve. Prezývka nositeľa sa teda viaže k inej osobe).

Z priezviska:

Jablonica: *Vrcula* (Vacula);

Jakubany: *Mindališa* (Mindalová).

Je prirodzené, že vzhľadom na veľmi široký diapazón motivačných činiteľov by sme mohli vymedziť oveľa väčšie množstvo skupín, aby sme dokázali odlíšiť každý, hoci aj minimálny motivačný príznak každej prezývky. Náš zámer však bol skôr syntetizujúci – vyabstrahovať to, čo motivačné činitele prezývok spája. Pri hlbšej analýze si môžeme dokonca všimnúť, že dominantné motivačné príznaky niektorých skupín sa čiastočne prekrývajú, nie však do takej miery, aby sme prezývky zaradili do spoločnej skupiny pod jeden spoločný motivačný príznak.

Z analýzy doteraz získaného materiálu (asi 350 prezývok) vyplýva, že motivačné činitele prezývok v dvoch odlišných regiónoch sú viacmenej rovnaké, bolo ich možné začleniť do rovnakých skupín podľa motivačných činiteľov. Menšie rozdiely sú iba v kvantitatívnom zastúpení prezývok z oboch obcí v jednotlivých skupinách. V obci Jakubany výrazne dominujú prezývky motivované antroponymom a zamestaním. Naopak, v obci Jablonica prevládajú prezývky motivované fyzickým vzhľadom a správaním, návykmi a vyjadrovaním pôvodného nositeľa prezývky. V oboch obciach sa situačné prezývky a prezývky motivované povahovými vlastnosťami, intelektom a znalosťami vyskytujú iba sporadicky.

Ako sme naznačili už v úvode nášho príspevku, mnoho nami zozbieraných prezývok má viacgeneračnú tradíciu, preto menusia odrážať aktuálne motivačné činitele, ktoré sa uplatňujú pri tvorení prezývok v súčasnosti, najmä medzi mladšou generáciou. Predpokladáme preto, že doplnenie výskumu o nové, aktuálne mladšou generáciou používané prezývky, by nám ukázalo posuny v zastúpení prezývok v jednotlivých skupinách.

Literatúra:

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, 1983. 648 s.

KRŠKO, Jaromír: Prezývkové vlastné meno verzus onymum (Nicknames versus names). In: *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela 1.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1999, s. 47 – 56. ISBN 80-8055-340-8

Krátky slovník slovenského jazyka. Tretie, doplnené a prepracované vydanie. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava : Veda, 1997. 948 s.

PATRÁŠ, Vladimír: Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách. In: *Sociolinguistica Slovaca. 2. Sociolingvistika a areálová lingvistika.* Zost. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1996. ISBN 80-224-0479-9, s. 45 – 56.

Slovník slovenských nárečí. Zv. 1. (A – K). Ed. I. Ripka. Bratislava : Veda, 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8

SMATANA, Miloslav: Živé osobné mená v Rajci. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra, 19. – 20. máj 1994).* Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Katedra slovenského jazyka Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 1994. s. 129 – 134. ISBN 80-88738-68-7

VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti. In: *Jazykovedné štúdie XXVII*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2009. 253 s. ISBN 978-80-224-1112-7

Sémantická stránka českých a běloruských neslovesných adjektiv jako faktor ovlivňující jejich kolokabilitu

Ladislav Janovec

Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta,
Univerzita Karlova, Praha

Čeština a běloruština patří mezi blízce příbuzné jazyky. Z hlediska typologie jde o jazyky slovanské, přičemž běloruština je typologicky řazena k východoslovanským jazykům, zatímco čeština reprezentuje jazyky západoslovanské. Tato klasifikace nám ve své podstatě vysvětluje základ shod i rozdílností v obou jazycích, shody běloruštiny se západoslovanskými jazyky větší než ruštiny lze odvodit z historicko-sociolingvistické situace běloruštiny, zejména z jejích užších kontaktů s polštinou.

Naše práce zaměřená na porovnání neslovesných adjektiv vychází z toho, že základní repertoár adjektiv je v obou jazycích velmi podobný, často mají společné základy a označují podobné či stejné významy. Někdy se ovšem v některých aspektech liší.

V prvé řadě je to polysémie. Některá adjektiva mají v jednom z jazyků bohatší/chudší sémantiku než ve druhém. Např. adjektivum *hladký* má v českém jazyce podle slovníku PSJČ sedm významů, zatímco adjektivum *гладкі* má podle slovníku TSBLM významy tři, srov.

hladký:

1. *mající povrch na dotyk úplně bez jakýchkoli výstupků a nerovností, bez drsnosti* (op. *drsný, hrbolatý*);
2. *mající nepřerušovanou plochu, obrysy, barvu*;
3. *(o tekutině, kaši ap.) složený z jemných částeček, bez hrubších kousků*;
4. *konaný, probíhající bez obtíží, bez překážek*;
5. *obratný, vybroušený, uhlazený*;
6. hanl. *lichotný, úlisný*;
7. *morálně volný, nemravný*;

гладкі

1. *роўны; без упадзін і выступаў*; *не шурпаты, слізкі, прыемны на дотык*; *прамы, не завіты (пра валасы)*;
2. перан. *складны, плаўны, лёгкі для разумення (пра мову, верш, думкі і пад.)*;
3. разм. *сыты, адкормлены*.

Na základě uvedeného přehledu můžeme rovněž konstatovat, že ani jednotlivé významy se nekryjí, zatímco běloruské adjektivum nemá význam 3, 4, 6 a 7, české přídavné jméno nemá význam 3. Nelze tedy pomocí stejnokořenného ekvivalentu překládat do běloruštiny spojení jako *hladká kaše, hladká mouka, hladké těsto, hladký průběh*

schůze, hladké fungování apod. Naopak do českého jazyka není možné přeložit pomocí adjektiva *hladký* kolokace jako *гладкая мядзведзіца, гладкія коні, гладкі дзеці.*

Významy adjektiv se ovšem nemusí krýt ani tehdy, mají-li stejný počet významů – např. *drsný – шуршаты*, kdy obě adjektiva mají dva významy, ale společný význam mají pouze jeden, ke druhému významu českého adjektiva existuje adjektivum *жорсткі*, které má samo o sobě celkem čtyři popsané významy:

drsný:

1. *na povrchu nerovný; hrubý, škrablavý*;
2. *hrubý, neotesaný*;

шурпаты

1. *які мае нягладкую, з невялікімі няроўнасцямі паверхню*; *нягладкі, агрубелы (пра скуру, цела, пакрытае такой скурай)*; *з густым ворсам (звычацна грубым, калючым):* ш-я коўдра;
2. перан. *недапрацаваны, з хібамі, недахопамі*.

жорсткі

1. *крайне суровы, бязлітасны, неміласэрны*;
2. *вельмі моцны па сіле праяўлення, які пераўзыходзіць звычайную меру*;
3. *перан. строгі, такі, які не дапускае выключэнняў*;
4. пра ваду: *насычаны солямі вапны, не мяккі*.

Druhým aspektem způsobujícím rozdíl mezi adjektivy v obou jazycích je stejná (podobná)/různá forma adjektiv.

Dvojice ekvivalentních adjektiv *hladký – гладкі* má stejný kořen, podobně jako ekvivalenty *hrubý – грубы, ostrý – востры, zlý – злы, malý – малы, mladý – малады.* Naopak dvojice ekvivalentů jako *jemný – далікатны/мяккі, hodný – добры, špatný – дрэнны, hezký – прыгожы, ošklivý – брыдкі* mají různou formu.

Jak jsme ukázali již výše na dvojici *hladký – гладкі*, stejná forma adjektiva neznamená, že se v obou jazycích shoduje i jejich významová stránka. Podobný příklad můžeme ukázat na dvojici *hrubý – грубы*. České adjektivum *hrubý* má v PSJČ uvedeny čtyři významy, zatímco běloruské adjektivum *грубы* má významů osm:

hrubý

1.*mající povrch na dotyk nerovný; obsahující větší kousky; drsný, škrablavý, hrbolavý* (op. *hladký, jemný*);

2. *nezdvořilý, neslušný, surový, drsný, obhroublý (v řeči, v jednání)* (op. *jemný)*;

3. *přibližný, celkový, povšechný*: v h-ých rysech *bez pobrobností*; tech. h. spád; obch. a úč, *bez odpočítání srážek ap.*;

4. (v někt. spoj.) *veliký*.

грубы

1. *вялікі, тоўсты*: г-я дошка, г. шрам // *які складаецца з асобных частак, элементаў вялікага памеру*;

2. *цвёрды, каляны, шурпаты на дотык*;

3. *проста зроблены, недасканала або няўмела апрацаваны*: г-я мэбля, г. стол // *недастаткова тонкі, няўмелы*;

4. *няветлівы, некультурны, рэзкі*;

5. *рэзкі, непрыемны на слых (пра гукі, голас і пад.)*;

6. *не зусім дакладны, прыблізны*;

7. *які выходзіць за межы элементарных правіл, заслугоўвае асуджэння*;

8. -ая. Абл. *цяжарная (пар жанчыну).*

Třetím aspektem jsou různé stylistické příznaky ekvivalentů adjektiv a jejich významů v jednotlivých jazycích. Adjektiva a jejich významy nemusí v češtině a běloruštině mít stejnou stylistickou platnost, srov. např. význam českého adjektiva *drsný*, který se objevuje v posledním desetiletí v sociolektu mládeže, „skvělý, mimořádně dobrý“, jež v běloruštině není součástí významového spektra adjektiva.

Čtvrtým aspektem je časové hledisko. V jednom jazyce některý význam adjektiva už zastaral, zatímco v druhém se používá, srovnej běloruské *гладкі* a české *hladký* ve významu „plynulý, dobře a kvalitně naformulovaný“, např. v kolokaci *гладкі стыль*, zatímco česká kolokace *hladký styl* působí stylisticky příznakově.

Pátým aspektem je teritoriální hledisko. Zatímco v současném českém jazyce má adjektivum *bystrý* základní významy „rychle a dobře vnímající, pronikavý; mající dobrý postřeh, úsudek, nadaný; založený na dobrém postřehu, úsudku“, význam – který je mimochodem uváděn i jako první ve výkladových slovnících SSČ a SSJČ – „rychle se dějící, pohybující, rychlý“ je vázán spíše na moravské dialekty. V běloruštině má adjektivum *быстры* významy dva, a to „který rychle, teče, létá, běhá“ a „živý, pronikavý (o očích apod.)“. Zatímco tedy druhý význam mají oba jazyky společný, neutrální a obecně užívaný – srov. české *bystrý pohled, bystré oči*, význam vyjadřující rychlost je v češtině na rozdíl od běloruštiny teritoriálně vázán, kolokace jako *bystrá řeka, bystrá voda* jsou pociťovány jako příznakové. U adjektiv můžeme pozorovat i případy mezijazykové homonymie, srov. např. české *špatný*, které má běloruský ekvivalent *благі*, zatímco české *blahý* má jiný význam, nebo české *chudý*, jež má běloruský ekvivalent *бедны*, zatímco české *bídný* a běloruské *худы*, mají významy jiné.

Průzkum sémantické stránky základních běloruských adjektiv a jejich kolokability jsme prováděli jako přípravné práce pro obsáhlejší práci o kolokabilitě českých a běloruských adjektiv, jež bude odevzdána do tisku v roce 2010. Na základě sémantických informací a dat získaných pro češtinu z Českého národního korpusu a pro běloruštinu z internetového vyhledavače Google zpracováváme informace o kolokabilitě vysoce frekventovaných neslovesných adjektiv. Práce má za cíl ukázat jisté proměny a inovace v užívání neslovesných adjektiv, proto pro porovnání uvádíme rovněž kolokace uváděné ve výkladových slovnících obou jazyků. Příklady jsou upravovány tak, aby podávaly jasnou informaci o kolokaci adjektiva, kritériem je pro nás to, aby v hlavní části byla adjektiva v pozici kongruentního atributu, širší kontext uváděn většinou není – výjimečně uvádíme třísložkový či čtyřsložkový příklad kolokace, pokud další složky ještě nějakým výrazným způsobem dokreslují sémantiku spojení, např. *dlouhý kmen stromu, hluboký pokles hodnoty peněz.* U každého adjektiva uvádíme informaci o jeho frekvenci v Českém národním korpusu na základě subkorpusu syn2000 a frekventované kolokace, jak je lze získat pomocí statistických třídění v korpusu.

Literatura:

IVAŠINA, Natalja – RUDENKA, Alena – JANOVEC, Ladislav: *Falešní přátelé překladatele.* Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2006.

IVAŠINA, Natalja – JANOVEC, Ladislav – RUDENKA, Alena: *Kolokabilita neslovesných adjektiv v češtině a běloruštině.* Rukopis práce.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého.* Praha : Státní nakladateslství – Státní pedagogické nakladatelství, 1935 – 1957.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého.* Praha : Academia, 1989.

SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha : Academia, 2002.

Тлумачальный слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 5. Мінск : Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1977 – 1984.

TSBML: *Тлумачальный слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2002.

Slovenčina mladých Bulharov v Bratislave – interferenčné javy v spontánnych rečových prejavoch (interferenčné javy v hláskoslovnej rovine)

Eli Vanyova Kanova

Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

Ústrednou témou nášho príspevku je predstavenie výsledkov výskumu zameraného na hláskoslovné interferenčné javy v slovenčine mladých, hlavne vysokoškolsky vzdelaných Bulharov vo veku 21 až 35 rokov, ktorí za posledných tri až desať rokov prišli do hlavného mesta Slovenska Bratislavy a jeho okolia za prácou alebo za štúdiom, z osobných, rodinných alebo iných dôvodov, strávili tu minimálne jeden rok a nevylučujú alebo už aj zrealizovali možnosť trvalého usadenia sa. Cieľom tohto výskumu bolo priblížiť vedeckej obci špecifickú slovenčinu, ktorú používajú títo Bulhari vo svojej snahe zapojiť sa do nového spoločensko-jazykového prostredia s dôrazom na hláskoslovné interferenčné javy v ich spontánnych rečových prejavoch. Realizácia tohto cieľa spočívala najprv v cielenom výbere malej, no celkom homogénnej a zároveň reprezentatívnej skupiny účastníkov výskumu (18 osôb (>5 osôb)), pri ktorej pomocou nahrávacieho zariadenia bol v jeseni roku 2009 pri viac ako jednej príležitosti (longitudinálne a v teréne) získaný pomerne krátky, no veľmi cenný (>ukážkový) rečový materiál v slovenčine. Nasledovala archivácia materiálu, práca s ním pomocou programov na analýzu reči PRAAT a SFSWin, ako aj určenie hláskoslovných interferenčných javov. Overovacím krokom pre takto určené javy bolo sústavné sledovanie vytipovaných javov vyskytujúcich sa v ďalších príležitostných prejavoch, čo viedlo k predbežnému korigovaniu, resp. doplňovaniu zoznamu interferenčných javov (možnosť spätnej analýzy a doplňujúcich výskumov ostáva otvorená). Konečný výstup komplexného vymedzovacieho procesu sa zakladal na snahe o dôsledný popis a systematizáciu (systematická deskripcia) vyskytujúcich sa interferenčných javov a o interpretáciu a vysvetlenie (explanácia) jazykovo-individuálnych príčin ich výskytu, ktoré sme zhrnuli v špecializovanej časti tohto príspevku.

* * *

Výber takto nastolenej témy bol ovplyvnený naším osobným záujmom o slovenčinu mladých Bulharov v Bratislave, medzi ktorých patríme, a taktiež spoločensko-vedeckou potrebou rozšíriť poznatky o špecifickosť jazyka, ktorým sa títo mladí ľudia nielen odlišujú od príslušníkov národnostnej väčšiny (Slovákov), ale aj za pomoci ktorého sa snažia včleniť do tunajšieho spoločensko-jazykového kolektívu – a to všetko v kontexte súčasných spoločensko-politických a ekonomických pomerov na Slovensku a v Bulharsku poznačených nežnou (zamatovou) revolúciou v novembri roku 1989, vznikom samostatnej Slovenskej republiky dňa 1. januára 1993 a najmä vstupom obidvoch krajín do Európskej únie v prvom desaťročí 21. storočia. Uplatnenie štvorlístka základných európskych voľností (voľný pohyb tovaru, osôb, služieb a kapitálu) na

úroveň migrácie obyvateľstva medzi Bulharskom a Slovenskom viedol k výrazným nárastom počtu prisťahovaných osôb z Bulharska, najmä po vstupe Bulharska do únie dňa 1. januára 2007, čo potvrdzujú aj zosumarizované údaje zo Štatistického úradu SR. Keďže v období od roku 1993 do roku 2006 priemerný počet prisťahovaných osôb z Bulharska bol 40 ročne, tak za nasledujúce dva roky 2007 a 2008 ich celkový počet sa vyšplhal na 872, čo dáva podnet na uvažovanie o sľubnom začiatku novej, silnej migračnej vlny a zároveň o formovaní novej, mladej generácie Bulharov na Slovensku ako nástupkyňa trvalej bulharskej prítomnosti na Slovensku, ktorá bola minimálne od začiatku minulého storočia viac-menej pravidelne obnovovaná individuálnymi a masovými (kolektívnymi, organizovanými) príchodmi Bulharov na Slovensko, ktoré možno rozdeliť do dvoch, resp. troch základných migračných (aj generačných) vĺn.

Prvá migračná vlna Bulharov na Slovensko (za posledných zhruba sto rokov) siaha až na začiatok 20. storočia, najmä do medzivojnového a povojnového obdobia (20. až 50. roky), ktorú tvorili prevažne zeleninári a záhradníci a po ktorých aj dnes nachádzame lingvistické stopy vo forme názvov bratislavských ulíc ako *Bulharská* a *Záhradnícka*. Druhú migračnú vlnu zahŕňa obdobie 50. – 70. rokov a jej zástupcami boli početní študenti hlavne technických odborov (lingvistická stopa vo forme ustáleného slovného spojenia *bulharská konštanta*). Tretiu migračnú vlnu (alebo aspoň jej sľubný začiatok) zasadzujeme do polovice 90. rokov 20 storočia a začiatku 21. storočia (zintenzívnenie sťahovania po 1. januári 2007), kde treba rozlišovať dve základné skupiny prisťahovaných. Prvú skupinu tvoria dočasní prisťahovalci, ktorí sú charakterizovaní vedomím o dočasnom pracovnom uplatnení sa na Slovensku (Bratislava, Galanta): sú to ľudia v aktívnom pracovnom veku a vykonávajú rozličné krátkodobé zamestnania, sezónne práce a brigády. Do druhej skupiny zaraďujeme natrvalo prisťahovaných, prevažne mladých a vzdelaných ľudí vo veku 21 až 35 rokov, ktorí zväčša pre vidinu lepších pracovných príležitostí, študijných možností alebo iných osobných, rodinných a láskyplných dôvodov postupne prichádzajú do hlavného mesta Slovenska Bratislava a ojedinele do jeho okolia: Pezinok, Senec, Malacky, nadväzujú kontakty s inými viac či menej usadenými Bulharmi a spolu s nimi formujú skupinu mladých Bulharov sústredených hlavne v Bratislave.

* * *

Skupinu mladých Bulharov v Bratislave tvorí v súčasnosti do päťdesiat jedincov, z ktorých malo 18 osôb (>5)reálnu (časovú) možnosť a ochotu zúčastniť sa na našom výskume. Naša celkom homogénna a svojím spôsobom svojrázna a jedinečná výskumná skupina (vďaka celkovému pocitu spokojnosti zo života v novej krajine a medzi krajanmi a nevylúčeniu budúcej alebo už aj realizovanej možnosti trvalého usadenia sa a založenia si rodiny na Slovensku) bola teda zostavená z účastníkov, ktorí zodpovedali trojčlennému radu sociolingvistických ukazovateľov:

1. Primeraná vyváženosť skupiny účastníkov – 18 (>5) vysokoškolsky vzdelaných mužov a žien vo veku 21 až 35 rokov, ktorí prišli do Bratislavy za posledných tri až desať rokov;

2. Bulharskosť – štátna príslušnosť Bulharskej republiky a bulharská národnosť, nadväzovanie a udržiavanie kontaktov s inými Bulharmi (vrátane absolventov slovenských vysokých škôl), ako aj bulharskými inštitúciami a oficiálnymi i neoficiálnymi organizáciami a združeniami doma i v zahraničí (Veľvyslanectvo Bulharskej republiky

v Slovenskej republike so sídlom v Bratislave, Bulharské kultúrne a informačné stredisko v Bratislave, Bulharská základná škola a gymnázium Christa Boteva v Bratislave spolu s už tri roky fungujúcou materskou škôlkou), a hlavne bulharčina ako materinský jazyk, ktorý sa používa viac aktívne ako pasívne a nesie svojrázne črty tzv. *enklávnej*, resp. *diaspóralnej bulharčiny* (porov. Dudok, 2005);

3. Slovenskosť – dlhodobý, trvalý pobyt na území Slovenskej republiky v dôsledku plánovanej či neplánovanej súhry „šťastných" okolností (dobrá pracovná príležitosť, štúdium, rodina, láska), nadväzovanie a udržiavanie rozmanitých kontaktov so Slovákmi a slovenskými inštitúciami a organizáciami; prirodzene osvojovanie si a aktívne používanie slovenčiny ako druhého, alebo ďalšieho (cudzieho) jazyka, ktorého používanie je podmienené individuálnou potrebou, ako aj priamou či nepriamou požiadavkou zo strany slovenského okolia, ktoré si okrem iného všíma a hlavne skoro hneď „počuje" jej špecifickú formu.

* * *

Vzťahy medzi bulharskosťou a slovenskosťou, medzi Bulharmi a Slovákmi, ktoré z hľadiska bulharských migrácií na Slovensko by sme mohli nazvať tradičnými, sú logickým predmetom záujmu bádateľov z rozličných vedných odborov, aké sú napríklad demografia, sociológia, etnológia, a samozrejme lingvistika: *Ezikovedskata bălgaristika v Čehoslovakija* (bulh. *Jazykovedná bulharistika v Československu*. zost. J. Petr, 1987), *Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy* (red. M. Dobríková, 1998), *Jazyk a literatúra v modernej spoločnosti* (zost. T. Ičevska, 2005) a *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti* (eds. E. Krekovičová – V. Penčev, 2005). No na rozdiel od tradičného vedeckého záujmu orientovaného zväčša na špecifickú formu a fungovanie bulharčiny ako materinského jazyka ako prejav zachovania národnostnej identity v cudzojazyčnom prostredí (napr. Odran, 1987; Košková, 1998; Joveva, 2001; Panajotov, 2005), špecifickej forme slovenčiny Bulharov žijúcich na Slovensku ako nástroj na prispôsobenie sa žitiu v inom prostredí sa v súčasnej slovenskej a bulharskej lingvistickej literatúre venuje sotva badateľná pozornosť – snáď s výnimkou radu krátkych štúdií V. Blanára. Na základe analýzy množstva príležitostných rozhovorov a predovšetkým mnohoročných pozorovaní svojej bulharskej manželky V. Blanár skonštatoval priblíženie slovenského fonologického systému k bulharskému a priblíženie slovenskej artikulačnej bázy k bulharskej prejavujúce sa odstránením dlhých vokálov, predĺžením výslovnosti prízvučného vokálu, rozkladom slabikotvorného *ŗ* a *ĺ*, miešaním členov korelačného páru *h – ch*, zmenou diftongov na monoftongy, používaním bulharského vokálu *ă* (Blanár, 1998, 2005, 2007). Tieto a ďalšie interferenčné javy boli prítomné aj v ústnych prejavoch mladých účastníkov nášho výskumu, ktoré ponúkame vo forme 10-bodového zoznamu pozostávajúceho zo systematickej deskripcie (pojmový a terminologický aparát používam z Kráľ – Sabol, 1989 a Bojadžiev – Tilkov, 1999, ako aj Kráľ, 1996 a Pašov – Părvev, 1979), spolu s interpretáciou a vysvetlením (explanáciou) jazykovo-individuálnych príčin ich výskytu:

Interferenčné javy

1. Posunutie miesta artikulácie hlavne v troch z piatich slovenských krátkych samohlások: výslovnosť slovenských samohlások *a, á* je v horizontálnom smere posunutá dozadu, výslovnosť samohlások *e, é, o, ó* je vo vertikálnom smere posunutá nižšie

(vzťahuje sa na prízvučnú pozíciu a podporuje zistenia, ku ktorým sme dospeli v našej diplomovej práci na tému Osvojovanie si výslovnosti krátkych vokálov slovenčiny zo strany študentov z Bulharska študujúcich na vysokej škole v Bratislave, ktorú sme vypracovali pod vedením prof. PhDr. Juraja Dolníka, DrSc. z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave). Dôvod posunutia vidíme v tom, že šesť bulharských hlások má v porovnaní so slovenčinou miesto artikulácie trocha posunuté smerom dozadu a nižšie (porov. Kráľ, 1974). Samohlásky *e*, *i*, sú hodnotené ako predné, naopak *a*, *ă*, *o*, *u* ako zadné. Zároveň *a, e, o* sú hodnotené ako široké, a *ă, i, u* ako úzke.

2. Zanedbávanie „čistej výslovnosti" piatich slovenských krátkych samohlások v neprízvučnej pozícii, respektíve ich špecifická výslovnosť spočívajúca v tom, že čím vzdialenejšia od prízvučnej pozície je tá ktorá hláska, tým je jej výslovnosť „znečistená" (redukovaná). Napr. *Pozerám sa do zrkadla.* Dôvod zanedbávania vidíme v tom, že v bulharčine jestvuje tzv. *redukcia vokálov* – neutralizácia kompaktnosti vo fonologických dvojiciach */a – ă/*, */o – u/*, */e – i/*, podmienená silou vyslovovania (ne)prízvučných slabík. Napr. *Оглеждам се в огледалото.*

3. Čiastočné alebo úplné odstránenie dlhých samohlások, resp. predlžovanie krátkych samohlások najmä v prízvučnej slabike alebo vzájomná zámená krátkych a dlhých samohlások. Napr. *A ja(?) ča(?)ka(?)m na(?) za(?)sta(?)vke.* Dôvod odstránenia vidíme v tom, že bulharčina nemá dlhé vokály, resp. nepozná dištinktívnu funkciu kvantity (dĺžka má emočnú, citovú hodnotu, používa sa zriedkavo), Bulhari teda dĺžky „nepočujú" a vyslovujú ich s ťažkosťami. Napr. *Аз чакам на спирката, чааакам ли чакам!*

4. Rozkladanie dvojhlások: *ĭa, ĭe, ĭu, ŭo* na dve osobitné samohlásky: *i+a, i+e, i+u, u+o*, resp. na *j+a*, *j+e*, *j+u, v+u*, „rozširovanie" dvojhlások pomocou palatálnej úžinovej šumovej spoluhlásky *j*: *i+j+a, i+j+e, i+j+u*; zriedkavejšie nahradenie dvojhlásky krátkou alebo aj dlhou(!) samohláskou. Napr. *V pia(?)tok mám lie(?)tadlo*. Dôvod rozkladania vidíme v tom, že bulharčina nemá klasické dvojhlásky (difrongy), ani polohlásku *ĭ*, pozná iba tzv. pseudodvojhlásky (diftongoidy) zložené zo samohlásky a hlásky *j*, ktorá je hodnotená ako *glaid*: *je*, *ja*, *jă*, *jo*, *ju* + *ij*, *ej*, *aj*, *ăj*, *oj*, *uj* + *jaj* (*яйце*). Obdobne, bulharčina nemá ani diftong *ŭo*.

5. Rozkladanie samohláskových skupín na jasne oddelené samohlásky alebo naopak ich nahrádzanie diftongoidmi okrem iného aj v ustálených spojeniach *ďi*, *ťi*, *ňi*, *ľi* + *ďe, ťe, ňe, ľe* + *ďie*, *ťie*, *ňie*, *ľie.* Napr. *Dia(?)na dostala prsteň s dia(?)mantom.* Dôvod rozkladania vidíme v tom, že bulharský glaid *j* sa niekedy vyskytuje aj medzi dvomi hláskami pre zabránenie vzniku tzv. *hiátu*, teda susedstvu dvoch samohlások na hranici slabík alebo aj slov. Napr. *Дияна – дядо – диамант – България – Словакия – пиаца – трион*.

6. Výrazne regresívne zmäkčovanie (palatalizácia) všetkých spoluhlások pred samohláskami *i* a *e* a *ĭ*-ovými diftongmi *ĭa, ĭe, ĭu* + miešanie samohlások, diftongov a mäkkých spoluhlások. Napr. *Nie(?), ne(?)môžem to nija(?)ko nie(?)sť*! Dôvod zmäkčovania vidíme v tom, že bulharčina (spis.) hodnotí *i* a *e* ako *mäkké samohlásky* zmäkčujúce predchádzajúcu spoluhlásku. Takéto výrazne zmäkčovanie je vo východobulharských nárečiach; naopak, západobulharské nárečia sú vnímané ako „tvrdé". Napr. *дете – лале*.

7. Rozkolísaná výslovnosť slabikotvorného *ŕ* a *ĺ*. Zámena s ich neslabikotvornými a pozičnými (in)variantmi, ale aj používanie bulharskej samohlásky *ă* v ťažko vysloviteľných slovách obsahujúcich najmä slabikotvorné spoluhlásky *ŕ* a *ĺ* a ich dlhé varianty typu *štvrtok, zmrzlina* + rozkladanie slabikotvorného *ŕ* na *ăr / ră* a *ĺ* na *ăl / lă* a ich dlhé varianty, ako aj ich vzájomné obmieňanie. Napr. *vŕ(?)ba, vr(?)ch, vl(?)k, vl(?)hkosť Obdr(?)žali sme Váš list.* Dôvod kolísania vidíme v tom, že bulharčina (spis.) nemá slabikotvorné *ŕ* a *ĺ* a Bulhari si teda podvedome „pomáhajú" (nie vždy úspešne) známymi slovami slovanského pôvodu: *върба, връх, вълк; четвъртък, замръзнал.* V bulharčine sa okrem iného často vyskytuje aj *uă* namiesto „klasického" *l* v slovách a slovných spojeniach typu: Napr. *лак, залък; минала та година, миналото лято; Леле мале, пиле със зеле!*

8. Miešanie členov korelačného páru *h – ch*, resp. miešanie členov štvorčlennej slovenskej opozície *x – γ – h – g,* ako aj občasne vypúšťanie *γ* alebo *h.* Napr. *doc. Hochel, Hegel, Helena, vrh Gerlach, hrad, chrbtica, hŕstka ľudí; Žijem na zastávke Alexyho v Dubrávke*. Dôvod miešania vidíme v tom, že bulharčina nepozná spoluhlásku *h*, pretože sa v nej nezrealizoval „prechod razenej znelej [praslovanskej] fonémy /*g*/ na trenú znelú fonému /*γ*/... [a neskôr] zmena *γ* > *h*" (Krajčovič, 1988, s. 61). Ďalej, /*γ*/ sa v súčasnosti chápe ako pozičný variant fonémy /*x*/, ktorý vzniká regresívnou asimiláciou. A napokon, nie vždy platí to, že tam, kde je v súčasnej bulharčine *g*, v slovenčine bude *h*. Napr. bulh. *град* – slov. *hrad*, ale bulh. *гръб* – slov. *chrbát*, *chrbtica*.

9. Nedodržiavanie zásady o prízvukovaní prvej slabiky slova, vrátane silnejšieho vyslovovania vedľajšieho prízvuku v zložených slovách, neprízvukovania jednoslabičných predložiek a odlišného prízvukovania viacslabičných predložiek. Napr. *Káva je už* ***na*** *stole.* ***Po****daj mi prosím kávu! Ostatní prídu* ***o****kolo siedmej, teda* ***me****dzi siedmou a ôsmou. Máte tu niekde* ***na****okolo* ***ďa****lekohľad?* Dôvodom nedodržiavania vidíme v tom, že v bulharčine je prízvuk silový, voľný a pohyblivý (napr. ***ви****но,* ***стол****, по****дай*** *ми*), v zložených slovách sa vedľajší prízvuk obyčajne vyslovuje silnejšie (napr. *далеко****гледа***); jednoslabičné predložky sa zásadne neprízvukujú; viacslabičné predložky môžu, ale nemusia mať samostatný prízvuk, pričom ani tento prízvuk nemusí byť na prvej slabike. Napr. *Ка****фе****то е на* ***ма****сата. По****дай*** *ми* ***мо****ля, ка****фе****то. Ос****та****лите ще* ***дой****дат* ***о****коло* ***се****дем,* ***то****ест між****ду*** ***се****дем и* ***о****сем.* ***И****мате ли тук* ***ня****къде на****о****коло далеко****гледа****?*

10. Nahrádzanie uspokojivej kadencie neuspokojivou kadenciou – v prípade položení otázok: *Ahoj, kde sa nachádzaš?* (↑), *Prídeš vôbec?* (↑), *No čo, prídeš večer?* (↑) + nahrádzanie semikadencie (polokadencie) uspokojivou alebo neuspokojivou končiacou melódiu. Napr. *Povedala* (↓)*, že príde*. alebo *Povedala* (↑)*, že príde* namiesto *Povedala* (→)*, že mu zavolá.* Dôvod nahrádzania vidíme v tom, že v bulharčine je opytovacia výpoveď zvyčajne tvorená opytovacím zámenom, resp. používaným časticе *li*, najčastejšie sa používa buď kadencia alebo antikadencia. Semikadencia (polokadencia) sa realizuje veľmi zriedkavo (jej existencia je neuznávaná). Napr. *Къде се намираш? (↓)*; *Ще дойдеш ли? (↑)*; *Каза, (?) че ще дойде. (↓).*

* * *

Výraznú absenciu dĺžok, ťažké rozlíšenie *ch* a *h*, tvrdú výslovnosť *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* samostatne a v spojeniach s *e* a *i*, nahrádzanie diftongu *ie* samohláskou *e*, veľké ťažkosti so spoluhláskou *j* a slabikotvorným *ŕ* a *ĺ* si všimla aj E. Neoveská (1993), vychádzajúc

z poznatkov pri práci na hodine a z písomných prác 15 študentov bulharskej a ruskej filológie, ktorých mohla priamo pozorovať počas prvého roku svojho pôsobenia ako lektorka slovenčiny v Bulharsku a skonštatovala, že pri niektorých javoch nemožno určiť, či ide o interferenciu slovenčiny s bulharčinou alebo ruštinou, ktorú sa Bulhari učili ako prvý jazyk na základnej alebo strednej škole.

V doplnení V. Blanár prichádza k záveru, že „…u Bulharov žijúcich dlhší čas rozptýlene v slovenskom prostredí, pozorujeme recepciu jazyka slovenského okolia z hľadiska vlastného bulharského kódu... [a v tomto prípade] ide o postupne sa upevňujúci kód, pravda, po istú hranicu. Túto hranicu tvoria popri fonologických (najmä prozodických) vlastnostiach... tie gramatické prvky bulharčiny, ktoré predstavujú jej špecifické znaky ako jazyka patriaceho do balkánskeho jazykového zväzu...“ (Blanár, 1998, s. 54 – 55).

V každom prípade, nami predložený zoznam desiatich skupín hláskoslovných interferenčných javov potvrdzuje, ale aj doplňuje a spresňuje zistenia E. Neoveskej a V. Blanára, že používanie (aj osvojovanie si) slovenčiny zo strany bulharsky hovoriacich sprevádza výskyt určitých interferenčných javov, ktoré možno hodnotiť ako badateľný vplyv rodného, bulharského jazyka. No predsa len treba mať na mysli aj to, že interferenčné javy vyskytujúce sa v ústnych (a písomných) prejavoch Bulharov v slovenčine netreba hodnotiť jedine z hľadiska lingvistického, ale aj z hľadiska individuálneho. Pretože nositeľom interakcie dvoch, prípadne aj viacerých jazykov, je sám používateľ týchto jazykov, na ktorého vplýva celý rad faktorov: 1. vek jednotlivca (porov. Lennebergova hypotéza kritického obdobia); 2. dĺžka, intenzita a typ interakcie jednotlivca s jazykmi; 3. úzko individuálne charakteristiky ako napríklad motivácia a postoje k hosťujúcej krajine a jej jazyku, osobnostné a psychologické charakteristiky ako úroveň personálneho inteligenčného a emočného kvocientu (IQ a EQ), štýl a spôsob učenia sa a pod. (podr. Vanyova-Kanova, 2006, s. 17 – 26).

V prípade nášho výskumu, v ktorom išlo o predstavenie slovenčiny mladých Bulharov v Bratislave treba skonštatovať, že ich spontánny ústny prejav v slovenčine je pomerne špecifický (rodení slovensky hovoriaci používatelia “počujú” špecifickú formu slovenčiny), a že sa z lingvistického hľadiska táto špecifickosť odvíja od prítomnosti radu hláskoslovných javov, ktoré zvyknú vznikať na základe interferencie slovenčiny s ich materskou bulharčinou. Z hľadiska individuálneho treba poznamenať, že miera a intenzita výskytu interferenčných javov (v najširšom ponímaní), ktoré priamo súvisia so subjektívnym pocitom počúvajúcich o sile tzv. bulharského prízvuku, je ovplyvnená nie iba vekom účastníkov výskumu (vekové rozpätie 21 až 35 rokov sa vo všeobecnosti považuje za vek neskorý na začiatok bezproblémového osvojovania si cudzích jazykov), no aj ich personálnou potrebou a vedomou či podvedomou snahou zachovať si svoju prvotnú bulharskosť a zároveň prijať novú druhotnú slovenskosť a týmto sa zapojiť do svojho nového, slovenského spoločensko-jazykového prostredia. Veď napokon sa začleňujú do prostredia, ktoré ich vyše sto rokov pozná...

Literatúra:

BLANÁR, V.: *Jazyky v kontaktoch.* Bratislava : Veda, Slavistický ústav J. Stanislava SAV, 2007. 162 s. ISBN 978-80-224-0955-1

BLANÁR, V.: K frekvenčnému statusu interferenčných javov (na slovensko-bulharskom materiáli). In: *Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy.* Red. M. Dobríková. Bratislava : T. R. I. Médium, 1998. ISBN 80-88676-16-9, s. 49 – 55.

BLANÁR, V.: Slovenčina Bulharov v slovenskom prestredí. In: *Jazyk a literatúra v modernej spoločnosti. (Paralelný bulh. názov.) Zborník venovaný 80. výročiu bulharistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.* Zost. T. Ičevska. V. Tărnovo : Faber, 2005. ISBN 954-775-502-1, s. 39 – 46.

BOJADŽIEV, T. – TILKOV, D.: *Fonetika na bălgarskija knižoven ezik.* Veliko Tărnovo : Abagar, 1999. 294 s. ISBN: 954-427-282-8

Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti. Štúdie. Eds. E. Krekovičová – V. Penčev. Bratislava : Veda, 2005. 200 s. ISBN 80-224-0890-5

DUDOK, M.: Vektory enklávnej a diasporálnej bulharčiny. In: *Jazyk a literatúra v modernej spoločnosti. Zborník venovaný 80. výročiu bulharistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.* Zost. T. Ičevska. V. Tărnovo : Faber, 2005. ISBN 954-775-502-1, s. 30 – 38.

Ezikovedskata bălgaristika v Čehoslovakija. Zost. J. Petr. Sofia : Nauka i izkustvo, 1987. 366 s.

Jazyk a literatúra v modernej spoločnosti. Zborník venovaný 80. výročiu bulharistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zost. T. Ičevska. V. Tărnovo : Faber, 2005. 328 s. ISBN 954-775-502-1

JOVEVA, S.: Ezikova interferencija v govora na bălgarskata obštnost v Slovakija. In: *Bălgarskijat ezik prez XX vek.* Zost. V. Rangelova. Sofia : Akad. izd. Prof. M. Drinov/Izd. Pensoft, 2001. ISBN 954-430-766-4/954-642-113-8, s. 376 – 380.

KOŠKOVÁ, M.: Jazykový prejav bulharskej menšiny na Slovensku. In: *Slovensko--bulharské jazykové a literárne vzťahy*. Red. M. Dobríková. Bratislava : T. R. I. Médium, 1998. ISBN 80-88676-16-9, s. 56 – 62.

KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 344 s.

KRÁĽ, Á – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia.* 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 392 s. ISBN: 80-08-00036-8

KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti.* 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. 626 s. ISBN: 80-08-00305-7

KRÁĽ, Á.: Slovenské samohlásky v konfrontácii so samohláskami iných jazykov. In: *Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 67 – 82.

NEOVESKÁ, E.: Najčastejšie chyby bulharských študentov pri výučbe slovenčiny. In: *Učíme slovenčinu. Zborník referátov a diskusných príspevkov účastníkov odborného seminára.* Zost. B. Švihranová. Bratislava : Ústav jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov Univerzity Komenského v Bratislave, 1993, s. 331 – 337.

ODRAN, M.: Vlijanie na slovaškija ezik vărhu ezika na bălgarite, živeešti v Slovakija. In: *Ezikovedskata bălgaristika v Čehoslovakija.* Zost. J. Petr. Sofia : Nauka i izkustvo, 1987, s. 252 – 262.

PANAJOTOV, V.: Bălgarskijat ezik v čuždoezikova sreda. Specifika na terennata rabota sred bălgarite v Slovakija. In: *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristi-*

ky a súvislosti. Štúdie. Eds. E. Krekovičová – V. Penčev. Bratislava : Veda, 2005. ISBN 80-224-0890-5, s. 44 – 50.

PAŠOV, P. – PĂRVEV, CH.: Pravogovoren rečnik na bălgarskija ezik. 2 vyd. Sofia : Nauka i izkustvo, 1979. 1022 s.

Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Red. M. Dobríková. Bratislava : T. R. I. Médium, 1998. 152 s. ISBN 80-88676-16-9

VANYOVA-KANOVA, E.: *Osvojovanie si výslovnosti krátkych vokálov slovenčiny zo strany študentov z Bulharska študujúcich na vysokej škole v Bratislave.* Diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2006. 106 s.

Analýza jazykového prejavu v televíznej relácii (na báze Slovenského hovoreného korpusu)

Agáta Karčová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

1. Slovenský hovorený korpus

Korpus hovorených komunikátov (Slovenský hovorený korpus; ďalej SHK) sa začal budovať v oddelení Slovenského národného korpusu JÚĽŠ SAV v Bratislave v r. 2007. V decembri 2008 bola sprístupnená prvá verzia v rozsahu 128 000 textových jednotiek, v januári 2010 bola vytvorená verzia *s-hovor-2.0* v rozsahu 678 596 tokenov (prístupný na https://data.juls.savba.sk/oral/, kde je zároveň odkaz na www rozhranie určené na vyhľadávanie v SHK). Projekt SHK je zameraný na zmapovanie reči dospelých používateľov slovenčiny celého územia Slovenska. Databáza obsahuje spontánne aj riadené rozhovory, monologické (napr. kázne, prednášky) aj dialogické útvary, ako aj zvukové záznamy z rozhlasu a televízie. Na prepisovanie zvukových záznamov sa používa program Transcriber, ktorý umožňuje rozčleniť každú nahrávku na menšie časti, prelinkovať ju s prepísaným textom, priradiť hovoriaceho k adekvátnej časti prehovoru a vkladať do textu značky pre vybrané javy, akými sú hlavne výslovnostné defekty, pauzy, rôzne šumy a ruchy v pozadí prehovoru. Legenda k značkám sa nachádza na uvedenej internetovej stránke v sekcii *Ako pracovať so SHK.*

Pri koncipovaní projektu Slovenského hovoreného korpusu sa predovšetkým zvažovala potrebnosť zachytávania jednotlivých výslovnostných javov, ale vzhľadom na nerovnakú kvalitu nahrávok a veľký rozsah korpusu sa pristúpilo k ich redukovaniu. Ako najvhodnejší sa zvolil ortografický prepis. Jednoznačné odchýlky od spisovnej výslovnosti sa zachytávajú bezprostredne za slovom za znakom lomky. Napr. zaváhanie spojené s predĺžením spoluhlásky je zachytené jej zdvojením a pridaním príslušného znaku pre zaváhanie (*asi/assi**), predĺženie samohlásky sa zapisuje použitím znaku dvojbodky (*preto/pre:to:**). Ak je samohláska vyslovená skrátene, zapíšeme ju za lomku bez dĺžňa (*pekná/pekna*), nevyslovenie zdvojenej spoluhlásky zaznačíme zápisom iba jednej z nich (*denný/dený*). Nesprávnu výslovnosť diftongov zaznačíme podľa toho, ako boli vyslovené (*môžem/móžem*, *môžem/možem*). Slovo vyslovené prerušovane zapisujeme s použitím podčiarkovníka (*práve/prá_ve*). Nesprávne zmäkčenie tvrdých a tvrdú výslovnosť mäkkých spoluhlások (s výnimkou výslovnosti *ľ* pred samohláskami *e*, *i*) zachytávame tak, že za spoluhlásku doplníme mäkčeň/úvodzovky (*selekcia/seľekcia*, *deti/d"et"ti*). Hrdelný zvuk plynule nadväzujúci na slovo zachytávame pomocou špeciálnej značky šva (*plán/plán@**).

Neartikulované zvuky hovoriacich a počúvajúcich (kašľanie, zívanie, smiech a i.), ale aj pauzy a informácie o defektnej výslovnosti (mumlavá výslovnosť, nedokončené slovo) sa vkladajú do príslušného časového bodu nahrávky, v prípade potreby sa dá naznačiť ich trvanie.

Rozsiahlosťou a rôznorodosťou nahrávok predstavuje SHK reprezentatívnu vzorku, ktorá umožňuje skúmanie jednotlivých i komplexných javov na všetkých jazykových rovinách. Výhodou korpusu sú prepisy priradené k zvukovým nahrávkam, prehľadnosť a schopnosť programu rýchlo vyhľadávať ľubovoľné reťazce znakov a zachytávaných javov.

2. Analýza jazykového prejavu vybraného hovoriaceho

2.1 Jazyk médií

„Tézu, že médiá patria k činiteľom výrazne určujúcim novší vývin jazyka, prijala naša jazykovedná teória už dávnejšie... Táto téza sa bez väčších modifikácií či doplnení prijíma v slovenskej lingvistike až dodnes“ (Mlacek, 2008, s. 288). Rozhlasové a televízne relácie výrazne ovplyvňujú jazykovú skúsenosť používateľov slovenčiny, ako každý ústny jazykový prejav odrážajú zmeny v jazyku a spätne vplývajú na jazykové povedomie veľkej časti populácie. Z týchto dôvodov je dôležité mapovať situáciu používania jazyka v médiách. Existujúce sondy do rozhlasového a televízneho vysielania sa väčšinou zameriavajú na chyby na ortofonickej a lexikálnej úrovni (porov. napr. Považaj, 1993; Mislovičová, 1995), prípadne analyzujú otázky manažmentu a poukazujú na možnosti zlepšenia jazykovej kultúry inštitúcií (Jenča, 2009). Aj v tomto príspevku sme urobili podobný rozbor, zároveň sme sa zaoberali aj jazykovými a komunikačnými kompetenciami vybraného hovoriaceho.

2.2 Charakteristika vybranej televíznej relácie a ciele analýzy

Na analýzu sme vybrali časť záznamu televíznej relácie, odvysielanej v apríli 2007 v miestnej televízii. Účastníkmi rozhovoru sú štyri osoby: moderátorka a traja hostia relácie – gymnazista, jeho mama a športová trénerka. Relácia trvala jednu hodinu, rozdelená bola do štyroch častí. Tematicky sa rozhovor zameriaval na chlapcovo telesné postihnutie, vyrovnávanie sa s ním a na jeho športové úspechy i plány do budúcnosti. Rozhovor je riadený, formálno-neformálny.

Všímali sme si prejav moderátorky, konkrétne chyby v jej výslovnosti, vyjadrovacie schopnosti, bohatosť slovnej zásoby, schopnosť viesť rozhovor a to, či spĺňa základné predpoklady na moderátorskú funkciu v relácii. Zaujímalo nás, či je dobre informovaná o problematike, o ktorej hovorí, a či sú jej prehovory primerane informačne nasýtené.

2.2.1 Hodnotenie prejavu na fonetickej a lexikálnej úrovni

Moderátorkin prejav na ortofonickej úrovni sme porovnávali s normou správnej výslovnosti zachytenou v Pravidlách slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2005). V nasledujúcej tabuľke uvádzame zistené rozdiely:

Tabuľka 1

Chyba	Počet výskytov	Príklady
krátka výslovnosť dlhých samohlások	18	bariéram/barieram, dobrý/dobry, trebárs/trebars, inštitúcií/inštitucii, spýtam/spytam, ťažké/ťažke
tvrdá výslovnosť mäkkých spoluhlások	11	ľudia/l"udia, pohľady/pohl"ady, hľadajú/hl"adajú, bohužiaľ/bohužial", veľmi/vel"mi, koľají/kol"ají, toľko/tol"ko
nesprávna výslovnosť	9	vlastne/vlasne, tie/ťie, kto/gdo, nemôžem/nemóžem
skomolené slová	4	medailám/medaileam, predpoklad/predpoklad_t
nezreteľná výslovnosť a mumlanie	44 + 1	v [pron=pi] štúdiu, ahoj [pron=pi], nich [pron=pi], nich [pron=pi], nich [pron=pi], ako/ko [pron=pi]
zaváhania spojené s predĺžením výslovnosti	90	mamina/mamina:*, stereotyp/stereoptyp@*, kroky/kroky:*, do/do:*, seba/seba:*, maminu/maminu:*

Príznakovou výslovnosťou rozumieme defektnú artikuláciu alebo spojenú so zaváhaním a neprimeraným predĺžením hlásky. Z 962 slov, ktoré moderátorka počas relácie vyslovila, bolo spolu 177 príznakových, čo predstavuje 18,4 % z celkového počtu slov. Tento vysoký počet je spôsobený podľa nášho názoru aj tým, že si daná televízna relácia zachovala dôležitý aspekt spontánnosti, aj keď bola zrejme v hrubých kontúrach vopred pripravená. Časté zaváhania sú preto v rámci kontextu prehliadnuteľné, ale ostatné chyby pôsobili na vzájomnú komunikáciu rušivo.

2.2.2 Zisťovanie štylistickej primeranosti prejavu

Štylistická primeranosť prejavu bola uspokojivá, čiastočne ju narúšali príliš dlhé pauzy, nedokončené slová, lapsusy, skomoleniny, zaváhania, nedbalá štylizácia a pomocné neartikulované zvuky medzi slovami (označené značkou *mm*), použitie subštandardných a exponovane expresívnych výrazov a nepresné vyjadrovanie, napr.: *to váš život* ***nabúralo****;* ***netrénuješ pod/podd* pani*** [ent=pers]; *ide na majstrovstvá sveta* ***a bum****, päť zlatých medailí*. Tieto výrazy však neviedli k neporozumeniu, nedajú sa preto hodnotiť priamo ako chyby narúšajúce efektívnu komunikáciu. Moderátorka nepoužívala žiadne nespisovné slová, nárečové slová či idiolekty.

2.2.3 Analýza reči podľa princípov a zásad efektívnej verbálnej komunikácie

Na hlbšiu analýzu sme považovali za vhodné použiť ako východisko princípy a zásady efektívnej verbálnej komunikácie definované v diele Praktická štylistika (Slančo-

vá, 1996), v ktorom autorka vychádza z prác britských lingvistov, predovšetkým G. N. Leecha a H. P. Gricea. Tieto princípy a zásady zachytávajú komplex pôsobenia komunikačných a čiastočne štýlových a jazykových noriem a spôsob ich realizácie pri dosahovaní komunikačného cieľa. Ide o kooperačný princíp, zdvorilostný princíp, princíp prehľadnosti, postupnosti, ekonómie a expresivity. Z nich prvé tri vyplývajú z interpersonálnych komunikačných vzťahov, ostatné z pravidiel vychádzajúcich zo zákonitostí textovej výstavby. My sa budeme zaoberať prvými dvoma. Treba poznamenať, že tieto princípy a zásady boli primárne vytvorené na analýzu nielen verbálnej, ale aj textovej roviny a vyšli z inej jazykovej a kultúrnej situácie, preto ich aplikácia na súčasné prejavy hovoriacich zo Slovenska nemusí byť vždy v maximálnej miere adekvátna, vo všeobecnosti sa ale dajú vhodne aplikovať aj na analýzu týchto komunikátov.

Kooperačný princíp

Kooperačný princíp vyjadruje potrebu prispôsobovať každý prejav očakávaniu v príslušnej komunikačnej situácii. Text by mal byť primerane informačne nasýtený (zásada kvantity), obsahovať pravdivé (zásada kvality) a relevantné informácie (zásada vzťahu) a mal by byť štylizovaný tak, aby bol prejav jasný, zreteľný (zásada spôsobu) (porov. Slančová, 1996, s. 70 – 75).

Pri overovaní týchto zásad vyplývajúcich z kooperačného princípu sme zistili, že viaceré z nich moderátorka vo svojom prejave vo väčšej či menšej miere nerešpektovala. Nasýtenosť textu je miestami nízka, otázky položené hosťom sú často nejasné a neúmerne dlhé, moderátorka (figurujúca v dialógu pod zašifrovaným menom Tbidaa) často opakuje vlastné i cudzie konštatácie, čo nie vždy súvisí s koherentnosťou výpovede a toto opakovanie pôsobí neprimerane (príslušné časti sú zvýraznené tučným písmom):

Tbidaa

[mm] [rh] **Pani [ent=pers]**, [mm] **[ent=pers] spomínal, že mu bolo povedané, že/že:* môže z neho niečo byť v tom plávaní, že má talent/tale:nt.**

Možno je to aj tým, že ešte ako zdravý [rh] [mm] plával.

Aký je [ent=pers] plavec/plavecc*, [pron=ps-] aký je športovec a aký je bojovník/bojovnik?

Tbgogm

[pron=ps--] [rh] Bol tam jeden Izraelčan, ktorý plával celkom/ccelkom* dobré časy/časy:*, v podstate tesne za mnou [pron=pi] vždy doplával, [pron=ps-] [rih-] ale [pron=ps-]

Tbgogm + Tbidaa

1: nemal/n"emal šťastie, [rih] vždy tesne za [pron=pi] mnou [pron=pi], áno. [-rih]

2: **Ale vždy tesne za tebou, našťastie/našťastie:***. [rh] [mm]

Zásade kvality odporujú nedbalé štylizácie výpovedí moderátorky, nedostatok dôkazov pri niektorých ňou vyslovených tvrdeniach, ale predovšetkým evidentne nízka informovanosť o téme relácie, čo môže byť, samozrejme, spôsobené aj nedostatkom

času na prípravu. Pri rozhovore o súťaži, na ktorej sa hlavný hosť relácie zúčastnil a ktorej sa dotýkala veľká časť rozhovoru, uviedla jej názov takto:

Tbidaa
[mm] my Bratislavčania môžeme byť všetci na teba určite hrdí, ale aj celé Slovensko, [rh] lebo si sa teraz nedávno vrátil z **majstrovstiev/majstrovstie:v* [mm] sveta,**
Tbidaa + Tbgogm
1: **oprav, áno, [rh] z majstrovstiev**
2: Sveta, juniorov.
Tbgogm
sveta/sveta:*,
Tbidaa + Tbgogm
1: [**rh] kde/kde:* s/ss* [pron=lapsus2],**
2: Juniorov.
Tbidaa
juniorov v/v@:* [pron=pi] Johannesburgu, v Juhoafrickej republike, kde si [rh] z/z:@* piatich št [pron=lapsus] štartov/štarto:v* [pron=ps-] vyplával päť zlatých medailí.

Ako vidieť z tohto segmentu rozhovoru, moderátorka nepoznala presný názov súťaže, dokonca si už pred vyslovením tohto názvu žiadala korekciu od druhého hovoriaceho. Ten zároveň dvakrát zdôraznil a doplnil, že išlo o Majstrovstvá sveta *juniorov*, až kým moderátorka zopakovala a doplnila túto relevantnú informáciu. Takýchto prípadov, v ktorých sa na povrch dostávala slabá príprava moderátorky a jej nedostačujúce vedomosti o predmete rozhovoru, bolo pomerne veľa.

Zásada vzťahu nebola porušovaná vo výraznej miere, hovorí sa k veci, ale moderátorka sa „rada počúva“, modifikuje a opakuje už položené a zodpovedané otázky, kladie naraz rôzne otázky viacerým respondentom:

Tbidaa
v Juhoafrickej republike, kde si [rh] z/z:@* piatich št [pron=lapsus] štartov/štarto:v* [pron=ps-] vyplával päť zlatých medailí.
Takže to je/je:* úspech, klobúk dolu. [rh]
[mm] Aké pocity sú?
Vlastne/vlasne netrénuješ pod/podd* pani [ent=pers] až [pron=pi] tak dlho.
[mm] Vás sa hneď opýtam na to, aké pocity boli, [pron=ps-] ale skôr [pron=lapsus] najskôr [pron=pi] [ent=pers], ktorý vyplával tie zlaté medaily.

Zásada spôsobu bola narušená nejasnosťou niektorých otázok, neukončenými vetami, zaváhaniami, lapsusmi, ako aj skákaním do reči iným účastníkom dialógu bez úmyslu riadiť rozhovor:

Tbidaa
[pron=ps--] [rh] Aké dieťa bol [ent=pers]?

Tbnana
[pron=ps-] [rh] Veľmi/vel"mi
Tbnana + Tbidaa
1: veselé/vesele, [pron=ps-] veselé,
2: Vy ste priniesli aj fotky.
Tbnana
živé [rh] [pron=ps--] a [pron=ps-] hovorím, veľmi/vel"mi kamarátsky bol vždycky ku všetkým. [rh]

Tbyuca
Tak/ta:k@ [pron=pi] ja/ja: som ostala doma [pron=ps-] z pracovných povinností/povinností a/a:* išiel/išel [pron=pi] asistent môj/mô:j*, pán [ent=pers] z Košíc, ktorý tam mal [pron=pi] tiež svojho plavca, [rh] [ent=pers],
Tbyuca + Tbidaa
1: čiže išli taká/taka.
2: Tu by sme možno mohli povedať,
Tbidaa
že ten tiež/tie:ž@*
Tbidaa + Tbyuca
1: má zz [pron=lapsus].
2: Ten/ten@
Tbyuca
[pron=ps-] mal [hh]+ štyri štarty a štyri strieborné medaily.

Zdvorilostný princíp
Na základe zdvorilostného princípu sa počas komunikačného aktu vyrovnáva pôsobenie komunikačného zámeru produktora a sociálnych noriem; vyrovnávajú sa vlastnosti subjektívnosti a sociatívnosti (Slančová, 1996, s. 77 – 78). Vyplývajú z nej zásady taktu, veľkorysosti, uspokojenia, súhlasu, skromnosti, sympatie a kontaktu.

Menej taktné zo strany osoby riadiacej rozhovor bolo, že o celom priebehu choroby a následkoch postihnutia po ťažkej operácii necháva hovoriť samotného postihnutého, pričom bola možnosť uľahčiť túto nepríjemnú a silne emotívnu tému napríklad zhrnutím niektorých faktov:

Tbidaa
[rh] V podstate [pron=pi], ako už som naznačila, [ent=pers] prišiel/prišie:l* o jednu zdravú nohu, o pravú nohu.
[rh] [pron=ps-] [mm] Ak ti to nie je nepríjemné/nepríjemne, [ent=pers], [mm] vieš sa s nami podeliť [pron=pi] o tie/ťie nepríjemné/neprijemne zážitky, ktoré si/si:* musel [pron=ps-] prežívať?

Tbidaa
[rh] Ja sa spýtam/spytam maminy. [-poz]
Pani [ent=pers], spomeniete si na ten deň/de:ň, kedy ste sa dozvedeli diagnózu vášho syna/s_syna [pron=skom]?

Tbnana

[rh] [pron=ps-] Bolo to ťažké/ťažke, [pron=ps--] [mm] [rh] hlavne, keď [pron=pi] mi povedali, že je to [rh] zhubný nádor. [poz] [pron=ps--] [rh]

Tbidaa

Aké/ake [pron=pi] ste mali pocity, asi [mm] ozaj veľmi [pron=pi] nepríjemné/nepríjemne [pron=pi].

[rh] Kto/gdo bol komu oporou?

[ent=pers] hovorí, že sa s [pron=lapsus] veľmi [pron=pi] rýchlo s tým/týmm* vysporiadal. +[hh]

Na druhej strane bolo pozitívne, že počas celého rozhovoru sa uplatňovala zásada sympatie. Moderátorka primerane privítala hostí, slušne ich predstavila aj oslovila, vedela vyjadriť svoju empatiu a obdiv k osobným i športovým úspechom, pri rozprávaní o ochorení sa snažila vniesť do ťažkej témy optimizmus. Z kontaktového hľadiska bola komunikácia primeraná, každý zo zúčastnených hostí mal priestor vyjadriť sa k relevantným otázkam, prezentovať svoje názory a postoje.

Zásada súhlasu bola rešpektovaná v pozadí výpovedí, v prvom pláne nevznikli situácie, kde by mohlo dôjsť k stretom názorov alebo nesúhlasu. Podobne sa v pozadí prejavovala aj skromnosť moderátorky.

Veľkorysosť sa ukazovala v tom, že sa rozprávanie o telesnom postihnutí chlapca vsadilo do kontextu postihnutých ľudí celej krajiny a načrtnuté boli aj možnosti, ako týmto ľuďom uľahčovať život. Úspechy boli ukázané nielen ako záležitosť jednotlivca, ale aj ako úspech v reprezentovaní mesta aj celej krajiny. Uspokojenie z odpovedí bolo prirodzene prejavené kladením ďalších otázok a plynulým prechodom na iné témy.

3. Záver

Malá sonda do televíznej relácie skúma analýzu reči moderátorky z rozličných hľadísk. Rozbor ukázal viaceré nedostatky prejavu na ortofonickej a lexikálnej úrovni a štylistické chyby. Miera rešpektovania viacerých zásad vyplývajúcich z kooperačného princípu bola menej uspokojivá, našli sa výrazné rozpory so zásadami kvantity, kvality a spôsobu. Zdvorilostný princíp bol uplatňovaný buď priamo alebo v pozadí výpovede, rozpor bol len so zásadou taktu v úvode relácie.

Literatúra:

JENČA, Imrich: Jazyková kultúra a vysielanie Slovenského rozhlasu. In: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia.* Ed. M. Považaj. Bratislava : Veda, 2009. 215 s.

KRÁĽ, Ábel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti.* Martin : Matica slovenská, 2005. 423 s.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Jazyk na vlnách éteru. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra.* Ed. M. Považaj. Bratislava : Veda, 1995. s. 135 – 139.

MLACEK, Jozef: Médiá a jazyk. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe.* Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2008, s. 288 – 297.

POVAŽAJ, Matej: Sonda do jazyka rozhlasového spravodajstva. In: *Kultúra slova*, 1994, roč. 28, č. 1, s. 9 – 16.

Slovenský hovorený korpus. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2009. Dostupný z WWW: <https://data.juls.savba.sk/oral/>

SLANČOVÁ, Dana: *Praktická štylistika.* Prešov : Slovacontact, 1996. 176 s.

Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede vydatých žien v Černochovom Vrchu (Černochov Vrch, Drgoňova dolina, Durcova dolina)

Miroslav Kazík

Moravany nad Váhom

Nasledujúci príspevok nadväzuje na štúdiu o živých menách v triede ženatých mužov v Černochovom Vrchu a prináša fakty o živých menách v ďalšej triede tejto staroturianskej časti.

V Černochovom Vrchu je v triede vydatých žien 72 osôb so živým menom a tieto osoby majú spolu 132 živých osobných mien:

Černochov Vrch – počet žien so ŽM 24, počet ŽM 53,

Drgoňova dolina – počet žien so ŽM 32, počet ŽM 51,

Durcova dolina – počet žien so ŽM 16, počet ŽM 28.

V Černochovom Vrchu je maximálny počet živých mien v prípade jednej osoby päť (raz), v Drgoňovej doline päť (raz) a v Durcovej doline štyri (raz).

Frekvenčný kvocient je pre triedu vydatých žien celej kopaničiarskej osady Černochov Vrch 1,83, pre Černochov Vrch je 2,21, pre Drgoňovu dolinu 1,59 a pre Durcovu dolinu 1,75.

V triede vydatých:

jednočlenných	v Černochovom Vrchu je 5 modelov a 9 živých mien,
	v Drgoňovej doline 6 modelov, 8 mien,
	v Durcovej doline 2 modely a 2 mená,
dvojčlenných	v Černochovom Vrchu je 19 modelov a 22 živých mien,
	v Drgoňovej doline 14 modelov, 15 mien,
	v Durcovej doline 10 modelov a 11 mien,
trojčlenných	v Černochovom Vrchu je 15 modelov a 16 živých mien,
	v Drgoňovej doline 18 modelov, 18 mien,
	v Durcovej doline 11 modelov a 11 mien,
štvorčlenných	v Černochovom Vrchu sú 4 modely a 4 živé mená,
	v Drgoňovej doline 7 modelov, 7 mien,
	v Durcovej doline 4 modely a 4 mená,
päťčlenných	v Černochovom Vrchu sú 2 modely a 2 živé mená,
	v Drgoňovej doline 2 modely, 3 mená,
	v Durcovej doline nie sú žiadne modely a mená.

V celej kopaničiarskej časti Černochov Vrch sú modely zastúpené takto: jednočlenných je 11, dvojčlenných 41, trojčlenných 41, štvorčlenných 15, päťčlenných 4. Prehľad členitosti ŽM v celej osade: jednočlenných 19, dvojčlenných 48, trojčlenných 45, štvorčlenných 15, päťčlenných 5.

Členitosť pomenovacích modelov

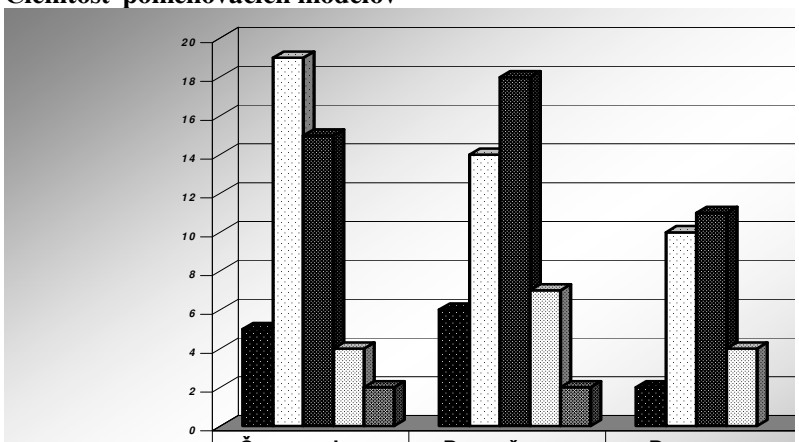

	Černochov Vrch	Drgoňova dolina	Durcova dolina
Jednočlenné	5	6	2
Dvojčlenné	19	14	10
Trojčlenné	15	18	11
Štvorčlenné	4	7	4
Päťčlenné	2	2	

Členitosť živých osobných mien

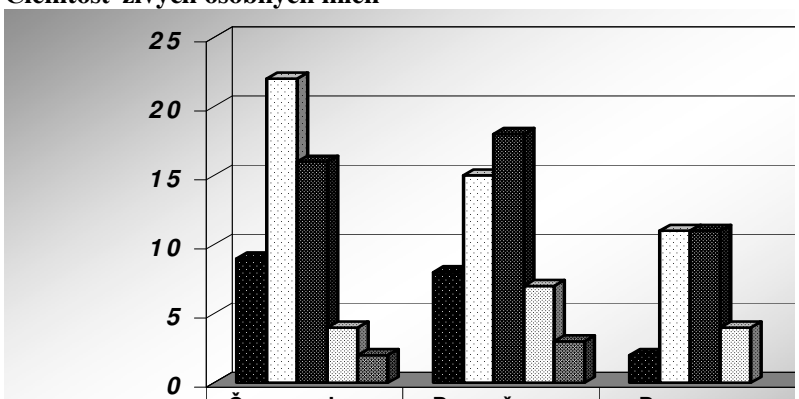

	Černochov Vrch	Drgoňova dolina	Durcova dolina
Jednočlenné	9	8	2
Dvojčlenné	22	15	11
Trojčlenné	16	18	11
Štvorčlenné	4	7	4
Päťčlenné	2	3	

V Černochovom Vrchu sú najčastejšie dvojčlenné (19, čo je 42,2 %) a trojčlenné pomenovacie modely (15, čo je 33,3 %), tvoria 75,56 % všetkých modelov v triede slobodných Černochovho Vrchu. Aj živé mená sú najviac dvojčlenné (22) a trojčlenné (16). Predstavujú 71,7 % živých mien. V Drgoňovej doline sú najfrekventovanejšie trojčlenné (18; 38,3 %) a dvojčlenné (14; 29,8 %) modely a trojčlenné (18; 35,3 %) a dvojčlenné (15; 29,4 %) živé mená. V Durcovej doline sú zastúpené takmer rovnako dvojčlenné (10; 37 %) a trojčlenné (11; 40,7 %) modely a rovnako dvojčlenné a trojčlenné živé osobné mená (po 11 – po 39,3 %). (Päťčlenné modely a živé mená sme nezachytili v Durcovej doline.)

Celkovo sú v staroturianskej kopaničiarskej osade Černochov Vrch v triede vydatých žien najfrekventovanejšie dvojčlenné a trojčlenné modely (po 41, čo je 36,6 %). Časté sú štvorčlenné (15 – 13,4 %) a jednočlenné modely (11 – 9,82 %). Päťčlenné modely sú štyri a tvoria 3,57 % z modelov. Živé osobné mená sú najčastejšie dvojčlenné (48 mien) (36,36 %) a trojčlenné (45 mien) (34,09 %). Jednočlenné živé osobné mená (19) predstavujú 14,39 %, štvorčlenné (15) 11,36 %, päť päťčlenných 3,79 %.

Nízky počet päťčlenných modelov a živých osobných mien je zapríčinený tým, že väčšinou na identifikáciu nie je potrebný taký veľký počet funkčných členov. Na druhej strane relatívne malý počet jednočlenných modelov a živých osobných mien je spôsobený len zriedkavou možnosťou presnej identifikácie pomocou jedného člena.

Celkovo je v Černochovom Vrchu 45 pomenovacích modelov, v Drgoňovej doline 47 modelov, v Durcovej doline 27 modelov a v celej kopaničiarskej časti Černochov Vrch 112 modelov. 99 modelov má frekvenciu 1 (jednočlenné modely 8, dvojčlenné modely 35, trojčlenné modely 38, štvorčlenné modely 15, päťčlenné modely 3), čo je 88,39 % zo všetkých modelov v tejto oblasti. Živé osobné mená najfrekventovanejšieho modelu $\underline{P}_1$ tvoria 4,55 % všetkých živých osobných mien v triede vydatých v osadách Černochovho vrchu.

Distribúciu pomenovacích modelov tvorí podiel počtu živých mien a počtu pomenovacích modelov. Pre Černochov Vrch predstavuje hodnotu 1,18, pre Drgoňovu dolinu 1,09, pre Durcovu dolinu 1,04 a pre celú osadu 1,18.

Členitosť živých osobných mien (určuje koľko členov má priemerne živé osobné meno) je v Černochovom vrchu 2,40, v Drgoňovej doline 2,65, v Durcovej doline 2,61, v celej osade 2,54.

Pomer funkčných členov využitých v pomenovacích modeloch a počtu pomenovacích modelov je v Černochovom Vrchu 2,53, v Drgoňovej doline 2,68, v Durcovej doline 2,63, v celej osade 2,64.

Rodné (krstné) meno

Rodné meno v modeloch

FČ	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
K	5	7	4	2	18
^{0}K			1		1
$\underline{K}$	12	8	2	2	24
$\underline{K}_1$	1		1		2
K_{11}			1		1
$\underline{K}_{11}$				1	1
K_3		5	3		8
K_3 = RMD			1		1
$\underline{K}_3$	4	20	5	1	30
$^{0}\underline{K}_3$			1	1	2
$<K>_3$ = RMD	1				1
$\underline{K}_5$		3			3
$(\underline{K})_6$		1			1
K_8			1		1
Spolu	23	44	20	7	94

Rodné meno ako FČ v živých menách

FČ	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
K	6	7	4	2	19
^{0}K			1		1
$\underline{K}$	15	8	2	3	28
$\underline{K}_1$	1		1		2
K_{11}			1		1
$\underline{K}_{11}$				1	1
K_3		5!	3		8
K_3 = RMD			1		1
$\underline{K}_3$	5	24	5	1	35
$^{0}\underline{K}_3$			1	1	2
$<K>_3$ = RMD	1				1
$\underline{K}_5$		3			3
$(\underline{K})_6$		1			1
K_8			1		1
Spolu	28	48	20	8	104

S FČ rodné meno (K) v Černochovom Vrchu v triede vydatých žien nie sú žiadne jednočlenné modely a živé mená, dvojčlenných modelov je 22 a živých mien 27, trojčlenných modelov je 39 a živých mien 43, štvorčlenných modelov a živých mien je 15 a päťčlenné modely sú 4 a živých mien je 5.

Dve K sa nachádzajú v jednom dvojčlennom živom mene
(*Beta čo mal Samko*),
v piatich trojčlenných živých menách
(*Kačka čo má Samka Chorého*

Božena Milanova Sadlonova
Anka Jarkova Stančíkova
Danka Stančíkova Jarkova
Kača Palova žena),
v troch štvorčlenných živých menách
(*Buněch Viera z Drgoněch dolini (Gustínova)*
Jana Buněch po Ivanovi Bunovi
Dušanova manželka ze Mlýna (Anna)),
v troch päťčlenných živých menách
(*Jana Gašparová (Palova Durcova žena)*
Lenka Galandáková céra Milki Pražjenkovej
Lukáčěch Zuska po Janovi Mlinárovi vdova).
Tri K sa nachádzajú v jednom štvorčlennom živom mene
(*Vierka Buněch Gustínova Vierina*).

Rodné mená v hypokoristickej podobe tvoria 68,27 % (71) a rodné mená v úradnej podobe 30,78 % (32) rodných mien v živých osobných menách v triede vydatých v Černochovom Vrchu. Jedno rodné meno v nárečovej podobe predstavuje 0,96 % rodných mien v triede. Rodné mená príbuzných osôb (56) v živých menách vydatých žien mierne prevládajú nad rodnými menami pomenovaných (48) – 53,85 % : 46,15 %. Najčastejšie je tu rodné meno manžela (47), ktoré tvorí 83,93 % rodných mien príbuzných osôb a 45,19 % všetkých rodných mien v triede. Objavujú sa tu aj rodné mená otca, matky, svokra, syna a zaťa.

Pri dvoch a troch rodných menách je vždy jedno rodné meno pomenovaného a ďalšie sú rodnými menami príbuznej osoby. Ide o kombinácie:

a) rodné meno manželky + rodné meno manžela (10 prípadov)
b) rodné meno matky + rodné meno syna (1 prípad)
c) rodné meno dcéry + rodné meno matky (1 prípad)
d) rodné meno dcéry + rodné meno otca + rodné meno matky (1 prípad).

Pri priamom pomenovaní je v živých osobných menách vydatých v Černochovom Vrchu v úradnej podobe dvanásť ženských rodných mien (*Alžbeta, Anna, Božena, Danka, Hana, Irma, Jana, Kristína, Lenka, Viera, Vilma, Vlasta*), rodné mená Alžbeta, Anna, Dana, Danica, Emília, Katarína, Kristína, Kvetoslava, Ľudmila, Miroslava, Viera, Zuzana tu majú šestnásť hypokoristických podôb (*Beta, Betka, Anka, Anča, Anička, Danka, Mila, Milka, Kača, Kačka, Kristínka, Kveta, Lutka, Mirka, Vierka, Zuska*), ktoré vznikli príponami *-a, -ka, -ička, -ča, -čka.* (Rodné mená Dana, Danica majú spoločnú hypokoristickú podobu *Danka*, hypokoristické podoby *Mila* a *Milka* sú tu vytvorené len od rodného mena Emília.) Najproduktívnejšia je prípona *-ka*. Dvojslabičné a trojslabičné hypokoristické podoby sú tu v pomere 14 : 2. Výskyt hypokoristických a úradných podôb je v pomere 28 : 20. Najviac sú zastúpené hypokoristické podoby *Anka* a *Betka* (po 4-krát) a úradná podoba mena *Jana* (4-krát).

Pri nepriamom pomenovaní pri živých menách v triede vydatých sú mužské rodné mená:

– v nominatíve singuláru (v hypokoristickej podobe, v živom mene je súčasťou vety (*čo mal Samko*),

– v genitíve singuláru (v úradnej podobe – *Vlaďimíra,* v hypokoristickej podobe – *Jana, Janka, Jara, Samka, Vila*),
– v akuzatíve singuláru (v hypokoristickej podobe ako súčasť vety – *čo má Samka*),
– v lokáli singuláru (v úradnej podobe – *po Ivanovi, po Ondrejovi,* v hypokoristickej podobe – *po Gustínovi, po Janovi, po Jurovi, po Samkovi, po Vladovi*),
– v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu odvodené príponou *-ova* od úradnej podoby (*Dušanova, Igorova, Imrichova, Ivanova, Milanova*), hypokoristickej podoby (*Bohušova*, *Gustínova, Janova, Jarkova, Jarova, Lacova, Mišova, Palova, Vladova*), nárečovej podoby (*Marcinova*),
– ženské rodné mená
– v genitíve singuláru (v hypokoristickej podobe – *Milki*),
– v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu odvodené príponou *-ina* od úradnej podoby (*Vierina*).

Priezvisko

V triede vydatých žien tu existuje 37 rozličných priezvisk v úradných menách u vydatých žien, 15 v Černochovom Vrchu, 16 v Drgoňovej doline a 11 v Durcovej doline:

Blašková (Drg), Bunčáková (Č), Bunová (5x Drg, 1x Dur), Čečotová (Drg), Čubanáková (2x Č), Držíková (Drg), Durcová (1x Č, 7x Drg, 2x Dur), Chudíková (Drg), Galandáková (Č), Gašparová (Č), Gavačová (Č), Hluchá (2x Č), Hradská (Č), Idesová (Dur), Klimáčková (4x Dur), Kováčová (Č), Lukáčová (2x Drg), Machalová (Č), Malárová (1x Č, 2x Dur), Maleková (Drg), Malková (Dur), Medňanská (Drg), Michalcová (8x Č), Mikulcová (Dur), Pileková (Č), Pražienková (Č), Robeková (Drg), Sadloňová (2x Drg, 1x Dur), Stančíková (4x Drg), Ťažká (Č), Tomková (Dur), Urbančíková (Drg), Václavková (2x Drg), Valjentová (Drg), Vašková (Dur), Všetulová (Drg), Zemanová (Dur).

Priezvisko ako FČ v modeloch

FČ	V jednočlenných	V dvojčlenných	V trojčlenných	V štvorčlenných	V päťčlenných	Spolu
P_1	1	3	3	1		8
$\underline{P}_1$	1	3				4
P_1 = RMD					1	1
$(P_{[3]})11$					1	1
P_3	1	2	2	2	1	8
$\underline{P}_3$			1			1
${}^0\underline{P}_3$			1			1
$P_{[3]}$			1			1
P_3 = RMD	–	5	3	2	–	10
$(P = RMD)_3$			3	4		7
P_3 = <RMD>			4			4
$(P = \langle RMD\rangle)_3$			2	1		3
${}^0[(P = \langle RMD\rangle)_3]$					1	1
$\langle P\rangle_3$ = RMD	–	1				1
$(\langle P\rangle = RMD)_3$			1			1

$(P = \langle RMD \rangle)_5$			1			1
P_7	–	1				1
P_8				1		1
$\langle P \rangle_8$	–	1				1
Spolu	3	16	22	11	4	56

Priezvisko ako FČ v živých osobných menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
P_1	3	3	3	1		10
$\underline{P}_1$	6	4				10
$P_1 = RMD$					1	1
$(P_{[3]})11$					1	1
P_3	1	2	2	2	1	8
$\underline{P}_3$			1			1
${}^0\underline{P}_3$			1			1
$P_{[3]}$			1			1
$P_3 = RMD$	–	7	3	2	–	12
$(P = RMD)_3$			3	4		7
$P_3 = \langle RMD \rangle$			4			4
$(P = \langle RMD \rangle)_3$			4	1		5
${}^0[(P = \langle RMD \rangle)_3]$					1	1
$\langle P \rangle_3 = RMD$	–	1				1
$(\langle P \rangle = RMD)_3$			1			1
$(P = \langle RMD \rangle)_5$			1			1
P_7	–	1				1
P_8				1		1
$\langle P \rangle_8$	–	1				1
Spolu	10	19	24	11	4	68

V triede vydatých žien v Černochovom Vrchu sú s FČ P 3 jednočlenné modely a 10 jednočlenných živých mien, 16 dvojčlenných modelov a 19 dvojčlenných živých mien, 21 trojčlenných modelov a 23 trojčlenných živých mien, 10 štvorčlenných modelov a 10 štvorčlenných živých mien, 2 päťčlenné modely a 2 päťčlenné živé mená.

Dva funkčné členy priezvisko majú jeden trojčlenný model a živé meno
(*Robeková Václavková Vilma* $P_1 + P_3 = RMD + K$),
jeden štvorčlenný model a živé meno
(*Anna Všetulová Pilková (u Vankov)* $K + P_3 = RMD + P_1 + {}^0MD$)
a 2 päťčlenné modely s dvoma živými menami
(*Jana Gašparová (Palova Durcova žena)* $K + P_1 = RMD + {}^0[(\underline{K} + P = \langle RMD \rangle)_3 + A]$
Lenka Galandáková céra Milki Pražjenkovej $K + P_3 + A + (\underline{K} + P_{[3]})_{11}$).

FČ P sa najviac nachádza v trojčlenných (24) a dvojčlenných (19) živých osobných menách. Zastúpenie funkčných členov P (priezvisko, ktorého antropobáza nie je v mene rodiny ani v mene domu) a P = RMD (priezvisko, ktorého antropobáza je i v mene rodiny a v mene domu) v živých osobných menách vydatých žien v Černochovom Vr-

chu je takmer rovnaké (35 : 33). Funkčných členov priezvisko s príbuzne-skou motiváciou podľa manžela je 41 (60,29 %), 1 je podľa bývalého manžela. Príbuzenskú motiváciu podľa otca má 21 FČ P (30,88 %). Dva FČ P majú motiváciu podľa zaťa, po jednom sú zastúpené prípady motivácie priezviskom matkinho bývalého manžela, priezviskom svokra priezviskom bratov. 77,94 % (53) funkčných členov priezvisko má úradnú podobu, 17,65 % (12) má nárečovú formu priezviska so sufixami *-ka, -ouka/ -ovka, -ova, -čena* (ktoré pri daných živých menách plnia patronymickú funkciu) a *-éch.* Pri troch FČ P je hlásková zmena priezviska. Nárečová výslovnosť tvrdého *n* namiesto *ň*

(*Božena Milanova Sadlonova* K + (K + <P> = RMD : MD)$_3$,
Mednanského svokra <P>$_8$ + A)

a rozdiel medzi vytvorením prechýlenej podoby priezviska v živom mene a v úradnej sústave (Anna Maleková <–> *Anka Malková* $\underline{K}$ + <P>$_3$ = RMD).

Pri priamom pomenovaní je priezvisko v živých osobných menách v skupine vydatých v Černochovom Vrchu v nominatíve singuláru substantíva ženského rodu alebo v tvare kolektívneho posesíva.

Pri niektorých priezviskách podľa otca je v živých menách vydatých žien v lokalite vyjadrené expressis verbis, že ide o meno bývalé, predošlé, že sa tak pomenovaná volala za slobodna (*Kveta Valachová za slobonna* $\underline{K}$ + P_1
žena Bohušova Matiášovská bola A + $\underline{K}_3$ + P_1). Z hľadiska onomastickej analýzy sú tieto slová irelevantné, môžu sa javiť aj ako redundantné. Netvoria samostatný funkčný člen živého osobného mena, priraďujeme ich k funkčnému členu priezvisko.

Ženy pomenované v neúradnom styku priezviskom podľa otca spravidla nebývajú v rodičovskom dome, a tak sa antropobáza rodného priezviska nenachádza v antropobáze mena rodiny a mena domu: *Brušková* P_1, *Pilková* P_1, *Slezáková* P_1, *Bruščena* $\underline{P}_1$, *Durcouka* $\underline{P}_1$, *Zábojníčka* $\underline{P}_1$, *Dugovka* $\underline{P}_1$, *Juráška* $\underline{P}_1$, *Slezáčka* $\underline{P}_1$,

Kveta Valachová za slobonna	$\underline{K}$ + P_1
Lutka Dekánička	$\underline{K}$ + $\underline{P}_1$
Anka Mikovičéch	$\underline{K}$ + $\underline{P}_1$
Durcovka po Samkovi	$\underline{P}_1$ + $\underline{K}_1$
Malková z Rudníka	P_1 + CH^p
Durcova z Pola	$\underline{P}_1$ + CH^p
žena Bohušova Matiášovská bola	A + $\underline{K}_3$ + P_1
Labanova céra Michalcová	RM_1 + A + P_1
Robeková Václavková Vilma	P_1 + P_3 = RMD + K
Anna Všetulová Pilková (u Vankov)	K + P_3 = RMD + P_1 + ^{0}MD

Jedno živé meno, ktorého nositeľka žije v dome rodičov, obsahuje funkčný člen priezvisko, ktorého antropobáza je v mene rodiny i v mene domu:

Jana Gašparová (Palova Durcova žena) K + P_1 = RMD + ^{0}[($\underline{K}$ + P = <RMD>)$_3$ + A].

Ak žena po výdaji býva v rodičovskom dome a nazývajú ju priezviskom podľa manžela (*Mirka Čečotová* $\underline{K}$ + P_3), meno rodiny a meno domu nemajú antropolexému zhodnú s antropolexémou tohto priezviska, zvlášť, ak žijú rodičia pomenovanej. (Má-

me doložené prípady, keď sa rodina a dom po smrti majiteľov pomenúvajú podľa mena zaťa.)

Pri mene *Mila Pražjenková vdova* – ($\underline{K}$ + $P_{[3]}$) : <MD> + A a pri mene dcéry pomenovanej *Lenka Galandáková céra Milki Pražjenkovej* – K + P_3 + A + ($\underline{K}$ + $P_{[3]}$)11 musíme uviesť, že v dome v čase výskumu žili osoby s trojakými úradnými priezviskami, preto pomenovanie rodiny a domu bolo problematické. Meno rodiny sa nepoužívalo a meno domu bolo odvodené od mena najstaršej osoby (*Mile Pražjenkéch*).

Mená rodiny a domu vytvorené z priezvisk hláv rodín sa nepoužívajú v prípade frekventovaných priezvisk:

Irma Obchonníčka (Durcéch)	K + CH^z + $^0\underline{P}_3$
Irma Durcéch Obchonníčka	K + $\underline{P}_3$ + CH^z : <MD>
pani Bunová Imrichova spot skalki	A – P_3 + K_3 = RMD + MD = CH^p.

V ostatných prípadoch je priezvisko manžela i v mene rodiny a mene domu:

Hana Hracká	K + P_3 = RMD
Anna Ťašká	K + P_3 = RMD
Anička Malková	$\underline{K}$ + P_3 = RMD
Anka Malková	$\underline{K}$ + $<P>_3$ = RMD
Gašparová z Černochovho vrchu	P_3 = RMD + CH^p
Všetulová u Vankov	P_3 = RMD + MD
Všetulová od Vankov	P_3 = RMD + MD
pani Bunová Milanova	A – P_3 = RMD + K_3
Milka Michalcová Kohútikéch	$\underline{K}$ + P_3 = <RMD> + $RM_{1/55}$ = P
Robeková Václavková Vilma	P_1 + P_3 = RMD + K
Michalcová Alžbeta Jánoséch	P_3 = <RMD> + K + RM_3 : <MD>
Michalcová Betka Jánoséch	P_3 = <RMD> + $\underline{K}$ + RM_3 : <MD>
Anča Klimáčková ze školi z Durcéch dolini	$\underline{K}$ + P_3 = RMD + CH^p/-MD + CH^p : <MD>
Anna Všetulová Pilková (u Vankov)	K + P_3 = RMD + P_1 + ^{0}MD

Pri nepriamom pomenovaní vstupujú do živých osobných mien priezviská iných osôb:

otca (*Machalova céra* P_1 + A),

manžela, resp. druha (*Machalova žena* P_3 + A
žena po Bunovi A + P_3 = RMD
čo mala z Bunčákom decko P_3),

bratov (*sestra Robekovcov* A + P_7),

zaťa (*Mednanského svokra* $<P>_8$ + A).

Ako v triede ženatých a triede slobodných, aj v triede vydatých je častejšie pri nepriamom pomenovaní v živom osobnom mene viacčlenné živé meno inej osoby, ktoré obsahuje priezvisko. Osoba sa pomenúva prostredníctvom

matky (*Lenka Galandáková céra Milki Pražjenkovej* K + P_3 + A + ($\underline{K}$ + $P_{[3]}$)$_{11}$)
(tu priezvisko Pražienková),

manžela (*manželka Vila Vašku* A + ($\underline{K}$ + P = RMD)$_3$
manželka Jana Mikulca A + ($\underline{K}$ + P = <RMD>)$_3$
Božena Milanova Sadlonova K + (K + <P> = RMD : MD)$_3$
Anka Jarkova Stančíkova $\underline{K}$ + ($\underline{K}$ + P = RMD : RMD)$_3$

Jana Buněch po Ivanovi Bunovi $K + RM_3 = P + (K + P = RMD)_3$
(tu priezvisko Buno v lokáli sg. mužského rodu),
Jarova žena Stančíkova $\underline{K}_3 + A + P_3 = RMD$
po Janovi manželka Durcovi $\underline{K}_3 + A + P_3 = <RMD>$
po Gustínovi Malárovi žena $(\underline{K} + P)_3 + A$
Janova Malárova manželka $(\underline{K} + P = RMD)_3 + A$
po Samkovi Michalcovi žena $(\underline{K} + P = <RMD>)_3 + A$
Janova Medňanského manželka $(\underline{K} + P = <RMD>)_3 + A$
Jana Mikulca manželka $(\underline{K} + P = <RMD>)_3 + A$
Durcova Igorova manželka $(P + K)_3 + A$
manželka Janka Zemana z Durcéch dolini $A + (\underline{K} + P = RMD + CH^p)_3$
Lacova Václavkova žena z Drgoněch dolini $(\underline{K} + P = RMD)_3 + A + CH^p$
Jara Durca Hrackích manželka $(\underline{K} + P + RM = MD)_3 + A$
po Janovi Michalcovi Juríčkéch (žena) $(\underline{K} + P = <RMD> + RM = MD)_3 + {}^0A$
po Nebohom Samkovi Kováčovi žena $(CH^v + \underline{K} + P = RMD)_3 + A$
Jana Gašparová (Palova Durcova žena) $K + P_1 = RMD + {}^0[(\underline{K} + P = <RMD>)_3 + A]$
(tu priezvisko Durec),

svokra (*nevesta Samka Medňanského* $A + (\underline{K} + P = <RMD> : RMD)_5$),
zaťa (*z Koščálovej dolini Vlaďimíra Medňanského svokra* $(CH^p + K + P)_8 + A$).

Priezviská sa pri nepriamom pomenovaní nachádzajú v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu odvodeného príponou *-ova* (*Machalova céra, Machalova žena, Božena Milanova Sadlonova*, *Anka Jarkova Stančíkova, Danka Stančíkova Jarkova*, *Jarova žena Stančíkova, Janova Malárova manželka, Durcova Igorova manželka, Lacova Václavkova žena z Drgoněch dolini, Jana Gašparová (Palova Durcova žena)*), v genitíve singuláru substantíva mužského rodu (*manželka Vila Vašku, manželka Jana Mikulca, Jana Mikulca manželka, manželka Janka Zemana z Durcéch dolini, Jara Durca Hrackích manželka*), v genitíve plurálu substantíva mužského rodu (*sestra Robekovcov*), v genitíve singuláru substantíva ženského rodu, ktorý má tvar adjektíva (*Lenka Galandáková céra Milki Pražjenkovej*), v genitíve singuláru substantíva mužského rodu adjektívneho pôvodu (*Mednanského svokra*, *nevesta Samka Medňanského, z Koščálovej dolini Vlaďimíra Medňanského svokra, Janova Medňanského manželka,* privlastňovanie osobám, ktoré sú pomenované vlastným menom v podobe adjektíva, sa vyjadruje genitívom), v lokáli singuláru substantíva mužského rodu (*žena po Bunovi, Jana Buněch po Ivanovi Bunovi, po Janovi manželka Durcovi*, *po Gustínovi Malárovi žena*, *po Samkovi Michalcovi žena, po Janovi Michalcovi Juríčkéch (žena), po Nebohom Samkovi Kováčovi žena*), priezvisko je súčasťou vety, v ktorej sa nachádza v inštrumentáli singuláru substantíva mužského rodu (*čo mala z Bunčákom decko*). (Vetnému živému menu *čo mala z Bunčákom decko* priraďujeme model P_3, hoci by mohlo ísť aj o individuálnu charakteristiku.)

Rodinné meno

Funkčné členy rodinné meno v živých osobných menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvorčlen-ných	V päť-členných	Spolu
RM_1		3	2			5
$RM_1 = P$		2				2
$<RM_1> = P$				1		1
RM_3	2	1	5			8
$RM_3 = MD$		2				2
$(RM = MD)_3$		1	5	2		8
$RM_3 = P$	1	7	2<<	1	3	14
$*RM_3 = P$		2	1			3
$RM_3 = <P>$			1			1
$<RM_3> = P$		2	1	2		5
$(<RM> = P)_3$			1			1
$(RM)_5$			1			1
$(RM = MD)_5$			1			1
$RM_{1/55} = P$	1		1			2
Spolu	4	20	21	6	3	54

Funkčné členy rodinné meno sa líšia v modeloch v týchto prípadoch:

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
RM_1		2 !	2			4 !
$RM_3 = MD$		1 !				1 !
$(RM = MD)_3$		1	4 !	2		7 !
$RM_3 = P$	1	5 !	2	1	2 !	11 !

Funkčný člen rodinné meno v triede vydatých v Černochovom Vrchu obsahuje 46 modelov a 52 živých mien (4 jednočlenné modely a živé mená, 16 dvojčlenných modelov a 20 dvojčlenných živých mien, 18 trojčlenných modelov a 19 živých mien, 6 štvorčlenných modelov a živých mien a 2 päťčlenné modely a 3 živé mená). Najviac je v modeloch a živých menách zastúpený v Černochovom Vrchu (22 modelov a 24 živých mien s FČ RM), najmenej v Drgoňovej doline (10 modelov a 11 živých mien s FČ RM) (v Durcovej doline je 16 modelov a 17 živých mien s FČ RM).

Okrem dvoch trojčlenných modelov a živých mien

(*tetka Klimáčkéch Pakaněch* $A - RM_3 = P + RM_1$

Betka Michalcéch Jánošéch $\underline{K} + <RM_3> = P + RM_3 : <MD>$)

sa FČ RM v modeloch a živých osobných menách nachádza len raz. V dvoch prípadoch, keď živé meno a model majú dva funkčné členy rodinné meno, jedno z FČ RM obsahuje antropobázu priezviska manžela, druhé je starým prímenom otca alebo manžela. FČ RM je najviac v trojčlenných (21) a dvojčlenných (20) živých osobných menách. Pri FČ RM prevláda príbuzenská motivácia podľa manžela (42, čo predstavuje 77,78 %) nad motiváciami podľa otca (8), svokra (2) a svokry (2).

Funkčný člen rodinné meno, ktorý má antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska, je najčastejší z funkčných členov RM v triede vydatých v Černochovom Vrchu. Je v 26 modeloch a 29 živých menách (najviac sa objavuje v Černochovom Vrchu – 12 modelov a 13 živých mien, najmenej v Durcovej doline – 7 modelov a živých mien, v Drgoňovej doline je 8 modelov a 9 živých mien s FČ RM = P). Okrem troch modelov a živých mien s rodinným menom s príbuzenskou motiváciou podľa otca

(*Jana Gašparéch* $K + RM_1 = P$
Danka Buněch $\underline{K} + RM_1 = P$
Vierka Buněch Gustínova Vierina $\underline{K} + \langle RM_1 \rangle = P + \underline{K}_1 + K_{11}$)

a dvoch modelov a živých mien s rodinným menom s príbuzenskou motiváciou podľa svokry (*Kohútička* $RM_{1/55} = P$
Milka Michalcová Kohútikéch $\underline{K} + P_3 = \langle RMD \rangle + RM_{1/55} = P$)

majú modely a živé mená s FČ RM = P príbuzenskú motiváciu podľa manžela

(*Čubanáčka* $RM_3 = P$
teta Ideséch $A - RM_3 = P$
Vlasta Urbančíkéch $K + RM_3 = P$
Anička Čubanáčka $\underline{K} + RM_3 = P$
Anka Čubanáčka $\underline{K} + RM_3 = P$
Danka Klimáčkéch $\underline{K} + RM_3 = P$
Kristína Michalcéch $K + \langle RM_3 \rangle = P$
Kristínka Michalcéch $\underline{K} + \langle RM_3 \rangle = P$
Betka Malárech $\underline{K} + {}^*RM_3 = P : \langle MD \rangle$
Všetulka u Vankov $RM_3 = P + MD$
Malárka Sobotárka $RM_3 = P + CH^z$
Malárka čo bol v Chirane Sklanník ${}^*RM_3 = P + CH^z{}_3$
teta Bunikéch Milanova $A - RM_3 = \langle P \rangle + K_3$
tetka Klimáčkéch Pakanéch $A - RM_3 = P + RM_1$
Danka Stančíkova Jarkova $K + RM_3 = P + \underline{K}_3$
Betka Michalcéch Jánošéch $\underline{K} + \langle RM_3 \rangle = P + RM_3 : \langle MD \rangle$
Betka Malárech z Durcéch dolini $(\underline{K} + {}^*RM_3 = P) : MD + CH^p$
po Samkovi Michalcéch žena $(\underline{K} + \langle RM \rangle = P)_3 + A$
Jana Buněch po Ivanovi Bunovi $K + RM_3 = P + (K + P = RMD)_3$
Jana Michalcéch Chlanničkára žena $K + \langle RM \rangle_3 = P + CH^z{}_3 + A$
Buněch Viera z Drgoněch dolini (Gustínova) $\langle RM_3 \rangle = P + K + CH^p + {}^0\underline{K}_3$
paňi Zuska Stančíkova pri obchoďe z Drgoněch dolini $A - \underline{K} + RM_3 = P + CH^p/-MD + CH^p$
paňi Zuska Stančíkova pri hasičárni z Drgoněch dolini $A - \underline{K} + RM_3 = P + CH^p/-MD + CH^p$
Lukáčéch Zuska po Janovi Mlinárovi vdova $RM_3 = P + \underline{K} + (\underline{K} + CH^z/RMD)_3 + A$).

Funkčný člen má tvar kolektívneho posesíva, pri priamom pomenovaní môže mať aj tvary nominatívu sg. substantíva ženského rodu vytvoreného príponou *-ka* z mužského priezviska a nominatívu singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu vytvoreného príponou *-ova*. Prechyľovacia prípona *-ova* má maritonymickú funkciu, prípona *-ka* väčšinou tiež.

Aj živé meno *Kohútička*, pri ktorom informátori uviedli, že je motivované priezviskom otca svokry, predpokladá živé meno (už tu nebývajúceho či nebohého) manžela podľa matky, veď z lokality máme doložené živé meno syna pomenovanej *Kohútikov sin* $RM_{11/1}$ + A.

V jednom prípade rodinné meno vzniklo formálnou zmenou antropobázy priezviska – *Bunikéch.*

Funkčný člen rodinné meno, ktorý má antropobázu zhodnú s antropobázou mena domu, je v 9 modeloch a 11 živých menách. Najčastejšie je v Černochovom Vrchu (6 modelov a 7 živých mien), v Drgoňovej doline a Durcovej doline je v každej z nich zastúpený po dvoch v modeloch a živých menách. V Durcovej doline je jeden model a jedno živé meno s FČ RM = MD s príbuzenskou motiváciou svokra (*nevesta Jara Hrackích* A + $(\underline{K} + RM = MD)_5$). Ostatné modely a živé mená s FČ RM = MD majú motiváciu podľa manžela:

Pakanka po Janovi	$RM_3 = MD + \underline{K}_3 : MD$
Pakanka po Jurovi	$RM_3 = MD + \underline{K}_3 : MD$
po Janovi Pavlovích	$(\underline{K} + RM = MD)_3$
vdova po Jurovi Pakanovi	$A + (\underline{K} + RM = MD)_3$
po Jurovi Pakanovi žena	$(\underline{K} + RM = MD)_3 + A$
po Janovi Pakanovi (žena)	$(\underline{K} + RM = MD)_3 + {}^0A$
žena po Vladovi Trubačovi	$A + (\underline{K} + RM = MD)_3$
Vladova Hájnikéch manželka	$(\underline{K} + RM = MD : \langle MD \rangle)_3 + A$
po Janovi Michalcovi Juríčkéch (žena)	$(\underline{K} + P = \langle RMD \rangle + RM = MD)_3 + {}^0A$
Jara Durca Hrackích manželka	$(\underline{K} + P + RM = MD)_3 + A$.

Funkčný člen rodinné meno, ktorého antropobáza je i v mene domu, je väčšinou súčasťou opisného živého mena, kde má tvar kolektívneho posesíva (*Hrackích, Hájnikéch* – vo funkcii posesívneho adjektíva a genitívu, *po Pavlovích, po Juríčkéch* – vo funkcii lokálu) alebo tvar lokálu singuláru mužského rodu (*po Pakanovi, po Trubačovi*). Tam, kde je v živých menách rodinné meno časťou s priamym pomenovaním, je v tvare nominatívu singuláru ženského rodu a je utvorené od mužskej podoby prechyľovacou príponou *-ka* s vyjadrením vzťahu k manželovi (*Pakanka*).

Funkčný člen rodinné meno, ktorý nemá antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska ani s antropobázou mena domu, je v 14 živých menách.

Nositeľky živých mien

Pavlišéch	RM_3
Pavliška	$RM_3 : MD$
Kača Pavliška	$\underline{K} + RM_3$
	(možno modelovať aj ako $\underline{K} + (RM_3 : MD)$)

a

Michalcová Alžbeta Jánošéch	$P_3 = \langle RMD \rangle + K + RM_3 : \langle MD \rangle$
Michalcová Betka Jánošéch	$P_3 = \langle RMD \rangle + \underline{K} + RM_3 : \langle MD \rangle$
Betka Michalcéch Jánošéch	$\underline{K} + \langle RM_3 \rangle = P + RM_3 : \langle MD \rangle$

bývajú ako jediné v dome, preto je meno domu odvodené od živého mena ich osoby (*Pavliške; U Čubanákov, Betke Jánošéch Michalcovej z Černochového vrchu*). Ich FČ RM tvoria prechod medzi RM a RM = MD.

Ženy s FČ rodinné meno s príbuzenskou motiváciou podľa otca nebývajú v dome otca, teda RM nie je v mene domu:

Jastrabova céra $RM_1 + A$
Pakanová z Durcovej dolini $RM_1 + CH^p$
Pakanová z Durcéch dolini $RM_1 + CH^p$
Labanova céra Michalcová $RM_1 + A + P_1$
tetka Klimáčkéch Pakanéch $A - RM_3 = P + RM_1$.

U osôb so živými menami s FČ rodinné meno podľa manžela a svokra s antropobázou *Pakan* v Durcovej doline (*Ivanova Pakanéch manželka* $(K + RM)_3 + A$
Janova Pakanova manželka $(\underline{K} + RM)_3 + A$
Janova Pakanéch nevesta $(\underline{K} + RM)_5 + A$) ako samostatné meno rodiny funguje aj pomenovanie *Pakanéch*, ale meno domu *Pakanovom* nie.

Meno domu

Meno domu v živých osobných menách

FČ	V jednočlenných	V dvojčlenných	V trojčlenných	V štvorčlenných	V päťčlenných	Spolu
$MD = CH^p$	–	–	–	2	–	2
^0MD	–	–	–	1	–	1
MD	–	3	–	–	–	3
Spolu	–	3	–	3	–	6

Meno domu v modeloch sa líši v týchto prípadoch:

FČ	V jednočlenných	V dvojčlenných	V trojčlenných	V štvorčlenných	V päťčlenných	Spolu
MD	–	2 !	–	–	–	2 !

V triede vydatých v Černochovom Vrchu meno domu obsahujú dva dvojčlenné modely a tri dvojčlenné živé mená a tri štvorčlenné modely a živé mená, a to len v jednej časti (Drgoňova dolina).

FČ meno domu, ktorého antropobáza vychádza z charakteristiky podľa bydliska, ale v mene domu v živom osobnom mene je iná predložka ako v samostatnom pomenovaní domu, je v dvoch modeloch a živých menách:

pani Bunová Imrichova spot skalki $A - P_3 + K_3 = RMD + MD = CH^p$
Dušanova manželka ze Mlína (Anna) $K_3 + A + MD = CH^p + {}^0K$.

FČ sú v genitíve singuláru substantíva ženského a mužského rodu, obsahujú predložky *spot* a *ze*. V prvom živom mene je FČ vyjadrením polohy bydliska, v druhom budovy bydliska – mlyna, pričom má nespisovnú podobu – *mlína*.

Meno domu, ktorého antropobáza neobsahuje antropobázu priezviska ani rodinného mena nositeľa mena a ktoré nevychádza z charakteristiky podľa pôvodu a bydliska, je v dvoch dvojčlenných modeloch a troch dvojčlenných živých menách:

(*Všetulka u Vankov* $RM_3 = P + MD$
Všetulová u Vankov, *Všetulová od Vankov* $P_3 = RMD + MD$)

a v jednom štvorčlennom modeli a živom osobnom mene, kde sa využíva fakultatívne

(*Anna Všetulová Pilková (U Vankov)* $K + P_3 = RMD + P_1 + {}^0MD$).

Má podobu genitívu plurálu substantíva mužského rodu. *U Vankov* je názov menšej osady, ktorého názov vznikol z priezviska jej niekdajších obyvateľov. Okrem predložky *u* sa tu stretávame i s predložkou *od*.

Individuálna charakteristika

Funkčné členy individuálna charakteristika v živých osobných menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
CH^v_3		1	1	1		3
CH^v_6			1			1
CH^z	1	1	2			4
CH^z_3	1	1	3	2		7
CH^z_3/RMD		1			1	2
CH^z_6		1				1
CH^p	1	6	2	3	2	14
CH^p/-MD				2	2	4
CH^p_{11}		2				2
CH^p_3				1		1
CH^p_8				1		1
CH^n	2					2
Spolu	5	13	9	10	5	42

Počet funkčných členov individuálna charakteristika v modeloch sa líši len v týchto prípadoch:

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
CH^z_3	1	1	2 !	2		6 !
CH^p	1	5 !	2	3	1 !	12 !
CH^p/-MD				2	1 !	3 !
CH^n	1 !					1 !

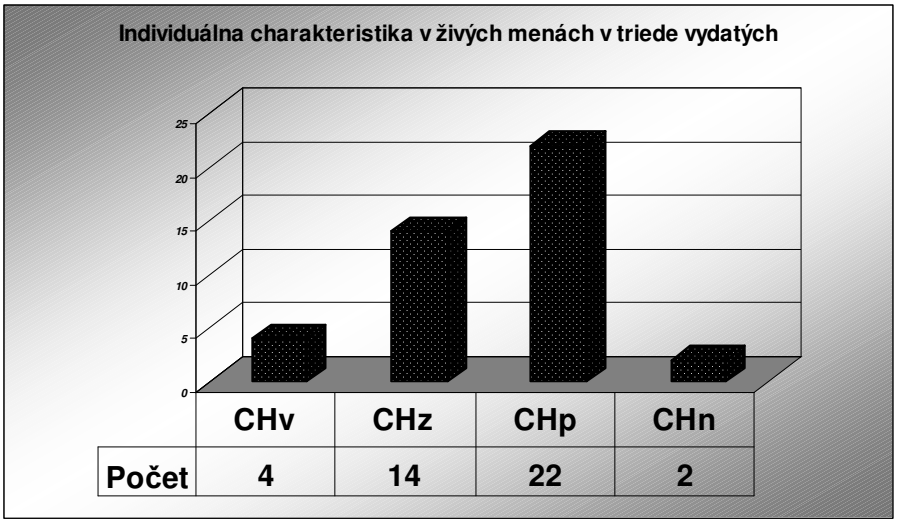

V skupine vydatých žien v Černochovom Vrchu z individuálnych charakteristík v živých osobných menách prevládajú CH^p (52,38 %) nad CH^z (33,33 %), CH^v (9,52 %) a CH^n (4,76 %). Priamych je 57,14 % individuálnych charakteristík (24). Z 18 individuálnych charakteristík s príbuzenskou motiváciou je 13 podľa manžela (72,22 % z CH s príbuzenskou motiváciou a 30,95 % zo všetkých CH v tejto triede), vyskytujú sa charakteristiky syna (2), matky (2) a zaťa (1). Individuálne charakteristiky sa tu objavujú najčastejšie v dvojčlenných živých osobných menách (13), nasledujú štvorčlenné (10) a trojčlenné (9). Najmenej sú zastúpené v jednočlenných a päťčlenných menách (po 5).

S FČ CH sú jednočlenné 4 modely a 5 živých mien, dvojčlenných 12 modelov a 13 živých mien, trojčlenných 8 modelov a 9 živých mien, štvorčlenných 8 modelov a 8 živých mien, päťčlenné 2 modely a 3 živé mená. Jednočlenné a päťčlenné modely s CH sú len v časti Drgoňova dolina.

Dva funkčné členy individuálna charakteristika obsahujú 2 štvorčlenné modely a živé mená a 2 päťčlenné živé mená, jeden päťčlenný model. V jednom štvorčlennom modeli a živom mene je prvý z funkčných členov individuálna charakteristika charakteristikou podľa povolania manžela a druhý vyjadrením miesta bydliska (CH^p/-MD):

vdova po Ondrejovi Riaditelovi spot skalki.

V ďalšom štvorčlennom modeli a živom mene a v päťčlennom modeli s dvoma živými menami je prvá individuálna charakteristika vyjadrením miesta bydliska, ktoré je aj v mene domu, ale keď sa stáva súčasťou živého mena nemení predložku, druhou individuálnou charakteristikou je charakteristika podľa bydliska, ktorou je názov časti Černochovho Vrchu:

Anča Klimáčková ze školi z Durcéch dolini,
paňi Zuska Stančíkova pri obchoďe z Drgoněch dolini,
paňi Zuska Stančíkova pri hasičárni z Drgoněch dolini.

Individuálnu charakteristiku, ktorá by vyjadrovala vlastnosť pomenovanej, sme v tejto lokalite nezaznamenali. Vlastnosť manžela je v Drgoňovej doline v živých me-

nách *Datlova manželka, Božena Datlova manželka* a v Černochovom Vrchu v mene *po Nebohom Samkovi Kováčovi žena.* Vyjadrenie vlastnosti syna je vo vetnom živom mene *Kačka čo má Samka Chorého* (Černochov Vrch).

Funkčný člen individuálna charakteristika podľa zamestnania a záujmov pomenovanej osoby sa nachádza v nominatíve singuláru ženského rodu a je v štyroch živých osobných menách. Tri sú pomenovaním jednej osoby podľa toho, že pomenovaná pracovala v Papradi v obchode:

Obchonníčka CH^z
Irma Obchonníčka (Durcéch) $K + CH^z + {}^0\underline{P}_3$
Irma Durcéch Obchonníčka $K + \underline{P}_3 + CH^z$: <MD>.

FČ CH *Sobotárka* v živom osobnom mene *Malárka Sobotárka* ($RM_3 = P + CH^z$) je podľa náboženstva nositeľky mena, ktorá svätí sobotu, je adventistka.

Je otázne, či v charakteristikách *Obchonníčka* a *Sobotárka* možno ako antropoformanty vyčleniť *-níčka* (od obchod) a *-árka* (od *sobota*), pretože sa mohli proprializovať už v bežnej reči fungujúce apelatívne označenia.

Povolaním manžela je motivované jednočlenné živé osobné meno *Poslancova*, ktoré vzniklo antropoformantom *-ova* s maritonymickou funkciou. Manžel vykonával funkciu poslanca mestského zastupiteľstva. V dvojčlennom živom mene *Malárka čo bol v Chirane Sklanník* ($*RM_3 = P + CH^z_3$) je individuálna charakteristika manžela vyjadrená vedľajšou vetou, podobne ako v trojčlennom živom mene *Jara žena čo chlanničkі predáva* ($\underline{K}_3 + A + CH^z_3$). Zamestnanie mäsiara a stolára je v trojčlenných živých menách manželiek *po Jurovi Masárovi žena* – $(\underline{K} + CH^z)_3 + A$, *Mišova Stolárova žena* – $(\underline{K} + CH^z)_3 + A$ (pri CH *Stolárova* možno vydeliť antropoformant *-ova* s vyjadrením vzťahu k manželovi). Osoba so spomenutým trojčlenným živým menom s vedľajšou vetou má aj štvorčlenné živé osobné meno *Jana Michalcéch Chlanničkára žena* – $K + \langle RM\rangle_3 = P + CH^z_3 + A$. Druhé štvorčlenné živé meno je *vdova po Ondrejovi Riaditelovi spot skalki* – $A + (K + CH^z)_3 + CH^p$/-MD.

Charakteristika podľa zamestnania manžela, ktorá prešla na meno rodiny a meno domu, je v dvoch živých osobných menách tej istej osoby: *vdova po Mlinárovi* – $A + CH^z_3$/RMD, *Lukáčéch Zuska po Janovi Mlinárovi vdova* – $RM_3 = P + \underline{K} + (\underline{K} + CH^z/RMD)_3 + A$.

FČ CH^z_3 je okrem vyjadrenia vedľajšou vetou v tvare posesívneho adjektíva ženského rodu odvodeného príponou *-ova* v nominatíve singuláru (*Mišova Stolárova žena*), substantíva mužského rodu v lokáli singuláru (*po Jurovi Masárovi žena, vdova po Ondrejovi Riaditelovi spot skalki, vdova po Mlinárovi, Lukáčéch Zuska po Janovi Mlinárovi vdova*) a substantíva mužského rodu v genitíve singuláru (*Jana Michalcéch Chlanničkára žena*).

Zamestnanie syna v tvare akuzatívu singuláru mužského rodu je v živom mene, ktoré možno pokladať za eliptické vyjadrenie živého mena (kde sa predpokladá pôvodné živé meno „*Čo má sina Učitela*“ so vzťažným zámenom čo) a ktoré sa začína tvarom tretej osoby indikatívu prézenta verba mať: *má sina Učitela* – $(A + CH^z)_6$.

FČ CH^p v triede vydatých v Černochovom Vrchu vyjadruje pôvod alebo miesto a polohu bydliska. Pôvod je tu vyjadrený:

prezývkou v jednočlennom živom mene v Drgoňovej doline – *Prašská holka,*

ojkonymom v dvojčlennom živom mene v Černochovom Vrchu – *Malková z Rudníka*

a anojkonymom (chotárnym názvom) v dvojčlennom živom mene v Černochovom Vrchu podľa názvu časti Poriadia – *Durcova z Pola.*

Funkčný člen individuálna charakteristika podľa pôvodu je v nominatíve singuláru ženského rodu v prípade antroponyma a v genitíve singuláru mužského alebo stredného rodu v prípade toponyma. Antroponymum *Prašská holka* pozostáva z dvoch slov – adjektíva odvodeného od ojkonyma Praha a českého apelatíva, ktoré je v živom mene štylisticky príznakové.

Miesto bydliska je vyjadrené názvom časti Černochovho Vrchu, ktoré má podobu genitívu singuláru mužského alebo ženského rodu: *Gašparová z Černochovho Vrchu*, *Kača z Durcéch dolini, Pakanová z Durcovej dolini, Pakanová z Durcéch dolini, Betka Malárech z Durcéch dolini, Anča Klimáčková ze školi z Durcéch dolini, Lacova žena z Drgonéch dolini, Lacova Václavkova žena z Drgonéch dolini,Buněch Viera z Drgonéch dolini (Gustínova), paňi Zuska Stančíkova pri obchoďe z Drgonéch dolini, paňi Zuska Stančíkova pri hasičárni z Drgonéch dolini.* Pri časti názvu osady Durcova dolina utvorenej z priezviska sa používa podoba posesívneho adjektíva v ženskom rode odvodená príponou -ova (*z Durcovej dolini*) alebo podoba kolektívneho posesíva (*z Durcéch dolini*).

Miesto bydliska sa vyjadruje tiež názvom budovy alebo polohy domu, ktorý je v genitíve singuláru ženského rodu alebo v lokáli singuláru mužského alebo ženského rodu. Ide o funkčný člen individuálna charakteristika podľa bydliska, ktorá je aj v mene domu, ale keď sa stáva súčasťou živého mena, nemení predložku: *Anča Klimáčková ze školi z Durcéch dolini, paňi Zuska Stančíkova pri obchoďe z Drgonéch dolini, paňi Zuska Stančíkova pri hasičárni z Drgonéch dolini, vdova po Ondrejovi Riaditelovi spot skalki.*

Individuálne charakteristiky podľa pôvodu a bydliska bez príbuzenskej motivácie tvoria až 42,86 % všetkých individuálnych charakteristík v triede a 81,82 % individuálnych charakteristík podľa pôvodu a bydliska v tejto triede v skúmanej lokalite.

Individuálne charakteristiky podľa pôvodu a bydliska s príbuzenskou motiváciou v triede vydatých v Černochovom Vrchu sú: 1. individuálna charakteristika podľa pôvodu matky (antroponymum) (*céra Prašskej holki, Vlasta Prašskej holki*), 2. individuálna charakteristika podľa bydliska zaťa (toponymum) (*z Koščálovej dolini Vlaďimíra Medňanského svokra*), 3. individuálna charakteristika podľa bydliska manžela (toponymum) (*manželka Janka Zemana z Durcéch dolini*).

Individuálna charakteristika s inou motiváciou je v dvoch jednočlenných živých osobných menách predstavujúcich jeden pomenovací (obsahový) model. Viažu sa na udalosti, príhody: prezývka *Flinta* vznikla podľa toho, že v dome jej nositeľky počas domovej prehliadky, v posteli hľadali pušku, flintu, miesto nej tam bola žena (pravdepodobne pomenovaná); prezývka *Jačmenka* je vraj podľa sexuálneho styku s pomenovanou a miesta jeho vykonania („v jačmeni ju pretáhli“). Pri prezývke *Jačmenka* je zreteľné, že vznikla antropoformantom *-ka* z nárečovej podoby apelatíva jačmeň. Pri prezývke *Flinta* sa proprializovalo východiskové apelatívum bez pridania antropoformantu.

Pri individuálnych charakteristikách v triede vydatých v Černochovom Vrchu sa používajú predložky *po* (pri pomenovaní podľa nebohého príbuzného), *z, ze, pri, spot* (pri charakteristikách podľa pôvodu a bydliska).

Medzi nárečové prvky v individuálnych charakteristikách patria neprítomnosť mäkkých spoluhlások (*d* miesto *ď* (*Datlova, Riaditelovi*), *t* miesto *ť* (*Učitela, Datlova, Riaditelovi*), *n* miesto *ň* (*Nebohom*), *l* miesto *ľ* (*Učitela, Datlova, Riaditelovi*)), skupina *šč* miesto *šť* (*z Koščálovej*), *á* miesto dvojhlásky *ia* (*Masárovi, z Koščálovej*), neprítomnosť *ä* (*Masárovi*), zmena *dn* na *nn* (*Obchonníčka, Sklanník, chlanničkі, Chlanničkára*), nárečová podoba vokalizácie predložky z – *ze*, miesto úradných názvov Durcova dolina, Drgoňova dolina používanie tvarov *Durcéch dolina, Drgoněch dolina* (*z Durcéch dolini, z Drgoněch dolini*). Objavujú sa i prípady dôsledného dodržiavania spisovnej normy (*Vlaďimíra Medňanského*).

Apelatívny člen

Apelatívny člen v živých menách

Apelatívny člen	V jednočlenných	V dvojčlenných	V trojčlenných	V štvorčlenných	V päťčlenných	Spolu
žena		3	13 (z toho raz fakultatívne)	4 (z toho raz fakultatívne)	1 (fakul.)	21
manželka		2	11	3		16
vdova		1	2	1	1	5
céra		3	1		1	5
sestra		1				1
svokra		1		1		2
nevesta		–	3			3
sina		1				1
paňi					2	2
pani			1	1		2
teta		1	1			2
tetka			1			1
Spolu		13	33	10	5	61

V triede vydatých v Černochovom vrchu je 61 živých mien a 55 modelov s apelatívnym členom. Dvojčlenných modelov s A je 13, živých mien s A je 13. Trojčlenných modelov s A je 29, z toho 2 s frekvenciou 2 a 1 s frekvenciou 3, živých mien je 33. Štvorčlenných modelov s A je 10, živých mien je 10. Päťčlenných modelov s A je 4, z toho 1 s frekvenciou 2, živých mien je 5. Modely a živé mená s viac ako jedným apelatívnym členom tu nie sú.

Apelatíva sa najviac používajú v trojčlenných živých osobných menách (33), nasledujú dvojčlenné (13) a štvorčlenné (10), najmenej sa používajú v päťčlenných živých osobných menách (5).

Najčastejšie používaný apelatívny člen v živých osobných menách v triede vydatých v osadách Černochovho Vrchu je apelatívum *žena* (34,43 %), nasledujú apelatívne členy *manželka* (26,23 %), *vdova* (8,20 %) a *céra* (8,20 %). Apelatíva označujúce vzťah k žijúcemu alebo nebohému manželovi (*žena, manželka, vdova*) tvoria až 68,85 % apelatívnych členov triedy v Černochovom Vrchu. (Pri pomenovaní podľa nebohého

manžela sa využíva apelatívum *vdova*, ale aj apelatíva *žena* a *manželka*, po ktorých alebo pred ktorými je meno manžela väčšinou v lokáli (*po*...).)

Apelatívne FČ v triede vydatých v Černochovom Vrchu vyjadrujúce príbuzenský vzťah sú k apelatívnym FČ označujúcim titul a oslovenie osoby v pomere 54 : 7. Označenie generačného zaradenia sme tu nezaznamenali. Apelatívny člen predstavujúci oslovenie osoby je v anteponovanej pozícii:

teta Ideséch $A - RM_3 = P$

teta Bunikéch Milanova $A - RM_3 = \langle P \rangle + K_3$

pani Bunová Milanova $A - P_3 = RMD + K_3$

tetka Klimáčkéch Pakanéch $A - RM_3 = P + RM_1$

pani Bunová Imrichova spot skalki $A - P_3 + K_3 = RMD + MD = CH^p$

paňi Zuska Stančíkova pri obchoďe z Drgonéch dolini

$A - \underline{K} + P_3 = RMD + CH^p/\text{-}MD + CH^p$

paňi Zuska Stančíkova pri hasičárni z Drgonéch dolini

$A - \underline{K} + P_3 = RMD + CH^p/\text{-}MD + CH^p$.

Na mužského nositeľa poukazuje jeden apelatívny FČ, ktorý je súčasťou nepriameho pomenovania. Nachádza sa v akuzatíve singuláru, viaže sa na tvar tretej osoby indikatívu prézenta verba mať a pomenúva sa ním matka prostredníctvom syna:

má sina Učitela $(A + CH^z)_6$.

Ostatné apelatívne členy v tejto triede sú v nominatíve singuláru.

Konsonanty v apelatívach majú väčšinou tvrdú, nárečovú výslovnosť (*nevesta, teta, tetka*), pri apelatíve „pani“ sa používa podoba s tvrdým *n*, ale i spisovná, s *ň* (*pani, paňi*).

Apelatívny člen sa spája so všetkými ostatnými funkčnými členmi.

Využitie funkčných členov v živých osobných menách

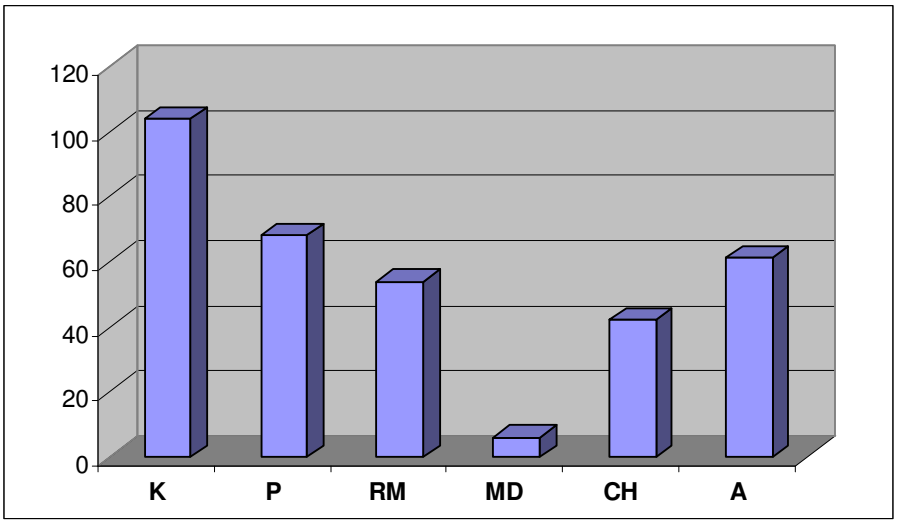

V Černochovom Vrchu v triede vydatých žien je v živých osobných menách z funkčných členov najviac zastúpené rodné meno (31 %), nasledujú priezvisko (20,3 %), apelatívny člen (18,2 %), rodinné meno (16,1 %) a individuálna charakteristika (12,5 %). Meno domu sa v živých menách v tejto triede a lokalite vyskytuje minimálne (1,8 %).

Pomenovacie modely so živými osobnými menami

Model	**Černochov Vrch**	**Drgoňova dolina**	**Durcova dolina**	**Spolu**
Jednočlenné modely				
CH^z		*Obchonníčka*		**1**
CH^z_3		*Poslancova*		**1**
CH^p		*Prašská holka*		**1**
CH^n		*2 Flinta, Jačmenka*		**2**
RM_3			*Pavlišéch*	**1**
RM_3 : MD			*Pavliška*	**1**
RM_3 = P	*Čubanáčka*			**1**
$RM_{1/55}$ = P	*Kohútička*			**1**
P_1	*Brušková*	*2 Pilková, Slezáková*		**3**
$\underline{P}_1$	*5 Bruščena, Durcouka, Zábojníčka, Dugovka, Juráška*	*Slezáčka*		**6**
P_3	*čo mala z Bunčákom decko*			**1**
Dvojčlenné modely				
$(A + CH^z)_6$	*má sina Učitela*			**1**
$A + \underline{K}_3$		*žena Bohušova*		**1**
$A + CH^z_3$/RMD		*vdova po Mlinárovi*		**1**
$A + CH^p_{11}$		*céra Prašskej holki*		**1**
$A – RM_3 = P$			*teta Ideséch*	**1**
$A + P_3$ = RMD			*žena po Bunovi*	**1**
$A + P_7$		*sestra Robekovcov*		**1**
$\underline{K} + \underline{K}_3$	*Beta čo mal Samko*			**1**
$\underline{K} + CH^p$			*Kača z Durcéch dolini*	**1**
$K + CH^p_{11}$		*Vlasta Prašskej holki*		**1**
$(\underline{K} + RM = MD)_3$	*po Janovi Pavlovích*			**1**
$K + RM_1 = P$	*Jana Gašparéch*			**1**

$\underline{K} + RM_1 = P$			*Danka Bunéch*	**1**
$\underline{K} + RM_3$			*Kača Pavliška* $\underline{K} + (RM_3 : MD)$	**1**
$K + RM_3 = P$		*Vlasta Urbančí-kéch*		**1**
$\underline{K} + RM_3 = P$	*2 Anička Čuba-náčka, Anka Ču-banáčka*		*Danka Klimáč-kéch*	**3**
$K + \langle RM_3 \rangle = P$	*Kristína Michal-céch*			**1**
$\underline{K} + \langle RM_3 \rangle = P$	*Kristínka Michal-céch*			**1**
$\underline{K} + {}^*RM_3 = P : \langle MD \rangle$	*Betka Maláréch*			**1**
$\underline{K} + P_1$		*Kveta Valachová za slobonna*		**1**
$\underline{K} + \underline{P}_1$		*Lutka Dekánička*	*Anka Mikovičéch*	**2**
$\underline{K} + P_3$		*Mirka Čečotová*		**1**
$K + P_3 = RMD$	*2 Hana Hracká, Anna Ťašká*			**2**
$\underline{K} + P_3 = RMD$			*Anička Malková*	**1**
$\underline{K} + \langle P \rangle_3 = RMD$		*Anka Malková*		**1**
$\langle K \rangle_3 = RMD + A$		*Marcinova man-želka*		**1**
$CH^v{}_3 + A$		*Datlova manželka*		**1**
$RM_1 + A$	*Jastrabova céra*			**1**
$RM_1 + CH^p$			*2 Pakanová z Durcovej dolini, Pakanová z Durcéch dolini*	**2**
$RM_3 = MD + \underline{K}_3 : MD$	*2 Pakanka po Janovi, Pakanka po Jurovi*			**2**
$RM_3 = P + CH^z$			*Malárka Sobo-tárka*	**1**
${}^*RM_3 = P + CH^z{}_3$	*Malárka čo bol v Chirane Sklan-ník*			**1**
$RM_3 = P + MD$		*Všetulka u Vankov*		**1**
$P_1 + A$	*Machalova céra*			**1**
$\underline{P}_1 + \underline{K}_1$	*Durcovka po Sam-kovi*			**1**
$P_1 + CH^p$	*Malková z Rudníka*			**1**
$\underline{P}_1 + CH^p$	*Durcova z Pola*			**1**
$P_3 + A$	*Machalova žena*			**1**
$P_3 = RMD + CH^p$	*Gašparová z Čer-*			**1**

	nochovho vrchu			
P_3 = RMD + MD		*2 Všetulová u Vankov, Všetulová od Vankov*		**2**
$<P>_8$ + A	*Mednanského svokra*			**1**

Trojčlenné modely

A + ($\underline{K}$ + RM = MD)$_3$	*vdova po Jurovi Pakanovi*	*žena po Vladovi Trubačovi*		**2**
A + $\underline{K}_3$ + P_1		*žena Bohušova Matiášovská bola*		**1**
A + ($\underline{K}$ + P = RMD)$_3$			*manželka Vila Vašku*	**1**
A + ($\underline{K}$ + P = <RMD>)$_3$			*manželka Jana Mikulca*	**1**
A + ($\underline{K}$ + RM = MD)$_5$			*nevesta Jara Hrackích*	**1**
A + ($\underline{K}$ + P = <RMD> : RMD)$_5$		*nevesta Samka Medňanského*		**1**
A – RM_3 = <P> + K_3		*teta Bunikéch Milanova*		**1**
A – RM_3 = P + RM_1			*tetka Klimáčkéch Pakanéch*	**1**
A – P_3 = RMD + K_3		*pani Bunová Milanova*		**1**
$\underline{K}_3$ + A + $CH^z{}_3$	*Jara žena čo chlannički predáva*			**1**
$\underline{K}$ + $\underline{K}_3$ + A		*Kača Palova žena*		**1**
$\underline{K}$ + ($\underline{K}$ + CH^v)$_6$	*Kačka čo má Samka Chorého*			**1**
K + (K + <P> = RMD : MD)$_3$		*Božena Milanova Sadlonova*		**1**
$\underline{K}$ + ($\underline{K}$ + P = RMD : RMD)$_3$		*Anka Jarkova Stančíkova*		**1**
K + CH^z + $^0\underline{P}_3$		*Irma Obchonníčka (Durcéch)*		**1**
K + $CH^v{}_3$ + A		*Božena Datlova manželka*		**1**
($\underline{K}$ + CH^z)$_3$ + A	*2 po Jurovi Masárovi žena, Mišova Stolárova žena*			**2**
($\underline{K}$ + *RM_3 = P) : MD + CH^p			*Betka Maláréch z Durcéch dolini*	**1**
$\underline{K}$ + <RM_3> = P + RM_3 : <MD>	*Betka Michalcéch Jánošéch*			**1**
K + RM_3 = P + $\underline{K}_3$		*Danka Stančíkova Jarkova*		**1**

		(mohlo by byť aj K + P_3 = RMD + $\underline{K}_3$		
K + $\underline{P}_3$ + CH^Z : <MD>		*Irma Durcéch Obchonníčka*		**1**
$\underline{K}$ + P_3 = <RMD> + $RM_{1/55}$ = P	*Milka Michalcová Kohútikéch*			**1**
($\underline{K}$ + $P_{[3]}$) : <MD> + A	*Mila Pražjenková vdova*			**1**
$\underline{K}_3$ + A + CH^p		*Lacova žena z Drgoněch dolini*		**1**
$\underline{K}_3$ + A + P_3 = RMD		*Jarova žena Stančíkova*		**1**
$\underline{K}_3$ + A + P_3 = <RMD>		*po Janovi manželka Durcovi*		**1**
(K + RM)$_3$ + A			*Ivanova Pakanéch manželka*	**1**
($\underline{K}$ + RM)$_3$ + A			*Janova Pakanova manželka*	**1**
($\underline{K}$ + RM = MD)$_3$ + A	*po Jurovi Pakanovi žena*			**1**
($\underline{K}$ + RM = MD : <MD>)$_3$ + A		*Vladova Hájnikéch manželka*		**1**
($\underline{K}$ + RM = MD)$_3$ + ^{0}A	*po Janovi Pakanovi (žena)*			**1**
($\underline{K}$ + <RM> = P)$_3$ + A	*po Samkovi Michalcéch žena*			**1**
($\underline{K}$ + P)$_3$ + A	*po Gustínovi Malárovi žena*			**1**
($\underline{K}$ + P = RMD)$_3$ + A			*Janova Malárova manželka*	**1**
($\underline{K}$ + P = <RMD>)$_3$ + A	*po Samkovi Michalcovi žena*	*Janova Medňanského manželka*	*Jana Mikulca manželka*	**3**
($\underline{K}$ + RM)$_5$ + A			*Janova Pakanéch nevesta*	**1**
RM_1 + A + P_1	*Labanova céra Michalcová*			**1**
P_1 + P_3 = RMD + K		*Robeková Václavková Vilma*		**1**
(P + K)$_3$ + A			*Durcova Igorova manželka*	**1**
P_3 = <RMD> + K + RM_3 **: <MD>**	*Michalcová Alžbeta Jánošéch*			**1**
P_3 = <RMD> + $\underline{K}$ + RM_3 : <MD>	*Michalcová Betka Jánošéch*			**1**

Štvorčlenné modely

$A + (K + CH^z)_3 + CH^p/\text{-}MD$		*vdova po Ondrejovi Riaditelovi spot skalki*		**1**
$A + (\underline{K} + P = RMD + CH^p)_3$			*manželka Janka Zemana z Durcéch dolini*	**1**
$A - P_3 + K_3 = RMD + MD = CH^p$		*pani Bunová Imrichova spot skalki*		**1**
$\underline{K} + \langle RM_1 \rangle = P + \underline{K}_1 + K_{11}$		*Vierka Buněch Gustínova Vierina*		**1**
$K + RM_3 = P + (K + P = RMD)_3$			*Jana Buněch po Ivanovi Bunovi*	**1**
$K + \langle RM \rangle_3 = P + CH^z_3 + A$	*Jana Michalcéch Chlanničkára žena*			**1**
$\underline{K} + P_3 = RMD + CH^p/\text{-}MD + CH^p : \langle MD \rangle$			*Anča Klimáčková ze školi z Durcéch dolini*	**1**
$K + P_3 = RMD + P_1 + {}^0MD$		*Anna Všetulová Pilková (u Vankov)*		**1**
$K_3 + A + MD = CH^p + {}^0K$		*Dušanova manželka ze Mlína (Anna)*		**1**
$(\underline{K} + P + RM = MD)_3 + A$			*Jara Durca Hrackích manželka*	**1**
$(\underline{K} + P = RMD)_3 + A + CH^p$		*Lacova Václavkova žena z Drgonéch dolini*		**1**
$(\underline{K} + P = \langle RMD \rangle + RM = MD)_3 + {}^0A$	*po Janovi Michalcovi Juríčkéch (žena)*			**1**
$(CH^v + \underline{K} + P = RMD)_3 + A$	*po Nebohom Samkovi Kováčovi žena*			**1**
$(CH^p + K + P)_8 + A$	*z Koščálovej dolini Vlaďimíra Medňanského svokra*			**1**
$\langle RM_3 \rangle = P + K + CH^p + {}^0\underline{K}_3$		*Buněch Viera z Drgonéch dolini (Gustínova)*		**1**

Päťčlenné modely

A – $\underline{K}$ + RM_3 = P + CH^p/-MD + CH^p		*2 paňi Zuska Stančíkova pri obchoďe z Drgoněch dolini, paňi Zuska Stančíkova pri hasičárni z Drgoněch dolini*		**2**
K + P_1 = RMD + ^{0}[($\underline{K}$ + P = <RMD>)$_3$ + A]	*Jana Gašparová (Palova Durcova žena)*			**1**
K + P_3 + A + ($\underline{K}$ + $P_{[3]}$)$_{11}$	*Lenka Galandákoová céra Milki Pražjenkovej*			**1**
RM_3 = P + $\underline{K}$ + ($\underline{K}$ + CH^z/RMD)$_3$ + A		*Lukáčéch Zuska po Janovi Mlinárovi vdova*		**1**

Záver

Živé pomenovanie vydatých ženských osôb v osadách Černochovho Vrchu je rovnako pestré ako živé mená ženatých mužov. Z funkčných členov je tu najviac zastúpené rodné meno a priezvisko. Je tu vysoké zastúpenie pomenovacích modelov s frekvenciou 1. Najfrekventovanejším modelom je jednočlenný model s funkčným členom $\underline{P}_1$ (priezvisko podľa otca v tvare s nárečovým sufixom *-ka*, *-čena*), patrí však k nemu len 6 živých osobných mien.

V budúcnosti bude užitočné zistiť, či sa pri živých menách v osadách Černochovho Vrchu zachová rozmanitosť alebo či budú niektoré modely produktívnejšie.

Literatúra:

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 416 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov.* Martin : Osveta, 1983. 660 s.

Ozvláštňovanie sujetovej línie v prozaickej tvorbe Jána Červeňa*

Viktoria Kissová

Predmetom štúdie je interpretačne ladený exkurz do prozaickej tvorby Jána Červeňa. Ten ako prototyp básnika sujetu uplatňoval špecifické metódy ozvláštňovania sujetovej línie, ktoré následne generovali vysoké estetické kvality jeho tvorby. Zameriame sa na podrobnú analýzu vybranej novely *Modrá katedrála,* jej akustickej, vizuálnej a symbolickej roviny. Výsledky hermeneutického ponoru sa v závere pokúsime generalizovať a prostredníctvom uplatnenia metódy fikčných svetov formulovať základné typologické črty jeho tvorby.

Na invenčnosť **zvukovej organizácie** Červeňovej novely poukázal už S. Šmatlák (1949, s. 13 – 23) vo svojich interpretačných sondách do Červeňovej prózy. Podľa nášho názoru akustický prvok tvorí ďalšiu rovinu imaginatívneho potenciálu, ktorý generuje Červeňova poetika.

Štruktúrna teória umeleckého diela poľského filozofa a estetika R. Ingardena vychádza z fenomenologickej filozofie. Z hľadiska orientácie nášho výskumu je zaujímavý jeho prístup k vrstve zvukových útvarov, ktoré považuje za jednu zo štyroch konštitutívnych zložiek umeleckého diela. Podľa Hamana (1999, s. 110 – 112) Ingarden chápe vrstvy zvukových útvarov, ale aj vrstvy ako jazykových významov predovšetkým v zmysle ich schopnosti evokovať, vyvolávať predstavu. V ich evokačnej sile podľa neho spočíva ich základná funkcia. Evokačnú silu a imaginatívny potenciál vnímame ako dva základné atribúty prózy Jána Červeňa.

Možno uviesť viaceré príklady:

> *„Igor sa tomu vysmial:*
> *– Na šibenici,* ***haha****! Zlodejské oči,* ***haha****! Ako ti to prišlo na um? Utekal preč a len sa neustále smial. Smiech za ním vial ako plášť: haha, haha!“* (Červeň, 1998, s. 85).
> *„****Pí,´*** *zapišťala myš a mihla sa cez miestnosť, ktorá sa vo svojej prázdnote zdala neobyčajne veľká“* (tamže, s. 87).
> ***„Huhú,*** *Júlia,* ***huhú,“*** *volal na ňu kedysi dávno chlapec Igor a hádzal kamene za veveričkami* (tamže, s. 89).
> *„****Tralala,*** *spieva si a deň okolo neho čím ďalej, tým viacej nadobúda farbu zadymenej slonoviny.*
> ***Tralala*** *– ozývalo sa to celým domom.“* (Tamže, s. 95.)
> *„– **Ľaľa, ľaľa**, aké je to pekné!”* (Tamže, s. 95.) (Zv. V. K.)

* Tento príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu *Koncept možných svetov a jeho uplatnenie v literárnej teórii*, ktorý je podporený Grantom mladých Univerzity Komenského – Grant UK č. 83/2009. Vo svojej pôvodnej podobe bol súčasťou dizertačnej práce Typologické špecifiká prózy tzv. básnikov sujetu (2009).

Zvýšený výskyt citoslovcových a zvukomalebných slov poukazuje na skutočnosť, že nejde o náhodný prvok kompozičnej štruktúry, ale o systémovú zložku, ktorá sa výraznou mierou zúčastňuje na výslednom čitateľskom dojme. Ak si kladieme otázku, aký cieľ autor ich výskytom sleduje, akým spôsobom kvalitatívne pretvárajú charakter fikčného sveta prózy, prichádzame k záveru, že práve ony vyvažujú deficitný, úzkostný významový pól, v ktorom sa postavy novely pohybujú.

Zvierací (myš, sova, hmyz – muchy, pavúk) a rastlinný svet (kvety – zvonec, tráva) sú oživeným, antropomorfizovaným priestorom, ktorý odkazuje na minulý svet detstva. Asociačne sa spájajú s predstavou nevinnej, čistej detskej hravosti a nadšenia zo sveta, ktorý je spätý s pólom radostného prežívania. Vytvárajú opozíciu minulého a súčasného, kde minulé predstavovalo sféru bezpečia a radosti, súčasné reprezentuje svet ohrozenia, kde je nevyhnuté o plnohodnotnú existenciu bojovať. Súčasnosť je svetom, v ktorom sa dopúšťame chýb a následne trpíme pocitmi viny za svoje činy.

Práve zvuky spolu s farbami a vôňami synesteticky vytvárajú svet detskej imaginácie, hravosti a sú najvýraznejším svedectvom autorovej kreativity. Na bezpečný ostrov detstva sa vraciame práve prostredníctvom senzitívnejšieho vnímania, kde sa našimi rovnocennými komunikačnými partnermi stávajú zdanlivo nepatrné bytosti.

> *„Za priateľov mal len predmety, alebo zvieratá, ktoré sa nebáli jeho ošúchaného kabáta. Tak sa pamätá napríklad veľmi dobre na malého pavúka... Vídali sme sa každý deň a vyrozprávali sme si svoje príhody. Ja som mu najčastejšie hovorieval o modrej katedrále, aká je krásna a ako ma k sebe vábi. Počúval pozorne a mal som ho rád.“* (Tamže, s. 110.)

Postava Igora Lamberta ako prvok tematického plánu postáv zostáva monadicky izolovanou štruktúrou. Najskôr ho od ostatných ľudí oddeľoval jeho morálny priestupok, avšak ani zmena v jeho hodnotovej orientácii neviedla k jeho integrácii. Najbližšie mu je postava Júlie, ako snúbenicu a neskôr manželku Albína Gúta ju však jej spoločenská rola vymedzuje mimo sféry dostupného. V Igorovi sa tento potenciálny konflikt neaktualizuje, rešpektuje a potvrdzuje exitujúcu situáciu, napriek tomu, že si je vedomý, že Júlia nie je k Albínovi emocionálne pripútaná, ale vzťah k nemu považuje za svoju povinnosť.

Postava malého pavúka sa stáva okrem Júlie jediným dôverníkom, ktorému sa Igor zveruje so svojím snom o modrej katedrále. Svetu hmyzu je prejavená väčšia dôvera než svetu ľudí.

Dôkazom tézy o synestetickom spájaní vnemov rôzneho pôvodu je aj významovo exponovaný záver novely *Modrá katedrála.* Prichádzajúca povodeň, ktorá prináša Igorovi smrť je osadená do významového poľa charakterizovaného sakrálnym, naň sa viažu aj príslušné motívy zvonov, zvukomalebné slová evokujúce zvuk zvonov, vôňu kadidla. Tieto sa v záverečnom akorde spoja, aby sémanticky vygradovali moment vnemu vlastnej duše, po ktorom nasleduje smrť.

> *„Tenké prúdy mútnej vody sa krútili okolo jeho údov a švitorili. Zazneli zvony: bim, bam a Igor pocítil ich kolembavý zvuk na perách a v očných jamkách. Bim, bam preniklo k nemu cez ružové pary a kadidlový dym, ach, aká zvláštna*

vôňa, aká zvláštna kostolná vôňa! V prsiach cítil svoju dušu, prvý raz vo svojom živote ju cítil, bol to ten kolembavý zvuk a tá vôňa. Bim, bam – spievali zvony.“ (Tamže, s. 112.)

Vizuálny rozmer Červeňovej prózy je percepčne nápadným prvkom jeho poetiky. Kvalitatívne adjektíva farieb sú významovo mnohoznačné, neurčité, dotvárajú tak zahmlené obrysy prostredia. Najvýraznejšie sa významová ambivalencia prejavuje pri žltej farbe, ktorá význam nadobúda v závislosti od kontextu, napr. pri opise svätcov vyobrazených na lomených oknách katedrály je to význam kladný.

„Títo svätí boli celý žltí, mali vysoké čelá a trochu šikmé oči, uprostred ktorých sa im v modrom skveli krúžky, podobné prsteňom.“ (Tamže, s. 83.)

V záverečnej kompozičnej časti novely sa prívlastkom žltý charakterizuje nebo, žltá v tomto kontexte anticipuje niečo negatívne, prichádzajúcu ničivú povodeň:

„Popoludní Júlia naraz povedala:
– Hľa, Albín, aké žlté je nebo!
Áno, vskutku, nebo bolo celé žlté, ani čo by ho boli potreli mastnotou. Keď sa naň dívali, zreteľne mohli pozorovať, ako klesá vždy nižšie a nižšie a ako sa rozťahuje. Vtom čosi čľaplo.“ (Tamže, s. 111.)

Motív dažďa sprevádza významovo exponované miesta novely *Modrá katedrála,* stáva sa dôvodom, ktorý Igora privádza do kostola, aby v ňom hľadal úkryt a následne sprevádza mystický zážitok duševného prebudenia. V tomto kontexte je signifikantný aj **motív gotickej katedrály.** Svojím dovtedajším životom kopíroval Igor Lambert horizontálnu líniu spojenú s orientáciou na materiálne (zlodej), gotická katedrála ako sakrálny priestor svojím výrazným vertikálnym smerovaním vytvára polemiku s Igorovým zameraním. Katedrála predstavuje model axiologického priestoru, kde sa transgresiou – prekonávaním horizontálneho, pozemského dostávame k vertikálnemu, transcendentálnemu, ktoré je nositeľom zmyslu.

Vizuálne sa charakter novely *Modrá katedrála* pohybuje v rozmedzí dvoch pólov, hyperficitným, na ktorý sa viaže dominancia modrej a zlatej farby, primárne spojeným s motívmi katedrály a slnka. Modrá a zlatá konotačne podfarbujú princíp svetla, čistoty, jasného života.

„V diamante, totiž v samom slnci, ktoré sa neustále zväčšovalo, bol osadený Igorov obraz!“ (Tamže, s. 107.)

Modrú a zlatú farbu zaraďuje Barbara Suchoń-Chmiel (2006, s. 48) do sféry *sacrum* s odôvodnením, že modré je to, čo je božské, éterické. Modrá však nadobúda u Červeňa aj rozmanitejšie kvality, asociatívne sa viaže aj na minulosť, vyjadrujúc nostalgiu za časom, ktorý nám všetko berie. Ale súhlasíme s tvrdením, že potenciál sacrum je v nej veľmi silno prítomný, modrá je totiž tradične farbou nebies a mora a cez tieto dva princípy poukazuje na nekonečno, na svetlé výšavy a temné hlbiny. Modrá ma však aj svoj

záporný pól, poukazuje na smútok, nešťastie alebo napríklad lož (sľubovať niekomu modré z neba) (Lurker, 2005, s. 303 – 304).

Tradične sa deficitný pól koncentruje na čiernu farbu, jej ohniskom je tma. V próze Jána Červeňa výraznou mierou zasahuje žltú farbu. Opätovne rozvinieme jej analýzu.

> *„Prsia sa mu naplnili rozčúlením, ktoré opíjalo a od ktorého ho začínal bolieť mozog. Videl odrazu: kvety za plotom sú* ***žlté. Fuj, aké škaredé žlté kvety!*** *Musel sa od nich odvrátiť.“* (Tamže, s. 101.) (Zv. V. K.)

Žltá farba sa tradične spája s kladným významovým poľom, asociuje slnko a zlatú farbu, v Číne bola vo význame blaženosti priraďovaná cisárom a mníchom. Aj v antike panovala predstava o Dionýzovi v šafránovo žltom rúchu. Sýta žltá zároveň označuje jeseň, zrelosť a ovocie. V stredovekej duchovnej literatúre odkazuje žltá na „nebeskú radosť“, u Grékov a Rimanov bola zároveň farbou zmyselnosti a tradične v ľudovej symbolike označovala závisť (Lurker, 2005, s. 303 – 304).

Diapazón významov žltej farby má primárne kladný význam. Nóvum Červeňovej poetiky spočíva v prehodnocovaní jej tradičných významov. Určujúcim prvkom je subjekt – vnímateľ a jeho emocionálne rozpoloženie. Noetický subjektivizmus má rozhodujúci vplyv na zobrazenie prostredia, preto aj žltá farba nadobúda v odlišnom kontexte iný význam.

> *„Bránila sa mu a vypytovala sa ho zvedavo: ‚Aký kvet, povedz mi, aký?‘ ‚Veľký, belasý a žltý a červený, vieš? Krásny zvonec, a bude robiť bilin, bilin, haha, haha!‘“* (Tamže, s. 90.)

Ohnisko deficitného pólu v podobe čiernej farby je zároveň symbolom zla. V tejto devalvovanej podobe sa spomína aj v Starom zákone. „Ten, kto sa vlastnou vinou zbaví svojej žiarivej bielej ušľachtilosti, ten bude černejší než sadza. (*Pl* 4, 7 n.)“ (Lurker, 2005, s. 78.)

Práve tento významový pohyb sa realizuje aj v novele *Modrá katedrála*, je implicitne prítomnou súčasťou prehistórie príbehu. Postava Igora Lamberta je vymedzená pomenovaniami ako „povaľač, zlodej, šašo.“ Najvýraznejšie sa identifikovaný protiklad medzi charakterom Igorovej a Albínovej duše realizuje vo farebnej opozícii ich hláv: *„Ich hlavy sa priblížili. Jedna bola biela, druhá tmavá.“* (Červeň, 1998, s. 95).

Sen je popri motíve smrti ťažiskom, ako hovorí S. Šmatlák (1949, s. 91), druhým základným pilierom, ktorý drží klenbu významového ovzdušia prózy Jána Červeňa. Avšak v kresťanskej symbolike nachádzame jeho paralelu v podobe biblického Jakubovho rebríka (Gn 21, 11 nn.). Ten patristika vzťahuje ku Kristovmu krížu, ktorý ľuďom umožňuje výstup k spáse (Lurker, 2005, s. 597). V podobných významových intenciách môžeme vnímať aj motív zvonov ako spojenie neba a zeme.

Jednotlivé ťažiskové motívy Červeňovej poetiky ako napríklad motív katedrály, zvonov, sna a smrti spoločne konvergujú k základnému významovému momentu, ktorým je smerovanie k duchovnému princípu a následný prienik do transcendentálna.

Záverom možno konštatovať, že výsledkom uplatnenia metodologickej osi hermeneutika – koncepcia možných svetov, od ktorej sa interpretácia odvíjala, je skutočnosť, že nahliadanie do vnútornej reality hlavného protagonistu a s ňou súvisiaci efekt ozvláštnenia sú dané špecifickou deformáciou optiky fikcie. Diskontinuita v plynutí sujetu, montážne prestrihy redukujú sujet na sled okamihov, ktoré sa vyznačujú intenzitou výrazu a silnou výpovednou hodnotou. Koncentráciou na okamih, chvíľu sa zdôrazňuje jej estetické zafarbenie, prechody na línii celok – ohnisko/detail podnecujú čitateľskú imagináciu a otvárajú konotačný priestor. James Wood (2008, s. 52) upozorňuje, že požitie detailu slúži na fixovanie impresie a evokáciu. Využitie týchto techník vytvára snovo-imaginitívne ovzdušie Červeňovej prózy a tvorí podstatu „básnenia sujetom".

Literatúra:

ČEPAN, Oskar: *Literárne dejiny a literárna veda.* Bratislava : Veda, 2002, s. 20 – 31.

ČERVEŇ, Ján: *Modrá katedrála.* Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 1998.

HAMAN, Aleš: *Úvod do studia literatury a interpretace díla.* Jinočany : Nakladatelství H & H, 1999.

LURKER, Manfred: *Slovník symbolov.* Praha : Euromedia Group k.s., 2005.

SUCHOŃ-CHMIEL, Barbara: Symbolika farieb v próze Jána Červeňa Modrá katedrála. In: *Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre. (Zborník z vedeckej konferencie.)* Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2006.

ŠMATLÁK, Stanislav: Zvukové kvality v próze Jána Červeňa. In: *Slovo a tvar*, 1949, roč. 3, č. 1., s. 13 – 23.

WOOD, James: *How Fiction Works.* London : Jonathan Cape, 2008.

Filozofické, jazykovedné a metodické východiská pri skúmaní proprií

Ivana Kopásková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Jazyk sa skúma nielen „o sebe“ a „pre seba“, ale aj ako súčasť kultúry a spoločenstva. Vo zvýšenej miere sa to týka vlastných mien, pretože vlastné mená sú do spoločenskokomunikačných vzťahov zapojené užšie a bezprostrednejšie ako apelatíva. Najstaršie záznamy vlastných mien, ktoré často predstavujú prvé historické doklady daného jazyka, oddávna pútali pozornosť bádateľov.

Už v starovekom Grécku, u básnika Hesioda a potom u sofistov, najmä u Protagora a Prodika, sa stretávame s pokusmi vysvetliť mená pomocou etymológie a podať tak charakteristiku všeobecných a aj vlastných mien. Po rovnakej téme siahol aj Platon a o správnosti mien diskutoval v dialógu Kratylos. V prvej časti Sokrates dáva za pravdu Kratylovi, keď hovorí, že určité mená prináležia veciam prirodzene a „nie každý je tvorcom mien, ale jedine ten, kto sa pozerá na prirodzene dané meno, ktoré prináleží každej veci a ktorý vie vkladať jeho tvar do hlások a slabík” (Platón, 1990, s. 589). Postupne však v dialógu robí Sokrates obrat vo svojom stanovisku a priznáva správnosť Hermogenovho tvrdenia, že na vzniku mien sa zúčastňuje dohoda a zvyk, teda slová nie sú v prirodzenom a nevyhnutnom zväzku s vecami, ale sú výsledkom dohody ľudí. Platónov dialóg zastáva významné miesto v dejinách jazykovedy. Sú v ňom nastolené okrem iného poznatky o tom, že tvary slov sa časom menia, že staršia podoba slova ukazuje lepšie jeho pôvod ako jeho neskoršia podoba, že pri výklade slov treba porovnávať príbuzné nárečia.

Na rozdiely medzi apelatívami a propriami v rámci kategórie NOMEN poukázal Aristoteles. Aristoteles tvrdil, že pri vlastných menách sa oslabuje význam ich apelatívnych zložiek.

Stoici (Chrysippos a Diogenes Babylonský) vymedzili vlastné meno ako osobitnú jazykovú kategóriu. Termín vlastné meno použili na označenie indivídua, ktoré má istý význam stelesnený v jeho špecifických vlastnostiach, zatiaľ čo pri apelatívach ide o všeobecné atribúty.

Zavŕšením antického výskumu je vymedzenie vlastného mena Dionysom Thraxom. „Vlastné meno je znakom indivíduovej podstaty, ako napr. Homér či Sokrates. Všeobecné mená sú znakmi všeobecnej podstaty, napr. človek, kôň.“ (Blanár, 2008, s. 13).

Klasické práce z dejín jednotlivých kultúr vyprodukované v 19. storočí vychádzajú z myslenia formovaného Heglovými a Darwinovými myšlienkami. Kultúra je chápaná ako objekt nachádzajúci sa mimo bádateľa. Samotné poznanie sa chápe ako „odkrývanie skrytých zákonitostí (štruktúr) v objekte (kultúre).” (Lotman, 1994, s. 7). Bádateľ, ktorý je vybavený logikou, zastáva taký postoj, ktorý zaručuje pravdivosť.

Čím viac sa predmetom skúmania stával samotný proces skúmania, tým viac sa menil pohľad na bádateľa a aktualizovala sa tradícia, ktorá vedie ku Kantovi. „Predmetom analýzy sa stáva mechanizmus analýzy, poznanie o poznaní." (Lotman, 1994, s. 7). Takáto metodika prenáša pozornosť na subjekt kultúry.

Pohybujúc sa v európskej kultúrnej tradícii popri G. W. F. Heglovi a I. Kantovi je potrebné pripomenúť ďalšieho významného predstaviteľa európskeho filozofického myslenia – G. W. Leibniza.

Fundamentálnou otázkou semiotiky kultúry je generovanie zmyslu. J. Lotman generovaním zmyslu označuje schopnosť kultúry ako celku a rovnako aj schopnosť jej jednotlivých častí produkovať netriviálne nové texty, t. j. texty do istej miery nepredikta-bilné. Neprediktabilný (invariantný) model jednotky generujúcej zmysel zahŕňa jej určitú sebestačnosť, existenciu hranice medzi jednotkou a semiotickým priestorom stojacim mimo neho a rovnako „vstup" a „výstup" (Lotman, 1994, s. 9). Uvedené ponímanie umožňuje definovať štruktúry generujúce zmysel ako semiotické monády. Takouto monádou je nielen kultúra ako celok, ale aj každý do nej začlenený text, vrátane jednotlivej ľudskej osobnosti chápanej ako text. Tak ako vo filozofii G. W. Leibniza je monáda nemateriálna, duchovná substancia, rovnako aj každá semiotická monáda disponuje nie materiálnym, ale semioticko-informačným bytím, a preto použitie akéhokoľvek dovnútra vstupujúceho textu nevedie k fyzickému či informačnému zničeniu, ale k výstupu nového textu, ktorý na jednej strane pretrváva vo svojej prvopočiatočnej podobe a na strane druhej môže vstupovať do nových vzťahov so svojou transformáciou. Keď v umení vznikne nový text, tak tento text ani semioticky, ani fyzicky nelikviduje text predchádzajúci, hoci starší text môže byť na čas dezaktualizovaný (Lotman, 1994, s. 10).

Podobne je to aj s nami skúmanými propriami. Vlastné meno je v najvšeobecnejšom význame charakterizované ako názov. Pomocou neho priamo označujeme nejakú osobu, objekt, resp. vec. Takýmto priamym označením osoby, objektu či veci sa realizuje funkcia identifikačná a diferenciačná. Musíme však konštatovať, že ani dvojčlenná antroponymická sústava s dedičným a administratívno-právnym úzom ustáleným priezviskom nie je schopná udržať krok s rozširujúcimi sa pomenovacími potrebami. Dôsledky sa prejavili v tom, že v základoch dvojmennej úradnej sústavy sa konštituovala nová neúradná antroponymická sústava. Po tom, ako v procese pomenúvania vznikne nové antroponymum (prezývka alebo živé osobné meno), úradná podoba vlastného mena nie je ani fyzicky, ani semioticky oslabená, napriek tomu v neoficiálnej komunikačnej sfére je takmer vo všetkých prípadoch úradná podoba vlastného mena natrvalo dezaktualizovaná a jej transformácia, t. j. neúradná podoba vlastného mena, vstupuje do nových vzťahov. Táto semiotická monáda vystupuje vo svojej vydelenosti v hraniciach určitého individuálneho semiotického priestoru a na druhej strane vstupuje do nových zoskupení. Teda každá monáda má tendenciu byť aj celkom, aj časťou.

Nekonečná variatívnosť monád umožňuje definovať ich ako „semiotické osobnosti" (Lotman, 1994, s. 14). Takáto definícia bola zvolená v dôsledku istej paralely s ľudskou osobnosťou, ktorá vplyvom individuálneho správania volí v situácii, z ktorej sú možné viaceré, nie jediné možné východisko, svoje vlastné správanie. J. Lotman nachádza zdroje vyššie uvedeného tvrdenia v teórii, ktorú na základe štúdia nevratných

procesov vo fyzike a chémii vypracoval I. Prigogine. I. Prigogine rozlišuje procesy prebiehajúce v rovnovážnych a v nerovnovážnych situáciách. Prvé prebiehajú plynule, vytvárajú symetrické trajektórie, ktoré dovoľujú predpovedať časť ešte neprejdenú. V nerovnovážnych situáciách sa objavujú body, v ktorých ďalší pohyb môže prebiehať v dvoch alebo viacerých smeroch s rovnakou pravdepodobnosťou. V tejto teórii sa dôležitou kategóriou stáva náhoda.

Aplikujúc túto teóriu na problematiku živých osobných mien možno konštatovať, že aj do procesu pomenúvania môže vstúpiť náhoda. Zavedením náhodného, nepredpokladaného faktora do mechanizmu pomenúvania (nadobudnutím novej prezývky, respektíve prehodnotením prezývky na živé osobné meno, t. j. procesom proprializácie) sa obraz sveta dezautomatizuje.

J. Lotman to vyjadril nasledujúcimi slovami: „Aj mimokultúrne impulzy, ktoré sa dostali do kultúrneho systému, podliehajú transformáciám v zmysle zákonov jeho jazykov a plodia sústavne samonarastajúcu lavínu informácií, to znamená dynamický rozvoj kultúry.” (Lotman, 1994, s. 46).

V dejinách lingvistiky, literárnej vedy či filozofie jazyka nájdeme nemálo mien postáv, ktoré svojou bádateľskou prácou prispeli k vytvoreniu nového pohľadu či koncepcie. V súvislosti s problematikou neúradnej antroponymickej sústavy obraciame pozornosť na J. Mukařovského a jeho úvahy o estetickosti.

Estetická funkcia robí z veci, ktorá je jej nositeľom, estetický fakt bez ďalšieho zaradenia. Estetickú normu označuje J. Mukařovský ako silu, ktorá estetický postoj človeka k veciam reguluje, odpútava estetickosť od individuálnej veci robiac z nej záležitosť všeobecného vzťahu medzi človekom a svetom vecí. Napokon estetickú hodnotu definuje ako dialektickú syntézu estetickej funkcie a estetickej normy (Mukařovský, 1982, s. 61).

J. Mukařovský nevyčleňuje osobitne postoj estetický a mimoestetický tak, že by každému pridelil zvláštnu oblasť. A preto aj jazykovú estetickosť treba podľa neho hľadať vo všetkých jazykových prejavoch, teda nielen v jazyku básnickom, ale aj v bežnej hovorovej reči. Na tomto mieste je vhodné opäť sa vrátiť k J. Lotmanovi, ktorý uvádza, že to, čo sa nazýva „básnickou štylistikou”, možno definovať ako vytvorený semiotický priestor so slobodným výberom štylistického registra, ktorý nie je automaticky daný charakterom komunikačnej situácie, v dôsledku čoho štýl nadobúda až dodatočný význam. Oproti tomu v mimoumeleckej komunikácii je výber štylistického registra určovaný sumou pragmatických vzťahov, charakteristických pre daný typ styku (Lotman, 1994, s. 87). A dodáva, že umelecký text sa odlišuje od neumeleckého, i keď neumelecký text môže vystupovať v úlohe vzoru pre umelecký text (Lotman, 1994, s. 88).

Za osobitný druh pomenovaní, ktoré sú bežné v hovorovej reči, ale sú esteticky účinné a zámerné, považuje J. Mukařovský nadávky. Nadávky sú silne citovo zafarbené, a to rovnako kladne ako aj záporne. Takémuto druhu estetickosti sa ponúka možnosť prechodného zovšeobecnenia, dokonca aj trvania vo forme tradície.

Vyššie uvedené konštatovanie môžeme potvrdiť aj naším výskumom neúradnej antroponymickej sústavy. Nie je ničím neobvyklým, keď individuálna charakteristika so silne expresívnym zafarbením (najčastejšie záporným) sa udomácni natoľko, že sa zabudne na pôvodnú motiváciu prezývky, respektíve sa individuálna charakteristika

prehodnotí na dedičný funkčný člen, stane sa tak živým osobným menom a pôvodná motivácia prezývky sa postupne vytratí z povedomia ľudí. V obidvoch možných prípadoch neúradné antroponymum pretrváva na základe tradície. Osoba je tak oslovovaná v neoficiálnom styku prezývkou, takmer vo všetkých prípadoch, počas celého života a v prevažnej väčšine prípadov sú podľa nej pomenúvaní aj rodinní príslušníci a dokonca niekedy aj osoby, ktoré v jej dome žijú (napr. ho kúpili), ale nikdy neboli rodinnými príslušníkmi osoby, ktorej bola prezývka udelená. Osoby sú pomenúvané pôvodnou prezývkou na základe zotrvačnosti.

Z doteraz uvedeného vyplýva, že určitá osoba je nositeľkou úradného mena a súčasne je nositeľkou neúradného mena.

Medzi teoretické otázky, ktorými predstavitelia filozofie jazyka výrazne zasiahli do výskumu vlastných mien, patrí problematika ich významu. Dôležitú úlohu zohrali myšlienky J. S. Milla a S. Kripkeho. J. S. Mill zastával názor, že vlastné meno je značka bez významu, ktorú v mysli spájame s predstavou pomenovaného predmetu. Vlastné mená neobsahujú nijaké atribúty, ktoré by definovali pomenovaný predmet. Majú iba denotáciu a nemajú konotáciu. (Zouhar, 2004, s. 56). S. Kripke charakterizoval vlastné mená ako rigidné designátory, t. j. ako znaky, ktoré inštitučne upevnené určujú istý objekt. „Ak je nejaký výraz vlastným menom, musí vo všetkých možných svetoch referovať na to isté indivíduum.“ (Zouhar, 2004, s. 60).

Ak by sme vychádzali z filozofickej koncepcie G. Fregeho, konštatovali by sme, že neúradné antroponymum (v našom prípade individuálna charakteristika alebo živé osobné meno) je určitým druhom deskripcie. Táto deskripcia je totožná s úradným antroponymom danej osoby, pretože patrí a zároveň odkazuje na jednu a tú istú osobu. A teda, ak majú dva výrazy rovnaký denotát, tak podľa G. Fregeho je to len preto, lebo účelom jej sémantickej deskripcie je referovať, t. j. podať informáciu o vlastnosti danej osoby. Oproti G. Fregemu, B. Russell tvrdí, že určité deskripcie majú zmysel, ale nereferujú o ničom. A navyše dodáva, že aj všetky vlastné mená nie sú nič iné, ako len deskripcie. To znamená, že aj úradné mená považuje za deskripcie, pretože viaceré osoby môžu mať rovnaké úradné meno, ale dané meno o ničom nereferuje. Neúradné mená sú taktiež deskripcie, v ktorých je vyjadrená nejaká vlastnosť osoby. Ak by sme zhrnuli názory B. Russella na naše mená, úradné či neúradné, došli by sme k záveru, že naše mená sú deskripcie, z ontologického hľadiska sú nepotrebné a zaobídeme sa bez nich, pretože pravé vlastné mená nemôžu obsahovať komplexný objekt, ale len jednoduchý, ďalej nedeliteľný.

Vychádzajúc z myšlienok M. M. Bachtina, uberali by sme sa v uvažovaní o problematike určitých deskripcií (tento pojem používa iba G. Frege s B. Russellom) iným smerom. M. M. Bachtin hovorí o výraze, ktorý zahŕňa dva členy: vyjadrované (vnútorné), čo sa tak alebo onak sformovalo v psychike indivídua, a jeho vonkajšia objektivizácia pre iných alebo aj pre seba samého (Bachtin, 1986, s. 279). Výraz a jeho charakter určuje predovšetkým bezprostredná sociálna situácia. Slovo je podľa M. M. Bachtina dvojstranný akt, a preto je určované tým, čie je, i tým, pre koho je. Slovo ako znak síce hovoriaci preberá zo zásoby prístupných znakov, ale jeho voľbu a individuálne stvárnenie určujú sociálne vzťahy. Predpokladom je istý typický a stabilizovaný horizont, na ktorý sa orientuje osoba či skupina. Orientuje sa na morálku, právo, literatúru.

Vnútorný svet a myslenie každého človeka má svoje sociálne auditórium, v ktorom sú utvárané jeho vnútorné motívy, hodnotenia atď. (Bachtin, 1986, s. 281 – 282).

Z myšlienok M. M. Bachtina pre našu prácu vyplýva, že zážitok s nejakou osobou, či už pozitívny alebo negatívny, tenduje k vonkajšiemu výrazu. Tento výraz zážitku sa môže realizovať, alebo môže byť zadržaný. Ak sa výraz realizuje, tak v závislosti od danej sociálnej situácie zaznie nejaké pomenovanie, teda vznikne individuálna charakteristika, prípadne živé osobné meno. Realizovaný výraz má silne spätný vplyv na zážitok, ovplyvňuje vnútorný život osoby.

Vyššie uvedené poznámky sú dôkazom toho, že na problematiku vlastných mien možno nazerať z rôznych hľadísk. Rovnako je dôležité upozorniť na fakt, na ktorý upozornil F. Saussure, že k jazyku ako aj k iným predmetom štúdia je možné pristupovať z dvoch rôznych hľadísk. Jazykové javy možno študovať v poradí, v akom za sebou nasledujú na časovej osi, t. j. cieľom je zistiť vzťah určitého jazykového javu k tomu, čo mu časovo predchádzalo, alebo čo po ňom nasleduje. Takýto prístup označujeme diachrónny. Cieľom synchrónneho prístupu je objasniť vzťahy medzi javmi, ktoré existujú súčasne vedľa seba (Černý, 1995, s. 133).

Aj živé osobné mená sa vyznačujú jednak svojím vývojom, ktorý je zaujímavé sledovať, pretože skúmaná osoba môže dostať v priebehu určitého obdobia alebo v špeciálnych podmienkach aj iné prezývky, stáva sa tak nositeľkou viacerých individuálnych charakteristík, a zároveň môže byť v priebehu istého časového obdobia jej prezývka prenesená na ďalšieho člena rodiny, t. j. ako už bolo vyššie uvedené, stane sa z nej dedičný funkčný člen, a jednak svojím vzťahom k ostatným živým osobným menám, pri sledovaní ktorého je vhodné realizovať komparáciu zistených obsahových modelov.

Vo výskume slovenskej antroponymickej sústavy pozorujeme trojaký metodický prístup:

1. Osobné mená sa skúmajú z historicko-etymologického hľadiska ako materiál pre dejiny jazyka, národa a jeho kultúry. Interpretuje sa historická podoba mien, skúmajú sa odvodzovacie základy starých osobných mien.

2. Osobné mená sa analyzujú ako samostatná lexikálna vrstva, ktorá má osobitné jazykové znaky. Charakteristika jazykovej výstavby sa zameriava na slovotvornú štruktúru mena a na lexikálnu sémantiku jeho odvodzovacích základov. Z hľadiska komunikačných cieľov je potrebné rozlišovať úradnú a neúradnú antroponymickú sústavu.

3. Ujasňujú sa teoretické a metodologické východiská: vymedzil sa lingvistický a onomastický status osobného mena, rovina systému a jeho fungovania, prejavuje sa úsilie preniknúť k všeobecným pomenovacím princípom pri identifikácii osôb. Špecifické pomenovacie potreby a okolnosti jedincov sa odrážajú v designácii osobného mena realizovanej v jazykovej forme (Blanár – Matejčík, 1978, s. 3).

Postup komplexnej analýzy vlastných mien, ktorý uplatňujú V. Blanár a J. Matejčík, zodpovedá procesu utvárania vlastného mena. Vychádzajú z poznania a charakteristiky onymických objektov, ktoré sú vlastným menom vydelené ako jednotlivci istého druhu. Na druhej úrovni skúmajú vlastné mená ako ideálne objekty poznania – obsahový a slovotvorný model na úrovni systému, onymickej sústavy. Tento postup uplatnili aj pri výskume živých osobných mien na strednom Slovensku. Stal sa návo-

dom aj pre nami realizovaný súčasný výskum a následnú analýzu neúradnej antroponymickej sústavy.

K skúmaniu vlastných mien možno pristupovať z rozličných hľadísk. Metódy onomastického výskumu nie je možné oddeliť od jazykovej povahy vlastných mien a od vymedzenia onomastiky s interdisciplinárnymi spojeniami.

Základné metódy skúmania v onomastike majú deduktívno-empirickú povahu. Na tomto mieste V. Blanár v monografii *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* uvádza metódu lingvistického opisu, analýzu a klasifikáciu. Uvedené metódy sa uplatňujú pri jednotlivých metodických postupoch používaných pri aspekte deskriptívnom, historicko-porovnávacom, typologickom a areálovom. Medzi najčastejšie používané metodické postupy patria: analýza formálnej stavby mien, klasifikácia onymie, textologická analýza, etymologická analýza, štatistická analýza, stratigrafická analýza, vymedzenie onymických areálov, onomastické kartografovanie, zisťovanie onomastických generálií (Blanár, 2008, s. 11).

Onymia je nevyhnutne prepojená so spoločnosťou, preto základnou úlohou onomastiky je výskum spoločenského fungovania vlastného mena. Keďže proces spoločenského fungovania vlastných mien charakterizujú predovšetkým individuálne postoje, konvencie a dohody, dôležitú úlohu nadobúdajú predovšetkým kvantitatívne metódy slúžiace na štatistické vyhodnocovanie vývinových tendencií. Kvantitatívne metódy umožňujú hlbšie poznanie a analýzu materiálovej bázy a vedecká analýza poskytuje lepšie predpoklady na cieľavedomejšie zamerané heuristické programy.

Pri výskume vedúcom k zozbieraniu súboru živých osobných mien sme v nami realizovanom výskume využívali metódu heuristického výskumu. Súčasne so skúmaním neúradných mien osôb sme zisťovali príbuzenský vzťah k členom rodiny a spoločenské postavenie. Pri druhej generácii sme sledovali, či ženaté i vydaté deti bývajú v rodičovskom dome, alebo sa presťahovali do domu manžela/manželky, alebo bývajú samostatne. Tým sme splnili základnú požiadavku, ktorú V. Blanár a J. Matejčík pri výskume zdôrazňujú, a to postupovať pri výskume podľa príbuzenských vzťahov v rodine, ktorých poznanie je predpoklad na vytváranie modelov.

Nevyhnutnou podmienkou pre ustálenie platnosti živého mena je zistiť, či je meno dedičné. Podstatnú zložku výskumu tvorí aj vysvetlenie motivácie živého mena v prípade individuálnej charakteristiky. Bezprostredne po heuristickom výskume nasleduje modelovanie živých osobných mien. Metodiku modelovania rozpracovali V. Blanár a J. Matejčík veľmi podrobne. Ďalším krokom je všestranná analýza zozbieraného materiálu a následne komparácia obsahových modelov. Napokon sa synteticky zhodnotia zistenia o neúradnej antroponymickej sústave.

Treba pripustiť, že zozbieraný materiál nie je vyčerpávajúci a je do istej miery relatívny, pretože živé osobné mená predstavujú jazykový materiál, ktorý je nielen rozsiahly a štylisticky rozmanitý, ale má aj rozličný stupeň stálosti.

Analýzou zozbieraného materiálu živých mien sme sa dopracovali k zisteniu, že nami skúmané mesto Krásno nad Kysucou má živú pomenovaciu sústavu bohatú a pestrú (svedčí o tom pomerne vysoký počet všetkých funkčných členov v živých osobných menách). Rast mesta, rozvoj priemyslu, príliv a odliv obyvateľstva, pribúdanie rodín a teda aj priezvisk a s tým súvisiace zmenšovanie počtu rodín s rovnakým priezviskom, to všetko sú atribúty, ktoré determinujú proces tvorenia živých osobných

mien. Hodnota frekvenčného kvocientu (1,51) zistená v Krásne nad Kysucou nás však upozorňuje, že v skúmanom meste uvedené atribúty nezvíťazili, ale naopak, živé osobné mená sú neustále sa vyvíjajúcou vrstvou lexiky jazyka. Toto číslo nás zároveň oprávňuje hodnotiť perspektívy živých mien do budúcnosti ako veľmi dobré (Kopásková, 2008, s. 201).

Analyzovanie problematiky vlastného mena vo filozofii, logike, jazykovede, onomastike je také rozmanité, že sa i dnes dá hovoriť o hľadaní nových riešení. Mnohoaspektový prístup je tak nevyhnutným predpokladom širšieho poznávania. Rozsah a zložitosť onymických systémov, analyzovaných so zreteľom na ich spoločenské fungovanie, vyžaduje využívanie rozličných metód, lebo len tak sa „získavajú nové poznatky umožňujúce postihnúť onymiu ako štruktúrovanú celosť a budovať náuku o onymii v kontinuitnom vývine onomastického bádania“ (Blanár, 2008, s. 18).

Literatúra:

BACHTIN, Michail Michailovič – VOLOŠINOV, Valentin Nikolajevič: *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka.* Bratislava : Pravda, 1986. 392 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 416 s.

BLANÁR, Vincent. – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov.* Martin : Osveta, 1983. 660 s.

BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky.* Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 2008. 77 s.

ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky.* Olomouc : Votobia, 1995. 517 s.

FREGE, Friedrich Ludvig Gottlob: O zmysle a denotáte. In: *Filozofia,* 1992, roč. 47, č. 6, s. 349 – 363.

KOPÁSKOVÁ, Ivana: Využitie jednotlivých funkčných členov v živých osobných menách v Krásne nad Kysucou. In: *Acta onomastica,* 2008, roč. 49, s. 194 – 203.

LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra.* Bratislava : Archa, 1994. 100 s.

MUKAŘOVSKÝ, Ján: *Studie z poetiky.* Praha : Odeon, 1982. 906 s.

PLATÓN: *Dialógy 1.* Bratislava : Tatran, 1990. 928 s.

RUSSELL, Bertrand: O označovaní. In: *Organon F*, 1995, roč. II, č. 2, s. 137 – 151.

RUSSELL, Bertrand: Opisy. In: *Organon F*, 1995, roč. II, č. 2, s. 152 – 163.

ZOUHAR, Marián: *Podoby referencie.* Bratislava : Iris, 2004. 255 s.

Farebný obraz človeka v slovenskom paremiologickom a frazeologickom fonde

Monika Kováčiková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Vnímanie a označovanie farieb je predmetom záujmu viacerých vedeckých disciplín: fyziky, chémie, biológie, filozofie, psychológie, antropológie, semiotiky, filozofie a rovnako i lingvistiky. Lingvistika sa o farby začala intenzívnejšie zaujímať od publikovania evolučnej teórie B. Berlina a P. Kaya uverejnenej v publikácii Basic Color Terms. Their Universality and Evolution. Autori v snahe dokázať existenciu sémantických univerzálií vo farebnej terminológii analyzovali 98 rôznych jazykov, ktoré disponujú odlišným množstvom farebných kategórií. Tieto sú podľa nich odvodené z 11 základných farebných termínov (biela, čierna, červená, zelená, žltá, modrá, hnedá, fialová, ružová, oranžová, šedá), ktoré predstavujú sedem evolučných štádií rozvoja farebnej terminológie v jazyku (Berlin – Kay, 1969, s. 2 – 4).

Evolučná teória v nasledujúcich rokoch prešla veľkou kritikou, no väčšina jej oponentov nepoprela úplne jej význam, a tak ju dodnes považujeme za základnú prácu v oblasti kognitívno-kultúrneho skúmania farieb. Lingvisti sa snažili nájsť odpoveď na otázku, či vo farebnej terminológii môžeme potvrdiť existenciu sémantických univerzálií alebo či označovanie farieb verifikuje relativistickú hypotézu, a neskôr sa začínajú orientovať na skúmanie sémantiky, resp. symbolickej hodnoty farebných termínov. Prepojením jazykového univerzalizmu a relativizmu je kognitívna lingvistika, ktorá do centra svojej pozornosti kladie jazykový obraz sveta a pri porovnávaní jazykových obrazov sveta akcentuje prítomnosť rozdielnosti i podobnosti.

V paremiológii a frazeológii, ktoré spoluvytvárajú prirodzený obraz sveta, patrí centrálne miesto človeku – jeho výzoru, povahovým vlastnostiam, rodinnému spolužitiu i vzťahom k širšiemu okoliu. To všetko možno ilustrovať aj konceptualizovaním farieb a farebnosti. Zaujímavé možnosti interpretácie poskytuje spôsob, akým sa vyjadruje zafarbenie tváre, resp. zmeny jej zafarbenia.

Ak máme povedať, akú farbu má ľudská pleť, ocitáme sa v rozpakoch. Ako uvádza I. Vaňková (2005, s. 202), človek patrí k objektom, ktoré sú v jazyku bezfarebné. Ak je jeho pleť farebne príznaková, nemá bežné, normálne zafarbenie, ale nadobúda „farebnú“ alebo „bezfarebnú“ farbu. Prototypom farebného je červená a prototypom bezfarebného sivá, čierna alebo biela. To, čo je farebné, je zvyčajne pozitívne. To, čo je nefarebné, konotuje záporné emócie alebo zlý zdravotný stav. Keď sa človek cíti dobre, má *zdravú farbu*, keď je chorý, je *bledý*, a po prekonaní choroby sa mu opäť *vráti farba.*

Farebné poradenstvo rozlišuje dva typy pokožky: „jeden typ má studený modrastý nádych (na slnku skôr popolavý), druhý naopak teplý zlatistý“ (Buscherová, 1993, s. 8) a jej zafarbenie pripisuje pôsobeniu farbiva pigmentových buniek (melanínu) a červe-

ného krvného farbiva (hemoglobínu). Ľudská tvár sa však stáva farebne príznakovou pri zmene momentálneho psychického alebo fyzického stavu: je ukazovateľom choroby a prežívaných emócií. Prirodzene, zmena zafarbenia nie je možná v prípade všetkých typov pleti, najlepšie je viditeľná na pleti belochov.

Z doteraz preštudovaného a získaného paremiologického i frazeologického fondu (A. P. Záturecký – ďalej A. P. Z., E. Smiešková – ďalej E. S., K. Habovštiaková – E. Krošláková – ďalej K. H. – E. K.) sme prišli k záveru, že ľudská tvár môže nadobudnúť červenú, ružovú, bielu, zelenú, žltú alebo modrú farbu. Pozitívne hodnotenie vyjadruje ružová, čiastočne aj červená farba. Biely, bledý, zelený, žltý a modrý človek je chorý, resp. prežíva negatívne emócie.

Červená farba je hodnotená ako „farba farieb" (Vaňková, 2005, s. 201). Najčastejšie konotuje krv alebo oheň, čo explicitne dokumentujú ustálené prirovnania, napr. *červený ako krv; červený ako oheň/plameň* (A. P. Z.); prenesene sa vzťahuje na teplo, napr. *Kúria, až sú obloky červené* (A. P. Z.). Pri hodnotení farby tváre sú prítomné pozitívne i negatívne významy. Červená farba poukazuje predovšetkým na prežívanie krátkych psychofyzických stavov, ktoré sú charakteristické tým, že do tváre sa nahrnie viac krvi. Vznikajú najmä pri pocitoch hanby (*Červená sa ako pivónia. Červený kohút mu z tvári kikiríka.* A. P. Z.*)* alebo hnevu (*Očervenel od zlosti/od jedu/od hnevu.* K. H. – E. K.). Tvár očervenie i následkom fyzického násilia (*Červený ani čo by ho vyfliaskal.* A. P. Z.).

Červené zafarbenie sa nemusí týkať iba celej tváre, ale aj jej častí. Tu rovnako nachádzame negatívne konotácie. Červené oči sú prejavom alkoholizmu (*Má červený nos, od vody to nie je. Má červený nos od pijatiky.* A. P. Z.) alebo následkom plaču (*Má oči od plaču červené ako pečene/ako pľúcka.* A. P. Z.). Červené, resp. ryšavé vlasy sú znakom výbušnosti (*Má červené vlasy, je srditý.* K. H. – E. K.*; Človek ryšavý a barnavý málokedy dobrý.* A. P. Z.). V anglickom jazyku je človek s červenými vlasmi *(red-haired)* považovaný za falošného. T. J. A. Bennett (1988, s. 83) to vysvetľuje tým, že červené vlasy boli typické pre keltské obyvateľstvo, ktoré bolo pravdepodobne stereotypne vnímané ako falošné.

Naopak, červené zafarbenie líc vyjadruje pozitívne hodnotenie – je výrazom zdravia a krásy (*Chlebové kôrky kto jedáva, ten červené líčka dostáva.* A. P. Z.). Farba líc je prirovnávaná k farbe zrelého jablka (*Má líca červené ako jabĺčko.* K. H. – E. K.) alebo k farbe ruží (*červený ako ruža* E. S.).

Červenej farbe je z významovej stránky príbuzné prídavné meno **ružový,** ktoré nemá vo frazeologickom fonde výraznejšie zastúpenie. Vyjadruje nižší stupeň červene. Jeho hodnotenie je pozitívne, konotuje krásu *(Je krásna ako ružový list. Je krásna ako ružový púčik.* K. H. – E. K.*),* zdravie (*Vyspal sa do ružova.* K. H. – E. K.), resp. optimistický pohľad na svet (*Díva sa na svet cez ružové okuliare. Všetko vidí ružovo.* K. H. – E. K.), čo opäť súvisí s cirkuláciou krvi a jemným ružovým zafarbením pleti. Hanblivý človek nemusí hneď očervenieť, ale môže sa *zapáliť ako ruža* (A. P. Z.).

Ružové zafarbenie tváre je prirovnávané k farbe ruží *(Má líčka ako dve ružičky. Tvár jej kvitne ružičkou.* A. P. Z.*).* Ružovú tvár majú bábätká i krásne mladé dievčatá *(Dievčina ako ruža.* A. P. Z.*).* Keď zostarnú, hovoríme, že im *odkvitli ruže na tvári* (A. P. Z.).

Biela farba najčastejšie vystupuje ako symbol čistoty a nevinnosti, napr. *Poctivosť je bielušká ľalia. Ruka ruku umýva a obe sú biele. Košeľa biela ako list.* (A. P. Z.). V slovenskom jazykovom obraze sveta má biela farba zastúpenie predovšetkým v ustálených prirovnaniach, v ktorých je biela pleť prirovnávaná k predmetom bieleho zafarbenia, napr. *Biela tvár ako mliečko. Biela tvár ako sneh. Jej tvár je biela ako ľalia. Biely ako srieň.* (A. P. Z.). Kým v minulosti bola biela pleť vnímaná ako ideál krásy (napr. Snehulienka, ktorá mala čierne vlasy, bielu pleť a červené pery), s nástupom kultu opálenej pokožky je skôr hodnotená ako nezdravá, priesvitná, príznačná pre človeka, ktorý sa vyhýba slnečným lúčom a pohybu na čerstvom vzduchu. Iné je to v prípade zubov *(Má zuby biele ako krieda.* K. H. – E. K.*),* ktoré sú krásne biele a stoja v opozícii k *žltým zubom* typickým pre fajčiarov.

Bielej farbe je blízke prídavné meno **bledý** a od neho utvorené sloveso **blednúť, zblednúť**. Často sa uplatňuje pri tvorení druhotných chromatických adjektív na vyjadrenie nižšieho stupňa sýtosti a intenzity, no zároveň je synonymom k adjektívu biely. Stojí v opozícii k červenému zafarbeniu pleti spôsobenému nahrnutím krvi do tváre – v bledom človeku *by sa krvi nedorezal* (K. H. – E. K.). Bledosť je spájaná s prežívaním záporných psychických stavov, predovšetkým strachu, hrôzy *(Zbledol ako stena. Je na smrť bledý.* K. H. – E. K.*)*, resp. so zlým fyzickým stavom človeka končiacim až smrťou *(Mŕtvolne bledý.* E. S.).

Biela farba vytvára najvýraznejší kontrast s čiernou farbou: stoja na opačných koncoch tzv. sivej škály. Ako kontrastná dvojica nefungujú iba vo výtvarnom umení; výrazne opozitné sú aj ich konotatívne významy. **Čierna** farba je negatívna, vzťahuje sa na nešťastie (*Čierna mačka – hotová omáčka.* A. P. Z.*; čierny deň* E. S.), zlo a temné sily (*čierna mágia, čierny ako čert* K. H. – E. K.), pokarhanie až vylúčenie zo spoločnosti (*Je do čiernej knihy zapísaný.* A. P. Z.*; čierna ovca* E. S.), ilegálne konanie (*čierny obchod);* v našej kultúre je výrazom smútku a nepatrí k obľúbeným farbám. Kým biela farba predstavuje deň s jeho jasom, čierna farba predstavuje noc (*čierne ako tmavá noc, čierny ako noc* E. S.*)*, tmu, ktorá neumožňuje dobré videnie a žičí násilnému konaniu (spomeňme si na známe scény z kriminálnych alebo hororových filmov). Rovnako vstupuje do opozície s ružovu farbou príznačnou pre optimistické zmýšľanie – čierna farba je farbou pesimistického pohľadu na svet (*Pozerá sa na svet cez čierne okuliare.; Vidí všetko v čiernom svetle.* K. H. – E. K.*; Taký je zamračený ako čierna chmára.* A. P. Z.).

Na zmenu zafarbenia tváre sa prakticky nevzťahuje, dominujú jej ustálené prirovnania k predmetu typicky čierneho zafarbenia *(čierne ako smola/sadza/murín* A. P. Z.*)*. Zároveň funguje ako generická farba na označenie špinavého človeka (*Je čierny ako kominár.* K. H. – E. K.). Výrazné čierne oči sú prirovnávané k trnkám (*Má oči čierne ako trnky.* A. P. Z.).

Medzi bielou a čiernou farbou sa nachádza **sivá/šedá/šedivá**. Alúziou na farbu vlasov indikuje starnutie a starobu, napr. *Už nie je šedivý, ale sivý, a nežení sa.* (A. P. Z.)*; Hlava šedivá a srdce pochabé.* (A. P. Z.). Človek so sivými vlasmi (starý človek) je vďaka svojim životným skúsenostiam múdry: *Kde sú šedy, tam sú vedy.* (A. P. Z.). Človek však môže ošedivieť i predčasne, keď prežíva veľké problémy (*Dobreže človek neošedivie od starosti.* K. H. – E. K.).

Zelená farba sa dominantne vzťahuje na prírodu, na zafarbenie rastlín a stromov (*Čo je v lete zelené, všetko v zime zjedené. Máj, zelený je háj.* A. P. Z.). Je to farba spájaná s vitalitou, životaschopnosťou a rastom, no zároveň i s nezrelosťou (niektoré nezrelé plody sú zelené). Alúziou na zelené zafarbenie nezrelých plodov je podstatné meno *zelenáč*, ktoré označuje nezrelého, nedospelého, neskúseného človeka. Podobný význam má frazéma *Je ešte zelený.* (K. H. – E. K.). Vo svete živočíchov je výrazné zelené zafarbenie mačacích očí. Práve preto je k nim prirovnávaná zelená farba ľudského oka (*Má oči zelené ako mačka.* K. H. – E. K.).

V rastlinnom svete je zelená farba pozitívna, no v spojení s človekom nadobúda najmä negatívne významy. Poukazuje na prežívanie záporných emócií (predovšetkým hnevu): *Ozelenel od hnevu/jedu/zlosti*. (K. H. – E. K.). Zelená rastlina resp. plod je zdravý *(Červené jablko najviac býva črvavé, zelené zdravé.* A. P. Z.*)*, kým zdravý človek je červený. Zelené zafarbenie ľudskej tváre sa spája s nevoľnosťou, slabosťou a chorobou; býva hodnotené ako vyšší stupeň bledosti (Vaňková, 2005, s. 206). Ako ďalej uvádza autorka, pleť zelenej farby je akoby na prechode medzi živou a neživou formou existencie; zelený je vodník, Marťanov si predstavujeme ako zelené bytosti atď. (tamže, s. 207).

Žltá farba je v prírode spájaná nielen so Slnkom, so zafarbením kvetov, ale i s farbou jesenného lístia a zrelého ovocia. Žlté zafarbenie tváre je preto prirovnávané k farbe predmetov, ktoré sú staré a prebieha v nich hnilobný proces, napr. *žltý ako stará slanina, žltý ako staré sadlo, žltý ako uhorka* (A. P. Z.). Pleť so žltkastým nádychom signalizuje starnutie a chorobu.

Tvár je žltá i vtedy, keď človek cíti závisť a hnev *(Ožltol.* A. P. Z.*)*. Vidieť tu významovú súvislosť so *žlčou*, ktorá prenesene vyjadruje zlosť, zlobu. Ten, kto *nemá žlč* (K. H. – E. K.) alebo *má riedku žlč* (K. H. – E. K.), je trpezlivý, pokojný a flegmatický. Ak sa v človeku *pohne/rozleje žlč* (E. S.), je zlostný a *vylieva si žlč na niekom/niečom* (E. S.).

Žltej farbe je blízka **zlatá**, pri ktorej je očividná jej významová súvislosť s motivátorom (zlato). Obvykle označuje niečo, čo má veľkú hodnotu, či už materiálnu (*Remeslo je zlatá baňa. Zlatá baňa sa mu otvorila.* K. H. – E. K.*)* alebo spoločenskú – predovšetkým zručnosť *(Hodno mu je ruky pozlátiť.* A. P. Z.*)*, schopnosť rečniť *(Zaslúži, aby mu ústa pozlátil.* A. P. Z.*)* a dobro *(Má zlaté srdce.* K. H. – E. K.*)*. Zlato je hodnotnejšie ako striebro; kým *strieborná svadba* je oslavou 25. výročia uzavretia manželstva, *zlatá svadba* je oslavou po 50. rokoch manželského života; kým *dobre hovoriť je striebro,* tak *dobre mlčať je zlato* (A. P. Z.). Ak však človek príliš zdôrazňuje materiálne hodnoty, je vnímaný negatívne, napr. *Klania sa zlatému teľaťu.; Zlato bez rozumu – blato.; Zlato oslepuje.* (K. H. – E. K.).

Zlatou farbou sú označované vlasy – zlaté vlasy sú synonymom k blond vlasom: *Má vlasy, akoby ich pozlátil.; Má vlasy ligotavé ako zlato* (K. H. – E. K.). Zlaté vlasy sú ligotavé, zdravé a krásne; spomeňme si na rozprávkové princezné s dlhými zlatými vlasmi. Ak je dievča pekné, zvykne sa hovoriť, že je *ako čo by ho zo zlata ulial* (K. H. – E. K.).

Modrá je farba oblohy. Je to zároveň studená farba. Kým modrá obloha je pozitívna, je prejavom jasného slnečného dňa, modrá v spojení s človekom nadobúda negatívnu hodnotu. Konotuje chlad – človek je modrý vplyvom chladu, zimy. Podľa I.

Vaňkovej (2005, s. 207 – 208) modrá farba vyjadruje až krajný pól bledosti hraničiaci so smrťou a zánikom, so zastavením krvného obehu.

V doteraz získanom materiáli sme našli frazeologické komparatizmy, ktoré prirovnávajú modré oči k predmetom modrého zafarbenia (*Má oči modré/belasé ako nebo/ nezábudky.* K. H. – E. K.*).* Modré oči v kombinácii so zlatými vlasmi pôsobia nevinne – často sú takto zobrazovaní anjeli.

Chromatické názvy vo väčšine príkladov vystupujú v generickej a metonymickej funkcii. Z konštrukčného hľadiska ide predovšetkým o ustálené prirovnania s trojčlennou schémou (prirovnávaná časť – comparandum, porovnávací základ – tercium comparationis, prirovnávajúca časť – comparatum), no ešte častejšie sa objavujú komparatizmy s nevyjadrenou ľavou stranou.

Literatúra:

BENNETT, T. J. A. : *Aspects of English Colour Collocations and Idioms.* Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag 1988. 301 s.

BERLIN, Brent – PAUL, Key: *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution.* Berkeley, Los Angeles: University of California Press 1969. 210 s.

BUSCHEROVÁ, Christel: *Farby pre krásu.* Bratislava : Ikar 1992. 128 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Človek v zrkadle frazeológie.* Bratislava : Tatran 1990. 217 s.

SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : SPN 1977. 296 s.

VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasňa: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Karolinum 2005. 343 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava : Tatran 1974. 756 s.

Morfologická variantnosť tvarotvorného základu feminín v genitíve plurálu

Eva Kvantíková

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

„Variantnosť ako vlastnosť jednej a tej istej jednotky mať v rozličných použitiach (okoliach, kontextoch a pod.) rozličné tvarové modifikácie, patrí medzi základné vlastnosti jazykového systému“ (Bosák, 1992, s. 337). Hoci na jednej strane môžeme variantnosť chápať aj ako nejednotnosť, neustálenosť v deklinačnom procese, a teda zároveň aj ako nestabilitu systému skloňovania, na druhej strane ju musíme považovať za akýsi „medzistupeň“, ktorým musí jazyk prejsť počas svojej vnútornej prestavby, aby prechod od jedného vývinového stupňa k druhému nebol náhly a nemotivovaný, ale aby sa dodržala zásada kontinuálnosti vývinu, pod ktorou sa rozumie plynulý a postupný prechod z jedného bodu (v jazyku) do nasledujúceho prostredníctvom na seba nadväzujúcich vývinových etáp.

Pri koncipovaní príspevku sme našu pozornosť zamerali na problematiku deklinácie ženských podstatných mien. V centre nášho záujmu sa nachádza genitív plurálu. Prostredníctvom upriamenia výskumných snáh a analýz do vnútornej štruktúry pádu, s ktorým sa spája problém variantnosti tvarotvorného základu, by sme chceli širšej odbornej verejnosti ponúknuť obraz reálnej jazykovej praxe v oblasti skloňovania feminín. Dôvodom voľby práve tejto témy je jej komplikovanosť a prudký dynamický vývin. Zdá sa nám, že v mnohých prípadoch súvisiacich s Gpl sú používatelia jazyka zmätení a nevedia sa v tejto problematike zorientovať, čo môže byť spôsobené ich nedostatočnou kompetentnosťou, či chaosom v samotnom systéme kodifikácie. Avšak zmeny deklinačných návykov samotných používateľov jazyka môžu vypovedať aj o ustavičnom procese, v ktorom sa jazyk nachádza, a teda môžu poukazovať na nevyhnutnosť nielen formálnych zmien (napr. zaznamenanie v *Pravidlách slovenského pravopisu*), ale aj na nevyhnutnosť prevodu týchto transformácií do jazykovej reality (napr. výučba slovenského jazyka na všetkých typoch škôl).

Materiálovú bázu, na podklade ktorej sa pokúsime o načrtnutie obrazu deklinácie substantív ženského rodu v Gpl, tvorí Slovenský národný korpus (ďalej len SNK), sociolingvistický výskum[1] a internetový vyhľadávač Google. Výber týchto troch databáz bol zámerný a ich voľbu ovplyvnili najmä ich odlišné základné vlastnosti spočívajúce v charaktere textových príspevkov a najmä v rozdielnom prístupe používateľov jazyka k výberu príslušného tvaru feminína. Spomínaná rozdielnosť prístupu spočíva v tom, že SNK obsahuje texty s veľkou mierou autorových štylistických a jazykových korekcií, keďže korpus v sebe zahŕňa texty, napr. publicistického, beletristického či odborného charakteru, ktoré už vo svojej podstate vyžadujú cielené intervenčné zásahy

[1] Predmetný sociolingvistický výskum bol realizovaný Mgr. Luciou Ološtiakovou v roku 2006 formou dotazníka na vzorke 1001 respondentov.

samotných autorov (či korektorov) do textu. V pomyselnej opozícii k SNK stojí sociolingvistický výskum a Google, pretože sa pri nich predpokladá väčšie pôsobenie jazykovej intuície respondentov a prispievateľov. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že súbežné skúmanie využívania jednotlivých tvarov ženských substantív v oboch spomínaných zdrojoch nemá svoje opodstatnenie, keďže pri oboch dominuje pri výbere toho ktorého tvaru vlastnosť redukcie času na minimum. Zaradenie sociolingvistického výskumu a zvoleného internetového vyhľadávača do nášho príspevku má svoje dôvody. V prospech Googlu hovorí nielen vysoký počet prispievateľov, a tým aj vysoký počet výskytov skúmaných tvarov, ale aj charakter uverejnených príspevkov, ktoré majú veľakrát formu blogu.[2] Výhodou sociolingvistického výskumu je však fixný, nemeniaci sa počet respondentov, ktorý umožňuje vyššiu mieru objektivizácie pri interpretácii získaných výsledkov.

Číselné informácie získané zo všetkých troch zdrojov sme navzájom konfrontovali a následne porovnali s *Pravidlami slovenského pravopisu* (ďalej len PSP). Pri vzájomnej komparácii všetkých získaných údajov s PSP môže nastať štvoraká situácia. Podstata prvej spočíva v tom, že výsledky získané z SNK, sociolingvistického výskum a Googlu budú korešpondovať so stavom, ktorý je uvedený v referenčnej normatívnej príručke, v tomto prípade sú to PSP. Vznik druhej situácie je podmienený negáciou nastavenej kodifikácie, teda tým, že všetky databázy jednoznačne vyvrátia normatívny stav uvedený v PSP. Tretia situácia môže nastať v takom prípade, keď číselné informácie získané z SNK, sociolingvistiky a Googlu kodifikáciu zrelativizujú.[3] V prípade, že si jednotlivé databázy budú vo svojich výsledkoch odporovať nastane štvrtá situácia. V takom prípade budeme musieť využiť individuálny prístup k jednotlivým skúmaným substantívam s ohľadom na vzniknuté špecifické podmienky (napr. počet výskytov konkrétnych tvarov, prevaha daného tvaru minimálne v dvoch databázach.

Naším cieľom je na základe výsledkov predstaviť návrh na kodifikačné uchopenie variantnosti predmetných podstatných mien ženského rodu, a tým ponúknuť akési vodidlo, ktoré by mohlo slúžiť pri úprave ich gramatickej charakteristiky.

Prvá skupina[4]

Realizácia vkladného diftongu *ie*/vkladného vokálu *o* v tvarotvornom základe vybraných feminín (Gpl)

Prvú skupinu tvoria podstatné mená *čašníčka, klientka, pacientka, mandarínka* a *omáčka.* Jej špecifickosť oproti ďalším dvom skupinám spočíva v tom, že podľa PSP sa v Gpl nepripúšťa žiadna variantnosť. Kodifikácia umožňuje využívať len jeden tvar,

[2] Pre potreby tohto príspevku je relevantná najmä forma blogu. V takomto type príspevkov ide najmä o vyslovenie (napísanie) názoru autora príspevku ad hoc, teda s využitím intuície pri voľbe konkrétneho tvaru a bez snáh o korekciu napísaného, ktorá by bola vynútená prípadnou neistotou vyplývajúcou z existencie variantného tvaru daného substantíva a následných korektorských snáh.

[3] Pod pojmom relativizácia kodifikácie myslíme zmenu nevariantného tvaru v PSP na dvojtvar (pozri prvú skupinu skúmaných podstatných mien) alebo zmenu poradia vkladných hlások v rámci konkrétneho tvaru v kodifikácii.

[4] Pre lepšiu orientáciu v skúmaných feminínach sme príspevok rozdelili na tri časti, ktorých diferenciácia je založená ne realizácii vkladných hlások pri skloňovaní týchto substantív.

teda tvar s vkladným vokálom *o,* a to z dôvodu zachovania zákona o rytmickom krátení, keďže tvarotvorný základ týchto substantív obsahuje buď dlhú samohlásku, alebo spojenie dvoch vokálov, ktoré sú (podľa tejto aktuálnej kodifikácie) hodnotené ako diftong.

Avšak pri vyhodnocovaní výsledkov zo sociolingvistického výskumu, SNK a internetového vyhľadávača Google sa ukázalo, že používatelia jazyka v plnej miere nerešpektujú *Pravidlami slovenského pravopisu* nastavený systém a využívajú aj nekodifikovaný tvar, v ktorom sa realizuje vkladná dvojhláska *ie.* Disproporcia medzi jazykovou praxou a kodifikáciou je evidentná pri všetkých skúmaných feminínach, čo potvrdili všetky tri zvolené databázy.

Táto skupina sa vyznačuje aj vnútornou heterogénnosťou výsledkov spôsobenou rozdielnym hodnotením vokálov v tvarotvornom základe jednotlivých podstatných mien, čo ju umožňuje na základe určitých špecifických rozdielov rozdeliť na dve podskupiny. Jednu z nich tvoria podstatné mená *čašníčka, omáčka* a *mandarínka,* pri ktorých sa v tvarotvornom základe realizuje monoftong s príznakom kvantity. Hoci sa na jednej strane pri slovách *čašníčka* a *omáčka* vo všetkých troch databázach ukázalo, že používatelia jazyka častejšie využívajú tvar s vkladnou samohláskou *o* (v zhode s PSP), tak na strane druhej sa prejavili aj snahy používateľov jazyka využiť tvar s kladným diftongom *ie*[5], z toho teda vyplýva, že aj s prihliadnutím na tieto skutočnosti musíme skonštatovať nejednotnosť používateľov jazyka v prístupe k voľbe daného tvaru. Vzhľadom na túto skutočnosť pri týchto feminínach navrhujeme zmeniť kodifikovanú nevariantnosť na preferovanú variantnosť[6] s poradím vkladný vokál *o/*vkladný diftong *ie.*

Od týchto dvoch slov sa na základe výsledkov čiastočne vyčlenilo feminínum *mandarínka*, pri ktorom si údaje získané zo sociolingvistického výskumu a zostávajúcich dvoch materiálových zdrojov navzájom odporujú. Dotazníkový prieskum preukázal, že respondenti volili oba tvary tohto podstatného mena v skoro zhodnom pomere[7]. SNK však naznačili odlišnú tendenciu, a to častejšie využívanie tvaru s vkladným vokálom *o,* čo môže byť spôsobené zrejme aj možnosťou korigovať napísaný text a konfrontovať ho s PSP. Vzhľadom na to, že aj údaje z internetového vyhľadávača poukazujú na výraznú preferenciu tvaru s vkladnou samohláskou *o,* navrhujeme aj pri tomto substantíve preferovanú variantnosť v poradí *o/ie.*

Druhou podskupinou sú feminína *klientka* a *pacientka.* Tieto podstatné mená charakterizuje postupné *„prehodnocovanie dvojslabičných vokalických spojení na monosylabické diftongy.“* (Sokolová – Ivanová – Jarošová, 2008, s. 281). Keďže ide o substantíva, ktoré sú ešte stále v procese adaptácie, tak z toho vyplýva, že ani samotný proces diftongizácie bivokalických skupín nie je ukončený, čo sa následne odráža aj v rozkolísanosti prístupu používateľov jazyka k deklinácii daného slova.[8]

---

[5] V SNK sa nevyskytol dostatočný počet tvarov feminína *čašníčiek* (boli vygenerované len 4 výskyty), na základe ktorého by bolo možne vysloviť relevantné výsledky.

[6] Naše chápanie jednotlivých druhov variantnosti sa opiera o monografiu *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine* od Martina Ološtiaka a Lucie Gianitsovej-Ološtiakovej.

[7] Počet výskytov podstatného mena *mandarínka* bol 504/493 v prospech tvaru *mandaríniek.*

[8] Používatelia jazyka môžu na jednej strane hodnotiť vokály *i* a *e* ako hyát, čim by využitím vkladného diftongu *ie* nenarušili zákon o rytmickom krátení. No na druhej strane môžu tieto

Pri feminínach *klientka* a *pacientka* bol však častejšie využívaný tvar s vkladným diftongom, čo výrazne odporuje kodifikovanej norme. Vzniknutý stav dokumentuje postupný prechod predmetných substantív do domácej lexiky, teda realizovanie dvojhlásky v slove a nie bivokalickej skupiny. Výsledky z SNK, sociolingvistického výskumu a Googlu však nepotvrdili absolútnu prevahu jedného variantu oproti druhému, preto náš návrh na kodifikáciu zohľadňuje tento jazykový stav. Keďže pri oboch podstatných menách je preferovanejší tvar s vkladným diftongom *ie* ako tvar s vkladnou samohláskou *o,* navrhujem pri feminínach *pacientka* a *klientka* opačné poradie vkladných hlások ako v prípade predchádzajúcej podskupiny, teda poradie vkladný diftong *ie/*vkladný vokál *o*. V oboch prípadoch však ide o preferovanú variantnosť.

Lemma	Gpl			PSP	Návrh
	ie/o sociolingvistický výskum	SNK	Google		
čašníčka	317/664	4/51	237/3360	-čok	*o/ie*
klientka	701/251	93/57	9590/2740[9]	-tok	*ie/o*
pacientka	595/377	279/233	37600/6980	-tok	*ie/o*
mandarínka	504/493	12/73	4900/7990	-nok	*o/ie*
omáčka	233/757	2/306	2200/52600	-čok	*o/ie*

Druhá skupina

Realizácia vkladného diftongu *ie*/vkladného vokálu *á* v tvarotvornom základe vybraných feminín (Gpl)

Pri feminínach *doska, tehla, perla, stovka* a *karta* PSP už stanovujú variantnosť v Gpl. Pri prvých troch menovaných substantívach (*doska*, *tehla, perla*) sú PSP uvádzané varianty v poradí vkladný vokál *á*/vkladný diftong *ie*, pri podstatných menách *karta* a *stovka* je zas uvádzané ich opačné poradie. V kontexte tejto normatívnej príručky a z chápania variantnosti sú obe vkladné hlásky na rovnakej úrovni, teda oba varianty toho ktorého slova sú považované za rovnocenné. Informácie zo sociolingvistického výskumu, z SNK a Googlu však ukazujú, že používatelia jazyka nepovažujú tvar s vkladnou dvojhláskou a vkladným vokálom za rovnocenný.[10]

Z analýzy slova *doska* môžeme vidieť, že až 745 z 1001 respondentov využilo tvar s vkladným diftongom *ie*, čo predstavuje skoro trikrát častejšie využívanie tohto tvaru oproti tvaru *dosák.* Uprednostňovanie tohto tvaru vykázal aj SNK, aj Google, preto

---

dva vokály hodnotiť ako dvojhlásku. V takom prípade by sme však v Gpl očakávali realizáciu vkladného vokálu *o,* ktorým by sa dodržala zásada neutralizácie kvantity. Z písaného textu sa však nedá celkom presne zistiť, ako používatelia jazyka chápu tieto samohlásky, keďže na výber konkrétneho tvaru môžu pôsobiť viaceré faktory (napr. ortoepický faktor) a nielen prehodnocovanie bivokalickej skupiny na diftong.

[9] Google pri tomto slove hodnotí tvar *klientok* ako nesprávny, pretože pri jeho zadaní do vyhľadávača oznamuje vetou „mali ste na mysli“, že správnym tvarom je tvar *klientiek*.

[10] Toto tvrdenie môžeme demonštrovať na všetkých slovách z tejto skupiny, pretože pri každom z nich sa jeden z tvarov používa minimálne dvakrát častejšie ako ten druhý.

navrhujeme zmeniť poradie variantov na preferovanú variantnosť tak, aby na prvom mieste figuroval diftong a za ním vkladný vokál.

Pri slovách *tehla* a *perla* sme sa dostali k situácii, pri ktorej nám výsledky zo všetkých troch databáz potvrdili stav nastavený kodifikáciou, teda variantnosť vkladný vokál *á* oproti vkladnému diftongu *ie*. Získané číselné údaje jednoznačne potvrdili, že autori príspevkov uverejnených v SNK či na internete a aj respondenti z dotazníkového výskumu si pri oboch substantívach pri skloňovaní týchto feminín častejšie volili tvar *tehál*[11], *perál*[12].

Pri substantíve *perla* sa v dvoch zdrojoch (SNK, dotazníkový výskum) objavil zhruba rovnaký počet výskytov tvaru *perál* (okolo 650). Táto číselná informácia v porovnaní s počtom výskytov tvaru *periel* len potvrdila aktuálnu tendenciu využívať častejšie vkladný vokál *á* ako vkladný diftong *ie*. Preto navrhujeme, aby sa dominantnejšie postavenie vkladného vokálu *á* premietlo do návrhu na kodifikáciu ako preferovaná variantnosť, ale v poradí *á/ie*.

Zo všetkých piatich substantív v tejto skupine majú len feminína *karta* a *stovka* v PSP uvádzané poradie variantov diftong/samohláska. Dostatočný počet výskytov v skúmaných databázach preukázal ako sa správajú používatelia jazyka pri skloňovaní tohto substantíva. Výsledky zo všetkých výskumných zdrojov ukázali, že sa viac ako 4krát častejšie využíva tvar *kariet* ako tvar *karát*. Z tohto dôvodu navrhujem ponechať preferovanú variantnosť s poradím vkladný diftong *ie/*vkladný vokál *á.*

Kodifikácia pri slove *stovka* taktiež uvádza variantnosť v podobe *stoviek/stovák.* Aj v tomto prípade je situácia s návrhom na kodifikácia zjednodušená, a to z toho dôvodu, že sociolingvistický výskum, SNK a Google potvrdili preferenciu tvaru s vkladnou dvojhláskou *ie* v Gpl. Preto aj pri tomto podstatnom mene navrhujem taktiež preferovanú variantnosť v poradí vkladný diftong *ie*/vkladný vokál *á*.

V rámci tejto skupiny sa javí, že sa tu uplatňuje systemizačný faktor, na základe ktorého je možné tieto slová rozdeliť do dvoch podskupín. Podstata zmieneného faktora spočíva v tom, že používatelia jazyka vnímajú rozdielnosť skúmaných jednotiek a tá spôsobuje v porovnaní s PSP iný prístup k ich deklinácii. Ukazuje sa že, výrazným diferenciačným činiteľom v rámci tejto skupiny je výskyt rozličných vokálov v tvarotvornom základe. Domnievame sa, že významnú úlohu tu zohráva práve vokál *e* (pri substantívach *tehla* a *perla*) a ako dôvod preferencie tvaru s vkladným vokálom *á* (*tehál, perál*) sa javí práve vplyv predchádzajúcej samohlásky, ktorá spôsobuje ťažšiu hlasovú realizáciu týchto slov. Pri ostatných podstatných menách (*doska, karta* a *stovka*) dôvod výberu buď dvojhlásky, alebo vokálu predstavuje ich rozdielna štýlová hodnota, pretože v tomto kontexte sa diftong *ie* dá hodnotiť ako štylisticky neutrálny, kým vkladná samohláska *á* pri týchto slovách indikuje, že z temporálneho hľadiska ide

[11] Pri slove *tehla* vygenerované výskyty ukázali, že v skúmaných textoch zaradených v SNK sa až štrnásťkrát častejšie vyskytol tento tvar. V zostávajúcich dvoch databázach to bolo skoro dvakrát viac výskytov v prospech tvaru *tehál.*

[12] Tento tvar sa v SNK a v sociolingvistickom výskume vyskytol viac ako päťkrát častejšie ako tvar *periel* a výsledky z internetového vyhľadávača poukázali na pomer výskytu tvarov *perál/periel* 1020/40000, čo predstavuje až tridsaťdeväťkrát častejšie využívaný prvý menovaný tvar.

o lexikálne jednotky s príznakovým časovým ukotvením, teda o lexémy, ktorým môžeme prisúdiť status archaickejšieho pomenovania predmetného denotátu.

Pri všetkých slovách, okrem feminína *doska,* navrhujeme ponechať kodifikáciou nastavenú normu, teda v našom prípade preferovanú variantnosť. Pri slove *doska* by bolo na základe výsledkov vhodné kodifikáciu čiastočne upraviť, teda ponechať preferovanú variantnosť, ale zmeniť poradie vkladného diftongu a samohlásky.

Lemma	Gpl			PSP	Návrh
	ie/á sociolingvistický výskum	SNK	Google		
doska	745/251	1504/746	109000/45900	-sák/-siek	*ie/á*
tehla	297/573	120/1726	19000/44500	-hál/-hiel	*á/ie*
perla	126/643	34/658	1020/40000	-rál/-riel	*á/ie*
karta	787/187	7618/1632	789000/35300	-riet/-rát	*ie/á*
stovka	683/290	4863/1133	547000/13300	-viek/-vák	*ie/á*

Tretia skupina

Realizácia vkladného diftongu *ie*/nulová realizácia vokálu v tvarotvornom základe vybraných feminín (Gpl)

Tretiu skupinu tvorí 9 jednotiek, a to feminína *čerešňa, ríbezľa, višňa, knedľa, žemľa, štrúdľa, mašľa, mušľa* a *sukňa.* Kodifikácia pri ich deklinácii pripúšťa buď využitie vkladného diftongu *ie*, alebo nulovú realizáciu vkladnej samohlásky, a to presne v tomto poradí. Podľa toho sa správajú aj používatelia jazyka, keď aj v SNK, v realizovanom sociolingvistickom výskume a v Googli využívali obe možnosti. No zároveň však musíme potvrdiť, že pri väčšine týchto podstatných mien výrazne prevyšujú tvary bez pozitívnej realizácie vkladného vokálu pri skloňovaní týchto substantív ženského rodu.

Získané výsledky potvrdili systémovosť v prístupe k deklinácií jednotlivých feminín a v textovom využívaní tvarov Gpl skúmaných podstatných mien. Preferovanie tvaru bez vkladnej hlásky môže zrejme súvisieť s uplatňovaním pragmatického princípu a jazykovej ekonómie v procese skloňovania. Pragmatickosť tohto pricípu sa prejavuje ako neochota používateľov jazyka rozdeliť využitím vkladného diftongu *ie* skupinu konsonantov, a tým realizovať na konci slova mäkkú spoluhlásku *ň* alebo *ľ*.

Keďže sa pri všetkých slovách z tejto skupiny prejavila tendencia využívať pri tvorbe textov oba tvary (hoci nie v rovnakej miere), navrhujeme s prihliadnutím na zistené skutočnosti preferovanú variantnosť s poradím tvarov nulová realizácia vkladného vokálu/vkladný diftong *ie.*

Lemma	Gpl			PSP	Návrh
	ie/0 sociolingvistický výskum	SNK	Google		
čerešňa	42/957	25/483	535[13]/77600	-šieň/-šní	*0/ie*
višňa	41/959	22/151	266/6270	-šieň/-šní	*0/ie*
ríbezľa	21/973	2/282	36/55200	-zieľ/-zlí	*0/ie*
knedľa	91/897	5/49	225/14200	-dieľ/-dlí	*0/ie*
žemľa	65/928	4/74	133/5850	-mieľ/-mlí	*0/ie*
štrúdľa	195/790	5/9	185/1790	-dieľ/-dlí	*0/ie*
sukňa	285/710	103/183	1950/36000	-kieň/-kní	*0/ie*
mašľa	106/889	6/19	3680[14]/3350	-šieľ/-šlí	*0/ie*
mušľa	71/929	24/245	7180/38200	-šieľ/-šlí	*0/ie*

Záver

Na základe získaných údajov z troch výskumných a materiálových databáz (Slovenský národný korpus, dotazníkový sociolingvistický výskum, internetový vyhľadávač Google) a ich komparácie s *Pravidlami slovenského pravopisu* sme zistili, že používatelia jazyka pri tvorbe textov nevyužívajú v plnej miere tie tvary, ktoré ako normotvorná kodifikačná príručka povoľujú PSP. Prezentované výsledky poukazujú aj na dynamickosť vývinu v oblasti morfologickej variantnosti. Prudké zmeny v tejto oblasti na úrovni konkrétnej jazykovej a textovej realizácie odzrkadľujú nedostatočnú schopnosť kodifikácie promptne reagovať na nové javy a poznatky, čo ich následne neumožňuje ani pretaviť do formálnej podoby, a tak vytvoriť obraz reálneho jazykového stavu v podobe základných kodifikačných príručiek.

Literatúra:

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfologických variantov (I). In: *Slovenská reč,* 1992, roč. 57, č. 6, s. 336 – 345.

OLOŠTIAK, Martin – GIANTSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007. 152 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3. vyd. Bratislava : Veda, 2000. 590 s.

Slovenský národný korpus – Verzia prim-4.0-public-all. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010. Dostupný z www: http://korpus.juls.savba.sk/

[13] Podobný prípad ako pri femíníne *klientka.*

[14] Aj napriek tomu, že Google pri tvare *mašieľ* vykázal vyšší počet výskytov ako pri tvare *mašlí,* nebolo jediným dôvodom návrhu preferovanej variantnosti *0/ie* len to, že v ostatných dvoch databázach bol vyšší výskyt tvaru s nulovou realizáciu vokálu, ale aj to, že pri dôkladnejšej analýze výskytov tohto tvaru sme zistili, že boli vyselektované častejšie tvary slova *maslo* (*masiel*) ako tvary podstatného mena *mašľa.*

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – JAROŠOVÁ, Alexandra: Diftongizácia vokalických skupín *ie, ia* a lexikografická prax. In: *Slovenská reč,* 2008, roč. 73, č. 5, s. 281 – 291.

Internetový vyhľadávač Google

Inštrumentál plurálu maskulín v súčasnej jazykovej praxi

Miroslava Kyseľová

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

Cieľom nášho príspevku je ponúknuť pohľad na deklináciu maskulín v I pl. v súčasnej jazykovej praxi prostredníctvom prezentácie časti výsledkov korpusového výskumu realizovaného v roku 2009. Výskum bol zameraný komplexne na zistenie distribúcie variantných morf v I pl maskulín so zakončením tvarotvorného základu na skupinu konsonantov (CC na konci TZ), so zakončením tvarotvorného základu na jeden konsonant (1C na konci TZ) a osobitne sme sledovali deklinačné pohyby v I pl plurálií tantum a maskulín s viazaným plurálom. Keďže vzhľadom na značný rozsah výskumného materiálu nie je na ploche tohto príspevku možné venovať sa dôkladnej interpretácii výsledkov výskumu pri každej jednotlivej skupine maskulín, pozornosť zameriame v prvej časti príspevku na načrtnutie súčasných **deklinačných tendencií v I pl plurálií tantum** (v doterajšej vedeckej reflexii je táto oblasť viac-menej obchádzaná) a v druhej časti sa pokúsime predstaviť **relačný princíp kooperácie a konfliktnosti intrajazykových faktorov** determinujúcich výber variantnej morfy v príslušnom páde. Ide o systémové zákonitosti, ktoré sme vyabstrahovali z kvantitatívne reprezentatívneho súboru frekvenčných pomerov morfém v I pl skúmaných lexém. Pravda, v reálnej komunikácii sa spomenuté vyabstrahované zákonitosti systému nerealizujú bez odchýlok, azda by preto bolo vhodnejšie hovoriť o tendenciách v tejto časti morfologického systému. Z hľadiska možnosti optimalizácie morfologickej charakteristiky maskulín v súčasnej kodifikácii považujeme však tieto zistenia o pôsobení relevantných intrajazykových faktorov na deklináciu v I pl za smerodajné.

Zdrojom jazykových dát v našom výskume bol Slovenský národný korpus (ďalej SNK; posledná aktualizovaná verzia prim-4.0-public-all s celkovým rozsahom 526 082 640 tokenov) a internetový prehliadač google. [1] Výsledky výskumu sme konfrontovali

[1] Samostatnú kapitolu predstavuje širokospektrálna problematika výhod a nedostatkov práce s obomi výskumnými zdrojmi. Osobitným problémom vo vzťahu k zisťovaniu distribúcie morfém, sledovaniu morfologických tendencií a pokusom o návrhy optimalizácie morfologickej charakteristiky v kodifikácii sú nezriedkavé frekvenčné diskrepancie medzi údajmi z korpusu a údajmi z googlu. V mnohých prípadoch protirečivé štatistické údaje sú odzrkadlením rozdielneho charakteru výskumných zdrojov (SNK a google) podmieneného skutočnosťou, že SNK predstavuje súbor jazykovo upravovaných, skorigovaných textov s väčšou mierou zhody s normatívnymi príručkami, kým google ponúka vnútorne veľmi variabilný komplex textov, nepodliehajúcich jazykovej korektúre a z veľkej časti vznikajúcich v podmienkach bežnej, spontánnej komunikácie (blogy, internetové diskusie a pod.). Vzhľadom na túto „prirodzenosť“ googlových textov považujeme internetový prehliadač vo všeobecnosti za zdroj autentickejšie vypovedajúci o reálnej deklinačnej oscilácii tvarov substantív v súčasnej komunikácii. Neskorigované, jazykovo heterogénne texty z googlu sú tak pre nás v istom zmysle čiastočnou kompenzáciou za

s výsledkami starších výskumov opierajúcich sa o predchádzajúce korpusové verzie (primárne Karčová – Majchráková, 2006; Sokolová, 2007).

1. Pluráliá tantum a maskulína s viazaným plurálom

1.1. Pluráliá tantum a maskulína s viazaným plurálom s jedným konsonantom na konci TZ

Tabuľka č. 1: Distribúcia koncoviek *-mi, -ami* v I pl viacslabičných pomnožných maskulín s 1C na konci TZ

	SNK (počet výskytov)		**Google (počet výskytov)**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Koncovky v I pl.	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
parohy	57	40	1580	21700	∅	∅	-ami/-mi
úroky	1454	37	19400	41900	∅	∅	
zálety	5	0	269	319	∅	-	
mangrovy	10	3	149	128	∅	∅	-mi/-ami
okuliare	1271	85	19300	4580	∅	∅	
hemoroidy	27	1	3600	650	∅	∅	
memoáre	11	0	545	351	∅	∅	
korále	2	1	758	238	∅	∅	
klieštiky	71	5	3970	280	∅	∅	
pačesy	4	0	25	8	∅	∅	
kúpele	0	0	10700	589	∅	∅	-mi (-ami)
koráliky	105	0	14200	958	∅	∅	
pomery	654	4	53800	890	∅	∅	
peniaze	6487	0	113000	489	∅	∅	
tepláky	12	1	7990	253	∅	∅	
pančucháče	11	0	102	0	∅	∅	-mi
anály	3	0	378	0	∅	∅	
tráčiky	1	0	233	2	∅	∅	
tepláčiky	0	0	1640	6	∅	-	
detváky	22	1	1450	22	∅	∅	
výzvedy	0	0	0	6	∅	∅	∅
subtrópy	3	0	7	0	∅	∅	
roráty	1	0	10	2	∅	∅	
vohľady	2	0	5	2	∅	∅	
priezvedy	0	0	0	1	∅	∅	

sociolingvistický prieskum. Dopĺňajúc údaje z SNK informáciami z googlu, núka sa nám nejednostranný a pomerne plastický obraz o deklinačnej dynamike v rečovej praxi. Práca s googlom prináša so sebou na druhej strane zásadné úskalia; keďže však ide o metodologické otázky, ktoré si zasluhujú pozornosť v rámci samostatného príspevku, na tomto mieste sa im detailnejšie nevenujeme.

Pozn. – ∅ pri PSP a KSSJ označuje neuvedenie morfy v kodifikácii, – pri PSP a KSSJ označuje absenciu lexémy v kodifikácii, ∅ v poslednom stĺpci uvádzame vždy na konci tabuľky pri výsledkoch s počtom výskytov variantných koncoviek ≤ 10.

K interdeklinačným pohybom v I pl medzi vzormi a podvzormi životných a neživotných maskulín v komunikácii dochádza nielen v oblasti maskulín zakončených na skupinu konsonantov, ale aj v deklinácii plurálií tantum (ďalej PLT) s jedným konsonantom na konci TZ. Otázke interdeklinačného pohybu, resp. kolísania medzi morfami v I pl v tejto skupine maskulín sa doteraz nevenovala väčšia pozornosť ani vo vedeckých monografiách, ani v čiastkových prácach, akými sú články a príspevky v odborných periodikách. *Morfológia slovenského jazyka* (1966; ďalej MSJ) sa v tejto súvislosti obmedzuje na strohú konštatáciu, podľa ktorej sa koncovka *-ami* používa „*v ustálených spojeniach, pri pomnožných podstatných menách a pri slovách, ktoré sa častejšie používajú v pl.; napr.: pomery – pomerami, schody – schodami, fúzy – fúzami (aj fúzmi), rohy – rohami (rohmi), parohy – parohami, úroky – úrokami (úrokmi), čary – čarami, orechy – orechami, zuby – zubami, zubami-nechtami, za horami za dolami*." (MSJ, 1966, s. 96; porov. rovnaké tvrdenie: Dvonč, 1984, s. 34). Z citovaného (vzhľadom na absenciu kritérií vymedzujúcich podmienky použitia variantných morf) nemožno jednoznačne vyvodiť, v ktorých prípadoch sa uplatňuje len koncovka *-ami* a kde sa objavujú, resp. pripúšťajú dublety. Informácie o deklinácii pomnožných maskulín v I pl nesprostredkúva v hlbšom zábere ani monografia M. Sokolovej (2007, s. 132), kde sa konštatuje len toľko, že „*plurália tantum, resp. maskulína s viazaným plurálom majú často len koncovku -ami: drobky, paberky, odpustky, prístupky, výpadky, volky, okolky. Porov. aj pysk, fašiang, ale častejšie PLT pysky, fašiangy*". O maskulínach s viazaným plurálom s 1C na konci TZ sa uvádza, že pri nich býva koncovka *-ami*, čo sa v práci overuje na tvaroch mask. *cepy, hody, pomery* a *droby* (s. 203). Súčasná kodifikácia sa informáciám o I pl v PLT mužského rodu dôsledne vyhýba, takže používateľ prakticky nemá možnosť sa pri tvorení daného tvaru oprieť o relevantnú normatívnu príručku.

Domnievame sa, že neistota pri tvorení tvarov I pl pomnožných maskulín sčasti môže plynúť z (nezriedka) absentujúcej schopnosti používateľov jazyka zaradiť substantívum k jeho gramatickému rodu, resp. z neuvedomovania si rodovej príslušnosti substantíva k maskulínam.[2] V dôsledku toho sa používateľovi v jeho vedomí ponúka možnosť použiť morfu *-mi*, ale aj morfu *-ami*, typickú pre feminína (porov. tiež Dvonč, 1984, s. 34).

Ďalším faktorom, ktorý môže prispievať k výraznému kolísaniu v I pl pomnožných maskulín s 1C na konci TZ, je ustálené aplikovanie morfémy *-ami* v I pl pomnožných maskulín s konsonantickou skupinou na konci TZ (napr. I pl *peniažkami, drobkami, zápalkami* a iné). Tvarová paradigma PLT s konsonantickou skupinou na konci TZ tak môže fungovať vo vedomí používateľov ako prototypový, vzorový deklinačný typ, podľa ktorého sa analogicky môžu v bežnej jazykovej praxi tvoriť tvary s koncovkou *-ami* aj v prípadoch pomnožných maskulín s fonematickou štruktúrou 1C na konci TZ

[2] Rodové kolísanie je pozorovateľné aj pri iných pádoch, porov. distribúciu feminínnej a maskulínnej koncovky v L pl pri mask. *výzvedy* v SNK *-ách* 11, *-och* 4; L pl mask. *tepláky* v googli: *-ach* 2460, *-och* 33000.

(porov. *drobami, bobami, hábami, skusami, peniazami* a pod.). Pravda, ku kolísaniu medzi variantnými tvarmi v I pl v rečovom úze dochádza podľa výsledkov výskumu aj pri singulatívnych maskulínach s úplnou paradigmou s 1C na konci TZ (napr. *dub, úľ, úd, hríb, kus, chliev* a iné[3]), preto je deklinačná oscilácia predpokladateľná aj pri plurálíach tantum s rovnakým zakončením tvarotvornej bázy.[4]

V skupine viacslabičných PLT s 1C na konci TZ rozoznávame **dve tendencie** – na jednej strane viac-menej bezvariantné používanie koncovky *-mi* (*tráčiky, subtrópy, tepláčiky, koráliky, detváky, hemoroidy, pančucháče, roráty* a iné) alebo variantnosť v poradí *-mi/-ami* (*mangrovy, tepláky, pačesy, korále, kúpele, pomery, okuliare, memoáre, peniaze* a iné). Na druhej strane uprednostňovanie koncovky *-ami* (ale len podľa googlu) pri PLT *zálety* a mask. s viazaným plurálom *parohy* a *úroky* (príznakový N sg *paroh* a *úrok*).[5] Variantná koncovka *-ami* sa v porovnaní s morfémou *-mi* používa celkovo v menšej miere, jej frekvenciu v googli však nepovažujeme za zanedbateľnú; možné príčiny kolísania sme už uviedli.

Pre ujednotenie zovšeobecňujúcej morfologickej informácie o deklinácii viacslabičných PLT s jedným konsonantom na konci TZ by bolo možné uvádzať v kodifikácii pri I pl len morfu *-mi*. Pri mask. *parohy, zálety, úroky* navrhujeme vychádzať z korpusových výsledkov a uvádzať variantnosť v poradí *-mi/-ami*.

Tabuľka č. 2: Distribúcia koncoviek *-mi, -ami* v I pl pomnožných maskulín s jednoslabičným TZ a s 1C na konci TZ

	SNK (počet výskytov)		**Google (počet výskytov)**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Koncovky v I pl.	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
väzy	84	3	2550	248	∅	∅	-mi/-ami
trópy	5	1	574	274	∅	∅	
rohy	375	200	7060	18000	∅	∅	-ami/-mi
skusy	2	0	232	364	∅	∅	
boby	7	7	402	977	∅	∅	
droby	0	7	233	1040	∅	∅	
slipy	3	13	2520	7150	∅	∅	
kríže[6]	6	56	-	-	∅	∅	-ami (-mi)
háby	5	13	8	227	∅	∅	
doly	3	24	-	-	-	-	

[3] Hranice medzi maskulínami s viazaným pl. (a príznakovým sg.) a medzi maskulínami s nepríznakovým sg. nepovažujeme za nepriestupné a jednoznačne vymedzené. V oboch prípadoch ide o singulatívne maskulína, pri ktorých je otázka viazanosti pl. vzhľadom na ich sémantiku a využitie v kontextoch diskutabilná (napr. *úľ, dub, buk*, *hríb*).

[4] Ku kolísaniu dochádza v reči aj napriek tomu, že podľa MSJ možno deklinačnú osciláciu predpokladať len pri maskulínach, ktoré sú zakončené na skupinu konsonantov, nie však pri mask., ktorých TZ má na konci jeden konsonant. Maskulína s 1C na konci TZ (okrem konsonantu *m*) by mali mať v I pl jednotne koncovku *-mi* (MSJ, 1966, s. 95; porov. tiež Sokolová, 2007, s. 88 o kompatibilite morfémy *-mi* v I pl a nepohyblivého vokálu a 1C na konci TZ).

[5] Vzhľadom na markantnú disparátnosť štatistických výsledkov z dvoch odlišných výskumných zdrojov pri mask. *úroky* sa poradie *-ami/-mi* môže javiť ako diskutabilné.

[6] Počet výskytov v SNK je vyčistený od homonymných tvarov v I pl maskulína *kríž*.

čary	3	227	1870	8140	∅	∅	
zvedy[7]	0	0	-	-	∅	-	

Pri PLT s jednoslabičným TZ a jedným konsonantom na konci TZ sa ukazuje tendencia **uprednostňovať morfému *-ami* pred *-mi***. Výnimkou sú lexémy *väzy* a *trópy*, pri ktorých je frekventovanejšia koncovka *-mi*. Tvar *dolami* je determinovaný frazeologicky (*za horami-za dolami*). Pre uvedenú skupinu maskulín by sa mohla odporúčať informácia v kodifikácii o variantnosti v I pl *-ami/-mi*. Poradie koncoviek pri mask. *väzy* a *trópy* je však podľa výsledkov z oboch výskumných zdrojov jednoznačne obrátené, preto preň navrhujeme *-mi/-ami* (tzn. s ohľadom na frekvenčné hodnoty by sme v tomto prípade princíp analógie v rámci homogénnej paradigmy neuplatnili).

1.2 Pluráliá tantum a maskulína s viazaným plurálom s konsonantickou skupinou na konci TZ

Tabuľka č. 3: Distribúcia koncoviek *-mi, -ami* v I pl pomnožných mask. s CC na konci TZ

	SNK (počet výskytov)		**Google (počet výskytov)**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Koncovky v I pl.	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
akty[8]	126	56	-	-	-mi	∅	-mi/-ami
fašiangy	5	17	197	2080	∅	∅	-ami (-mi)
alimenty	2	3	69	2100	∅	∅	

Pluráliá tantum, ktorých TZ je zakončený na CC a pri ktorých predpokladáme neustálenosť v tvaroch I pl, reprezentujú v našom súbore lexémy *akty, alimenty, fašiangy* (pomnožných podstatných mien mužského rodu s konsonantickým zakončením na konci TZ je viac, ale pre ich tvary I pl bezvýnimočne platí inkompatibilita TZ s morfou *-mi*; porov. *odpadky, splašky, tračky, výklepky, výpalky, džínsy* a iné). Ide o maskulína so zakončením TZ v podobe CsC okrem mask. *akty*.

V I pl mask. so zakončením CsC sa dominantne, resp. absolútne uplatňuje morfa *-ami*. Vo väčšom rozsahu sa objavila pri mask. *fašiangy* azda pod vplyvom rozkolísaného stavu v skloňovaní singulatívnych maskulín na *-ng*. Kým pri viacslabičných singulatívach zakončených na *-nt* podľa výsledkov nášho výskumu zväčša prevláda koncovka *-mi*, pri mask. *alimenty* je preferencia koncoviek obrátená.

Kodifikácia uvádza pre I pl mask. akty len morfu *-mi*. Podľa korpusových údajov sa používa aj tvar s variantom *-ami*, hoci v menšej miere. Je možné, že súbor tvarov aktami v SNK pozostáva aj z tvarov lexémy *akty*, nielen *akt*. V takomto prípade by bolo vhodné pri mask. *akty* počítať aj s možnosťou existencie a používania plurálového tvaru *aktami* a kodifikáciu upraviť smerom k poradiu *-mi/-ami*.

[7] Pre homonymiu s I pl život. mask. *zved* sme tvary neoverovali v googli.
[8] Vo frekvenčnej hodnote sú započítané aj tvary mask. *akt*.

Tabuľka č. 4: Návrhy uvádzania koncoviek v I pl PLT a maskulín s viazaným plurálom v kodifikácii

PLT mužského rodu	**návrhy**	*príklady*
PLT s jednoslabičným TZ a 1 C na konci TZ	-ami/-mi	*boby, droby, skusy, háby*
	-mi/-ami	*väzy, trópy*
viacslabičné PLT s 1 C na konci TZ	-mi	*memoáre, korále, kúpele, okuliare, hemoroidy, peniaze,mangrovy, pančucháče, anály, subtrópy*
	-mi/-ami	*zálety, parohy, úroky*
PLT s jednoslabičným TZ a s CC na konci TZ	-ami (okrem *akty*: -mi/-ami)	*splašky, tračky, džínsy, Lurdy*
viacslabičné PLT s CC na konci TZ	-ami	*alimenty, fašiangy, Špicbergy, Falklandy,*

Uvedený návrh kodifikácie I pl pri PLT sa môže javiť ako pomerne mätúci vo vzťahu k používateľom jazyka. Domnievame sa však, že prílišná ústretovosť voči používateľom v podobe čo najjednotnejšieho morfologického zápisu podľa princípu analógie, do istej miery skresľujúceho reálny stav, môže v dôsledkoch smerovať k destabilizácii ich jazykového vedomia.

2. Kooperácia vs. konfliktnosť faktorov determinujúcich výber variantnej morfy v I pl

Silu pôsobenia relevantných intrajazykových faktorov determinujúcich výber variantnej morfy v I pl maskulín a konvergentné či divergentné vzťahy medzi faktormi sa pokúsime naznačiť prostredníctvom prehľadu výskumných výsledkov vzťahujúcich sa na deklináciu životných maskulín a ich interpretácie.

Tabuľka č. 5: Variantnosť koncoviek *-mi* a *-ami* v tvaroch životných mask. so zakončením CCv, CsCs a CšCš

		SNK		**Google**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Určujúci faktor	**Koncovky v I pl.**	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
1S > Z + P	**Frank (Z)**	45	61	2570	5930	∅	-	-ami/-mi
	Ink (Z)	0	6	155	16400	∅	-	
FF CCv, FF CšCš > > Z + SS	**chirurg (Z)**	24	19	1290	6300	∅	∅	
	dramaturg (Z)	15	7	1450	4150	∅	∅	
	adept (Z)	161	26	20900	4060	∅	∅	
	vierozvest (Z)	5	4	89	101	∅	∅	
1S + FF CšCš > > Z	**hosť (Z)**	160	3012	700	64100	∅	∅	
1S + FF CšCš (> Z)	**rast (Z/N)**	0	0	304	812	∅	∅	
FF CCv > A + SS	**mustang (A)**	1	0	80	539	∅	∅	
	***drozd (A)**	9	5	110	716	-mi	∅	
	chrúst (A)	5	1	52	484	∅	∅	

	kliešť (A)	6	94	-	-	∅	∅	
	svišť (A)	0	15	0	174	∅	∅	-ami
FF CšCš > > Z + SS	**entuziast (Z)**	1	5	1	110	-	-	
	antikrist (Z)	2	0	6	240	∅	∅	
Z > 1S + FF CCv	***šejk (Z)**	9	4	394	136	∅	∅	-mi/-ami
Z + SS > FF CšCš	**prefekt (Z)**	9	2	99	83	-mi	∅	
	architekt (Z)	227	25	20400	1500	-mi	∅	
	skunk (A)	0	0	5	7	∅	∅	∅
	vtákopysk (A)	1	0	2	1	∅	∅	
	adjunkt (Z)	0	1	1	2	∅	∅	
	metalurg (Z)	2	1	1	7	∅	∅	
	ancikrist (Z)	0	1	1	9	∅	∅	
	trasochvost (A)	0	0	0	1	∅	∅	
	žltochvost (A)	0	0	0	0	∅	∅	
	tesť (Z)	0	1	-	-	∅	∅	
	fénix (A)	0	0	7	5	∅	∅	

Pozn. – 1S označuje jednoslabičnosť lexémy, SS viacslabičnosť, E expresívnosť, Z životnosť, A animálnosť, FF fonologický faktor (zakončenie TZ na skupinu konsonantov), P propriálnosť; znak > označuje presadenie sily faktora (alebo viacerých synergických faktorov) v neprospech iného, divergentne pôsobiaceho faktora (napr. faktor 1S (-a*mi*) pri mask. *Frank* koliduje s faktormi Z a P (-*mi*), čoho dôsledkom je vznik dubliet, ale faktor 1S sa ukazuje podľa frekvencie tvarov I pl mask. *Frank* ako dominantnejší, t. j. 1S > Z + P); znakom + označujeme kooperáciu konvergentných faktorov.

Tabuľka č. 6: Variantnosť *-ami/-mi* v tvaroch životných mask. so zakončením CsCš

		SNK		**Google**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Určujúci faktor	**Koncovky v I pl.**	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
1S > FF CsCš + A	***červ (A)**	11	94	354	25400	∅	∅	-ami/-mi
1S > Z + FF CsCš	***princ (Z)**	18	32	578	2930	∅	∅	
	***tramp (Z/N)**	7	0	249	2550	∅	∅	
	***bard (Z)**	2	3	284	489	-mi	∅	
1S + E > > Z	***lump (Z)**	5	4	371	6850	∅	∅	
	***čert (Z)**	30	30	1930	1980	∅	∅	
	***špunt (Z)**	3	2	148	1430	-mi	∅	
E > SS + Z + FF CsCš	**nímand (Z)**	2	1	351	445	-	∅	
	bastard (Z)	9	1	864	2360	-mi	∅	
	pankhart (Z)	6	0	594	813	-mi	∅	
	vagabund (Z)	11	4	2290	7610	-mi	∅	
X > > Z + SS + FF CsCš	**dirigent (Z)**	51	4	2770	3970	-mi	∅	
	inzerent (Z)	17	0	439	579	-mi	∅	
	delikvent (Z)	29	5	1650	2010	-mi	∅	
	exulant (Z)	17	1	125	146	-mi	∅	
	ignorant (Z)	12	1	206	2390	-mi	∅	
	okupant (Z)	107	14	11600	15200	-mi	∅	

	diletant (Z)	13	1	235	2470	-mi	∅	
X > A +SS + FF CsCš	**leopard (A)**	15	2	409	514	-mi	∅	
X > Z + SS + FF CsCš	**reverend (Z)**	0	0	1	20	∅	∅	-ami

Pozn. – znakom X označujeme „neznámu“, ktorá neutralizuje silu relevantných faktorov (ide de facto o výnimky z uplatňujúcich sa tendencií pod vplyvom celkového kolísania v deklinácii maskulín v I pl).

Tabuľka č. 7: Variantnosť *-mi/-ami* v tvaroch životných mask. so zakončením CsCš

		SNK		**Google**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Určujúci faktor	**Koncovky v I pl.**	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
Z > 1S	***lord (Z)**	14	0	341	313	-mi	∅	
Z + P > 1S	***Kurd (Z)**	187	22	6780	260	-mi	-	
	***Ind (Z)**	45	3	5500	346	∅	-	
	***Kelt (Z)**	39	8	5420	4830	∅	-	
Z + P + SS	**Longobard (Z)**	25	3	923	76	-mi	-	
	jubilant (Z)	26	7	3590	1210	-mi	∅	
	kolaborant (Z)	39	0	319	137	-mi	∅	
	garant (Z)	166	9	12800	1660	-mi	∅	
	migrant (Z)	57	8	6460	2060	-mi	∅	
	mudrlant (Z)	2	1	744	726	-mi	∅	
	špekulant (Z)	61	1	5480	2180	-mi	∅	
	azylant (Z)	20	0	200	142	-mi	∅	-mi/-ami
	cirkusant (Z)	6	1	1390	320	∅	-	
	projektant (Z)	62	4	4540	400	-mi	∅	
SS + Z + FF CsCš	**konzultant (Z)**	67	2	6710	1170	-mi	∅	
	miništrant (Z)	42	3	1710	1430	-mi	∅	
	demonštrant (Z)	251	30	9460	8290	-mi	∅	
	figurant (Z)	7	2	548	50	-mi	∅	
	maturant (Z)	65	4	6560	1950	-mi	∅	
	emigrant (Z)	126	7	7680	4100	-mi	∅	
	ašpirant (Z)	45	9	1110	791	-mi	∅	
	gigant (Z/N)	68	8	4910	196	-mi	∅	
	exponent (Z/N)	32	2	1200	469	-mi	∅	
	agens (Z/N)	2	2	2980	435	∅	-	
	šimpanz (A)	33	4	2720	527	∅	∅	
	financ (Z)	5	2	216	172	∅	∅	
	sekundant (Z)	6	0	897	399	-mi	-mi	
	komediant (Z)	19	0	3330	1100	-mi	∅	
	protestant (Z)	26	1	13200	5040	-mi	∅	

Tabuľka č. 8: Variantnosť *-mi/-ami* v tvaroch životných mask. so zakončením CsCš

		SNK		Google		PSP	KSSJ	Výsledky
Určujúci faktor	**Koncovky v I pl.**	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
SS + Z + FF CsCš	**respondent (Z)**	207	4	10300	2080	-mi	∅	-mi/-ami
	študent (Z)	2788	308	65800	17400	-mi	∅	
	agent (Z)	460	42	51400	1800	-mi	∅	
	konzument (Z)	159	13	11000	2570	-mi	∅	
	prominent (Z)	64	4	1830	1090	-mi	∅	
	abstinent (Z)	18	1	2140	515	-mi	∅	
	abonent (Z)	8	2	703	248	-mi	∅	
	inteligent (Z)	14	2	5750	112	-mi	∅	
	koncipient (Z)	4	0	344	260	-mi	-	
	percipient (Z)	2	0	26	10	-mi	∅	
	abiturient (Z)	3	0	51	9	-mi	∅	
	talent (Z/N)	103	74	3780	1050	-mi	∅	
	pacient (Z)	985	68	66600	37700	-mi	∅	
	spolupacient (Z)	22	1	617	370	-	∅	
	konkurent (Z)	793	20	45300	906	-mi	∅	
	emitent (Z)	30	7	2260	1400	-	∅	
	impotent (Z)	1	0	595	492	-mi	∅	
	asistent (Z)	432	45	37800	4430	-mi	∅	
	reštituent (Z)	37	2	1220	186	-mi	∅	
	absolvent (Z)	324	20	34800	10300	-mi	∅	
	recenzent (Z)	24	0	524	131	-mi	∅	
	debutant (Z)	23	0	483	250	-mi	∅	
	konfirmand (Z)	13	0	414	29	∅	∅	
	doktorand (Z)	29	1	3040	1710	∅	∅	
SS + A + FF CsCš	**bažant (A)**	15	1	642	269	∅	∅	
	gepard* (A)	6	0	585	186	-mi	∅	

Tabuľka č. 9: Variantnosť *-mi/-ami* v tvaroch životných mask. so zakončením CsCš

		SNK		Google		PSP	KSSJ	Výsledky
Určujúci faktor	**Koncovky v I pl.**	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
SS + Z + FF CsCš	**fabrikant(Z)**	4	0	106	57	-mi	∅	-mi/-ami
	praktikant (Z)	20	0	821	159	-mi	∅	
	muzikant (Z)	172	25	13700	5080	-mi	∅	
	sympatizant (Z)	160	16	16500	4670	-mi	∅	
	diverzant (Z)	5	0	468	44	-mi	∅	
	docent(Z)	24	2	2320	2290	-mi	∅	
	producent (Z)	515	21	41600	2800	-mi	∅	
	disident (Z)	170	10	8680	6500	-mi	∅	
	rezident (Z)	24	0	3460	295	-	-	
	prezident (Z)	328	18	24700	6620	-mi	∅	

	viceprezident (Z)	52	10	2150	208	-mi	∅	
	reprezentant (Z)	740	32	31600	595	-mi	∅	
	oponent (Z)	151	10	19600	13000	-mi	∅	
	disponent (Z)	2	0	110	27	-mi	-	
	referent (Z)	24	2	645	258	-mi	∅	
	policajt (Z)	1468	121	21800	9110	∅	∅	
	expert (Z)	661	32	21300	18500	-	∅	
	introvert (Z)	3	0	629	124	-	-	
	extrovert (Z)	2	0	123	35	-	-	
SS + Z + FF CsCš > E	**panghart (Z)**	3	0	709	7	-mi	∅	

Tabuľka č. 10: Variantnosť *-mi/-ami* v tvaroch životných mask. so zakončením CsCš

		SNK		**Google**		**PSP**	**KSSJ**	**Výsledky**
Určujúci faktor	**Koncovky v I pl.**	*-mi*	*-ami*	*-mi*	*-ami*			
	evakuant (Z)	10	1	40	1	-mi	∅	
	frekventant (Z)	58	2	2290	27	-mi	∅	
	manifestant (Z)	4	0	48	1	-mi	∅	
	laborant (Z)	6	0	239	10	-mi	∅	
	fakturant (Z)	2	0	102	2	-mi	-	
	seržant (Z)	2	0	142	6	-mi	∅	
	superintendent (Z)	1	0	53	1	-mi	∅	
	simulant (Z)	4	1	497	5	-mi	∅	
	manipulant (Z)	3	0	180	4	-mi	∅	
	repatriant (Z)	5	1	105	6	-mi	∅	
SS + Z + FF CsCš	**intendant (Z)**	12	0	50	5	-mi	-	-mi (-ami), -mi
	defraudant (Z)	1	0	170	2	-mi	∅	
	pracant (Z)	1	0	186	9	-mi	∅	
	mandant (Z)	4	0	71	1	-mi	∅	
	konfident (Z)	6	0	137	8	-mi	∅	
	antitalent (Z/N)	1	0	129	5	-mi	∅	
	korešpondent (Z)	15	0	664	28	-mi	∅	
	regent (Z)	5	0	83	4	-mi	∅	
	dekadent (Z)	1	0	23	1	-mi	∅	
	intervent (Z)	3	1	137	4	-mi	∅	
	rekonvalescent (Z)	6	0	2250	0	-mi	∅	
	exprezident (Z)	3	0	28200	4	-mi	∅	
	rebelant (Z)	23	0	1070	3	-mi	∅	

2.1. Interpretácia výsledkov

Z prehľadu v tabuľkách, zhrňujúco ilustrujúcich deklinačnú osciláciu v tvaroch životných personálnych a zvieracích maskulín, možno vyvodiť tieto závery:

1. na interdeklinačný pohyb tvarov I pl životných maskulín vplýva kooperácia vs. konfliktnosť faktorov:

A) **personálnosť, animálnosť, propriálnosť, viacslabičnosť** – podporujú morfu *-mi*;
B) **jednoslabičnosť, expresívnosť, fonologický faktor** (zakončenie TZ na skupinu konsonantov CCv, CšCš) – podporujú morfu *-ami*;

2. ak majú životné osobné a zvieracie maskulína na konci TZ skupinu konsonantov CCv, CšCš, CsCs a sú **jednoslabičné**, preferuje sa spravidla morfa *-ami*;
3. ak sú zvieracie maskulína **viacslabičné**, prevažuje spravidla morfa *-mi*;
4. pri napätí **životnosť, propriálnosť ↔ jednoslabičnosť** sa spravidla preferuje morfa *-mi*;
5. ak sú **jednoslabičné** životné maskulína charakteristické príznakom **expresívnosť**, zväčša sa preferuje morfa *-ami*;
6. ak príznak **expresívnosti** charakterizuje **viacslabičné** životné maskulína, kolísanie ich tvarov v I pl smeruje k prevahe morfy *-ami*;[9]
7. ak sú životné maskulína zakončené na skupinu konsonantov **CsCš**, (*-nt*, *-rt, -jt*) a sú **viacslabičné**, zväčša sa preferuje morfa *-mi*;[10]
8. ak majú **viacslabičné** životné osobné maskulína na konci TZ skupinu konsonantov **CšCš** a **CCV**, preferuje sa spravidla morfa *-ami*;
9. v tvaroch **jednoslabičných** maskulín, ak nie sú propriálne, sa **bez výraznejších odchýlok** uprednostňuje poradie *-ami/-mi* (jednoslabičnosť + fonologický faktor CC na konci TZ podporujú *-ami*);
10. v tvaroch **viacslabičných** maskulín (podporujú morfu *-mi*) sa oproti tvarom jednoslabičných maskulín kolísanie častejšie prejavuje neustálenosťou v preferencii koncoviek (*-mi/-ami, ale aj -ami/-mi*) (viacslabičnosť ↔ fonologický faktor CC na konci TZ).

Z predchádzajúcich zistení možno vyvodiť tieto **zhrňujúce závery**:

- pre životné maskulína zakončené na konsonantické skupiny **CsCš** platí kolísanie s príklonom k morfe *-mi*; ak dochádza k preferencii *-ami*, je to pod tlakom rozhodujúcich faktorov jednoslabičnosť[11] a expresívnosť;
- pre životné jednoslabičné (podporný faktor: jednoslabičnosť), ale aj viacslabičné makulína zakončené na konsonantické skupiny **CšCš** a **CCv** platí kolísanie s príklonom k morfe *-ami*;[12]
- uvedené princípy kooperácie a konfliktnosti jednotlivých faktorov možno rovnako vztiahnuť i na **neživotné** maskulína (hoci ich v príspevku neuvádzame v zhrňujúcich tabuľkách); treba však doplniť, že neživotné viacslabičné maskulína zakončené na CšCš majú aj dubletnosť *-ami/-mi* (ako je to prevažne pri životných maskulínach na CšCš), ale častejšie *-mi/-ami* (zakončenia *-pt, -kt, -st, -št, -zd*);[13]

---

[9] Porov. rovnaké zistenie: Karčová – Majchráková, 2006, s. 174.
[10] Porov. rovnaké tvrdenie: Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007, s. 86.
[11] Porov. rovnaké zistenie v práci Sokolová, 2007, s. 142.
[12] Tvrdenie vztiahnuté na deklináciu životných i neživotných maskulín, že FF SS v napätí s FF CšCš podporuje dubletnosť s poradím *-mi/-ami* (Sokolová, 2007, s. 142) sa podľa našich výsledkov vzťahuje len na neživotné maskulína;
[13] Porov. aj Sokolová, 2007, s. 205.

- vystopované zákonitosti deklinácie maskulín v I pl pod vplyvom detereminujúcich činiteľov, empiricky podložené štatistickými údajmi, majú charakter **tendencií**, nerealizujú sa bezvýnimočne; **v hovorenej/ústnej** realizácii možno predpokladať ich narúšanie v dôsledku **fónického faktora** (z aspektu menšej artikulačnej a percepčnej námahy komunikantov je vyhovujúcejšia kombinácia [TZ CC + *-ami*] v zhode s fonotaktickými zákonitosťami spájania maximálne kontrastných foném; porov. Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007, s. 88);
- výber morfy môže byť sekundárne v komunikácii podmienený prirodzeným obranným mechanizmom vo vedomí používateľa jazyka voči potenciálnym komunikačným šumom, vyplývajúcim z možnej homonymie tvarov I pl maskulín a feminín, t. j. v ojedinelých prípadoch možno počítať s aktivizáciou **pragmatického diferenciačného faktora**.

2.2. Poznámky k sile pôsobenia faktorov

Enumerácia zákonitostí (uplatňujúcich sa pri deklinácii život. mask. v I pl v závislosti od špecifického rozloženia synergických a opozitných faktorov pri každej osobitnej lexéme) je podnetom na uvažovanie o rozdielnosti v sile pôsobenia jednotlivých faktorov. Z predchádzajúcich poznámok logicky vyplýva, že pri kolízii dvoch divergentných (resp. „protismerných“) faktorov má jeden z nich väčšiu schopnosť „presadiť svoje záujmy“ (t. j. podporiť v rečovej realizácii konkrétnu morfu). Na druhej strane nie každý faktor má dispozíciu v konfrontácii s opozitným faktorom „presadiť svoj záujem“ výlučne „vlastnou silou“, na tento akt potrebuje nevyhnutne **interakciu** s inými – konvergentnými činiteľmi. V tomto kontexte je teda potrebné zdôrazniť, že hoci sa situácia v skloňovaní maskulín v I pl v bežnej reči na prvý pohľad javí ako „živelná“, nijakými systémovými zákonitosťami neregulovaná, reálne má dobre fungujúce systémové pozadie, ktorého funkčnou bázou je relačný princíp kooperácie a konfliktnosti relevantných intrajazykových faktorov.[14]

Keďže nerovnako silné faktory pri tvorení tvaru v I pl konkrétnej lexémy pôsobia v akomsi horizontálno-vertikálnom rozložení, považujeme za produktívne pokúsiť sa o naznačenie ich hierarchizácie. V tomto zmysle možno postaviť otázku, do akej miery sa realizuje silový potenciál vybraného faktora v opozícii s divergentnými faktormi. V nasledujúcej tabuľke uvádzame percentuálne hodnoty, ktoré sú výsledkom prepočítania absolútneho počtu prípadov dominantnej pozície faktora (pri každej príslušnej lexéme) v pomere k absolútnemu počtu prípadov submisívnej pozície faktora (pri každej príslušnej lexéme).

[14] Výsledky korpusového výskumu tak demonštrujú (v lingvistickej obci neraz zaznávanú) dôležitosť skúmania bežnej rečovej praxe „neprestížnych“ používateľov národného jazyka (na fakt, že sociolingvisticky orientované výskumy sú neodôvodnene pranierované za to, že sa uspokojujú *„s registrovaním a konštatovaním jazykových faktov („so štatistikou“)*“ upozornil Ondrejovič, 1997, s. 55). Práve reč bežných používateľov totiž predstavuje vo svojej variabilnosti bohaté materiálové pole, ktoré sa stáva východiskom nielen pre mechanické štatistické spracovanie získaných dát, ale aj pre objavenie a interpretáciu takých intrajazykovách javov a súvislostí, ktoré azda fungujú v jazyku už dlhodobo, ale vo výskumných zdrojoch vo väčšej miere korešpondujúcich s kodifikáciou ostali doposiaľ pre „oko“ lingvistického pozorovateľa neviditeľné.

Tabuľka č. 11: Sila pôsobenia relevantných faktorov v deklinácii I pl životných personálnych a zvieracích maskulín

Kompatibilita s morfou	Faktor	Absolútny počet L (100 %)	Pomer Dp : Sp (počet výskytov)	Pomer Dp : Sp (%)	SPF (%)	Interakcia faktorov	
-ami	**1S**	14	9 : 5	64 : 36	64	kooperácia +	↓ Konfliktnosť →
	FF CšCš	12	10 : 2	83 : 17	83		
	FF CCv	6	5 : 1	83 : 17	83		
	E	7	7 : 1	87,5 : 12,5	87, 5		
-mi	**SS**	107	85 : 22	79 : 21	79	+ kooperácia	
	Z	130	101 : 29	78 : 22	78		
	FF CsCš	118	98 : 20	83 : 17	83		
	P	6	4 : 2	67 : 33	67		
	A	7	0 : 7	0 : 100	0		

Pozn. – L = lexéma, Dp = dominantné postavenie faktora vo vzťahu k opozitným faktorom pri danom maskulíne, Sp = submisívne postavenie faktora vo vzťahu k opozitným faktorom pri danom maskulíne, SPF = celková sila pôsobenia faktora.

Nevýhodou naznačeného štatistického spracovania problematiky je fakt, že v matematickej operácii sa každý faktor zohľadňuje ako samostatne pôsobiaci činiteľ, ktorý determinuje výber variantnej koncovky pri danom maskulíne (t. j. napr. viacslabičnosť sa chápe ako faktor, ktorý bol v súbore 107 lexém 85-krát určujúcim pre preferenčné postavenie variantnej morfy *-mi*). Viacslabičnosť na základe nášho výskumného materiálu však nikdy nezíska dominantné postavenie nad divergentnými faktormi izolovane, vždy len v kooperácii s ďalšími podpornými faktormi. Z toho vyplýva, že jeho sila pôsobenia je reálne nižšia než napr. sila pôsobenia faktorov jednoslabičnosť alebo propriálnosť, ktoré majú silu „zabezpečiť" vyššiu frekvenciu morfe *-ami* alebo *-mi* v deklinácii aj bez nevyhnutnej podpory kooperantov. Čiastočne zavádzajúcou je i percentuálna hodnota pri faktoroch propriálnosť a expresívnosť, keďže ide o číselnú abstrakciu z kvantitatívne nepresvedčivého dôkazového materiálu. Predpokladáme však, že s nárastom počtu lexém s príznakom expresívnosť alebo propriálnosť by priamoúmerne vzrástla aj sila pôsobenia oboch faktorov.

Percentuálna informácia o sile faktora napokon nič relevantné nevypovedá o tom, ktorý z faktorov „uchopí moc" v prípade, ak sa v rámci lexémy „stretne" faktor s vyšším indexom SPF a divergentný faktor s nižším indexom SPF (tzn. napr. pomer indexov SPF pri faktoroch 1S (SPF 67 %) a Z (SPF 78 %) nefunguje ako indikátor prevahy morfy *-mi* pri tvaroch I pl jednoslabičných životných mask.; v konfrontácii faktorov 1S a Z pri konkrétnej lexéme má totiž reálne podľa výsledkov nášho výskumu väčšiu silu faktor 1S). Podobne napr. aj faktor P má približne rovnaký index SPF ako faktor 1S, ale pri kolízii týchto dvoch faktorov v rámci konkrétnej lexémy je určujúcim faktorom P. Možno teda konštatovať, že pri určovaní sily faktora A dôležitejšie než percentuálny údaj o absolútnej sile pôsobenia faktora (SPF) je to, s akým iným faktorom (B, C, D atď.) sa dostane do priameho kontaktu.

3. Záver

V príspevku sme poukázali na interdeklinačné pohyby medzi koncovkami *-mi* a *-ami* v I pl plurálií tantum a maskulín s viazaným plurálom a naznačili sme možnosti optimalizácie morfologickej charakteristiky tejto skupiny maskulín v kodifikácii. Prostredníctvom zhrňujúceho prehľadu distribúcie variantných morf v I pl životných maskulín podľa výsledkov z SNK a googlu sme sa pokúsili vymedziť intrajazykové faktory vplývajúce na deklináciu a vyvodiť z výsledkov zovšeobecňujúce závery o aktuálnych tendenciách charakterizujúcich deklináciu maskulín v I pl v súčasnej jazykovej praxi.

Literatúra:

DVONČ, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava : Veda, 1984. 124 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3. vyd. Bratislava : Veda, 2000. 590 s.

KARČOVÁ, Agáta – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Distribúcia koncoviek *-mi*, *-ami* v tvaroch maskulínnych substantív zakončených na konsonantické skupiny. In: *Sondy do morfosyntaktického výskumu slovenčiny na korpusovom materiáli.* Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2006, s. 155 – 175.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 985 s.

OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 152 s.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Sociolingvistický vs. „normativistický“ pohľad na jazyk. In: *Slovenčina na konci 20 storočia, jej normy a perspektívy*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1997, s. 54 – 60.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966. 896 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 345 s.

Apelatívne východiská toponymie Očovej

Lucia Luptáková

Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Hranica chotára obce Očová má tvar nepravidelného lichobežníka s rozlohou 8900 ha a nadmorskou výškou od 330 do 1333 m n. m. Z geomorfologického hľadiska je zasadená do 4 celkov (Poľana, Detvianske predhorie, Slatinská kotlina, Slovenské stredohorie). Zatiaľ čo západnú, resp. juhozápadnú časť chotára charakterizuje rovinatý terén využívaný v prevažnej miere na poľnohospodárske účely (pestovanie obilnín a zeleniny), v severnej až severovýchodnej časti sa rozprestiera rozsiahlejšie pásmo lesov, ktoré dopĺňa ekosystém lúk a pasienkov. (Očová, 1999, s. 8 – 19).

Výhodná geologická skladba regiónu, úrodné pôdy, nerastné bohatstvo, riečna sieť a priechodnosť terénu boli podnetom k zakladaniu ľudských sídel. Historické pramene uvádzajú niekoľko názvov, ktoré by sa mohli identifikovať ako označenia obce Očová *(Ocyua 1135, Otchua 1263, Ochowa 1351)*. Problém spočíva v neúplnosti a akontextovosti týchto písomných zmienok, resp. názvov v nich, ktoré by sme mohli považovať za názvy Očovej. Tieto názvy nevieme totiž jednoznačne lokalizovať, a teda nevieme podľa nich posúdiť či ide o potok, dedinu alebo len časť územia (poľnosť). Až od 14. storočia máme kompaktnejšie informácie o Očovej ako poddanskej obci vyvíjajúcej sa v rámci Vígľašského hradného panstva (Očová, 1999, s. 27 – 32).

Geografické údaje a historické pramene nám boli nápomocné aj pri získavaní výskumného materiálu. Postupovali sme podľa rád Vladimíra Šmilauera v knihe *Úvod do toponomastiky* (1963) a snažili sa nadobudnúť korpus terénnych názvov trojakého typu: historické (archívne), zemepisné, nárečové. Najväčšie množstvo informácií sme získali štúdiom katastrálnym máp územia obce Očová a excerpovaním terénnych názvov z publikácie *Geografické názvy okresu Zvolen* (1993). Toponymá tohto typu predstavujú východiskový materiál nášho výskumu. Tento súbor vlastných mien sme doplnili o toponymá získané počas terénneho výskumu priamo v obci od miestnych obyvateľov a obohatili ho o cenný nárečový materiál. Respondentov sme si vyberali cielene podľa veku, vzdelania a vzťahu k samotným miestnym názvom (miesta, kde vyrastali, pracovali a pod.) so zámerom získať čo najrelevantnejšie informácie. Najmenej terénnych názvov sme získali štúdiom historických záznamov. V kronike obce Očová a v dokumentoch Štátneho archívu Zvolen sa nám podarilo nájsť len útržkovité informácie k našej téme.

Výskumom sme získali 237 terénnych názvov, ktoré sme následne analyzovali z hľadiska lexikálneho a zamerali sa na apelatívne motivačné východiská, pretože hoci propriá a apelatíva tvoria opozitný pár, sú medzi nimi veľmi úzke vzťahy vychádzajúce z ich funkcií v medziľudskej komunikácii. Pri onymizácii sa vychádza z komunikačných potrieb, ktoré kladú nároky na budúce toponymum v zmysle jeho nominačnej, identifikačnej a individualizačnej funkcie. Sledovanie motivácie nás zavedie k tomu, čo bolo impulzom pre vznik vlastného mena objektu, teda k jeho charakteristickému

znaku. Podľa M. Majtána by sme motiváciu a fungovanie toponyma v mimojazykovej skutočnosti nemali od seba oddeľovať, lebo „motivácia vznikom toponyma nezaniká, hoci v mnohých prípadoch ustupuje do pozadia alebo sa postupne vytráca“ (Majtán, 1996, s. 13).

Pri klasifikácii názvov sme vychádzali z V. Šmilauera a jeho lexikálneho členenia publikovaného v *Zpravodaji Místopisné komise ČSAV* (1972). Toto klasifikovanie sme modifikovali podľa našich potrieb a doplnili vlastné podskupiny. Hlavné skupiny sme ponechali pôvodné až na skupinu ľudská práca, ktorú sme zlúčili so skupinou ľudské diela. Korpus získaných terénnych názvov sme zatriedili podľa prevládajúceho typu motivácie do ôsmich okruhov: 1. všeobecné vlastnosti a vzťahy, 2. geologické formácie a prírodné javy, 3. rastlinstvo, 4. živočíšstvo, 5. majetkové a právne pomery, 6. ľudské diela, 7. duchovný život a história, 8. ostatné názvy.

1. Všeobecné vlastnosti a vzťahy je skupina utvorená z toponým so všeobecným príznakom ako je poloha, vzdialenosť, veľkosť, rýchlosť, tvar, farba a vek. Uvádzame niekoľko príkladov. Toponymum *Bočina* je motivované apelatívom *bok* vo význame „svah vrchu[1]“. Popri tomto pomenovaní existuje v slovenčine od slova *bok* odvodené apelatívum *úboč (úbočina, úbočie)*, ktoré je podľa M. Majtána rozšírené na „celom slovenskom jazykovom území“, zatiaľ čo *bočina* a jej propriálna podoba je charakteristická len pre juhozápadnú oblasť (Majtán, 1973, s. 116). Typickejším motivantom s významom „svah vrchu, stráň“ je teda pre stredné Slovensko podľa Majtána apelatívum *bok.* Terénny názov *Bočina* z očovského chotára však dosvedčuje, že máme doklady o výskyte a používaní tohto typu pomenovania aj na strednom Slovensku.

Tvar ako motivačné východisko máme možnosť sledovať v toponymách *Kotolnica* a *Pavnička.* Proprium *Kotolnica* je odvodené od apelatíva *kotol* a ako terénny objekt vystupuje na základe metaforického označenia tvaru. Podobným metaforickým prenesením významu podľa tvaru územia vzniklo aj toponymum *Pavnička.* Motivantom je v tomto prípade apelatívum *panvička*, ktoré sa v miestnom nárečí metatézou zmenilo na *pavnička,* a to prešlo procesom onymizácie.

2. Geologické formácie a prírodné javy je súbor motivantov, ktorých spoločným znakom je terén. V rámci jeho diferencujúcich prvkov sme vyčlenili tieto podskupiny: vyvýšeniny, vyhĺbené tvary, pôda, voda a atmosférické javy. Pre areál očovského chotára je typickým motivantom apelatívum *vrch,* resp. jeho deminutívna podoba *vŕšok,* čoho dokladom je osem toponým: *Holý vrch, Močilný vrch, Pod Zlatým vŕškom, Po vŕšku, Suchý vrch, Vŕšok, Vtáči vŕšok, Zlatý vŕšok.*

Ako druhý najproduktívnejší motivant tohto typu sa ukázalo apelatívum *hrb* „vyvýšenina, kopec“: *Dolné Hrby, Horné Hrby, Hrbatá lúčka, Malé hrby, Veľké hrby.* Pri spracúvaní výskumného materiálu sme narazili na pravopisný problém so zápisom veľkého/malého písmena v druhej zložke dvojčlenného pomenovania *Hrby/hrby.* Ide o funkčnú diferenciáciu alebo len o neznalosť, resp. nedbalosť pri spisovaní geografických názvov? Z výskumu vieme, že v prípade pomenovaní *Malé hrby, Veľké hrby* ide o horský chrbát, pričom motivácia vychádza pravdepodobne z nerovného, t. j. hrboľa-

[1] M. Majtán upozorňuje, že apelatívum *bok* sa v Slovníku slovenského jazyka vo význame „svah vrchu, stráň“ nenachádza, hoci „v kartotéke je tento význam doložený z diel M. Kukučína a J. G. Tajovského“. Dosť dokladov o jeho používaní ako „zemepisného termínu“ máme aj „v kartotéke Historického slovníka slovenčiny“. (Majtán, 1973, s. 115).

tého terénu. V tomto prípade je písanie malého písmena v druhej zložke toponyma jasné, ide totiž o apelatívum, ktoré sa nachádza v bežnej slovnej zásobe, teda podľa J. Krška ide o „apelatívny relačný objekt“ (Krško, 1999, s. 305). Aplikácia dichotómie na relačný objekt apelatívny a propriálny neobstojí v prípade druhej dvojice toponým *Dolné Hrby, Horné Hrby*. Teória o „propriálnom relačnom objekte“ totiž predpokladá, že veľké písmeno píšeme v druhej zložke toponyma vtedy, keď „použité apelatívum nefunguje v aktívnej slovnej zásobe, stráca sa možnosť zistenia motivácie a proprium sa desémantizuje“ (Krško, 1999, s. 305). Ale v našom prípade sa slovo *hrb* v slovnej zásobe stále nachádza, teda nemôžeme použiť teóriu o propriálnom relačnom objekte a môžeme len predpokladať dva závery. Buď ide naozaj o chybu v zápise alebo existuje geografický objekt *Hrby,* ktorý sa v našich zdrojoch doteraz neobjavil.

Najmenej názvov sme zaznamenali pri motivante *kopec,* pretože v rámci nárečia používaného v oblasti Očovej sledujeme využívanie synonymného variantu apelatíva *kopec – breh.* V terénnych názvoch sa nám podarilo získať len jedného zástupcu *Podnábrežnô (Podnábrežná),* hoci v bežnej komunikácii u nárečovo hovoriacich expedientov je slovo *breh* oveľa viac produktívnejšie.

Vyhĺbený tvar bol motiváciou pomenovania *Žleby.* Mohli by sme predpokladať, že motivantom je slovo *žľab*, avšak ak sa pozrieme na naše proprium z hľadiska diachrónie, zistíme, že tento predpoklad nemožno potvrdiť. V rámci vývinu slovenského jazyka a zmien vo vokalizme, ktoré prebehli v 13. – 16. storočí by malo pre strednú slovenčinu (teda aj oblasť očovského chotára) platiť pravidlo o dispalatalizácii *e* > *a* po *ľ* a *ň,* teda staršie *žleb* > *žľab.* (Krajčovič, 1988, s. 48). V našom prípade sa však toto pravidlo neuplatnilo, teda vývinová zmena neprebehla dôsledne na celom území a v oblasti Očovej zostalo pôvodné apelatívum *žľeb,* ktoré sa následne proprializovalo na plurálový terénny názov *Žleby.*

Pri hľadaní motivanta toponyma *Jazovec* vychádzame z náhľadu M. Majtána, ktorý predpokladá, že terénne názvy podobného typu sú motivované slovami *jazvina, jazva* vo význame „úžľabina“ pomenúvajúcimi „svahy, úboče zbrázdené jarkami a úžľabinami“ (Majtán, 1973, s. 239). Konkurovať týmto motivantom by mohlo apelatívum *jazvec*, ktoré je nášmu toponymu blízke. Tento predpoklad však vyvracia lokalizácia objektu v teréne, ktorá potvrdzuje teóriu M. Majtána. Ide totiž o objekt, cez ktorý vedie priehlbina.

Pôda, jej zloženie a kvalita sa stali východiskom onymizácie viacerých apelatív: *luh, slatina, niva, kopanica, skalka.* Hoci sa slovo *luh* vo význame „vlhká pôda s rastlinným porastom v blízkosti riek“ zo súčasnej slovnej zásoby vytráca, jeho výskyt v podobe terénnych názvov môžeme podľa M. Majtána zaznamenať takmer na celom území Slovenska. (Majtán, 1972, s. 25). V toponymii Očovej máme dve podoby motivované slovom *luh,* plurálovú podobu *Luhy* a substantivizovanú podobu *Lužno.*

Kvalita pôdy bola motivantom aj pri toponymách *Na Slatinke, Malá Slatinská (Maloslatinská), Veľká Slatinská,* ktoré vychádzajú z apelatíva *slatina* vo význame „močaristá plocha, rašelinisko“ podľa KSSJ (2003). Okrem tejto všeobecne rozšírenej motivácie, môžeme nájsť terénne názvy motivované aj tým, čo na nej rastie, teda *slatina* s významom podľa M. Majtána „zamokrená lúka s menej kvalitným šachorovitým porastom, z ktorého je kyslé seno“ alebo za motivant môžeme považovať minerálny prameň, ktorý na *slatine* vyviera (Majtán, 1972, s. 121). Vzhľadom na to, že plocha, ktorú

pomenúvajú spomínané toponymá je v súčasnosti využívaná na poľnohospodárske účely a pôvodný mokrastý ráz krajiny sa zmenil, prikláňame sa k prvému typu motivácie „rašelinisko“.

Obdobne je to s apelatívom *niva* vo význame „úrodná pôda“ rozšírenom na celom území. V našom prípade ide o toponymum *Španie nivy (Špani nivy).* Z hľadiska analýzy motivačných východísk je zaujímavejšia prvá časť tohto dvojčlenného pomenovania *Španie (Špani).* Podľa M. Majtána *špan* zodpovedá dnešnému *pán* a vyjadruje vlastnícky vzťah zvyčajne prostredníctvom vzťahového adjektíva (Majtán, 1972, s. 52). *Španie nivy* by sme potom voľne preložili ako *Panské nivy.*

Dôkazom toho, že územie Očovej netvorila len úrodná pôda sú toponymá *Kamenná, Skalica (Skalice), Skalka, Skalnačky*. Motivanty sú *kameň* a *skala,* ale osobitne zaujímavé je využívanie týchto synonymných výrazov pri pomenúvaní. Hoci nie je rozdiel v ich výpovednej hodnote, náš výskum ukázal, že v Očovej sa preferuje apelatívum *skala* pred apelatívom *kameň*, čo sa prejavilo aj v pomenúvaní objektov v teréne. Na overenie tohto dohadu nám slúži bežná komunikačná prax, v ktorej okrem spomínaných toponým nájdeme aj slová ako *skáľa, skáľia.*

3. Rastlinstvom sme nazvali skupinu terénnych názvov vychádzajúcich z pomenovaní stromov *(breza – Breziny, dub – Dubina, lipa – Lipovec, jabloň – Jobloňová)*, kríkov *(kalina – Kalinovec)*, obilnín *(jačmeň – Jačmeniská*, *proso – Prosne),* technických rastlín *(konope – Konopnica).* Pristavme sa pri motivujúcom apelatíve *dub*. Ako motivant sa prejavil pri názve lesa *Dubina*, v ktorý je tvorený prevažne dubovým porastom. Bohatšie zastúpenie v očovskom chotári má však jeho synonymum *dúbrava,* v KSSJ (2003) vysvetlené ako „dubový porast, dubina“, ktoré by sme mohli považovať za motivanta názvov *Koncom pod Dúbravné, Pod Dúbravným, Podúbravná, Pod dúbravy.* V tejto súvislosti treba však upozorniť, že susedný chotár juhovýchodne od Očovej patrí obci Dúbravy[2]. Teda máme tu opäť priestor na polemiku. Je naozaj motivantom všetkých týchto toponým apelatívum *dúbrava* alebo len niektorých z nich a ostatné sú motivované názvom obce Dúbravy? Ak by sme vychádzali zo štúdie J. Krška *Hranica medzi apelatívami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov* (1999) vyriešili by sme tento problém nasledovne. Terénne názvy *Podúbravná* a *Pod dúbravy* by sme hodnotili ako názvy, ktorých východiskom motivácie je apelatívum *dúbrava* a terénne názvy *Koncom pod Dúbravné* a *Pod Dúbravným* by sme považovali za motivované propriom, názvom dediny Dúbravy. Ale keďže aj motivácia pomenovania dediny musí nepochybne vychádzať z apelatíva *dúbrava,* považujeme slovo *dúbrava* za motivanta všetkých spomínaných názvov bez rozdielu v písaní veľkého alebo malého písmena v druhej zložke toponyma.

4. Živočíšstvo je súhrnný názov pre skupinu toponým, ktorých motivácia vychádza jednoznačne z apelatívnych označení živočíchov: *srna – Sŕni kopec, veverica – Veveric*ová, *bujak – Bujačia, koza – Kozličná (Kozličné), včela – Čelieny.*

5. Majetkové a právne pomery je skupina apelatívnych názvov, ktoré sa stali motivantmi terénnych názvov na základe vlastníckych vzťahov: *cirkev – Cirkevník, fara – Farská (lúka), hrad – Hradnie (Hradné), Suchohradná, cigáň – Pri cigáňach, dráb –*

[2] V súčasnosti hovoríme o dvoch katastrálnych územiach, ale v minulosti patrilo územie obce Dúbravy pod obec Očová, preto aj hraničné terénne objekty (predovšetkým polia a lúky) majú koreň slova *dúbrav-*.

Drábovka. Pristavme sa pri názvoch *Hradnie* a *Suchohradná.* Ich motivantom je nepochybne slovo *hrad*, ale predpokladáme, že ich samotná motivácia nevychádza od hradu, ktorý kedysi stál na území týchto objektov ako to vysvetľuje ľudové etymológia. Skôr zastávame názor, že ide o územie patriace k Vígľašskému hradnému panstvu. Tento predpoklad nám potvrdzuje aj lokalizácia toponým *Hradnie* a *Suchohradná* v teréne.

6. Ľudské diela sme nazvali súbor motivujúcich apelatív odkazujúcich na výsledky ľudskej činnosti. Tvoria ju slová z oblasti poľnohospodárstva *pajta – Pajta, humno – Záhumnia (Záhumnie),* spracovateľských odvetví *píla – Píla, šút* (banská chodba) – *Šútovka*, patria sem názvy objektov, ktoré človek vytvoril, aby si uľahčil prácu a život *haraj – Harajec, hranica – Hraníčka (Graníčka), priehrada – Dolnicka priehrada, Hornicka priehrada, Fangoje priehrada.* Apelatívum *pajta* „humno, stodola, šopa, kôlňa“ SSJ (1959 – 1968) sa zo slovnej zásoby Očovanov[3] takmer vytratilo. Pozostatkom je od neho odvodené osobné meno *Pajtík,* ktoré sa medzi obyvateľmi vyskytuje dodnes.

Oproti slovu *pajta* sa oveľa viac využíva apelatívum *humno,* ktoré je motivantom pre toponymum *Záhumnia (Záhumnie).* Ide o zložené substantívum, ktoré vzniklo z predložky *za* a všeobecného podstatného mena *humno* a pomenovávalo územie úžitkovej záhrady nachádzajúcu sa za humnom. Toponymum *Záhumnia* vzniklo pravdepodobne z potreby pomenovať územie slúžiace na poľnohospodárske účely, ktoré bolo situované v blízkosti ľudských obydlí. Do súčasnosti však zostal (čiastočne modifikovaný) apelatívny názov označujúci časť úžitkovej záhrady *záhumienko.*

Slovo *haraj* „žľab na vedenie vody“ podľa SSJ (1959 – 1968) sa stalo motivantom pre pomenovanie miestnej časti dediny *Harajec.* V časti *Harajec* bol postavený mlyn a harajom bola k nemu privádzaná voda z miestneho potoka. V súčasnosti sa apelatívum *haraj* nepoužíva a hodnotíme ho skôr ako zastarané, pretože je nahradené apelatívom žľab.

Pri apelatíve *priehrada* sa všeobecne predpokladá buď jeho prvotný význam „konštrukcia rozdeľujúca nejaký priestor, prieprava“, alebo význam „hrádza na rieke utvárajúca umelú vodnú nádrž“ KSSJ (2003). V našom prípade *priehrada* znamená „priestor medzi domami, malá ulička, ktorá sa využíva ako chodník, zvyčajne v blízkosti potoka“, teda nejde o hrádzu v pravom zmysle slova. Význam slova *priehrada* v toponymách *Fangoje priehrada, Hornicka priehrada* je teda posunutý, resp. preberá časť znakov z prvého významu (niečo, čo niečo rozdeľuje) a časť znakov z druhého významu (v blízkosti rieky), z ktorých vzniklo nové pomenovanie. Okrem slova *priehrada* sme počas výskumu zaznamenali aj jeho deminutívum *priehradka.*

7. Duchovný život a história sme nazvali súbor terénnych názvov patriacich do podskupín: povery a povesti, ľudové zvyky a tradície, náboženstvo, miestne udalosti. Do poslednej podskupiny (miestne udalosti) sme zaradili toponymum *Galiby*, ktorého motivácia vychádza zo slova *galiba* „nepríjemnosť, mrzutosť, protiveň“ KSSJ (2003).

8. Ostatné názvy je okruh toponým, u ktorých sme nevedeli posúdiť motiváciu a vyčlenili sme pre ne túto osobitnú skupinu. Patria sem názvy: *Banád, Bátová, Iviny, Kabriadska (Kabriačka), Míčová, Nad Burkňou, Remenancie.*

---

[3]Pred spisovným názvom obyvateľov Očovčania uprednostňujeme pomenovanie Očovania, pretože toto pomenovanie je zaužívané medzi domácimi.

Výskum motivácie terénnych názvov predstavuje obrovský potenciál pri získavaní informácii o dejinách a histórii regiónu. Taktiež z hľadiska vývinu jazyka a jeho zmien poskytuje priestor na overovanie faktov. Z obyčajného ľudského hľadiska nám toponymia poskytuje možnosť nájsť kus zo seba, v objektoch síce vytvorených prírodou, ale pomenovaných ľuďmi, ktorí do nich vložili odkaz do budúcnosti.

Literatúra:

ALBERTY, J. a kol.: *Očová : História a súčasnosť*. Bratislava : Knižné centrum, 1999. 151 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vydanie. Bratislava : Veda, 2003. 992 s. Dostupné na: <http://slovnik.juls.savba.sk>

KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* Bratislava : SPN, 1988. 344 s.

KRŠKO, J.: Onymizácia apelatív v chotárnych názvoch obce Revúčka. In: *VARIA IV. : Zborník materiálov zo 4. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre--Piesku, 30. 11. – 2. 12. 1994*. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 1995, s. 19 – 22.

KRŠKO, J.: Hranica medzi apelatívami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov. In: *VARIA VIII*. : *Zborník materiálov z 8. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 25. – 27. 11. 1998.* Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999. s. 302 – 308.

KUBALJIAKOVÁ, A.: *Geografické názvy okresu Zvolen*. Bratislava : Geodetický a kartografický ústav BA : Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, 1993. 103 s.

MAJTÁN, M.: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava : Veda, 1999. 192 s. ISBN 80-224-0480-2

MAJTÁN, M.: Slová kopa, kopec (kopok), chopok (chopec) v slovenských zemepisných názvoch. In: *Kultúru slova*, 1973, roč. 7, č. 2, s. 52 – 55.

MAJTÁN, M.: Slová úboč, bok a stráň (stráňa) v slovenských zemepisných názvoch. In: *Kultúra slova*, 1973, roč. 7, č. 4, s. 307 – 308.

MAJTÁN, M.: Slovo jazvina v slovenských zemepisných názvoch. In: *Kultúra slova*, 1973, roč. 7, č. 7, s. 238 – 240.

MAJTÁN, M.: Slovo niva v slovenských zemepisných názvoch. In: *Kultúra slova*, 1973, roč. 7, č. 3, s. 88 – 91.

MAJTÁN, M.: Chotárne názvy súvisiace so slovami debra a špán. In: *Kultúra slova*, 1972, roč. 6, č. 2, s. 50 – 53.

MAJTÁN, M.: Slovo luh, lúžok, lúžtek, lužný v slovenských chotárnych názvoch. In: *Kultúra slova*, 1972, roč. 6, č. 1, s. 24 – 27.

MAJTÁN, M.: Slovo slatina v slovenských zemepisných názvoch. In: *Kultúra slova*, 1972, roč. 6, č. 4, s. 120 – 122.

MAĽA, J. a kol.: *Očová, Očová*. Bratislava : Príroda, 1979. 113 s.

PECIAR, Š. a kol.: Slovník slovenského jazyka 1. – 6. diel. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959 – 1968. Dostupné na: <http://slovnik.juls.savba.sk>

ŠMILAUER, V.: Třídení pomístních jmen. In*: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 1972, roč. 13, č. 1 – 2, s. 171 – 204.

ŠMILAUER, V.: *Úvod do toponomastiky*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1963. 219 s.

Tvorba korpusu k lingvistické analýze humanistické češtiny

František Martínek – Radek Ocelák

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta,
Univerzita Karlova, Praha

1. Úvod

Článek informuje o budování souboru elektronicky prohledavatelných českých textů z let 1500 – 1620. Tento korpus je dílčím cílem projektu uvedeného v poznámce[1]. O potřebě shromáždit větší množství českých humanistických textů v elektronické podobě a umožnit jejich jednotné, efektivní prohledávání pro účely lingvistických analýz jsme informovali v loňském příspěvku na kolokviu (Martínek 2009).

2. Možnosti zpracování textů

Snadno přístupné starší texty jsou důležitým zdrojem poznání pro různé vědy, např. paleografii, literární vědu a lingvistiku včetně textologie a editologie, historii, ale také kulturologii, gender studies[2] aj. Můžeme je shromažďovat a studovat např. v podobě reprodukcí (fotografií), paleografických opisů, transliterací či různých typů transkripcí, s různočteními sporných míst, s dodaným poznámkovým aparátem včetně lingvistických značek, případně komplexnější anotace (tagování), nebo i po jazykové úpravě autentického textu.[3] Jako optimum, umožněné dostupnými médii, se jeví kombinace reprodukce, transliterace a lingvisticky anotované transkripce s poznámkovým aparátem (různočteními, poznámkami, vysvětlivkami apod.).[4]

Vzhledem k možnostem uvedeného projektu a také k žádoucí kompatibilitě výstupů s texty zpracovávanými pro diachronní složku Českého národního korpusu (dále Diakorp) je realizován skromnější cíl: provádí se „pouze“ transkripce spolu s transliterací sporných míst a dosazením značek přímo do textu[5] (viz dále; obrazové reprodukce tisků, resp. rukopisů, nebo alespoň internetové odkazy na ně budou při práci s texty k dispozici). Texty tedy budou přístupné ve formě jednoduchých textových dokumentů, bez paralelní anotace slov pomocí databázových programů (např. nástrojem XML,

---

[1] Text vznikl v rámci doktorandského grantového projektu GA UK č. 16809 *Lingvistická analýza českých humanistických textů*.

[2] Srov. edici textů Ratajová – Storchová (ed.) 2008.

[3] Srov. Lehečka 1999, zvl. pasáž o paleografickém opisu na s. 137, komentáře k transkripci na s. 138 – 140 a tabulku „Zachování informační hodnoty originálu“ na s. 140.

[4] Zcela maximalisticky pojaté paralelní anotace, vytvářené pomocí nástroje XML, se dostává německým textům zpracovávaným v rámci projektu *Deutsch Diachron Digital* (srov. Dipper et al. 2004). Řezenský korpus starých ruských textů RRuDi používá tentýž anotační nástroj, avšak množství dodávaných informací výrazně zredukoval (vzhledem k svým účelům a výši dustupných prostředků jistě ku prospěchu věci; o tomto korpusu srov. Meyer 2005).

[5] Srov. shrnutí důvodů, proč transkribovat, v: Martínek 2009, s. 460n. (bod 2.2.1).

srov. pozn. 4). Předpokládáme však, že dodávané značky lze v případě potřeby snadno počítačově konvertovat do složitější struktury anotace.

Uvedený způsob zpracování textů byl ale především zvolen proto, že odpovídá zamýšleným cílům projektu. Zatímco maximalistické zpracování by umožňovalo různé výzkumy např. v oblasti pravopisu a hláskosloví, úkolem projektu je analyzovat především morfologické, syntaktické a lexikální jevy dobového jazyka, což by na transliterovaných textech bylo zbytečně složité, především s ohledem na automatické prohledávání.[6] To však neznamená, že hláskoslovná stránka připravovaných textů zůstává stranou (srov. dále). K rozhodnutí transkribovat částečně přispěl i ohled na českou textologickou tradici.[7] Rozhodnutí připravit texty uvedeným způsobem bylo dále podpořeno zkušenostmi tvůrců zahraničních korpusů obdobného rozsahu a účelu, o čemž pojednáme v závěru následující kapitoly.

3. K žánrovému složení korpusu

Při výzkumu dobového jazyka budeme vycházet jednak z tzv. vyváženého korpusu textových úryvků o rozsahu přes 500 000 slovních tvarů, jednak z neanotovaného, tzv. ověřovacího korpusu, do něhož bude zahrnuto co nejvíce textů z dané doby dostupných v elektronické podobě (tj. jde u něj především o kvantitu dat i za cenu, že tato data neprojdou detailní manuální kontrolou).[8] Při prohledávání budou oba korpusy odlišeny.

V loňském příspěvku jsme pro chystaný korpus navrhli poměrné zastoupení textů různých žánrů podle rozdělení Š. Zikánové (Martínek 2009, s. 461). Ukázalo se však, že abychom uvedené rozdělení dodrželi, museli bychom do korpusu zařazovat velmi krátké úryvky textů: na vzorek všech textů jednoho z osmi žánrů za jedno z šesti časových období by připadalo necelých 40 normostran. Pokud bychom chtěli každý vzorek sestavit z několika památek, bylo by např. zkoumání slovní zásoby na základě daného korpusu zcela náhodné, přesněji řečeno by bylo neúměrně ovlivněno výběrem příslušných úseků textu.[9] Kromě toho se objevují další otázky: zda zjišťovat a jak vyjádřit dobovou recepci jednotlivých textů; zda se snažit o zastoupení tisků nejrůznějších tiskařů; zda je třeba zohlednit poměr katolických a evangelických tisků. Tyto problémy vedly jednak k drobnějším modifikacím žánrového rozdělení textů a časové-

---

[6] Srov. následující citát, jehož variace se objevují i v další korpusové literatuře: „Corpora are generally multi-purpose, even though a single corpus can never be used as a basis for all goals.“ (Geyken 2007, s. 25)

[7] Starší německé texty se zpravidla transliterují, vzhledem k malým rozdílům v německém pravopisu to však nebývá na překážku při jejich elektronickém prohledávání. Český pravopis se od 16. století změnil (zjednodušil) natolik, že by transliterace počítačové prohledávání ztížila, ba v některých případech by odváděla pozornost k méně podstatným jevům. (Podobně Martínek 2009: 460, pozn. 8.)

[8] Přijímáme argumenty, které shrnuje A. Geyken (2007, s. 25n.): je obtížné usilovat o *reprezentativní* („representative“) korpus, pokud kupř. neexistuje shoda v klasifikaci typů textů. Proto nazýváme první z našich korpusů skromněji *vyvážený* („balanced with respect to text types“, t.). – Některé německé korpusy uvedené v pozn. 10 rovněž pracují s jádrovým a doplňkovým korpusem.

[9] K tomu srov. zjištění U. Götz(ové), že „die aus inhaltlichen und methodischen Gründen festgelegten Korpuskriterien oft einen so gar nicht beabsichtigten Einfluss auf die tatsächliche Zusammensetzung des Korpus haben“ (1998, s. 46).

ho členění zkoumané epochy, jednak k rozhodnutí vybudovat dva korpusy, jak je uvedeno výše.

V otázce žánrového složení se lze inspirovat u zahraničních korpusů historických fází jednotlivých jazyků.[10] Podíváme-li se na korpusy německé (srov. pozn. 10), vidíme, že se klade velký důraz na horizontální členění jazyka, což pro češtinu není důležité. Dále se pracuje s velice různými rozlišeními typů textů (žánrů), podle kterých se texty do korpusu vybírají;[11] zdůrazňuje se výběr typických druhů textů (žánrů) a textů s dopadem na co možná nejvíce lidí (např. Haß-Zumkehr 1998, s. 72). Různě se také přistupuje ke zkoumané době – někdy jsou texty zastoupeny podle data vzniku proporčně, jindy se autoři korpusů soustředí na určitá období a texty vybírají např. jen z některých období: tak bonnský korpus vybral texty vždy z druhé poloviny příslušných století a korpus projektu o psaní velkých písmen shromáždil texty vzniklé s třicetiletými odstupy, čímž aplikoval zásadu shlukování (seskupování) místo rozptylu („Bündelung statt Streuung“, Götz 1998, s. 42).

4. Transkripce

Transkripci provádíme s vědomím, že se jedná o interpretaci přepisovaných textů. Podstatnou část zápisů, které lze vyložit i jinak, než říká naše transkripce, zaznamenáváme do transliterace. U některých jevů však předpokládáme, že s ohledem na jazykový systém (srov. kap. 5) i na situaci v konkrétním textu vybíráme nejlepší možné řešení, a původní zápis nezachováváme.

Při hledání v textech má význam jejich fyzické i logické členění (srov. Meyer 2005, s. 324). V transkripcích je zaznamenáno jak stránkování památky, tak nadpisy kapitol, odstavce, marginálie apod., nedostanou se do nich však informace o koncích řádků ani o původní interpunkci, kterou transformujeme z pauzové (tedy odpovídající výdechovému členění textu) na syntaktickou. Problematika interpunkce se týká např. anakolutů, běžné součásti dobového psaného jazyka, jež nejsou součástí repertoáru prostředků

[10] Pracovní přehled vybraných historických korpusů němčiny, angličtiny (především helsinské korpusy) a dalších jazyků podávají Kroymann et al. 2004. (Srov. rovněž zde pozn. 4.) Starší korpusy mají omezený rozsah, vyhovující jinému způsobu práce s nimi: např. Solms a Wegera (1998, s. 22n.) informují o problémech bonnského raněnovohornoměneckého korpusu – z plánu zahrnout do něj 2000 textů po 100 normostranách zůstalo ve skutečnosti jako hlavní korpus 40 textů po 30 normostranách.

[11] Např. bonnský raněnovohornoměnecký korpus rozlišuje texty právní, kroniky, metajazykové texty, odbornou prózu, soukromé texty, zábavné texty, bible, církevní a (duchovně-) vzdělávací texty (Solms – Wegera 1998, s. 32); do korpusu však nebyl zahrnut ani jeden zástupce metajazykových a soukromých textů ani textů ve vázané řeči (t., s. 24). Tytéž texty nepřijímá korpus projektu o psaní velkých písmen, který pracuje pouze se třemi typy textů: věcnými, zábavnými a církevními (byť pochopitelně v nestejných proporcích; Götz 1998, s. 43). Historický korpus IdS, shromažďující texty od r. 1650 do r. 1919, přidělil jednotlivým typům textů váhu: noviny v něm jsou zastoupeny 30 %, biografická literatura, praktická literatura a politické a právní texty po 15 %, krásná literatura a vědecké texty po 10 % a odborná literatura 5 % (Haß-Zumkehr 1998, s. 73 – 75 a 78). Pro srovnání: korpus německých textů 20. století (DWDS) rozlišuje beletrii (26 %), noviny (27 %), vědecké texty (22 %), další nebeletristické texty (20 %) a přepisy nahrávek (Geyken 2007, s. 28 – 30).

tradiční syntaxe. Protože právě na ní závisí dnešní interpunkce, chybí u anakolutů jasné pravidlo, jak pauzovou interpunkci změnit.

V souvislosti s fyzickým členěním textu připomeňme diskutovanou otázku, reprezentuje-li starší hlásková podoba, vyskytující se v textu, starší výslovnost dané hlásky, nebo je vyvolána konzervativním tiskařským územ.[12] V transkripcích nemůžeme reflektovat, zda se starší hlásková podoba častěji vyskytuje na koncích řádků, kde patrně vyplňuje přesně dané místo (např. delší zápis *ie* a kratší *j*), a nemusí tedy být odrazem starší výslovnosti.[13] Konců řádků se do jisté míry týká také problém hranice slova – ve starších tiscích totiž často chybí dělicí znaménko.

Konce řádků však nejsou jedinými místy, kde se s otázkou hranice slova setkáme. Jako ryze grafický jev ji registrujeme při psaní předložky s následujícím slovem dohromady. Vyrovnat se s ní však musíme při psaní spojovacích výrazů a potenciálních příslovečných spřežek dohromady, nebo zvlášť (zhusta v jedné památce u téhož výrazu nejednotně). Právě tady se totiž projevuje napětí mezi tiskařským (písařským) územ a morfologickou a slovotvornou rovinou jazyka: Zachycuje psaní *a wssak*, *proto že*, *ne gen*, *tak že* probíhající vznik nové spojky, nebo tiskař dekomponoval dávno existující slovo? Lze rozhodnout o transkripci zvlášť psaných příslovcí *v čas*, *mezy tim*, *na gewo*, *na hlas*, *na proti*, *y hned* aj. jednotně nebo aspoň systematicky, např. podle povahy druhého komponentu?

Na jevy bytostně grafické povahy naproti tomu při transkripci nebereme zřetel: Nereflektujeme užívání různých typů literek např. pro písmeno *b*. Nezachováváme tiskařské zkratky a informujeme o nich, jen pokud nemají jednoznačnou interpretaci (ale např. u zkratek titulů biblických knih bývá někdy nejasné, jak je rozepsat). Psaní velkých písmen přizpůsobujeme dnešní normě.

Pozornost však věnujeme analogicky zapsaným podobám (zvratné zájmeno *jse* s *j* podle tvarů slovesa *být*; imperativ *nekupuoj*, u něhož pochopitelně neproběhla změna *ó* – *uo* – *ů*, ale dloužení *u*), protože se domníváme, že patrně nejsou pouze věcí pravopisu. Takové analogické podoby, nakolik je dokážeme identifikovat (srov. kap. 5), mohou být jednak nepřímými diachronními doklady o vztahu producentů k prestižní jazykové normě, v některých případech také vodítkem pro určení vztahu mezi pravopisem a hláskoslovím – např. pokud považujeme za jisté, že v zapsaném imperativu *nekupuoj* jde o sekundární dloužení, lze z toho se značnou jistotou vyvodit, že i ve zbytku daného textu je zápis *uo* do určité míry věcí konzervativního pravopisného úzu.

Zaznamenat je nutné v každém případě, ať už do transkripce, nebo do transliterace, původní kvantitu samohlásek. Řídíme se následujícími pravidly: individuálně odchylné délky v kořenech slov i koncovkách upravujeme a zaznamenáváme do transliterace; běžně užívané délky v koncovkách zachováváme i v transkribovaném textu (*doktoří*, *jejích*; srov. v kap. 5 o jevech kolektivní povahy); délky v kořenech slov sjednocujeme s ohledem na automatické prohledávání textů ve větší míře, ponecháváme je pouze u nejvýraznějších příkladů kolísání (*kníha*, *míle*, podrobněji tamtéž); u různých podob příslovcí (*tehda* a *tehdá*) a u jejich druhých a třetích stupňů (*raději* a *radějí*) ponechá-

[12] Srov. i níže u příkladu *nekupuoj*.

[13] U interpunkce a u starších hláskových podob ještě provedeme kontrolní sondy na vzorcích textů, abychom zpřesnili, kdy může při použití textů z korpusu k lingvistickým analýzám docházet k zkreslení obrazu o hláskosloví a syntaxi.

váme krátkou i dlouhou samohlásku jako doklad jazykové variability, pokud pro obě možnosti najdeme opodstatnění v systému.

Z předchozího vyplývá, že pravidla transkripce je nutné pečlivě vážit. I přes konzultace dostupné literatury a lexikální excerpce češtiny doby střední (Tyl 1971 – 2003)[14] se není možné zcela vyvarovat nebezpečí, že na některé zcela běžné jevy bude korpus transkribovaných textů „nadbytečně“ upozorňovat, když neodhalíme jejich systémovost, zatímco jiné v transliteracích „zapadnou“.[15] Na druhou stranu je ovšem třeba zdůraznit, že rozhodně nelze řešení všech potenciálních problémů předepisovat a stoprocentně normovat, když má práce s texty za cíl zpřesnit dosavadní poznatky.

Při přepisu textu pro korpus se stále pohybujeme mezi transliterací, transkripcí a lemmatizací: v transliteraci paralelně zaznamenáváme sporná místa; transkripce souvisí s emendacemi a jejich mírou; lemmatizace je sice vyšší stupeň přípravy textu, než provádíme, ale některé naše kroky (např. emendace) k ní směřují – i při transkripci musíme mít na zřeteli reprezentativní podobu lexikální jednotky. O dalších souvislostech těchto postupů pojednáme v následující kapitole.

5. Zřetel k jazykovému systému (a jeho limity)

Postup transkripce se při budování korpusu určeného k lingvistickým analýzám pochopitelně zjednoduší, bereme-li zřetel na jazykový systém, jak je popsán v dosavadních pracích. Proti přílišnému zřeteli k systému však lze jistě mít např. následující dvě námitky: a) Systém se nejsnadněji vymezuje negativně, tzn. řekneme, že určitý jev do něj nepatří. b) Zřetel k systému se může projevit jako výhradní soustředění na to, co ze systému už známe, a to nutně deformuje celkový obraz jazyka daného období (a také např. praktická rozhodnutí, které jevy budeme vedle transkripce transliterovat).

Stávající popis systému tedy nesmíme přeceňovat, protože bychom zanedbali jevy dosud nepopsané nebo naopak přikládali přílišnou váhu banálním věcem. Na nové poznatky je třeba pružně reagovat – návod k transkripci musíme v některých bodech revidovat a hotové texty upravovat podle tendencí zjišťovaných v průběhu budování korpusu; zdůrazňujeme, že k lepšímu poznání dobového jazyka přispívá právě konfrontace různorodých textů mezi sebou. Přesto jsme přesvědčeni, že ohled na jazykový systém výrazně zjednoduší postup transkripce a ve svém důsledku i provádění dílčích analýz.

Inspiraci pro popis dílčího jazykového systému a několika úrovní jeho jednotek nabízí třírovinný přístup L. Lemnitzera (1997, s. 67 – 70), vypracovaný pro slova v korpusu současného jazyka. Lemnitzer odlišuje v textech individuální, kolektivní a systémovou rovinu – ve slovní zásobě jim odpovídá token, type a lexikální jednotka. Toto rozdělení tří rovin pozoruhodně odpovídá různým přístupům ke zpracování textu: individuální sleduje editor, když vydává určitou památku, ke kolektivnímu se propracujeme jazykovým srovnáním skupiny památek (např. jednoho žánru) z určitého vymezeného období a systémové je charakteristické pro lingvistu snažícího se popsat daný jazykový prvek v širokých synchronních i diachronních souvislostech.

---

[14] Tato lemmatizovaná excerpce je mimořádně užitečná např. při rozhodování o tom, kdy jde u příslušných slov o předponu *s-* a kdy *z-*.

[15] Poměrně velkou pozornost na sebe v přepsaných textech poutají např. jevy typické pro dnešní obecnou češtinu, protože protetické *v*, *ej* za *ý*, *í* za *é* atd. v transkripcích zůstávají.

Uvedený přístup lze podle našeho názoru výhodně využít při popisu jazykových jednotek. Do individuální roviny patří dílčí hláskoslovné, morfologické, syntaktické nebo lexikální jevy, které nejsou ani v rámci úzké skupiny textů, natož v celém korpusu pravidelné.[16] Jde o jevy doložené v dalších textech vůbec nebo výjimečně: v lexiku např. o okazionalismy nebo autorská slova, jinde o zvláštní morfologické a syntaktické charakteristiky slov, jako jsou zvláštní tvary v deklinačních paradigmatech, odchylné slovesné vazby atd. Rozsah korpusu neumožňuje blíže zkoumat, zda jsou např. původu nářečního nebo cizojazyčného (srov. texty B. Paprockého).[17]

Kolektivní rovinu utvářejí odchylky charakteristické pro určitou dobu nebo skupinu památek (až exemplárním, často uváděným příkladem z pozdější doby je barokní alamodová poezie), pro něž v systému – aspoň prozatím, při dosavadních znalostech o starším jazyce – nenacházíme zdůvodnění. Ukázkou takových odchylek ve sledované době jsou následující hláskové varianty: dloužení samohlásky (např. ve slovech *míle*, *kníha*, *pozdvíhnouti* atd., snad i ve vzpomínaných imperativech sloves 6. infinitivní třídy typu *nekupůj*); měkčení souhlásky v odvozeninách slova *les*, např. *lešák*.

Systémovou rovinu nejsnáze objasníme na popisu lexika: pokud má popis slovní zásoby diachronní záběr, zachycujeme jako abstraktní jednotku shrnutí různých podob slova. Nemusíme se přitom omezit na lemma jako základní hláskoslovnou podobu jednoho slova (užito např. při zpracování lexikální excerpce češtiny doby střední, Tyl 1971 – 2003),[18] ale můžeme shrnout nejen hláskoslovně odlišné podoby jedné lexikální jednotky, ale i různé např. kmenoslovné varianty pod tzv. hyperlemma (srov. Dipper et al. 2004 a Kučera 2007).[19]

6. Inspirace

Nyní uvedeme tři příklady různých jazykových jevů, čerpaných z dosud zpracovaných textů, jejichž analýza v rozsáhlém textovém materiálu může přinést důležité poznatky o vývoji češtiny.

---

[16] Na individuální rovině zde tedy nemá jít o popis pravidelných výskutů obecně rozkolísaných jazykových prostředků ani o popis frekvenčních rozdílů, které by odhalila až statistická analýza. (Za konzultaci k této otázce děkujeme prof. K. Kučerovi.)

[17] Zdůrazňujeme, že popisujeme systém celku humanistické češtiny, nikoliv např. jednotlivých nářečí.

[18] Při lemmatizaci uvedené lexikální excerpce byly např. substantivní tvaroslovné dublety příslušející k různým paradigmatům (srov. novočeské *brambor* – *brambora*) přiřazeny pod dvě různá lemmata. Zahrnout takové dvojice pod jedno hyperlemma by bylo vhodné, vyžadovalo by to však vypracování přesných kritérií. Kromě toho by bylo neobvyklé, ale teoreticky odůvodnitelné sloučit také tzv. kmenoslovná synonyma (typu *křesadlo* – *křesátko*; s ohledem na lexikální význam) nebo variantně utvořená propria (*Norvédsko* – *Norvegie* – *Norveg* ‚Norsko‘) do nějaké formy hyperlemmatu.

[19] Vymezením hyperlemmatu jako shrnutí více odlišných lexikálních jednotek utvořených blízkým, analogickým postupem jsme překročili Lemnitzerovu definici *type* jako (souhrnu tvarů) lexikální jednotky (2007, s. 75n.). – Ne při tvorbě korpusu, ale při navazujících lingvistických výzkumech je nutné dávat pozor na přílišné soustředění se na vnější podobu, formální stránku lexémů shrnutých pod hyperlemma, protože takové soustředění může odvádět lingvistovu pozornost od uvažování o postavení lexikální jednotky ve slovní zásobě (o jejích synonymech atd.) a dalších podstatných sémantických aj. diachronně-lexikologických aspektech.

V oblasti samohláskové kvantity jde např. o délku *a* ve víceslabičných *ьjo*-kmenových substantivech zakončených ve staré češtině na *-anie* po dlouhém vokálu (nově *kázání*, *předkládání*, *přebývání*) nebo o krácení kořenné samohlásky v předponových infinitivech (*uvesti*), běžné u některých typů ve staré češtině a projevující se i v dnešním jazyce (*dát – podat*). Elektronicky prohledavatelný korpus zde poskytne – s omezením vyplývajícím z konzervativnosti tiskařského úzu – detailní informace o postupu změn v 16. století a doplní výsledky starších bádání.[20]

U některých slov můžeme sledovat proces jejich lexikální desémantizace a gramatikalizace. Je to případ adjektiva *dotčený*, které stojí v krátkém českém administrativním textu z r. 1619 ve zřetelně zájmenné, anaforické funkci za tato slova německého originálu, utvořená od 4 různých kořenů: *gemelt*, *obbemelt*, *vorgemelt*, *besagt*, *gesagt*, *gedacht*, *offterwehnt*. Na rozdíl od jiných případů zde proces gramatikalizace nebyl dokončen. Ve vybudovaném korpusu budeme moci sledovat rozsah tohoto procesu a následně jej přiřadit některé z výše uvedených rovin systému.

V neposlední řadě může konfrontace s nápadným jevem ve starší fázi jazyka vyvolávat otázku, co lze vyvozovat z přítomnosti či nepřítomnosti analogického jevu v jazyce současném. V humanistické češtině se objevují syntagmata typu *v žádným svém předsevzetí*: na místech vázaných morfologickou shodou pádu a čísla se – aspoň v grafice – nachází koncovka v různém stádiu hláskového vývoje. Dnes jsou v češtině v lokálu sg. možné obě koncovky (v *žádném svém* spisovně, *v žádným svým/v žádnym svym* obecněčesky), nicméně spojení typu *v žádným svém* jsou velmi řídká; především se objevují v nepřipravené mluvené řeči (a v její literární stylizaci, srov. Kučera 2006, pozn. 2 na s. 260 – 261), kde je lze chápat spíše jako prolínání příbuzných systémů vzhledem k časové tísni při produkci než jako konkurenci dvou prostředků v jednom systému. Povrchově shodný jev vyžaduje zcela odlišnou interpretaci v současné a v historické fázi jazykového vývoje, přitom pro obě tato období jde o pozoruhodný problém.[21]

7. Závěr

Článek informuje o zpracování textů pro chystaný korpus humanistické češtiny. Ukazuje a teoreticky zdůvodňuje postup transkripce, založený na zřeteli k jazykovému systému a rozdělení jazykových jevů na individuální, kolektivní a systémové, a upo-

[20] J. Porák se dloužení *a* v *ьjo*-kmenových substantivech v pasáži o značení délky příslušné samohlásky (1979/1983, s. 77 – 79) ani jinde ve své monografii nevěnuje. O této otázce srov. Gebauer 1963, s. 604. O kvantitě infinitivů pojednává Gebauer tamtéž, s. 602n., a mnohem podrobněji v dalším dílu *Historické mluvnice* (1958, s. 72 – 79, zejména s. 74n.).

[21] Kolokacemi tvarů s provedenými a neprovedenými hláskovými změnami v textech z let 1500 – 1800 se na základě materiálu z příslušné části diachronní složky ČNK zabývá K. Kučera (2006). Nachází některé statisticky významné tendence, zejména nenáhodnou převahu takových kolokací, v nichž je alternující vokál prvního členu artikulačně nižší (tj. členy kolokace se objevují v pořadí *ou – ú*, *é – í* apod.). Kučerou ukázané nenáhodné rozložení dat může ovšem vyplývat z jiných faktů na nejrůznějších jazykových rovinách. Budovaný korpus je další materiálovou základnou, která rozšíří jednak možnosti statistického vyhodnocování rozložení dat (jak uvádí Kučera, pro testování některých hypotéz neposkytla diachronní složka ČNK dostatek dokladů), jednak možnosti ověřovat různá vysvětlení tam, kde se data ukážou jako rozložená nenáhodně.

zorňuje na jeho sporná místa a limity. Transkripci považujeme za jedno z možných řešení, řešení nikoliv nesporné, ale účelné a teoreticky odůvodněné.

Prameny a literatura:

BERGMANN, Rolf (ed.): *Probleme der Textauswahl für einen elektronischen Thesaurus. Beiträge zum ersten Göttinger Arbeitsgespräch zur historischen deutschen Wortforschung 1. und 2. November 1996*. Stuttgart – Leipzig : S. Hirzel Verlag, 1998.

DIPPER, Stefanie – FAULSTICH, Lukas – LESER, Ulf – LÜDELING, Anke: Challenges in Modelling a Richly Annotated Diachronic Corpus of German. In: *Proceedings of the LREC Workshop on XML-based Richly Annotated Corpora*, Lisabon 2004. Dostupný na http://www2.informatik.hu-berlin.de/Forschung_Lehre /wbi/publications/2004/xbrac04_final.pdf. (Citováno dne 31. 12. 2009.)

GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I. Hláskosloví*. Praha : Academia, 1963. (Reprint 1. vydání z r. 1894.)

GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. II. časování*. Praha : Academia, 1958 (reprint 2. vydání z r. 1907).

GEYKEN, Alexander: The DWDS corpus: a reference corpus for the German language of the twentieth century. In: *Idioms and Collocations. Corpus-based Linguistic and Lexicographic Studies*. Ed. C. Fellbaum. London – New York : Continuum, 2007, s. 23 – 40.

GÖTZ, Ursula: Zum Korpus des Bamberg-Rostocker Gemeinschaftsprojekts „Die Entwicklung der Großschreibung im Deutschen von 1500 bis 1700“. In: Bergmann (ed.) 1998, s. 40 – 48.

HASS-ZUMKEHR, Ulrike: Das Historische Korpus des Instituts für deutsche Sprache. In: Bergmann (ed.) 1998, s. 69 – 80.

KROYMANN, Emil – THIEBES, Sebastian – LÜDELING, Anke – LESER, Ulf: *Eine vergleichende Analyse von historischen und diachronen digitalen Korpora.* Technical Report 174 des Instituts für Informatik der Humboldt-Universität zu Berlin, 2004. Dostupný na http://www.deutschdiachrondigital.de/publikationen/TRHistorische Korpora.pdf. (Citováno dne 31. 12. 2009.)

KUČERA, Karel: Neustálené kolokace tvarů s provedenými a neprovedenými hláskovými změnami ve starších českých textech. In: *Kolokace*. Ed. F. Čermák – M. Šulc. Praha : NLN, 2006, s. 249 – 261

KUČERA, Karel: Hyperlemma: A Concept Emerging from Lemmatizing Diachronic Corpora. In: *Computer Treatment of Slavic and East European Languages*. Ed. J. Levická – R. Garabík. Bratislava : Tribun, 2007; s. 121 – 125. ISBN 978-80-87139-05-9. Dostupný na http://palo.juls.savba.sk/~slovko/2007/Slovko_2007_ proceedings.pdf. (Citováno dne 31. 12. 2009.)

LEHEČKA, Boris: O edicích starších českých textů a transkribovaných zvláště. In: *Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků*, Praha : ÚČJTK FF UK, 1999 („Opera Linguae Bohemicae Studentium“ 2), s. 136 – 142.

LEMNITZER, Lothar: *Akquisition komplexer Lexeme aus Textkorpora*. Tübingen : Niemeyer, 1997 („Reihe Germanistische Linguistik“, 180).

MARTÍNEK, František: Korpus českých textů z období humanismu jako východisko lingvistických analýz. In: Varia XVIII. Zborník príspevkov z XVIII.

kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008). Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Giantisová-Ološtiaková. Prešov : Prešovská univerzita, 2009, s. 457 – 466. Dostupný na http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak1/index.html. (Citováno dne 31. 12. 2009. Elektronická publikace, v tištěném sborníku je pouze zkrácená verze článku.)

MEYER, Roland: The Regensburg Diachronic Corpus of Russian: A New Source for Linguistic Research (Not Only) on Modality. In: *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives*. Ed. B. Hansen – P. Karlík. München : Sagner, 2005, s. 315 – 336.

PORÁK, Jaroslav: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha : UK, 1979 [skutečně vyšlo 1983].

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha : Scriptorium, 2008.

SOLMS, Hans Joachim – WEGERA, Klaus Peter: Das Bonner Frühneuhochdeutsch-Korpus. Rückblick und Perspektiven. In: *Bergmann* (ed.) 1998, s. 22 – 39.

TYL, Zdeněk: [Lexikální kartotéka češtiny doby střední], cca 556 000 lístků s doklady, nyní uložena v ÚJČ AV ČR a připravena k webovému zpřístupnění, excerpována v letech 1971 – 2003.

Vplyv komunikácie prostredníctvom počítača na jazykovú kultúru : „Netspeak“ klávesnicovej generácie

Mária Moravčíková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

„Web je skôr sociálnym výtvorom ako technickým.“
Thabo Mbeki

Úvod

Napriek tomu, že počítač nepochybne znamenal obrovský zlom v ľudskej spoločnosti, v oblasti komunikácie a jazykovedy bol možno ešte významnejší internet. Akýsi praveký internet, predchodca toho súčasného, začal fungovať pred štyridsiatimi rokmi. Moderná internetová komunikácia, akú poznáme dnes, však nemá ešte ani tridsať rokov. Napriek tomu je internet dnes už bežnou súčasťou spoločnosti, poskytuje nám informácie, zábavu, uľahčuje náš život a ponúka nám nový druh komunikácie. Toto najmladšie masové médium nekráča ruka v ruke s ostatnými médiami, práve naopak, v mnohom ich predbieha, dopĺňa a modernizuje. Tak ako všetko nové, aj internet zmenil našu spoločnosť v mnohých sférach. Komunikácia sa však zaradila medzi tie, ktoré ovplyvnil enormne. Takzvaný internetový alebo elektronický jazyk si získal obrovskú pozornosť jazykovedcov a psychológov, ktorí sa začali zaujímať nielen o jeho špecifické vlastnosti, ale najmä o to, ako ovplyvňuje náš jazyk vo všeobecnosti.

Internet sa v posledných desiatich rokoch stal jedným z najdôležitejších prostriedkov na komunikáciu medzi ľuďmi. Používatelia všetkých vekových kategórií majú k dispozícii množstvo spôsobov, ako sa dorozumieť cez internet. Dnes už takmer starobylé elektronické maily a chat miestnosti dopĺňa instant messaging (skratka IM, voľný preklad: rýchla pošta, príklady: ICQ, AOL instant massinger, MSN massinger...), diskusné fóra, blogy, Skype či najnovšia aplikácia z kategórie social networking Facebook. Internet sa v bežných domácnostiach dostal takmer na úroveň televízora, práčky či chladničky, teda bežných prvkov vybavenia domácnosti, a jeho potreba v pracovnom prostredí je ešte markantnejšia. Kedysi bola základnou identifikačnou požiadavkou adresa, neskôr pribudlo telefónne číslo a dnes je už človek bez mailovej adresy skoro raritou. Internet zároveň ponúkol používateľom nové možnosti a spôsoby komunikácie, ktoré ovplyvnili dorozumievanie a v konečnom dôsledku aj jazyk.

Začiatok bol kdesi pri vynechávaní interpunkcie, ktorá sa napriek pokroku ešte stále považuje za technickú nevyhnutnosť a spôsob ako zabrániť deformácii textu pri použití aplikácií, ktoré nie sú kompatibilné s touto vlastnosťou nášho jazyka. Medzi faktormi, ktoré ovplyvňujú slovenčinu si svoje miesto našli pravopisné a faktografické chyby. Najmä trend dynamických webových stránok priniesol zvýšené riziko chýb, no na druhej strane ponúkol bežným užívateľom možnosť zasahovať do obsahu stránok. Do internetového jazyka sa poľahky infiltrovali slangové slová, anglicizmy, nespisovné slo-

vá či rôzne skratky a deformácie slov. Napriek tomu, že komunikácia prostredníctvom počítača má prvky písomného prejavu, nahrádzanie textu obrazom supluje mnohé prejavy osobnej konverzácie, napríklad podanie rúk, objatie, vyjadrenie radosti či smútku, na ktoré sa používajú tzv. emotikony. To všetko sú spôsoby, akými užívatelia internetu prispôsobujú našu reč novým podmienkam a technickému pokroku. Nevedomky tak deformujú jazyk? Alebo vytvárajú novú, modernú formu reči, pri ktorej sa pravidlá, spisovnosť a zaužívaný systém podriadili praktickému využitiu a rýchlosti?

1. Jazyk internetu vyžaduje rýchlosť, čiastočnú internacionálnosť a prax

Vývoj médií rôznych druhov bol často sprevádzaný negatívnymi názormi a nedôverou. Či už išlo o tlač, rozhlas alebo televíziu, všetky technické novinky v oblasti sprostredkovania informácií a práce s nimi sa stretli s určitým odporom. Jednou z príčin bol strach z nepoznaného a nového, ale svoju úlohu tu zohral aj veľký vplyv, ktorý každé nové médium demonštrovalo vo veľmi krátkom čase. A tento vplyv nebol a nie je len pozitívny. Podobná situácia nastala aj po príchode počítača a internetu. Už televízia predznamenala problematiku akéhosi virtuálneho sveta a virtuálnej reality, ktorú internet a jeho služby doviedli do krajnosti. *„Komunikácia prostredníctvom internetu sa stáva výrazným fenoménom dnešnej doby a má svoju sociálnu, sociolingvistickú, jazykovoštruktútrnu a štylistickú dimenziu“* (Jarošová – Benko, 2000). Začali sa formovať výrazy ako virtuálny priestor a virtuálna spoločnosť, od ktorých bol iba krôčik k problematike jazyka, ktorá úzko súvisí najmä s technologickými možnosťami počítača a internetu.

Nové podmienky na komunikáciu, nové možnosti a špecifické vlastnosti internetu boli predpokladom pre vznik CMC – computer-mediated communication, teda komunikácie sprostredkovanej počítačom. Práve prítomnosť nového média poskytla komunikácii moderné možnosti, napriek tomu, že aj počítač či internet a ich špecifické vplyvy na jazyk vychádzali z toho, čo sme sa už naučili využívať v minulosti. Nové funkcie využitia jazyka priniesla už tlač napríklad prostredníctvom spôsobov ako zvýrazniť písomný prejav. Rôzne typografické novinky, dizajn strany, usporiadanie priestoru, ilustrácie, fotografie, farba a veľkosť písma a ďalšie prvky sa stali novými faktormi, ktoré ovplyvnil jazyk v mnohých rovinách. Spracovanie prejavu počítačom teda rešpektuje všetky tieto faktory. Zalomenie, kurzíva, tučné písmo, podčiarkovanie, zvýraznenie textu a podobné funkcie sú bežnou súčasťou každého textového či komunikačného programu. Reč je stále o písanom texte, ale napriek tomu, že internetová alebo počítačová konverzácia má textový základ, objavuje sa v nej zaujímavé prelínanie písomného a hovoreného prejavu. Text ako taký poskytuje obrovské množstvo spôsobov ako suplovať tie črty hovoreného prejavu, ktoré zabezpečujú jeho autentickosť, expresívnosť a príznakovosť, napríklad mimika, tón a sila hlasu, gestá, proxemika a podobne. Akási textová mimika alebo mikrokompozícia sa deje prostredníctvom spomínaných prostriedkov na zvýraznenie, ktoré dopĺňajú ďalšie metódy: štruktúra textu (kapitoly, odseky, paragrafy...), hustota a súdržnosť textu a podobne. To všetko je síce dôležité aj v hovorenom prejave, no realizácia prebieha iným spôsobom.

Všetky internetové komunikačné technológie môžeme rozdeliť na dve skupiny – synchrónne a asynchrónne (Baron, 2002). Synchrónne technológie suplujú klasickú komunikáciu z očí do očí, reakcia na komunikát prichádza priamo (napríklad interne-

tová konferencia) alebo bezprostredne po doručení príjemcovi (napr. IM). Asynchrónne technológie sú charakteristické tým, že reakcia či odpoveď príjemcu priamo nenadväzuje na čas odoslania, respektíve komunikácia môže prebiehať s istým časovým odstupom. V rámci tohto delenia existuje ešte aj

a) komunikácia medzi jedným odosielateľom (tzv. ono-to-one) a jedným adresátom

b) komunikácia medzi jedným odosielateľom a viacerými adresátmi (tzv. one-to-many) Synchrónne komunikačné technológie s dvoma komunikátormi reprezentujú email a textové správy cez mobilný telefón. K asynchrónnym technológiám s dvoma komunikátormi patrí IM. Podstatne viac možností existuje pri aplikáciách, ktoré sprostredkúvajú komunikáciu medzi jedným odosielateľom a viacerými príjemcami. V tejto skupine patria medzi synchrónne aplikácie blogy, YouTube, MySpace, FaceBook, diskusné skupiny a listservs. Asynchrónne technológie zastupujú chat, počítačové konferencie, MUD (Multi-User Dungeons), MOOS, IRC (Internet Relay Chat) a Second life.

V oblasti komunikácie prostredníctvom počítača či internetu je dôležité rozlišovať dva podobné pojmy CMC a jazyk internetu. Technologickejší výraz CMC je zameraný najmä na sprostredkovanie komunikácie v technickej rovine. Ide teda o akúkoľvek komunikáciu, ktorú technicky zabezpečuje počítač a internet. Nezáleží na jej vlastnostiach, formách ani podobe. Jediným kritériom je médium na sprostredkovanie od komunikátora ku komunikantovi a späť. V rámci toho však existuje aj termín pre špecifický druh jazyka počítačom sprostredkovanej komunikácie. Je neštandardný, plný slangu, nových slov či skratiek a neustále sa vyvíja. Britský lingvista David Crystal ho nazýva tretím typom reči (okrem písomného a ústneho prejavu), ktorý vyžaduje svoje vlastné pravidlá. Elektronické médiá podľa neho vytvárajú akýsi *cyberspace* (kyberpriestor). V ňom „žijú“ *Netizens* (pochádza zo slova net – sieť a citizen – obyvateľ), ktorí používajú *Netspeak* (net – sieť, speak – reč)[1]. „Obyvatelia siete“ používajú všetky druhy skratiek, aby eliminovali limity komunikácie prostredníctvom internetu a čo najviac ju priblížili k bezprostrednej a priamej verbálnej komunikácii. Používanie syntakticky redukovaných foriem – skratiek, symbolov, útržkov slov, má teda len praktický význam, redukuje sa tak čas a úsilie potrebné na komunikovanie, a to všetko straší jazykovedcov. Keď si uvedomíme, že až 32% detí vo veku od 14 do 17 rokov a viac ako 38% mladých ľudí vo veku od 18 do 24 používa internet denne (Velšic, 2005), je opodstatnené pýtať sa, aký vplyv má vlastne internet na ich jazykové návyky. Crystal nesúhlasí s rôznymi apokalyptickými predpoveďami, ktoré staršia devalváciou a kompletnou zmenou jazyka vplyvom nových technológií. Dôležité je pochopiť túto modernizáciu, skúmať jej špecifické vlastnosti a naučiť používateľov rozoznať, kedy je vhodné využiť ju. To môže byť aj jedna z ciest, ako lepšie spoznať spisovný jazyk.

1.1. Vlastnosti internetového jazyka

Kombinácia písomného a verbálneho prejavu

Netspeak a celá internetová komunikácia má podobné znaky ako písanie sms správ. *„Niektorí ľudia nemajú radi písanie správ. Mnohí sú z toho zmätení. Iní to milujú. Ja*

[1] NAZARYAN, A. – GRIDCHIN, A.: The Influence of Internet on Language and „Email Stress“. In *Facta Universitatis, Series: Law and Politics*, č. 4, 2006, s. 23 – 27. [cit.2009-9-10]. Dostupné na: http://facta.junis.ni.ac.rs/lap/lap2006/lap2006-03.pdf

som týmto fenoménom fascinovaný, pretože ide o najnovšiu manifestáciu ľudskej schopnosti byť lingvisticky kreatívny a prispôsobiť jazyk novým podmienkam.“[2] Jazyk internetovej komunikácie sa teda spája s písaním, ale prebieha v úplne odlišných podmienkach ako napríklad kompozícia listu. Základný rozdiel predstavuje autentickosť, aktuálnosť, pohotovosť a rýchlosť internetovej komunikácie, ale aj sloboda, ktorú poskytuje. Komunikácia síce prebieha písaním, ale odpoveď môže byť takmer okamžitá, takže sa približuje k priamemu rozhovoru. Počítačový jazyk kombinuje písomný a hovorený prejav v takej podobe, s akou sme sa nikdy predtým nestretli. V porovnaní s hovoreným prejavom sa jazyk internetu líši najmä absenciou fonetických prvkov, napríklad tónu, sily zvuku a podobne. Na druhej strane tieto nedostatky používatelia minimalizujú inými prostriedkami na zvýraznenie a zvýšenie príznakovosti textu. V tomto autonómnom jazyku sa dokonca objavuje aj segmentácia prejavu, ktorá je prirodzenou súčasťou bežnej reči. Z vlastností priamej komunikácie prevzala tá internetová aj hustotu či kondenzáciu, takže je hutná, stručná a informačne nasýtená. Ak vynecháme telefonovanie cez internet, video telefonáty či rôzne virtuálne konferencie, komunikácia prostredníctvom internetu je zameraná najmä na písanie. Napriek tomu sa jazyk písomného prejavu deformuje najmä pre rýchlosť, ktorú vyžaduje progres takejto komunikácie.

Skratky, emotikony, číslice, interpunkcia

Užívatelia píšu čo najrýchlejšie, aby do určitej miery simulovali hovorený prejav a túto zručnosť získavajú len cvikom a skúsenosťami. Rýchle v tomto prípade znamená krátke. Preto je jedným z najvýraznejších prvkov internetovej komunikácie prítomnosť skratiek, a to až v takej miere, že sa jazyk stáva nezrozumiteľný pre kohokoľvek, kto s ním nepracuje. Skratky majú dve funkcie. Urýchľujú konverzáciu a sú symbolom príslušnosti k určitej špecifickej skupine, ktorá ich používa. Typická je aj kombinácia čísel s písmenami, emotikony a inokedy vynechávaná interpunkcia, ktorá slúži na zvýraznenie významu. Časté je vynechávanie samohlások, používanie písmena f namiesto v, x namiesto ch, w namiesto v a podobne. Z interpunkčných znamienok je najčastejší výkričník, otáznik a tri bodky, a to ako prostriedky na zvýraznenie významu. Ostatné interpunkčné znamienka sa väčšinou nepoužívajú. Zvýrazňujúci zmysel má aj pomlčka či veľké písmená. Okrem toho sa používajú aj efekty, ktoré suplujú zvuky, mimiku tváre či rôzne gestá, teda prostriedky verbálnej komunikácie. Písomný prejav tak dostáva autentickejšiu podobu, používateľ dokonca dokáže naznačiť aj rôzne osobné prejavy, napríklad podanie rúk, objatie, vyjadrenie radosti či smútku. Na tento účel sa používajú tzv. emotikony (napríklad **:-)**, **:-(**, **:-D**...). Najčastejšie bývajú súčasťou neformálnej mailovej komunikácie, chatovania či sms správ. Významným prostriedkom skrátenia textu a zvýšenia jeho modálnosti sú aj čísla, ktoré nahrádzajú niektoré písmená, často na základe vizuálnej podobnosti.

o5 – opäť, znovu
rp – rýchla pošta
abo – alebo
nws – nevies?

---

[2] CRYSTAL, D.: Txtng: FrNd or foe? In: *The Linguist,* č. 6, r. 47, 2008, s. 8 – 11. [cit.2009-11-2]. Dostupné na: http://www.davidcrystal.com/DC_articles/Internet16.pdf

nwm, nvm – neviem
jj – áno
bdt – buď taký/á dobrý/á
d – ďakujem
LTT – len tak tak
ee – nie
dmnc – demencia
hh – haha
nz – niet začo
tjn – to je ono

Prevládajúci anglický pôvod

Ďalším špecifikom internetového jazyka je anglický jazyk. Do textov sa nedostáva len množstvo anglicizmov, ale aj neustále využívané skratky často pochádzajú z anglického jazyka a v niektorých prípadoch dokonca nemajú slovenský ekvivalent. Existuje síce aj niekoľko slovenských skratiek, ktoré majú základ v našom jazyku, ale v porovnaní s množstvom tých anglických sú iba menšinou. Navyše ide často o skrátené výrazy rôznych vulgarizmov. Spôsobuje to najmä internacionálnosť angličtiny, ktorá je zároveň aj počítačovým jazykom a množstvo produktov, programov, aplikácií a webových stránok používa práve tento jazyk. *„Národné hranice nie sú ani len retardérmi na informačnej diaľnici.“* (Tim May, 1996.) Jazyk, krajina, zvyky, tradície či národnosť teda vo svete internetu neznamenajú takmer nič, takže sa stáva jedným z najvýraznejších reprezentantov globalizácie.

AFC – away from computer – preč od počítača (tiež sa používa AFK – away from Keyboard)
AKA – also known as – tiež známy ako
ASAP (As Soon As Possible) – čo najskôr
ATTN (Attention) – pozor, dôležité
BB – bye bye – čau
BBFN – bye bye for now – maj sa nateraz
BBIAB – be back in a bit – hneď som späť
BFF – best friends forever – navždy najlepší priatelia
BLNT – better luck next time – viac šťastia nabudúce
BTW – by the way – mimochodom
CMIIW – correct me if I'm wrong – oprav ma, ak sa mýlim
CSL – can't stop laughing – nemôžem sa prestať smiať
CUL8R (See You Later) – uvidíme sa
DND – do not disturb – nerušiť
DKDC – don't know, don't care – neviem, nestarám sa
DW – don't worry – netráp sa
EBKAC – error between keyboard and chair – chyba je medzi klávesnicou a stoličkou
epic fail – obrovský omyl, chyba
FAQ – Frequently Asked Questions – často kladená otázka

GL – good luck – veľa šťastia
GW – good work – dobrá práca (často myslené ironicky)
HF – have fun – zabav sa
IMO – in my opinion – podľa môjho názoru
LOFL = LOL = ROFL – laughing out loud, lots of laughs – hlasný, silný smiech
lol (Laughing out loud) – smiať sa nahlas
loser – vyvrheľ
mmnt (Moment) – chvíľka
NFS – not for sale – nie je na predaj
NI – no idea – nijaký nápad
NP – No problem – žiadny problém
NPA – not paying attention – nedávam pozor
NVM – never mind – nevadí
OFC – of course – samozrejme
OMG – oh, my God! – ó, môj Bože!
OTOH – on the other hand – na druhej strane
OT (Off Topic) – mimo témy
Ppl – people – ľudia
ROFL (Rolling On Floor Laughing) – váľať sa od smiechu na zemi
TA – thanks again – vďaka znovu
TC – take care – opatruj sa (pri rozlúčke)
TLDR – too long, didn't read – príliš dlhé, nečítaj
TMAI – tell me about it – povedz mi o tom
WOMBAT – waste of money, brains, and time – strata peňazí, inteligencie a času
YGM – you've got mail – máš mail
4u (For You) – pre teba

1.2. Chyby a nedostatky (pravopis, splývanie žánrov, nové útvary, faktografické chyby, defektná lexika a syntax...)

Neohraničenosť, obrovská voľnosť, neformálnosť internetového sociálneho prostredia, častá nevedomosť používateľov, rýchlosť a interpresonalita sú len niekoľkými z mnohých príčin veľkého množstva rôznych chýb, ktoré „obohacujú“ internetové texty. Interpersonalita webovej komunikácie, ktorú priniesla modernizácia v podobe dynamických webových stránok posúva používateľov z úlohy pasívneho konzumenta do pozície, ktorá im umožňuje informácie nielen používať, ale do nich aj zasahovať. Zvyšuje sa tak nielen množstvo informácií a ich variabilita, ale stránky sa stávajú lákavejšie. Negatívom či určitou hrozbou je chybovosť, ktorá sa takto ľahko infiltruje aj do textov. Ak ide navyše napríklad o odborné texty, používatelia nie sú dostatočne obozretní, spoliehajú sa na akúkoľvek informáciu z internetu a neoveria si jej relevantnosť prostredníctvom iných zdrojov. Aj v tomto prípade ide o problematiku nedostatočnej vedomosti, ktorá úzko súvisí s úrovňou mediálnej gramotnosti používateľov.

Zrozumiteľnosť mnohých internetových textov často spôsobuje aj žánrová nejasnosť a prelínanie jednotlivých slohových postupov, žánrov a útvarov. Problematické typologické zaradenie nemá vplyv len na porozumenie textu, ale aj na schopnosť určiť rozdiely vo využití textov odlišného pôvodu či zámeru. Potom sa stáva, že používatelia

nedokážu rozoznať napríklad rozdiel medzi vedeckým, administratívnym či publicistickým textom a to spôsobuje problémy najmä v interpretácii.

Internet otvára akýsi nový priestor pre aj pre štylistiku a žurnalistiku. Mnohé texty, ktoré rešpektujú toto nové prostredie a využijú jeho možnosti, získavajú nové vlastnosti a menia svoju podobu. Tak vznikajú mnohé hybridné, ale aj nové žánre, ktoré sa stávajú predmetom diskusie odborníkov o ich zaradení a vplyve na žurnalistiku. Jedným z takýchto nových útvarov je napríklad blog (weblog). Ide o priestor na vyjadrovanie osobných postojov autora k akýmkoľvek otázkam a problémom. Obyčajne si však autori vyberajú spoločensky zaujímavé témy, ktoré dokážu zaujať širšiu verejnosť. Už dnes ponúka blog aj množstvo rôznych ekvivalentov, ktoré ponúkajú iné možnosti. Patrí medzi ne napríklad videoblog, moblog či flog.

Internetová konverzácia je typická aj rôznymi skomolenými výrazmi, slangom, pravopisnými chybami, nárečovými a nespisovnými slovami a v niektorých textoch adresáti dokonca vynechávajú spojky. Nechýbajú ani anglicizmy či bohemizmy, typografické chyby, cudzie slová, dialektizmy, kalky, expresívne výrazy či vulgarizmy a pejoratíva. Internetový jazyk je neštandardný a neplatia v ňom pravidlá, ktoré sa v jazyku bežne používajú. Často je intuitívny a v mnohých prípadoch mali niektoré jeho súčasné a používané prvky pôvod v často opakovaných chybách, ktoré zdomácneli. *„Syntax je nezriedka neupravená, hovorová, rozbitá, vety nemajú logickú postupnosť, lebo závisia od spontánneho myšlienkového priebehu, obsahovo sa skáče z jednej témy na druhú, často sa vyskytujú defektné syntaktické konštrukcie.“* (Demčišáková, 2000.) Pre používateľov internetu a aktérov komunikácie je však oveľa dôležitejšia informácia a rýchlosť, akou sú schopný sprostredkovať ju ako správna forma tejto informácie. *„Forma uskutočňovania komunikácie, ktorou je v prostredí internetu práve jazyk a jeho kodifikovaná podoba hlavne v písanej podobe, ktorá zahŕňa morfologickú, syntaktickú, štylistickú a najmä pravopisnú podobu jazyka, začala zohrávať úlohu iba do tej miery, do akej je potrebná k čiastkovému pochopeniu obsahu.“* (Ulej, 2001.) Čitateľ platí daň v podobe ignorovania nedostatkov internetových textov. Dôležitejšia sa preňho stáva konkrétna informácia a rýchlosť jej dosiahnutia či sprostredkovania.

„Halooo podte negdo ven nudym sa“
„chybas my“
„pocuvam vrau“
„pojde neska somnou nekdo von?“
„ja nejsem tvoja kamoska drz klapacku!“
„kdo pokecáá? 12 – 13 ročnýý ludáá“
„popišem z hoci kim pls“
„idem asik volaco zjest...tak sa zatal drzte“
„nije ze nemam cas ale bi som to nekcel“

2. Leet Speak alebo 13375p34k?

Okrem jazykového systému Netspeak existuje aj jeho špecifickejšia forma 1337 Speak (Leet Speak, l33t, l33+, 31337, 13375p34k – pochádza z anglického slova „elite“). Je to komplikovanejšia forma jazyka, ktorá zahŕňa nahrádzanie písmen im podobnými číslicami. Ide teda o systém rôznych znakov, číselných kódov a skratiek, ktorý je

zvládnuteľný len pre zdatnejších internetových nadšencov a okrem webu sa používa aj pri textových správach cez mobilné telefóny. Odzrkadľuje narastajúci trend písania správ najmä medzi mladými ľuďmi, z ktorých mnohí dokážu písať správu na telefóne dokonca so zatvorenými očami. Leet Speak je charakteristický tým, že používateľ sa vo veľkej miere musí spoľahnúť na vlastnú intuíciu, pretože napriek rôznym pravidlám, je tento jazykový systém pomerne voľný a mnohé jeho pravidlá majú korene v častých neúmyselných chybách pri písaní na internete. Typickou formou využívania tohto jazyka je vytváranie slovies z podstatných mien a naopak, čo slúži ako istý spôsob zvýraznenia. Existuje niekoľko spôsobov ako prekladať bežný jazyk do systému Leet Speak. Súvisí to najmä s rôznou schopnosťou používateľov adaptovať sa pravidlám: Austin rocks – Austin roxxorz – Au5t1N is t3h r0xx0rz – 0MFG D00D /\Ü571N 15 T3H l_l83Я 1337 Я0XX0ЯZ

Leet Speak je teda lingvistický fenomén spojený s undergroundovou kultúrou zameranou na telekomunikácie, manifestovaný prevažne na internete. Je definovaný ako modifikácia písaného textu. (http://en.wikipedia.org/wiki/Leet). Slovo *leet* pochádza zo skomoleniny slova *elite* (elita) a pôvodne sa preň používal výraz *31337* (*eleet*). Slovo e*lite* bolo v minulosti používané na označenie skupiny užívateľov, ktorí patrili do vyššej skupiny ako ostatní užívatelia. Tento systém nie je zviazaný rečou, ale najčastejšie sa používa v kombinácii s angličtinou. Základný spôsob tvorby Leet Speaku je nahrádzanie písmen číslicami: 1 = I, 2 = Z, 3 = E, 4 = A, 5 = S, 6 = G, 7 = T, 8 = B, 9 = g, 0 = O. Okrem tohto základného systému, využíva *leet* akýkoľvek iný znak na klávesnici či v ASCII, ktorý vizuálne pripomína určité písmeno (ASCII alebo American Standard Code of Information Interchange je 7-bitový štandardný kód na reprezentáciu znakov, čísiel, symbolov a kontrolných znakov v dátovej komunikácii a v uchovávaní dát (www.salvagedata.com/hard-drive-recovery-terms/).

V Leet Speaku je dôležitá prípona *-0r* (alebo *-3r*, *-x0r*, *-z0r*). Používa sa namiesto štandardných prípon -or a -er, ktoré v angličtine slúžia na tvorbu podstatných mien zo slovies. Zo slovesa *to dance* (tancovať) pridaním prípony *-3r* vytvoríme podstatné meno *danc3r* (tanečník). Používatelia leetu tieto prípony často násobia, ale bez zmeny významu (napr. danc3r3r3r). Zaujímavé je aj využitie písmena *z*. Používa sa buď ako prípona na konci slova, alebo ako predpona na začiatku slova. Pôvod nájdeme v 3. osobe jednotného čísla anglických slovies, ktoré sa končia na *-s* alebo *-es*, často vyslovované ako *-z*. Používanie písmena *-z* na začiatku slov má korene v písaní na klávesnici. Na anglickej klávesnici sa písmeno *-z* nachádza pri klávese *Shift*, ktorá sa používa pri písaní veľkých písmen. Počas rýchleho písania sa často stáva, že namiesto nej omylom stlačí pisateľ písmeno *-z*. Táto častá chyba sa v internetovom jazyku udomácnila a dnes sa už používa skôr úmyselne. Podobných znakov je v tomto jazyku mnoho a takmer vždy súvisia s rozložením písmen na klávesnici, ktorá je akýmsi jazykom takejto reči. Ak sa niektoré znaky a písmenká pletú často, používatelia si ich jednoducho osvoja. Dôležitú úlohu tu zohráva aj typ klávesnice. S problémom zmeny umiestnenia písmena *-z* a *-y* v závislosti od typu klávesnice sa už určite stretol každý. V angličtine je veľmi dobre známy výraz *teh*, ktorý pochádza z mylného prehodenia písmen v určitom člene *the*. Leet je nielen zmesou udomácnených chýb, ale aj príkladom ignorácie pravidiel pri internetovej konverzácii. Prípona *-age* sa taktiež používa na tvorenie podstatných mien zo slovies. Za sloveso sa jednoducho dodá koncovka

-age (dancage – tanec). Napriek tomu, že mnohé slovesá majú v angličtine rovnaký gramatický tvar ako podstatné mená toho istého základu, Leet toto pravidlo ignoruje.

10q – thank you – ďakujem
10x – thanks – vďaka
143 – I love you – Ľúbim ťa
2mrw – tomorrow – zajtra
Admin – administrator – administrátor
B/C – because – pretože
BIO – biological [break] (a bathroom break) – prestávka na WC
B/F – boyfriend – priateľ
BZ – busy – zaneprázdnený
D/L – download – sťahovať
Dunno – I don't know – neviem
DYK – didn't you know? – nevieš?
F2F – face to face (in real life) – z tváre do tváre (v skutočnom živote, reálne)
G/F – girlfriend – priateľka
GL2U2 – good luck to you, too – aj tebe veľa šťastia
HAND – have a nice day – prajem pekný deň
Jaja – haha
Keke – hehe – haha
N2M – not too much – nie príliš mnoho
N/J – no joke – žiadny vtip
P911 – varovanie nepísať nič, čo by nemali čítať rodičia
Plz – please – prosím

3. Vplyv na jazyk a jeho regulácia

E-learning, digitalizácia kníh, učenie prostredníctvom internetu, mediálna výchova

Nie je to len jazyk tzv. Keyboard Generation (klávesnicová generácia), orientovaný na internetovú komunikáciu mladých ľudí. Neil Randall, profesor angličtiny na Univerzite vo Waterloo a autor publikácie *Lingo Online: A Report on the Language of the Keyboard Generation*, vysvetľuje, že ide síce o deformáciu spisovného jazyka, ale je to zmena, ktorú si vyžiadal praktický život s počítačom a nie je možné sa pokúšať tento trend eliminovať. Randall zdôrazňuje, že práve negatívny postoj môže zhoršiť vplyv internetového jazyka na spisovnú reč. V správe o svojom výskume uvádza, že 50 % respondentov kontroluje pravopis svojich mailov pred odoslaním, 75 % využíva v mailoch konvenčnú, teda korektnú a správnu, gramatiku, 75 % maily začína a končí klasickými formálnymi pozdravmi, ktoré sú typické pre listovú korešpondenciu. Pri chatovaní je však situácia iná. Tam využíva konvenčný jazyk len 10 % opýtaných. Väčšina používateľov internetu si však uvedomuje, že netspeak nie je vhodný pre všetky typy komunikácie a zužuje jeho používanie na chatovanie a podobné spôsoby dorozumievania. (Randall, 2002.) Obavy prináša určite aj zarážajúca rýchlosť, akou sa ľudia identifikovali s touto novou formou komunikácie a dokázali si zo spisovného a korektného jazyka urobiť svoju vlastnú formu adaptabilnú s novými podmienkami, po-

žiadavkami a možnosťami. Všetko, čo vznikne spontánne je nezničiteľné dovtedy, kým samotní tvorcovia nebudú chcieť. Pravdepodobne to platí aj o netspeeku či akýchkoľvek iných formách dorozumievania, sprostredkúvania informácií a komunikácii. Internetový jazyk by sa však nemal infiltrovať do bežnej reči. Jeho používatelia by si mali uvedomiť, že funkčnosť takéhoto jazykového systému sa končí hranicami internetu. Mali by byť schopní rozlišovať, aký typ komunikácie využívať. Jazykový systém sa neustále mení a vyvíja. S novou technológiou si používatelia vytvorili aj svoj nový systém dorozumievania. Je plný nedostatkov a chýb, ale aj to tvorí neodmysliteľnú črtu jeho formy. Nebolo by správne pokúšať sa tento novovzniknutý systém eliminovať. Dôležité je však nezmenšovať jeho vplyv, ale skúmať a pokúšať sa vytvoriť mechanizmy, ktoré by boli schopné naučiť používateľov správne používať obe formy v správnom čase a správnym spôsobom a zabezpečiť tak rešpektovanie ich vzájomných hraníc. Nie je možné zneškodniť všetky jazykové nedostatky, ktoré sa vyskytujú v iných médiách, takže sa nedá úplne zabrániť ani tomu, aby jazyk internetu ovplyvnil jazykové dispozície jeho užívateľov. Je však nevyhnutné naučiť sa s ním pracovať.

Literatúra:

DEMČIŠÁKOVÁ, E.: Vlastnosti textov na internete. In: *Kultúra slova,* roč. 34, 2000, č. 4, s. 203 – 208.

RANDALL, N.: *Lingo Online: A Report on the Language of the Keyboard Generation.* [online]. Unpublished MS. 2002, s. 2. [Citované 2009-9-5]. Dostupné na: http://arts.uwaterloo.ca/~nrandall/LingoOnline-finalreport.pdf

ULEJ, T.: *Ako mení internet jazyk Slovákov?* 2001. Dostupné na internete: http://www.inet.sk/clanok/1536/ako-meni-internet-jazyk-slovakov

Sémantika slovies s predponou *do-* v slovenčine a chorvátčine

Michala Mračka

Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

V našom príspevku budeme konfrontačne skúmať sémantiku slovesnej predpony ***do-*** v slovenčine a chorvátčine. Predpona ***do-*** sa pomerne často vyskytuje v slovenských i chorvátskych predponových slovesách.

Prefixácia je slovotvorný postup, ktorého podstata spočíva v tom, že sa pred slovo, ktoré je základom nového slova, pridáva slovotvorná morféma (prefix). Prefixy sa so slovotvorným základom spájajú oveľa voľnejšie ako sufixy. Na rozdiel od sufixov prefixy väčšinou existujú ako samostatné slová – predložky. V slovenčine zo slovesných predpôn len *vy-, roz-* a *vz-* nemajú svoju paralelu v predložkách. Predpony *u-* a *pre-* významovo nesúvisia s predložkami *u* a *pre.* Prefixy rovnako ako sufixy tvoria špeciálny systém pre každý slovný druh, ale na rozdiel od sufixov niektoré prefixy patria súčasne do systému prefixov substantívnych, adjektívnych aj verbálnych (napr. *nad-, pod-, pri-).*

Prefix mení lexikálny význam základového slova, ale nemení jeho gramatické významy ani paradigmatiku. Pri prefixácii zostáva prefigované slovo v rámci toho istého slovného druhu ako základové slovo.

Len minimum prefixov sa môže spájať s rôznymi slovnými druhmi. Prefixy sú väčšinou viazané k určitému slovnému druhu. Najširšie funkčné využitie má záporná predpona *ne-,* ktorá dodáva slovám, s ktorými sa spája, záporný význam.

Prefixácia je základným spôsobom tvorenia slovies, ale je produktívna aj pri podstatných a prídavných menách, pre ktoré je charakteristická sufixácia. Verbálna prefixácia je v slovanských jazykoch typickým slovotvorným postupom, pomocou ktorého sa rozširuje slovná zásoba jednotlivých jazykov.

Verbálna prefixácia predstavuje najfrekventovanejší spôsob tvorenia slovies v slovenčine aj chorvátčine. Viac ako polovica všetkých slovies v slovenčine a chorvátčine je vytvorená pomocou verbálnej prefixácie.

Predpona ***do-*** sa v slovenčine aj chorvátčine zvukovo i formálne zhoduje s predložkou ***do***. Predložka ***do*** sa v chorvátčine aj slovenčine viaže s **G**. Avšak k úplnej významovej zhode medzi nimi nedochádza. Slovenskej predložke ***do***, ktorá sa viaže s ***G***, v chorvátčine zodpovedá vo väčšine prípadov predložka ***u*** s ***A***, zatiaľ čo chorvátskej predložke ***do*** s ***G*** zodpovedá slovenská predložka ***po*** s ***A***. Tento rozdiel je podľa A. Marićovej (Marićová, 2006, s. 29) zapríčinený invariantným významom predložky, ktorý ona vnáša do konštrukcie s pádom. Keďže pre slovenskú predložku ***do*** je charakteristický význam prenikania deja do niečoho, zatiaľ čo pre chorvátsku limitný význam alebo smerovanie deja po niečo.

Ako ďalej uvádza A. Marićová, predložka ***do*** a predpona ***do-*** majú v oboch uvedených jazykoch čiastočne ekvivalentný význam vo význame dovedenia pohybom do určitého miesta, k istej hranici alebo po hranicu naznačenú v základovom slovese, ide teda o preniknutie deja k určitej hranici v priestore.

Slovenské slovesá s predponou ***do-*** sa najčastejšie viažu s predložkou ***po*** s ***A*** alebo ***k*** s ***D.*** Chorvátske slovesá s predponou ***do-*** si vyžadujú skôr väzbu s predložkou ***do*** s ***G.***

Predpona ***do-*** sa pomerne často vyskytuje v slovenských i chorvátskych predponových slovesách. E. Sekaninová vo svojej monografii spracovala mnohé slovesné predpony a porovnávala ich s ruštinou. Uvádza (Sekaninová, 1980, s. 41 – 145) šesť významov predpony ***do-***. V SSJ sa ich nachádza päť (SSJ/I, 1959, s. 275). J. Horecký (Horecký, 1959, s. 187 – 205) hovorí rovnako o piatich významoch predpony ***do-***. V Príručnej gramatike chorvátskeho spisovného jazyka (E. Barić, 1979, s. 298) sú uvedené tri významy. S. Babić (1986, s. 479 – 480) dokonca uvádza iba dva. V Rječniku ich je uvedených päť. (Anić, 2003, s. 229.)

Slovesná predpona bližšie určuje priebeh a spôsob slovesného deja. Pôsobí na lexikálny význam základového slovesa. Chorvátska predpona ***do-*** rovnako ako ostatné predpony, obsahuje súbor významov. Avšak pri spojení s určitým typom slovesa sa aktivizuje iba niekoľko z nich. Významy predpôn analyzujeme na základe priebehu slovesného deja, ktorý je označovaný spôsobom slovesného deja. Základné sémy, ktoré rozčleňujú celý komplex spôsobov slovesného deja sú *lokalizovanosť, temporálnosť* a *modalitnosť* slovesného deja. Klasifikáciu spôsobov slovesného deja sme prebrali od E. Sekaninovej (1980).

V rámci sémy *lokalizovanosti* deja nachádzame jeden význam slovies s predponou ***do-*** v slovenčine aj chorvátčine.

A1. Versovertný spôsob slovesného deja

Versovertný spôsob slovesného deja vyjadruje „smerovanie k dosiahnutiu cieľa činnosti, ktorú označuje základové sloveso“.

dobehnúť ↔ behom sa dostať k určitému cieľu

dotrčati ↔ trčeći doći do određenog cilja

Tento význam vyjadruje predpona ***do-*** v spojení s pohybovými slovesami a so slovesami s lexikálnym významom pohybu. V slovenčine sa takéto predponové slovesá zvyčajne viažu s predložkami ***po*** alebo ***k.*** V chorvátčine je príznačná ich väzba s predložkou ***do*** „koga/čega“, napr. *dokrasti se do kaveza/prikradnúť sa ku klietke*, *doletjeti do nekoga/doletieť k niekomu* a pod.

Smerovanie deja k dosiahnutiu cieľa vyjadrujú v chorvátčine napríklad tieto predponové slovesá: *doći, dogurati, doletjeti, dolutati, dokotrljati se, dokrasti se, donijeti, doputovati, dostaviti, došetati, dotjerati, dotrčati, dovesti, dovući se, doznačiti* atď. V slovenčine sú to: *dobehnúť, docestovať, dohnať, dokotúľať sa, doletieť, doniesť, doplaziť sa, dopraviť, dotlačiť, dovandrovať, doviezť, dovliecť sa, dôjsť* atď.

Všetky uvedené slovesá s predponou ***do-*** majú význam „dosiahnutia cieľa pohybom, ktorý vyjadruje základové sloveso“. Ako uvádza E. Sekaninová (1980, s. 59),

intranzitívne slovesá znamenajú „dospieť, dostať sa určitým pohybom až k istej hranici“ a tranzitívne „dopraviť určitou činnosťou niečo až po určitú hranicu“.

Doklady: Tako ću vikati, da će sve susjedstvo dotrčati! /Ivo Vojnović/ Budem tak kričať, že dobehne celé susedstvo – ...tražila je udova svoju sobaricu, mladu djevojku koju je bila dovela sa sobom iz Beča. /Eugen Kumičić/... vdova hľadala svoju chyžnú, mladé dievča, ktorú so sebou doviedla z Viedne. – Mi ćemo tu gospodu odpraviti, odkuda su došla. /Josip Eugen Tomić/ My tých pánov pošleme tam, odkiaľ došli. – Pogleda i shvati odakle je lopta doletjela. /Alojz Majetić/ Pozrie sa a pochopí, odkiaľ lopta doletela. – Englez je teško ustao i došetao do Branimirova naslonjača. /Hrvoje Hitrec/ Angličan ťažko vstal a dokráčal k Branimirovmu kreslu. – Kada je dotjerala volove u dvorište, pred nju je dotrčao njezin jedinac. /Janko Matko/ Keď dohnala voly do dvora, dobehol pred ňu jej jedináčik. – Da nije pila čajeve, možda bi dogurala i do devedeset šeste. /Goran Tribuson/ Keby nepila čaje, možno by sa dožila aj deväťdesiatšesť. – Filip se dovukao do divana ... /Miroslav Krleža/ Filip sa dovliekol k pohovke... – ... stražar mi je dostavio deset konzervi br. 44. /Veljko Barbieri/ ... strážnik mi doručil desať konzerv č.44. – Da Hrvati nisu dobacili nešto oružja ... /Hrvoje Hitrec/ Keby Chorváti nedohodili nejaké zbrane ... – Dobacila mu je topli i mekani pogled... /Antun Bonifačić/ Hodila na neho teplý a mäkký pohľad ...– Tršćani mu poslaše lijepu lađu da bi njom doplovio u njihov grad. /Eugen Kumičić/ Obyvatelia Terstu mu poslali peknú loďku, aby sa na nej doplavil do ich mesta. – Naskoro sam dopuzio do kraja .../Vjekoslav Majer/ Skoro som sa doplazil ku kraju ... – Dokotrljao se u oblaku prašine ... /Tomislav Ladan/ Dokotúľal sa v oblaku prachu ... – Dvadeset i devetog srpnja već rano u jutro dohrlio je Ivan u Tuškanec .../Ksaver Šandor/ Dvadsiateho deviateho júla Ivan už skoro ráno dobehol do Tuškanca ... – Samo kućni pas doplazio je za njim... /Ante Kovačić/ Doplazil sa za ním len pes... – Ovo malo prašine omogućit će nam uspjeh u budućnosti, jer ćemo dalje doplivati. /Vjekoslav Kaleb/ Táto trocha prachu nám umožní úspech v budúcnosti, lebo ďalej doplávame. – ... tren poslije dosoptao i auto ... /August Cesarec/ ... o chvíľu dofučalo aj auto ... – Lujo je dolepršao do Tene ... /Hrvoje Hitrec/ Lujo doletel k Tene ... – Mislio sam, da ćeš amo dojedriti za kojih petnajst dana. /Eugen Kumičić/ Myslel som si, že sem doplachtíš až za pätnásť dní. – Onda je opet mirno dokoračao do mene. /Vjekoslav Majer/ Potom opäť pokojne dokráčal ku mne.

V slovenčine sa mnohé slovesá s predponou ***do-*** významovo zhodujú so slovesami s predponou **pri-**: *dôjsť/prísť, dobehnúť/pribehnúť, doletieť/priletieť, doniesť/priniesť, docestovať/pricestovať, dovandrovať/privandrovať* atď. Dochádza aj k tomu, že v niektorých prípadoch sú slovenskými ekvivalentmi k chorvátskym slovesám s predponou ***do-*** slovesá s predponou ***pri-***: *dokrasti se, došuljati se – prikradnúť sa, doseliti se – prisťahovať sa...*

Doklady: Sveobća radost, što ju je donio narodu i zemlji ilirski pokret ... /Ksaver Šandor Gjalski/ Všeobecná radosť, ktorú národu a krajine prinieslo ilýrske hnutie ... – Odakle je doputovao? /Miroslav Krleža/ Odkiaľ pricestoval? – Dolutao sam amo danas, ne znam u koji sat. /Milutin Nehajev/ Privandroval som sem dnes, neviem o koľkej. – Bijelac pod ogromnim šeširom dokrao se na prstima do kaveza .../Vjekoslav Majer/ Beloch pod obrovským klobúkom sa na prstoch prikradol ku klietke ... – Dojurio sam kući ... /Vladan Desnica/ Prihnal som sa domov ... – ... tata je kupio slastičarni-

cu kada smo se doselili u Zagreb... /Stjepan Tomaš/ ... otec kúpil cukráreň, keď sme sa prisťahovali do Záhrebu ...

V rámci sémy *temporálnosti* deja sa vyskytujú dva významy slovies s predponou ***do-***.

B1. Finitívny spôsob slovesného deja

Spojením predpony ***do-*** so základovými slovesami sa vyjadruje aj význam „dokončenia poslednej fázy deja". Predpona ***do-*** vyjadruje poslednú fázu priebehu deja v spojení so slovesami, ktoré vyjadrujú priebehovú činnosť.

dočítať ↔ čítať do konca/ dočitati ↔ čitati do kraja
dohrať ↔ hrať do konca/ doigrati ↔ igrati do kraja

V slovenčine vyjadrujú poslednú fázu priebehu deja predponové slovesá: *dočítať, dofarbiť, dohorieť, dohrať, dojesť, dokončiť, dokresliť, doopatrovať, dopísať, dopiť, dopracovať, dorásť, dorobiť, doškoliť, dovariť, doopatrovať*... V chorvátčine sú to slovesá*: dočitati, dogorjeti, doigrati, dohraniti, dokončati, dokuhati, doraditi, dorasti, doreći, dotrajati, doslušati, dosnimiti, doškolovati (se), dotući, dovršiti, dozreti...*

Mnohé slovenské slovesá s predponou ***do-*** vyjadrujúce dokončenie poslednej fázy deja nemajú v chorvátčine svoje významové ekvivalenty v podobe slovies s predponou ***do-***, ale zodpovedajú im slovesá s inou predponou, ktoré sú sprevádzané aj ďalším slovom na vysvetlenie, napr.: *dojesť – završiti s jelom; dopiť – popiti sve, ispiti do kraja; dofajčiť – popušiti/ispušiti cigaretu; dočistiť – završiti čišćenje, dopísať – završiti sa pisanjem* a pod. Hoci v chorvátčine existuje predponové sloveso *dopisati*, na rozdiel od slovenského *dopísať* vyjadruje iba doplnenie deja po určitú mieru. Vo všeobecnosti sa v chorvátčine slovesá s predponou ***do-*** vyjadrujúce dokončenie poslednej fázy deja vyskytujú v oveľa menšej miere ako v slovenčine.

Doklady: Kad je svoj posao dovršio /Ivan Kukuljević/ Keď dokončil svoju prácu... – U sanduku se dokuha 2-4 sata. /Mira Vučetić/ V nádobe sa dovaria 2-4 hodiny. – Cigareta je dogorjela i zapištala među prstima. /Ivo Kozarčanin/ Cigareta dohorela a zapišťala medzi prstami. – Prerano dozrio plod više ne prima sokova zemlje .... /Marko Grčić/ Priskoro dozretý plod viac neprijíma zemské šťavy ... – Gvardijan je dočitao list ... /Ranko Marinković/ Gvardijan dočítal list ... – Pred ženama se ne bi upuštao u razgovore za koje većina od njih nije bila dorasla /Ivan Aralica/ Pred ženami by som sa nepúšťal do rozhovorov, na ktoré väčšina z nich nedorástla. –Vladajuća je stranka doigrala svoju ulogu... /Milan Marjanović/ Vládnuca strana dohrala svoju úlohu ... – ... to bi me dotuklo do kraja. /Josip Barković/ To bi ma úplne dorazilo.

2. Definitívny spôsob slovesného deja

V slovenčine existuje pomerne malá skupina slovies s predponou ***do-***, ktoré vyjadrujú „skončenie a úplný zánik slovesného deja". Ide o slovesá ako napríklad: *dobolieť, dohrmieť, dokričať, dosmútiť, doznieť, dogazdovať ...*

dohrmieť ↔ prestať hrmieť
dosmútiť ↔ prestať smútiť

V chorvátčine slovesá s predponou ***do-*** nevyjadrujú skončenie a zánik deja. Uvedený význam sa vyjadruje lexikálne alebo pomocou slovies s inou predponou: *dosmútiť – prestati tugovati, dohrmieť – prestati grmjeti ...*

V rámci *modalitnosti* slovesného deja predpona ***do-*** dodáva základovým slovesám tri významy.

C1. Kompletívny spôsob slovesného deja

Predpona ***do-*** má význam „dodatočného doplnenia deja po určitú mieru“ v spojení so základovými slovesami, ktoré označujú priebehový dej, ktorý nie je ohraničený. Tak slovenčina ako aj chorvátčina majú slovesá s predponou ***do-*** s významom dodatočného doplnenia deja po určitú mieru.

dosoliť (dosoliti) ↔ soliť ešte/po určitú mieru/

dokúpiť (dokupiti) ↔ kúpiť ešte /do potrebného množstva/

V slovenčine ide o slovesá: *dobudovať, dodať, dokapitalizovať, dokvalifikovať, dokúpiť, doliať, dopísať, doplatiť, doplniť, dosypať* ... V chorvátčine sú to slovesá: *dodati, dokapitalizirati, dokupiti, dokvalificirati, dograditi, dopisati, doplatiti, dopumpati, dopuniti, dosoliti, doškolovati (se), dotiskati, dotočiti, dozidati...*

Doklady: Prije nego se posluži doda se kiselo vrhnje i izvadi luk. /Mira Vučetić/ Pred podávaním sa pridá kyslá smotana a vyberie sa cibuľa. – A ona sobica mala, što ju dogradio otac njegov... /Gjuro Turić/ A tá malá izbička, ktorú pristaval jeho otec... – Broz je pravila ispravio i dopunio ... /Zlatko Vince/ Broz pravidlá opravil a doplnil.... – Poštar je rukom dopisao: ne pljuj po podu ... /Mirko Kovač/ Poštár rukou dopísal: nepľuj po zemi ... – Mol bi uz to imao mogućnost na tržištu dokupiti dionice ako bi cijena bila niska. /Vjesnik online/ Mol by pritom mal možnosť na trhu dokúpiť akcie, ak by cena bola nízka. – Zatim je u sljedećih 15 mjeseci Jelušić dozidao prizemlje i nekoliko katova ... /Vjesnik online/ Potom počas nasledujúcich 15 mesiacov Jelušić primuroval prízemie a niekoľko poschodí... – ... priča se da će se Laško ubrzo dokapitalizirati /Vjesnik online/... povráva sa, že sa Laško čoskoro dokapitalizuje ...

2. Maximatívny spôsob slovesného deja

Hoci slovesá s predponou ***do-*** v chorvátčine nenesú význam „vykonania deja vo veľkej miere“, spomíname ho preto, lebo na rozdiel od chorvátčiny v slovenčine je relatívne početná skupina slovies s predponou ***do-*** v tomto význame. Podmienkou je, aby lexikálny obsah základových slovies, s ktorými sa predpona spája, umožňoval intenzívne konanie deja a silný zásah objektu. Do tejto skupiny patria napríklad slovesá: *dobiť, dočiarať, dohrýzť, dolámať, dopichať, dorezať, doškriabať, doštípať, doudierať* ...

dobodať ↔ veľmi pobodať

doudierať ↔ veľakrát udrieť

Význam „vykonania deja vo veľkej miere“ majú v chorvátčine slovesá s predponou ***iz-***: *ispsovati, istući, išarati, ištipati, izgaziti, izgnjaviti, izgristi, izgužvati, izmlatiti, izraniti, izvrijeđati, izubijati, izudarati.* Ako vo svojej štúdii uvádza A. Marićová (2006, s. 38), často sa vyskytujú v spojení s príslovkami *jako, mnogo, skroz, sve* atď.

Doklady: Psi su izgrizli čovjeka. /Anić/ Psy dohrýzli človeka. – On bi je sigurno bio izmlatio do krvi. /Krleža/ On by ju určite bol zmlátil do krvi. – Policija i bolničari već su pomalo izgazili grmlje oko tijela. /Pavičić/ Polícia a ošetrovatelia už pomaly

došliapali kríky okolo tela. – Sud ga proglasio krivim, da je sedmogodišnju svoju kćerku drvenim stolčićem izudarao po tijelu... /Šilović/ Súd ho uznal vinným za to, že svoju sedemročnú dcérku doudieral po tele dreveným stolíkom... – Kad se otac, kasnije, vratio u grad, prvo što je učinio bilo je da je istukao sina. /Fabrio/ Keď sa otec neskôr vrátil do mesta, prvé, čo urobil, bolo, že stĺkol syna.

3. Impetratívny spôsob slovesného deja

Niektoré slovesá s predponou ***do-*** vyjadrujú význam „dosiahnutia kladného výsledku vynaložením veľkého úsilia.“ V oboch skúmaných jazykoch ide skôr o nproduktívnu skupinu slovies. Zväčša ide o zvratné slovesá, ktoré vyjadrujú úspešné dosiahnutie cieľa alebo želaného výsledku. V slovenčine sú to napríklad: *dočkať sa, dohodnúť sa, domôcť sa, dorozumieť sa, dozvedieť sa, dožiť sa...* V chorvátčine ide o slovesá: *dočekati, dočepati se, dogovoriti se, dokopati se, domoći se, doznati, doživjeti ...*

Doklady: Zato smo došli ovamo da se dogovorimo /Joža Horvat/ Preto sme sem prišli, aby sme sa dohodli. – Svašta sam bio u stanju učiniti da ih se domognem. /Pavao Pavličić/ Bol som v stave urobiť všeličo, aby som sa ich domohol. – Grci će preskočiti Engleze i dokopati se drugoga mjesta. /Vjesnik online/ Gréci preskočia Angličanov a domôžu sa druhého miesta. – Ove su se sezone dočepali finala Kupa... /Vjesnik online/ V tejto sezóne sa dostali do finále Pohára ... – Solarić neće doživjeti starosti. /Eugen Kumičić/ Solarić sa nedožije staroby.

Na základe uvedených dokladov sme prišli k záveru, že predpona ***do-*** v slovenčine vyjadruje v spojení so slovesami viac významov ako v chorvátčine. V chorvátčine nenesie význam „skončenia, zániku slovesného deja“ a význam „vykonania deja vo veľkej miere“. Význam „vykonania deja vo veľkej miere“ sa v chorvátčine vyjadruje pomocou predpony ***iz-*** (*dopichať – izbosti, dohrýzť – izgristi* atď.).

Vo väčšine prípadov sú slovenská a chorvátska predpona ***do-*** ekvivalentné. Cieľom tejto analýzy bolo zamerať sa na hľadanie rozdielov a poukázať na to, že nie všetky významy slovies s predponou ***do-*** v jazykoch, ktoré konfrontujeme, sú ekvivalentné. Cieľom bolo tiež poukázať na to, že hoci ide v prípade slovenčiny a chorvátčiny o dva slovanské jazyky, treba byť pri preklade slovies s predponou ***do-*** z jedného do druhého jazyka obozretný, lebo ich ekvivalenty nemusia mať podobu slovies s predponou ***do-***.

Predpona ***do-*** má v predponovom slovese *dostavať* v spojení so základovým slovesom význam „dokončenia poslednej fázy deja“. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že jeho chorvátskym ekvivalentom je sloveso *dograditi,* avšak nie je to tak, keďže predpona ***do-*** má v tomto prípade význam „dodatočného doplnenia deja“.

Frekventované slovenské predponové slovesá *dojesť* a *dopiť* tiež nemajú v chorvátčine svoje ekvivalenty v podobe slovies s predponou ***do-***, a preto ich nemôžeme do chorvátčiny preložiť mechanicky ako *„dojesti“* a *„dopiti“*.

V slovenčine sa slovesá s preponou ***do-*** často významovo úplne zhodujú so slovesami s predponou ***pri-***: *dobehnúť/pribehnúť, doniesť/priniesť, dôjsť/prísť* a pod. V niektorých prípadoch zodpovedajú chorvátskym slovesám s predponou ***do-*** v slovenčine len slovesá s predponou ***pri-***: *dokrasti se – prikradnúť sa, dograditi – pristavať* atď.

Dôkazom toho, že predponové sloveso v jednom jazyku môže mať bezpredponový ekvivalent v druhom je aj frekventované sloveso *dopisivati se,* ktorého slovenským ekvivalentom je bezpredponové sloveso *písať si.*

Literatúra:

Korpus hrvatskoga jezika – Croatian Language Corpus: http://riznica.ihjj.hr/

ANIĆ, V.: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb : Novi Liber, 2003.

BARIĆ, E. et al.: *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika.* Zagreb : Školska knjiga, 1979.

BABIĆ, S.: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku.* Zagreb : Globus, 1986.

DOKULIL, M.: *Tvoření slov v češtině 1.* Praha : Československá akademie věd, 1962.

HORECKÝ, J.: O tvorení slovies predponami. In: *Slovenská reč,* 1957, roč. 22, č. 3, s. 141 – 155.

HORECKÝ, J.: *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970.

HORECKÝ, J.: *Slovotvorná sústava slovenčiny.* Bratislava : SAV, 1959.

MARIĆOVÁ, A.: Sémantika slovies s predponami *do-* a *od-* v slovenčine a srbčine vzhľadom na totožné predložky. In: *Slovakistický zborník 1.* Nový Sad : Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2006, s. 29 – 43.

SEKANINOVÁ, E.: *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine.* Bratislava : VEDA 1980.

Slovník slovenského jazyka I. Bratislava : SAV, 1959.

Variantnosť v starších kodifikáciách

Katarína Muziková

Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

Problematike variantnosti v slovenčine na všetkých jazykových rovinách sa v posledných desaťročiach v súvislosti s rozvojom sociolingvistických výskumov venuje značná pozornosť. Skúma sa najmä zo synchrónneho hľadiska.[1] Jednou z otázok, ktoré sa riešia, je vzájomný vzťah variantných tvarov a kodifikácie, t. j. do akej miery sa má v kodifikačných príručkách zachytiť/nezachytiť variantnosť prejavujúca sa v úze, ktoré tvary sú perspektívne a ktoré sú len prechodným javom vo vývine. Na dôležitosť tejto problematiky poukazuje aj skutočnosť, že kodifikácia ako prostriedok kultivovania spisovnej formy národného jazyka má normotvornú funkciu – usmerňuje ďalší vývin spisovného jazyka, mala by teda podporovať a upevňovať základné vývinové tendencie v jazyku. Skúmaniu variantnosti z diachrónneho aspektu sa venovalo menej pozornosti, hoci variantnosť patrí k významným činiteľom vo vývine jazyka. Je prejavom dynamických vývinových tendencií, prostredníctvom variantných tvarov sa realizuje vývin a ustaľovanie jazykovej normy.

V príspevku sa pozrieme na to, ako sa s problematikou kodifikácie variantných tvarov vyrovnali prví kodifikátori spisovnej slovenčiny. Cieľom príspevku je poukázať na to, ako dynamické vývinové tendencie v slovenčine 18. a 19. storočia zachytili v podobe kodifikácie variantných tvarov vo svojich kodifikačných príručkách A. Bernolák, Ľ. Štúr, M. Hattala a S. Czambel. Východiskom opisu variantnosti v spisovnej slovenčine od konca 18. do začiatku 20. storočia sú základné kodifikačné príručky v sledovanom období – Bernolákova *Grammatica slavica* (1790), Štúrova *Nauka reči slovenskej* (1846), Hattalova *Krátka mluvnica slovenská* (1852), Czambelova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902). Ide o obdobie, keď sa konštituovala spisovná slovenčina, postupne sa uvádzala do praxe a formovali sa východiská jej ďalšieho vývinu. V príspevku sa zameriame na variantnosť vo formálnej morfológii s dôrazom na deklináciu substantív. Na náčrte kodifikovaných variantných tvarov sa pokúsime sa ukázať, akú úlohu zohrali jednotlivé kodifikácie v sledovanom období pri ustaľovaní normy spisovnej slovenčiny, aký bol postoj kodifikátorov k zachyteniu variantnosti v kodifikačných príručkách a na základe komparácie variantnosti v staršej slovenčine so stavom v súčasnej spisovnej slovenčine sa pokúsime zhodnotiť kodifikáciu variantných tvarov v príručkách A. Bernoláka, Ľ. Štúra, M. Hattalu a S. Czambela z vývinového hľadiska, s ohľadom na retrospektívu i perspektívu. Príspevok nezachytáva problematiku variantných tvarov v spisovnej slovenčine 18. a 19. storočia v celej šírke, keďže východiskovým materiálom na skúmanie variantnosti sú kodifikačné príručky, ktoré odrážajú

[1] O synchrónnej dynamike v morfológii súčasnej slovenčiny porov. napr. Bosák (1992, 1993), Dolník (2000), tam pozri aj ďalšiu literatúru.

stav v jazykovej norme a v úze v rôznej miere. Závisí to od celkovej koncepcie kodifikátora, od stanovených kodifikačných kritérií a od stavu jazykovej normy. Variantné tvary sa najvýraznejšie manifestujú v jazykovej norme. Kodifikačné príručky môžu len sprostredkovane poukázať, ako asi vyzerala jazyková prax, keďže zachytávajú jazykové zmeny len po etapách (aj to nie všetky) a statický charakter kodifikácie je v opozícii k dynamickosti jazykovej normy. V sledovaných kodifikačných príručkách možno nájsť informácie o stave v úze v podobe poznámok a rôznych upozornení, ktoré sa nachádzajú za opisom jednotlivých paradigiem substantív. Presnejší obraz o stave jazykovej normy a teda aj o jej dynamike a o adekvátnosti a funkčnosti jednotlivých kodifikácií v období od konca 18. po začiatok 20. storočia by sme získali analýzou jazykovej praxe, t. j. rôznych textov z tohto obdobia. Čiastkovo je táto problematika spracovaná (porov. J. Sabol, 1975, N. A. Kondrašov, 1974), pričom sa konštatuje (porov. Dvonč, 1984, s. 79), že v starších vývinových etapách spisovnej slovenčiny bol vyšší výskyt variantných tvarov. Pokúsime sa overiť toto tvrdenie.

Najskôr vymedzíme základné pojmy. Pod variantnosťou rozumieme výskyt viacerých foriem toho istého tvaru. Vzniká v dôsledku jazykových zmien, ktoré môžu byť vyvolané vnútrojazykovými i mimojazykovými faktormi. Je výsledkom historického vývinu, ide o vzťah starších a novších prvkov. Najčastejším prejavom variantnosti sú dvojtvary, dublety, resp. varianty. *Encyklopédia jazykovedy* (1993, s. 122) vymedzuje dvojtvary, dublety ako „viaceré podoby slova alebo viaceré tvary slova s rovnakým významom“. Ide o formálne obmeny tej istej jazykovej jednotky, ktoré existujú na rôznych jazykových rovinách. Osobitne sa pri tom vyčleňujú morfologické dublety, ktoré sa využívajú ako prostriedky pri označovaní gramatických kategórií, napr. G a A sg. *Kraska/Krasku*. L. Dvonč (1984, s. 76) v *Dynamike slovenskej morfológie* používa termíny dvojtvary i flektívne varianty, definuje ich ako „viaceré formy pri tom istom slove v tom istom páde, resp. osobe a v tom istom čísle“. Flektívne varianty môžu byť prosté, t. j. môžu sa pri používaní ľubovoľne zamieňať alebo môžu byť sémanticky, syntakticky alebo štylisticky diferencované. Dynamika, ktorá sa prejavuje v deklinácii a v konjugácii, vedie k zmenám v obidvoch častiach gramatického tvaru, v tvarotvornom formante i v tvarotvornom základe. Najviac sa zmeny uplatňujú vo formante, v ktorom sa vyjadrujú príslušné gramatické významy, zmeny v tvarotvornom základe, ktoré zahŕňajú rôzne alternácie, resp. ich odstraňovanie, sa vyskytujú ako doplnkové, sprievodné. Pravopisné, hláskoslovné, tvarové a slovotvorné varianty sú dokladom dynamických vývinových tendencií v jazyku.

O uplatnení/neuplatnení variantných tvarov koexistujúcich v jazykovej norme v sledovaných starších kodifikačných príručkách rozhodovala do značnej miery koncepcia kodifikátora a kritériá spisovnosti, o ktoré sa opieral. Postoj jednotlivých kodifikátorov ku kodifikácii variantných tvarov väčšinou nie je explicitne formulovaný, môžeme ho identifikovať z opisov paradigiem vzorových substantív v dielach A. Bernoláka, Ľ. Štúra, M. Hattalu a S. Czambela, kde sa uvádzajú variantné tvary, resp. z vysvetliviek a poznámok, ktoré opis dopĺňajú. Bernolákovo jazykovedné dielo je prvé normatívne spracovanie spisovnej slovenčiny. Kodifikované tvary v paradigmách sú svedectvom toho, že A. Bernolák vychádzal pri opise gramatického systému spisovnej slovenčiny z tézy, že jej východiskom je jazyk vzdelancov, pričom prihliadal aj na tvary používané v minulosti. Zameriaval sa na opis súčasného jazykového stavu, mal

zmysel pre systémovosť, pri riešení problémových otázok upozorňoval na starší jazykový stav a porovnával skúmaný jav so stavom v iných jazykoch, najmä v staršej češtine (Habovštiaková, 1968, s. 72 – 73). Jazykovým východiskom bernolákovskej kodifikácie bola kultúrna západoslovenčina, pričom sa v nej uplatnili aj niektoré javy z kultúrnej stredoslovenčiny. A. Bernolák uvádzal dubletné tvary buď priamo v paradigme vzorového substantíva alebo na ne upozorňoval v poznámkach k pádom. Variantné tvary v príručke *Grammatica slavica* reflektujú čiastočne stav v úze, jazyková prax bernolákovcov (diela J. Fándlyho, J. Hollého, A. Bernoláka a iných autorov) však svedčí o pestrejšom stave v úze a o výskyte väčšieho počtu variantných tvarov, ako tomu nasvedčuje Bernolákova kodifikačná príručka (porov. Habovštiaková, 1968, s. 133 – 157).

Jazykovou bázou štúrovskej slovenčiny bola kultúrna stredoslovenčina. Ľ. Štúr sa pri kodifikácii opieral o systémovosť, ustálenosť a funkčnosť, slovenčina sa v *Nauke reči slovenskej* prezentovala ako pevný systém schopný reagovať na zmeny a podľa potreby modifikovať svoje prvky. Opis gramatického systému, najmä morfológie spisovnej slovenčiny, v *Nauke reči slovenskej* sa vyznačuje kodifikáciou početných variantných tvarov. Ľ. Štúr mal liberálny postoj k hraniciam spisovného jazyka, pripúšťal viaceré dvojtvary a v niektorých prípadoch aj trojtvary, medzi ktorými mal rozhodnúť ďalší vývoj. Reflektoval možnosti, ktoré ponúkala jazyková norma a úzus (porov. N. A. Kondrašov, 1974, s. 130 – 165). Svedčia o tom aj nasledovné vyjadrenia: „Kolká bohatosť, rozmaňitosť a pritom určitosť v skloňeňjach našich Slovenskích“ (Štúr, 2006, s. 150). „Slová a hovoreňja spuosobi i v inších rozlinorečjach Slovenskích užívanje každí v reči spisovnej slobodňe užívať muože, bo zo všetkích záleží bohatosť Slovenčini ale forjem držať sa musíme najplnších, najurčiťejších“ (Štúr, 2006, s. 9 – 10).

Koncepcia M. Hattalu je založená na historizujúcom princípe, snažil sa zachovať v spisovnom jazyku čo najviac z jeho starších vývinových štádií. V *Krátkej mluvnici slovenskej* a *Mluvnici slovenského jazyka* sa táto koncepcia prejavila kodifikáciou viacerých archaických tvarov, ktoré sčasti boli známe z predchádzajúcich kodifikácií, sčasti sa nanovo zavádzali. Neživé, ale systémovo tradične chápané jazykové prostriedky sa väčšinou kodifikovali len ako jeden z variantov v rámci dvojtvarov. M. Hattala mal podobne ako Ľ. Štúr liberálny postoj ku kodifikácii variantných tvarov, ako o tom svedčí opis morfologického systému slovenčiny v jeho kodifikačných príručkách. Základné kritériá spisovnosti, o ktoré sa M. Hattala opieral, boli historizmus, etymológia a analógia vo vzťahu k starej češtine.

Czambelova koncepcia spisovného jazyka sa opierala o poznanie aktuálneho stavu v živom jazyku. Vychádzal z tézy o spätosti živého a spisovného jazyka. Kodifikoval to, „čo sa fakticky javí v spisovnom jazyku“ (Czambel, 1901, s. 304). V dôsledku toho sa do jeho kodifikácie dostali viaceré varianty, ktoré fungovali v úze. Problémové javy, medzi nimi aj kodifikáciu variantných tvarov, chcel vyriešiť po dôkladnom preskúmaní živého jazyka a spoznaní jeho základných vývinových tendencií. S. Czambel pracoval synchrónnou metódou kladúc dôraz na systémovosť. Nepresadzoval ju proti živému stavu v jazyku. Okrem systémovosti zdôrazňoval pri kodifikácii jazykových prostriedkov ohľad na ustálenosť (vo vzťahu k domácemu zaužívanému úzu, k ľudovej reči) a funkčnosť. Neuvádzal jazykové prostriedky v takej podobe, ako by ich chcel mať on

sám, ale hodnotil ich objektívne podľa ustálenosti v úze. Niektoré sporné otázky nechal otvorené, v niektorých prípadoch kodifikoval dvojtvary s poznámkou, že ďalší vývin jazyka ukáže, ktoré tvary sú oprávnené.

V nasledujúcej časti výberovo poukážeme na uplatnenie niektorých flektívnych variantov v deklinácii substantív v Bernolákovej, Štúrovej, Hattalovej a Czambelovej kodifikácii. Sústredíme sa na variantné tvary týkajúce sa tvarotvorných formantov. Najvýraznejšie sa dynamickosť jazykovej normy prejavila kodifikáciou variantných tvarotvorných prípon pri substantívach mužského rodu. Ako jeden z najdynamickejších pádov sa javí N pl. životných maskulín. V dôsledku vývinu slovenskej deklinácie sa pri type *chlap* ustálili prípony *-i*, *-ia*, *-ovia*, pričom za základnú sa považuje *-i*, pri type *hrdina* sú prípony *-ovia* a *-i*. Tieto prípony majú obyčajne rozdielnu distribúciu, ale sú aj také substantíva, pri ktorých je možné uplatnenie viacerých prípon. Dvojtvary v N pl. deklinačného typu *chlap* boli v starších kodifikáciách frekventovanejšie a považovali sa za spisovné pri väčšom počte substantív ako v súčasnosti, napr. pri deverbatívach zakončených na *-el*, napr. *učiteľi*/*-elé*, *kazateľi*/*-elé*/*-owé* (Bernolák, 1964, s. 163), *učiťelja*/*-ovja* (Ľ. Štúr, 2006, s. 134), pri substantívach zakončených na *-d*, *-t*, *-n*, *-l*, príp. *-z*, *-ž*, napr. *králi*/*-ovja*, *páňi*/*-ovja* (Štúr, 2006, s. 134), *židie*/*-ia*/*-i*, *pohanie*/*-ia*/*-i*, *králi*/*-ovie*/*-ovia*, *pání*/*-ovie* (Hattala, 1852, s. 12 – 14), *súsedi*/*-ia*, *učni*/*-ia*, *hosti*/*-ia*, *muži*/*-ia*, *kňazi*/*-ia*, *pání*/*-ovia*... (Czambel, 1902, s. 44 – 45), pri substantívach zakončených na *-r*, *-j*, napr. *stoláři*/*-a*, *zloďeji*/*-a*... (Štúr, 2006, s. 134). V menšej miere boli kodifikované variantné tvary v N pl. typu *hrdina*, napr. *sluhi*/*-owé*, *družbi*/*-owé* (Bernolák, 1964, s. 163), *ochrancovja*/*-i*, *zradcovja*/*-i* (Štúr, 2006, s. 140). Neustálenosť úzu a dynamika v N pl. substantív typov *chlap* a *hrdina* sa prejavila aj v matičných gramatikách M. Hattalu, J. K. Viktorina a F. Mráza (porov. Muziková, 2008, s. 64 a n.). Variantné tvary sa vyskytovali v jednotlivých kodifikačných príručkách aj v N pl. neosobných životných (zvieracích) substantív. napr. *medveďe*/*-i*, *ptáky*/*-i*..., *vlci* (Štúr, 2006, s. 134 – 135, Hattala, 1852, s. 12 – 14), *medvedi*/*-e*, *vlci*/*vlky*, *jeleni*/*-e*... (Czambel, 1902, s. 43 – 46). Väčšina uvedených variantných tvarov sa ukázala v ďalšom vývine ako neperspektívna a v ďalších kodifikáciách v 20. storočí došlo k zjednodušeniu, ustálil sa jeden z možných variantov, ktorý bol funkčnejší. Pri niektorých substantívach mužského rodu pretrvala variantnosť prípon až do súčasnosti, pričom sa konštatuje posilňovanie prípony *-i*, napr. *agronómi*/*-ovia*, *poslí*/*-ovia*, *pohani*/*-ia*, *muži*/*-ovia*, *záujemci*/*-ovia* (Dvonč, 1984, s. 24 – 25, Dolník, 2000, s. 280).

Kolísanie medzi dvomi možnými príponami novšou *-u* a pôvodnou *-i* pretrvávajúce z predspisovného obdobia sa v jednotlivých kodifikačných príručkách prejavilo aj v G sg. typu *hrdina*, hoci dvojtvar *sluhu*/*-i* v tomto prípade kodifikoval len Ľ. Štúr (2006, s. 139 – 140). Ostatní kodifikátori hodnotili ako spisovný len jeden z možných tvarov – *sluhi* (Bernolák, 1964, s. 155, Hattala, 1852, s. 15), resp. *sluhu* (Czambel, 1902, s. 38). Nakoniec sa ako jediná záväzná presadila prípona *-u* vzhľadom na stav v úze, v ktorom bola rozšírenejšia.

Variantnosť zo starších kodifikácií pretrvala do súčasnosti v G sg. typu *dub*, kde sa uplatňujú prípony *-a* a *-u*. Používanie týchto prípon je väčšinou v komplementárnej distribúcii, len pri časti substantív sa vyskytujú dvojtvary. V spisovnej slovenčine v 19. storočí boli funkčné viaceré dvojtvary, napr. *smreka*/*-u*, *potoka*/*-u*, *boka*/*-u*, *roka*/*-u* a i. (Štúr, 2006, s. 136), *boka*/*-u*, *pondelka*/*-u*... (Czambel, 1902, s. 41). Rozkolísanosť úzu

a silný pohyb pri používaní prípon *-a* a *-u* pri domácich i cudzích slovách v slovenčine na konci 19. storočia potvrdil aj J. Sabol (1975, s. 16 – 17). Pohyb v G sg. pri časti substantív (napr. *rok*, *bok*...) je aktuálny aj v súčasnosti, ustaľovanie tvarotvorných prípon *-a* a *-u* pokračuje.

Dynamika v podobe kodifikácie viacerých variantných tvarov sa vyskytovala v starších príručkách aj v L sg. typu *dub*, kde boli kodifikované starší tvar s alternáciou tvarotvorného základu i novší tvar a v L pl., kde sa ako variantné pripúšťali staršia prípona *-iech*, resp. prípona ženských substantív *-ách*, napr. *w kožuchu/kožuše*, *w pluhu/w pluze* (Bernolák, 1964, s. 163), *v kožuchu/v kožuse*, *v roku/v roce*... (Štúr, 2006, s. 137), resp. *rohoch/-ách*, *snoch/-ách* (Bernolák, 1964, s. 165), *dvorach/-och*, *voloch/-ach* (Štúr, 2006, s. 135 – 136), *v rokoch/rociech*, *v rohoch/roziech*, *v snách* (Hattala, 1852, s. 13). Počnúc Czambelovou kodifikáciou na začiatku 20. storočia sa ustálili ako jediné záväzné novšie tvary bez alternácie v tvarotvornom základe, ktoré zodpovedajú tendencii po odstraňovaní príznakových prvkov a tiež tendencii unifikovať tvarotvorný základ. V súčasnej kodifikácii sú dvojtvary v L pl. typu *dub* obmedzené na substantívum *sen* (*snoch/-ách*, MSJ, 1966, s. 95).

Vyššia miera variantnosti bola v spisovnej slovenčine od konca 18. do začiatku 20. storočia charakteristická pre I pl. životných i neživotných substantív mužského rodu. Popri príponách *-mi*, *-ami*, ktoré sa uplatňujú v súčasnej kodifikácii v komplementárnej distribúcii, sa v starších kodifikačných príručkách objavuje aj pôvodná prípona *-y/-i* napriek tomu, že už v tomto období sa pociťovala ako archaická a neperspektívna[2] a aj duálové prípony *-ma*, *-ama*, napr. *kňížatmi/-ma/-ami/-ama*, *príkladmi/-i*, *sluhmi*... (Bernolák, 1964, s. 173 – 175), *králmi/-amí*, *medveďmí/-amí*, *zaťamí*, *dvoramí/dvormí*... (Štúr, 2006, s. 133 a n.), *chlapy/-mi/-ami*, *susedy/-mi*, *duby/-mi/-ami*, *meči/-mi/-ami*... (Hattala, 1852, s. 11 –13), *kráľami/-mi/-i*, *susedmi/-y*, *dvorami/-mi/-y*... (Czambel, 1902, s. 38, 47 – 48). Kodifikáciu starších prípon *-y/-i*, *-ma*, *-ama* prehodnotili kodifikačné príručky v 20. storočí, staršie neperspektívne prípony sa odstránili a ustálili sa prípony *-mi*, *-ami*. Variantnosť sa vyskytuje aj v súčasnej spisovnej slovenčine, najmä pri niektorých neživotných substantívach typu *dub*, napr. *zubmi/-ami*, *prstami/-mi*, *mostami/-mi* (Dvonč, 1984, s. 34). V úze súčasnej slovenčiny sa používajú variantné prípony *-mi*, *-ami* v rámci jedného tvaru aj pri ďalších substantívach mužského rodu (porov. Karčová – Majchráková, 2006). Ustaľovanie distribúcie prípon *-mi*, *-ami* v I pl. životných i neživotných substantív mužského rodu prebieha naďalej v úze i v kodifikácii.

Dynamické vývinové tendencie v spisovnej slovenčine 18. a 19. storočia možno sledovať aj v deklinácii substantív ženského rodu. Na rozdiel od súčasnej slovenčiny v starších kodifikáciách fungovali ako variantné tvary v D a L sg. deklinačného typu *žena* staršie tvary typu *ruce* popri novšom tvare *ruke*, napr. *ruke/ruce*, *nohe/noze* (Štúr, 2006, s. 141, Hattala, 1852, s. 15). V tomto prípade vývin smeroval od pôvodných tvarov s alternáciou tvarotvorného základu *ruce* (Bernolák, 1964, s. 169) cez prechodné štádium variantnosti *ruke/ruce* (Štúrova a Hattalova kodifikácia) k odstráneniu príznakových tvarov a k ustáleniu novších tvarov bez alternácie typu *ruke*, *nohe* (Czambelova kodifikácia), ktoré sú dnes jediné záväzné.

[2] Porovnaj tvrdenie S. Czambela (1902, s. 47): „kratšie, tak rečeno na vymieraní, -y a -i“.

Na rozdiel od neskorších kodifikácií A. Bernolák uvádzal dvojtvar aj v I sg. substantív ženského rodu pri type *ulica*, popri západoslovenskej prípone *-ú*, ktorá bola zaužívaná i v staršom vzdelaneckom úze, uvádzal aj stredoslovenskú *-ow* (Bernolák, 1964, s. 169). Vzhľadom na jazykový základ štúrovskej kodifikácie, ktorá sa stala základom kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny, sa v ďalšom vývine presadila stredoslovenská prípona *-ou*. Variantnosť v tomto prípade bola obmedzená len na Bernolákovu kodifikáciu.

Väčší pohyb možno sledovať v starších kodifikáciách v G pl. deklinačného typu *ulica*. Popri bezpríponovom tvorení tvarov s predĺžením tvarotvorného základu sa pri časti substantív uplatnila aj variantná prípona *-í*, napr. *rohožť/rohuož*, *duší/dúš*, *sadzí/sjadz*...(Štúr, 2006, s. 143), resp. *sádz/sadzí*, *košieľ/košelí*, *husieľ/huslí*, *rúž/ruží*... (Czambel, 1902, s. 56). V súčasnej slovenčine sa vyskytujú variantné tvary pri substantívach zakončených na *-ľa*, *-ňa*, napr. *husieľ/huslí*, *mašieľ/mašlí*, *čerešieň/čerešní* (MSJ, 1966, s. 106 – 107). Pri porovnaní variantnosti v súčasnej slovenčine so stavom v slovenčine 19. storočia sa ukazuje istý rozdiel. Kým v súčasnosti sa ako dvojtvary najčastejšie uplatňujú tvary s príponou *-0* a s v kladnou hláskou popri tvaroch s príponou *-í* (typ *čerešieň-0/čerešní*) a zriedkavý je dvojtvar, kde sa ako variant vyskytuje tvar s príponou -0 bez vkladnej hlásky (*dvier-0/dverí*, pozri Dvonč, 1984, s. 48), v starších kodifikáciách bol opačný pomer, prevládajú variantné tvary typu *rúž/ruží*. V G pl. typu *ulica* sa v súčasnosti výrazne prejavuje dynamickosť, pričom niektoré variantné tvary zanikajú a vznikajú nové varianty.

Viditeľný pohyb a postupné ustaľovanie prípon *-iam*, *-iach* popri *-am*, *-ach* možno sledovať v starších kodifikáciách aj v D a L pl. deklinačných typov *ulica*, *dlaň* a *kosť*, porov. *owcám*, *owcách*, *čnosťám*, *čnosťách* (Bernolák, 1964, s. 165), *ulicam/-jam*, *ulicach/-jach*, *nocam/-jam*, *nocach/-jach* (Štúr, 2006, s. 142, 144), *vôňam*, *vôňach*, *obrvam*, *kosťam*, *obrvach*, *kosťach* (Hattala, 1852, s. 15 – 16), *uliciam*, *uliciach*, *dlaniam*, *kostiam*, *dlaniach*, *kostiach* (Czambel, 1902, s. 50 – 51). J. Sabol (1975, s. 87 – 88) potvrdil, že variantnosť v používaní uvedených prípon sa výrazne prejavovala aj v písanom úze. V tomto prípade sa nakoniec ustálili dlhé prípony, ktoré mali oporu v nárečiach, popri krátkych príponách *-am*, *-ach* po predchádzajúcej dĺžke, napr. *básňam*, *básňach*. Pohyb v D a L pl. v tomto prípade nie je ani v súčasnej slovenčine ukončený. Ako konštatuje L. Dvonč (1984, s. 48), po predchádzajúcej dlhej slabike sa popri tvaroch na *-am*, *-ach* začínajú používať aj tvary na *-iam*, *-iach*, napr. *dielniam*, *dielniach* a k predĺženiu prípony dochádza aj po spoluhláske *-j*, napr. *esejam/-ám*, *alejach/-ách* (Dolník, 2000, s. 280).

Dynamickosť je výrazná v súčasnosti aj pri deklinačných typoch *dlaň* a *kosť*, ide o prechod slov od typu *kosť* najmä k typu *dlaň*, čo sa prejavuje variantnými príponami najmä v G sg. (*mysle/-i*, *tváre/-i* a i.). Počiatky tohto stavu môžeme nájsť už v štúrovskej kodifikácii, napr. *tváre/-i*, *reťaze/-i*, *čelaďe/-i*, *maťere/-i*... (Štúr, 2006, s. 144 – 145). Ostatní kodifikátori tu väčšinou považovali za spisovný len jeden tvar, napr. *reťazi*, *spovedi*, *lodi*, *mysli*, *tvári*.[3] O neustálenosti skloňovania substantív ženského rodu zakončených nulovou tvarotvornou príponou v 19. storočí svedčia nielen slová S. Czambela(„iné zasa kolíšu sa, tvoriac této pády i dľa „kosť“ i dľa „dlaň“, 1902, s. 54),

[3] Výnimkou je čiastočne S. Czambel, ktorý pripúšťal dvojtvary pri niektorých substantívach, ale len v N pl., napr. *plti/-e*, *štvrti/-e* (Czambel, 1902, s. 54).

ale aj zistenia J. Sabola (1975, s. 85). V súčasnosti pokračuje vývinový proces prechodu niektorých substantív z typu *kosť* do typu *dlaň*, výrazne sa tento proces ukazuje pri porovnaní starších kodifikácií so súčasným stavom.[4]

Oproti súčasnej kodifikácii sa variantnosť uplatnila vo vyššej miere v starších kodifikáciách aj v I pl. typov *dlaň* a *kosť*, kde sa popri pôvodnej i-kmeňovej prípone *-mi* uplatnila aj novšia *-ami*, napr. *čnosťmi* (Bernolák, 1964, s. 165), *nocamí*, *vecamí/-mí*, *rečamí/-mí*... (Štúr, 2006, s. 145), *obrvami/-mi*, *kosťami/-mi* (Hattala, 1852, s. 16 – 17), *dlaňami/-mi*, *kosťami/-mi* (Czambel, 1902, s. 57). V ďalších kodifikáciách sa ustálila len prípona *-ami*, typická pre všetky substantíva ženského rodu, čím sa posilnila pravidelnosť v deklinácii substantív ženského rodu.

Neustálenosť a variantné tvary sa vyskytovali v starších kodifikačných príručkách aj pri skloňovaní neutier. V N a A pl. deklinačných typov *mesto*, *srdce* boli kodifikované nasledujúce tvary: *srdca* (Bernolák, 1964, s. 171), *ďelá*, *polá*, ale *panstva* (Štúr, 2006, s. 146 – 148), *dela/-á*, *poľa/-ia* (Hattala, 1852, s. 17), *delá*, *plecia* (Czambel, 1902, s. 61 – 62). Z konkurenčných tvarotvorných prípon sa v tomto prípade presadila a ustálila novšia dlhá prípona, ktorá nahradila staršiu krátku príponu. Pohyb v N a A pl. neutier typu *mesto*, *srdce* sa skončil na konci 19. storočia Czambelovou kodifikáciou, na ktorú nadviazali aj kodifikácie v 20. storočí.

K najdynamickejším pádom z hľadiska uplatnenia variantných prípon patril pri neutrách I pl., kde sa podobne ako pri substantívach mužského rodu vyskytovala staršia prípona *-y/*-i popri novších *-ami*, *-iami*, príp. *-mi*, napr. *srdcmi*, *kuratmi/-encami*, *stawaňmi* (Bernolák, 1964, s.169 – 170), *ďelamí/-ami*, *polamí*, *staveňjami*, *kačatamí/-mí* (Štúr, 2006, s. 146 – 149), *dely/-ami/-mi*, *poli/-iami/-mi*, *umeniami*, *haďaty/-ami* (Hattala, 1852, s. 17 – 20), *dely/-ami/-mi*, *pleci/-ami*, *obiliami*, *jahňaty/-ami* (Czambel, 1902, s. 61). Podobne ako pri maskulínach sa v ďalšom vývine ukázala neprogresívnosť a archaickosť prípony *-y/-i*, v súlade s odstraňovaním nefunkčných variantov sa ustálila prípona *-ami*, resp. *-iami* po mäkkých spoluhláskach. Vývin pokračuje v súčasnosti pri deklinačnom type *srdce*. Ustaľuje sa tu variantná prípona *-iami*, ktorá zbližuje vzor *srdce* so vzorom *vysvedčenie* v pluráli: *pole – poľami/poliami*, *more – morami/moriami* (Dolník, 2000, s. 281).

Jazykové východisko jednotlivých kodifikácií sa odrazilo v sledovaných príručkách v podobe kodifikácie variantných tvarov v N sg. dnešného deklinačného typu *vysvedčenie*. Uplatnili sa typická stredoslovenská prípona *-ia* i západoslovenská *-ie*, resp. *-í*, podporovaná i tradíciou spisovnej češtiny: *stawaňí/stawaňa*[5] (Benolák, 1964, s. 169), *staveňja/-je* (Štúr, 2006, s. 148), *umenie/-ia* (Hattala, 1852, s. 19), *obilie* (Czambel, 1902, s. 61). Prípona *-ia* bola príznaková vzhľadom na gramatickú homonymiu (N a G sg., N pl. mali rovnaké prípony). Aj preto sa nakoniec ustálila prípona *-ie*, ktorá sa ako jediná uvádzala už v matičných gramatikách (Muziková, 2008, s. 91). Jej opodstatnenosť potvrdil aj existujúci úzus na konci 19. storočia, kde boli tvary so stredoslovenskou príponou *-ia* ojedinelé (Sabol, 1975, s. 89). Otázka možnej variantnosti v N sg.

---

[4] Porov. tvary G sg. v starších kodifikáciách, napr. *spovedi*, *lodi*, *reťaze*, *mysli*, *tvári* so súčasnou kodifikáciou *spovede*, *lode*, *reťaze*, *mysle/-i*, *tváre/-i*.

[5] Typický stredoslovenský tvar (*stavania*) prispôsobil A. Bernolák fonologickému systému bernolákovskej slovenčiny, v ktorej neboli dvojhlásky (*stawaňa*).

v skloňovaní typu *vysvedčenie* sa definitívne vyriešila na začiatku 20. storočia v Czambelovej kodifikácii.

Výnimočné postavenie v paradigme neutier má z hľadiska variantnosti deklinačný typ *dievča*. Jeho špecifickosť spočíva v tom, že ako jediný deklinačný typ môže mať v pluráli dva tvarotvorné základy, ku ktorým sa pripájajú tvarotvorné prípony – tvary s *-at-* a *-enc-/-c-* (*dievčatá*, *dievčence*). Obidva tvary boli kodifikované aj v starších kodifikačných príručkách: *kurata/-ence* (Bernolák, 1964, s. 171), *ďjevčatá/-ence* (Štúr, 2006, s. 149 – 150), *kurata/-ence* (Hattala, 1852, s. 19 – 20), *jahňatá/-ence* (Czambel, 1902, s. 61). Variantnosť sa netýkala len tvarotvorných základov, ale aj tvarotvorných prípon. Prejavila sa v D a L pl. V kodifikačných príručkách tu bolo kolísanie medzi príponami *-ám*, *-ách*, resp. *-iam*, *-iach*, typických pre ženský a stredný rod, a medzi príponami *-om*, *-och* typických pre mužský rod:[6] *kuratám/-encám*, *kuratách/-encách* (Bernolák, 1964, s. 171), *káčatom*, *káčatách/-och* (Štúr, 2006, s.149), *kuratám/-encam/-encom* (Hattala, 1852, s. 19 – 20), *jahňatám/-enciam*, *jahňatách/-enciach* (Czambel, 1902, s. 61). Uplatnenie prípon mužského rodu *-om*, *-och* pri neutrách so zakončením na *-ence* súvisí s tým, že prípona *-ence* (pôvodne zdrobňujúca odvodzovacia prípona) sa chápala ako mužská. Neskôr tu prenikli ženské tvarotvorné prípony *-iam*, *-iach*, čo súviselo s vyrovnávaním feminín a neutier v pluráli. V súčasnosti sú ustálené prípony *-ám*, *-ách* pri tvarotvornom základe zakončenom na *-at-* (*dievčatám*, *dievčatách*) a *-om*, *-och* pri tvarotvornom základe na *-enc-/-c-* (*dievčenom*, *dievčencoch*). Tvary *dievčencom*, *dievčencoch* sa pociťujú ako príznakové, v ostatných plurálových paradigmách neutier sú totiž ustálené tvarotvorné prípony podľa substantív ženského rodu. Pri uplatnení variantných tvarov v deklinácii substantív typu *dievča* možno pozorovať dnes ďalší pohyb. Kým v starších kodifikačných príručkách sa tvary *dievčatá/dievčence* hodnotili ako rovnocenné, v súčasnosti sa ich používanie štylisticky diferencuje. Tvary na *-at-* sú základné, tvary na *-enc-*, *-c-* majú vedľajšie postavenie, viažu sa iba na hovorový štýl jazyka popri tvaroch na *-at-* (Dvonč, 1984, s. 63).

Uvedený výberový náčrt uplatnenia variantných tvarov v kodifikačných príručkách A. Bernoláka, Ľ. Štúra, M. Hattalu a S. Czambela a ich komparácia so súčasným stavom poukazuje na omnoho pestrejší stav variantnosti v deklinácii substantív v staršej slovenčine, ako je dnes. Variantnosť v analyzovaných kodifikačných príručkách je výsledkom:

a) konkurencie synonymných tvarových prípon (obidve sú živé) v rámci jedného deklinačného typu, napr. *páni/-ovia*, *súsedi/-ia*, *ochrancovja/-i*, *roka/-u*, *sádz/-í*, *dievčatá/-ence* a i.,
b) uplatnenia novšieho tvaru popri staršom (neperspektívnom) tvare, ktorý je na ústupe zo spisovného jazyka a sčasti sa zachováva v nespisovných útvaroch – nárečiach, napr. *v kožuchu/kožuse*, *s chlapy/-mi*, *sluhu/-i*, *ruke/ruce*, *dela/-á* a i.,
c) oscilácie niektorých substantív medzi deklinačnými typmi, napr. medzi typmi *dlaň* a *kosť –tváre/-i*, *reťaze/-i*,
d) konkurencie tvarov z rôznych variet slovenčiny (kultúrnej západoslovenčiny a kultúrnej stredoslovenčiny), resp. konkurencie slovenského a českého tvaru, napr. *sluhi/-owé*, *owcú/-ow*, *staveňja/-je*.

[6] A. Bernolák (1964, s. 171) uvádzal variantné prípony *-om*, *-och* popri *-ám*, *-ách* aj v deklinačnom type *srdce*, *srdcám/-om*, *srdcách/-och*.

Staršie kodifikácie sa vyznačovali vyššou mierou variantnosti. Neustálenosť úzu, ktorá sa prejavila v spisovnej slovenčine 18. a 19. storočia kodifikáciou variantných tvarov, súvisí aj s častými zmenami kodifikácie v pomerne krátkom časovom období (bernolákovská kodifikácia – 1787 (1790), štúrovská kodifikácia – 1846, reforma M. Hattalu – 1852, úprava S. Czambela – 1902), čo vyplynulo z existujúcej spoločenskej a jazykovej situácie (koexistencia spisovnej slovenčiny, najskôr bernolákovskej, potom štúrovskej, kultúrnych predspisovných útvarov, dialektov a češtiny). Je tiež dôsledkom vývinových zmien prebiehajúcich v slovenčine, najmä ústupu starších, nefunkčných tvarov. Zvýšený pohyb v jazyku je charakteristický pre obdobie konštituovania spisovného jazyka a jeho uvádzania do praxe, keď išlo o ustaľovanie a postupné upevňovanie jazykovej normy.

Rozdiely možno nájsť aj medzi jednotlivými kodifikátormi. Vysoká miera variantnosti v deklinácii je príznačná najmä pre štúrovskú kodifikáciu, popri početných dvojtvaroch sa vyskytujú i trojtvary (napr. pri zámenách *ích*/*ich*/*jich*). Súvisí to s vyššie spomínaným liberálnym postojom Ľ. Štúra k variantnosti, snažil sa adekvátne postihnúť a opísať slovenčinu, a preto pripúšťal početné varianty, reflektoval dynamický charakter jazykovej normy. Kodifikáciou početných variantov, aj keď v menšom počte, nadviazali na Ľ. Štúra M. Hattala a S. Czambel. M. Hattala neakceptoval niektoré variantné tvary zo štúrovskej kodifikácie a na rozdiel od Ľ. Štúra dominujú v jeho kodifikácii varianty, kde zavádzal najmä staršie tvary, ktoré sa už v predchádzajúcich vývinových obdobiach slovenčiny ukázali ako neperspektívne (napr. *rokoch*/*rociech*, *s chlapy*/*-mi*, *ruke*/*ruce*, *dela*/*-á*, *dely*/*-ami*/*-mi*...). U S. Czambela je výskyt variantných tvarov v porovnaní so štúrovskou a hattalovskou kodifikáciou nižší v deklinácii substantív, ale kodifikuje viaceré varianty pri slovesách (*čerpem*/*čerpám*, *chápem*/*chápam*..., porov. Muziková, 2008, s. 121 a n.). O funkčnosti a oprávnenosti jednotlivých tvarov má podľa neho rozhodnúť preskúmanie používania jednotlivých tvarov v jazykovej praxi: „Nám treba v konci koncov určiť, ktorá forma je z viactvarov dobrá, lepšia, alebo jedine oprávnená... Ale k tomu neznáme dosiaľ dostatočne – našich nárečí“ (Czambel, 1901, s. 305), resp. ďalší vývin jazyka. Najnižšou mierou variantnosti sa vyznačuje Bernolákova kodifikácia. Variantné tvary v jeho kodifikácii odrážajú kontakt kultúrnej západoslovenčiny a kultúrnej stredoslovenčiny (napr. *owcú*/*-ow*, *stawaňí*/*-á*), resp. kontakt kultúrnej západoslovenčiny s češtinou (napr. *kazaťeli*/*-é*/ *-owé*, ...).

Pri kodifikácii variantných tvarov v kodifikačných príručkách A. Bernoláka, Ľ. Štúra, M. Hattalu a S. Czambela išlo nielen o doznievanie vývinových procesov z predchádzajúceho obdobia, keď „dožívali“ staršie tvary (napr. *ruke*/*ruce*, *chlapy*/*-mi*...), ale aj o zachytenie kolísania medzi pôvodným a novším prvkom v procese jazykovej zmeny, ktorý môže trvať rozlične dlho (napr. *súsedi*/*-ia*, *rohôž*/*-í*, *dievčencom*/*-iam*...), a o počiatok pohybu na morfologickej rovine, ktorý sa naplno rozvinul až v 20. storočí (napr. *tváre*/*-i*). Väčšinu miest, kde bol v minulosti pohyb na morfologickej rovine, vyriešili už kodifikácie v priebehu 19. storočia v prospech progresívnejších tvarov, čo potvrdil aj vývin slovenčiny v 20. storočí. Variantné tvary v súčasnej slovenčine predstavujú sčasti pokračovanie starších vývinových procesov alebo ich doznievanie, sčasti vznikajú nové flektívne varianty. Niektoré flektívne varianty sa odstraňujú, najmä

v prípade prostých dvojtvarov, na druhej strane dochádza k sémantickej, syntaktickej alebo štylistickej diferenciácii dvojtvarov (podrobnejšie o tom Dvonč, 1984).

Príspevok predstavuje len náčrt uvedenej problematiky. Na získanie komplexnejšieho pohľadu na problematiku variantnosti v staršej podobe spisovnej slovenčiny je potrebné konfrontovať kodifikačné príručky s jazykovou praxou, čo však vyžaduje vybudovanie reprezentatívneho korpusu textov. Pomohlo by to presnejšie postihnúť vývin deklinácie (nielen substantívnej) a konjugácie spisovnej slovenčiny a dynamické vývinové tendencie, ktoré sa v nej uplatnili, resp. uplatňujú. Zároveň by to umožnilo identifikovať širší súbor pravopisných, flektívnych a slovotvorných variantov fungujúcich v spisovne slovenčine 19. storočia a určiť mieru ich perspektívnosti, resp. neperspektívnosti. Pri riešení otázky, aký má byť vzájomný vzťah variantných tvarov a kodifikácie, t. j. do akej miery sa má v kodifikačných príručkách zachytiť/nezachytiť variantnosť prejavujúca sa v úze, ktoré tvary sú perspektívne a ktoré sú len prechodným javom vo vývine, môže pomôcť aj poučenie z minulosti, t. j. ako k rovnakým alebo podobným problémom pristupovali predchádzajúce kodifikácie.

Literatúra:

BERNOLÁK, Anton: Grammatica slavica. In: *Gramatické dielo Antona Bernoláka.* Na vyd. pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 114 – 424.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfologických variantov I. In: *Slovenská reč,* 1992, roč. 57, č. 6, s. 336 – 346.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfologických variantov (II). In: *Slovenská reč*, 1993, roč. 58, č. 1, s. 15 – 21.

CZAMBEL, Samuel: O spisovnej reči slovenskej. In: *Slovenské pohľady*, 1901, roč. 21, s. 300 – 310.

CZAMBEL, Samuel: *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin : Kníhkupecko-nakladateľský spolok, 1902. XII + 376 s.

DOLNÍK, Juraj: Vývin morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny (Prehľad zverejnených poznatkov). In: *Studia Academica Slovaca*. 29. Red. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 2000, s. 277 – 286.

DVONČ, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava : Veda, 1984. 124 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968. 445 s.

HATTALA, Martin: *Krátka mluvnica slovenská.* V Prešporku, 1852. VIII + 64 s.

KARČOVÁ, Agáta – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Distribúcia prípon *-mi*, *-ami* v tvaroch maskulínnych substantív zakončených na konsonantické skupiny. Dostupné na: http://korpus.juls.savba.sk/publications/index.sk.html

KONDRAŠOV, Nikolaj Andrejevič: *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny.* Z rukopisu preložila M. Masárová. Bratislava : Veda, 1974. 284 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002. 252 s.

MISTRÍK, Jozef a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : Obzor, 1993. 513 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966. 896 s.

MUZIKOVÁ, Katarína: Vývin kodifikácií v druhej polovici 19. storočia. Dizertačná práca. Bratislava : 2008. 184 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3. upr. a dopl. vyd. Zodp. red. J. Madarásová. Bratislava : Veda, 2000. 592 s.

SABOL, Ján: Dvojtvary feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia. In: *Slovenská reč*, 1975, roč. 40, č. 2, s. 85 – 91.

SABOL, Ján: Dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia. In: *Slovenská reč*, 1975, roč. 40, č. 1, s. 10 – 20.

ŠTÚR, Ludevít: *Nauka reči slovenskej I. Faksimile pôvodného vydania*. Pripr. Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2006. 216 s.

ŠTÚR, Ludevít: *Nauka reči slovenskej II*. E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič. Komentáre, bibliografia. Bratislava : Veda, 2006. 324 s.

K charakteristike okazionalizmov v internetových diskusiách

Martin Ološtiak

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

Aplikujúc teóriu motivácie v lexikálnej zásobe (Furdík, 2008), v príspevku analyzujeme špecifický typ lexikálnych jednotiek – okazionalizmy. Ide o lexikálne jednotky, ktoré sa tvoria hic et nunc (k podrobnejšej charakteristike porov. ďalej, časť 2) a používajú sa v rozmanitých komunikačných sférach (napr. bežná neoficiálna a polooficiálna sféra, sféra estetických komunikátov, masmédiá). S nástupom internetu sa do popredia čoraz viac dostávajú komunikačné fóra, realizované prostredníctvom optickovizuálneho komunikačného kanála. Písaný charakter týchto komunikátov zabezpečuje „zmrazenie", fixáciu jazykových prostriedkov, ku ktorým sa možno vrátiť aj po čase (na rozdiel od klasického rozhovoru, ktorý sa realizuje tu a teraz). Výsledkom hovorového, neoficiálneho a do veľkej miery aj anonymného charakteru internetovej komunikácie je spontánnosť, ktorá sa na lingválnej, paralingválnej i extralingválnej úrovni prejavuje rozličnými spôsobmi (napr. uvoľnená až roztrieštená syntax, apoziopézy, proziopézy, prítomnosť štandardizmov, subštandardizmov, hypertrofia expresivizmov, používanie emotikonov a mn. i.). Internetové diskusie sú pre výskum okazionalizmov vhodným zdrojom informácií, a to predovšetkým vďaka spomínanej hybridnosti (v týchto komunikátoch dochádza k výraznému miešaniu písanosti a hovorovosti). Z tohto dôvodu sme si pre skúmanie tvorenia okazionalizmov v bežných komunikačných sférach zvolili práve tento typ komunikačného prostredia (predovšetkým diskusie na portáloch www.sme.sk a www.vlaky.net).

1. Lexikálnomotivačná teória J. Furdíka

Vo Furdíkovom prístupe sa počíta so všeobecnou platnosťou princípu motivácie (v opozícii k prístupu F. de Saussura, kde sa zdôrazňuje arbitrárnosť jazykového znaku), a to na podklade týchto troch základných postulátov: onomaziologický pohľad na lexému, neizolovanosť lexémy, zákonitosť jednotlivého v lexike. V nadväznosti na poznatok o mnohonásobných a mnohorakých vzťahoch, do ktorých vstupuje a ktoré spoluvytvára lexikálna jednotka, vyčleňuje sa viacero, konkrétne sedemnásť typov lexikálnej motivácie. Autor ďalej upozorňuje aj na existenciu motivačnej dynamiky a kooperácie medzi jednotlivými motivačnými typmi (porov. Furdík, 2008).

2. Individualizačná motivácia

Individualizačná motivácia (ďalej aj IM) predstavuje jeden zo spomínaných sedemnástich motivačných typov. Ide o nadstavbový (adherentný) motivačný typ, viažuci sa na okazionalizmy, ktoré sa vyznačujú súborom týchto vlastností: príslušnosť k reči, nereprodukovanosť, neuzuálnosť, nominačná fakultatívnosť, slovotvorná odvodenosť, nenormatívnosť, viazanosť na kontext, funkčná jednorazovosť, individuálna prísluš-

nosť, expresívnosť, neprediktabilnosť, synchrónno-diachrónna difúznosť (nie všetky z týchto vlastností majú rovnakú platnosť; Liptáková, 2000). Adjektívom *individualizačná* v termíne individualizačná motivácia sa podčiarkuje vlastnosť <individuálna príslušnosť>, ktorej pripisujeme absolútnu (definičnú) platnosť, porov. napr. konštatovanie K. Buzássyovej (1999, s. 134): „Okazionalizmy nepoužíva celé jazykové spoločenstvo, iba individuálni hovoriaci." (Podrobnejšie Ološtiak, 2009).

3. Vzťah IM k iným motivačným typom

IM rozličným spôsobom interaguje s ostatnými typmi lexikálnej motivácie. Túto interakciu možno typologicky charakterizovať prinajmenšom dvoma spôsobmi: a) interakcia s motivačnými typmi, v pozadí ktorých sa nejakým spôsobom vynárajú definičné vlastnosti okazionalizmov; b) interakcia s motivačnými typmi, na základe ktorých možno uvažovať o rozšírenom chápaní pojmu/termínu okazionalizmus.

3.1. Interakcia IM a definičné vlastnosti okazionalizmov

3.1.1. IM a slovotvorná motivácia

V doterajšej literatúre o okazionalizmoch sa slovotvorbe venuje najviac pozornosti. Je to pochopiteľné, pretože vlastnosť <slovotvorná motivovanosť> sa síce nepokladá za absolútnu, ale pri okazionalizmoch sa na prvom mieste počíta so slovotvorne motivovanými slovami a takmer všetky okazionalistické analýzy sa týkajú práve tohto typu lexikálnych jednotiek. Svedčí o tom aj analýza korpusu vyše 1400 okazionálnych pomenovaní, ktoré na konci monografie *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine* uvádza Ľ. Liptáková (2000, s. 113 – 142). V tomto súbore sa nachádza vyše 94 % slovotvorne motivovaných lexém. V porovnaní s uzuálnou lexikou, kde sa zastúpenie slovotvorne motivovaných slov podľa výskumov v slovanských jazykoch pohybuje okolo 65 %,[1] je teda slovotvorná motivácia pre okazionalizmy v tradičnom vymedzení[2] takmer nenahraditeľná. Je to prirodzené, pretože slovotvorný význam ako nápoveď komunikačne relevantného lexikálneho významu zohráva dôležitú úlohu pri málo frekventovaných lexikálnych jednotkách (Furdík, 1993, 2004). A okazionalizmy vyznačujúce sa okrem iného aj funkčnou jednorazovosťou sú z pohľadu frekvencie extrémnym prípadom. Napriek tomu, že komunikant sa s daným okazionalizmom stretáva prvýkrát v živote, práve prostredníctvom systémovej poistky garantovanej slovotvornou motiváciou je lexikálny význam okazionalizmu do istej miery predvídateľný. „Nápovedná" sila slovotvorného významu je najviditeľnejšia vtedy, ak sa okazionálna lexéma vytvorila podľa produktívnych slovotvorných typov; terminologicky ide o potenciálne slová (porov. Buzássyová, 1979, 1990; Liptáková, 2000, s. 14). Napríklad (okazionalizmy zvýrazňujeme boldom; zachovávame autentickú písanú podobu, často bez diakritiky):

Kríze čelíme aj ***širokorozchodne****.* (veta je reakciou na mediálnu správu o plánoch vlády SR postaviť širokorozchodnú železničnú trať naprieč Slovenskom) – *Usmevne bolo, ako sa "Markizaci" zahrali na "****papezomilov****" a vyjadrovali pohorsenie (samozrejme cisto uprimne...) nad vysielanim Superstar...* (veta je reakciou na program

[1] Podľa najnovších sondážnych výskumov, ktoré sme zatiaľ nepublikovali, na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 2007) sa ukazuje, že v slovenčine je zastúpenie slovotvorne motivovaných slov až na hranici 80 %.

[2] O rozšírenom chápaní termínu okazionalizmus sa zmieňujeme v časti 3.2.

dvoch slovenských televíznych staníc po informácii o smrti pápeža Jána Pavla II.) – *som zvedavý aké správy prinesie* ***ruskovízia*** (TV Markíza, podľa bývalého riaditeľa a majiteľa Pavla Ruska) – ***mrkvovízia*** *ako ju tu niekto nazval (inak super názov :-))ma nasiera svojim pokrytectvom* (takisto TV Markíza) – *A vsimol si si ze Markiza uz neuvadza sledovanost svojej* ***Slintovizie****?* (takisto TV Markíza) – *Proti takýmto súperom je vždy ťažké* ***sa vymotivovať*** *– a ešte k tomu bez podpory fanúšikov – 5+ za tu* ***pozabrankovu*** *aktivitu Lasaka – Tak snáď všetko nepozamykajú a* ***nesklimatizujú****.* (nainštalovať klimatizáciu do železničných vozňov). – *v com sa odlisuju jej udaje od tvojich* ***vywikipediovanych****?* (nájsť vo Wikipedii) – *Dosť ma prekvapili "obmedzenia" na novootvorenej popradskej diaľnici, kde aj po slávnostnom "****zoštvorpruhovaní****" zostali dočasné obmedzenia rýchlosti...* (urobiť štvorpruhovú cestu) – *kana sa prenickoval??? ;))))* (zmeniť si nick) – *Nič proti príslušníkom polície – mohlo by ich byť viac a na správnych miestach, hlavne tam, kde sú "****Nemášdesaťkoruňáci****" a fajčiari (hlavne BA hl.). – ... riadenie situacie. zober si... ze napriklad my doma, JoJ nemame, ale mame Primu. kraaaaaasne teda "pokryju" tu cast populacie, ako sme my – "****bezJoJkovi****". nemyslis?* (taký, ktorý je bez televízie JOJ).

Zaujímavým typom slovotvorne motivovaných okazionalizmov sú jednotky, ktorých motivantom sú frazémy (ide o tzv. defrazeologické okazionalizmy):

Splašenokozovitosť *jazdy pri rýchlostiach väčších ako 30 km/h nie je fyzikálnou vlastnosťou rozchodu…* (frazéma *behať/skákať ako splašená koza*) – *Sudny clovek vie, ze v porovnani s portugalcami je nas trener stale v pozicii* ***zhovnabičupletcu****.* (frazéma *upliesť z hovna bič*; 5. 6. 2005, po futbalovom zápase Portugalsko – Slovensko).

Slovotvorná motivácia spolu so situačnou zakotvenosťou napriek jednorazovosti robia z okazionalizmov komunikačne plne funkčné prostriedky.

3.1.2. IM a temporálna motivácia

Okazionalizmy predstavujú extrémny typ temporálne motivovaných jednotiek. Ide o lexikálne podenky (porov. definičnú vlastnosť <funkčná jednorazovosť>). V tomto smere možno konštatovanie, že „okazionalizmy na rozdiel od neologizmov nemôžu zastarávať, novosť je ich trvalou vlastnosťou“ (Buzássyová, 1990, s. 69), doplniť v tom zmysle, že okazionalizmy ani nestihnúť zovšednieť a zostarnúť, pretože umierajú v okamihu svojho zrodu.

V tejto súvislosti sa do pozornosti dostáva ešte jedna otázka, týkajúca sa síce nepočetnej, ale zaujímavej skupiny lexikálnych prostriedkov. Konkrétne ide o pôvodné okazionalizmy, ktoré sa funkčne prehodnotili na idiolektizmy; porov. napr. Satinského slovo *čučoriedka* s významom „dievča alebo mladá žena“ (lexia s týmto významom sa dostala aj do prvého zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka, 2006, s. 538). V týchto prípadoch sa stráca príznak <funkčná jednorazovosť> (dochádza k temporálnej demotivácii), ale zachováva sa príznak <individuálna príslušnosť>. Ukazuje sa teda, že za individualizačne motivované je možné považovať aj temporálne nemotivované lexémy.

3.1.3. IM a expresívna motivácia

Expresívnosť sa hodnotí ako graduálna vlastnosť okazionalizmov, i keď v širšom ponímaní každý okazionalizmus možno hodnotiť aspoň ako implicitne expresívny, pretože „vytvorenie okazionálneho slova možno považovať za výsledok subjektívnej reakcie človeka na istý úsek reality“ (Liptáková, 2000, s. 17). Komunikant vystupuje ako aktívny homo nominans, manifestuje svoju schopnosť byť jazykovo kreatívny, originálny a jedinečný. Prejavuje sa tu dôležitá komunikačno-pragmatická funkcia okazionalizmov: „...okazionalizmy nám umožňujú vyjadriť to, na čo niekedy bežné slová nestačia. Pomocou nich môžeme byť v komunikácii vtipnejší, aktuálnejší, osobnejší, emocionálnejší, empatickejší, ale často aj výstižnejší a úspornejší.“ (Liptáková, 2008, s. 61).

Stupeň expresivity celkom prirodzene závisí od prediktabilnosti, a to nepriamo úmerne: čím menšia je prediktabilnosť okazionalizmu, tým väčšia je jeho expresívna potencia (porov. aj Liptáková, 1999, s. 107). Je samozrejmé, že miera expresívnosti závisí aj od stupňa expresívnosti použitých slovotvorných (a širšie jazykových) prostriedkov. Možno rámcovo konštatovať, že najväčšmi expresívne sú neprediktabilné okazionalizmy, teda príležitostné slová utvorené podľa netradičných alebo v uzuálnej lexike málo frekventovaných slovotvorných (a širšie nominačných) postupov, ktoré vo svojej štruktúre obsahujú nápadný, niekedy okazionálne prevzatý cudzí prvok a ktoré navyše majú expresívny motivant; napr.:

*...a tiež nadávam kolegom že "**archichechti**"* (architekt + chechtať sa) – go cigani go! :-) *no a Berky zostane romsky socialny **debokrat**...* (demokrat + debil) – *Slovensky Absurdistan a **Bordelistan** dotiahnuty do dokonalosti – Takto sa hrá hokej, wurstožrúti!* („Rakúšania“, po zápase majstrovstiev sveta v ľadovom hokeji Slovensko – Rakúsko 8:1; 5. 5. 2005) – *uz as tesim ako budem cestovat **Vrakosou** 735 a stavat v kolone v Strecne* (vrak + Karosa) – *Je to mozne, aby tento **gerontokrat*** (I. Gašparovič) *zozal u studentov takyto uspech? – Ten drbnuty Robertko musi do všetkeho **Fičovať** ??????*

Uvedené príklady vzhľadom na použité expresívne slovotvorné prostriedky (napr. základy odkazujúce na motivujúce expresivizmy debil, bordel, žrať, prevzatý komponent wurst-, paronymia s vulgarizmom), exkluzívne nominačné postupy (blending, resp. lexikálna kontaminácia napr. v slovách *archichecht*, *debokrat*), teda vzhľadom na celkovú jazykovú exkluzívnosť, nezvyčajnosť, sú neprediktabilné a na adresáta pôsobia ako lexikálny „blesk z jasného neba“, čím sa dosahuje aj vysoká miera ich celkovej expresívnosti.

3.2. Interakcia IM a rozšírené chápanie pojmu/termínu okazionalizmus

Za okazionalizmy sa v doterajšej literatúre pokladali najmä slovotvorne motivované slová, čo súvisí s dôležitým postavením slovotvornej motivovanosti vo vzťahu k individualizačnej motivácii (porov. 3.1.1). Motivačnorelačný prístup (akcentovanie vzťahov medzi typmi motivácie) umožňuje pojem okazionalizmus rozšíriť o niektoré ďalšie lexikálne javy. V tejto súvislosti si všimneme vzťah IM k interlingválnej, frazeologickej, onymickej a sémantickej motivácii (o vzťahoch k ďalším typom porov. Ološtiak, 2009).

3.2.1. IM a interlingválna motivácia

Za výsledok spolupráce IM a interlingválnej motivácie považujeme individuálne citátové použitie cudzojazyčnej lexémy, napr.:

bez Sekeru a Charu, to bude ***disaster –*** *Samozrejme pri dobrých expirovaných doménach sa o to bije strašne veľa ľudí a zväčša vyhrávajú firmy ktoré sú v tom naozaj dobré a majú aj 10 vlastných registrátorov aby mohli mať čo najviac* ***requestov*** *za sekundu – a* ***deal*** *s emisiami sa rata do tohto alebo do minuleho? – uznaj sam, ze to az take hrozne nie je kamo. vsimol sisi colen jeden* ***badlanguage*** *vyraz? ci urazku? ja nie –* ***good luck*** *na tych maturitach!*

3.2.2. IM a frazeologická motivácia

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať protizmyselné uvažovať o spolupráci s frazeologickou motiváciou, zahrnujúcej jednotky istým spôsobom ustálené, keďže individualizačná motivácia sa týka jednotiek v pravom zmysle jedinečných, individuálnych, neopakovateľných, krajne neustálených. Ako však na viacerých miestach upozornil J. Mlacek (napr. 2007), vo frazeológii úplne ustálené, nemenné jednotky sú v menšine a aj vo frazeologickom fonde sa (špecificky) uplatňuje dynamika, premenlivosť, variantnosť.

Preto podľa nášho názoru možno konštatovať, že individualizačnosť sa vo frazeológii realizuje, a to rozličnými, vo viacerých smeroch odstupňovanými spôsobmi. Frazeologická teória tieto procesy a javy do veľkej miery reflektovala; porov. napr. vo Frazeologickej terminológii (Mlacek – Ďurčo a kol., 1995) heslá aktualizačné postupy, aktualizačný zásah, deštrukcia frazémy, inovácia frazém, kontextová variantnosť, okazionálny variant frazémy, individuálna frazeológia, individuálny variant. V tejto súvislosti si všimneme frazeologické aktualizácie, teda také realizácie frazém v texte, v ktorých „sa aktuálne, subjektívne, individuálne, autorsky či jednoducho povedané neuzuálne zasahuje do zloženia frazémy, do jej tvarovosti“ (Mlacek, 2007, s. 130). Aktualizačné stratégie sa realizujú rozličnými spôsobmi; porov. napr.:

Najviac určite stratila v kampani SNS a hlavne dvojica z jej čela. Je už nenormálne, aké dôvody si nájdu na siatie nenávisti medzi obyvateľmi vlastnej krajiny. ***Koryto svätí prostriedky.*** *– vy vsetci, ktori tu len frflete a nadavate* ***nesiahate p. Michelovi ani len po podrazky jeho topanok****, lebo ste v zivote nic nedokazali na takej vrcholovej scene, resp. tej najvrcholnejsej. – ešte jedna vec to čo chitil BUDAJ BY NECHITIL u nas ani pan boh* ***dole kalap*** *– Gratulujem nasim babrakom, ktori* ***sa ani nepriblizili ku svojmu tienu****.* (v diskusii k zápasu SVK – GER 2:4 na hokejových MS v Halifaxe v roku 2008) *– Zamerne som spomenul kanadanov a cechov,pretoze ti maju* ***brankarov s velkym B****, zatialco Lipovsky pustil goly ani nie zo sanci, dnesny bekhendovy potak bol* ***slahackou na jeho roztopenej torte –*** *Je všeobecne známe, že na Slovensku je veľa debilkov, ale toto je už viac ako je únosné. Nuž,* ***vrana k vrane sadá a debilko debilka si hľadá*** *– a vyberá za prezidenta! –* ***Prilbu dole.*** (v reakcii na informáciu, že Gáborík sa stal hráčom týždňa v NHL, v zápase proti NY Rangers zaznamenal 5+1). *–* ***Dunčo bude zakopaný v tom****, že počas rannej špičky je potreba súprav najväčšia, takže na trať ide všetko, čo ešte dokáže jazdiť.*

3.2.3. IM a onymická motivácia

Vo vzťahu k onymickej motivácii sa do pozornosti ponúka „podozrenie“ z motivačnej inkompatibility. V onomastickom výskume sa totiž podčiarkuje spoločenská determinácia onymických jednotiek. Táto skutočnosť sa napríklad v koncepcii V. Blanára (1996) prejavuje vo vymedzení subkategoriálneho príznaku <spoločensky podmienená identifikácia//diferenciácia>. Spoločenská podmienenosť fungovania vlastného mena tu priamo vylučuje individualizačnú motivovanosť. Napriek tomu sa nazdávame, že existuje kategória okazionálnych vlastných mien, ktorá spomínanou všeobecnoonymickou vlastnosťou nedisponuje. Pri tejto špecifickej skupine lexikálnych jednotiek však možno nájsť onymicky relevantný príznak <(individuálna) identifikácia // diferenciácia jednotliviny>, ktorého existencia je podľa nášho názoru dostatočným argumentom na to, aby sme takéto jednotky mohli považovať za propriá. Vhodný dokladový materiál opäť poskytujú diskusné fóra na internete, v ktorých možno nájsť mnoho príkladov na jednorazové, neuzuálne použitie vlastných mien, najmä vlastných mien politikov. Tieto výrazy sú väčšinou záporne expresívne, s uzuálnymi propriami vstupujú do paronymických vzťahov a prostredníctvom apelatívnych zložiek sa pri nich často aktualizuje charakterizačná funkcia, napr.:

Typicky saso Gasparovic. Ale ten vlastne nevie dobre ani po slovensky. Vela hovorit, ale nic nepovedat – to vie len nas ***Sasovic****!!!* (I. Gašparovič) – *A madarsky pani* ***Zradicova*** *neviete? Kto vam potom tie bilbordy na juznom slovensku pisal?* (I. Radičová) – *Jedine v prípade, že jeho tajný žolík* ***Smradičová*** *predbehne vďaka masívnej propagande starého* ***Cuja Gaštanovača****.* (I. Gašparovič, I. Radičová) – ***Ohnededa*** *mal by uvadzat aj relaciu S.O.S.* (t. j. T. Bezdeda) – *Modráci len nadávajte na* ***Gašpina*** *aj* ***Ficina****, efekt vašich žlčovitých výlučkov pôsobí presne opačne, lebo výhru zhrabnú práve oni.* (I. Gašparovič, R. Fico) – *A náhodou náš Janko Slopta neuvádza s pomocou* ***Raf Rafka*** *do omylu? Teda na neho zákon neplatí, ja som zabudol, veď oni sú posranci a teda môžu všetko vždy a všade pre zabezpečenie svojho prospechu.* (R. Rafaj).

Viaceré z okazionálnych proprií sa v príslušnej internetovej komunite postupom času uzualizujú, stávajú sa sociolektickými výrazmi (funkčne sa prehodnocujú na prezývky) a individualizačnú motiváciu strácajú, napr. *Gašpi*, *Gašparko*, *Gašparkovič*, *Seat*, *Seatovič, Starý ujo* (I. Gašparovič), *Dzuroš, Miki, Bicyklista, Cigáň, Fúzač, Čurinda* (M. Dzurinda), *Hranol, Ficko, Fickot, Fickokot, Fiko, Robertko* (R. Fico), *Močiar, Mufti, Starý, LenOn, Boxer* (V. Mečiar), *Slopa, Slopta* (J. Slota).

3.2.4. IM a sémantická motivácia

Pri okazionalizmoch sa tento druh motivácie vyskytuje pomerne zriedkavo, napr. *nevidiaci* ľad (sotva viditeľný), *počmáraný* po tvári (vráskavý), *krátke* jedlo (malá porcia) (príklady z korpusu Ľ. Liptákovej, 2000). Ide o detské výrazy v nominačnej, nie aktualizačnej funkcii.

Pomocou spolupráce IM a sémantickej motivácie v úzkej nadväznosti na paradigmatickú motiváciu však možno vysvetliť aj ďalšie lexikálne javy. Konkrétne využívanie irónie, ktorej podstata spočíva v tom, že autor výpovede individuálne, neuzuálne, práve v konkrétnej komunikačnej situácii mieni presný opak toho, čo jazykovo vyjadrí: *Bol to vynikajúci výkon!* (= úbohý) – *Je povestný svojou rýchlosťou.* (= je pomalý) –

Páči sa mi „pozitívna“ žurnalistika (= zameraná na vyzdvihovanie negatívnych javov). Kontextový, nesystémový charakter irónie v súvislosti s kategóriou enantiosémie sa spomína v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (Horecký et al., 1989, s. 336). Pre takto jazykovo stvárnenú ironiu je dôležitá silná situačná podmienenosť, ako aj prítomnosť para- a extralingválnych komunikačných prostriedkov (intonácia, vetný dôraz; mimika, gestika; viazanosť na konkrétnu komunikačnú situáciu, kontext a kotext). V písanej podobe sa často používajú úvodzovky (porov. Findra, 1987, s. 340). Komunikačné využitie a stvárnenie irónie je dôležitým výskumným objektom pragmalingvistiky (napr. Hirschová, 2006).

Záver

Nazdávame sa, že lexikálnomotivačná teória je dostatočne flexibilná na neprotirečivé uchopenie a vysvetlenie na prvý pohľad disparátnych a nesystémových javov. Medzi takéto lexikálne javy možno zaradiť aj tvorenie okazionalizmov. Aplikácia konceptu individualizačnej motivácie a motivačnej relačnosti pomáha rozšíriť, ale zároveň aj spresniť status týchto primárne parolových jazykových jednotiek.

Literatúra:

BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.)* Bratislava : Veda, 1996. 250 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In: *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov.* Red. J. Kačala. Bratislava : Veda, 1979, s. 124 – 127.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Okazionálna slovotvorba ako indikátor synchrónnej a diachrónnej dynamiky. In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989).* Red. V. Blanár et al. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1990, s. 63 – 73.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Tvorivosť a reprodukovanosť v jazyku. In: *Pange lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu.* Red. J. Genzor – S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1999, s. 131 – 146.

FINDRA, Ján: Štylistika úvodzoviek. In: *Slovenská reč*, 1987, roč. 52, č. 6, s. 335 – 345.

FURDÍK, Juraj: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča : Modrý Peter, 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia).* Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice : Vydavateľstvo LG, 2008. 95 s.

HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2006. 244 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny.* Bratislava : Veda, 1989. 440 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Status okazionalizmu v hovorenej slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca. 28.* Red. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1999, s. 102 – 109.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov : Náuka, 2000. 146 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Príležitostná slovotvorba ako súčasť jazykovej interpretácie sveta. In: *Jazykové a kognitívne aspekty okazionálnych výrazov a ich textové funkcie*. Eds. J. Sabol – L. Sisák. Prešov : FF PU v Prešove, 2008, s. 60 – 83.

MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. 2., uprav. vyd. Bratislava : Stimul, 2007. 160 s.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava : Stimul, 1995. 160 s. Dostupné aj na:
<http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>

OLOŠTIAK, Martin: O individualizačnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Ed. M. Šimková. Bratislava : Veda, 2009, s. 67 – 84.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 2., uprav. vyd. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 586 s.

Internet a publicistika

Ján Pitoňák

Stredná odborná škola drevárska, Krásno nad Kysucou

1. Internet ako médium publicistiky

Predpokladom existencie a prezentovania publicistických komunikátov je existencia masovokomunikačných prostriedkov, médií, ktoré by umožnili ich publikovanie. Medzi nové masovokomunikačné prostriedky alebo tzv. nové médiá patrí internet. S. Makulová (2002) definuje internet ako *„informačné médium, podobne ako noviny, časopisy, knihy, televízia, kde nájdeme každý deň najaktuálnejšie informácie a množstvo rôznych služieb, pričom stále viac informácií je prístupných v multimediálnej forme, ktoré postupne svojím globálnym dosahom a možnosťami spätnej väzby stále viac konkuruje televízii, rozhlasu a tlačeným médiám."* Prostredníctvom internetu možno informovať, vyjadrovať vlastné názory a postoje a hodnotiť osobné, súkromné a všeobecné spoločenské udalosti a ich súvislosti prostredníctvom písaných, auditívnych a audiovizuálnych komunikátov. Internet umožňuje, na rozdiel od ostatných masovokomunikačných prostriedkov a komunikačných kanálov, komunikovanie obrovského množstva ľudí. Zároveň poskytuje možnosti na vyjadrovanie vlastných názorov, šírenie rôznych myšlienok a predstáv bez akejkoľvek obsahovej cenzúry alebo jazykovej korektúry. Internet je v súčasnosti jediný prostriedok skutočnej masovej komunikácie medzi obrovským množstvom ľudí, ktorí majú možnosť vyjadriť sa k akejkoľvek téme, problému, názoru.

Termín internet patrí medzi často používané slová súčasnej slovnej zásoby, ktorá nie je príznaková len pre oblasť výpočtovej techniky a informatiky. Podstatné meno internet predstavuje základové substantívum pre tvorenie ďalších slov zaradených k ostatným plnovýznamovým slovným druhom, ktoré sa tvoria najmä odvodzovaním a majú rôznu morfematickú i sémantickú štruktúru a spájateľnosť a svojím lexikálnym významom pokrývajú oblasť elektronickej komunikácie.

Pri používaní slova internet v komunikačnej praxi vidíme podľa doterajších zistení písanie tohto substantíva s veľkým začiatočným písmenom, keďže sa toto substantívum pôvodne chápalo ako vlastné substantívum. Napríklad S. Makulová vo svojej publikácii Vyhľadávanie informácií v internete (2002) uvádza toto substantívum s veľkým písmenom. V súčasnosti sa pomenovanie internet považuje za všeobecné substantívum a píše sa s malým začiatočným písmenom.

Internet podľa tvrdení viacerých kulturológov môže poskytnúť možnosť utvárania vzťahov bez rešpektovania hierarchie, reputácie a vekových rozdielov medzi účastníkmi komunikácie,

Pri teoretickom rozbore internetových textov ide najmä o úsielie definovať základné vlastností jednotlivých komunikátov, ich triedenia a zaradenia k jednotlivým jazykovým štýlom. Pritom je dôležité uvedomiť si, že vzhľadom na rôznorodosť internetových písaných textov ako výsledkov štýlotvorného procesu, na ktorý vplývajú jazyko-

vé i mimojazykové štýlotvorné činitele, je často veľmi ťažké jednoznačne zaradiť konkrétny text k základným funkčným jazykovým štýlom podľa Mistríkovho dichotomického delenia (máme na mysli štýly verejného a súkromného styku). Autor akéhokoľvek textu, ktorý má byť prijímaný čitateľmi prostredníctvom internetu, si musí uvedomiť skutočnosť osobitosti skromnej komunikačnej situácie. Všetky texty, ktoré nie sú súčasťou internetovej komunikácie prostredníctvom vlastných elektronických schránok, možno zaradiť medzi komunikáty verejnej komunikácie.

V súvislosti s rozšírením internetu sa postupne stáva aj trichotomické delenie jazykových štýlov na subjektívne, subjektívno-objektívne a objektívne nedostačujúce. Typologické zaradenie mnohých textov na internete môže byť neúplné a spôsobuje značné nejasnosti.

2. Publicistika na internete

Spojenie publicistiky a moderného výdobytku, internetu, dáva súčasnej publicistike novú podobu v oblasti formálnej a obsahovej. Internet svojím nástupom do spoločnosti výrazne zmenil podobu slovenskej publicistiky. Nie všetky texty, prípadne auditívne alebo audiovizuálne komunikáty, ktoré sa objavujú na internete, možno zaradiť k publicistike napriek tomu, že môžu obsahovať niektoré vlastnosti a vydeľujúce znaky charakteristické pre publicistický štýl.

Publicistika stvárňuje aktuálne javy spoločnosti. V niektorých publicistických textoch na internete je dominantná obsahová aktuálnosť informácií. Práve v textoch publikovaných na internete dochádza k výraznému synkretizmu publicistiky a spravodajstva.

Na celkovú výslednú podobu publicistických textov na internete oveľa výraznejšie vplývajú súčasne viaceré jazykové a mimojazykové činitele ako je to v prípade publicistických textov realizovaných prostredníctvom ostatných masovokomunikačných prostriedkov.

Publicistika prostredníctvom svojich špecifických komunikátov stvárňuje aktuálne javy, skutočnosti a fakty z rôznych oblastí spoločnosti. Prioritou publicistických textov je autentickosť. V niektorých žánroch publicistiky je dominantná novosť. K žánrom s touto obsahovou vlastnosťou sa zaraďujú napríklad správa alebo rozhlasová beseda k aktuálnym udalostiam.

Na rozdiel od spravodajstva sa v publicistike jednotlivé fakty nielen stvárňujú, ale sú aj východiskom pre tvorbu individuálnych postojov jednotlivcov alebo všeobecných súdov a názorov v spoločnosti, ktoré sa môžu prezentovať v jednotlivých textoch. „Vo svete dominovanom mediálnou kultúrou hranice medzi faktami a fikciou prestávajú byť zreteľné a realita sa často stáva rozmazaná.“ (Hockicková – Hašková, 2004.)

Internet dokáže vyvolať obsahom informácií, ktoré sa šíria prostredníctvom tohto média, v ľuďoch paniku prechádzajúcu do davového konania. Najmä šírením nepresných a skreslených informácií, faktov, tvrdení a názorov konkrétnych ľudí, ktorí o týchto skutočnostiach mnohokrát ani nevedia.

Charakteristickou črtou publicistických komunikátov na internete je časté hodnotenie skutočnosti, ktorá je mnoho ráz úplne iná ako ju podávajú niektorí autori. Veľká štylistická rôznorodosť jednotlivých publicistických textov ako konkrétnych komunikátov sa prehĺbila spolu s nástupom internetu ako významného masovokomunikačného

prostriedku, prostredníctvom ktorého sa široká odborná i laická verejnosť zúčastňuje na komunikácii nielen ako pasívny prijímateľ informácií, ale má významnú úlohu aj ako tvorca rôznych textov s rozdielnou syntaktickou, morfologickou, lexikologickou a štylistickou štruktúrou a kvalitou.

Aktuálna situácia a množstvo publicistických textov na internete poukazuje na skutočnosť, že nemožno navzájom posudzovať texty jazykovovzdelaných autorov, laikov a príspevky patriace do tzv. občianskej žurnalistiky. Internet v sebe spája všetky možnosti, ktoré ponúkajú všetky doteraz známe a využívané prostriedky komunikácie, teda printové médiá, rozhlas a televízia. Internet je jedinečný nielen širokými možnosťami prístupu k jeho obsahom svojimi technickými vymoženosťami, ale aj možnosťou aktívnej účasti prijímateľa informácií, ktorý sa zároveň autorom, tvorcom ďalších publicistických textov počas komunikačnej interakcie. Zásadne mení úlohu médií vo svete. Autori publicistických príspevkov už nie sú iba vysielateľmi informácií, názorov a čitatelia ich prijímateľmi.

Poznatky získané rozborom a analýzou publicistických textov odkazujú na dôležitú skutočnosť slovenskej publicistiky na internete, v ktorej dochádza k spájaniu pôvodne čisto monologických a dialogických publicistických žánrov.

Celosvetová komunikačná sieť umožňuje prijímateľovi ihneď reagovať na prečítaný text, a tak výrazne ovplyvňovať štruktúru a obsah ďalších publicistických monologických textov, prípadne tematické smerovanie rôznych diskusných fór. Výrazne je posilnená spomínaná vlastnosť autenticity publicistiky v tom zmysle, že nejestvuje možnosť regulácie tém, ktoré budú tvoriť obsah publicistických textov, ani poradie ich dôležitosti.

Internet ako nový masovokomunikačný prostriedok výrazne zmenil podobu interpersonálnej publicistickej komunikácie množstva ľudí. „Interaktívnosť je podstatnou súčasťou nových médií, teda možnosť zapojiť sa do tvorenia obsahu, napríklad písaním komentárov, či vlastnými myšlienkami.“ (Bakajsa, 2007.)

Charakteristickou črtou publicistických komunikátov na internete je časté hodnotenie skutočnosti, ktorá mnohokrát úplne iná ako ju podávajú niektorí autori.

Internet je médium, ktoré je schopné prispôsobovať sa potrebám jeho používateľov. To isté môžeme tvrdiť aj o internetovej publicistike, ku ktorej v súčasnosti zaraďujeme texty v minulosti nepublikovateľné vôbec alebo vo výrazne menšom rozsahu.

3. Autori publicistických textov na internete

Pod vplyvom internetu sa publicistika na Slovensku vyvíja z pohľadu autorov jednotlivých textov dvoma základnými smermi. Prvý okruh publicistických textov tvoria komunikáty, ktorých autori pracujú s jazykom profesionálne alebo ich povolanie predpokladá určité teoretické lingvistické vedomosti z jednotlivých rovín jazyka ako systému komunikácie. Ide predovšetkým o novinárov, publicistov, ktorí publikujú na internete, spisovateľov, literárnych kritikov a teoretikov a pod. Pri tvorbe publicistických textov by pri tejto skupine autorov nemalo dochádzať k závažným nedostatkom s dodržiavaním kodifikovanej normy jazyka na morfologickom, syntaktickom, lexikálnom, pravopisnom a v neposlednom rade štylistickom pláne jazyka.

Takíto autori vedia, aký typ publicistického textu chcú vytvoriť, a podľa toho vyberajú jazykové prostriedky, tvoria syntaktickú štruktúru viet a celkovú štylistickú kompozíciu textu.

Teoreticky vzdelaní autori si uvedomujú, že útvary patriace podľa A. Tušera (1999) do skupiny publicistických žánrov racionálneho typu sú charakteristické racionálnym stanoviskom, v rámci ktorého autor spracúvanú skutočnosť vysvetľuje, hodnotí a uvádza vecné argumenty.

Zároveň si uvedomuje, že útvary zaradené do skupiny publicistických žánrov emocionálneho typu sú charakteristické využívaním umeleckých postupov, obrazných vyjadrovacích prostriedkov a emocionálnym stanoviskom autora k spracovávanej problematike.

Podľa konkrétneho určenia, zmerania svojich textov prakticky dodržiavajú postupy v tvorbe publicistických textov, ktoré rozpracoval A. Tušer (1999). Prvú skupinu tvoria nasledovné myšlienkové postupy: analýza, syntéza, indukcia a dedukcia, abstrakcia a konkretizácia, poznávanie, porovnávanie, vysvetľovanie, dokazovanie a argumentovanie, z čoho vyplýva logicko-pojmové stvárňovanie; jeho produktom je publicistika racionálneho typu, ktorá je charakteristická výkladovým slohovým postupom a približuje sa náučnému štýlu.

Druhú skupinu postupov tvorí umelecké vyjadrovanie, beletristika, logická fantázia, alegorickosť, expresivita, širšie zovšeobecňovanie, z čoho vyplýva obrazno-emocionálne stvárňovanie; jeho produktom je publicistika emocionálneho typu a približuje sa umeleckému štýlu (Tušer, 1999).

Poznatky o jazyku, pravidlách a postupoch tvorby textu, ktorý má spĺňať isté kritéria získava teda autor teoretickým jazykovým vzdelávaním a ich praktickým overovaním pri písaní konkrétnych textov. Podľa Mistríka „sa vzdelaný človek pri prejave opiera o fakty, vie zovšeobecňovať, vystihnúť situáciu a nájsť primerané výrazy. Jeho prejav je gramaticky a kompozične usporiadaný.“ (Mistrík, 1997.)

Teoretické poznanie žánrových a štýlových znakov vedie autora k dodržiavaniu určitých pravidiel, určitej metódy tvorby. Základným predpokladom, aby autor textu dodržal isté pravidlá charakterizujúce konkrétny žáner, je ich teoretické poznanie a teoretická vedomosť alebo praktická skúsenosť pri jeho tvorbe. Podľa Mistríka sa „v publicistike od prejavu vyžaduje všeobecná zrozumiteľnosť, odbornosť prejavov v publicistike nie je taká vyhrotená, odborné termíny sa často nahrádzajú opismi“ (Mistrík, 1997). Jazykovo vzdelaný autor si uvedomuje prítomnosť adresáta svojho textu, teda človeka čítajúceho jeho text, reagujúceho na jeho písomný prejav, nakoľko internet ako nový masovokomunikačný prostriedok výrazne zmenil podobu interpersonálnej komunikácie množstva ľudí.

Lingvisticky erudovaný autor tvoriaci publicistický text zámerne podriaďuje svojmu zámeru celkovú podobu textu vrátane titulku. Uvedomuje si jeho význam pre získanie pozornosti čitateľa. Od titulku mnohokrát závisí, či text čitateľa zaujme a prečíta ho, prípadne bude sám aktívne reagovať na jeho obsah v rámci interpersonálnej komunikácie, ktorú umožňuje internet. Najdôležitejší je titulok nad textom, ktorý sa v novinárskom slangu označuje ako „otvarák“. Je všeobecne známe, že titulky nad textom rozhodujú o čítanosti textov. Kvôli tejto skutočnosti sa častokrát napríklad na titulných stranách denníkov na internete nachádzajú titulky, ktoré nezodpovedajú ob-

sahu, ale ich hlavnou úlohou je získať čitateľov, ktorí sú potom náchylnejší kúpiť si ich tlačenú verziu. Všetky titulky sú chápané vážnejšie ako samotné texty.

Do tejto skupiny publicistických komunikátov možno zaradiť texty jednotlivých autorov, ktoré vznikajú ako výsledky ich profesionálnej tvorby a sú publikované v rámci internetových verzií printových médií alebo špecializovaných elektronických novín a magazínov, ktoré majú len internetovú podobu, prípadne elektronické verzie rozhlasového a televízneho vysielania.

Zároveň títo autori tvoria a publikujú texty, ktoré nesúvisia s ich profesionálnou orientáciou a sú produktom ich osobných záujmov. Prostredníctvom takýchto textov môžu vyjadrovať svoje osobné názory a postoje, ktorých prezentáciu si v rámci profesie nemôžu dovoliť alebo jednoducho si chcú naplniť svoje osobné autorské ambície, prípadne zistiť reakcie čitateľov na takéto texty. „V porovnaní s článkom uverejneným v domovskej redakcii, môže byť osobnejší a najmä otvorenejší v prejavovaní osobných názorov. Nezaväzujú ho zámery a názory vydavateľa. Môže byť sám sebou“ (Krafka, 2005).

Súčasný stav publicistických internetových textov autorov patriacich medzi profesionálov pracujúcich odborne s jazykom odzrkadľuje často ich nízku kvalitu a zrozumiteľnosť.

Druhá skupina publicistických textov je tvorená autormi, ktorým internet ako prvé masovokomunikačné médium umožnil slobodne sa vyjadrovať k všetkému, čo sa ich dotýka. Pochopiteľne ide zväčša o laikov v jednotlivých oblastiach jazykovedy bez hlbšieho teoretického jazykového vzdelania.

Na internete sa z každého amatéra stáva autor, ktorý sa môže vyjadrovať k čomukoľvek pred celým svetom. Podľa Mistríka „autor teoreticky nedostatočne vzdelaný je vo vyjadrovaní menej presný a nedostatok jazykových vyjadrovacích prostriedkov nahrádza rozvláčnymi opismi“ (Mistrík, 1997).

Podľa Garaja je výrazným pojmom, ktorý súvisí s internetom aj občianska žurnalistika. Autor uvádza, že Dan Gillmor, ktorý je programátorom, vidí v amatérskej žurnalistike flexibilnú alternatívu ku klasickému profesionálnemu novinárstvu. „Gillmor spája občiansku žurnalistiku s pozitívnym postojom k možnostiam a schopnostiam neprofesionálnych tvorcov, pre ktorých sa internet stal dôležitým komunikačným a distribučným nástrojom“ (Garaj, 2008).

Na celkovú konečnú podobu publicistického textu výrazne vplýva osobnosť autora, ktorý nemá teoretické jazykové vzdelanie, pretože pri svojej tvorbe nemôže využiť vedomosti z lingvistiky. Preto v prípade textov od tejto skupiny autorov dochádza k nezámernému obsahovému a formálnemu synkretizmu v jednotlivých publicistických textoch publikovaných na internete.

A. Keen tvrdí, že amatérski novinári znižujú dôveryhodnosť profesionálneho spravodajstva. Ich príspevky nespĺňajú kritériá žurnalistickej práce, šíria neoverené informácie, a tým degenerujú mediálnu sféru. Dôsledok rozmáhajúceho sa amatérstva vo sfére spravodajských médií je vytláčanie profesionálnej žurnalistiky na okraj záujmu. A. Keen prehliada, že problém nie je sám amatérsky obsah, ale mediálna gramotnosť používateľov internetu. Ak si niečo zaslúži pozornosť, tak je to podpora orientácie v spleti internetových formátov. Dnes už schopnosť rozlíšiť blogy od profesionálnych médií, našťastie, patrí k elementárnej výbave väčšiny používateľov internetu. A. Keen

navyše neberie do úvahy to, že každý čitateľ si zo záplavy amatérskych publicistov môže slobodne vybrať svojho, ktorý ho informačne obohatí alebo pobaví presne podľa jeho predstáv (tamže).

Pre autorov patriacich do jednej z dvoch uvádzaných skupín platí skutočnosť, že každý internetový publicista vďaka pamäťovej kapacite serverov nie obmedzovaný v dĺžke svojich príspevkov a osobnosť autora publicistického textu je jeden z dôležitých činiteľov, ktoré vplývajú na jeho celkovú podobu.

4. Blog – nový žáner publicistiky

Pre publicistické texty na internete je charakteristická výrazná žánrová pestrosť a prelínanie jednotlivých znakov a vlastností. K danému javu dochádza z objektívnej skutočnosti rozšírenia internetu a možnosti prístupu a tvorby neobmedzeného množstva autorov jednotlivých textov.

Pre konečnú podobu publicistických žánrov prináša internet možnosť prepojovať jednotlivé jazykové texty navzájom pomocou tzv. hypertextových odkazov alebo pripájať rôzne audiovizuálne odkazy, ktoré by inak musel autor vyjadriť pomocou písaného textu.

Pre prostredie internetu nie je nevyhnutné za každú cenu tvoriť vzorové žánre. O type konkrétneho žánra rozhoduje jeho žánrová dominanta (Tušer, 1999).

„*Žáner je osobitná forma odrazu skutočnosti, ktorá má ustálené znaky a je zakotvená v povedomí tvorcov i adresátov*“ (tamže). Dôležitú rolu pri voľbe žánru zohráva postoj autora k spracúvanej téme. Autorov postoj môže byť akceptačný, príznačný pre spravodajské žánre, alebo racionálny či emocionálny, čo sú postoje charakteristické pre publicistiku racionálneho a emocionálneho typu (tamže).

Mistrík vo svojej Štylistike uvádza trichotomické delenie na spravodajské, analytické a beletristické žánre, ale k jednotlivým žánrom priraďuje viac druhov prejavov ako Tušer. Na druhej strane nerozlišuje epištolárnu publicistiku ako osobitnú skupinu v rámci publicistiky racionálneho typu.

Pri publicistike racionálneho typu ide o logicko-pojmové a vecné podanie, ktoré sa líši od publicistiky emocionálneho typu. Vecne a verne sa informuje, na základe faktov o udalostiach a skutočnostiach, ktoré sa odohrávajú. Myšlienky sú jasne formulované a výstižné, zrozumiteľné. Publicistika racionálneho typu stojí najbližšie k žánrom vedeckého štýlu. Niektoré žánre emocionálneho typu možno považovať za hraničné žánre medzi spravodajstvom a publicistikou s prevládajúcou mierou beletrizovania, prípadne medzi analytickými a beletristickými žánrami.

Rozdiely v tom, ktorým konkrétnym publicistickým žánrom sa autori venujú, spôsobujú podľa nášho názoru súčasné trendy v publicistike na internete, ku ktorej sa zaraďujú texty, ktoré nemajú typické znaky publicistických žánrov. V súvislosti s komunikačnými možnosťami internetu, prostredníctvom ktorého môže tvoriť publicistické texty obrovské množstvo autorov s rôznou úrovňou jazykovedného vzdelania, dochádza k prekrývaniu sa viacerých žánrov a vzniku „hybridných“ útvarov, ktoré nie je možné jednoznačne zatriediť. Viaceré žánre uvádzané v teórii žurnalistiky a štylistike sú v dnešnej publicistike zastúpené len veľmi ojedinele alebo absentujú.

Mistrík (1997) rozlišuje medzi pojmami komunikát a žáner. Komunikát sa realizuje iba prostredníctvom konkrétneho žánru. Komunikáty sú v podstate modely (vzorce) žánrov.

Pre obsah, štruktúru a formu textov publikovaných na internete je súčasné lingvistické zaradenie a definovanie je nedostačujúce, preto zavádzajú do viacerých oblastí jazykovedy nové teoretické pojmy a ich definície, podľa ktorých sa pokúšajú ich lepšie teoreticky skúmať, rozpracovať a prípadne zaradiť do existujúceho terminologického názvoslovia. Pod vplyvom internetu sa výrazne urýchlil proces vývoja, aktívneho používania a ústupu jednotlivých publicistických žánrov, prípadne synkretizácie ich charakteristických obsahových, hodnotiacich a formálnych vlastností. Vzhľadom na súčasný trend v zlučovaní a krížení žánrov je zložité stanoviť rozdelenie platné pre aktuálnu publicistiku.

Zaradenosť a jednoznačná definovateľnosť všetkých konkrétnych publicistických textov k jednotlivým žánrom v internetovom prostredí je podľa našich zistení náročná a nejednoznačná. Vyžaduje si zavádzanie, rozpracovanie a vysvetľovanie nových základných teoretických pojmov nielen v oblasti štylistiky, ale i v ostatných jazykovedných disciplínach, ktoré sa zaoberajú jednotlivými rovinami jazyka. Medzi takéto javy patrí napríklad v podstate nekontrolované prenikanie anglicizmov do všetkých vrstiev slovnej zásoby slovenského jazyka.

Pre publicistické texty na internete je takouto skutočnosťou objavenie sa nového pojmu blog, súborne pomenúvajúceho a charakterizujúceho skupinu internetových textov, ktoré charakterizuje *„zväčša výrazné intertextové pozadie t. j. vychádzajú z iných textov publikovaných na internete alebo v iných médiách“* (Vaňko, 2006).

Fenomén blogu ako nového žánru patriaceho iba do publicistického štýlu nie je na Slovensku ešte stále dostatočne zmapovaný, keďže sa neustále vyvíja a vznikajú jeho ďalšie formy. Formálnej stránke, štruktúre a štylistickým vlastnostiam z lingvistického pohľadu sa venujú autori v tlačených odborných periodikách, lingvistických zborníkoch, prípadne v odborných diskusiách na internete. Blog ako osobitný žáner publicistiky na internete prináša aj originálne pôvodné texty, v ktorých sa prejavuje osobitosť osobnosti autora ako subjektívneho štýlotvorného činiteľa. Predstavuje najjednoduchší spôsob publikovania textov zaradených k publicistickým žánrom na internete. Blog považovaný za verejný denníček je prístupný veľkému množstvu prijímateľov a jeho autor sa môže vyjadrovať k akejkoľvek spoločenskej reálii s rôznym stupňom vyjadrovania vlastných postojov, názorov alebo prostredníctvom písaného textu napĺňať isté autorské ambície, ktoré by v tradičných médiách neboli publikované vôbec, prípadne by boli výrazne korigované.

Pri textoch na internete, súborne nazývaných blogmi, dochádza k synkretizácii vlastností tzv. „klasických“ žánrov zaradených k primárnym funkčným jazykovým štýlom. Najmä súkromné blogy nepodliehajú žiadnym redakčným obmedzeniam. Dávajú možnosť vyjadriť vlastný názor na akýkoľvek problém v spoločnosti aj obyčajným ľudom, ktorí majú potrebu niečo povedať svojim spoluobčanom. Blogy predstavujú istú formu publicistiky. Nemôžeme však o nich povedať, že je to len móda, rovnako, ako ju nemôžeme považovať za publicistiku budúcnosti. Veľa ľudí píše blogy preto, aby mohli slobodne vyjadriť svoj názor. Už nemusia pracovať profesionálne s jazykom, aby sa mohli stať autormi článkov. Rovnako veľa žurnalistov, publicistov,

politológov a pod. využíva blogy na vyjadrenie svojich vlastných názorov a myšlienok. Ich blogy nemusia prechádzať žiadnou korektúrou ani úpravou pred tým, ako sa objavia na internete. Blogy sa stali najrýchlejším a najjednoduchším spôsobom publikovania informácie, vlastného názoru, postoja a stanoviska. Bloger, autor blogu, môže informovať svojich čitateľov o tom, čo dnes prežil, rovnako ako môže vyjadrovať svoj názor na politickú situáciu. Je len na čitateľovi, aké informácie chce čítať. Musí však vyberať z veľkého počtu článkov. A tak sa môže stať, že článok, ktorý má naozaj výpovednú hodnotu, sa stratí v množstve blogov, ktoré sú podpriemerné.

Blogy možno považovať za novú formu publicistiky. Články už nepublikujú len ľudia zamestnaní v novinách, rozhlase a televízii. Pomocou blogu sa novinárom môže stať každý, kto je v určitej oblasti, o ktorej by mohol písať, expertom (Krafka, 2005).

Podľa obsahu a formy možno blogy zaradiť do viacerých funkčných jazykových štýlov. Predstavujú osobné „denníky", v ktorých autori vyjadrujú osobné pocity, myšlienky, predstavy. Obsahujú tematické alebo oficiálne spravodajstvo firiem a politických kampaní, publicistické texty racionálneho a emocionálneho typu. Blogy nepredstavujú novú komunikačnú technológiu. Neustále sa rozširujú spôsoby, akými možno prezentovať svoje výtvory. Vytvárajú sa stále nové a nové formy blogovania. Medzi nové alternatívne formy blogovania patrí: videoblog, flog, PodCasting, moblog a firemný blog.

Literatúra:

BAKAJSA, Marek: *Úloha nových médií v žurnalistike.* [online]. [cit. 2008-03-03]. Dostupné na internete: <http://www.embuck.com/fses/nove-media.html>

GARAJ, Patrik: Keď opice píšu recenzie. In: *Trend*, 2008, roč. 15, č. 8. ISSN 1335-0684, s. 16 – 17.

KRAFKA, Jaroslav: Stratégie on-line vydaní denníkov. [online]. 2005 [cit. 2008--03-08]. Dostupné na internete: <http://www.strategie.szm.sk/

MAKULOVÁ, Soňa: *Vyhľadávanie informácií v internete*. Bratislava : ELandT, 2002.

MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Tretie vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 610 s. ISBN 80-08-02529

TUŠER, Andrej: *Ako sa robia noviny*. Bratislava : SOFA, 1999. ISBN 80-85752-66-2

VAŇKO, Juraj – KRÁĽ, Ábel – KRALČÁK, Ľubomír: *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky*. Nitra : FF UKF, 2006. 152 s. ISBN 80-8050-957-3

Jazyk médií

Slavka Pitoňáková

Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva, Fakulta prírodných vied,
Žilinská univerzita, Žilina

Jazyku ako základnému nástroju ľudskej komunikácie sa z rôznych uhlov pohľadov venuje mnoho odborníkov. V prostredí médií je jazyk fixovaný najmä (i keď nie výlučne) písomnou formou, v ktorej prevažujú formálne jazykové prvky a štruktúry.

V novinárskych príspevkoch z jazykového hľadiska dominujú prevažne podstatné mená, číslovky, skratky, názvy a značky. Publicistické materiály sú tematicky pestré, koncízne a zhutnené. Dôležité sú fakty a pojmy, menší dôraz sa logicky kladie na konektorové slová. Z tohto vyplýva aj štruktúra novinárskych textov, ktorá je voľnejšia a uprednostňuje nekontextové vyratúvanie skutočností.

V prípade novinárskych materiálov sa veľký dôraz kladie na výber výrazových prostriedkov. Z lexikálneho hľadiska sú pre účely publicistiky najvhodnejšie tie, ktoré pomenúvajú presne a zároveň všeobecne zrozumiteľne. Nie je vhodné používať úzke, odborné termíny, ale ani výslovne hovorené slová. Expresívne slová, ktoré pútajú pozornosť čitateľa, sa uplatňujú najmä v analytických a beletristických žánroch. Pre jazyk médií je charakteristické aj používanie neologizmov a cudzích slov. Práve v rámci publicistického štýlu prebieha najväčšia internacionalizácia všetkých jazykov. V publicistike zastávajú osobitné miesto aj nespisovné slová (*audina, autíčkari, esbeeskár, brandža, vodičák, počko*) (Mistrík, 1997). Pri preklade z cudzích jazykov sa v súčasnosti stretávame s vysokou frekvenciou neprekladaných a mnoho ráz nevhodne preberaných cudzích výrazov. O nevhodnosti cudzích výrazov hovoríme najmä vtedy, keď existuje zaužívaný a všeobecne známy domáci ekvivalent slova alebo výrazu. Častým javom je aj výskyt cudzích slov v zlej zvukovej adaptácii na jazykový systém slovenského jazyka a vyslovovanie nepotrebne preberaných výrazov v pôvodnom jazyku (Kráľ, 2006). Zvýšený výskyt preberaných a neprekladaných cudzích výrazov je možné pozorovať v oblasti športu, nových technológií, umenia, financií a módy.

Gramatické konštrukcie publicistického štýlu sú jednoduché až stereotypné. Morfologická aj syntaktická stavba prejavov v publicistike je nenápadná, necháva vyniknúť fakty, pomenovania vecí. Vety sú zomknuté, zvyčajne jednoduché, prípadne majú podobu priraďovacích súvetí. Stredom záujmu je určenie okolností (kde, kedy, ako). Práve na opisy, konštatovania faktov a vyjadrovanie okolností slúžia v publicistike viacnásobné a široko rozvinuté vetné členy, enumeračné konštrukcie či elipsa. Zomknutosť sa dosahuje vynechávaním nepojmových slov, teda fyzickým zužovaním tvaru (Mistrík, 1997).

Vyššie uvedené vlastnosti opisujú, ako by mali žánre publicistického štýlu vyzerať. Súčasná publicistika sa však od svojich teoretických východísk v mnohom líši. Čoraz evidentnejšie je uprednostňovanie zážitkovosti na úkor samotného obsahu. Príspevky sú emocionálne exponované, zvyšuje sa tlak na väčšiu zainteresovanosť príjemcu na

ponúkané komunikáty. S tým súvisí aj následný výber lexikálnych prostriedkov a verbalizácia textov. Niektoré žurnalistické komunikáty (najmä v bulvárnych médiách) sú poznačené istou mierou jazykovej manipulácie uskutočňovanou výberom slov, sugestívnymi porovnaniami a rôznymi jazykovými figúrami.

Treba pripomenúť, že každý novinársky prejav sa člení na úvod, jadro a záver. „V novinárskom celku sa však žurnalistický prejav musí prezentovať ešte ďalšou nevyhnutnou súčasťou, kompletujúcou jeho kvalitu, hodnotu, zmysel a cieľ publikovania, a to je titulok" (Tušer, 2003). Titulok je neodmysliteľná súčasť novinárskeho prejavu, ktorá spôsobom stvárnenia a umiestnenia ovplyvňuje výsledné pôsobenie celého textu. Prvoradou úlohou titulku je čitateľa upútať a orientovať. Správny titulok má vzbudzovať pozornosť, ale nesmie skresľovať skutočnosť. V praxi sa však často stretávame s rôznymi podobami zavádzania čitateľa a s rôznymi manipulatívnymi titulkami. Titulky sú pre čitateľa potrebné, ale sú zároveň nebezpečné. Môžu ho viesť iným smerom, naviesť ho k „pravde", ktorá nie je pravdou. Emocionálne vplývajú na čitateľa tak, ako si to želá príslušný manipulátor (Pálenický, 2007).

J. Pálenický (2007) manipulačné titulky rozdelil do šiestich kategórií: klamlivé titulky, zavádzajúce titulky, zastierajúce titulky, provokujúco-vtieravé titulky, ironizujúce titulky, bulvárne a urážajúce titulky. Podľa neho sú klamlivé titulky tie, ktoré vznikajú z klamlivého textu. Klamlivými textami sa vyznačujú prevažne bulvárne médiá. O zavádzajúcich titulkoch hovorí v prípadoch, keď titulok a obsah článku vzájomne nekorešpondujú. Príkladom môže byť titulok *Ako Fico behal za ženami!*. Článok hovorí o premiérovom turné po Slovensku k Medzinárodnému dňu žien, ale samotný titulok môže v čitateľovi evokovať iné myšlienky. Zastierajúce titulky podľa J. Pálenického (2007) vychádzajú z citátu, ktorý má však v rámci celej problematiky najmenší význam. Autor článku *Za drogy navždy v pekle* hovorí o „nových siedmich hriechoch", ktoré stanovila cirkev. O drogách sa hovorí len na konci článku, aj to v celkom inom kontexte než evokuje titulok.

Titulky, ktorých cieľom je podať predpoklad ako realitu, označuje J. Pálenický (2007) ako provokujúco-vtieravé titulky. Takéto titulky sú typické tým, že sa končia otáznikom. Predovšetkým v bulvárnych médiách sa často nachádzajú ironizujúce titulky, ktoré ironizujú ľudské vlastnosti a slabosti. Často zosmiešňujú správanie opisovaných ľudí a vyznievajú povýšenecky. Extrémnym príkladom ironizujúceho titulku môže byť titulok *Panic!*, ktorý krutým spôsobom zosmiešňoval Tomáša Bezdedu. Ako posledný typ manipulatívnych titulkov uvádza bulvárne a urážajúce titulky, ktoré sú zhrnutím všetkého, čo titulok nemá obsahovať a aký nemá byť. Autori takýchto titulkov pri ich tvorbe využívajú aj vulgarizmy a oplzlé slová.

V každom jazyku existujú slová, ktoré niečo naznačujú, súčasne tiež hodnotia a svojím tónom vypovedajú o vzťahu alebo postoji autora, či o tom, ako by sa malo chovať publikum (Ruβ-Mohl – Bakičová, 2005). Ak má autor textu z nejakých dôvodov ambíciu vypracovať zavádzajúci text alebo aspoň titulok, musí mať potenciál rozpoznávať rôzne významové posuny slov, ktorými sa pomocou jazykových prostriedkov dá ovplyvniť publikum. Skresliť konečný význam textu a zámer autora sa dá veľmi jednoducho dosiahnuť použitím slangových výrazov, hovorových slov, cudzích slov a odborných výrazov, citovo expresívnych slov, vulgarizmov. Ďalšími možnosťami sú sugestívne prirovnania a metafory.

Podľa Ruβ-Mohla (2005) je pre kvalitu výsledného textu veľmi dôležité zamýšľať sa nad použitým jazykom. Ako uvádza kritik médií Postman „Jazyk je prirodzene prvým nenahraditeľným nástrojom komunikácie“ (Postman, in: Ruβ-Mohl – Bakičová, 2005). Kvalitná žurnalistika vyžaduje pravdivé a neskreslené informácie. Lexikálna zásoba nášho jazyka je veľmi bohatá a o výbere slov rozhoduje každý z nás sám. Je prekvapujúce, ako jednoducho sa výberom správnych slov a jazykových prostriedkov môže pôvodná informácia čiatočne alebo úplne zmeniť. Príkladom môže byť uverejnená správa o tom, že B. Obama nebude večerať s V. Klausom. Médiá túto udalosť prezentovali prostredníctvom rôznych titulkov: *Prezident USA Obama sa stretne s Havlom, večerať s Klausom nechce, Obama sa osamote stretne len s Havlom, Obama odmietol večeru s Klausom, stretne sa len s Havlom*. Titulky evokovali možné vzájomné antipatie politikov, ale neinformovali o tom, že v skutočnosti sa žiadna oficiálna večera neplánovala.

Práve táto schopnosť a možnosť prepožičať javu či faktu tento podtón umožňuje médiám a tvorcom ich obsahov manipulovať so skutočnosťou tak, aby bola zaujímavejšia, senzačnejšia alebo vyhovovala niekoho záujmom. J. Pálenický (2007) vo svojej štúdii uvádza a opisuje prostriedky, ktoré sa najčastejšie využívajú pri manipulujúcich titulkoch. Ide najmä o dvojzmyselnosť, obraznosť, výkričníky alebo otázniky na konci titulku, titulky v úvodzovkách, titulky s priamou rečou alebo výskyt porekadiel a prísloví v titulkoch.

S. Ruβ-Mohl a H. Bakičová (2005) konštatujú, že médiá majú v tejto oblasti sklon k dramatizácii. Autori však upozorňujú aj na opačnú snahu zo strany politikov, ktorí sa mnohokrát snažia situáciu, fakt, jav zjemniť alebo prikrášliť. Hovoria o tzv. „metúcich synonymách“, ktorých „významová zafarbenosť“ je evidentná, až keď stoja proti sebe *(„civilné obete vojny-kolaterálne škody; zbrojenie - modernizácia konvenčných zbraní; odporca vojenskej služby-vykonávateľ civilnej služby...“).* Záleží teda na konotácii, ktorá niekedy môže slúžiť ako jazykové prikrášlenie či zásterka skutočného významu.

Manipulovať však môžeme nielen pomocou výberu slov, ale aj príliš sugestívnymi prirovnaniami, metaforami a inými jazykovými prostriedkami. (*Maďar s menom po džine chce krajinu liečiť z opice – prirovnanie krízy v Maďarsku k opici; Vedec varoval pred zemetrasením, umlčali ho – vedca v skutočnosti „len“ obvinili ho zo šírenia poplašnej správy a musel stiahnuť svoje zistenia z internetu; Moderátorka TV Joj Erika Barkolová sa riadne vyfarbila, ...neskôr Lieskovskému riadne zavarila – tieto expresívne metafory vyvolávajú dojem, že moderátorka spôsobila veľké problémy, realita bola celkom odlišná; Pocisková a Mikulčík: Moskvu im zacvakáme všetci! – takto autor v prenesenom význame povedal, že pobyt v Moskve finalistom súťaže Eurosong uhradia koncesionári*.)

Manipulácia pomocou vhodných jazykových prostriedkov sa predovšetkým v bulvárnej žurnalistike (ale nielen v nej) vyskytuje príliš často. Je preto potrebné upozorňovať na túto skutočnosť, pretože „aj napriek záplave obrazov, jazyk zostal najdôležitejším nástrojom novinárov“ (Ruβ-Mohl – Bakičová, 2005).

Literatúra:

BELLA, Tomáš: *Manipulácia v masových médiách*. [online]. 2001. [cit. 2009-09-20]. Dostupné na:< http://perohryz.eu/media/manipul.html>.

RUβ-MOHL, Stephan – BAKIČOVÁ, Hana: *Žurnalistika.* Prvé vydanie. Praha : Grada Publishing, 2005. 316 s. ISBN 80-247-0158-8

MISTRÍK, Jozef: *Štylistika.* Tretie vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 610 s. ISBN 80-08-02529-8

VAŇKO, Juraj – KRÁĽ, Ábel – KRALČÁK, Ľubomír: *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky.* Nitra : FF UKF, 2006. 152 s. ISBN 80-8050-957-3

PÁLENICKÝ, Jozef: Manipulácia pomocou titulkov: nadpis tam, obsah onam. In: *Slovenské pohľady*, 2007, roč. 4, č. 10. ISSN 1335-7786. s. 13 – 26.

TUŠER, Andrej: Titulok – kontaktová zložka prejavu. In: *Otázky žurnalistiky*, roč. 46, 2003, č. 1 – 2. ISSN 0322-7049, s. 51 – 57.

Komunikačný potenciál operátora *kto* v súčasnej písanej slovenčine[1]

Katarína Podhajecká

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

Problematikou operátorov sa v slovenskej lingvistike zaoberá Jana Kesselová, ktorej štúdie o operátoroch sú pre nás teoretickým i metodologickým východiskom. Za operátory považujeme „*jazykové prostriedky so spájacou funkciou, vytvárajúce z jazykových jednotiek nižšieho rádu (vetné členy, vety) koherentné výpovedné celky*“ (Kesselová, 2007a, s. 354). V terminológii nepoužívame triádu spojky – spájacie prostriedky – pomocné spájacie prostriedky, pretože termín pomocné spájacie prostriedky evokuje predstavu vedľajších, menej významných prostriedkov, čo pri uplatňovaní komunikačného hľadiska nemusí platiť. K *spojkám* – ako slovnému druhu s primárnou spájacou funkciou – sa do skupiny operátorov pridružujú aj *relatíva* (opytovacie zámená, v ktorých sa spájacia funkcia realizuje ako sekundárna), *korelatíva* (súvzťažné dvojice spojok a ukazovacích zámen, resp. opytovacích a ukazovacích zámen) a spojkové výrazy (kombinácie spojok s inými slovnými druhmi, najmä s časticami, primárnymi alebo sekundárnymi predložkami, príslovkami) (Kesselová, 2007a). Okrem spájacej funkcie sa operátory podieľajú aj na spoluutváraní či modifikácii komunikačnej funkcie výpovede. Podľa vzťahu, ktorý operátory medzi výpovednými obsahmi utvárajú, rozlišujeme operátory na: rozširovanie výpovede (priraďovací vzťah viet) a na rozvíjanie výpovede (vety sú v podraďovacom vzťahu).

Operátor *kto* sme skúmali na materiáli Slovenského národného korpusu, pričom sme vychádzali z verzie prim-4.0-vyv., tzv. vyváženého korpusu, v ktorom majú publicistické, umelecké a náučné texty rovnomerné, teda zastúpenie 33,3 %. V rámci korpusu sme využívali údaje o absolútnom počte výskytov operátora, o štylistickej príslušnosti a o najčastejších pravostranných aj ľavostranných kolokáciách.

Operátor *kto* patrí medzi vzťažné zámená, teda jeho spájacia funkcia sa realizuje ako sekundárna, pričom túto funkciu plní nielen osamote, ale vstupuje do vzťahov aj s ukazovacími zámenami. V tomto príspevku pre nás nie je najdôležitejšie to, akú vedľajšiu vetu pripája, ale to, prečo je vo výpovedi práve tento spájací prostriedok a čo by sa zmenilo, ak by sme použili iný. Teda na operátor *kto* nenazeráme len z gramatického hľadiska, ale hlavne z komunikačno-pragmatického hľadiska.

Operátor *kto* vstupuje do najčastejších ľavostranných kolokácií, teda najbližšie kontextové okolie tvorí, so slovesami a so zámenami. V databáze Slovenského národného

[1] Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu *VEGA 1/0169/09 Operátory na rozširovanie a rozvíjanie výpovede*.

korpusu sme operátor *kto* po čiarke[2] zaznamenali vyše 50 000-krát, pričom približne 50 % výpovedí, v ktorých sa tento operátor nachádzal, tvorili umelecké celky, okolo 30 % publicistické a 20 % náučné texty.

1. Operátor *kto* ako relatívum

1.1. Ľavostranné kolokácie so slovesami

Zo slovies vytvára operátor *kto* najčastejšie ľavostranné kolokácie so slovesami s významom poznania a zisťovania skutočnosti, so slovesami hovorenia a zmyslového vnímania.

Prvou skupinou slovies sú slovesá vedenia, poznania skutočnosti (*nevedieť, netušiť, nepoznať, poznať, pochopiť, ...*) Relatívum *kto* sa vzťahuje na vetu, v ktorej hovoriaci vyjadruje mieru presvedčenia o tom, či podmet je alebo nie je vykonávateľom deja, resp. nositeľom stavu alebo či sa určitá skutočnosť (predmet) stane alebo nestane. Miera presvedčenia sa pohybuje od úplného presvedčenia, istoty, cez neistotu, pochybnosť až po úplnú nevedomosť. *Napr.: Dodnes sa* ***nevie, kto*** *stál za atentátom, ale ten „kto-si" bol mimoriadne mocný. Frekvencia je až taká, že divák dopredu podľa témy* ***vie, kto*** *bude zaujímať stanovisko.*

Pri slovesách s významom zisťovania skutočnosti (*zisťovať, zistiť, pýtať sa, opýtať sa, spýtať sa, dozvedieť sa, zaujímať sa, rozmýšľať, myslieť*) rozširuje operátor *kto* výpoveď tak, že jedna vyjadruje hľadanie odpovede na otázku, kto daný dej vykonáva alebo s kým sa niečo deje[3]. *Napr.: V suchovskej farskej matrike, kam patrila aj Košolná, najprv* ***zistil, kto*** *v okolí robil habánsku keramiku. Už len treba* ***zistiť, kto*** *chce Slovensko ochrániť viac.* ***Rozmýšľala, kto*** *by to mohol byť, či je to niekto,* ***koho*** *obaja poznajú, takzvaná rodinná priateľka. Úporne* ***rozmýšľal, kto*** *padol,* ***kto*** *sa zachránil, kto ich zradil a ako sa to stalo, že Joši a Ogama, zaťatí nepriatelia, sa spojili.*

So slovesami hovorenia (*povedať, prezradiť, hovoriť*) a operátorom *kto* sa spájajú výpovede, v ktorých sa niečo hovorí o niekom alebo niekto hovorí o niekom. Slovo *kto* zároveň vyjadruje istú neurčitosť, nekonkrétnosť osoby, o ktorej sa hovorí. Napr.: *Ťažko* ***povedať, kto*** *si zaslúži viac uznania ako bezpríspevkoví darcovia krvi. Naopak, jeho inštinkt mu* ***hovorí, kto*** *sa udrží pri živote. Zatiaľ čo názov nám* ***hovorí, kto*** *je na obraze a prípadne aj, čo sa odohralo, obraz nám ukazuje, ako to maliar videl.*

---

[2] Zamerali sme sa len na zámeno *kto* nasledujúce bezprostredne po čiarke z dôvodu vysokého počtu výskytu slova *kto* (vyše 67 000) v korpuse. Keďže pracujeme s počítačovým programom a ten nedokáže rozlíšiť, kedy je slovo *kto* po čiarke v spájacej funkcii a kedy plní inú (napr. opytovaciu) funkciu, uvádzame len približné číselné hodnoty. Na druhej strane niekedy slovo *kto* nenasleduje po čiarke, a predsa spájaciu funkciu plní, napr.: v zlučovacom súvetí. Keďže tieto aspekty by, vzhľadom na množstvo výpovedí v korpuse, nebolo možné postriehnuť inak než manuálnym triedením, pracovali sme s tzv. výberovými súbormi, v ktorých operátor *kto* nasledoval bezprostredne po čiarke.

[3] Pri tejto sémantickej skupine slovies sa v SNK vyskytovali aj výpovede, v ktorých síce operátor *kto* nasledoval po čiarke, jeho funkcia však nebola spájacia, ale opytovacia (najmä po slovesách pýtať sa a opýtať sa). Tieto výpovede neboli predmetom nášho výskumu.

Výpovede, ktoré obsahujú operátor *kto* na jednej strane a slovesá zmyslového vnímania (*vidieť, uvidieť*[4]*, pozrieť, počúvať*) na strane druhej vyjadrujú spôsob nadobudnutia informácie o skutočnosti. Napr.: *Myslím si, že celá hala* ***videla, kto*** *ovláda hru a kto sa ju snaží rozbíjať provokáciami do bitky. Achilles* ***videl, kto*** *ho drží, no predzvesť smrti bola oveľa naliehavejšia a bližšia.*

1.2. Ľavostranné kolokácie so zámenami

Do najčastejších ľavostranných kolokácií vstupuje operátor *kto* so zámenami prevažne mužského rodu, a to ukazovacími, neurčitými a vymedzovacími.

Z neurčitých zámen vytvára kolokácie prevažne so zámenami *niekto*, *ktosi*, *hocikto* a *ktokoľvek*. Ak odosielateľ použije ako odkazovací prostriedok zámeno *niekto* a rozšíri svoju výpoveď použitím operátora *kto*, neurčitosť neurčitého zámena sa zmierni, pretože vo vete s operátorom *kto* je už vyjadrená konkrétna vlastnosť, ktorou má spomínaná osoba disponovať. *Napr.: (...) fakt by ma nesmierne zaujímalo, či aj ty si si niekedy tak naliehavo uvedomovala potrebu mať* ***niekoho, kto*** *by dokázal nazrieť do tvojho života lepšie a hlbšie, ako to dokážeš ty sama (...). Predstavme si* ***niekoho, kto*** *má zložiť reparát. Hlavné je, aby sa vždy našiel* ***niekto, kto*** *dokáže prísť s niečím čerstvým.* Túto istú funkciu plní operátor *kto* aj so zámenom *ktosi*. Kým však prvá kombinácia dominuje v informačných textoch, dvojica *ktosi – kto* sa častejšie vyskytuje v umeleckých textoch. *Napr.: Tento večer zaspáva aspoň o čosi ľahšie, je tu* ***ktosi, komu*** *sa zdôverila, ...(). Keby ti bol neverný tvoj muž* ***s kýmsi, kto*** *by za to nestál, urazíš sa. Takmer vyprahnutý zvolal: „Žíznim!“* ***Ktosi, koho*** *srdce bolo snáď ešte aspoň trochu schopné súcitu, vzal špongiu, naplnil ju octom, nastokol na yzop a podal Mu ju k ústam.*

K úplnému popretiu neurčitosti dochádza vtedy, keď sa k zámenu *niekto* pridá aj ukazovacie zámeno *ten,* pretože zámeno *ten* ukazuje na prítomnú osobu, alebo odkazuje na osobu spomínanú v texte. Použitím týchto dvoch zámen ako odkazovacieho prostriedku v jednej vete a operátora *kto* v druhej dochádza nielen k zmierneniu neurčitosti, ale dokonca k jej vymiznutiu, pretože sa zdôrazní konkrétna osoba. Neurčitosť je tu už len formálna, pretože hoci nie je vyjadrené konkrétne meno osoby, čitateľ na základe skúseností vie, o koho ide. *Napr.: Ani teraz jej nechýbali, ale možno dieťa by bol* ***ten niekto, kto*** *by na ňu čakal — takto čakala stále iba ona. A to už radšej pomlčím o skutočnosti, že* ***ten niekto, kto*** *ho z češtiny prekladal, nebol natoľko v obraze, že niektoré odborné kynologické terminológie skomolil jedna radosť.*

Pri zámenách *hocikto* a *ktokoľvek*, odkazujúcimi na vetu s operátorom *kto* sa dej vzťahuje na osoby, pri ktorých je vlastne jedno, kto sú, dôležité je, aby spĺňali určité podmienky, resp. kritériá. *Napr.: Buď s nimi nikto nebude spolupracovať a hlasy, ktoré dostanú od pravicových Slovákov, budú nevyužité, alebo bude SMK spolupracovať* ***s hocikým, kto*** *splní jej požiadavky. Dnes môže v Moskve vystavovať doslova* ***hocikto, kto*** *si to zaplatí. Potenciálne sa tajné materiály NATO, ku ktorým má takáto vláda prístup, môžu dostať do rúk* ***komukoľvek, kto*** *o to požiada. Prihlásiť sa mohol* ***ktokoľvek, kto*** *mal futbalové skúsenosti.*

---

[4] Pri slovese uvidieť nevyjadruje len zmyslové vnímanie, ale funguje aj vo význame zistiť (napr.: Uvidíme, kto z nás má viac rozumu.), pri tejto sémantickej skupine slovies sme túto skutočnosť museli zohľadniť.

Z vymedzovacích zámen vstupuje operátor do najčastejších kolokácií so zámenami oboch pólov na kvantitatívnej osi *každý* a *nikto*, pričom v kombinácii s operátorom *kto* vyjadrujú buď splnenie alebo nesplnenie určitej podmienky, resp. vlastnosti potrebnej pre uskutočnenie deja alebo stavu. *Napr.:* ***Každý, kto*** *sa stretol s nenávisťou alebo diskrimináciou, vie, o čom píšem. V Londýne exilová vláda zachovávala naoko lojalitu k Moskve, ale panoval názor, že* ***každý, kto*** *v Poľsku spolupracuje so sovietmi, je vlastizradca. Nemala* ***nikoho*** *za sebou,* ***kto*** *by ju protežoval.*

2. Operátor *kto* ako korelatívum

Z operátora *kto* ako relatíva sa stáva korelatívum vtedy, keď vzťažné zámeno vytvorí dvojicu s ukazovacím zámenom ako odkazovacím prostriedkom[5]. Pri spájaní operátora *kto* s ukazovacími či inými zámenami musíme brať do úvahy fakt, že jeho používanie je, na rozdiel od operátora *čo*, rozsahovo obmedzené. Nemal by totiž vzťahovať vedľajšiu vetu na odkazovacie zámená ženského a stredného rodu, ani na zámená v množnom čísle. Namiesto *dvojíc tá – kto, to – kto, tí – kto, tie – kto sa používajú súvzťažné dvojice: tá – ktorá, to –ktoré, tí – ktorí, tie – ktoré, resp. tá – čo, tí – čo, tie – čo...* (Ružička, 1966).

2.1. *Ten – kto*

Operátor *kto* tvorí spomedzi všetkých kolokácií najužší vzťah s ukazovacím zámenom *ten*. Korelatívum *ten – kto* však môže byť nahradené korelatívami *ten – čo* alebo *ten – ktorý*, pričom z hľadiska spisovnosti sú všetky tri použitia v kontexte legitímne. Z hľadiska podmetov, na ktoré sa tieto tri korelatíva v základnom tvare vzťahujú možno povedať, že kým *ten – čo* a *ten – ktorý* sa môžu vzťahovať na životné aj neživotné podmety, *ten – kto* sa viaže len na životné podmety. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime naznačiť, kedy sa korelatívum *ten - kto* ocitá v centre a kedy na periférii.

Dvojica *ten – kto* je preferovaná pred ďalšími dvomi v prísloviach, porekadlách a frazeologických jednotkách, napr.: ***Kto*** *počtuje,* ***ten*** *gazduje,* ***kto*** *si šanuje,* ***ten*** *má — tohto porekadla sa Tom Cutler držal odo dňa, keď prevzal farmu. Už počujem niektoré zúrivé feministky (pravda, Elenka), ktoré tvrdia, že* ***ten, kto*** *nebol na vojne, nie je chlap...* a vo výpovediach, ktoré majú charakter gnómickosti, všeobecnej a nadčasovej platnosti. *Napr.: Kapitálový svet je neúprosný:* ***kto*** *platí,* ***ten*** *kupuje,* ***kto*** *má peniaze,* ***ten*** *prosperuje. Hovorí sa, že* ***kto*** *mlčí,* ***ten*** *svedčí,* ***kto*** *mlčí, dáva priestor na vytváranie skreslených názorov a nesprávnych úsudkov, umožňuje vznik dezinformácií a nedorozumení. Vyrába sa len to, na čo je dostatočný odbyt, spotrebúva len* ***ten, kto*** *má kúpnu silu. Hovorí sa, že zlodejom nie je* ***ten, kto*** *kradne, ale ten, koho chytia.*

Korelatívum *ten – kto* reprezentuje výpovede a texty s nízkou mierou štylistickej príznakovosti a je typické pre neutrálne, náučné alebo informačné (resp. publicistické) texty[6], kým korelatívum *ten – čo* obsahuje príznak hovorovosti[7]: napr.: ***Ten, kto*** *tento*

---

[5] Pri korelatíve sme sa sústredili na výpovede, v ktorých bolo ukazovacie zámeno v základnom tvare.

[6] V hovorených textoch má spomedzi korelatív ten – kto, ten – čo a ten – ktorý najnižšie zastúpenie.

[7] Použitie korelatív ten – kto, ten – čo a ten – ktorý sme si porovnali aj v hovorených textoch v databáze Slovenského národného korpusu s-hovor-2.0.

slogan presadil do zmluvy s občanmi, neurobil dobre. Frustráciu Palestínčanov vie naozaj pochopiť iba ***ten, kto*** *dennodenne na vlastné oči vidí a na vlastnej koži cíti izraelskú okupáciu.* V korpuse písaných textov prevažuje korelatívum *ten – kto*, kým v korpuse hovorených textov prevláda dvojica *ten – čo*. V niektorých výpovediach je možné tieto dve korelatíva zameniť bez toho, aby sa pociťovala štylistická príznakovosť textu: napr.: *Keď ceny domu stúpajú z 20 tisíc na 200 tisíc a potom na 400 tisíc, tak* ***ten, čo*** *čaká a sporí, vlastne stráca sporením. A* ***ten, čo*** *hrá vraha v čiernych rukavičkách... ten tiež nepotrebuje teóriu!" Na lajdáctvo druhého doplatí* ***ten, čo*** *prevzatý záväzok splnil kvalitne a načas.* Niekedy korelatívum *ten – čo* použije autor v snahe vyhnúť sa opakovaniu spoluhláskovej skupine kt, napr.: *To bližšie k pravde má Friedrich Dürrenmatt, ktorý sa v závere svojho románu Justícia (dokončeného v osemdesiatych rokoch) pýta: „Kto je vinný?* ***Ten, kto*** *zakazuje, alebo* ***ten, čo*** *zákaz poruší?* ***Ten, kto*** *vydáva zákony, alebo* ***ten, čo*** *ich porušuje.* ***Ten, kto*** *dáva slobodu, alebo* ***ten, čo*** *to využíva?*

Ďalším korelatívom, ktoré sa môže synonymne zamieňať s korelatívom *ten – kto* je *ten - ktorý*. Jeho použitím sa v texte posilňuje opisnosť, napr.: *(...) ale práve on je* ***ten, ktorý*** *je vyvolený a povolaný držať ruku „na tepne čias". Pocestný zo sveta, pocestný odinakiaľ má byť podľa šikovnej Babice šťastím pre Adama a Evu, lebo pole, ktoré nedokáže obrobiť Adam, poľahky zvládne* ***ten, ktorý*** *u nej strávil celú noc,* ***ten, ktorý*** *vie dobre narábať slákom, aj keď nemá husle.* Je obľúbeným operátorom v biblických textoch, napr.: *Buďme ľuďmi, ktorí vnímajú svojho Boha nie ako Boha rozdeleného, ale ako Boha, ktorý má úžasnú vlastnosť dávať niečo dohromady, spájať.* ***Ten, ktorý*** *je,* ***ten, ktorý*** *sa obetoval a* ***ten, ktorý*** *nám priniesol v Duchu Svätom úžasné dary a milosti.* Uprednostnením tohto korelatíva nielenže ukazujeme na vykonávateľa deja, resp. nositeľa stavu, ale ho aj vyčleňujeme z radu viacerých potenciálnych podmetov, napr.: *Hugo sa obráti a vidí na schodoch policajta, iného než bol* ***ten, ktorý*** *Pamele požičal sako. Odišiel a založil si vlastnú stranu. Či však práve on je* ***ten, ktorý*** *z vlastnej iniciatívy obracia Smer doľava, sa dá pochybovať.*

Okrem možnosti synonymie korelatíva *ten – kto* sme si všímali aj to, ako sa mení komunikačná funkcia výpovede s narastajúcim počtom slov medzi členmi tohto korelatíva. Na zistenie tohto aspektu sme použili zápis [word="ten"][]{1}[word=","][word="kto"], pričom číslo v zloženej zátvorke označovalo počet slov medzi slovami *ten* a *kto*.

Ak sa medzi členmi operátora nachádzalo jedno slovo[8], išlo prevažne o slová s významom pravý, prvý, jediný, spravodlivý, posledný...., rozvíjajúce ukazovacie zámeno *ten*, s ktorým tvorí operátor *kto* korelatívum. Autor sa nimi snaží vyjadriť to, či spomínaný podmet (na ktorý operátor odkazuje) disponuje určitými potrebnými kompetenciami k tomu, aby mohol, mal, musel, vedel alebo chcel niečo vykonať. Zároveň vyjadruje uprednostnenie, resp. spochybnenie schopnosti osoby vykonať niečo. Napr.: *Robert Fico je totiž* ***ten posledný, kto*** *by o spoluprácu s ním prejavil záujem, alebo mu,*

[8] V tomto prípade nemáme na mysli výpovede so slovosledom ukazovacie zámeno + prísudok – operátor kto + prísudok (napr.: ***Kto*** mlčí, ***ten*** svedčí. alebo Lebo len ***ten*** *prehráva,* ***kto*** raz prestane bojovať a stráca dôveru v Boha.), pretože v týchto prípadoch ide o úzke spojenie oboch členov korelatíva, ak tento slovosled zmeníme.

nebodaj, prenechal čo i len jediný voličský hlas. Viem, som ***ten posledný, kto*** *by mal hovoriť na tému súkromia. Pán Černák dodnes nevyvrátil svoje lobistické prepojenia so Sláviou Capital, ani nikoho nepresvedčil, že práve on bol* ***tým pravým, kto*** *vyvedie rezort hospodárstva z recesie.*

Zistili sme, že čím je vzdialenosť medzi členmi korelatíva menšia, tým viac výpovedí je s príznakom gnómickosti, výpovede sú celistvejšie, pretože medzi členmi sú prevažne slová, ktoré rozvíjajú buď ukazovacie zámeno *ktorý* alebo rozvíjajú prísudok, napr.: *Aj v hokeji totiž platí, že len* ***ten*** *je naozaj frajer,* ***kto*** *naozaj "fachčí", a nie sa iba tvári. Uznávam, že iba* ***ten*** *nemôže netrafiť vedľa,* ***kto*** *ani nevystrelí.*

Pri väčšej vzdialenosti je medzi týmito členmi často alebo vedľajšia veta alebo vsuvka, napr.: ***Ten*** *je šéfom, odhliadnuc od veku,* ***kto*** *prišiel s najlepším nápadom, kto má čo povedať, čieho nápadu sa možno chytiť a pohnúť veci ďalej. Vinník je* ***ten****, povedal kedysi dávno môj otec,* ***kto*** *sa cíti vinný,* alebo rozvíjacie vetné členy, pri ktorých by sa členy korelatíva po obrátení slovosledu dostali opäť do tesnej blízkosti, napr.: *O budúcnosti otázky maďarstva zdôraznil, že iba* ***ten*** *bude v tejto oblasti dlhodobo úspešný,* ***kto*** *pôjde cestou dialógu a pokoja.*

2.2. *To – kto* a *tá – kto*

Napriek tomu, že Morfológia slovenského jazyka uvádza, že „*vzťažné zámeno kto nemôže vzťahovať vedľajšiu vetu na odkazovacie zámená ženského alebo stredného rodu*“ (Ružička, 1966, s. 285), v databáze Slovenského národného korpusu sme zopár takých výpovedí našli. Išlo však o ojedinelé prípady.

Pokiaľ ide o korelatívum *to – kto*, ukazovacie zámeno *to* zastupuje celú situáciu, resp. udalosť. Napr.: *Radosť z robenia záznamov je pre mňa aspoň nateraz dôležitejšia ako* ***to, kto*** *bude ich adresátom. Hoci sa ukázalo, že primárky majú istý vplyv na* ***to, kto*** *bude stáť na čele USA po nasledujúce štyri roky, nedá sa pokladať za rozhodujúci.* ***To, kto*** *čím bol, len potvrdzuje, že hovoríme o reálnej téme.*

Pri korelatíve *tá – kto* sme zaznamenali výpoveď, v ktorej sa tento operátor vyskytol len preto, že ukazovacie zámeno ženského rodu stálo pri rodovo bezpríznakovom ukazovacom zámene ten, napr.: *Podľa Rousseaua sklon milovať* ***toho/tú, kto*** *vyzerá najcnostnejší/šia a najkrajší/šia, spolu s túžbou byť milovaný/á, vedie k "súpereniu, rivalite a žiarlivosti".* V ostatných výpovediach pôsobí použitie zámena *tá* rušivo a štylisticky príznakovo a namiesto nich by bolo vhodné použiť korelatíva *tá – ktorá* alebo *tá – čo*. Napr.: *Tieto dievčatá sa vždy museli vyrovnať s tým, že ty si* ***tá, kto*** *vyhráva. Ona je* ***tá, kto*** *bude dnes cítiť pichanie jeho ostrej kopije. Ale to je asi preto, že ona je* ***tá, kto*** *tu opúšťa. A hoci netúžila vojsť, netúžila byť* ***tou, kto*** *ho nájde, nohy ju niesli tým smerom. Nie je* ***tá, koho*** *hľadáte.*

Záverom možno povedať, že operátorom *kto* rozširujeme výpoveď a jeho použitie je typické pre frazeologizmy, porekadlá a výpovede, ktorých sémantika má ambíciu všeobecnej, nadčasovej platnosti, gnómickosti. Komunikačný zámer autora modifikuje v kolokácii s neurčitým zámenom ako odkazovacím prvkom a to tak, že sa neurčitý význam neurčitého zámena oslabuje. K strate neurčitosti neurčitého zámena dochádza vtedy, keď sa k relatívu *kto* a neurčitému zámenu pridá ukazovacie zámeno *ten*, ktoré

„neurčitosť skonkrétni“. Z našich bádaní takisto vyplynulo, že operátor *kto* ako korelatívum *ten – kto* má značný podiel aj na štylistickej modifikácii výpovede.

Literatúra:

ČERMÁK, František: Kolokace v lingvistice. In: *Kolokace*. Eds. F. Čermák – R. Blatná. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 9 – 15.

KESSELOVÁ, Jana: Komunikačný potenciál operátorov na rozvíjanie a rozširovanie výpovede. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach. II*. Ed. O. Orgoňová. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2007, s. 354 – 362.

KESSELOVÁ, Jana: Áno, ale... (o komunikačnom potenciáli adverzatívnych operátorov). In: *Slovo o slove. 13. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. Ed. Ľ. Sičáková. Prešov : Pedagogická fakulta, 2007, s. 127 – 134.

KESSELOVÁ, Jana: Operátory príčinného vzťahu v súčasnej písanej slovenčine. In: *Slovo o slove. 14. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. Ed. Ľ. Sičáková. Prešov : Pedagogická fakulta, 2008, s. 23 – 30.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana: *Vetné modely v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2001. 134 s.

ORAVEC, Ján: Používanie slova „čo“ v spisovnej slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 1954, roč. 8, č. 4, s. 216 – 233.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk – Syntax*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 255 s.

RUŽIČKA, Jozef: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.

Slovenský národný korpus – prim-4.0-vyv. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2009. http://korpus.juls.savba.sk

Etymológia slova *župa* na základe jednej chetitskej paralely

Martin Pukanec

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Slovo *župa* nie je doložené v klasickej staroslovienčine, ale až v ruskej cirkevnej slovančine, staroruské *župa* znamená „oblasť, správny okruh“, starosrbské *župa* je „územie, ktoré spravuje župan“, chorvátske *žúpa* „farnosť“, „kraj, krajina“, staročesko-latinské *suppa* akoby „niečo abstraktné, čo oprávňuje k držbe niečoho konkrétneho“, „léno; úrad“, staropoľsko-latinské *suppa* „baňa“, stredopoľské *żupa* označuje soľnú, striebornú alebo olovenú baňu (Vykypěl 2004, s. 143–148; Rejzek 2001, s. 752).

Odvodeninou je slovo *župan*, doložené už v staroslovienčine ako *županъ*, *žjupanъ*. V Codex Suprasliensis patrí *županъ* do tej istej kategórie ako *sanovitъ*, teda ten, kto má *sanъ* „hodnosť, dôstojnosť“. Z časového hľadiska je dôležitý doklad *iopan* z roku 777 (Vykypěl 2004, s. 133, 135). Výraz *župan* nemôže byť prevzatý z avarsko-protobulharského prameňa, pretože slovotvorný postup **županъ* > **župa* nemá žiadnu paralelu a proti hovoria aj ďalšie argumenty. Treba predpokladať opačný postup, teda **župa* > **županъ*. Š. Ondruš (2000, s. 131) hľadá paralely prípony *-an* v slovách *brat-an-ec*, *Slov-an*, *ber-an/bar-an*, *dvor-an*, *brečt-an*, *hrt-an*, *balv-an*, *džb-án*. Príklady stačia ako dôkazy toho, že **županъ* bude z **župa*, nie naopak, aj keď možno vzniesť námietku, či v niektorých prípadoch nejde o príponu *-anъ* označujúcu miesto alebo o prevzatie z Východu. V prospech väčšej starobylosti slova *župa* hovorí aj to, že výraz *župan* nie je na rozdiel od *župa* všeslovanský, nevyskytuje sa vo východnej slovančine. Druhou odvodeninou je starosloviense slovo *župište*, rusko-cirkevnoslovanské a staroruské *жупище* „hrob, hrobka“, to je pre náš výklad kľúčové.

Etymológia slova **župa* je neistá. Táto neistota je spôsobená tým, že významy slova „léno; úrad“, „baňa“, „teritórium“ spolu veľmi nesúvisia. Pomocnou barličkou pri výklade by malo byť staroslovienske *župište* „hrob, hrobka“ a keďže máme významy „léno; úrad“, „baňa“ na jednej strane a „hrob“ na strane druhej, rekonštruuje sa indoeurópske **geup-* „strážiť, chrániť, skrývať“, resp. **geupā* „diera v zemi, jama, zemľanka“, ktoré vyhovujú aspoň poľskému *żupa* „baňa“, zodpovedajú gréckemu *γύπη* „dutina, diera, supie hniezdo“, prípadne pri posunutí významu ďalším výrazom, ako sú stredohornonemecké *kobe* „chliev, stajňa, klietka“, staroanglické *cofa* „miestnosť, spálňa, skriňa“, staroseverské *kofi* „cela, komora, chyža“ či avestské *gufra-* „hlboký, skrytý“ (Vykypěl 2004, s. 160–161). Š. Ondruš (2000, s. 131) upozorňuje, že ani grécki, ani nemeckí etymológovia tieto slová nespájajú so slovanským *župa*. Ponúka výklad z indoeurópskeho slovesného základu **geu-*, praslovanského **žu-* „sekať, rezať“, až neskôr vraj „sekať, rezať zubami, žuť“, čo má súvisieť s jednotlivými významami „kraj, okres“, tak i *kraj* súvisí s *krájať* a *okres* s *kresať*, a touto motiváciou sa dá vysvetliť aj význam „jama“.

Naša etymológia vychádza zo staroslovienskeho *župište* „hrob“. Toto slovo znamená doslova „miesto, kde je župa“. Keď si uvedomíme, že pomenovanie *župan* máme doložené už v roku 777 a toto pomenovanie pochádza zo *župa*, ktoré teda musí byť ešte staršie, nemôžeme s úplnou istotou uvažovať o nejakých slovanských jamách – hroboch. V slovanskej pohanskej dobe sa, samozrejme, už aj pochovávalo, ale predsa sa oveľa častejšie vyskytovali iné hroby, ako sú jamy. Obvykle bolo telo mŕtveho spálené na nejakom žiarovisku alebo samostatne a spálené zvyšky sa zasypávali na zemi mohylou alebo sa dávali v nejakej nádobe na vyvýšené miesta. Keď teda budeme rozmýšľať o takomto hrobe, v ktorom by sa mala nachádzať akási župa, dostávame sa k vysvetleniu, že *župa* musí znamenať buď „popol; (ohorené) kosti“, alebo je to skôr niečo nehmotné, keďže je všeobecne známe, že na hroby sa ešte dlho po zániku pohanstva kládlo jedlo, aby sa nejaká tam prebývajúca duša najedla. Navyše praslovanské **grobъ* znamená „vyhrabaná jama, hrob“, praslovanské **dolъ* je „jama vykopaná v zemi, hrob“, v slovenčine sa na označenie hrobu používa aj kontinuant praslovanského **jama*. Nebol teda žiaden dôvod volať hrob *župište*, t. j. *miesto, kde je jama*, hrob by bol býval jednoducho *župa*.

Na základe týchto úvah sa dostávame k veľmi podobnému výrazu *zipa/šepa* (*z* = *ts*, *š* = [s]) v chetitčine, ktorý znamená „duch, génius“ a „vnútorná magická sila objektu“. Kult slovanského boha hromu Perúna určite súvisel s kameňmi (indoeurópski hromovládcovia a kamene, to je bežná spojitosť, všeobecne známe je minimálne *Iuppiter Lapis* „Jupiterov kameň“) a chetitská bohyňa Perunaš bola božstvom kamenia (chetitské *perunaš* znamená „skala“), takže to je jednoznačná chetitsko-slovanská náboženská paralela. Podobne mohol existovať u Slovanov popri výraze **divъ* aj ďalší všeobecný výraz **sipa/sěpa* vo význame „duch“, paralelný s chetitským náboženstvom. Príbuzné bude asi aj írske *siabhra*, *siabrae* vo význame „duch“ i pre nás nesmierne dôležitom „revenant“ (!!!); východiskom by bolo potom **seib*^{h}-, u Slovanov treba tak ale počítať so starším **siba* so znelým *b*. Pri strete s Alemanmi, podľa jednej glosy vo wessobrunnskej modlitbe volanými *Cyowari* „ctitelia Cya“, mohlo dojsť k oslabeniu výslovnosti **siba* > **sipa*, a najmä ku kontaminácii s germánskym výrazom *ziu* (*tsiu*), ktorý je inak príbuzný s *divъ*, pričom vzniklo **siupa*, **sjupa*, palatalizáciaou skupín **zj*, **sj* nato **šupa* a nadobudnutím znelosti **župa* vo význame „duch“.

Predložený výklad je, samozrejme, z formálneho hľadiska značne špekulatívny, ale obsahovo ako jediný vysvetľuje všetky významy slova *župa*. V prvom rade ide o význam „niečo v hrobe“ vyplývajúci zo staroslovienskeho *župište*, keďže v hrobe môže prebývať duch. Ochranného ducha môže mať potom aj baňa, aj nejaké teritórium, ba tieto duchom i môžu byť, pretože keď Slovania uctievali napríklad nejaký strom, neuctievali strom samotný, ale ducha v ňom, magický objekt bol vlastne duchom. V prípade bane by mohlo ísť teda jednoducho o magický objekt–ducha v podzemí a v prípade teritória o nejakých kmeňových lokálnych géniov, ochranných duchov, ktorých moc by bola vymedzená určitými hranicami; delenie na župy by bolo tak pozostatkom akéhosi delenia na náboženské rodové či kmeňové oblasti. No a slovanské *županъ* by bolo to isté, ako spomínané *sanovitъ*, *županъ* by bol „ten, kto má magickú silu“. Ako býva u titulov bežné, *župan* sa skrátil na *špán* i *pán*, *h* v staročeskom *hpán* je protetické, tak je aj v *hbratr*.

Literatúra:

ONDRUŠ, Šimon: Išpán – pán – župan. In: *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, 4 + 116, 2000, č. 12, s. 129 – 134.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník.* Voznice : Leda, 2001. 752 s. ISBN 80-85927-85-3

VYKYPĚL, Bohumil: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích. Etymologie jako pomocná věda historická.* Brno : Masarykova univerzita, 2004. 238 s. ISBN 80-210-3377-0

Vysvětlivky ve staročeském překladu Makabejských knih

Markéta Pytlíková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

První a druhá kniha Makabejská jsou deuterokanonické spisy uzavírající Starý zákon. Popisují židovské povstání proti seleukovské dynastii v letech 175 – 134 př. Kr., které vedl patriarcha Matitjáš a později jeho syn Juda Makabejský se svými bratry. Nejsou dílem téhož autora a dějově na sebe nenavazují, zmiňované události zpracovávají samostatně a pohlížejí na ně z různých úhlů pohledu.

První kniha Makabejská (dále 1 Mach) vznikla kolem roku 100 př. Kr. a pravděpodobně byla původně sepsána hebrejsky, zachovala se nám však jen v řeckém překladu. Události povstání podává v tradičním kronikářském zápisu, ne nepodobném například stylu Knih královských. Druhá kniha Makabejská (dále 2 Mach) mohla vzniknout v přibližně stejné době. Byla sepsána řecky a její sofistikovaný styl odkazuje na helénskou literární tradici. Text se soustředí především na osudy jednotlivých aktérů, zejména na jejich hrdinství a mučednictví.

První kompletní překlad Makabejských knih do češtiny vznikl v rámci prvního úplného staročeského biblického překladu,[1] reprezentovaného ve své nejstarší podobě rukopisem Bible drážďanské (kol. 1360).[2] Jako u všech středověkých biblí se jedná o překlad z latiny, konkrétně z Vulgáty tzv. pařížského typu.

Jedním z charakteristických rysů prvního staročeského překladu je snaha usnadnit čtenáři (či posluchači) porozumění kulturně vzdálenému biblickému textu. Překladatelé[3] si uvědomovali, že texty bible jsou plné dobových reálií, výrazů a situací, které je obtížné rozluštit či správně pochopit bez toho, aby se čtenář alespoň základně orientoval v kulturně-historických podmínkách, do nichž jsou zasazeny. Rozhodli se tedy k potenciálně nejasným místům vkládat stručné i rozsáhlejší vysvětlivky. Jedná se o krátké jedno- až několikaslovné vsuvky dodané do textu oproti původní vulgátní předloze a objasňující místa, která překladatel pokládal za obtížná pro čtenáře. Často jsou uvozené výrazem *točíš, tověz, to jest* atd. Tyto vysvětlivky se objevují v textu celého staročeského překladu bible, hojnější jsou v knihách, kde se objevuje zvýšené množství dobových či místních reálií. V edici *Staročeská Bible drážďanská a olo-*

[1] Dvě krátké perikopy z 2. Makabejské (1,2-5.23 a 12,43-46) najdeme přeložené už v Evangeliáři olomouckém, který zřejmě vznikl o něco dříve než kompletní překlad bible (v pol. 14. století).

[2] Tyto texty byly v roce 2009 zpřístupněny v rámci pátého dílu kritické edice Staročeská Bible drážďanská a olomoucká, který byl zpracován v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR.

[3] V textu prvního staročeského biblického překladu lze dobře rozeznat dva překladatelské styly, lišícící se především odlišnými českými ekvivalenty za některá latinská slova (sr. Kyas, 1997, s. 43). Zda se jednalo o dva překladatele či rovnou o dvě skupiny překladatelů necháváme pro účely tohoto článku stranou.

moucká i v ukázkách v tomto článku jsou od základního textu odděleny kulatými závorkami.

Knihy Makabejské patří k textům prvního překladu, kde je vysvětlivek užíváno relativně hojně, právě proto, že se zde objevuje velké množství exotických či dobových reálií či ne zcela běžných výrazových prostředků. V 1 Mach najdeme vysvětlivek 61, v 2 Mach 39.[4]

Ve tomto příspěvku se pokusíme tyto vysvětlivky blíže popsat a základně je rozdělit podle typu a místa, kde se objevují.

1. Vysvětlivky identifikující propria

1 Mach 2,1 i osadil sě na hořě (jménem) Modin; et consedit in monte Modin

1 Mach 9,33 postúpili sú na púšti (jménem) Techue; fugerunt in desertum Thecuæ

2 Mach 4,31 Ostavil jednoho z svých (jménem) Andronika; relicto suffecto uno ex comitibus suis Andronico

2 Mach 12,27 k ohrazenému městu (jménem) Ephron; ad Ephron civitatem munitam

2 Mach 12,27 A zatiem Doziceus a Sosipater (tak řečení), ješto sú byli vévody s Machabeem; Dositheus autem et Sosipater, qui erant duces cum Machabaeo

Vysvětlivky identifikující propria jsou relativně výraznou skupinou, v 1 Mach i 2 Mach tvoří více než dvacet procent všech vysvětlivek. Jedná se o krátké přídavky typu „jménem“ nebo „tak řečený“, které předcházejí propriu či ho následují a často se objevují na místech, kde je v textu uvedeno jak proprium, tak apelativum, k němuž se vztahuje (*na hořě (jménem) Modin; in monte Modin*). Jejich funkce nám bude jasnější, když si uvědomíme, že ve staročeských rukopisech nebyla propria soustavně označována velkými písmeny, a není je tedy úplně jednoduché identifikovat. Jednalo se obvykle o nepovědomá jména či názvy, proto zřejmě připadalo překladateli důležité neponechat čtenáře na pochybách, že se jedná o jméno a ne například o apelativum označující exotickou reálii. Možná chtěl zároveň v textu jednoznačně propojit apelativa s jejich pojmenováním, a tak je usouvztažnil nějakým typem této identifikující vysvětlivky.

2. Vysvětlivky upřesňující, k čemu se propria vztahují

1 Mach 3,24 *A stíhal ho jest dolóv k Betheron (městu); et persecutus est eum in descensu Bethoron*

1 Mach 11,2 *Zatiem vyjel do (té vlasti) Syria; Et exiit in Syriam*

1 Mach 14,34 *A také (město) Joppen ohradil to, ješto bylo podlé moře, a Gazaram (město), ješto jest bliz ot Azota (města); Et Joppen munivit, quæ erat ad mare, et Gazaram, quæ est in finibus Azoti*

---

[4] Tyto počty vycházejí z počtu poznámek v Bibli olomoucké, mladšího rukopisu první redakce staročeského biblického překladu sepsaného kolem roku 1417. V něm jsou texty Makabejských knih dochovány téměř v úplnosti, narozdíl od Bible drážďanské, z které se nám zachovaly jen ofotografované lícní strany. Proto je Bible olomoucká základním textem pro náš průzkum a ukázky zde uvedené jsou vzaty z tohoto rukopisu. Vysvětlivky v této bibli se víceméně shodují s dochovanými vysvětlivkami v Bibli drážďanské, na výraznější rozdíly v tomto článku upozorňujeme.

2 Mach 1,13 *padl jest v chrámě Nanee (modle tak řečené); cecidit in templo Naneæ*
2 Mach 12,8 *byli v (tom městě) Jamně; erant Jamniæ*

Vysvětlivky upřesňující, k čemu se propria vztahují, jsou další výraznou skupinou. V 1 Mach tvoří dokonce přes čtyřicet procent všech vysvětlivek, v 2 Mach kolem dvaceti procent. Jejich úkolem je objasnit, jakou reálii, často geografickou, dané jméno označuje. Už původní autoři Makabejských knih uváděli u některých místních a pomístních jmen jejich bližší určení, zřejmě předpokládali, že ani soudobí čtenáři nemusí být obeznámeni s tím, co dané jméno označuje (sr. 1 Mach 9,33 *fugerunt in desertum Thecuæ*; 2 Mach 12,27 *ad Ephron civitatem munitam* atd.). U mnoha jmen však takovou charakteristiku nepokládali za nutnou, pravděpodobně je pokládali za obecně známá.

Staročeský překladatel si zjevně uvědomoval, že existuje podstatný rozdíl mezi informovaností soudobého recipienta původního textu a informovaností středověkého čtenáře či posluchače. Některá jména, která původní autoři nepovažovali za nutné blíže identifikovat, proto překladatel doplnil upřesňující vysvětlivkou. Tato doplnění nejsou soustavná, objevují se zřejmě především tam, kde překladatel pokládal identifikaci názvů za obzvlášť důležitou nebo kontext za obzvlášť nejasný.[5]

Zároveň je zajímavé si povšimnout, jaká jména naopak překladatel nepokládal za nutné vysvětlivkou doplňovat. Jedná se kupříkladu o názvy, které můžeme pokládat za součást kulturního kontextu středověkého čtenáře, například o toponyma *Řím, Jeruzalém, Ejipt, Jordán, Galilé* nebo *Samaří*.[6]

3. Vysvětlivky osvětlující/překládající neznámé reálie hebrejského původu (například názvy měsíců)
1 Mach 7,43 *měsiecě adar (točíš března); mensis Adar*
1 Mach 14,27 *měsiecě ebul (točíš podjesena); mensis Elul*
2 Mach 1,9 *měsiece kazlen (točíš hrudna); mensis Casleu*
2 Mach 10,5 *měsiecě, jenž jest byl kaslen (točíš prosinec); mensis qui fuit Casleu*

Tato skupina vysvětlivek se objevuje v obou knihách Makabejských a týká se především označení hebrejských měsíců. Měsíce židovského lunárního kalendáře a gregoriánského kalendáře se zcela nekryjí, proto musel překladatel najít jako vysvětlivku nejbližší ekvivalent z kalendáře známého středověkému čtenáři, a tak mu danou udá-

[5] Můžeme například uvažovat o tom, že vysvětlivka jméno doplnila tam, kde nebylo z kontextu jasné, zda se jedná o město, celý kraj či zemi (např. 1 Mach 11,14 *A v ty časy bieše král Alexander v Cilicí (v té vlasti)*), nebo na místě, kde je vyšší koncentrace pojmenování a pro pochopení kontextu je nutné vědět, co označují (např. 1 Mach 14,34 *A také (město) Joppen ohradil to, ješto bylo podlé moře, a Gazaram (město), ješto jest bliz ot Azota (města)*).

[6] Vysvětlivkami však nejsou doplněna ani mnohá jména, která byla středověkému recipientovi s velkou pravděpodobností neznámá, například *Beteron* (1 Mach 3,16), *Arabathane* (1 Mach 5,3), *Dafnem* (2 Mach 4,33), *Gazaram* (2 Mach 10,31) a například *Jericho* je na jednom místě doplněno vysvětlivkou „město“ (2 Mach 12,15) a na dvou dalších podobných místech nikoli (1 Mach 16,11, 1 Mach 16,14). To vše ukazuje na to, že systém, pomocí kterého překladatel rozmísťoval v textu vysvětlivky, není zcela jasný a jeho soustavnější popis vyžaduje hlubší průzkum.

lost přibližně časově zařadit. Je zajímavé, že u tohoto typu vysvětlivek dochází mezi jednotlivými rukopisy první redakce k určitému posunu. Zatímco nejstarší rukopis, Bible drážďanská, vždy ponechává původní hebrejský název měsíce a doplňuje překladovou vysvětlivku, Bible olomoucká už k tomuto problému přistupuje méně soustavně: na jednom místě kupříkladu rovnou překládá původní hebrejský měsíc českým ekvivalentem (1 Mach 1,59 *Pátéhonádctého dne měsiece hrudna*),[7] na dalším místě naopak nechává jen hebrejský název a překladovou vysvětlivku, kterou Bible drážďanská má, vypouští.[8] Zajímavé je také variantní střídání názvů *hruden* a *prosinec*, jimiž se překládá zimní měsíc *kaslen* (lat. *casleu*) a které se objevuje již v Bibli drážďanské a zůstává i v Bibli olomoucké.[9] O něco mladší revidovaný rukopis první redakce, Bible litoměřicko-třeboňská, už archaický název *hruden* soustavně nahrazuje mladší variantou *prosinec*.

5. Vysvětlivky osvětlující/překládající neznámé reálie či jména z helénského prostředí

2 Mach 4,9 *aby tu učinil školu (v niežto by sě pohanským obyčejem učili) a (dóm) ephebiam (v němžto by sě hřieši proti přirození plodili); gymnasium et ephebiam sibi constituere*

2 Mach 4,34 *radil jemu, aby z asylo (točíš z toho miesta, v němžto bezpečen byl) pryč šel; suasisset de asylo procedere*

2 Mach 12,2 *Nichanor Cypriarces (točíš cyprský starosta); Nicanor Cypriarches*

2 Mach 11,38 *pátéhonádcte dne měsiecě xandí (točíš dubna); quintadecima die mensis Xanthici*

Tyto vysvětlivky se objevují výhradně v 2 Mach, která byla sepsána řecky autorem, který se zřejmě dobře orientoval v helénském kulturní světě a relativně často zmiňoval reálie s ním spojené. Vysvětlivky jsou někdy relativně rozsáhlé, na několika místech se pak překladatel rovnou rozhodl nikoli pro vysvětlivku, ale pro výkladový překlad. Tak je například *gymnasium* přeloženo jako *škola pohanská* (2 Mach 4,12).

6. Vysvětlivky, které usnadňují porozumění textu a blíže objasňují děj:

Do této relativně široké a různorodé skupiny můžeme zařadit případy, kdy staročeský překladatel pokládal dané místo za příliš komplikované nebo kondenzované, případně postrádající širší kontext, který by je čtenáři pomohl pochopit. V takových případech užil vysvětlivku pro doplnění kontextu či vysvětlení méně jasných míst.

---

[7] Text Bible drážďanské se nám ovšem na tomto místě nezachoval, takže nelze zcela vyloučit, že i zde byl původní hebrejský měsíc přímo přeložen. Vzhledem k soustavným vysvětlivkám u všech ostatních hebrejských měsíců v Bibli drážďanské se však kloníme spíše k názoru, že k tomuto posunu došlo až v pozdějších rukopisech.

[8] 1. Mach 7,49 Bible drážďanská: *třetínádcětý den měsiecě adar (to jest břězna);* Bible olomoucká: *třetínádctý den měsiecě adar*

[9] Sr. 1 Mach 4,59 Bible drážďanská: *měsiece kaslen (tověz prosincě)*, Bible olomoucká: *měsiecě prosincě, to jest kaslen* a 2 Mach 1,9 Bible drážďanská: *měsiece kaslen (točíš hrudna)*, Bible olomoucká: *měsiece kaslen (točíš hrudna)*

Nejjednodušší kontextová vysvětlivka identifikuje podmět či předmět, který je v originálním textu zachycen jen zájmenem:

2 Mach 10,28 *Tito (točíš Machabeovi) vítězstvie a prospěšenstvie s mocí hospodina majíce; isti quidem victoriæ et prosperitátis sponsorem cum virtute Dominum habentes.*

Další vysvětlivky například znovu opakují skutečnost, která byla v textu zmíněna dříve a na niž se nyní jen odkazuje:

2 Mach 8,17 *jmajíce před očima tu hanebnú potupu ... i to také (točíš před očima jměli) obdrževše město, co sú hanby a křivdy učinili; ante oculos habentes contumeliam ... itemque et ludibrio habitæ civitatis injuriam*

2 Mach 15,18 *Neb jest jim byla za své ženy a za syny a za bratří i za rodinu menšie péčě (točíš než chrámové zahynutie); Erat enim pro uxoribus et filiis, itemque pro fratribus et cognatis, minor sollicitudo.*

Další vysvětlivky pak doplňují kontext, aby čtenáři objasnily důvody nějakého konání:

1 Mach 1,35 *I učiněna jest jim věžě (točíš proti městckému lidu); et facta est illis in arcem*

2 Mach 5,11 *Tehda když sě to vše stalo, domněl sě král tovařistva ostati Židóv, (točíš by sě jemu v dani nezdržěli); suspicátus est rex societátem desertúros Judæos*

2 Mach 15,31 *A tu když sú přijeli, sezvav k sobě své tovařišstvo a kněží, k oltáři přistúpil (točíš aby bohu chválu vzdal) a těch také, ješto na tvrzi byli, zavolal; Quo cum pervenisset, convocatis contribulibus et sacerdotibus ad altare, accersiit et eos qui in arce erant.*

Zvláštním druhem vysvětlivek jsou ty, které vykládají ne zcela jasná slovní spojení, v 1 Mach jde zřejmě o původní hebrejské idiomy, které zůstaly i v řeckém překladu:

1 Mach 1,16 *I činili sobě z šeřadného úda kóžky (točíš neobřězujíc sebe); et fecerunt sibi præputia*

1 Mach 6,10 *Otšel sen ot mú očí (točíš nemohu spáti) i slehl sem a letěl srdcem (točíš zateskl sem sobě) pro péči; Recessit somnus ab oculis meis, et concidi, et corrui corde præ sollicitudine*

1 Mach 7,50 *a pomlkla jest země judská (točíš odpočinula) nemnoho dní; et siluit terra Juda dies paucos*

1 Mach 9,73 *I přestal jest meč (točíš válka) v izrahelském lidu; Et cessavit gladius ex Israel*

2 Mach 11,30 *dávámy pravicě (točíš mír) a pokoj (točíš bezpečenstvie); damus dextras securitatis.*

Závěr

V tomto příspěvku jsme se na příkladu Makabejských knih pokusili nastínit, jak autoři prvního staročeského biblického překladu používali vysvětlivky a co se jimi snažili soudobým čtenářům objasnit. Toto téma je samozřejmě mnohem rozsáhlejší a skrývá v sobě ještě mnoho dalších otázek. Není doposud prozkoumáno, na základě jakých kri-

térií se překladatel rozhodoval, ke kterým exotickým jménům přidat vysvětlivku a ke kterým nikoli (sr. poznámky 5 a 6), jak se vysvětlivky vyvíjely v průběhu první a druhé redakce staročeského biblického překladu, či zda bychom mohli zdroj vysvětlivek nebo jejich umístění odvodit například z nějaké soudobé latinské výkladové příručky. Tyto otázky, a jistě i mnohé další, zůstávají předmětem dalšího zkoumání.

Tento příspěvek vznikl s podporou grantového projektu *Knihy prorocké a Knihy makabejské v nejstarším českém překladu bible (kritická edice)* (GAČR 405/08/0877) a s podporou *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)*, programu Centra základního výzkumu při MŠMT ČR č. LC 546.

Literatura:

KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví.* Praha : Vyšehrad, 1997. 320 s.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká. V/2 Ozeáš – 2. Makabejská. Praha : Academia. 2009. 256 s.

Starý zákon, překlad s výkladem. Apokryfy. Praha : Kalich, 1985. 480 s.

Výklad distribúcie foném za psl. striednice vo fonologickom systéme nárečí lokalít Skalité, Čierne, Oščadnica, Turzovka, Korňa, Kornica

Anna Ramšáková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

Úvod

Skutočnosť, že teritoriálne nárečia sú dennodenne konfrontované s ostatnými existenčnými formami národného jazyka (predovšetkým spisovnou formou národného jazyka najmä prostredníctvom masových médií) a autochtónni používatelia nárečia sú už prevažne bilingválni (bežne dokážu komunikovať minimálne dvoma existenčnými formami národného jazyka), sa odzrkadľuje v ich nárečovom prejave, do ktorého preniklo množstvo interferenčných javov. I keď nárečia nestrácajú svoj význam a ich funkčná úloha v každodennej komunikácii je nepopierateľná, možno hovoriť o ústupe až zániku výnimočných nárečových prvkov, ktoré majú nielen poznávaciu, ale i dokumentárnu a kultúrnu hodnotu. Lingvistické bádanie nemá len vedecký rozmer, ale skúmanie jazyka a dejín jazyka je odrazom spoločensko-politických, duchovných, ako aj etických potrieb jeho nositeľov.

1.1. Predmet, ciele a metodologické východiská práce

Príspevok sa venuje vybraným fonologickým a morfonologickým javom v nárečovom systéme obcí Čierne, Oščadnica, Skalité, Turzovka[1], Korňa, Kornica (ďalej Sk, Č, Oš, T, Kň, Kc). Nerieši historické dynamické vývinové zmeny na zvukovej rovine.

Nárečie prvých troch obcí sa v odbornej literatúre považuje za goralské nárečie, ktoré si uchováva vo svojom jazykovom systéme súbor fonologických aj morfologických javov, príznačných pre vývin poľských okrajových (malopoľských resp. sliezskych) nárečí. Nárečie v obci Korňa, Kornica a meste Turzovka zaraďujeme do pásu hornokysuckých pomedzných nárečí (Krajčovič, 1988, s. 232 – 234).

V nadväznosti na práce popredných odborníkov a doterajšie výsledky nárečového výskumu v hornokysuckej nárečovej oblasti sa perspektívnym cieľom príspevku ukazuje:

1. zachytiť (zdokumentovať) synchrónny stav kysuckých nárečí analýzou a opisom fonologickej roviny a vybraných javov morfologickej roviny živej reči autochtónnych obyvateľov obcí Č, Oš, Sk,T, Kň, Kc;
2. prehĺbiť ich poznanie s prihliadaním na sociolingvistický prístup k problematike;
3. prispieť k ich čo najkomplexnejšiemu poznaniu.

Základný (súčasný) nárečový materiál potrebný na dosiahnutie cieľov sme získali priamym terénnym výskumom: v obci Skalité v rokoch 2000 – 2004, v obci Čierne

[1] Mestské práva boli Turzovke udelené 10. decembra 1967, štatút mesta jej bol priznaný od 1. 1. 1968. Od 15. 5. 1954 niekdajšie miestne časti Korňa a Kornica existujú ako samostatné celky. Korňa je samostatnou obcou. Kornica je miestnou časťou obce Klokočov.

v lete 2007, v Oščadnici v lete 2008; v meste Turzovka v časti Hlinené a Turkov, v Korni a Kornici na prelome mesiacov august a september 2009. Z obcí s goralsky hovoriacim obyvateľstvom máme niekoľkohodinový zvukový záznam. Dotazníkovu formu[2] sme uplatnili v lokalitách s hornokysuckým pomedzným nárečím.

Reprezentačnú vzorku pre charakteristiku vokalického i konsonantického systému nárečia predstavuje nárečový prehovor informátorov vo veku od 65 rokov a viac, ktorých sme považovali za príslušníkov najstaršej generácie používateľov dialektu. Táto skupina ľudí si najlepšie zachováva miestne nárečie. Najstaršia generácia aktívnych používateľov nárečia navštevovala ľudovú a meštiansku školu, prevažná väčšina má základné vzdelanie.

Nárečové formy v texte označujeme kurzívami.

Pri opise fonologického systému kysuckých goralských nárečí vychádzame z práce Júlie Dudášovej-Krišššákovej Goralské nárečia (1993). Rovnako sa opierame o systém fonetickej transkripcie uvedený vo všetkých zväzkoch slovanského jazykového atlasu (Общеславянский лингвистический атлас).

1.2. Distribúcia foném

1.2.2. Vokalizmus

Pri výklade realizácií jednotlivých striednic za psl. vokály a konsonanty sa opierame o súbor systematicky vybraných javov zvukovej roviny uvedených v I. zv. ASJ v 2. časti Komentáre (1968). Rovnako sme sa opierali o interpretáciu a výklad historických vývinových zmien vo vybranej skupine goralských nárečí na zvukovej rovine, ktoré uvádza J. Dudášová-Krišššáková (1993).

***ъ, *ь**

1. Tzv. **vkladné vokály** sa realizujú v skupine K + r, l, m, n na konci slova a korennej morfémy, v G pl. subst. fem. a neutr. typu tehál, metál, jadár

***ъ, *ь > y**	Turzovka (Hlinené): *vetyr*, *svokyr*, *kmotyr*, *blazyn*/*blazen*;
***ъ, *ь > e**	Turzovka (Hlinené): *strebṛny*, *jaderko*, *ihel*, *cehel*;
	Turzovka (Turkov): *svoker*, *kmoter*, *blazen*;
	Čierne, Skalité: *v^{j}ater*, *kumoter*, *blazen*, *igel*, *cegel*;
***ъ, *ь > e (e-ového typu)**	
	Kornica (aj Klokočov): *reberko*, *sadelko*, *cehel*;
	Korňa: *veter*/*v´eter*, *svoker*, *kmoter*, *ihel*, *blazen*/*blazen*;
***ъ, *ь > a (veľmi otvorené)**	
	Oščadnica: *vetar*, *kumotar*, *jondarko*;
***ъ, *ь > ą**	Oščadnica: *igąl*; **(archaizmus)**
***ъ, *ь > ǫ**	Čierne, Skalité: *cegel*/*cegląf*;
	Oščadnica: *metląf*, *kartǫf*, *šydląf*, *kočankǫf*, *bosorkǫf*.
	vznik a existencia dubletných tvarov v G pl. subst. fem. a neutr. (výsledok medziparadigmatického vyrovnávania substantív pod vplyvom G pl. subst. mask. typu *chlopǫf*)

[2] Dotazník pre výskum slovenských nárečí (E. Pauliny a J. Štolc, 1947, list č. 1 – 50).

V pozíciách za psl. *ъ a *ь sa v Turzovke (časť Hlinené) realizuje nízky vokál **y** v skupine K + r, n a otvorený vokál **e** v skupine K + m, l na konci slova a korennej morfémy.

V Korni, Kornici (aj Klokočov) nárečové doklady potvrdili výskyt kombinatórneho variantu fonémy e velárneho **ə**.

V Turzovke Turkov (reprezentant slovenských nárečí) sa na konci slova realizuje vokál **e**. V lokalitách Čierne a Skalité je jednotne vo všet. typoch slov otvorený vokál **e.**

V Oščadnici sme zaznamenali vokál **a** na konci slova. Nárečová prax v obciach s goralsky hovoriacim obyvateľstvom ukazuje na realizáciu subst. *ćeśćo* namiesto lexémy kmotor.

V G pl. subst. fem. a neutr. typu *cegel*, *igel*, *jonder/jondar* by sa očakávala v goral. nárečiach striednica **e** resp. **a** za *ъ, *ь, v ktorých však dochádza ku analógii – morf. vyrovnávaniu tvarov slov. A teda ide o striednicu **ǫ** za psl. jery pod vplyvom G pl. subst. mask. typu *chlopǫf*, *švagrǫf*, *synǫf*.

2. Po **labiálnych kons.**

***ь > e** Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa: *chṛbet*, *buben*, *oves*, *ocet*;
Čierne, Skalité: *gribet/gřibet*, *buben*, *oves*, *ocet*;

***ь > e, ´ⁱe** Oščadnica: *oves/z*, *gṛbet/gṛb ⁱet*; **(dubletné tvary s a bez jotácie)**

***ь > e, ə** Klokočov: *chṛbet*, *buben*, *ocət*, *ovəs*;
(dubletné tvary, vyrovnávanie smerom ku slovenským nárečiam)

***ь > y, e, ə** Kornica: *bubyn*, *chṛbet*, *ocət*. **(tri rôzne striednice)**

***ь > 0** Turzovka, Korňa, Kornica, Čierne, Oščadnica: *fša*; Skalité: *fsa*.
(spoločná realizácia pre všetky nárečia)

3. Po **iných ako labiálnych kons.**

***ъ, *ь > e** Turzovka (Hlinené), Čierne: *deska*, *deść*, *zdechla* (častejšie *skapala*), *kotel*;
Skalité: *zdechla*, *deska*, *kotel*; Čierne: *deść*; Skalité: *desc*;

***ъ, *ь > ə (e-ového typu)**
Korňa: *dəska*, *dəść*, *jəden*, *kotəl*;

ъ, *ь > ə (e-ového typu), e
Kornica (aj Klokočov): *zdəchla* (častejšie *skapala*), *dəść/deść*, *kotəl/kotel*,
dəska/deska; (**dubletné tvary, vyrovnávanie smerom k slovenským nárečiam)**

***ъ, *ь > ə (a-ového typu)**
Oščadnica: *zdəchla*, *dəska*, *dəs´c´*.

4. Po **kons. r, l**.

***ъ, *ь > y** Turzovka (Hlinené): *ryš/ryž*;
Turzovka (Turkov): *ryš*;
Korňa: *ryž*, *ľyn* (aj *ľan*);
Kornica (aj Klokočov): *ľyn*;

Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *lyška*;
Čierne, Skalité: *ryš*/*ryž*, *ľyn*;

***ъ, *ь > e** Turzovka (Hlinené, Turkov), Kornica (aj Klokočov), Čierne, Oščadnica, Skalité: *orel*;

***ь > e, ə (e-ového typu)**
Kornica (aj Klokočov): *orəl*/*orel*;
(dubletné tvary, vyrovnávanie smerom k slovenským nárečiam)

***ъ, *ь > a** Turzovka (Hlinené): *ľan*;
Turzovka (Turkov): *lan*;

***ь > y, a** Korňa: *ľan* aj *ľyn*. **(dubletné tvary)**

5. V **slovotvornom sufixe** *-ъkъ, *-ьkъ

***ъ > y** Turzovka (Hlinené): *zahradyk*;
Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa: *pysyk*, *cysnyk*;

***ь > e** T (Hlinené, Turkov), Korňa: *hn̥ńec*, *oćec* (častejšie *tatko*), *bes vajec*, *sveček*, *hrušek*, *kńižek*;
Turzovka (Hlinené): *chlapček*, *śľivek*, *oćec*/*ojćec*;
Kornica (aj Klokočov): *kọńec*, *oćec*, *hn̥ńec*, *bəs hrušek*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *garńec*, *vajec*;
Čierne, Skalité: *śľivek*; Skalité: *grusek*, *halusek*; Čierne: *gruśek*;
(v pomedzných nárečiach vyrovnávanie smerom k slovenským nárečiam)

***ъ, *ь > ə** (e-ového typu)
Kornica (aj Klokočov): *pysək*, *cəsnək*, *stọvək*, *jamək*;
Korňa: *dəsək*, *śľivək*;

***ъ, *ь > e, ə** (e-ového typu)
Turzovka (Hlinené): *bes dośek*/*dośək*/*dosek*;
Korňa: *jablək*/*jablek*;
(dubletné tvary, vyrovnávanie smerom ku slovenským nárečiam)

***ь > a** Oščadnica: *kńižak*, *jedľičak*;

***ь > ọ** Čierne, Oščadnica, Skalité: *bosorkọf, kamenkọf*, *kamynckọf* (Skalité), *haluškọf*;
vznik a existencia dubletných tvarov v G pl. subst. fem. a neutr. (výsledok medziparadigmatického vyrovnávania substantív pod vplyvom G pl. subst. mask. typu *chlopọf*)

***ь > ạ** Oščadnica: *halušạk*. **(archaizmus)**

Na mieste pôv. jerových vokálov *ъ, *ь je: vokál **e** v Turzovke (Hlinené), Čiernom, Skalitom po labiálnych a po iných ako labiálnych kons.

Veľmi rozsiahly výskyt realizácie má kombinatórny variant fonémy e velárne **ə**, ktoré sa realizuje v Korni po labiálnych kons. a iných ako labiálnych; v slovotvornom sufixe *-ъkъ, *-ьkъ sa realizuje nielen v Korni, ale i v Kornici. Velárne **ə** je v Oščadnici iba po labiálnych spoluhláskach.

Tlak hovorenej formy spisovnej slovenčiny spôsobuje prítomnosť dubletných dvojtvarov, čo dokumentujú nárečové doklady. I napriek pevnosti svojej pozície v systéme

foném má velárne ə a samostatná fonéma y kolísavú realizáciu v prospech výslovnosti vokálu e vo všet. lokalitách.

Iba nárečová prax v Oščadnici ukazuje na realizáciu otvoreného vokálu **a** po iných ako labiálnych kons. a v slovotvornom sufixe *-ъkъ, *-ьkъ.

Výsledkom medziparadigmatického vyrovnávania (pod vplyvom N sg. subst. mask. *pyndz´alak*, *ftorak*, *potučak* a G pl. subst. mask. *chlopǫf*, *dymbǫf*) sa za pôv. *-ъkъ, *-ьkъ v lokalite Oščadnici v subst. fem. realizuje okrem prípony **-ak** slovotvorná prípona **-ǫf**, čo spôsobilo existenciu a realizáciu dubletných synonymných lexikálnych tvarov (napr. *halušąk*/*haluškǫf*), a to nielen v uvedenej skupine (type) slov.

Subst. rasca a otec majú v sieti všetkých vybraných bodov nárečí. synonymný pendant *kmin* a *tatko*/*tatka* (Turzovka, Korňa, Kornica/Čierne, Oščadnica, Skalité).

Rôznorodosť jazykovej situácie v skupine lokalít s hornokysuckým pomedzným nárečovým charakterom dokresľuje nárečová prax v meste Turzovka v časti Turkov, ktorá potvrdzuje v slovotvornom sufixe *-ъkъ, *-ьkъ jednotnú realizáciu vokálu **e**: *pi̯esek*, *cesnek*, *svi̯eček*, *kńižek*, *hg̃nec*, *vajec*, *ovec*.

Okrem toho sme v lokalite Oščadnica zachytili archaizmus *ą* (*halušąk*). Subst. ľan má dubletný charakter realizácie: nárečí. *ľyn* ale často aj hovorovo *ľan*.

Lexéma voš má pre všetky vybrané nárečové lokality jednotnú zvukovú realizáciu v podobe *fšа*.

***i**

1. V N pl. subst. fem. v pozícii po velárnych kons. k, g, ch

***i > i** Čierne, Oščadnica, Skalité: *obľečki*, *furmanki*, *nogi*;
Oščadnica: *obs´ečki*;
Turzovka (Hlinené): *kachľičkі* (malé buchty z kysnutého cesta).
(úplná zhoda v realizáciách)

Heuristický výskum potvrdil jednotnú realizáciu pôvodne predného vysokého psl. *i v N pl. subst. fem. v pozícii po velárnych kons. k, g, ch vo všet. nárečiach skúmaných lokalít.

***i, y > y**

1. V koreni slova

***y > y (v sieti všetkých vybraných bodov)**

Turzovka (Hlinené): *vyje*, *zavyjać*, *syr*;
Korňa: *cygańić*, *zavyjać*, *myśľeć*, *syr*;
Kornica (aj Klokočov): *syr*, *sypać*;
Čierne: *rozryć*, *myš*;
Oščadnica: napr. *byc´*, *odbyvac´*;
Skalité: *mys*.

2. V N sg. a pl. adj. mask.

***y > y (v sieti všetkých vybraných bodov)**

Turzovka (Hlinené): *spravedľyvy*, *zbytečny*, *bľedy*, *hrešny*, *slam´äny*;
Korňa: *zbitečny*, *smyśny*/*smešny*/*sm´ešny*, *hr´ešny*, *b´edny*/*bydny*;
Kornica (aj Klokočov): *zbətečny*, *slam´änny*;

Skalité: *maly*, *vynksy*, *fajny*, *doucuny*;
Čierne: *kuřocy*, *mlody*, *dlugy*, *goṛšy*, *stary*, *vyšny*;
Oščadnica: *chudobny*, *vynkšy*, *s´ilńejšy*, *bogaty*.

3. V N pl. subst. mask. a fem.
***i, y > y** (**v nárečiach všetkých vybraných lokalít)**
Turzovka (Hlinené): *kośćely*, *vojocy*, *baby*, *klby*, *kotly*;
Korňa: *stoly*, *buchty*, *baby*, *stoly*, *metry*, *gacy*,
Kornica (aj Klokočov): *stoly*, *kośćely*, *baby*;
Skalité: *barany*, *metry*, *krovy*, *roboty*, *paxoľcy*;
Čierne: *vojocy*, *Poľocy*, *gřiby*, *kontygenty*, *kiľometry*, *pynty*, *varty*, *svadźby*;
Oščadnica: *plachty*, *krovy*, *periny*.

4. **Po** konsonantoch **c, z, s** (**v Sk** po uskutočnení príslušnej zmeny mazurenia č, ž, š **> c, z, s**), **ć, c´, č, dz, dź, dz´, ś, s´, š, ź, z´, ž** aj v cudzích a prevzatých slovách
***i > y (skupina goralských nárečí**)
Čierne: *čytać*, *ćysty*, *šyroki*, *šycko*;
Oščadnica: *žyvotək*, *c´ynski*, *žyvot*, *Žyľina*, *muzyka*, *košyk*;
Skalité: *ferecyna*, *zyvot*, *syroki*;
Čierne, Skalité: *cudzy*, *pacholcy*, *vojocy*.

5. V 3. os. verb. fem. (vrátane subst. pluralia tantum) a neut. min. čas
***i > y** (**systémová realizácia** v nárečí obce **Čierne a Oščadnica**)
Čierne: *sadźily*, *mynsaly*;
Oščadnica: *kuľaly* (arch. sánkovali), *kopaly*, *pozv ʲechaly*;
***i > y** (**archaizmus)**
Skalité: *namokly*, *zmarzly* (*kapce*), *zorgańizovaly*, *sadźily*, *zgořaly*.

Bohatosť nárečových dokladov potvrdzuje a dokumentuje, že výslovnosť predného nízkeho *y si ponechalo svoju pôvodnú fonetickú realizáciu. Fonéma **y** si naďalej drží pevné miesto v systéme foném v skúmaných nárečiach, i napriek tendencii k jeho rozkolísanej realizácii.

Konsonanty c, ć, c´, č, dz, dź, dz´, s, ś, s´, š, z, ź, z´, ž sa v nárečiach s goral. hovoriacim obyvateľstvom vnímajú ako tvrdé spoluhlásky, rovnako ako v poľ. jazyku, preto nízka realizácia fonémy **y** po uvedených spoluhláskach sa nepovažuje za niečo nezvyčajné.

V obci Oščadnica sa po konsonantoch č, š, ž vokál y realizuje s o niečo nižšou výslovnosťou – ide o tzv. tvrdý typ artikulácie y ako v Čiernom, Skalitom alebo aj v Turzovke, Korni a Kornici.

V lokalite Čierne a Oščadnica v 3. os. verb. fem. (vrátane subt. pluralia tantum) a neut. min. čas sa systémovo realizuje **y**, v ktorých predchádzajúca **mäkkosť** pri spoluhláske **l zaniká**. Nárečová prax v lokalite Skalitom túto zmenu potvrdila už len ako **archaizmus** (pozostatok pôv. realizácie v miestnom nárečí).

***e, *ě**

1. Po kons. j v slovách typu jeseň

***e > e (jednotná realizácia v nárečí všetkých vybraných bodov)**
Turzovka (Hlinené), Korňa: *jeśyń/jeśeń*;
Kornica (aj Klokočov): *jeśeň/jeśəń*;
Čierne, Skalité: *jeśyń*; Oščadnica: *jes´yń*;

2. V krátkej pozícii
***e > y** Turzovka, Korňa: *źym*;
***ě > y** Turzovka (Hlinené): *hńyf*;
Kornica (aj Klokočov): *hńyf* (častá lexéma *zlość*);
Čierne, Skalité: *bryk/g*, *gńyf*, *śńyg*;
***ě > y, e** Turzovka (Hlinené): *brych/brech*;
Skalité: *bryk/g/breh/g*, *gńyf/gńev*; (**dubletné tvary**)
***e > e** Turzovka (Hlinené): *śedźem*;
Korňa: *śedźəm*;
Čierne, Skalité: *śedem*;
***ě > e** Turzovka (Hlinené): *vetyr*;
Korňa: *obet*, *suśet*, *veter/v´etər*;
Turzovka, Korňa: *hvezda*;
***e > o** Oščadnica: *c´osnak*; (**anomália**)
***ě > a** Čierne, Skalité: *suśat/d*;
***ě > a** Kornica: *sňach(h)/śňach(h)*;

3. V dlhej pozícii
***e > i** Kornica (aj Klokočov): *hńizdo*, *ńisla*; (**anomália**)
***ě > i** Kornica (aj Klokočov): *chľip*;
***e > y** Čierne, Skalité: *ućyrać*, *mľyko*;
***ě > y** Oščadnica: *dz´yfka*, *chľyp*, *chľyf*, *ryka* (rieka);
Čierne, Skalité: *dźyfka*, *chľyp/b*, *ľyska*;
Korňa: *chľyp*;
***e > y, e** Korňa:ale aj *mľeko/mľyko*; (**dubletné tvary**)
***e > e** Turzovka (Hlinené): *ućerać*, *mľeko*, *šesty*, *ńesla*;
Korňa: *hńezdo*, *šesty*, *ńesla*;
***ě > e** Turzovka (Hlinené): *treska*, *chľep*;
***ě > ´^{i}e** Korňa: *b´^{j}ely/b´^{j}ely*; Kornica (aj Klokočov): *m´ešoc*; (**sprievodná jotácia**)
***e > a** Čierne, Skalité: *gńazdo*;
***e > o** Čierne, Skalité: *čorny/corny*, *ńosla*; (**anomália**)
***e > u** Čierne, Skalité: *śudmy*, *śusty*, *ńus*;
***ě > u** Oščadnica, Čierne, Skalité: *dz´ura*; (**anomália**)

4. Po kons. c, č resp. asibilovanom ć/c´
***e > e** Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa, Kornica: *černy*;
***ě > e** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica, Čierne, Oščadnica, Skalité: *cepy*;
***ě > a** Čierne, Oščadnica, Skalité, Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *caly*;
***e > o** Čierne, Skalité: *fčola/fcola*, *čolo/colo*;

***e > u** Čierne, Oščadnica, Skalité: *večur*/*vecur*;

5. V slovách typu svokor, smotana

***e > e** Korňa, Kornica: *smetana*;

***e > ´ⁱe** Čierne, Skalité: *śm´ⁱetana*.

(po palatalizovanej pernici prítomnosť jotácie, anomália)

***e > o** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *svokyr*/*svoker*;

(anomália)

Čierne, Skalité: *svoker*.

Po kons. j v slovách typu jeseň a jelša sa jednotne realizuje fonéma **e** v sieti všetkých vybraných bodov.

V krátkej pozícii sa v nárečiach všetkých vybraných lokalít striedavo realizuje fonéma **y, e**. Rovnako sa objavujú **dubletné tvary**, ktoré signalizujú ústup pôv. realizácie vokálu y smerom k realizácii e, rovnako ako v slovenských nárečiach. **Anomáliu** predstavuje realizácia foném **a, o** v lexémach vietor a sused v goral. nárečiach lokalít Čierne, Oščadnica, Skalité. V Kornici (aj Klokočove) sa objavuje v subst. mesiac po pernici m sprievodná jotácia, ktorá je výsledkom kompenzácie straty mäkkosti – dispalatalizácie pri ě (náležitá fonetická podoba *m´ešoc*).

Rovnako pestrá realizácia foném je aj v dlhej pozícii vo všetkých analyzovaných nárečiach. Okrem uvedenej anomálie **a, o** v krátkej pozícii v nárečiach s goral. hovoriacim obyvateľstvom, realizuje sa taktiež v dlhej pozícii. Istú **nepravidelnosť** predstavuje realizácia vysokej fonémy i v Kornici a Klokočove, a striednica vokál u v goral. hovoriacim obciach za psl. *e vo fonetickej podobe *śusty*, *ńus* a za psl. *ě v subst. *dźura*. Takisto sa objavujú konkurujúce si dubletné tvary v nárečí niektorých lokalít, opäť v prospech realizácie slovenských nárečí resp. hovorenej forme slovenského spisovného jazyka.

Takisto nie sú ochudobné ani striednice za ***e, *ě** po kons. c, č resp. asibilovanom ć/c´ a v slovách typu šepkať, svokor, žobrák, smotana. Po spoluhláskach c a č sa jednotne v sieti všet. vybraných bodov realizuje vokál **e** okrem lexémy celý, v ktorej sa potvrdil výskyt otvoreného **a** v sieti všet. vybraných lokalít. Rovnako sa realizuje vokál **u** v Čiernom, Oščadnici, Skalitom v slove večer/*večur*/*vecur*.

Vokál **e** sa realizuje v lexéme smotana v Korni a Kornici, so sprievodnou **jotáciou** v lokalitách Čierne a Skalité.

V lexéme sneh sa realizuje vokál **a** v Kornici v náležitej nárečovej fonetickej podobe *sňach(h)*/*śňach*(*h*).

6. Po kons. ž v slove žalúdok **jednotná realizácia vokálu a**

***e > a** Turzovka (Hlinené, Turkov): *žaludek*;
Korňa: *žaludęk*;
Kornica (aj Klokočov): *žaludək*/*žaludęk*/*žaludek*;
Čierne, Skalité: *žaludek*;
Oščadnica: *žaludak*.

7. Po labiálnych kons. **prítomná jotácia okrem slova meno (pre sieť všetkých vybraných bodov) a smotana (iba T, Kň, Kc)**

***e > e** Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *smetana*;
***e > ´ⁱe** Čierne, Oščadnica, Skalité: *śm´ⁱetana*/*s´m´ⁱetana*;
***e > a** Korňa: *m´ⁱat*/*mⁱat*;
***ě > a** Korňa: *mⁱazga;*
***ě > ´ⁱa** Čierne, Oščadnica, Skalité: *v´ⁱadro*, *ńev´ⁱasta*;
***e > a, ə** Kornica (aj Klokočov): *mⁱat*/*mⁱət*;
***e > ä** Turzovka (Hlinené): *m´ⁱät*;
***ě > ä** Turzovka (Hlinené): *mⁱazga*;
***e > ´ⁱu** Čierne, Oščadnica, Skalité: *m´ⁱut*;

8. Po kons. n, ň
***ě > y** Čierne, Skalité: *śńyk*/*g* resp. *śńek*/*g*; **(y ustupuje v prospech e)**
Oščadnica: *śńyk*/*g*;
***ě > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *śńach* (minulý i súčasný stav);
Turzovka (Hlinené): *śńach*/*śńäch*; **(anomália ä)**
Kornica (aj Klokočov): *sňach*/*śňach*;
Turzovka (Turkov): *snach*;
***e > e** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *ńech*, *ńechać*;
Turzovka (Turkov): *nech*, *nechac*;
Čierne, Skalité: *ńech*/*ńek*, *ńechać*;
Oščadnica: *ńechac´*, *ńech*.

9. V prevzatých slovách typu ťarcha, plech, liace, trafiť, frajerka **(vo všetkých ide o zhodnú realizáciu a, výnimku tvorí lexéma plech)**
***e > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *frajer*, *frajerka*;
Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica, Čierne, Skalité: *ćarcha*, *trafić*, *frajerka* (*galanka* – frajerka z mesta, panička – v skupine hornokysuckých pomedzných nárečí),
Turzovka (Turkov): *ťarcha*, *trafic*, *frajerka*;
Oščadnica: *frajer*, *frajerka*;
***e > e** Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa, Kornica, Čierne, Skalité: *pľech*.

10. Po kons. ľ v slovách typu ľad, ľavá (ruka), bledý, bľačať, bolesť, ďaleko, žľab
***e > e** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *daľeko*;
Čierne, Skalité: *daľeko*;
Oščadnica: *ľežec´*;
***e > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *ľat*, *žľap* resp. *žľəp* v Kornici (aj Klokočove); **(anomália)**
Turzovka (Turkov): *lat*;
***e > u** Čierne, Oščadnica, Skalité: *ľut*;
***ě > e** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *bľedy*, *boľeść*,
Čierne, Skalité: *ľeva*, *boľeść*;
Oščadnica: *ľevy*, *boľes´c´*;
***ě > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *ľava*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *ľato*, *bľady*.

V substant. žalúdok sa v nárečiach pásu hornokysuckých pomedzných nárečí a v nárečí goral. lokalít realizuje samohláska **a**.

Po labiálnych kons. za *e, *ě sa najčastejšie realizuje vokál **a** so sprievodnou jotáciou. V lokalite Turzovka (Hlinené) a v Kornici sme zachytili aj realizáciu **ä**. Okrem toho Kornica vykazuje výskyt velárneho **ə**. V subst. smotana sa realizuje vokál **e** v lokalite Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov). V skupine goral. nárečí je rôznorodá realizácia – realizuje sa vokál **e**, **a**, **u**. Informátori jednoznačne potvrdili častejšiu realizáciu lexémy *smola* oproti subst. *m^{j}azga*, ktoré považujú za slovenský variant slova *smola*. Slv. nárečí. živel v meste Turzovke časť Turkov potvrdil realizáciu vokálu **e** v slovách *met* a *smetana*, vokálu **a** v subst. *smat* (smäd/t) a *mjazga*.

Po kons. n, ň sa v sieti všet. vybraných bodov realizuje vokál **e** v slovách nech, nechať. Lexéma sneh potvrdila realizáciu vokálu **a** v skupine hornokysuckých pomedzných nárečí; v Oščadnici, Čiernom, Skalitom je to príslušná predná nízka realizácia **e** resp. **y**. Realizácia nízkeho y v uvedenej lexéme ustupuje v prospech vokálu e (śńek/g). Diferencia sa objavila iba pri výslovnosti spoluhlásky n pred e, ktorá stvrdla v lokalite Turzovke Turkov, čo napokon potvrdzujú doložené príklady.

V prevzatých slovách a po spoluhláske ľ je za pôvod. *e, *ě vokál **a**, **e** vo všetkých analyzovaných nárečiach. Podobná zmena prebehla aj v nárečí Turzovky Turkov, avšak konsonant ľ v tejto časti mesta stvrdol (pozri uvedené nárečové doklady). Výnimku predstavuje fonetická podoba subst. ľad *ľut* v Čiernom a Skalitom, kde sa za psl. *e realizuje reflex **u**.

11. V bývalých dlhých, zdĺžených, resp. krátkych slabikách **jednotná realizácia vokálu y pre skupinu goralských nárečí**

***ě > y** Čierne: *byda* (bieda), *śyń* (sieň);
Skalité: *chľyp* (chlieb), pre Oščadnicu a Čierne *vyš*, v Skalitom *vys* (vieš);
Skalité: *dřymać* (driemať), *gřych* (hriech), *ľyk* (liek), *pośmych* (posmech),
myrać (zmerať), *śpyf* (spev), *pyńundze* (peniaze).

***ę**

1. V krátkej pozícii po labiálnych spoluhláskach

***ę > yn/ym** Čierne, Oščadnica, Skalité: *mynso*, *pynść*, *pamynć*, *śvynćić*, *dźevynć*;
Oščadnica: *vynkši*, *s´vync´ic´*, *pamync´*;

***ę > a po sprievodnej jotácii**
Korňa: *m^{j}aso*, *hov^{j}ado/hov^{j}ado*, *pam^{j}ać/pam^{j}ać*, *m^{j}aki/m^{j}aki*, *p^{j}ać*, *p^{j}aść*, *dźev^{j}ać/dźev^{j}ać*;

***ę > a/ä po sprievodnej jotácii**
Kornica (aj Klokočov): *hov^{j}ado*, *pam^{j}atać*, *sv^{j}äćić*, *p^{j}ać/p´äć*;

***ę > ä/a po sprievodnej jotácii**
Turzovka (Hlinené): *m^{j}äso*, *p^{j}äść*, *sv^{j}äćić*, *hov^{j}ädo/hov^{j}ado*.

2. V krátkej pozícii po iných ako labiálnych kons. okrem kons. j

***ę > yn/ym** Čierne, Skalité: *dźešynć*, *żynć*, *šćynšće/scynšće*, *glymboki*, *klymby*;
***ę > ny** Oščadnica: *zagnyc´*, *stanyc´*, *odejnyc´*, *odyns´c´*;

***ę > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *dźešać*, *dvacać*, *śadnuć*, *źać*, *ľahnuć*, *hľadać*, *dźakovać*, *śćaśće*;
***ę > a** Oščadnica: *dvacat*, *hľadac´*, *šc´as´c´e*;
***ę > a** Čierne, Skalité: *hľadać*, *dvacet*; **(anomália pre goral. nárečia)**
***ę > nu** Čierne, Oščadnica, Skalité: *śednuć*, *ľegnuc´/ľegnuć*;
Kornica (aj Klokočov): *ľahnọć/ľahnuć*, *kľaknọć/kľaknuć*;
(v neurčitku slovies anomália)

3. V krátkej pozícii po spoluhláske j
***ę > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Oščadnica, Skalité: *jazyk*.

4. V dlhej pozícii po labiálach
***ę > ä/a po sprievodnej jotácii**
Turzovka (Hlinené): *pam´ätka/pam´atka*, *p´ʲätyk*, *p´ʲäty/pʲaty*;
***ę > ä/a po sprievodnej jotácii**
Korňa: *pamʲatka*, *vʲazać*, *p´ʲaty/pʲaty*;
***ę > ä/a po sprievodnej jotácii**
Kornica (aj Klokočov): *pamʲatka*, *vʲazać*, *pʲatək/pʲatek*, *pamʲätka/pamʲətka*;
***ę > ọn po sprievodnej jotácii**
Čierne, Skalité: *pam´ʲọntka*, *p´ʲọntek*, *p´ʲọnty*, *v´ʲọnzać*;
***ę > ọn** Oščadnica: *v´ʲọnzac´*, *zaprọngac´*, *okrọngly*, *prọntek*.

5. V N, A sg. subst. neut. typu prasa, dievča, žriebä
***ę > a** Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa, Kornica: *praśa*;
Turzovka (Hlinené): *dźyfča*;
Korňa: *dźefča*;
Kornica: *dźəfča/dźefča*;
Turzovka (Hlinené), Kň: *žreb´ja*;
Kornica: *žrebja*;
Oščadnica: *dz´yfka*;
***ę > e** Čierne, Skalité: *dźyfce*;
Skalité: *prośe*;

6. V infinitívnych tvaroch slovies typu vziať, vyťať, začať, napäť
***ę > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *vźać*;
Turzovka (Hlinené), Kornica (aj Klokočov): *začać*;
***ę > nu** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *vytnuć*, *natahnuć*;
Korňa, Čierne: *začnuć*;
Skalité: *zacnuć*;
Oščadnica: *začnuc´*, *vytnuc´*;
Čierne, Skalité: *vytnuć*; ALE **anomália** *vźọnć* (najčastejšie zebrać).

7. V A sg. osobných zámen ma, ťa, sa

***ę > e** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica, Čierne, Skalité: *me*, *će*, *śe*;
Oščadnica: *me*, *c´e*, *s´e*;

***ę > a** Turzovka (Turkov): *ma*, *ca*, *sa*.

V pozíciách za *ę uvedené doklady vykazujú zhodnú realizáciu vokálu **a** v krátkej pozícii po iných ako labiálach a po kons. j v krátkej i dlhej pozícii vo všet. nárečiach pásu hornokysuckých pomedzných nárečí aj vrátane časti Turzovka Turkov (reprez. slv. nareč. elementu). V rámci skupiny slovies typu vytiahnuť, natiahnuť, začať dochádza k dištinkcii (anomálii) v lokalitách Turzovka, Korňa, Kornica, kde sa nosová samohláska realizuje ako výsledok spojenia **n + u**. V skupine lokalít s goral. nareč. elementom ide o reflex **a** resp. **e** po iných ako labiálnych kons. Po mäkkých spoluhláskach ś, s´, ź, z´, ć, c´resp. c (mazuriace c v Sk) sa realizuje pôv. nosovka ako dekomponovaná zložka v podobe **y + n**; po spoluhláske j a v infin. tvaroch slovies typu vyťať, začať reflex **ǫ + n** resp. **n + u**. Nareč. doklady dokumentujú prítomnosť mäkkých kons. a sprievodnej jotácie v pozícii pred vokálom ä v Turzovke, a vokál a v Korni i Kornici. Realizácia **ä** v pozícii za *ę sa realizuje predovšetkým v nareč. prejave najstarších používateľov miestneho dialektu najmä v lokalite Kornici. Súčasná nareč. prax potvrdila v pozícii za *ę v pôv. osobných zámenách *mę, *tę, *sę výskyt vokálu **e** zhodne v sieti všet. vybraných bodov. Doložené doklady z časti Turzovka Turkov potvrdzujú slv. nareč. element realizáciou vokálu **a**.

***ē**

1. V dlhej pozícii po iných ako labiálnych kons.

***ē > a** Turzovka (Hlinené): *šejesat*, *začatęk*, *poradęk*, *častka*, *peńaźe*;
Korňa: *dźeśaty*, *začatęk*/*začatek*, *meśac*, *poradęk*, *peńaźe*/*pęńaźe*;
Kornica (aj Klokočov): *peńaźe*, *začatək*/*začatek*, *poradək*/*poradek*;

***ē > ǫn** Čierne, Skalité: *zaćǫntek*/*zacǫntek*, *poroǫndek*/*pořǫndek*, *pęńaźe*/ *pyńǫndze*;
Oščadnica: *začǫntak*, *poroǫndak*.

2. V prípone 3. os. pl. préz. v slovesách typu robia, varia, hasia

***ē > u** Turzovka (Hlinené, Turkov): *robu*, *varu*, *haśu*, *stoju*;
Korňa: *robju*, *varu*, *haśu*;
Kornica: *rob´ju*, *varu*, *stoju* (súčasný stav);

***ē > ǫm** Čierne, Skalité: *rob$^{\wedge j}$ǫm*, *gaśǫm*, *stojǫm*;
Oščadnica: *kričǫm*, *gas´ǫm*, *ginǫm*, *trop$^{\wedge j}$ǫm*.

Nárečové doklady z jednotlivých lokalít skupiny hornokysuckých pomedzných nárečí ukazujú na spoločnú jednotnú realizáciu vokálu **a** za ***ē** v dlhej pozícii. V 3. os. pl. préz. slovies typu varia, hasia, kúpia, kde by sa očakávala striednica a za *ę dochádza v duchu princípu analógie k morf. vyrovnávaniu tvarov slov pod vplyvom slovies typu píšu či nesú (aj vrátane časti Turzovka Turkov). Vokalický systém skupiny goral. nárečí sa odlišuje od ostatných hornokysuckých pomedzných nárečí **dekompozíciou** nosových samohlások na V + K (**y** resp. **u** + nosová zložka **m** al. **n**). Spomínanou dekompozíciou nosoviek sa upevnila fonologická platnosť zadnej realizácie vokálu **y**, v minulosti s kombinatórnym variantom **ę**, ktorého výskyt súčasný heuristický výskum potvr-

dil už len ako petrefakt. Fonologická platnosť uvedenej zúženej fonémy **ǫ** často ustupuje v prospech realizácie vokálu u. Fonéma **y** je samostanou fonémou vokalického systému, realizuje sa po tvrdých aj mäkkých spoluhláskach, a to vo väčšom rozsahu ako v slv. hornokysuckých nárečiach. V obci Čierne po tvrdých spoluhláskach s výrazne nižšou výslovnosťou. Na mieste, kde sa systémovo v súlade s nareč. normou realizuje vokál **y**, sme zaznamenali výskyt archaizmu pôv. zúženého vokálu **ę**, ktorý sa potvrdil iba v nárečovom prehovore niektorých informátorov z lokality Čierne a Skalité. V Oščadnici sa po palatalizovanom pernozubnom ý realizuje kombinatórny variant fonémy e – velárne ə. V sufixe slovies uvedeného typu (vyššie uvedený 2. bod) má vokál **u** veľmi pevné zastúpenie. Jeho výskyt v danej pozícii potvrdzujú nareč. doklady v Turzovke (Hlinené aj Turkov), Korňa, Kornica (rovnako aj Klokočov) s menšími obmenami pri konsonantoch b, p, r. Súčasná nareč. prax dokumentuje rozkolísanú prítomnosť palatalizácie (zmäkčenia) niektorých kons., ktoré stoja pred vokálom u v Korni či Kornici. V lokalitách s goral. hovoriacim obyvateľstvom sa ukazuje dekomponovaná zložka resp. **ǫ + m** za pôv. ***ę̄** v uvedenej skupine slovies.

***a**

1. V krátkej pozícii po labiálach

***a > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Skalité: *zarob^{j}ać*, *stav^{j}ać*; **(jotácia)**
Turzovka (Hlinené) aj doklady: *stavańe*, *Kraľovany*;
Oščadnica: *zarobiac´*, *staviac´*;

***a > ä** Turzovka (Hlinené) aj doklady: *stav^{ʎ}äć*, *zarob^{ʎ}äć/zarab^{ʎ}äć*. **(jotácia)**

2. V krátkej pozícii po palatálnych kons. v slovách typu jama, jablko, čas, košeľa, kaša, ovca, koža, G sg. muža, koša, srdca, poľa

***a > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *jama*, *košeľa*, *kaša*;
Čierne, Skalité: *dźura*, *kaša/kasa*, *Karoľa*, *skura*, *chlopa*, *śerca*, *poľa*;
Oščadnica: *dz´ura*, *s´arca*, *ofca*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *japko*, *ofca*, *chľeba*.

3. V krátkej pozícii po pôv. mäkkých velárnych kons.

***a > a** Turzovka, Korňa, Kornica (aj Klokočov): *ukazovać*, *kameń*, *gace*;
Čierne, Skalité: *ukazovać*, *kamǫń*, *gaće/gace*;
Oščadnica: *ukazovac´*, *gac´e*.

V krátkej pozícii za *a po palatálnych a pôv. mäkkých velárnych kons. ide o jednotnú realizáciu vokálu **a** v hornokysuckých pomedzných i goral. nárečiach. Rovnaká situácia je aj v Turzovke Turkov, z ktorej máme tieto nareč. doklady: *zarobic*, *postavic*, *ukazac*, *kameń*, *gace*. Heuristický výskum ukazuje aj na ojedinelú realizáciu **ä** v krátkej pozícii po labiálach v lokalite Turzovka časť Hlinené, a to v slovách *stav^{ʎ}äć*, *zarob^{ʎ}äć/zarab^{ʎ}äć*.

***ā**

1. V dlhej pozícii po labiálnych kons. (perné: p b m u̯ f w v m̯) staviam, Slovák

***ā > a** Turzovka (Hlinené, Turkov): *stavam*;
Turzovka (Hlinené), Kornica: *Slovak*;
Korňa: *Slovak* (najčastejšia realizácia už len ako výsledok interferencie);

***ā > o** Čierne, Oščadnica, Skalité: *stav´ʲom/stav´ʲom*, *Slovok*, *Poľok*.
(po perniciach jotácia)

2. V dlhej pozícii po iných ako labiálnych kons. (ž, š, č, c)

***ā > a** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Skalité, Oščadnica: *žaľ*, *opčanka*, *grajcar*;
Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *šʲator*; **(jotácia)** Oščadnica: (*smutak*), *opčanka*, *graʲcar*.

3. V dlhej pozícii po j

***ā > a** Turzovka (Hlinené, Turkov) Korňa, Kornica: *jarmo*;
Turzovka (Turkov): *vojak*, *ja*;

***ā > o** Čierne, Oščadnica, Skalité: *vojok*, *jo*;
Oščadnica: *jo*, *vojok*, *jarmo*.

4. V dlhej pozícii po pôv. mäkkých velárnych kons.

***ā > a** Turzovka (Hlinené): *ukazać*;

***ā > o** Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Skalité: *ukozać*;
Oščadnica: *ukozac´*.

5. V N sg. adj. fem. a v koreni slova

***ā > o** Čierne: *zvožaľi*, *predovaľi*, *chudobno*, *Poľocy*, *śm´ʲoľi śe*, *zvyvožaly*;
Skalité: *zvozaľi*, *zodne šoľe*, *Poľocy*.

Súčasné nárečové výskumy potvrdili takmer stopercentnú zhodu realizácie vokálu **a** v dlhej pozícii za *ā vo všetkých analyzovaných nárečiach. Výnimku tvorí sprievodná jotácia v Turzovke, Korni, Kornici (aj Klokočov) v lexéme *šʲator*; rovnako výskyt **o** v Korni, Kornici (aj Klokočove) v slovese ukázať. Náreč. prax potvrdzuje oveľa väčší rozsah výskytu lexémy *smutek* (žiaľ) oproti subst. *žaľ*. V skupine hornokysuckých pomedzných nárečí existuje vo vedomí informátorov stále živá staršia forma *Slovok*, ktorá je však systémová v lokalitách s goral. hovoriacim obyvateľstvom. V dlhej pozícii po j, po pôv. mäkkých velárnych kons. a v N sg. adj. fem. a v koreni slova sa v skupine goral. nárečí realizuje reflex **o** (polonizmus) za pôvod. *ā. Rovnako náreč. situácia v skupine hornokysuckých pomedzných nárečí ukazuje na jednotnú realizáciu polonizmu v dlhej pozícii po pôv. mäkkých velárnych kons.

***o, *ō**

1. V dlhej pozícii

***o > ǫ** Oščadnica: *vǫl*, *nǫš*, *kǫń*, *stǫl*, *skǫra*, *pǫst*;

***o > o, ǫ** Korňa: *ńemožem*, *moj/mǫj*, *noš*, *pǫst/post*, *stǫl*, *kǫń/koń*, *sǫľ*, *vǫs*, *stǫj/stoj*; **(ústup ǫ v prospech slovenských nárečí)**

***o > o** Turzovka, Korňa, Kornica, Čierne, Oščadnica, Skalité: *co*;
Turzovka (Hlinené): *vol*, *ńemožem*, *noš*, *koń*, *kora*, *kostka*, *osmy*;
Turzovka (Turkov): *vol*, *moj*, *pomos*, *stol*, *kora*, *osmi*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *post*;
Čierne: *ńimožem*;
Skalité: *ńimozem*;
Oščadnica: *ńimožam*;

***ō > u** Kornica (aj Klokočov), Čierne, Oščadnica, Skalité: *vul*, *muj*, *kuń*, *stul*;
Kornica (aj Klokočov): *pust*;
Turzovka (Hlinené): *pujdam*/*pujdəm*;
Korňa: *puďem*;
Čierne, Skalité: *pudem*;
Oščadnica: *pudam*.

3. V krátkej pozícii v slovách typu on, dom, boh, otvor, mohol, bratov, synov, židovka, necht (realizuje sa iná lexéma – *pazur*)

***o > ọ** Oščadnica: *gnọj*, *dọm*, *tchọr*, *boch*, *stoj*, *otvọr*, *stọfka*, *pọl*;
Čierne: *gnọj*, *dọm*, *plọtno* (prešmyknutie), *kọńec*;

***o > o** Korňa: *bratof*, *kostka*, *noš*;

***o > o** Turzovka (Hlinené, Turkov): *hnoj*, *boch*, *tchor*, *vos*, *dom*, *zvon*, *kostka*;

***o > u** Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Skalité: *gnuj*, *suľ*, *tchur*, *stuj*;
Kornica (aj Klokočov): *nuš*;
Čierne, Skalité: *nuš*/*nus* (*nozycek*), *usmy*;
Oščadnica: *ńebuj śe*;

***ō > ọ** Kornica (aj Klokočov): *bratọf*, *synọf* (-uf ako ruské) (súčasný stav);
Korňa: *židọfka*, *synọf*;
Čierne, Skalité: *bratọf*, *synọf*, *žydọfka*/*zydọfka*;

***ō > o** Turzovka (Hlinené i Turkov): *synof*, *bratof*.

V opytovacom zámene čo za pôv. *o nárečia jednotlivých lokalít potvrdili absolútnu zhodu v jeho zvukovej realizácii. V meste Turzovka sme zaznamenali pre obidve miestne časti jednotnú realizáciu **o** v dlhej i krátkej pozícii. Výnimku v tejto nárečovej lokalite predstavuje sloveso pôjdem. Realizácia vokálu **u** sa jednoznačne potvrdila v Kornici a v lokalitách s goral. hovoriacim obyvateľstvom v krátkej i dlhej pozícii. Nárečové doklady z Korne ukazujú na rozkolísanú realizáciu v uvedených pozíciách a to od prostrednej zadnej samohlásky **o** cez zúžený vokál **ọ** smerom k zadnej vysokej samohláske **u**. Predpokladáme, že pôvodne sa v nárečiach lokalít Čierne, Oščadnica, Skalité realizoval zúžený vokál **ọ**, ktorý vzhľadom na jazykovú nárečovú situáciu resp. pod vplyvom okolitých/susedných nárečiach tendoval k vokálu **u** (*suľ*, *tchur*, *pudam* (Oščadnica), *pudem* (Čierne, Skalité), neskôr k **o**, al. sa zachovali zvyšky pôv. výslovnosti ọ predovšetkým v lokalite Oščadnica (v dlhej i krátkej pozícii).

4. G pl. všetkých subst.

***ō > ọ** Kornica (aj Klokočov): *bratọf*, *synọf* (-uf ako ruské) (súčasný stav);
Korňa: *židọfka*, *synọf*;
Čierne, Skalité: *bratọf*, *synọf*, *žydọfka*/*zydọfka*;

Skalité: *treńerkǫf*, *vilǫf*, *chlopǫf*, *vymynckǫf*, *porveslǫf*, *śv´atlǫf*;
Čierne: *nazvǫf*, *ročkǫf*, *kamaratkǫf*, *vojokǫf*.

I keď autochtónni používatelia nárečia nedokážu niektoré vokály presne identifikovať, uvedomujú si ich jedinečnosť a odlišnosť v porovnaní s inými otvorenými samohláskami, povedomie ktorých majú z hovoreného či spis. útvaru slov. národ. jazyka.

***ǫ, ǭ > (...) o, ǫ + m/n**

1. I, G sg. subst., adj. femin. resp. pron. (analogické vyrovnávanie tvarov subst. podľa deklinačného typu ruka z pôv. a-kmeňa)

Čierne: *vdovǫm*, *za štrekǫm*, *z roľǫm*, *skaľickǫm tǫm cestǫm*;
Oščadnica: *tǫm strugǫm*, *za grapǫm* ale *pred Veľkom nocom*, *f Kvetnom*;
Skalité: *ucyteľkǫm*, *frajereckǫm*, *kazdǫm, calǫm*, *drugǫm*, *za štrekǫm*;

2. V koreni slova, resp. resp. o, ǫ + n, m (po asimilácii pred b).

Čierne: *zacǫntek, pamjǫntka*, *pǫnść*, *meśǫnc*, *poronti*, *vyrǫmbovać*;
Oščadnica: *prǫngac´*, *mǫmka*, *chomǫnt*, *kǫmpac´*, *trunc*, *okrǫngly*;
Skalité: *vǫnski*, *lǫnka*, *zolǫndek*, *sǫnśat*;

3. V 3. os. pl. préz., A sg. pron.

Čierne: *idǫm*, *sǫm*, *ńepoznajǫm, grajǫm*, *veznǫm*;
Oščadnica: *jǫm*, *schodzajǫm*, *hycǫm*, ale: *uńi bedom*, *taras som*;
Skalité: *ńimozǫm*, *nachodzǫm*, *urodzǫm śe*, ale: *idom poza*, *majom teras*;

V lokalitách s goral. hovoriacim obyvateľstvom sa zachovala i druhá pôv. nosovka v dlhej i krátkej pozícii v **dekomponovanej podobe** V + K (**o + m/n, ǫ + m/n**), z ktorej nazálna časť dekomponovanej nosovky sa obmieňa v zmysle asimilačného princípu príslušného miestneho nárečia.

***u, *ū**

***u, *ū > u** Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Skalité: *pľuca*, *muśim*, *ľudźe*;
Turzovka (Turkov): *pľuca*, *ludza*, *musim*, *ľutovac*;
Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *ńedźeľu*;

***u, *ū > e** Čierne, Skalité: *ńedźeľe*;
Oščadnica: *ńedz´eľe*.

V slovách typu pľúca, ľudia, musím, ľutovať si *u, *ū **zachovalo** svoju **pôv.** výslovnosť v sieti všet. vybraných bodov. Dištinkcia medzi uvedenými skupinami sa objavila v A sg. subst. nedeľa, kde v skupine goral. nárečí sa nerealizuje **u**, ale predná prostredná samohláska **e**.

1.2.3 Konsonantizmus

***rъ, *rь, *lъ, *lь; *ŕ**
1. Realizácia slabičného ṛ, ḷ
***rъ, *rь, *lъ, *lь; *ŕ > ṛ, ḷ**
Turzovka (Hlinené): *kṛmić*, *sṛna*, *kṛf*, *vľna*, *vľk*, *hḷboki*;
Turzovka (Turkov): *hṛdlo*, *sṛna*, *kṛv*, *žḷtko*, *sḷza*, *vḷk*;
Korňa: *kṛčma*, *kṛt*, *kṛf*, *sḷza*, *vľk*, *vľna*;
Kornica (Klokočov): *kṛčma*, *kṛk*, *sṛna*, *kṛvavy*;
Oščadnica: *tṛhac´*, *gṛbet*, *tṛčec´*;

2. Za slabičné ṛ, ḷ sa realizuje skupina r, l + samohláska, alebo samohláska + r, l
a) po resp. pred velarizovaným ḷ (po nelabiálnej spoluhl.), sprievodný vokál nasleduje po likvide resp. pred ňou:
***lъ, *lь > lu** Turzovka (Hlinené, Turkov), Korňa, Kornica (aj Klokočov), Čierne, Skalité: *dluch*, *slunko*, *slup*;
Turzovka (Trk): *blucha*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *dlubać/dlubac´*, *slup*, *tlusti*;
Skalité: *dlubać*, *tlusti*;
Čierne: *dlugi* (adj. i subst.), *slunko*;

b) po labiálach sa realizuje iba v lokalitách s goral. hovoriacim obyvateľstvom:
***lъ, *lь > yl, el** Skalité: *vyľk*, *velna*, *pelny*;
***lъ, *lь > il** Kornica: *viľk*;

c) pri striednici za ṛ sprievodný vokál býva temer vždy pred r:
***rъ, *rь > re** Turzovka, Korňa, Kornica, Čierne, Oščadnica, Skalité: *kref*;
***rъ, *rь > er** Kornica: *žerć*,
***rъ, *rь > yr, er, or, ar, ři, re**
Skalité: *verch*, *gorcek*, *sarńa*, avšak máme prípady: *gřibet*, *kret*;
Čierne: *pyrvy*, *vytyrgane*;
Oščadnica: *v´^{Á}irch*, *gors´c´*.

3. Zmena ***ŕ > ar**
Skalité: *kark*, *marzlo*, *garńec*, *marznuć*, *tarlo*, *karcma*;
Čierne: *karčma*, *garnuć*;
Oščadnica: *žarď*, *sarna*, *varkoc´*, *garnuc´*.

Pre analyzované nárečie vo všet. obciach je jednotne charakteristický častý výskyt slabičných konsonantov ṛ a ḷ: *f kṛpcach*, *pokṛčoňi vojocy*, *dṛžaly*, *pṛvňi rok*. Za staré skupiny *rъ, *rь, *lъ, *lь sa najčastejšie realizuje skupina **r, l + samohláska**, alebo **samohláska + r, l**. Sprievodný vokál je temer vždy pred konsonantom r v Skalitom: *verch*, *gorcek*, avšak máme prípad v Korni, Čiernom, Oščadnici, Skalitom, v ktorom sa realizuje r + e: *kref* a v Skalitom: *gřibet*, *kret*.

V skupine hornokysuckých pomedzných nárečí je sprievodný vokál najčastejšie pri konsonante l, pri spoluhláske r sme ho zachytili iba v lexéme – krv, žrď/*kref*, *žerć*. Po

labiálach sme zaznamenali iba v Kornici fonetický variant *vil'k* Turzovka (Hlinené), v Korni sú to fonetické tvary *vl´k*, *vl´na* a v Turzovka Turkov *vlna*, *vlk*.

Realizáciu neslabičného r a l sme zaznamenali v oveľa väčšom rozsahu v skupine goral. kysuckých nárečí, ako v lokalitách Turzovka, Korňa, Kornica. Za pôvod. ***ŕ** sa v lokalitách Čierne, Oščadnica a Skalité v pozícii pred predojazyčnými s, z, t, d, n, r, l realizuje bifonematické **ar**.

***r > ř** Skalité: *přišć*, *zgřebny*, *střecha*.

Za *r sa realizuje pred pôvod. ь, i, e, ě, ę konsonant **r** v lokalitách Turzovka, Čierne, Oščadnica. V obci Korňa a Kornica výskum ukazuje aj na prítomnosť **jeho palatalizácie**. Oslabená realizácia (pozícia) r je v Skalitom, kde goral. hovoriace obyvateľstvo vykazuje striednicu **ř** za *r (pozri nasledujúci bod).

ř

***r > ř**

1. V koreni slova

   Skalité: *pořes*, *dřevo*, *odřyte*, *třeba*, *gvařić*, *přec*, *vařić*, *dobře*, *při*, *před/t*;

   Čierne: *dřevo*, *umřyć*, *třicet*, *přišć*, *třeba*, *kuřocy*, *třeći*, *uzavřić*, *zaopatřić*, *zastřeľić*, *střecha*, *pozřić*, *dobře*, *patřić*, *gvařić*, *vygořol*, *střyľać*, *zemřyć*, *gvařić*, *řip/b*.

2. V predpone slova

   Skalité: *přidum*, *přezyć, přisla*, *přikľapnuć*, *přibić*, *převnynk*;

   Čierne: *předume*, *přivitańe*, *přigarnuć*, *představić*, *přikopa*, *přeľinać*.

Ako relikt staropoľskej zmeny r´ > ř z 13. stor. má fonéma **ř** svoje stabilné miesto v skalitskom variante kons. systému (porov. Dudášová, 1993, s. 88). Už koncom 40. rokov 20. stor. A. Kellner (1946 – 48) uvádza výskyt ř nielen v obci Sk, ale aj v lokalite Č, čo napokon potvrdil aj súčasný nárečový výskum. V lokalite Čierne naše výskumy ukazujú na presah fonémy ř v často používaných lexémach v prehovore niektorých obyvateľov, ktorí žijú v osadách U Jašurkov, U Gelačákov, U Špili, U Benčíkov, V Pľačisku, Šošnivie (začlenená do Poľska v 30. rokoch 20. stor – poznámka AR), U Klužákov. Títo obyvatelia sú narodení i žijúci v tejto obci, sú aktívnymi používateľmi miestneho nárečia poplatného nárečovej norme miestneho dialektu. Okrem toho ich nárečový prejav potvrdil nielen výskyt ř, ale i mazurenie a občasnú realizáciu malopoľskej črty (koncové) -k (doložená už len v lokalite Skalité u najstarších obyvateľov predov. pri časovaní slovesa byť; v Čiernom, výnimočne aj v lokalite Oščadnica). Presah výskytu frikatívneho ř sa tiahne takmer celou čierňanskou dolinou v uvedených osadách paralelne s osadami, v ktorých sa ř neobjavuje. To znamená, že konsonant ř sa nerealizuje iba na konci dediny Čierne (čo by sme mohli očakávať), kde územie (kataster) uvedenej obce hraničí s územím lokality Skalité.

l, ľ pred pôvod. ь, i, e, ě, ę; na konci slov; na hranici morfém; 3. os. pl. fem. a neut. verb. min. času

1. v slovách typu ľudia, leto, veľký, teľná, posteľ, blato, celkom, kostol, kúpil, pol.

ľ > ľ Turzovka (Hlinené), Korňa: *vľk*, *vľna*, *ľeto*, *veľki*, *pośćeľ*;
Turzovka (Hlinené), Kornica (aj Klokočov): *ľudźe*;
Korňa: *ľudźe/ľuďa*;
Turzovka (Hlinené), Korňa: *ćeľna*;
Kornica (aj Klokočov): *čęľnə* (teľná);
Čierne, Oščadnica, Skalité: *pacholcy*, *pľeco*, *koľano*, *ľato*, *Poľocy*;
Čierne, Skalité: *veľna*, *ľepše*;
Oščadnica: *s´iľny*, *veseľša*, *z´eľina*, *vyncyľ*, *korheľ*, *šporhaľ*;
Skalité: *faľka*, *bľisko*, *koľyba*, *ńedźeľa*, *kosuľa*, *ucyteľka*.

l > l Turzovka (Hlinené), Korňa: *pol*;
Turzovka (Turkov): *blato*, *celna*, *poscel*, *kupil*;
Kornica (aj Klokočov): *blato*;
Oščadnica: *kos´c´ol*, *kupil*, *pomugol*, *uľubel*, *šel*.

2. 3. os. pl. fem. a neut. verb. min. času:

ľ > ľ + i Skalité: *predovaľi*, *gazdovaľi*, *obľęvaľi*;

ľ > l + y Čierne, Oščadnica: *uny išly*, *prišly*, *doľećaly*.

3. ľ v cudzích a zdomácnených výrazoch aj bez spojenia s i, e resp. na konci slov a hranici morfém:

l > ľ Čierne, Oščadnica, Skalité: *Karoľ*;
Čierne, Skalité: *apriľ*, *marmeľada*, *eľetrika*, *teľevizor*, *normaľńe*, *momentaľńe*, *prestreľka*, *kiľometer*, *kuľturny*;
Oščadnica: *ampľiʲon*, *handľovac´*, *špekuľant*, *fiľanc´i*, *kuľac´ s´e*.

Realizáciu **l** a **ľ** – foneticky výrazný a funkčne využitý fonetický protiklad sme zachytili v nárečí každej lokality. V skupine lokalít s goralským nárečovým obyvateľstvom sa realizuje aj pred zadnou realizáciou vokálu y. Rovnako častá realizácia **ľ** je na hranici morfém a na konci slov. Jazyková situácia nasvedčuje širšiemu rozsahu výskytu **ľ bez spojenia s i, e** v lokalitách s goral. hovoriacim obyvateľstvom v **cudzích**, **zdomácnených**, **kultúrnych** nadnárečových výrazoch. Opozícia **l – ľ** je **oslabená** v lokalite Čierne a Oščadnica v 3. os. pl. verb. min. času fem. a neutr. typu *uny išly*, *prišly*, *doľećaly*.

m, n, ň

1. Kons. m, n:

m, n > m, n Turzovka (Hlinené): *ńedǫm*, *mamka*, *zamknuć*, *cygon*, *buben*, *pan*, *ľen*;
Korňa: *śedźęm*, *zamknuć*, *bubęn/bub´en/buben*;
Kornica (aj Klokočov): *mamka*, *śedzęm*, *bubən*, *cęgun/cygun*;
Turzovka (Turkov): *kone*, *ohen*, *konski*, *nedam*, *seďem*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *mamka*;
Čierne, Skalité: *zamknuć*;
Oščadnica: *ľęm*, *zamknęc´*.

2. ***nj > ń pred ь, i, e, ě, ę** (alternácie; prípona -ńe v substantívach utvorených od slovies typu sadiť → sadenie)

Turzovka (Hlinené) *oheń*, *aspǫń*;
Korňa: *końe*, *oheń*;
Kornica (aj Klokočov): *kǫńe*, *ohęń*;
Oščadnica: *dz´ęń*, *ńic*, *ńimožem*, *sadzęńe*, *ńechac´*, *hańbic´ s´e*, *kupc´ęńe*;
Skalité: *dźyń*, *zańeść*, *ńimug/k*, *jedzęńe*, *obľecęńe*;
Čierne, Oščadnica, Skalité: *kuń*, *ješęń*, *kńez/s*, *ukońs´ic´*, *gańba* (v Č aj individuálny jav *styt*).

3. **n, ń + ь > ń pred konsonantom s a c** (rozkolísaná realizácia)

Korňa: *lǫński/kuński*, *vloński*;
Kornica: *kuński*;
Čierne, Skalité: *śviński*, *luński*, *kuńca* ale aj *panski*;
Oščadnica: *koński*, *s´vińka*;
Oščadnica: *cęgǫn*, *pan farar*, *końe*.

Nárečové doklady potvrdili dvojicu **n – ń** patriacu do radu korelačných dvojíc l – ľ, s – ś, z – ź. V lokalite Turzovka Turkov za pôv. ń je n na morf. hranici a hranici slov, ako aj pred samohláskou e. Súčasná nárečová prax potvrdila zhodu s výsledkami výskumov A. Kellnera (1946 – 48) platnú pre zmenu *nj > ń pred ь, i, e, ě, ę. Na morf. hranici sa realizuje vo všet. nárečiach zmena n, ń + ь > ń pred kons. s a c či v subst. hanba/*gańba* (skupina goral. nárečí).

***te, *de > ťe, ďe > će, dźe; c´e, dz´e pre Oš**

Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *idźeće*, *pośćeľ*;
Turzovka (Hlinené): *ćeľna*;
Korňa: *ćeľacko*, *dźešać*;
Turzovka (Hlinené), Korňa: *ućekać*, *ćeply*;
Korňa, Kornica (aj Klokočov): *ćetka*;
Čierne, Skalité: *ńedźeľa*, *pyndźalek*, *dźedźina*, *rozdźeľić*, *dźadek*, *dźešika*, *ućekać*;
Oščadnica: *dz´ećі*, *dz´es´ik*, *dz´e*;
Turzovka (Turkov): *dzesac*, *cepli*, *ucekac*, *učitel*.

V skupine hornokysuckých pomedzných a goral. nárečí sa psl. *te *de asibilovalo na **će**, **dźe**, v Oščadnici na **c´e**, **dz´e**. Diferencovanosť kysuckej nárečí. oblasti potvrdzujú doklady z Turzovky Turkov, kde dochádza k asibilácii na **ce**, **dze**.

***tь, *dь > t´, d´ > ć, dź; c´, dz´ pre Oš**

Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *svadźba*, *smrć*, *dźešać*, *źać*, *pamjać*, *pjać*;
Turzovka (Hlinené), Korňa: *modľić śe*;
Turzovka (Hlinené), Korňa: *lokeć*, *hodźina*;
Kornica (aj Klokočov): *dźešać*, *modľidba*, *praśacko*;

Čierne: *ućekać*, *vrućić*, *tancovać*, *zabrać*;
Skalité: *pogańać*, *pisać*, *vośić*, *puśćić*;
Oščadnica: *predac´*, *zaplac´ic´*, *voz´ic´*;
Turzovka (Turkov): *smrc*, *cma*, *dvadzba*, *modľidba*, *žrtka*, *fšetko*.

Psl. mäkký jer spôsobil zmäkčenie predchádzajúcej spoluhlásky t a d, ktorá neskôr podľahla procesu zmeny asibilácie na začiatku a na konci slova, ako aj na hranici slabík. Nárečová situácia sa zisťovala v slovách typu lakeť, desať, päť, pamäť, smrť, žrď, zať, dať, keď, buď, choď, tma, dvere, svadba, modlitba, štvrtka, smrtka, žrdka, pamiatka, prasiatko, všetko.

***ť > c > ć resp. c´ a dź resp. dz´ pred *e, *b, *i, *ě, *ę**

Turzovka (Hlinené): *ćeče* (tečie), *hušćava*, *ćaški*, *ćicho*, *idźeće*;
Korňa: *rozum´eć*, *chceć*, *dozr´eć*, *ľežeć*, *kričeć*, *kupovać*;
Kornica: *kraść*, *rozum´eć*, *chceć*, *čerńić*, *dozr´eć*, *ľežeć*, *kričić*, *kup´ovać*;
Skalité: *ćece*, *ćynski*, *dozřyć*, *ľezeć*, *křiceć*;
Čierne, Skalité: *ćicho*, *idźeće*, *rozumęć*, *chćeć*;
Čierne: ćeće, *ćynški*, *dozryć*, *ľežeć*, *kričeć*, *kupovać*, *kraść*;
Oščadnica: *c´ec´e*, *kras´c´*, *rozumęc´*, *chc´ec´*, *ľežec´*, *kričec´*, *kupovac´*;
Turzovka (Turkov): *cicho*, *na svece*, *idzece*.

V slovách typu tečie, ťažký, desať, ticho, na svete, idete, mlátiť, padnúť, napnúť, kradnúť, rozumieť, húšťava sa realizuje zhodná zmena ***ť > c > ć** (v Oščadnici na **c´**) vo všet. hornokysuckých pomedzných a goral. nárečí. V Turzovke Turkov sa zachovala zmena ***ť > c.**

ś, ź, ć, dź, š, ž, č, dž resp. v Oščadnici **s´**, **z´**, **c´**, **dz´** resp. **s, z, c, dz** v Turzovke Turkov

1. Turzovka (Hl): *śedmy*, *śeno*, *źima*, *nośić*, *źaje śe mi*, *śirota*;
Korňa: *hńeśka*, *v źime*, *na kośe*, *śklo*, *žeľeźo*, *suśeda* (ale *zly*, *veseľi*);
Kornica: *skuśeny*, *źima*, *pľeść*, *jakiśi*, *huśľe*;
Skalité: *radoś*, *śano*, *źľe*, *śoć*, *źumńoki*, *jeś caly umarźńony*;
Čierne: *myśľim*, *trinoś*, *prośacko*, *źym*, *źymńoki*, *pyńaźe*, *oźabalo nas*;
Oščadnica: *ośika*, *pros´im*, *pas´*, *s´ilny*, *źeľina*, *galynz´*;
Turzovka (Turkov): *sestra*, *seno*, *zima*, *dzesac*, *sľifka*, *jasle*, *myšlenka*.

Hojnosť nárečí. dokladov ukazuje na existenciu mäkkostnej korelácie kons. **s, z** oproti **ś, ź** resp. **s´**, **z´** (Oščadnica). Palatálne kons. sa realizujú v slovách sestra, seno, zima, desať; na konci slova: zas, kňaz, hus; pred palatálnymi spoluhláskami: sneh, sviečka, svet, svokor, smotana, smrť, slivka, vezmem, jasle, husle; v skupine str-, šľ-: streda, myšlienka; či v slovách zvon, zver. Palatálne kons. ś, ź, ć, dź sa v nárečiach všetkých analyzovaných lokalít (vynímajúc Oš) zvukovo približujú kons. š, ž, č, dž. Zjavná mäkšia výslovnosť mäkkých kons. je iba v Oščadnici zvuková realizácia palatalizovaných spoluhlások s´, z´, c´, dz´.

š, ž, č, ǯ > s, z, c, ʒ (mazurenie)

Skalité: *syski*, *skola*, *zyvot*, *kazdego*, *gorcek*, *zacuntek*, *spyrka, Casnoxa*;

Čierne: *esce*, *us*, *uciteľ*, *uciteľka, zacuntek, naucum*, *cakala*, *syľi*, *clovek*.

Mazurenie – zmenu tupých sykaviek na ostré **š, ž, č, ǯ > s, z, c, ʒ** sa potvrdilo ako systémový jav v lokalite **Skalité** (Małecki, 1938, s. 74 – 76 a 2004, s. 76; Nitsch, 1916, s. 11.). Jednako sa uvedená zmena objavuje v nárečovom prejave aj v obci **Čierne** u informátorov, u ktorých je prítomná aj realizácia fonémy ř. Takýto výsledok súčasného stavu nárečia mohlo spôsobiť miešanie mazurujúceho obyvateľstva s nemazurujúcim (Porov. Małecki, 1938, s. 74 – 76, Nitsch, 1916, s. 11.). Za jednu z možných príčin existencie nesystémovej prítomnosti mazurenia al. spoluhlásky ř aj v Čiernom vysvetľuje i skutočnosť, že v minulosti jednotlivé obce mali charakter kopaničiarskych usadlostí, často od seba veľmi vzdialených. Niektorí obyvatelia boli spoločensky napojení na inú obec (návšteva bližšie situovaného kostola či školy, mešťanky v susednej obci), mali viac kontaktov s obyvateľmi susedných obcí. Dokonca neraz zotrvávali v tomto prostredí, a teda boli v obmedzenom kontakte s ľuďmi vlastnej obce, čo spôsobilo vzájomné miešanie a zmiešanie nárečových jednotlivostí.

k, g, ch, h

Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica (aj Klokočov): *kṛk*, *mucha*;
Turzovka (Hlinené), Korňa: *gdo*, *schovać*;
Turzovka (Hlinené): *kery*, *schody*, *pacholęk/pacholek*, *ńechać*, *ńech*;
Korňa: *schudy*, *ku ocovi*, *ku kośćelu*;
Kornica: *schọdy/schudy*, *lọkeć*, *pazur*, *ku mńe*;
Turzovka (Turkov): *kto*, *keri*, *ku mne*, *schoďi*, *nechac*, *mucha*;
Skalité: *zogluvek*, *gnuj*, *nogavice, grabić*, *do Skaľitego*, *vlakveducego*;
Čierne: *godnego*, *pomugľi*, *noga*, *gynśygo*, *graći*, *bogaty*, *z grobu*, *gľina*;
Oščadnica: *gojny*, *vygnac´*, *dobrego kuńa*, *za keľeg go z´ot*, *dlugi*.

K neutralizácii znelosti dochádza vo všetkých analyzovaných nárečiach iba v opytovacom zámene kto, t. j. k > g: *gdo*. Vďaka asimilácii **k/g** v jednotlivých nárečiach (Čierne, Oščadnica, Skalité: *pomuk/pomug*, *batuk trovy/batug*, *plug/pluk*, *kończek/g*, *prug/k*) a postupnému udomácňovaniu sa cudzích slov (napr. Korňa, Kornica, Turzovka (Hlinené): *gacy*, *gace*, *cygańić*, *gaľanka*) sa upevnila pozícia spoluhlásky **g** v kons. systéme v sieti všet. vybraných bodov. Kons. g sa nerealizuje v slovách napr.: dlhy, dlhý, hriešny, hviezda, hruška, hasiť, hniezdo, hnoj v hornokysuckých pomedzných nárečiach. Psl. spoluhláska ***g** nepodľahla zmene *g > γ > h s výnimkou zmeny *g > x v nárečiach lokalít s goral. nárečiv. živlom. Hláska **ch** má **oslabenú pozíciu**.

ṕ, ḃ, ḿ, v́, ḱ, ǵ (pred pôvod. ь, i, e, ě, ę a ich dnešnými striednicami)

Turzovka (Hlinené), Korňa, Kornica: *zaroḃ́ać*, *ḿ^i^aso*, *hov́^i^ado*, *ṕ^i^aść*;
Č: *ńev́^i^asta*, *prišľiḃ́^i^aľi*, *ṕ^i^urko*, *z źy ḿ^i^um*, *ńeš ḿ^i^eľi*, *poza ḿ^i^atać*;
Oš: *ov́^i^os*, *stav́^i^ol*, *drev́^i^any*, *ľuḃ́^i^alo*, *roḃ́^i^ọna*; *ḿ^i^eľi*, *ḿ^i^ọd/t*;
Sk: *stav́^i^ać*, *v́^i^eřić*, *ṕ^i^eřiny*, *kiṕ^i^alo*, *ḿ^i^odem*, *poza ḿ^i^atos*, *taḱ^i^e* (také).

Súčasné výskumy potvrdzujú pravidelný výskyt mäkkých perníc k príslušným tvrdým za pôv. slabiku pę, bę, mę, vę v Turzovke (Hlinené), Korňa, Kornica, Čierne, Oščadnica, Skalité. Nemožno však opomenúť, že v tých istých lokalitách, v ktorých sa realizuje zmäkčenie, dochádza v niektorých identických slovách aj k strate mäkkosti – depalatalizácii, čoho výsledkom je napokon rozkolísaná realizácia palatalizovaných kons. V súčasnosti sa pri realizácii mäkkých perníc najčastejšie javí sprievodný jav – jotácia (naše výskumy nezachytili palatalizáciu perníc bez jotácie) a následná realizácia vokálu e, a, o, u. V slovách s poľ. typom dispalatalizácie prevažuje väčšinou p´ʲa, p´ʲo (Kellner uvádza príklady aj z Oščadnice).

Namiesto záveru

V súčasnosti nielen najstaršia generácia aktívnych používateľov nárečia na horných Kysuciach slovenský spisovný jazyk nepovažuje za spôsob bežnej dennej komunikácie. Títo obyvatelia hovoria nárečím a slovenčinu používajú len pri oficiálnom styku, v styku s neznámymi ľuďmi, prípadne s obyvateľmi obce, o ktorých vedia či predpokladajú, že dialekt nepoužívajú.

Heuristický výskum a následný rozbor nárečových textov potvrdil vzájomné presahy špecifických diferenčných nárečových čŕt v analyzovaných lokalitách. V súčasnosti pomerne vysoký stupeň stability vokalického i konsonantického systému sprevádza aj silná tendencia ústupu jednotlivých špecifických diferenčných čŕt na foneticko-fonologickej, implicitne morfologickej rovine v prospech existenčných variet (foriem) nielen slovenského národného jazyka.

Príspevok predstavuje iba malú časť zo získaného súčasného nárečového materiálu, ktorý dopĺňa a prehlbuje doterajšie poznatky nárečovo značne diferencovanej oblasti na horných Kysuciach. Komentuje a aktualizuje dialektologický výskum, ktorý s doplnením archívnych záznamov a ich vzájomným porovnaním a porovnávaním poskytuje dostatočne bohatú, informačne nasýtenú bázu pre monografické spracovanie problematiky hornokysuckých prechodných a kysuckých goralských nárečí na fonologickej a morfologickej rovine.

Zoznam skratiek

N – nominatív
G – genitív
D – datív, 3. pád
A – akuzatív, 4. pád
L – lokál, 6. pád
I – inštrumentál, 7. pád
adj. – adjektíva
adv. – adverbiá
fem. – feminá
goral. – goralský; goralsky
kons. – konsonant, konsonantický
mask. – maskulína
min. č. – minulý čas
neutr. – neutrum
pl. – plurál
poľ. – poľský
porov. – porovnaj
pôv. – pôvodný
préz. – prézent
pron. – prononymum
psl. – praslovanský
reprez. – reprezentant, reprezentatívny
sg. – singulár
slv. – slovenský
sln. – slovanský
subst. – substantívum

morf. – morfologický
napr. – napríklad
nárečí. – nárečový
syst. – systém
verb. – verbá
všet. – všetko, všetky, všetkých

Literatúra:

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia*. Bratislava : VEDA, 1993.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : SPN, 1988. 344 s.

PAULINY, Eugen: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : SAV, 1963.

PAULINY, Eugen – ŠTOLC, Jozef: *Dotazník pre výskum slov. nárečí. (Atlas slovenského jazyka).* Bratislava : SAVU, 1947.

ŠTOLC, Jozef a kol.: *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre – materiály*. Bratislava : VEDA, 1968.

ŠTOLC, Jozef: *Slovenská dialektológia.* Bratislava : VEDA, 1994. 179 s.

Niekoľko poznámok o viazanej výslovnosti v slovenčine

Ľubomír Rendár

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

Viazaná výslovnosť, ako vyslovovanie slabík alebo taktov dovedna, v jednom súvislom zvukovom celku bez pauzy, je v slovenčine už dávnejšie známy termín (napr. Bartek, 1944, s. 171, 182), ktorý sa v lingvistike používa najmä v súvislosti so znelostnou asimiláciou, fonologickou neutralizáciou znelosti alebo s hlasovými začiatkami. Cieľom príspevku je objasniť a doplniť vybrané otázky dotýkajúce sa viazanej výslovnosti, napríklad príčiny nerealizovania viazanej výslovnosti. Hoci príspevok má teoretický, explanačný charakter, vychádzame z relevantného materiálu niekoľkých hodín zvukových nahrávok moderátorov a hlásateľov celoslovenských televíznych a rozhlasových staníc.

1. Viazaná výslovnosť

Mnoho slovenských lingvistov hodnotí *viazanú výslovnosť*[1] ako základný, charakteristický znak zvukovej stránky slovenčiny (Uhlár, 1967, s. 146; Kráľ, 1974, s. 249, Findra, 2005, s. 17). Tento jav sa zaraďuje do tzv. *sandhi* – definuje sa ako spoločný termín pre veľkú skupinu rozličných fonologických procesov, ktoré sa vyskytujú na hranici morfém alebo slov. Patrí sem napr. splývanie hlások cez hranice slov a hláskové zmeny spôsobené hláskovým okolím alebo gramatickou funkciou blízkych slov. Tento jav sa dotýka len hovoreného jazyka, zväčša rýchlej reči (porov. Erhart – Kořínek, 2000, s. 120). Slovenská znelostná asimilácia je vlastne aj jav sandhi (Kráľ – Sabol, 1989, s. 153). Do vnútorného sandhi patrí napríklad znelostná asimilácia na hranici koreňa a prípony alebo predpony a koreňa slova, vonkajšie sandhi sa prejavuje v slovenčine najmä spájaním dvoch slov. T. Duběda (2005, s. 97) vyčleňuje 4 typy sandhi: *preslabikovanie* (*viazanie*), *epentézu*, *elíziu* a *zmeny segmentov*.

V slovenčine sa ukazuje ako typické preslabikovanie – rovnako ako vo francúzštine alebo taliančine, no vyhýba sa mu nemčina, perzština atď. (V slovenskej lingvistike sa nepoužíva termín *preslabikovanie*, ale *viazaná výslovnosť*.) Viazaná výslovnosť zasahuje dve a viac slov vo väčšine jazykov, ale ak sa v iniciálnej pozícii slova alebo slabiky vyskytne vokál, viazaná výslovnosť sa v mnohých jazykoch prerušuje tvrdým hlasovým začiatkom alebo rázom. V štandardnej češtine sa viazaná výslovnosť vo viacerých pozíciách pokladá za ortoepickú chybu, pretože sa v iniciálnej pozícii pred vokálom (aj za prefixom) štandardne vyskytuje ráz: *prodal ʔauto* alebo *vi ʔužít*, podobne v nemčine: v spojení *den ʔAnfang machen* (*začať*), po predpone *beʔarbeiten* (vypracovať), ale aj vnútri slova na začiatku slabiky: *Theʔater* (divadlo), *Beʔate* (Beáta) a v ďalších jazykoch (porov. Rendár, 2009, s. 39 – 45). Oproti tomu sa vo francúzštine vyslo-

[1] Termíny *splývavá výslovnosť* a *viazaná výslovnosť* sa požívajú synonymne.

vuje spojenie *faux ami* (falošný priateľ) ako [fozami] – bez tvrdého hlasového začiatku alebo rázu, rovnako ak sú jednotlivé slová izolované: vyslovujú sa [fo] a [ami].

Pri viazanej výslovnosti však treba brať do úvahy aj ďalší typ sandhi, a to zmenu segmentov. Tá môže v slovenčine nastať pri zmene hlások na rozhraní slov alebo morfém, kde sa znelá spoluhláska asimiluje na neznelú a naopak. Je to klasický typ asimilácie znelosti.

2. Defekty viazanej výslovnosti

Viazanú výslovnosť môže hovoriaci prerušiť z fyziologického hľadiska viacerými spôsobmi – odôvodnene sa prerušuje *fyziologickou pauzou* – teda v takom úseku rečového prúdu, v ktorom sa to v akejkoľvek komunikačnej situácii očakáva. Iné spôsoby narušenia viazanej výslovnosti sú z normatívneho hľadiska nenáležité – okrem komunikátov realizovaných v hovorovom štýle. Patria medzi ne tvrdý hlasový začiatok, ráz, písmenková výslovnosť (hovoriaci sa usiluje zachovať grafickú formu vo výslovnosti) alebo redundantná pauza.

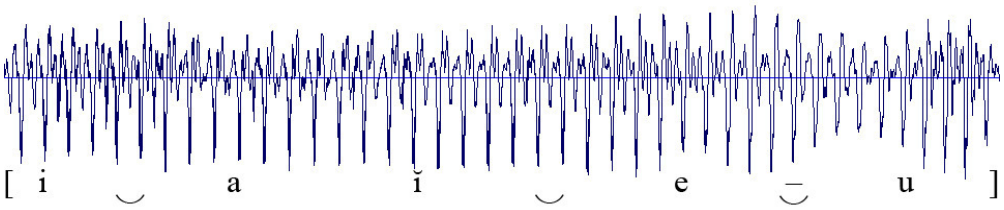

Obr. č. 1: Ukážka viazanej výslovnosti v slovenčine. Výrez [i͡ aĭ͡ e-u] z hláskového radu [upozorňiľi͡ aĭ͡ e-uroposlancoŭ].

2.1. Tvrdý hlasový začiatok

Tvrdý hlasový začiatok je *prudké otvorenie hlasiviek* pri fonácii vokálov na začiatku slova, menej často na začiatku základu slova po prefixe alebo v kompozitách na ich hranici.

Z fyziologického hľadiska sa prejavuje len ako prudké otvorenie hlasiviek pri fonácii vokálu, ktorý je v iniciálnej pozícii slova. Tým, že prudké otvorenie hlasiviek vzniká ako súčasť fonácie vokálu, nie je tu priestor na vytvorenie šumu, ktorý je typický pre ráz ako samostatný segment.

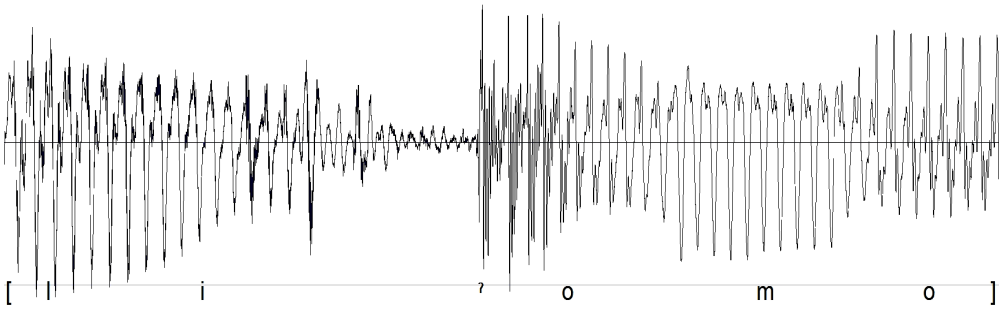

Obr. č. 2: Obrázok znázorňuje jeden z typov tvrdého hlasového začiatku s vysokou intenzitou iniciálnych glotálnych kmitov vokálu v hláskovom rade [hovoriľi ʔo‿moci]. Expedient vyslovil predložku *o* s nasledujúcim slovom viazanou výslovnosťou.

2.2. Ráz

Ráz v slovenčine možno definovať ako *samostatný segment*, ktorý môže v daktorých jazykoch fungovať ako samostatná hláska alebo ako náhrada za iný konsonant – v tomto prípade sa prejavuje ako neznelá hlasivková explozíva s výbuchovým šumom (obr. č. 3). V slovenčine sa vyskytuje ojedinele, a to na hranici slov – buď na konci slova po samohláske (napr. v záporovej častici *ňeʔ,* v citoslovciach *noʔ*, *nonoʔ*), alebo pred slovom, ktoré sa začína na samohlásku. V daktorých jazykoch sa ráz využíva napr. ako náhrada za daktoré hlásky, napr. v angličtine za explozívy (plozívy) *p, t, k.* ...výslovnosť bez rázu, teda splývavá výslovnosť, je v našom jazyku záväzná, lebo vyplýva zo zákonitostí o asimilácii spoluhlások (Pauliny, Ružička, Štolc, 1968, s. 74 – 76).

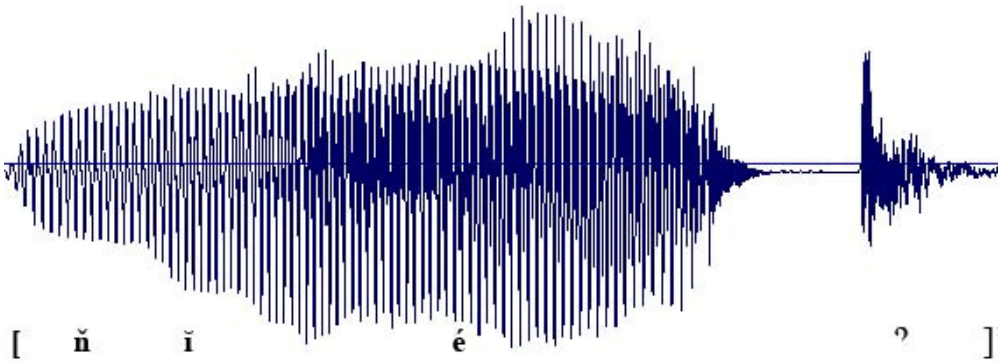

Obr. č. 3: Ráz ako samostatná explozíva v emfatickej realizácii záporu [ňĭééé^{ʔ}].

D. Slančová v *Základoch praktickej rétoriky* (2001, s. 134) pokladá prítomnosť splývavej výslovnosti v reči za najzávažnejší dôvod, prečo nemožno v slovenčine akceptovať tvrdý hlasový začiatok a ráz. Uvádza, že samohlásky na začiatku prejavu alebo po pauze vyslovujeme s jemným hlasovým nasadením, bez neznelej hlasivkovej explozívy, rázu.

2.3. Hyperkorektná, písmenková výslovnosť

Hyperkorektná, donedávna v odbornej literatúre častejšie nazývaná písmenková výslovnosť, sa vo všeobecnosti definuje ako vyslovovanie zhodné s písanou formou. V minulosti sa často objavovala najmä v predponových slovách *sjazd, sväz, sborník, sošit, sobrať* atď. Uvedené slová sa po pravopisnej kodifikácii (1953 až 1968) začali písať *zjazd, zväz, zborník, zošit, zobrať* atď., ich realizácia v bežnej reči sa v súčasnosti ustálila v zhode s pravopisnou formou, výnimkou je stále slovo *zmena*, ktoré sa ešte pomerne často realizuje bez znelostnej asimilácie [smena] – písaná forma *zmena* namiesto *smena* sa kodifikovala r. 1991, výslovnostná podoba [zmena] sa kodifikovala v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (1984). Ako defekt viazanej výslovnosti sa hyperkorektná výslovnosť v súčasnej jazykovej praxi objavuje najmä ako neasimilovaná výslovnosť na hraniciach slov, slovných základov v kompozitách alebo na hranici prefixu a základu slova, prípadne na hranici základu slova a sufixu: [vĭa**c**‿meňeĭ, **k**u‿kabátu, **k**‿vĭere, zapí**š**me‿si, **s**me‿raďi, pracov/ŭná‿**s**mena, veľká‿ha**n**ba]. Hyperkorektná výslovnosť sa môže vyskytovať aj v spojení s redundantnou pauzou. Za bezpríznakovú, spisovnú výslovnosť sa pokladá splývavá výslovnosť s realizáciou znelostnej asimilácie, napr. [vĭa**ʒ**‿meňeĭ, **g**u‿kabátu, **g**‿vĭere, zapí**ž**me‿si, **z**me‿raďi, pracov/ŭná‿**z**mena, veľká‿ha**m**ba].

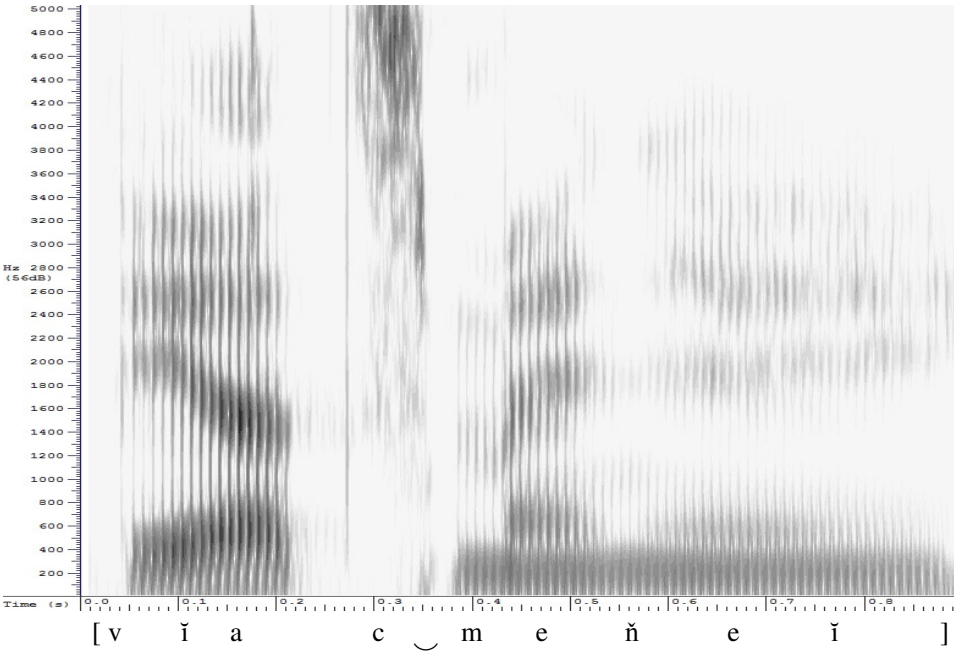

Obr. č. 4: Na sonagrame je znázornená hyperkorektná výslovnosť spojenia *viac-menej* s nerealizovanou neutralizáciou znelosti *c* → *ʒ* [vĭa**c**‿meňeĭ]. Neznelý konsonant sme vyznačili červenou farbou.

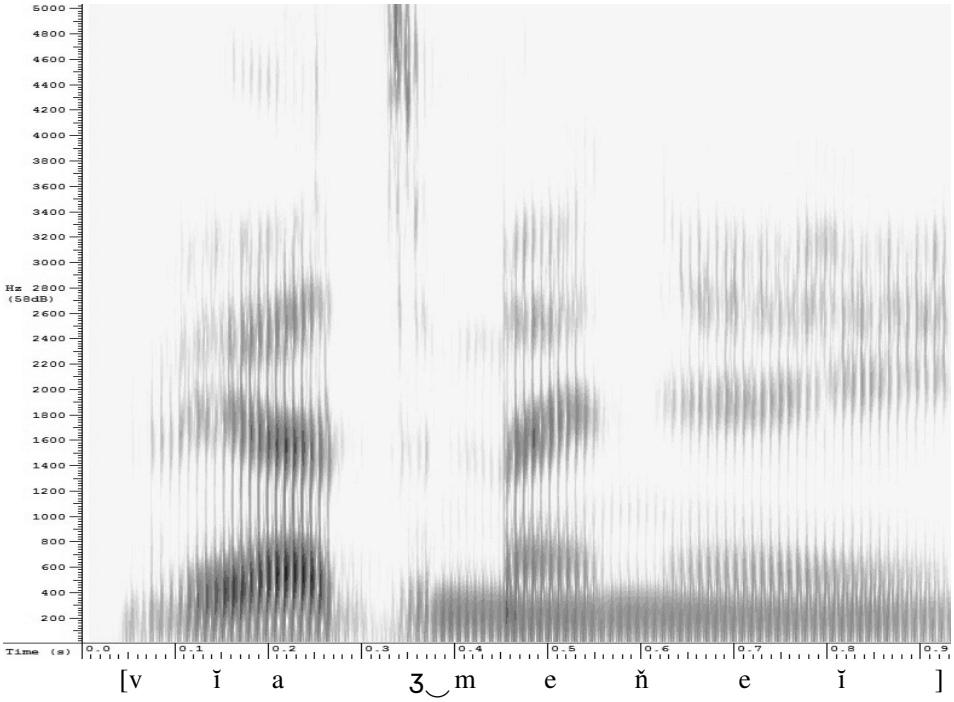

Obr. č. 5: Korektná výslovnosť spojenia *viac-menej* [vĭaʒ‿meňeĭ]. Neutralizovaný konsonant *ʒ* sme vyznačili zelenou farbou.

2.4. Redundantná pauza

Vyskytuje sa najčastejšie v spontánnych, nepripravených komunikátoch, keď expedient uvažuje nad formuláciou súvislejšej vety, nad jej obsahovo-myšlienkovou náplňou, jej významovým pôdorysom a súčasne hľadá adekvátnu jazykovú podobu prejavu, usiluje sa o funkčnú synchronizáciu obsahu a formy, pričom je hovoriaci často pod časovým tlakom (porov. Findra, 2005, s. 30). Redundantná pauza je znázornená výkričníkom v ukážkach:

[ak |! bi‿zme‿to |! maľi‿xápať |! takto | ňedohodľi‿bi‿zme‿sa‿ňigdi||]

[opakujem | tu |! komisi-a |! ňejakím‿spŭosobom‿musí‿zisťiť | že | či‿prišlo | g‿úňiku |! utajovaníγ‿i~~m~~formáci-íl||]

Redundantná pauza sa niekedy vyskytuje aj pri hyperkorektnej výslovnosti, najmä na hranici slov. V dôsledku redundantnej pauzy sa nemôže realizovať znelostná asimilácia.

2.5. Hezitačné, výplnkové zvuky

Viazanú výslovnosť môžu narúšať aj rozličné rečové alebo nerečové zvuky produkované hlasovým ústrojenstvom človeka, vypĺňajúce v rečovom prejave zväčša dlhú pauzu, prázdne miesta, počas ktorých najčastejšie hovoriaci uvažuje nad obsahovou náplňou svojej výpovede – podobne ako pri redundantnej pauze. Súvislú reč tak môžu prerušovať vokály (predlžovanie vokálov: ááá, ééé), konsonantické zvuky: mmm,

hmm, odkašliavanie alebo neartikulovateľné zvuky vyjadrujúce premýšľanie, váhavosť a pod.

Záver

V príspevku sme predstavili základné teoretické poznatky a najfrekventovanejšie defekty viazanej výslovnosti a stručne sme ich charakterizovali na základe konkrétneho materiálu, ktorý sme použili aj pri inom výskume (Rendár, 2009). Počas spomínaného výskumu sme zistili, že defekty viazanej výslovnosti sú celkom bežné a vyskytujú sa aj v reči takých profesionálov slova, akými sú televízni a rozhlasoví pracovníci vystupujúci v éteri celoslovensky pôsobiacich médií. Napríklad tvrdý hlasový začiatok a rázu sa vyskytujú dokonca aj na hranici prefixu a základu slova alebo na hranici slov v kompozitách a frekventovanejšie sú v rečových prejavoch žien (priemerne okolo 18 %), v reči mužov do 10 % (tamže). Treba však poznamenať, že emocionálnosť v reči je individuálna, preto sa narušanie viazanej výslovnosti vyskytuje v rozličnej miere a v rozličných situáciách – aj v závislosti od uplatnenia konkrétneho štýlu.

Literatúra:

BARTEK, Henrich: *Správna výslovnosť slovenská*. Bratislava – Turčiansky sv. Martin : Ján Horáček, 1944. 320 s.

DUBĚDA, Tomáš: *Jazyky a jejich zvuky. Univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii.* Praha : Karolinum, 2005. 230 s. ISBN 80-246-1073-6

ERHART, Adolf – KOŘÍNEK, Josef Miloslav: *Úvod do fonologie.* Praha : Academia, 2000. 139 s. ISBN 80-200-0230-8

FINDRA, Ján: Slovenčina v elektronických médiách. In: *Verejná správa, časopis vlády pre štátnu správu a samosprávu*, roč. 60, 2005, č. 7, s. 17.

FINDRA, Ján: Nadbytočné používanie rovnakých slov. In: *Verejná správa, časopis vlády pre štátnu správu a samosprávu*, roč. 60, 2005, č. 11, s. 30.

KRÁĽ, Ábel: Výslovnosť samohláskových skupín. In: *Kultúra slova,* 1974, roč. 8, č. 7, s. 245 – 250.

KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján: *Fonetika a fonológia.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 392 s.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: *Slovenská gramatika.* 5. vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968. 596 s.

RENDÁR, Ľubomír: *Segmentálne javy v slovenčine. Tvrdý hlasový začiatok a ráz.* (Dizertačná práca.) Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2009. 136 s.

SLANČOVÁ, Dana: *Základy praktickej rétoriky.* Prešov : Náuka, 2001. 211 s.

UHLÁR, Vlado: Viazaná výslovnosť a znelostná spodoba. In: *Kultúra slova*, roč. 1, 1967, č. 5, s. 146 – 150.

…zapovidám, by se kontrolirovalo, jest-li já pracují… aneb O vlivu němčiny na český jazyk Bedřicha Smetany*

Lucie Rychnovská

Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Bedřich Smetana (1824 – 1884) je české veřejnosti znám jako hudební skladatel, český národní obrozenec, autor oper jako jsou například Braniboři v Čechách, Hubička, Prodaná nevěsta, Libuše, jíž bylo otevřeno Národní divadlo v Praze, autor cyklu Má vlast a mnohých dalších děl. Málokoho by asi napadlo ptát se ve světle těchto faktů po Smetanově češství. Právě tuto otázku si ovšem klademe, nikoli však ve vztahu ke Smetanově hudební tvorbě, nýbrž ve vztahu k jeho jazykovému vyjadřování. O nástin odpovědi se pokusíme v tomto příspěvku.

Východiskem pro naši analýzu je elektronický Korpus odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany, z nějž citujeme všechny uvedené ukázky. Byl vytvořen roku 2009 pro interní vědecké potřeby a je přístupný na Ústavu českého jazyka FF MU. Díky tomu, že v 19. století byla korespondence jednou z významných forem komunikace, a také díky tomu, že se Smetanovy dopisy ve velké míře zachovaly, máme k dispozici dostatečně bohatý materiál (přes 400 dopisů psaných B. Smetanou) k tomu, aby naše závěry byly relevantní. Než však přistoupíme k samotnému rozboru, je nutno uvést, v jakém sociálním a jazykovém prostředí se Smetana pohyboval.

Bedřich Smetana žil v době, kdy důležitým komunikačním prostředkem v našich zemích byla němčina. Ve všech školách, jimiž Smetana prošel (národní škola v Litomyšli a Jindřichově Hradci, gymnázia v Jindřichově Hradci, Německém Brodě, Praze a Plzni), byla vyučovacím jazykem němčina (čeština mnohde nebyla ani vyučovaným předmětem). Němčinu Smetana potřeboval rovněž při kontaktu s úřady, německy komunikoval i s řadou osob ve svém okolí. V letech 1856 – 1861 působil ve Švédsku a je nasnadě, že ani zde nepoužíval pro dorozumění češtinu. Na druhou stranu s českým jazykem se Smetana setkával od dětství. V češtině se pravděpodobně odehrávala soukromá komunikace v rodině, Smetana ji mohl slyšet z úst českého služebnictva nebo z úst českých zaměstnanců svého otce, správce pivovaru. Dominantní pozici ve Smetanově vyjadřování začíná ovšem čeština zaujímat až od 60. let 19. století, kdy na ni Smetana přechází ve své korespondenci i v denících (k životopisným údajům B. Smetany srov. např. Mahler, 1989; Pražák, 1974). Zatímco do té doby znal Smetana češtinu pouze v její mluvené podobě tak, jak ji realizovali čeští mluvčí, s nimiž přicházel do styku, nyní si začíná český jazyk postupně a cíleně osvojovat. Podle gramatik se učí paradigmata časování a skloňování (srov. Mahler, 1989, s. 137), reflektuje vlastní nedostatky, a jak lze doložit ze Smetanovy korespondence, ve spěchu nebo při spon-

* Příspěvek vznikl v rámci projektu *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* (projekt č. LC 546 programu Centra základního výzkumu MŠMT).

tánním vyjadřování rezignuje na „hledání“ správných koncovek. A právě nutnost tohoto „hledání“ svědčí o tom, že komunikace v češtině nebyla pro Smetanu beze zbytku přirozená a samozřejmá.

S ohledem na výše uvedené je zajímavé sledovat, zda ve Smetanově vyjadřování dochází k interferencím mezi oběma jazyky, zda se němčina nějak promítá do Smetanova českého vyjadřování. Dílčí sondy do korpusu Smetanovy odeslané korespondene ukazují, že ano.

Vliv němčiny je možno sledovat v pravopisu. Objevuje se zdvojování grafémů po vzoru psané podoby slova v němčině – např. *apparat*, *na svou adressu*, *...stratil jsem...interess...*, *treffně*, *passuje*, *effektně*, případně je podle německého pravopisu zdvojení naznačeno vodorovnou čarou nad příslušným písmenem (zde tyto grafémy označujeme vytučněním) – např. *…vyříznout Monogra**m**…*, *svým ko**m**andem*. Pod vlivem německého pravopisu jsou také psána apelativa s velkým počátečním písmenem – např. *pane Doktore*, *na Choleru*, *Pane Redaktore*, *…Blahorodý Pán Pan J . U . D . Robert Nittinger Advokat…*, *…to je 100 Marků…*, *...vyříznout Monogra**m**....*

Průnik němčiny je dále výrazný v rovině lexikální. Smetana zařazuje německá slova do jinak českého projevu – např. *…aby každé čislo mělo – dle jeho rozumu – "Abgang" který vyvolá "Applaus"…*, *…Ten malý: "Abstecher" můžete dýcky udělat…*, *…Očividně chce s mojí operou dělat dobré "Geschäfte"….* Užití uvozovek svědčí o tom, že Smetana sám cítí u uvedených výrazů jejich příznakovost v českém textu a vnímá je jako citátové, jinde však tato reflexe míšení jazyků chybí – např. *…než - li někam dělat Aufwartung, radějí platím…*, *…s veškerou úctou Váš oddaný přítel Bedř. Smetana Jabkeníce 30 srpna 1879. Wichtig: Nezapoměnte na gáži!....*

Někdy jsou slova německého původu přizpůsobena češtině, a to pravopisně – minimálně tím, že obecná substantiva nejsou psána s velkým počátečním písmenem – např. *ve všech apothekách*, *vnítřní apparát*, *…byli koffry jíž pakovaný…*, *…než by slovo německé k tomu passovalo…*, ale rovněž užitím českých grafémů pro vyslovovaný foném – např. *špitál*, *…dělat špásy, šprími a podobné…*, *…neb se mi velmi dobře v tom místě šikovalo….* Výrazy mohou být adaptovány i morfologicky – např. *tíha pakliků*, *vkusnými rantlemi*, *v tom vaku zapakovanou* (+ některé příklady výše).

Zvláštní skupinu představují slovesa tvořená v němčině sufixem *-ieren*. Smetana u nich neprovádí resufixaci (tj. náhradu infinitivní kmenotvorné přípony *-ier-* příponou *-ova-* nebo v prézentu příponou *-uj-*), jak bychom očekávali, nýbrž klade oba sufixy vedle sebe a připojuje k nim příslušné koncovky – např. *…že mu při tom budu sekundírovat…*, *…zapovidám, by se kontrolirovalo…*, *…až by moje opery více po světě kursirovali…*, *…obden mně ty páni doktoři elektrisirují…*, *…gratuliruje ještě pozdějí…*, *…že participiruje na zpěvech….*

Zaznamenali jsme také užití frazémů podle německých vzorů – např. *...já vzal tu routu přes Kostníci...* (něm. *eine Route nehmen*), *…než co právě pod rukou mám…* (něm. *eine Arbeit unter den Händen haben*), *...držel by tu roli za epizodní...* (něm. *etwas für iregendein halten*).

V neposlední řadě sehrává němčina roli při výstavbě syntaktických celků. Z materiálu lze doložit užití německých předložkových vazeb – např. *…stratil jsem...všechen interess pro umění…* (něm. *das Interesse für etwas*), *…z počátku mně obdarovala*

s novým vňučkem… (něm. *jemandem mit etwas beschenken*), *…Já sám jsem často trápen od závrati…* (něm. *der Kranke wird von etwas gequält*).

Na úrovni větných a souvětných celků jsme zaregistrovali výskyt tzv. rámcových konstrukcí, tj. při spojení modálního slovesa a infinitivu stojí infinitiv na konci věty – např. *…a já nemohu více tu cestu vykonat…*, *…vždyť nechci více tu chybu opakovat…*, *…Konečně mám…nový sbor komponovat, a text si vyhledat….* Patrný je také sklon klást ve vedlejší větě určitý slovesný tvar na konec větné konstrukce – např. *…Doufám, že si moje první psaní obdržela…*, *…Los, který mně otec sebou dal…*, *…aby z pošty zdejší se roztrušovalo…*, *…proto že větry a zimu už tak lechce nesnesu…*, *…které moje starý Branibory z novu do života přivádějí….* Někdy se tato tendence projevuje i tehdy, pokud je přísudek vyjádřen složeným slovesným tvarem – např. *…abych pochoutky tak jak náleží užíti mohl…*, *…Kdo český sloh pouze v písníčkách hledati chce…*, *…aníž by se bázlivě národní písně opsati museli…*, častěji však v těchto případech stojí na konci věty pouze infinitiv – např. *…poněvadž nechtěl jsem zbytečně nové hořkosti vyvolávati…*, *…že muselo…skutečně ustanoveno býti…*, *…a co se má pro Tvé uvitání dít…*(užití syntaktických konstrukcí po vzoru němčiny však pravděpodobně bylo ve zkoumaném období všeobecně rozšířeným jevem, srov. např. Hošnová, 2007, s. 68 – 77).

Jak ukazuje naše dílčí analýza, jedním z důvodů, proč je zkoumání Smetanovy češtiny zajímavé, je pronikání německých prvků do Smetanova českého vyjadřování. Vzhledem k tomu, že české společnosti 19. století byl vlastní česko-německý bilingvismus a že Smetanovi vrstevníci byli vystaveni stejné situaci ve školství (tzn. nebylo jim poskytnuto vzdělání v češtině, resp. o češtině), můžeme Smetanu navíc chápat jako reprezentanta své generace. Pro přesnější údaje a závěry týkající se této problematiky však bude nezbytné provést detailnější rozbory zkoumaného materiálu, což bude předmětem naší další práce.

Prameny:

Korpus odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany. Brno : ÚČJ FF MU, 2009.

Literatura:

HOŠNOVÁ, Eva: Slovosled v dopisech Boženy Němcové. In: *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu.* Ed. R. Adam. Praha : UK FF 2007, s. 68 – 77.

MAHLER, Zdeněk: *Nekamenujte proroky. Kapitoly ze života Bedřicha Smetany*. Praha : Albatros, 1989.

PRAŽÁK, Přemysl: *Bedřich Smetana. Úvod do života a díla*. Praha : Albatros, 1974.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník.* Voznice : Leda, 2001.

Siebenschein, Hugo a kol.: *Česko-německý slovník. A – 0.* Praha : SPN, 1992.

Siebenschein, Hugo a kol.: *Česko-německý slovník. P – Ž.* Praha : SPN, 1992.

Siebenschein, Hugo a kol.: *Německo-český slovník. A – L.* Praha : SPN, 1993.

Siebenschein, Hugo a kol.: *Německo-český slovník. M – Z.* Praha : SPN, 1993.

Kam se poděly (v)zrostliny

Kateřina Rysová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Slovo *rostlina* patří do jádra dnešní slovní zásoby a jeho podoba v současné době v jazyce nekolísá (alespoň v jeho nenářečních vrstvách)[1]. Ve starších vývojových obdobích češtiny přitom byla stejně dobře ustálena předponová varianta tohoto slova: *zrostlina*.

Podoba *zrostlina* se objevuje už ve staré češtině[2] a je dobře doložena v češtině doby střední (v elektronické databázi slovní zásoby češtiny doby střední *Madla* je 51 dokladů na podobu *zrostlina*, 1 doklad na podobu *vzrostlina*[3]).

Na rozdíl od jiných slov patřících k této čeledi (např. *vzrůst/vzrost* apod.) u *rostliny* (v podstatě) nenacházíme kolísání kořenné samohlásky (v *Madle* je zachyceno deminutivum *zrůstlínka*[4], je ale ojedinělé).

Ve staré i střední češtině tak nacházíme poměrně ustálenou podobu *zrostlina*. Varianta *rostlina* ve staré ani střední češtině doložena není.

Bez náslovného *z* se *rostlina* objevuje u obrozenců. Obě podoby (*zrostlina* i *rostlina*) má J. Dobrovský ve slovníku *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (I 1802, II 1821) i J. Jungmann ve *Slovníku česko-německém* (1834–1839). Jako doklady na podobu *rostlina* uvádí Jungmann zmíněný slovník Dobrovského, *Rostlinář* J. S. Presla (vycházel od roku 1820) a doklady z časopisu *Krok* (vycházel od roku 1821), na jehož vydávání se Jungmann i Presl podíleli. Starší, předobrozenecké doklady na *rostliny* Jungmann nemá.

Zjednodušení *zrostliny* na novočeskou *rostlinu* tak mohlo proběhnout kolem roku 1800, tedy na počátku novočeského období. Otázkou je, jak k tomuto zjednodušení došlo. Mohlo jít o vývoj zcela přirozený – o postupné praktické zjednodušení hláskové skupiny *zr*, která je obtížně vyslovitelná (pravděpodobně došlo zároveň také k zatemnění původní motivace – vazbě *zrostliny* na slovo */v/zrostati*).

V úvahu ale připadá i varianta, že podobu *rostlina* mohl v jazyce prosadit některý z obrozenců – například Presl, který úspěšně do češtiny nová slova zaváděl. Mnoho jeho zásahů se v češtině zachovalo dodnes (podle V. Machka /1971, s. 525/ Presl vytvořil např. substantivum *nerost*). Právě Presl podobu *rostlina* ve svých dílech používá už prakticky jednotně – možná i pod vlivem ostatních slovanských jazyků (srov. dnes např. polské *roślina*, slovenské *rastlina*, ruské *растение* nebo slovinské *rastlin*).

---

[1] Příspěvek vznikl jako součást projektu Slovní zásoba češtiny doby střední – "editio princeps", řešeného v rámci programu Podpora projektů cíleného výzkumu (č. 1QS900610505) a zároveň v rámci činnosti Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (č. LC 546).

[2] Srov. *Heslář k lístkovému materiálu ke Staročeskému slovníku.*

[3] J. Černý: *Kniha lékařská, kteráž slove Herbář neb zelinář* (1517).

[4] J. J. Dukát: *Phoenix moravský, aneb Život velebného Jana Sarcandra Skočovského, děkana Holešovského* (1725).

V polském slovníku S. B. Lindeho *Słownik języka polskiego* (1807–1814) se pod heslem *roślina* mezi jeho českými ekvivalenty objevuje podoba *rostlina* i *zrostlina*. Je možné, že podobu *rostlina* převzal Linde od Dobrovského, s nímž byl v kontaktu.

Lindeho slovník (ani např. etymologický slovník polštiny A. Brücknera *Słownik etymologiczny języka polskiego* /1957/) ale nenaznačuje, že by varianta typu *zroślina* existovala i v polštině. Vývoj tohoto lexému od předponového slovesa *(v)zrostati* může být pouze český (ať už byl přirozený, nebo uměle ovlivněný). Z dnešní podoby *rostliny* už ale její souvislost s předponovým *(v)zrostati* není zřejmá.

Literatura:

Český národní korpus – Diacorp. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2005. [7. 11. 2009], WWW: <http://www.korpus.cz>.

Madla, elektronická lexikální databáze. Praha : Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010, [10.11.2009].

Vokabulář webový. Praha : Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006 – 2009 [online], [5. 11. 2009].
WWW: <http://gebauer.ujc.cas.cz/default.aspx>

HOLUB, Josef – KOPEČNÝ, František: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha : 1952.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník.* Praha, 2001.

MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1971.

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha, 1978.

LEHEČKA, Boris – MARTÍNEK, František – VAJDLOVÁ, Miloslava: Příspěvek k poznání české slovní zásoby doby střední. In: *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich.* Ed. J. Kamper-Warejko et al. Toruň, 2007, s. 97 – 102.

JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-německý*. Praha, 1989.

DOBROVSKÝ, Josef: *Deutsch-böhmisches Wörterbuch.* Praha : Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006 – 2009 [online], [5. 11. 2009].
WWW: <http://gebauer.ujc.cas.cz/default.aspx>

LINDE, Samuel Bogumił: *Słownik języka polskiego*. Varšava, 1854 – 60.

BRÜCKNER, Aleksander: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Varšava, 1957.

„Vôbec nie som vulgárny, to len používam slang“

Zuzana Sedláčková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

Slang tínedžerov patrí nesporne medzi jeden z najdynamickejších slangov. Jeho najvýraznejšie charakteristiky, ktoré ho vyčleňujú spomedzi ostatných slangov, podmieňujú viaceré jazykové faktory (najmä expresívnosť a emocionálnosť výrazov, túžba komunikantov po ekonomickosti vyjadrovania, prienik slov cudzej proveniencie, časová podmienenosť výrazov, jazyková hra) a mimojazykové faktory (predovšetkým psychologické faktory vyplývajúce z biologických daností dospievajúceho človeka, sociálne a kultúrne aspekty súvisiace so socializáciou tínedžerov, existencia svojbytnej mládežníckej subkultúry, túžba po originalite, inováciách, snaha prejaviť sa medzi rovesníkmi). Oba faktory však vnímame ako vzájomne previazané a pri opise jednotlivých špecifík tínedžerského slangu nie je možné od ich vzájomného vplyvu abstrahovať.

Termín *subkultúra* pôvodne využívala sociálna antropológia a etnografia a vzťahoval sa na sociálne správanie, zvyklosti, symboly a hmotné predmety určitého typu kultúry a spoločnosti. V súčasnosti nastalo prehodnotenie obsahu tohto termínu a často sa využíva najmä v súvislosti s mládežou a jej mnohotvárnymi záujmami. (P. Ondrejkovič, 2009, s. 66; porov. tiež špecializovaný zborník o subkultúrach mládeže[1]).

Vek (konkrétne tínedžerský vek v rozhraní 11 až 19 rokov) prestáva byť iba „medzistupňom“ medzi detstvom a dospelosťou, ktorý je príznačný telesným a duševným rozvojom. Stáva sa zároveň aj sociálnou a kultúrnou kategóriou, ktorá definuje široké spektrum ďalších aspektov. „*Stabilizovaná štruktúra spoločnosti si vytvára postupne celý systém subkultúr, ktoré sa skladajú zo špecifického súhrnu noriem správania a z vonkajších symbolov spojených s určitou spoločenskou skupinou. Príslušnosť k určitej spoločenskej skupine sa stáva v súčasnej spoločnosti pozorovateľná práve prostredníctvom správania sa (napr. životný štýl, kultúrne potreby, spôsob trávenia voľného času atď.), alebo symbolu (napr. slovná zásoba, používané obraty v reči a i.)*“ (P. Ondrejkovič, 2009, s. 66).

Slang je útvar národného jazyka, ktorý je využívaný istou skupinou ľudí pri ich uvoľnenej, neoficiálnej komunikácii. Týchto ľudí spája spoločné záujmové (prípadne pracovné) prostredie a používanie slangu je zároveň aj prejavom ich spolupatričnosti k tejto skupine (Hubáček, 1990, s. 114). Aj dospievajúci človek si začína uvedomovať sám seba v rámci spoločnosti a utvára si vlastné (nezriedka kritické) postoje voči

[1] Súčasné subkultúry mládeže. Zborník príspevkov zo seminára Sekcie sociologickej teórie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV uskutočneného 21. októbra 1998.. Eds. R. Džambazovič, R. Klobucky. Bratislava 1999. Dostupné na: www.vyskummladeze.sk [online]. Citované: 7. januára 2010.

svojmu okoliu. Používanie slangu neraz vníma ako spôsob, ktorým môže zaujať odmietavý postoj voči normám presadzovanými spoločnosťou (v prípade tínedžera sú to najmä rodičia a učitelia) a zároveň tak dáva najavo, že je právoplatným členom svojej subkultúry. Kto používa slang, ľahšie sa etabluje medzi rovesníkmi a tiež sa s nimi identifikuje. Na druhej strane však zároveň každý tínedžer túži zaujať i vyniknúť v skupine svojich vrstovníkov, pri čom mu môže o. i. dopomôcť aj jeho verbálny prejav.

Markantnou zložkou verbálnych prejavov tínedžerov sú však okrem slangizmov aj vulgarizmy a slová s expresívnou (a neraz) zápornou emocionálnou zložkou (hlavne pejoratíva, dysfemizmy). Použitie vulgarizmov sa ešte donedávna obmedzovalo najmä na tzv. marginálne a suteréne sociálne skupiny (Patráš, 1997, s. 129), avšak pod vplyvom spoločenských, kultúrnych a politických zmien sa v posledných desaťročiach hranica tolerancie vulgarizmov v komunikácii (a to nielen súkromnej) posunula do akceptovateľnejšej roviny.

Terminológia vzťahujúca sa na vrstvu slov spoločensky viac-menej neprijateľných je značne rozkolísaná. Okrem termínu vulgarizmus/vulgarizmy, sa môžeme v praxi stretnúť aj s označením tabuizovaná (tabuovaná) lexika, škaredé slová, obscénne slová, háklivé slová. Pri našej koncepcii práce dávame prednosť termínu tabuizovaná lexika resp. vulgarizmus/vulgarizmy (porov. tiež Maričová – Slančová, 2000, s. 194). Do úvahy berieme aj mieru spoločenskej tolerancie voči používaniu konkrétnych výrazov a rôznu silu (t. j. mieru expresívnosti) jednotlivých výrazov, pričom vychádzame z teórie M. Grochowského (podľa Patráš, 1997, s. 131). M. Grochowski (op.cit.) klasifikoval vulgarizmy ako *systémové* (tabu ovplyvňuje forma bez ohľadu na sémantické vlastnosti a kontext, ide predovšetkým o slová začínajúce hláskovými skupinami KO-, PI-, KU-, JE- a ich derivátov) a *referenčno-zvyklostné* vulgarizmy (tabu vzniká v dôsledku obsahu, pričom sú prekonávané predovšetkým kultúrne konvencie).

Využívanie lexiky (tínedžermi) s vulgárnym obsahom je však stále najmä v školskom alebo rodinnom prostredí vnímané ako nežiaduce a neraz aj v rôznej miere sankciované. Tínedžeri tento spoločenský „výchovný“ tlak vyriešia originálnym spôsobom, ktorý sme postrehli v rámci nášho širšie orientovaného výskumu zameraného na slang v hovorených prejavoch mladých. V priebehu zaznamenávania rozhovorov tínedžerov a následne aj pri spracovávaní audionahrávok sme postrehli o. i. aj tendenciu tínedžerov kódovať slová, ktorých používanie sa v komunikácii považuje za nevhodné (v duchu Grochowskeho klasifikácie ide predovšetkým o systémové vulgarizmy) do zdanlivo „nevinnej“, resp. ťažkoidentifikovateľnej podoby.

Prvotné nahrávky boli realizované v menších skupinách tínedžerov (najmä počas tzv. delených hodín v rámci vyučovania a počas prestávok, pričom sa rozhovory pohybovali na osi od riadeného po voľný rozhovor v závislosti od aktívnosti študentov).

Na základe získaného materiálu sme zostavili sociolingvistickú anketu, s ktorou sme oslovili celkovo 382 študentov. Výskumnou zložkou sa stali študenti 2. a 3. ročníka SOU Stavebného a Osemročného gymnázia na Vazovovej ulici v Bratislave. Medzi respondentmi bolo 184 dievčat a 198 chlapcov vo veku 15 až 18 rokov. Bližšiu číselnú špecifikáciu vekového rozhrania študentov sumarizuje tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1

15 rokov	87	17 rokov	118
16 rokov	98	18 rokov	79

Úlohou respondenotv bolo stručne vysvetliť význam deviatich slov (bukvica, kemriť, čupka, geňo, pikovina, kraken, trotl, kar, anička), ktoré sme získali z predchádzajúcich výskumov a nahrávaní. Cieľom ankety bola na jednej strane snaha zistiť mieru zrozumiteľnosti uvedených slov medzi tínedžermi. Medzi našimi respondentmi boli najviac známe slangizmy *čupka*, *bukvica*, *kemriť*, menej známe *pikovina*, *trotl*, *geňo*, *kraken* a ako najmenej rozšírené sa ukázali výrazy *anička* a *kar*. Na druhej strane išlo o odhalenie rozsahu expresívnosti nami vytypovaných slov, ktoré za svojou formou skrývajú pred nezainteresovaným človekom vulgárny alebo silne expresívny a negatívny obsah. Ankety boli anonymné, a preto sme na študentov apelovali, aby svoje odpovede uvádzali spontánne (vulgarizmy nevynímajúc), bez akejkoľvek snahy o zlepšenie ich „reálnych“ vyjadrovacích schopností.

Výsledky sme zosumarizovali a jednotlivé tabuľky (tabuľka č. 2 až tabuľka č. 10) tak prezentujú súhrn najčastejších vysvetlení, ktoré uvádzali naši respondenti. Pri spracovávaní výsledkov sme zohľadnili aj pohlavie respondentov, ktoré sa pri vyhodnocovaní ankiet ukázalo ako relevantné. Pri výrazoch zo sféry tabuizovanej lexiky s elemntmi PI-, JE-, KU-, KO- sme zvolili „zjemňujúce“ grafické riešenie dosiahnuté prostredníctvom hviezdičiek.

Tabuľka č. 2

BUKVICA	chlapci	dievčatá
buzerant	60	33
homoš	16	18
buzna	49	38
teploš	28	43
homosexuál	7	10
gay	34	31
výraz nepoznajú	4	11

Tabuľka č. 3

KEMRIŤ	chlapci	dievčatá
flusať	89	52
pluť	56	81
chrachliť	31	19
chriachať	3	5
vrhať	0	1
výraz nepoznajú	19	26

Tabuľka č. 4

ČUPKA	chlapci	dievčatá
k***a	89	35
štetka	54	64
šľapka	23	57
p**a	11	2
jebačka	9	0
jeblina	3	0
hlupaňa	1	3
rozhoďnôžka	0	1
radodajka	0	3
frajerka	1	0
prostitútka	2	11
výraz nepoznajú	5	8

Tabuľka č. 5

GEŇO	chlapci	dievčatá
ejakulát	65	43
k***t	38	23
jebo	39	19
hlupák	3	7
vulgárne oslovenie človeka	12	37
výraz nepoznajú	41	55

Tabuľka č. 6

PIKOVINA	chlapci	dievčatá
p**ovina	38	14
blbosť, hlúposť	18	35
nepotrebná vec	26	21
nefunkčná vec	47	58
šit	49	35
výraz nepoznajú	26	34

Poznámka: Respondenti v tomto prípade uvádzali viac ako len jednu jednoznačnú odpoveď, čo sme pri spracovaní výsledkov zohľadňovali.

Tabuľka č. 7

KRAKEN	chlapci	dievčatá
prd/prdieť	43	52
ujebnúťsi	15	0
pustiť plyn	29	31
pustiť špióna	36	27
smradiť/zasmrádzať	13	8
mytologická bytosť	4	0
srať	3	0
mať vetry	2	6
výraz nepoznajú	53	60

Tabuľka č. 8

TROTL	chlapci	dievčatá
sráč	40	30
k***t	31	8
ch*j	9	1
debil	41	54
blbec, tupec	37	50
bez odpovede	1	0
výraz nepozná	39	41

Tabuľka č. 9

KAR	chlapci	dievčatá
debil	9	3
k***t	29	7
trtko	5	1
bez odpovede	0	2
pohrebná hostina	12	24
výraz nepoznajú	143	147

Tabuľka č. 10

ANIČKA	chlapci	dievčatá
p**a	17	5
vagína	3	2
nafukovacia bábika (na sex)	21	28
výraz nepoznajú	157	149

Uvedenými príkladmi i tvrdeniami sa však dostáva do popredia viacero otázok, ktoré sa dotýkajú vzájomných vzťahov slangu a vulgarizmov v spontánnych rečových prejavoch mladých ľudí.

V. Patráš (1998, s. 116 – 123) upozorňuje na fakt, že v poľských prácach sa vulgarizmy tiež nezriedka vnímajú ako súčasť sociolektov (najmä slangu a argotu). V nadväznosti na zámerné kódovanie informácií by sa potom mohla vynoriť otázka, či by sa uvedené slová nemohli vímať aj ako argotizmy. P. Odaloš[2] pri klasifikácii sociolektov (slang profesioanlizmy, argot a žargón) vyčleňuje dve samostatné skupiny, pričom za deliacu hranicu medzi skupinami týchto slov považuje aspekt utajovania. Profesionalizmy a slangizmy zaraďuje do jednej skupiny z toho dôvodu, že hoci slúžia komunikačným zámerom istej society, neporozumenie slangom a profesionalizmom predovšetkým závisí od neorientovanosti sa človeka v danej komunikačnej situácii. Argot (v užšom zmysle) vykladá ako vrstvu slov, ktorú používa skupina ľudí (asociálov) s negatívnym, protispoločenským zameraním. Používaním argotizmov chce táto skupina ľudí utajiť dôležité (a z pohľadu spoločnosti aj negatívne) informácie a prípadné odhalenie pravého významu môže prispieť k zmareniu pôvodných (negatívnych) zámerov. Práve z tohto dôvodu uvedené výrazy nepovažujeme za argotizmy.

B. Hochel (1988, s. 183) pri svojom poňatí slangu hovorí o *slangových vulgarizmoch*, ktoré sú súčasťou vlastného slangu.

Spomenuté slová, o ktoré sa opieral náš výskum a ktoré sú v rôznej miere využívané pri spontánnych prehovoroch tínedžerov, však považujeme za slangizmy. Uplatňujú sa totiž pri nich základné motivácie, ktoré ovplyvňujú vznik, distribúciu a fungovanie mládežníckeho slangu. Je to predovšetkým túžba mladých po originalite, inováciách, pričom existencia výrazov je časovo a dobovo podmienená. Tak ako slang, aj používanie tabuizovanej lexiky je nielen lingvistickou, ale tiež sociálnou a psychologickou otázkou. Vulgarizmy sú pre človeka napr. prostriedkom na uvoľnenie napätia, prekvapenia, nevôle až odporu voči niekomu, alebo sú tiež prejavom verbálneho exhibicionizmu a sexuálnej excitácie (Maričová – Sokolová, 2000, s. 196). Vulgarizmy a k nim prináležiace slangové ekvivalenty spolu vytvárajú synonymické rady. Slová, ktoré sú súčasťou týchto radov, prestupujú jednotlivými varietami národného jazyka a použitie konkrétneho slova (prepnutie kódu) je determinované aktuálnou komunikačnou situáciou a komunikačnými partnermi.

[2] ODALOŠ, Pavol: Čo je sociolekt a čo je slang.

Literatúra:

BOSÁK, Ján: Dynamika subštandardov. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava, 2005, s. 21 – 28.

HOFFMANNOVÁ, Jana: Styl současných teenagerů (na pozadí úvahy o „stylech věkových"). In: *Stylistyka. IX.* Ed. S. Gajda. Opole, 2000, s. 247 – 262.

HOCHEL, Braňo: Slang v národnom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca. 10*. Red. J. Mistrík. Bratislava, 1981, s. 135 – 154.

HOCHEL, Braňo: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava, 1993.

HOCHEL, Braňo: Tabuizované slová v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca. 17*. Red. J. Mistrík. Bratislava, 1988, s. 179 – 187.

HUBÁČEK, Jaroslav: Funkce slangu v komunikaci. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988.* Zostavil J. Bosák. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1990, s. 114 – 120.

MARIČOVÁ, Dana – SLANČOVÁ, Daniela: Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii. In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica slovaca. 5*. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, 2000, s. 194 – 202.

MLACEK, Jozef: Niekoľko poznámok o slangu, o jeho výskume a využívaní. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava, 1995. s. 167 – 172.

ODALOŠ, Pavol: *Čo je sociolekt a čo je slang?* [online]. Citované: 7. januára 2010. Dustupné na: http//mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/odalos_s.rtf

ONDREJKOVIČ, Peter et al.: *Sociálna patológia*. Bratislava : Veda, 2009. 577 s. ISBN: 978-80-224-1074-8

ORGOŇOVÁ, Oľga – SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Coolový pokec o slangu teenagerov. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť.* Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava, 2009. s. 151 – 162.

PATRÁŠ, Vladimír: Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov). In: *Studia Academica Slovaca. 26*. Red. J. Mlacek. Bratislava 1997. s. 127 – 136.

PATRÁŠ, Vladimír: Vulgarizmy v postmodernom čase (slovensko-poľské lexikografické paralely). In: *Słovo i czas.* Red. S. Gajda – A. Pietryga. Opole, 1998. s. 116 – 123.

PÍSARČÍKOVÁ, Mária: Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe. In: *Slovenská reč,* 53, 1988, č. 3. s. 140 – 151.

RAJČANOVÁ, Alexandra: Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad). In: *Varia. VI*. Zost. M. Nábělková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 208 – 217.

SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Chcem byť „INdividuálny“, a preto používam slang. Prednesené na mezinárodnej konferencii *Setkání mladých lingvistů* v Olomouci 11. – 13. 5. 2009. (V tlači.)

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In*: Studia Academica Slovaca. 23*. Bratislava, 1994. s. 225 – 240

Slovník nespisovné češtiny. [online]. Citované: 07. január 2010. Dostupné na www.slangy.cz.

Súčasné subkultúry mládeže. Zborník príspevkov zo seminára Sekcie sociologickej teórie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV uskutočneného 21. októbra 1998.. Eds. R. Džambazovič, R. Klobucky: Bratislava, 1999. [online]. Citované: 07. január 2010. Dostupné na: www.vyskummladeze.sk

VRLÍKOVÁ, Kristína: Sonda do slangu stredoškolskej mládeže v meste. In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica slovaca. 5*. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, 2000. s. 203 – 210.

ZELENÝ, Anton et al.: *Najkratší slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Archa, 1991. 80 s.

Dynamika slovnej zásoby v španielčine

Veronika Sliačanová

Katedra romanistiky, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Španielsky jazyk, tak ako iné jazyky, má svoj zvukový systém, svoju gramatickú stavbu a slovnú zásobu. L. Trup (1999, s. 8) definuje slovnú zásobu ako „súbor či inventár všetkých slov, ktoré sa v danom momente vyskytujú v príslušnom prirodzenom jazyku“. Slovná zásoba ako jeden z čiastkových systémov jazyka tvorí jeho lexikálnu rovinu. Okrem toho, že uvedená rovina zahŕňa podstatne viac prvkov ako napríklad zvuková, morfologická či syntaktická, je aj najbezprostrednejšie spojená s mimojazykovou skutočnosťou, s poznávacou a pretváracou aktivitou človeka. Slovná zásoba odráža objektívnu realitu, ktorá sa mení s historickým vývojom spoločnosti, s rozvojom ľudského poznania a so vznikom nových predmetov a javov, nutne sa aj ona stále mení, rozvíja, obohacuje. V lexike jazyka sa najvýraznejšie odráža spoločenský, hospodársky, politický a kultúrny vývoj spoločnosti. Teda slovná zásoba akéhokoľvek jazyka je veľmi citlivá na všetky spoločenské zmeny, vývin vedy a techniky. Tak aj slovná zásoba španielčiny zažila a ešte zažíva zaujímavý vývin. Pri komunikácii si ani neuvedomujeme ako sa prelínajú slová domácej slovnej zásoby zdedenej z ľudovej či vulgárnej latinčiny, z ktorej sa tento jazyk vyvinul, so slovami, ktoré sa postupne od dávnej minulosti až dodnes preberali z cudzích jazykov. V súčasnosti preberá španielčina najmodernejšie internacionálne slová. Tieto internacionalizmy so sebou prináša nová doba, moderná výroba a nové spoločenské situácie. Ľudia a národy medzi sebou prichádzajú do kontaktov, komunikujú, vymieňajú si názory a informácie. Nemožno však povedať, že by cudzie a prevzaté slová pohlcovali pôvodný jazyk. Internacionalizmy ho obohacujú o nové slová, aby sa mohol používať v rôznych oblastiach. Preberanie alebo tzv. požičiavanie internacionalizmov sa zaraďuje do spôsobov obohacovania a rozširovania slovnej zásoby.

Do systému jazyka vnášajú dynamiku viaceré, či už všeobecnejšie alebo špecifickejšie faktory. Mnohí autori (napr. Carratala Teruel, 2006; Dolník, 1999; Dubský, 1989; Furdík, 2004; Guerrero Ramos, 1995; Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989; Lázaro Carreter, 1998; Ondrus, 1972; Otaola Olano, 2004; Ripka – Imrichová; 2003; Trup, 1999) chápu pod pojmom dynamika predovšetkým hybné sily, ktoré podmieňujú pohyb a vývinové tendencie v slovotvorných kategóriách a triedach slov. Pri realizácii jazyka v reči sa aktualizujú jeho potenciálne dynamické prvky, ktoré ak sa rozšíria v komunikácii, stávajú sa reálnymi a prinášajú so sebou automaticky zmenu v jazyku. Ako uvádza J. Dolník „dynamika jazyka spočíva v jeho schopnosti reagovať na dostatočne silné podnety z okolia (reči) postupnou zmenou svojho stavu“ (1999, s. 85). Jazykový systém sa mení, ale súčasne si udržiava stav dynamickej rovnováhy, ktorá nepripúšťa chaos zmien, ktoré by narušili organizáciu jeho prvkov až do takej miery, že by fungovanie jazyka bolo oslabené. Možno teda konštatovať, že jazyk je systém dy-

namický, ale súčasne odolný. Pod dynamikou slovnej zásoby sa rozumejú súčasné procesy, ktoré prebiehajú v slovnej zásobe, ale aj hybné sily, ktoré podmieňujú pohyb a vývinové tendencie v rozličných triedach pomenovaní. „Dynamické procesy sú prejavom charakteristických tendencií, akými sú intelektualizácia a demokratizácia, terminologizácia a determinologizácia, internacionalizácia, neologizácia“ (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 353). Aj zmeny v rozsahu slovnej zásoby, aj charakteristické tendencie pri týchto zmenách sa skúmajú z hľadiska istých podmienok, či už vonkajších alebo vnútorných. Vonkajšie podmienky, nové vyjadrovacie potreby a špecifické komunikačné situácie sú úzko späté s vnútornými podmienkami, a to najmä s celkovým stavom slovnej zásoby a so vzťahmi medzi jej prvkami.

Zmeny prebiehajú v každej jazykovej rovine, v každom podsystéme jazykového systému a ako sme už spomenuli, najvýraznejšie sa to prejavuje v lexikálnom podsystéme, ktorý podlieha zmenám kvantitatívnym aj kvalitatívnym. „Kvantitatívne zmeny spočívajú v pribúdaní nových lexikálnych jednotiek, ale súčasne aj v ich ubúdaní, pričom prírastok nových jednotiek výrazne prevyšuje počet jednotiek, ktoré zanikajú“ (Dolník, 1995, s. 86). Nové jednotky môžu pribúdať do lexikálnej zásoby preberaním z iných jazykov, pričom preberanie sa môže uskutočňovať aj ako prekladanie, čiže kalkovanie. Ďalším zdrojom lexikálnych prírastkov je utváranie jednotiek podľa slovotvorných postupov a postupov vlastných danému jazyku. Osobitým prípadom rozširovania lexiky je pribudnutie nového významu pri jestvujúcej lexikálnej jednotke. Slovná zásoba je teda dynamický organizmus charakteristický svojou mobilitou. Dynamika slovnej zásoby jazyka je úzko spätá so samotným životom jej používateľov, s ich prirodzeným záujmom o prijatie nových lexikálnych jednotiek, ktoré so sebou prináša rozvoj vedy a techniky a je nevyhnutné ich pomenovať. Ako odporúča Fernando Lázaro Carreter, „ani tí najtvrdohlavejší puristi neodmietajú prijatie potrebných neologizmov a pripúšťajú, že sa majú prijať také slová, ktoré nemajú ekvivalent v španielčine a ktorých používanie je nevyhnutné v dôsledku nových potrieb“[1] (Lázaro Carreter, 1998, s. 585). Španielčina, ako ktorýkoľvek iný jazyk, je v permanentnom procese vývinu a transformácie, ktorý je paralelný a úzko spojený so zmenami spoločnosti. „Slovná zásoba nie je nemenná, ale naopak podlieha neustálym zmenám: niektoré slová miznú, iné zas, nové, sa začleňujú do slovnej zásoby, ďalšie časom menia svoju formu a/alebo svoj význam“ (Trup, 1999, s. 19). Dynamika lexiky teda úzko súvisí s pohybom v nej a ktorý môžeme syntetizovať nasledovne:

1. Prijatie nových slov (tvorenie – neologizmy).
2. Revitalizácia alebo opätovné používanie slov už existujúcich (renovácia, sémantické neologizmy).
3. Úbytok starých slov, aj keď niektoré sa môžu opätovne stať neologizmami.

Považujeme za nevyhnutné zdôrazniť, že referenčná funkcia lexiky spočíva v tom, že lexika starne v určitých svojich prvkoch a súčasne sa obohacuje novými, v súlade s objavením sa nových signifikantov alebo transformáciou už existujúcich. Je evidentné, že neustály prílev nových objektov a myšlienok prináša potrebu pomenovať ich. Protipólom sú časovo deaktualizované jednotky tzv. antikvarizmy, pomenúvajúce staré či nepoužívané veci alebo myšlienky. „Antikvarizácia lexikálnych jednotiek smeruje k ich zániku, presnejšie povedané, k ich odsunutiu za hranice pasívnej slovnej zásoby,

[1] Ak nie je uvedené inak, všetky cudzojazyčné citácie preložila Veronika Sliačanová.

teda do sféry ‘dokladovej’ lexiky, ktorá jestvuje už len ako svedectvo minulého stavu“ (Dolník, 2003, s. 191). Úplný zánik nejakého slova, t. j. strata jeho signifikantu, je pomerne vzácny, pretože je v rozpore s princípom ekonómie jazyka. Potreba pomenovať objektívnu realitu je aj bude vždy veľká, a preto sa v jazyku používajú signifikanty slov, ktoré zastarali a vypadli z aktívneho používania, ale nadobudli nový význam (signifikát). Tak napr. výraz *azafata* (letuška), ktorý existoval v jazyku vo význame *criada de la reina* (kráľovská slúžka), nadobudol s príchodom aeronautiky nový význam. V skutočnosti revitalizácia nepatrí k slovotvorným postupom pomenovania, ide skôr o „sémantickú renováciu, pretože dané slovo už v jazyku existovalo predtým“ (Trup, 1999, s. 41). Zániku niektorých slov však nemožno zabrániť, pretože nie vždy je k dispozícii nový význam, ktorý by nahradil ten predchádzajúci. Aby totiž signifikant nadobudol nový význam, je potrebná nejaká príbuznosť alebo podoba medzi starým a novým významom. Zo slov, ktoré sa stratili spolu s pomenúvacou realitou uvedieme aspoň výrazy *fardel* (taška, ktorú nosili žobráci a pútnici), *tílburi* (dvojkolesový vozík), *azumbre* (stará objemová miera). Sú prípady, keď slovo zaniká preto, že je vytlačené nejakým synonymom. Napr. slová *azotea* (terasa), *alcoba* (spálňa), *holgazán* (lenivý), sa postupne nahrádzajú výrazmi *terraza, dormitorio, vago*. V „súboji“ dvoch synoným niekedy triumfuje medzinárodné slovo nad domácim, španielskym, ako to možno vidieť v prípade slova *botica* (lekáreň), ktoré je takmer úplne nahradené výrazom *farmacia*, alebo *albéitar* (veterinár) nahradené slovom *veterinario*. S lexikálnou revitalizáciou úzko súvisí aj motivovanosť slova, ktorú Otaola Olano definuje ako „vnútorný vzťah medzi signifikátom a signifikantom vnímaný hovoriacim, ktorá umožňuje dedukciu významu slova, hoci iba čiastočnú“ (Otaola Olano, 2004, s. 62). Ide teda o vzťah medzi formou a významom. Existujú tri druhy motivácie, ktorých výsledkom je vznik rôznych lexikálnych jednotiek. Vo fonetickej alebo akustickej motivácii si všímame súvislosť medzi zvukovou formou slova a označovaným objektom, ako napr. *tictac* (tik-tak), *zas* (bum), *frufrú* (šuchotanie hodvábu), atď. Nejde o priame napodobenie objektívnej reality avšak o imitáciu vnímaného zvukového dojmu, ktorý môže mať v jednotlivých jazykoch rôzne realizácie, napr. *cuclillo* (kukuk), *guau-guau* (hav-hav), *kikiriki* (kikirikí), atď. Zo sémantického hľadiska sa rozlišujú primárne a sekundárne foneticky motivované slová. Primárne alebo priame sú tie, pri ktorých sa zvukový jav napodobňuje zvukovou formou slova, napr. *miau* (mňau), *pum* (bum). Sekundárne alebo nepriame zahŕňajú slová, pri ktorých je zvuková imitácia prostriedkom na vyjadrenie významu vzťahujúceho sa na entitu, ktorá je spätá s imitovaným zvukom, napr. *murmullo* (šum), *congojo* (dychčanie), atď., ktoré sa nazývajú tiež symbolické onomatopoje, založené na zvukovom symbolizme. Onomatopoické slová sú spolu s citoslovcami a expresívnymi zvolaniami *!chitón!* (pst!, ticho!), *!eh!* (hej!, ech!) a pod. prejavom fonetickej motivácie. „Morfologická motivácia sa prejavuje ako zmena slovného druhu bez zmeny fónickej a morfematickej formy“ (Furdík, 2008, s. 45). Spočíva v derivácii, napr. slovo *peca-dor* (hriešnik) tvorené slovesom *pecar* (zhrešiť, prehrešiť sa) a sufixom *-dor* (sufix vyjadrujúci pôvodcu deja) a kompozícii, napr. výraz *saca-corchos* (vývrtka), zložený z dvoch elementov, slovesa *saca*[2] (vyťahuje) a substantíva *corchos* (korky). Hovoríme o tzv. komplexných pomenovaniach (porov. Otaola Olano, 2004, s. 63), ktoré sú motivované vo vzťahu k morfémam, ktorými sú

[2] Uvedený tvar vyjadruje 2. os. sing. slovesa *sacar* (vytiahnuť, vybrať).

tvorené, eventuálne vzájomným vzťahom medzi nimi. Slovo *pecador* je motivované pretože v španielčine existuje sloveso *pecar* a prípona *-dor*, pomocou ktorej sa tvoria činiteľské podstatné mená, napr. *vendedor* (predavač), *pescador* (rybár), atď. Rovnako slovo *sacacorchos* je motivované, aj keď slová *saca* a *corchos* motivované nie sú. Na základe sémantickej motivácie, založenej na metaforickom alebo metonymickom prenášaní významu (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 34) sa napr. slovo *ojos* (oči) používa v pomenovaniach *ojos del queso* (diery v syre), *ojos de las agujas* (otvory v ihlách určené na prevlečenie nite), *ojos de los puentes* (oblúky mostov) alebo slovo *red* (sieť) použijeme ak hovoríme o *entramado telegráfico de líneas férreas* (železničná sieť) alebo *conexiones informáticas* (informačné siete). V uvedených prípadoch môžeme hovoriť o podobnosti medzi signifikátmi, o metafore. Ak existuje spojitosť medzi predmetmi alebo významami, teda ak sa prenáša lexikálna forma a celý lexikálny význam, napr. *pies de la cama* („nohy postele" – miesto na posteli, kde si zvyčajne ukladáme nohy), hovoríme o metonymii. Metaforizácia a metonymizácia sú najčastejšími postupmi sémantického rozvíjania lexikálnych jednotiek (porov. Dolník, 1999, s. 87).

Ako sme už spomenuli, kvantitatívne zmeny na lexikálnej rovine jazyka spočívajú v pribúdaní nových lexikálnych jednotiek, ktoré kým nestratia príznak novosti, fungujú ako neologizmy. „Neologizmus či novotvar je slovo utvorené alebo prevzaté na pomenovanie nového javu" (Trup, 1999, s. 41). Sú to slová, ktoré sú ešte v pasívnej vrstve slovnej zásoby španielskeho jazyka a neologizmami ostanú dovtedy, kým neprejdú do aktívnej vrstvy slov, teda kým nestratia charakter novosti. Neologizmy vznikajú v spisovnom jazyku tvorením nových slov, prípadne prevzatím z rozličných jazykov. Do aktívnej slovnej zásoby španielčiny prešli pomerne rýchlo pomenovania *aspirina* (aspirín), *autobús* (autobus), *antena* (anténa), *televisor* (televízor), atď. Potrebu pomenovať nové javy, predmety, činnosti a vlastnosti si vyžadujú nové objavy vo vede a technike, zmeny v spoločenských a politických vzťahoch, v umení a pod. Nové slová vznikajú v každej etape vývinu jazyka a každé nové slovo sa v čase svojho vzniku poníma ako nezvyčajné, nové. Napríklad, vieme, že v španielčine existuje spôsob tvorenia denominatívnych slovies prostredníctvom parasyntézy s významom 'usadiť sa, pristáť na povrchu niečoho', na ktorom sa podieľajú predpona *a-* a prípona *-izar*. Tak, ešte donedávna, existovali iba tri slovesá, ktoré sa vzťahovali na tento proces, *aterrizar* (pristáť)[3], *amerizar* (pristáť na hladine mora), *alunizar* (pristáť na Mesiaci), pretože dovtedy bol známy iba zemský povrch a povrch Mesiaca. Po pristátí vesmírnej sondy na Marse bol vytvorený ďalší neologizmus *amartizar* (pristáť na Marse), ktorým sa ukázalo, že spomínaný slovotvorný postup je stále produktívny, napriek nízkemu počtu slovies vytvorených prostredníctvom neho (porov. Martín García, 2008, s. 92). Pri tvorení neologizmov sa v prevažnej miere využívajú jazykové elementy a formy, ktoré boli v jazyku už predtým. Tempo a rýchlosť vedecko-technického pokroku majú za následok pribúdanie značného množstva nových lexikálnych jednotiek ako *átomo* (atóm), *astronauta* (astronaut, kozmonaut), *ordenador* (počítač), *móvil* (mobilný telefón), *formatear* (formátovať), *internauta* (používateľ Internetu), atď. Historický a ekonomický vývoj sa tiež odrážajú vo vytváraní nových pomenovaní ako napr. *franquismo* (špan. fašistický režim vedený diktátorom Franciscom Francom, falangizmus), *globali-*

[3] O lietadle.

zación (globalizácia), *europeización* (europeizácia). Na druhej strane, slová *burgués* (buržoázny, buržuj) a *proletario* (proletársky, proletár) majú v súčasnosti úplne iný význam ako mali počas obdobia znovunastolenia republiky vo Francúzsku alebo v časoch komunizmu. Spoločenský vývoj tiež prináša potrebu vytvárať nové lexikálne jednotky ako napr. *empleada del hogar* (žena v domácnosti) alebo *clases pasivas* (dôchodcovia a nezamestnaní), atď. Preberanie slov z iných jazykov, v súčasnosti najmä z angličtiny, napr. *stand* (stánok na výstave), *chatear* (rozprávať sa cez Internet), *software* (softvér), *escáner* (skener), atď., je tiež odpoveďou na vývoj a zmeny v spoločnosti a „prejavom realizácie dynamického potenciálu jazyka" (Dolník, 2003, s. 86). Je však isté, že svet neologizmov je dosť neistý, pretože nie všetky novotvary prežijú v jazyku pretože sú vystavené neustálemu pohybu a ich „prežitie" závisí aj od skutočnosti, či si ich s mierou a tempom poznania osvojí väčšina, prípadne celý národ.

Veľmi všeobecne môžeme teda povedať, že jazyk sa mení preto, lebo sa prispôsobuje meniacim sa potrebám jazykového spoločenstva., medzi ktoré môžeme zaradiť ekonomizáciu vyjadrovania, expresívnu potrebu vedúcu k metaforizácii vyjadrovania, tendenciu k internacionalizácii, prispôsobovanie sa komunikačnej technike atď. Sumarizovanie potrieb vyúsťuje do zovšeobecnenia, že jazykové zmeny spôsobujú, či už viac alebo menej špecifickejšie, interné (vnútrojazykové) a externé (mimojazykové) faktory, ktoré vnášajú dynamiku do systému slovnej zásoby.

Literatúra:

CARRATALÁ TERUEL, Fernando: *Manual de vocabulario español*. Madrid : Castalia, 2006. 366 s.

DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 1999. 228 s.

DOLNÍK, Juraj: *Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003. 105 s.

FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG, 2008. 95 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989. 436 s.

LÁZARO CARRETER, Fernando: *El dardo de la palabra*. Barcelona : Galaxia Gutemberg – Círculo de Lectores, 1998. 760 s.

MARTÍN GARCÍA, Josefa: Neologismo y teoría morfológica: métodos de análisis. In: *Neologismo y morfología*. Eds. R. Almela Pérez – E. Tomás del Arco. Murcia : Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones, 2008, s. 89 – 106.

ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava : SPN, 1980. 225 s.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava : SPN, 1984. 339 s.

OTAOLA OLANO, Concepción: *Lexicología y semántica léxica. Teoría y aplicación a la Lengua Española.* Madrid : Ediciones Académicas, S. A., 2004. 435 s.

TRUP, Ladislav: *Španielska lexikológia*. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 1999. 231 s.

Byla staročeská *lokusta* k jídlu?[1]

Hana Sobalíková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

1. Úvod

Ve svém příspěvku se věnuji jednomu drobnému překladatelskému problému z poloviny 14. stol. Třebaže se jedná o záležitost poměrně marginální, přesto je možné na ní poměrně věrně dokumentovat vypjatou atmosféru té doby, kdy v českých zemích začínají intenzivněji ožívat teologické spory a v souvislosti s tím se i duchovní literatura s nimi spojená dostává do popředí zájmu vzdělaných vrstev. Zcela nepochybně k této atmosféře nemalou měrou přispěl i první staročeský překlad bible, který byl vytvořen právě v tomto období a z něhož také námět pro tento příspěvek vychází.

Překladatel jakéhokoliv cizojazyčného spisu se v tomto období nepochybně potýkal se skutečností, že český jazyk doby Karlovy byl teprve na vzestupu a mnoho termínů a pojmů si teprve vytvářel. V prvé řadě to jistě muselo platit pro překladatele bible, která byla vnímána jako text posvátný, a při překladu bylo tudíž nutné vážit každé slovo. Dá se proto předpokládat, že takovýto podnik byl jistě v popředí zájmu větší vzdělané komunity a překladatelsky sporná místa byla podrobována různě silné kritice. To ostatně potvrzuje i zvýšené množství literatury s biblickým překladem spojené, která se u nás postupně začíná šířit. K takovýmto památkám v prvé řadě patřily různé biblické latinsko-české překladové slovníčky zvané mamotrekty[2], ale objevují se i obsáhlejší výkladové slovníky[3].

Obtížné hledání vhodného překladového ekvivalentu a rozdílné názory na jejich konkrétní volbu však můžeme sledovat i v samotných biblických rukopisech, kde se v některých případech setkáváme i s existencí hned několika vedle sebe stojících překladových ekvivalentů za jediný latinský výraz.

2. Problematika překladu latinského slova *locusta* v Novém zákoně

Hledání nejvhodnějšího překladu však neobnášelo vždy jen výběr z řady možných synonym. V některých specifických případech mohla konečná volba překladového ekvivalentu i výrazněji ovlivnit vyznění celého textu. Takovýmto případem je i sporné

[1] Tento příspěvek vznikl s podporou grantového projektu Knihy prorocké a Knihy makabejské v nejstarším českém překladu bible (kritická edice) (GAČR 405/08/0877) a Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav) (LC 546).

[2] Patří sem např. abecední mamotrekty: mamotrekt Klementinský (MamUKA), mamotrekt MamUKF a mamotrekty lokální: mamotrekty MamUKB, MamUKC, MamUKD, MamUKE a MamVíd.

[3] Zejména výklad Krumlovský (VýklKruml), ale můžeme sem započítat např. i český překlad Historie scholastici Petra z Troyes zvanou Comestor (Comest).

místo z třetí kapitoly Matoušova evangelia (verš Mt 3,4), kterému bude věnován následující rozbor.

V Bibli olomoucké (BiblOl), památce představující jeden z mladších opisů prvotního staročeského překladu, v Matoušově evangeliu čteme o sv. Janu Křtiteli tuto větu: „*A jmějieše svatý Jan rúcho z srstí velblúdových a pás kožěný u svých bedr, krmě jeho bieše ovoce, jemužto dějí* ***lokusta,*** *a med lesní*“[4] (BiblOl, Mt 3,4, f. 171b[1]), z níž se dá usoudit, že sv. Jan se živil jakousi *lokustou*, což měl být podle dané bible jistý druh ovoce. Toto substantivum „lokusta“ však není do té doby ve staročeské literatuře doloženo a bylo nepochybně vytvořeno až pro tento překlad[5]. Staročeské substantivum lokusta zcela nepochybně vzniklo přímou přejímkou z latiny, a to za latinské femininum locusta, -ae. Toto substantivum ale v latině označuje saranče či kobylku, a v tomto primárním významu „kobylka“ ji také najdeme v Bibli olomoucké na řadě dalších míst (jedná se o více než 30 výskytů, zejména ve Starém zákoně). V jiném než základním významu ji ale v celém textu dohledáme již jen na místě jediném, a to v Markově evangeliu ve verši 1,6, kde v Bibli olomoucké čteme: „*A bieše Jan oblečen srstmi velblúdovými a motovúz kožěný na jeho ledvích. A jědieše* ***štěvík*** *a stred lesní...*“[6] (BiblOl, Mc 1,6, f. 186b[2]) Jedná se tedy o větu velmi blízkou předchozímu úryvku, třebaže je zde zvolen za latinské locusta jiný překladový ekvivalent, označující však nepochybně také bylinu[7]. Je tedy na místě otázka, proč právě na těchto dvou místech použil staročeský překladatel jiného než základního překladu „kobylka, saranče“, přičemž si evidentně s volbou překladového ekvivalentu nebyl zcela jistý[8].

Odpověď na otázku, proč bylo toto jediné místo překládáno staročeskými překladateli tak krkolomně a odlišně, nám poskytne sám biblický text, konkrétně jedno z dalších biblických míst, kde se o „locustě“ hovoří. Je jím 3. kniha Mojžíšova, verše z 11 kapitoly, hovořící o zakázaných a povolených pokrmech. V Bibli olomoucké dané místo zní takto: „*Všecko z ptačstva, ješto chodí na čtyřech nohách, ohavno vám bude, a jmá delšie nazad hnáty, jimižto skáče po zemi, jiesti nebudete, jako jest chrúst v rodu svém, ataka a ofimaka a kobylek všěch podlé rodu svého.*“ (BiblOl, Lv 11,21 – 22, f. 47b[1]) Podle tohoto božího přikázání by měly tedy kobylky patřit do skupiny nečistých živočichů. Je tedy patrné, že staročeský překladatel se volbou neutrálního výrazu „lokusta“ namísto „kobylka“ snažil vyrovnat s tím, že by se sv. Jan neřídil božím příkazem. Podstata tohoto staročeského výrazu „lokusta“ však zůstávala zastřena,

---

[4] Vulg.: *Ipse autem Joánnes habébat vestiméntum de pilis camelórum, et zonam pellíceam circa lumbos suos : esca autem ejus erat locústæ, et mel silvéstre.*

[5] Vycházím přitom z lexikálního archivu odd. vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v.v.i. (LA), který obsahuje dokladový materiál pro nejstarší staročeské období až do roku 1500 a který toto slovo pro starší období nedokládá.

[6] Vulg.: *Et erat Joánnes vestítus pilis cámeli, et zona pellícea circa lumbos ejus, et locústas et mel silvéstre....*

[7] Jak potvrzují doklady ze staročeského lexikálního archivu (LA), subst. ščovík, ščěvík ve staré češtině označovalo bylinu, převážně jím byl pojmenováván dnešní šťovík obecný.

[8] Této nesrovnalosti si již všimlo více badatelů, především je nutné zmínit příspěvek Pavla Freitingera (Freitinger, 1987, s. 159 – 165) a Emanuela Michálka (Michálek, 1987, s. 166 – 168), z jejichž poznatků tento příspěvek částečně vychází.

a proto se v dalších biblích setkáváme i s jinými překlady, v některých případech doplněnými i vysvětlujícím komentářem.

Repertoár objevivších se překladů subst. lokusta zachycuje následující přehledová tabulka obsahující základní rukopisy jednotlivých staročeských biblických redakcí[9]:

2.1 Tabulka

2.1.1 Celé bible

Bible	**Mt 3,4**	**Mc 1,6**
Bible drážďanská (I. red.)	ščěvík	ščěvík
Bible olomoucká (I. red.)	lokusta	štěvík
Bible boskovická (I./II. red.)	zelina	zelinu
Bible litoměřicko-třeboňská (I. red.)	lokusta (*in marg.* štěvík, zelina)	zelinu
Bible wolfenbüttelská (I./II. red.)	zelina (*připsáno* štěvík *in marg.*)	zelinu
Bible litoměřická (II. red.)	zelina	zelinu
Bible Bočkova (II. red.)	zelina	zelinu
Bible Duchkova (II. red.)	zelina	zelinu
Bible kunštátská (II. red.)	zelina	zelinu
Bible mlynářčina (II. red.)	zelina	zelinu
Bible mikulovská (II. red.)	štěvík	štěvík
Bible milánská (II. red.)	ščěvík	ščevík
Bible moskevská (II. red.)	*text chybí*	zelinu
Bible padeřovská (III. red.)	zelina	zelinu
Bible pražská (IV. red.)	kobylky	kobylky

2.1.2 Části bible (Nové zákony)

Bible	**Mt 3,4**	**Mc 1,6**
Čtenie zimnieho času	ščěvík	ščěvík
Evangeliář olomoucký	pokrm črvíkový	listie
Evangelium sv. Matouše	lokusta (*ve výkladu pak* kobylka)	*jen Mt*
Klementinský Nový zákon (II. red.)	zelina	zelinu (*in marg.* kobylky)
Muzejní Nový zákon (II. red.)	kobylky	zelinu

2.1.3 Rozbor tabulky

Překlad pomocí počeštěného lokusta nacházíme z celých biblí vedle již zmiňované Bible olomoucké již jen v Bibli litoměřicko-třeboňské (BiblLitTřeb). Většina zbylých biblí uvádí buď překlad zelina, nebo šťovík. Primární význam „kobylka“ přitom

[9] V rámci staročeského období se tradičně rozlišují čtyři biblické redakce, přičemž nejmladší z nich je již redakcí tištěných biblí (více viz Kyas, 1997).

nacházíme jen v nejmladším rukopise Bible pražské. Hodné pozornosti jsou z tohoto pohledu také neúplné biblické památky. I zde začíná u mladších rukopisů pronikat překlad kobylka. Jedná se přitom zejména o dva zástupce druhoredakčních biblí, patřících k jejich mladší skupině, stojící již na pomezí redakce druhé a třetí (sr. Muzejní Nový zákon a přípisek v Klementinském Novém zákonu) a zdá se tedy, že tento překlad postupně vítězil. Zcela mimo jednotlivé redakce pak naopak stojí Evangeliář olomoucký, o němž je známo, že se vyznačuje řadou samostatných čtení, a který zde zvolil zcela samostatný překlad pomocí substantiv *pokrm črvíkový* a *listie*.

Jak již bylo na počátku konstatováno, způsob a volba překladových ekvivalentů byla řešena i mimo samotné překladatelské kruhy. O tom svědčí jak doplňující komentáře, zapisované pozdějšími písaři do biblických textů in margine, tak i ohlasy v teologicky zaměřené literatuře. Na prvním místě je třeba v této souvislosti zmínit přípisek v Bibli litoměřicko-třeboňské, v němž si neznámý autor zaznamenal údajný Husův komentář k celé záležitosti, který dobře shrnuje podstatu problému: „*Tu věz, že latině stojí locusta a v tom slově locusta nesjednají sě vykládači neb jedni pravie, že locusta jest kobylka jenž skakče neb leze a tak že by sv. Jan ty kobylky jedl. Druzí pravie, že locusta jest někaké kořenie neb zelina a že by tu zelinu jedl a tak nejsme jisti v tom slovu, ale zdá mi sě podobnějšie že jest někaké zelé, neb v knihách levitici v 11 k. zapověděl jest bóh jiesti kobylky a tak s. Jan z přikázanie zákona nejedl kobylek. To Hus*“ (BiblLitTřeb, f. 113b).

Výklady jednotlivých památek se vesměs dají rozdělit do dvou skupin. Jedna skupina se přiklání k teorii, že se v tomto případě jednalo o jakousi rostlinu, druhá skupina autorů připouští možnost, že se jedná skutečně o jistý druh kobylek, tuto skutečnost se však snaží různým způsobem osvětlit pomocí doplňujících komentářů a vysvětlení. Z dochovaných děl věnujících se této problematice, jmenujme mj. autora památky Evangelium sv. Matouše (MatHom), který překládá lat. locustu základním významem „kobylka“, Janovo konání se však snaží ospravedlnit alespoň tím, že kobylky pokládá za stravu tehdejší chudiny: „*Praví Arnolfus, biskup vlaský, že na púšti byly jsú* ***kobylky*** *židovské malé, ješto v voleji pečeny, biechu krmě chudých lidí...*“ (MatHom, f. 33b).

Z nebiblických textů stojí za pozornost např. přípisek ve sborníku z 2. pol. 14. stol. obsahující staročeské zpracování traktátu Paradisus animae (AlbRáj), připisovaného Albertu Velikému, kde se autor přidržuje výkladu o rostlinném původu Janovy potravy: „*jenž jest jedl (Jan Křtitel) samorostlú krmi, jako* ***kobylky*** *neb ono* ***býlé****, jemuž dějí mšěnicě a stred stmelový a pitie jeho...*“ (AlbRáj, f. 37a), oproti tomu biblický výklad Pavla z Troyes nazývaný Comestor (Comest) se přiklání k teorii o přípustnosti tohoto druhu kobylek: „*A požíváše Jan žíně z srstí velblúdových a motovúza kožichového a někakého rodu* ***kobylkového****, ješto jej jiesti móže, požíváše a strdí polesné...*“ (Comest, f. 288a[2]).[10]

Ozvuky tohoto problému nacházíme i v dalších nebiblických památkách, výklady se objevují jak v dobových mamotrektech, tak v biblických výkladech, jako např. ve Výkladu krumlovském. (Sr. přípisek na f. 238b[1] a f. 2b.[1])

[10] Lat: Utebatur autem Joannes cilicio de pilis camelorum, et zona pellicea, quodam locustarum genere esibili vescebatur, et melle silvestri (Migne, 1855, s. 1552).

3. Teorie vzniku prvotního staročeského překladu bible

Paradoxní na celé věci je však skutečnost, že podle klementinské Vulgáty z roku 1592 by daný text ze 3. knihy Mojžíšovy měl správně znít „jísti budete“ (za comedere debetis) a ne „jísti nebudete“, což znamená, že z pohledu Klementiny bylo pojídání vyjmenovaných živočichů naopak dovoleno a sv. Jan se tak žádného provinění ani nedopouštěl.

První staročeský překlad však evidentně vycházel z latinského originálu, který na daném místě musel znít „comedere non debetis“. Při tehdejším nejednotném úzu vulgátního textu takovéto odchylky ovšem nebyly ničím neobvyklým a opravdu se i rukopisné bible s touto variantou dokonce dochovaly, a to i z českého prostředí.

Na této skutečnosti byla ostatně postavena jedna z teorií o vzniku prvního staročeského překladu. První staročeský překlad bible byl vytvořen několika překladateli, o jejich původu však nebyly dochovány žádné záznamy. Autor nejčastěji citované teorie o vzniku tohoto překladu, Vladimír Kyas, o jejich původu říká, že se pravděpodobně jednalo o skupinu asi deseti odborníků, přičemž za vůdčí osobnost označuje tzv. dominikána. Překlad mohl podle něj vzniknout nejpravděpodobněji pro některý ženský klášter v Praze, patrně pro klášter u sv. Jiří na Pražském hradě (Kyas, 1997, s. 37 – 65).

Proti jeho názoru stojí teorie Pavla Freitingera, který klade vznik tohoto překladu do Roudnice nad Labem a za jejího iniciátora označuje Jana z Dražic (Freitinger, 1987, s. 159 – 165). Biskup Jan pobýval řadu let u papeže v Avignonu. Kulturní prostředí papežského dvora jej výrazně poznamenalo a po svém návratu se začal výrazně kulturně angažovat. Nejen že velmi zvelebil své sídlo v Roudnici nad Labem a založil zde klášter augustiniánů známých svou láskou k literatuře, ale přivezl z Avignonu i řadu velmi vzácných knih včetně jedné latinské bible, nazývané dnes Bible Jana z Dražic. A právě tato bible, dodnes dochovaná, obsahuje řadu odchylek od klementinského textu vulgáty, mezi nimiž je i zmiňované místo ve 3. Mojžíšově, kde je opravdu doplněna záporka non. To vedlo P. Freitingera k myšlence, že právě Jan z Dražic byl iniciátorem prvního staročeského překladu a překladatelům údajně také k tomuto účelu zapůjčil právě tuto bibli. Problematickým se na jeho teorii ale jeví skutečnost, že shodně mají dané místo přeloženy všechny sledované staročeské bible, třebaže se její autoři či pozdější upravovatelé (jako např. v případě korektora Bible litoměřicko-třeboňské) snažili o důslednější shodu přeloženého textu s původním vulgátním textem. Danou bibli by tedy museli buď používat autoři i mladších úprav, nebo ji přinejmenším považovat za jedinou závaznou.

Jako mnohem pravděpodobnější se tak jeví hypotéza, že se jednalo o jednu ze zvláštností latinských biblí české provenience, kterou mělo společné více latinských rukopisů než jen Bible Jana z Dražic (a existenci více takovýchto biblí na českém území koneckonců uznával i sám Pavel Freitinger). A jak naznačil provedený průzkum, provedený na vzorku deseti latinských biblí od poloviny 12. stol. do poloviny století 16., počet latinských biblí české provenience obsahujících znění se záporkou non jasně převažoval. Naopak byla tato záporka do textu biblí, které ji původně neobsahovaly, pozdějšími korektory doplňována. Je tedy zřejmé, že daný jev nebyl v žádném případě typický pouze pro Bibli Jana z Dražic a výklad o nepovolenosti jmenovaných živočichů byl v Čechách považován za základní. Proti teorii Pavla

Freitingera ostatně hovoří i skutečnost, že Jan z Dražic zemřel poměrně záhy, již na konci 40. let a odhady posouvají dobu vzniku celého překladu nejdříve do 50. let 14. stol.

Otázku možného místa vzniku prvního překladu staročeské bible nám tedy staročeská lokusta asi vyřešit nepomůže, přesto si myslím, že tento drobný překladatelský problém dobře poodhaluje úskalí, s nímž se staročeští překladatelé potýkali a alespoň trochu dává nahlédnout do období a atmosféry, za které byly vytvářeny první staročeské překlady bible.

Literatura:

FREITINGER, Pavel: Bible Jana z Dražic a staročeské překlady. In: *Listy filologické*, 1987, roč. 110, s. 159 – 165.

FREITINGER, Pavel: Bible předchůdců Husových. In: *Křesťanská revue*, 1987, roč. 54, s. 153 – 158.

CHALOUPECKÝ, Václav: *Jan IV. z Dražic, poslední biskup pražský, Studie kulturně historická*. Praha : Společnost přátel starožitností, 1908. 80 s.

KYAS, Václav: *Česká bible v dějinách národního písemnictví.* Praha : Vyšehrad, 1997. 319 s.

KYAS, Václav: *První český překlad bible*. Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, 1971, roč. 81, seš. 1, Praha : Academia. 76 s.

KYAS, Vladimír: Česká Hlaholská bible v poměru k ostatním českým biblickým rukopisům. In: *Slavia*, 1956, roč. 25, s. 328 – 341.

KYAS, Vladimír: *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. I.* Praha : Academia, 1981. 378 s.

KYAS, Vladimír: *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. II.* Praha : Academia, 1985. 437 s.

KYAS, Vladimír: *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. III.* Praha : Academia, 1988. 762 s.

KYAS, Vladimír: *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. IV.* Paderborn : F. Schöningh, 1996. 591 s.

MIGNE, J. P., Patrologiae cursus completus. In: *PL*, 1855, 198, s. 1049 – 1722.

MICHÁLEK, Emanuel: K starým českým překladům latinského *locusta*. In: *Listy filologické*, 1987, roč. 110, s. 166 – 168.

PETRŮ, Eduard: Znovu k původu bible Boskovické. In: *Boskovice v dějinách*. Boskovice : Měst. NV, 1969, s. 11 – 22.

POLÍVKA, Jiří: Ukázky z Varšavského Starého Zákona z pol. XV. stol. In: *Listy filologické*, 1894, roč. 21, s. 219 – 224.

STRAKA, Josef: Studie o stč. Evangeliu sv. Matouše s homiliemi. In: *Listy filologické*, 1926, roč. 53, s. 23 – 41, 146 – 155, 275 – 284, 355 – 367.

VAŠICA, Josef: Bible v české kulturní tradici. In: *Biblica*, *příloha časopisu Logos*, 1949, roč. 4, s. 1 – 20.

Přehled sledovaných rukopisů a jejich zkratek:

BIBLE BOČKOVA (BiblBoč). SA sign. G 10, č. 121/I, II, Brno, 1. pol. 15. stol. 350 a 340 f.

BIBLE BOSKOVICKÁ (BiblBosk). Státní vědecká knihovna sign. III 3, Olomouc, 1420/30, 537 f.

BIBLE DRÁŽďANSKÁ (BiblDr). rkp. nedochován, pův. Královská knihovna O 85, Drážďany. (fotokopie v majetku ÚJČ AV ČR)

BIBLE DUCHKOVA (BiblDuch). SA (dř. Kroměříž, Arcibiskský archiv sign. 7728/15923), Kroměříž, 1433. 500 f.

BIBLE JANA Z DRAŽIC. NM sign. XV A 6, Praha před 1336. 419 f.

BIBLE KUNŠTÁTSKÁ (BiblKunšt). UK sign. Mk 3, Brno, pol. 15. stol. 612 f.

BIBLE LITOMĚŘICKÁ (BiblLit). tč. nezvěstná, pův. Biskupská knihovna sign. B I F/2, Litoměřice. (fotokopie v majetku ÚJČ AV ČR)

BIBLE LITOMĚŘICKO-TŘEBOŇSKÁ (BiblLitTřeb). SA sign. B I, Litoměřice, 297 f.; SA sign. A 2, Třeboň, 1414. 259f.

BIBLE MIKULOVSKÁ (BiblMik). UK sign. Mk 1, Brno, 3. čtvrtina 15. stol. 567 f.

BIBLE MILÁNSKÁ (BiblMil). Biblioteca di Brera sign. AE XIII 35, Milán, pol. 15. stol. 383 f.

BIBLE MLYNÁŘČINA (BiblMlyn). UK sign. XVII A 10, Praha, pol. 15. stol. 700 f.

BIBLE MOSKEVSKÁ (BiblMosk). Státní historické muzeum sb. Chludova sign. 130d, Moskva, pol. 15. stol. 733 f.

BIBLE OLOMOUCKÁ (BiblOl). Státní vědecká knihovna sign. III 1/I,II, Olomouc, 1417. 290 a 289 f.

BIBLE PADEŘOVSKÁ (BiblPad). NK sign. 1175, Vídeň, 1432 – 1435. 443 f.

BIBLE PRAŽSKÁ (BiblPraž). st. tisk Knihopis 2, Praha, 1488. 610 f.

BIBLE SIXTA Z OTTERSDORFU. NK sign. XIII A 3, Praha, kol. 1430. 617 f.

BIBLE WOLFENBüTTELSKÁ (BiblWolf). knihovna knížete Augusta Extravag. sign. 25.12., Wolfenbüttel 30. léta 15. stol.

BIBLIA LATINA. Moravská zemská knihovna sign. MK 22, Brno, 1424. 627 f.

BIBLIA VETERIS ET NOVI TESTAMENTI. NK sign. VI B 11, Praha, 1430

biblia veteris testamenti, liber leviticus. Knihovna Západočeského muzea v Plzni, sign. 510 A 054 Plzeň, 12. stol. 1 f.

biblia veteris testamenti. Královská kanonie premonstrátů na Strahově sign. DB III 13, Praha, 15. stol. 613 f.

BIBLIA, VETUS TESTAMENTUM, PARS. NK sign. VI A 4, Praha, 2. čtvrtina 15. stol. 655 f.

BIBLIA. NM sign. XVIII B 18, Praha, 1441. 1091f.

COMESTOR Historie scholastici Petra z Troyes (Comest). SA sign. G 13, Brno, 2. pol. 14. stol. 360 f.

EVANGELIÁŘ ČTENIE ZIMNIEHO ČASU (EvZimn). Muz sign. III A 40, Praha, 2. pol. 14. stol. 54 f.

EVANGELIÁŘ OLOMOUCKÝ (EvOl). SVK sign. M II, Olomouc, 2. pol. 14. stol., f. 94b – 331b.

KLEMENTINSKÝ NOVÝ ZÁKON GLOSOVANÝ (BiblKlemNZ). UK sign. XVII E 13, Praha, 1426. 260 f.

LATINSKÁ BIBLE Z POČ. 15. STOL. NK sign. XI A 14, Praha, poč. 15. stol. 607 f.

MAMOTREKT (MamUKA). UK sign. XI E 6, Praha, poč. 15. stol., f. 14a – 37b.

MAMOTREKT (MamUKB). UK sign. XI F 9, Praha, konec 15. stol. f. 1a – 243a.

MAMOTREKT (MamUKC). UK sign. XI C 4, Praha, pol. 15. stol. f. 110a – 137b a 139b – 140a.

MAMOTREKT (MamUKD). UK sign. I E 29, Praha, 1. pol. 15. stol., f. 296a – 308b a 311a – 322a.

MAMOTREKT (MamUKE). UK sign. III G 26, Praha, pol. 15. stol., f. 306 – 324a.

MAMOTREKT VIDEŇSKÝ (MamVíd). NK sign. 4302, Vídeň, pol. 15. stol., f. 123a – 150a

MATOUŠOVO EVANGELIUM (MatHom). UK sign. XVII A 4, Praha, 2. pol. 14. stol., 396 s.

MUZEJNÍ NOVÝ ZÁKON (BiblMuzNZ). Muz sign. I H 28, Praha, 1422, 275 f.

RÁJ DUŠE (AlbRáj). UK sign. XVII A 19, Praha, 2 pol. 14. stol., 108 f.

VÝKLAD KRUMLOVSKÝ. UK dep. (dř. Krumlov, knihovna františkánského kláštera, 249), Praha, 1. pol. 15. stol. 341 f.

Slovensko-maďarský bilingvizmus: teória a prax

Katarína Sziveková

Univerzita Komenského, Bratislava
Základná škola s VJM, Bátorove Kosihy

Úvod

Cieľom mojej práce je priblížiť výskum, ku ktorému ma sčasti inšpiroval pokus Jozefa Štefánika a dvojjazyčné výskumy v slovensko-maďarskom kontexte v prácach Istvána Lanstyáka. Výskum pochádza z výsledkov analýzy žiackych prejavov, ktoré som zaznamenala na magnetofónovú pásku na ZŠ s VJM v Bátorových Kosihách. Skúmaní žiaci pochádzajú zo zmiešaného maďarsko-slovenského, resp. slovensko-maďarského jazykového prostredia. Obidva jazyky nepoužívajú. Práca pozostáva z viacerých častí.

V súvislosti s nedostatočnou prebádanosťou problematiky bilingvizmu v jazykovednej literatúre venujem v prvej časti práce pozornosť niektorým teoretickým otázkam týkajúcim sa podstaty bilingvizmu. Štúdium bilingvizmu patrí do oblasti, v ktorej sa križuje niekoľko vedeckých disciplín. Medzi najdôležitejšie disciplíny okrem lingvistiky sem patrí sociolingvistika a psycholingvistika. Analýzu dosiahnutého jazykového stavu som uskutočnila pomocou všeobecnolingvistických a psycholingvistických metód na zistenie jazykovej kompetencie žiakov. Teoretický základ, využívam v ďalšej časti svojej práce.

V úvodnej kapitole podávam rôzne definície pojmu bilingvizmu a prehľad rôznych názorov naň, pričom údaje čerpám z knihy J. Štefánika *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfologicky odlišných typov jazykov* (2000). Po objasnení základných pojmov a termínov nasleduje hlavná časť práce. Tá predstavuje konfrontačný výskum dvoch jazykov – slovenčiny a maďarčiny – a faktorov, ktoré utvárali a utvárajú jazykovú kompetenciu a jazykovú komunikáciu.

V druhej časti sa zaoberám otázkami fonologickej, morfologickej, syntaktickej a lexikálnej jazykovej interferencie a zameriavam sa na interferenciu, ktorá postihuje primárny aj sekundárny kód hovoriacich na základe teórie I. Lanstyáka.

1 Bilingvizmus

1.1. Vymedzenie pojmu *bilingvizmus*

Podľa terminologického slovníka (Štefánik – Palcútová – Lanstyák, 2004, s. 284) znie definícia bilingvizmu nasledovne:

Bilingvizmus – dvojjazyčnosť, bilingválnosť. 1. schopnosť alternatívneho používania dvoch jazykov alebo dvoch variet toho istého jazyka, napr. dvoch dialektov v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa komunikácia uskutočňuje; 2. ovládanie dvoch a viacerých jazykov na úrovni rodených hovoriacich.

„Konotácia tohto slova môže byť u ľudí rôzna. Napríklad L. Bloomfield (1933) za bilingvizmus považuje ovládanie jazykov na úrovni „rodených hovoriacich“ (native speakers)... Podľa C. Thieryho (1978) je ozajstný bilingvista človek, ktorého považujú za rodeného hovoriaceho príslušníci dvoch rozdielnych jazykových komunít. U. Weinreich (1953) vidí bilingvizmus v alternatívnom používaní dvoch jazykov... I. Taylor (1976) definuje bilingvistu ako človeka, ktorý hovorí dvoma alebo viacerými jazykmi, dialektmi alebo štýlmi... Čo iní autori chápu ako bidialektizmus t. j. ovládanie dvoch dialektov jedného jazyka, I. Taylor zaraďuje k bilingvizmu.“ (Štefánik, 2000, s. 9 – 10). Jednotlivci, ktorí dokonale ovládajú oba jazyky, sú ideálne prípady, a preto sa do tejto skupiny zaraďujú všetci, u ktorých sú oba jazyky aspoň približne v rovnováhe. „Veľkú úlohu tu zohráva spôsob osvojenia si dvoch jazykov, prostredie, vek a poradie, v ktorom boli tieto jazyky osvojené. Pretože väčšina bilingvistov je fluentnejšia v jednom zo svojich jazykov, preto sa niekedy pri charakterizovaní bilingvizmu uvádza tento jazyk ako prvý... Viacerí autori nezahŕňajú pod bilingvizmus jednotlivcov hovoriacich tromi a viacerými jazykmi. Ján Horecký (1990) navrhol na označenie takýchto jednotlivcov termín plurilingvista, resp. plurilingvizmus. V anglickej odbornej literatúre sa používa termín multilingvizmus. V našej slovenskej jazykovednej literatúre sa spolu s termínom bilingvizmus používa aj jeho slovenský ekvivalent dvojjazyčnosť.“ (Štefánik, 2000, s. 10 – 11).

1.2. Názory na bilingvizmus

„Skúmaniu bilingvizmu sa najväčšia pozornosť začala venovať až dvadsiatom storočí. V centre záujmu lingvistov bol predovšetkým vplyv bilingvizmu na vývin inteligencie jednotlivca. Už od prvých výskumov uvedenej problematiky prevažovalo chápanie bilingvizmu ako niečo negatívne, čo má negatívny vplyv na verbálnu i neverbálnu inteligenciu. V roku 1808 nemecký učiteľ Jahn vyslovil názor, že „bilingválne vzdelávanie má za následok verbálnu i neverbálnu zaostalosť. Tak ako dieťa môže mať iba jednu matku, tak isto môže mať iba jeden materinský jazyk. Ak by sa malo učiť dva alebo viac jazykov, nebolo by schopné zvládnuť ani jeden z nich a zároveň by malo zmätenú myseľ, keďže každý z jeho jazykov by mu poskytol odlišný pohľad na svet“ (podľa Štefánik, 2000, s. 7). K podobným výsledkom dospeli aj ďalší autori, ako napríklad D. Saer (1923), F. Smith (1923), V. Kelley (1936). Považovali bilingvistov za ľudí s menšími vyjadrovacími schopnosťami, menšou slovnou zásobou a často aj za menej inteligentných. „Približne od päťdesiatych rokov tohto storočia sa názory na vzťah bilingvizmu a myslenia zmenili. N. Darcy (1953) poukázal na to, že väčšina výskumov a štúdií obsahovala metodologické a iné nepresnosti. Napríklad sa často nebrali do úvahy také základné veci ako stupeň zvládnutia jednotlivých jazykov, spoločensko-ekonomické prostredie, z ktorého skúmaní jednotlivci pochádzali, vek a pohlavie. Obrat nastal v roku 1962 po uverejnení štúdie, v ktorej jej autori E. Peal a W. Lambert (1962) ukázali, že bilingvisti ako skupina dosiahli lepšie výsledky ako monolingválna skupina, a to v testoch na verbálnu, ako aj neverbálnu inteligenciu (Štefánik, 2000, s. 8). Začal sa zdôrazňovať kladný vplyv bilingvizmu na intelektový vývin detí. Poukázali na skoršie uvedomenie si arbitrárnosti jazyka, rýchlejšie oddelenie významu od zvuku, lepšie kognitívne myslenie a väčšiu kreativitu.

V súčasnosti sa pozornosť zameriava na rozdiely medzi monolingválnymi a bilingválnymi jednotlivcami ako aj na vplyv bilingvizmu na inteligenciu.

J. Štefánik vo svojej práci (2004) uviedol myšlienku od F. Grosjeana, jedného z najznámejších autorov zaoberajúcich sa bilingvizmom, ktorý vyslovuje počudovanie nad tým, prečo sa skúmaniu vzťahu bilingvizmu a inteligencie venuje toľko pozornosti, keď väčšina ľudí na svete hovorí dvoma a viac jazykmi. Jedným z najzaujímavejších aspektov bilingvizmu je skutočnosť, že dva alebo viaceré jazyky sú v kontakte u tej istej osoby. Tento jav sa dá najlepšie pochopiť vtedy, ak sa skúmajú rozličné jazykové mody bilingvistu. Podľa Grosjeana na jednom jazykovom konci kontinua sa bilingvisti nachádzajú v úplne monolingválnom mode, v ktorom komunikujú s monolingvistami jedného alebo druhého jazyka, ktorý ovládajú. Na opačnom konci kontinua sa bilingvisti nachádzajú v bilingválnom jazykovom mode, v ktorom komunikujú s bilingvistami ovládajúcimi rovnaké dva jazyky a s ktorými obyčajne miešajú jazyky. Sú to koncové body a medzi nimi existujú prechodné mody. Takýmto je napríklad prípad, keď bilingvista komunikuje s osobou, ktorá má len obmedzené znalosti druhého jazyka. „Bilingvisti sa líšia navzájom aj pokiaľ ide o rozsah ich pohybu pozdĺž tohto kontinua: niektorí sa len zriedkavo ocitnú na bilingválnom konci, kým iní tento bilingválny koniec iba zriedkavo opustia. Napríklad bilingvisti, ktorí žijú v takých bilingválnych komunitách, kde je jazykovou normou zmiešaný jazyk“ (Štefánik, 2004, s. 43).

1.3. Definovanie pojmu bilingvizmus – slovenský ekvivalent – dvojjazyčnosť

Dvojjazyčnosť podľa U. Weinreicha

Striedavé používanie dvoch jazykov U. Weinreich (1953) definuje ako dvojjazyčnosť a dotyčné osoby ako dvojjazyčné. Prípady odchýlok od noriem ktoréhokoľvek z jazykov vyskytujúcich sa v reči dvojjazyčných osôb následkom ich znalosti dvoch, alebo viacerých jazykov, odchýlky vyplývajúce z jazykového kontaktu sa označuje termínom interferencia.

Dvojjazyčnosť podľa J. Štefánika

Podľa Štefánika (2004) sú bilingvisti osoby, ktoré sú v závislosti od prostredia, situácie, partnera v rozhovore a v závislosti od témy rozhovoru schopné uspokojovať svoje komunikačné potreby v dvoch, prípadne viacerých jazykoch. Táto definícia je odvodená od známej Weinreichovej definície bilingvizmu. Na rozdiel od neho a niektorých ďalších bádateľov sa nezdôrazňuje potreba každodenného používania oboch jazykov, skôr schopnosť ich používať a nimi si uspokojovať svoje komunikačné potreby.

Dvojjazyčnosť podľa I. Lanstyáka

Podľa I. Lanstyáka (1966) maďarská menšina na Slovensku tvorí rečové spoločenstvo, ktoré treba považovať zo sociolingvistického hľadiska za dvojjazyčné napriek tomu, že do neho patria aj hovoriaci, ktorí sami sú jednojazyční, a to z dvoch dôvodov:

a) hovoriaci, ktorí neovládajú slovenský jazyk, osvojujú si ako materinský jazyk kontaktovú varietu maďarského jazyka, ktorá je ovplyvnená slovenským jazykom.

b) Jednojazyční hovoriaci majú dvojjazyčnú komunikatívnu kompetenciu, pretože vedia v akých doménach a v akých situáciách majú možnosť používať maďarčinu a v akých by mali používať slovenčinu.

I. Lanstyák (1996, s. 148) hovorí o dvojjazyčnosti nasledovné: Dvojjazyčným je každý hovoriaci, ktorý vo svojej každodennej jazykovej praxi používa dva jazyky, a to nezávisle od stupňa ich ovládania.

Zo psycholingvistického aspektu sú aj také osoby dvojjazyčné, ktoré poznajú nejaký cudzí jazyk hoci aj na najvyššej úrovni, ale nežijú v dvojjazyčnej komunite, a tak ho používajú iba príležitostne.

Podľa I. Lanstyáka medzi dvojjazyčných nepatria hovoriaci, ktorí poznajú nejaký cudzí jazyk, ale používajú ho iba príležitostne. Tieto dva typy sa podľa neho líšia nielen rozdielnosťou životných situácií, do ktorých sa dostávajú, ale aj tým, že komunikatívna kompetencia členov dvojjazyčného spoločenstva obsahuje aj pravidlá používania týchto jazykov v rozličných komunikačných situáciách.

1.4. Monolingválny a bilingválny prístup

Monolingválny prístup predpokladá, že bilingválna osoba predstavuje dvoch monolingvistov v jednom na rovnakej úrovni ovládajúcich oba jazyky. Je možné ju skúmať ako ktorýchkoľvek iných monolingvistov.

Bilingválny prístup nám umožní vedieť v bilingvistovi integrovaný špecifický celok, ktorý nie je zložený z dvoch úplných alebo neúplných monolingvistov.

Podľa J. Štefánika (2004) bilingvista je jeden celok, špecificky hovoriaci a poslucháč, nie jednoduchý súčet dvoch monolingvistov. Veľmi dôležitý je poznatok, že svoje jazyky používa na rozličné účely, v komunikácii s rozličnými ľuďmi a v rozličných oblastiach života. Vzhľadom na rozličný spôsob osvojenia i rozličné komunikačné potreby pre oba jazyky býva aj úroveň ich ovládania rozdielna. Bilingvista je iba zriedkavo rovnako alebo úplne fluentný v oboch jazykoch. Úroveň fluencie v konkrétnom jazyku bude závisieť od potrieb pre každý z jeho jazykov a od oblastí, v ktorých ich používa. Preto by sa jazyková kompetencia bilingvistu mala skúmať celkovo.

V súvislosti s jazykovou kompetenciou bilingvistov sa často spomínajú dva javy. Prvým je v spojitosti s bilingválnymi deťmi tzv. semilingvizmus, resp. dvojitý semilingvizmus, ktorý podľa terminologického slovníka (Štefánik – Palcútová – Lanstyák, 2004, s. 291) označuje neúplné ovládanie oboch jazykov, t. j. hovoriaci v dôsledku toho, že si ani jeden jazyk neosvojil dostatočne, nie je schopný uspokojovať niektoré svoje komunikačné potreby. Ako semilingválny sa označuje niekto, kto má veľké nedostatky v oboch jazykoch v porovnaní napríklad s dvoma monolingvistami. Tieto nedostatky sa týkajú všetkých jazykových rovín a najčastejšie zahŕňajú malú slovnú zásobu, neovládanie gramatiky a značné ťažkosti myslieť a vyjadrovať emócie v tomto jazyku. Termín pochádza zo škandinávskej sociolingvistiky. Väčšina lingvistov a psychológov tento termín z viacerých dôvodov odmieta, resp. pochybuje o tom, že existujú takíto hovoriaci. Vyčíta sa im menšia slovná zásoba v porovnaní s ich monolingválnymi vrstovníkmi, miešanie jazykov, odchýlky od monolingválnych noriem. Na túto problematiku poukázala v súvislosti s jazykovou kompetenciou fínskych detí vo Švédsku Tove Skutnabb-Kangasová (1984; citované podľa Štefánik, 2000). Neskôr tento termín začali využívať aj iní autori.

Druhým javom spomínaným v súvislosti s jazykovou kompetenciou bilingválnych osôb je z hľadiska monolingvistov nadmerné miešanie a prepínanie jazykov v jazyko-

vých prejavoch bilingvistov. Existencia viacerých kontaktových javov v jazykových varietách bilingvistov, javy interferencie, transferencie, transferu, atď.

Terminologicý slovník (Štefánik – Palcútová – Lanstyák, 2004, s. 287 a 293) uvádza definície interferencie, transferencie a transferu nasledovne:

Interferencia – odchýlka alebo viaceré odchýlky od noriem ktoréhokoľvek z jazykov používaných v reči bilingvistov v dôsledku ich znalosti viac ako jedného jazyka, interferenciu nájdeme na všetkých rovinách jazykového systému: vo fonetike, fonológii, v morfológii, syntaxi, v sémantike i lexike, na základe rozdielu medzi ustálenými a príležitostnými odchýlkami možno rozlišovať statickú interferenciu a dynamickú interferenciu.

Transferencia – prenos elementov, pravidiel a systémových javov za jedného jazyka bilingvistov do druhého, môže sa uskutočňovať na všetkých rovinách jazykového systému.

Transfer – jazykový transfer – akýkoľvek prípad transferencie, môže byť negatívny alebo pozitívny, používa sa najmä v súvislosti s výučbou cudzích jazykov (tamže, 2004, s. 287 a 293).

2. Bilingválne deti

2.1. Bilingválna výchova detí

Bilingválne deti sa môžu začať učiť čítať v oboch jazykoch súčasne, alebo sa najprv naučia čítať v jednom a až potom v druhom jazyku. Častejšia je však situácia, keď sa dieťa najskôr naučí čítať aj v druhom jazyku. Silnejší jazyk u dieťaťa je ten, v ktorom sa dieťa cíti istejšie a ľahšie sa v ňom vyjadruje. V prípade jazykovej menšiny ide najčastejšie o menšinový jazyk, ktorý sa používa v prostredí rodiny. Ten umožňuje dieťaťu sústrediť sa na získanie samotných zručností. Zručnosti, ktoré dieťa získa, keď sa učí čítať v prvom jazyku, neskôr využije pri druhom jazyku. Dôležité je, aby dieťa malo radosť z čítania v oboch jazykoch a aby sa na čítanie tešilo. Tu je dôležitá pozornosť zo strany rodičov, aby si dieťa vytvorilo kladný vzťah k čítaniu v oboch jazykoch. Napríklad snaha prinútiť dieťa čítať rôznymi príkazmi o počte prečítaných strán denne v každom z jazykov môže viesť u dieťaťa k vzniku antipatie k čítaniu.

Zvládnutie písania je veľmi podobné čítaniu, a preto sa predchádzajúce rady týkajúce sa čítania vzťahujú aj na túto činnosť. Zvládnutie písania je podstatne pomalšie a je spojené s veľkým počtom chýb v prvých fázach. Je preto dôležité, aby sme dieťa často neupozor)ovali na tieto chyby (podľa Štefánik, 2000).

2.2. Prepínanie kódu u detí

Prepínanie kódov je bežný jav medzi mladými bilingvistami a aj medzi dospelými. Deti si často uvedomujú, že prechádzajú do iného jazyka a majú sklon kontrolovať sa v takýchto situáciách. Prepínanie signalizuje narastajúcu znalosť obidvoch jazykov. Je teda funkciou veku a zdokonaľujúcej sa kompetencie dvoch zúčastnených jazykov. Miešanie sa najmenej týka hláskového systému. Nie je možné v každom prípade rozlíšiť prepínanie a miešanie kódov. Miešanie sa najskôr vyskytuje, ak jeden z dvoch jazykov v kompetencii dieťaťa výrazne dominuje a ak dospelí v okolí dieťaťa vcelku bez zábran používajú vo vlastnej reči miešanie aj prepínanie. Miešanie sa najčastejšie pozoruje v začiatočnej fáze osvojovania si jazykov čiže do dvoch rokov. Vo vyššom veku bilingválne deti vedia rozlíšiť obidva jazykové systémy. Bilingvisti si najprv vyberú

jazyk, ktorý budú spolu používať, označuje sa ako bázový jazyk (base language), tento proces sa nazýva voľba jazyka (language choice). Keď je už bázový jazyk zvolený, bilingvisti môžu rozličnými spôsobmi uviesť druhý jazyk – hosťujúci alebo včlenený jazyk. Jedným týchto spôsobov je prepínanie kódov, to znamená, úplné prepnutie do druhého jazyka v rozsahu jedného slova, frázy alebo vety (Štefánik, 2004, s. 42).

2.3. Zmeny kódov u bilingvistov – detí

Existujú rôzne dôvody zmeny kódov u bilingvistov. Príklad podávam z vlastného inventáru výskumnej vzorky na základe diela J. Štefánika.

Nedostatočné ovládanie jedného z jazykov môže mať za následok, že bilingvista – dieťa niektoré slovo v tomto jazyku jednoducho nepozná. Častejšie je však dôvodom skutočnosť, že v rýchlom prúde rozhovoru si na toto slovo v rýchlosti nespomenie a použije pomenovanie z druhého jazyka – v tomto prípade bolo zvláštnosťou, že momentálnu absenciu slovenského výrazu žiačka riešila nahradením maďarským ekvivalentom, kde použila koncovku, ktorá nie je typická pre tento jazyk a použila slovenskú koncovku *-u* pri maďarskom výraze:

príklad:

(Rozhovor prebiehal v triede, na tému: Čo nakúpil žiak na deň detí v škole).

Žiačka: Kúpila som *žákba mačku*. (maď. slovo: zsákba macska, slov. preklad: Kúpila som mačku vo vreci.)

Uč.: Čo si v tom mala?

Žiačka: *Hajkapči*. (maď. slovo: hajcsatt, slov. preklad: Štipec do vlasov.)

Prepis v transkripcii:

Na zápis rozhovorov som použila transkripciu zvyčajnú pre konverzačnú analýzu, ktorú uvádza S. Ondrejovič (1996).

Vysvetlenie symbolov použitých v transkripcii:

/ nedokončenie slova
() veľmi krátka pauza
(.) krátka pauza vnútri výpovede
(..) dlhšia pauza
(...) dlhá pauza
ano´ stúpavá intonácia
ano, klesavá intonácia
ano- kolísavá intonácia
naPÍSali zdôraznenie slabiky
XXX nezrozumiteľná sekvencia

Prepis v transkripcii:

Žiak: kúPILa som (..) žákba mačku´
Uč.: ČO si v Tom mala´
Žiak: (...) hajkapči,

3. Asymetrický bilingvizmus na hodinách slovenského jazyka 4. 5. a 9. ročníka

Vo svojom príspevku sa zaoberám otázkou, akým spôsobom sa realizuje striedanie kódov v situácii, keď je primárnym jazykom diskurzu nedominantný jazyk hovoriaceho. Analyzujem prehovory, v ktorých je primárnym jazykom diskurzu maďarský jazyk a sekundárnym jazykom diskurzu jazyk slovenský. Pričom v tomto prípade dominantným jazykom hovoriaceho je sekundárny jazyk, čiže slovenčina.

Na základe diela I. Lanstyáka analyzujem jazykový materiál, ktorý pochádza z výskumnej vzorky, ktorú tvoria žiaci 5. a 9. ročníka základnej školy s vjm na hodinách slovenského jazyka.

Na začiatok by som definovala základné pojmy súvisiace s analýzou.

Podľa I. Lanstyáka striedanie kódov možno definovať ako spôsob bilingválnej komunikácie, pri ktorom hovoriaci používajú v rámci jediného diskurzu dva rozličné jazyky, resp. elementy pochádzajúce z dvoch rozličných jazykov. Primárnym jazykom diskurzu nazývame ten jazyk bilingválnej komunikácie, ktorý je v danom diskurze kvantitatívne a dominantný. Kvantitatívna dominancia znamená, že väčšina sekvencií pochádza z daného jazyka. Striedanie kódov má rozličné jazykové a pragmatické aspekty (Lanstyák, 2005, s. 142.).

Aj v tomto príspevku sa sledované striedanie kódov uskutočňuje z hľadiska spôsobu integrácie rôznojazyčných rečových sekvencií do toho istého diskurzu. Transfer sa v takomto prípade integruje do výpovede ako celku. Z hľadiska formálnych prostriedkov I. Lanstyák rozlišuje štyri spôsoby integrácie sekvencií zo sekundárneho jazyka do primárneho jazyka a piatym spôsobom je úplná absencia integrácie.

Podávam príklady z vlastného inventáru na niektoré integrácie, ktoré sa uskutočnili na týchto hodinách a v komunikácií dvoch pánov, ktorí sa rozprávali o tom ako prebiehala u nich doma zabíjačka (zakáľačka).

Integrácia nulovými relačnými morfémami: transfery, ktoré sa syntakticky automaticky integrujú do výpovede ako celku, bez potreby použitia relačných morfém či už z bázového jazyka alebo včleneného jazyka (Lanstyák, 2005, s. 142).

Na zápis rozhovorov som tu tiež použila transkripciu zvyčajnú pre konverzačnú analýzu.

príklad:

...Pekne bolo, teraz zoberem domov, ()csont ... (smiech)

Preklad: csont – kosť

Integrácia nulovou relačnou morfémou je prítomná v prípadoch asymetrického, ako aj symetrického bilingvizmu, či je dominantným jazykom hovoriacich primárny, alebo sekundárny jazyk diskurzu (Lanstyák, 2005, s. 143).

Tu by som spomenula aj pojem hosťujúci kód, kde možno osoba chcela iba spestriť jazykovú komunikáciu a použila slovo z druhého jazyka, a zároveň predpokladám, že obaja hovoriaci boli bilingválni. I keď hosťujúci kód je diskurzívnou záležitosťou, je frekventovanejší v ústnych prejavoch.

Hosťujúcim kódom sa nazýva intertextový prostriedok z druhého jazyka použitý v monolingválnej jazykovej komunikácii, na rozdiel od príležitostného kódu, keď hovoriaci nevie slovo pohotovo nahradiť ekvivalentným výrazom (Dudok, 2004, s. 22).

Integrácia gramatickými morfémami primárneho jazyka: hovoriaci integruje transfery morfologickými prostriedkami pevne do bázového jazyka, to znamená, že tieto včlenené sekvencie dostávajú relačné morfémy z bázového jazyka. Slovenské substantíva sú pevne integrované do maďarského bázového jazyka pomocou maďarských relačných morfém (Lanstyák, 2005, s. 143).

príklad:

(Žiaci 9. ročníka.)

...Mámára kellet megtanulni a (.) báseň-t?

Elfelejtettem (.) elhozni a Čítanká-t.

Preklad:

...Na dnes sme sa mali naučiť báseň?

Zabudol som priniesť Čítanku.

Asymetrický bilingvizmus na hodinách slovenského jazyka vo 4. ročníku

Ďalší príklad by som uviedla z hodiny slovenského jazyka vo štvrtom ročníku, kde som pri zadaní domácej úlohy k slovenským názvom pridala maďarskú morfému a zároveň som im to prekladala do maďarčiny.

príklad:

V učebnici na strane jedenásť / a tizenegyes oldalon, választhattok/, môžete si vybrať báseň.

Obchodníčk-át, vagy a Dve mamy-t.

Sem by som zaradila aj príklad, ktorý tiež odznel na hodine slovenského jazyka vo štvrtom ročníku na tému Zima. Na otázku Čo robíme v zime, žiaci pohotovo odpovedali nasledovne:

Állítunk snehuliaky-t. (Preklad: Staviame snehuliaka.)

Prepis v transkripcii:

vučebnici () na STrane jeDENásť / A () TIZenegyes oldalon (..) VÁLaszthattok/ môžete si VYBrať báseň (..) OBCHodníčkÁT VAGY a dve MamYT.

´állítunk snehuliakyt-

Integrácia bez gramatických morfém:

príklad:

(Žiaci 9. ročníka.)

...LESZ () foci, Bátorkeszi meg (.) Dudince jáccik...

Preklad:

...Bude futbal, Bátorove Kosihy a Dudince hrajú...

Útržkovité prehovory: I. Lanstyák o nich hovorí vtedy, keď je jazyková kompetencia hovoriaceho v primárnom jazyku diskurzu veľmi slabá. Môže tak dôjsť k prehovorom, ktoré nie sú gramaticky vôbec analyzovateľné.

Takéto príklady na hodinách slovenského jazyka nevyskytli.

Definície základných pojmov z oblasti kontaktovej lingvistiky ako aj ich systematizáciu prináša vo svojom príspevku I. Lanstyák (2005). Vychádza zo svojich sociolingvistických výskumov z oblasti maďarsko-slovenského bilingvizmu. Ide o kontaktové javy z hľadiska prvého jazyka maďarskej bilingválnej menšinovej komunity a príklady ilustrujúce kontaktové javy pochádzajú z bilingválnych variet maďarského jazyka na Slovensku. Maďarský jazyk je prvým jazykom dvojjazyčného spoločenstva Maďarov žijúcich na Slovensku. Z kontaktologického hľadiska je tento jazyk preberajúcim jazykom. Druhým jazykom je slovenský jazyk a je odovzdávajúcim jazykom. Ale aj v slovenskom jazyku sa prejavujú kontaktové javy pochádzajúce z prvého jazyka, čiže z maďarčiny.

4. Rečové funkcie u bilingválnych ľudí

Otázky rečovej organizácii mozgu bilingvistov sa skúmajú už dlhodobo.

Podľa G. Lojovej (2005) sa objavujú najrôznejšie hypotézy o odlišnej lokalizácii a laterálnej organizácii rečových funkcií u monolingvistov a bilingvistov. Predpokladalo sa, že materinský a cudzí jazyk je organizovaný a spracovávaný v mozgu odlišným spôsobom. Vznikli nové hypotézy, napríklad: Jazyk, ktorý sa človek naučil skôr, je hlbšie zakódovaný v pamäti, a preto je odolnejší voči poškodeniam, ako jazyk, ktorý sa človek naučil neskôr. Iná hypotéza hovorí, že ľahšie sa obnovuje a menej zraniteľný je ten jazyk, ktorý človek viac používal tesne pred poškodením mozgu, bez ohľadu na to, v akom poradí si ich osvojil.

Lojová (2005, s. 59) uvádza ďalšie skúsenosti, medzi ktoré zaraďuje poškodenie mozgu s následnými problémami s prekladaním medzi dvoma jazykmi vedú k hypotéze, že existujú špecifické neurofunkčné systémy, ktoré zabezpečujú preklad. Tieto systémy sú relatívne nezávislé od systémov zabezpečujúcich porozumenie a produkciu reči. Ďalej sa zdá, že bilingválni ľudia majú špecifické a nezávislé kanály podľa smeru prekladu z jedného jazyka do druhého a opačne.

Dnes vďaka experimentálnym dôkazom mierne prevažujú názory, že u monolingvistov sa prejavuje viac ľavohemisférová aktivita v reči a u bilingvistov viac bilaterálna aktivita. Analýza však ukazuje, že ľavá hemisféra výrazne dominuje pri spracovávaní jazyka tak u monolingvistov, ako aj u bilingvistov, a že rozdiely medzi nimi sú skôr výnimkou ako pravidlom (Li Wei: Dimenzie bilingvizmu; podľa Štefánik 2004). Dôkazy o odlišnej lateralizácii jazykových systémov neexistujú. Odlišnú angažovanosť hemisfér pri používaní jednotlivých jazykov možno vysvetliť skôr zapájaním odlišných mechanizmov pri porozumení a produkcii prehovorov v jednotlivých jazykoch. Sú potrebné ďalšie výskumy, aby sa potvrdili, alebo popreli existujúce hypotézy.

4.1. Faktory, ktoré ovplyvňujú organizáciu reči u bilingválnych ľudí

Medzi takéto faktory zaraďujeme: odlišný vek a spôsob osvojenia či učenia sa jazykov, rozdielna úroveň ovládania cudzieho jazyka, vplyv funkcií materinského jazyka na organizáciu ďalších jazykov a mnohé ďalšie faktory.

Medzi prvé sa zaraďujú vek a časovú následnosť učenia sa jazykov.

Na základe výskumov odborníci predpokladajú, že rečové funkcie sú lokalizované v odlišnej časti mozgu v závislosti od toho, v akom veku sa človek začal učiť druhý či cudzí jazyk.

Podľa Lojovej (2005, s. 61) skúmanie mozgu vedie k predpokladom, že ak sa dieťa od narodenia učí súčasne dva jazyky, základné rečové funkcie sú lokalizované približne rovnako. Ak sa človek učí dva jazyky po sebe, možno predpokladať aj odlišnú reprezentáciu týchto jazykových systémov v mozgu.

Na druhej strane skúmanie laterality u bilingvistov a monolingvistov a sledovanie aktivity jednotlivých hemisfér pri používaní materinského a druhého jazyka vedie k predpokladu, že pri učení sa jazyka v ranom veku zohráva pravá hemisféra väčšiu úlohu ako v neskoršom období (Lojová, 2005, s. 63).

Podľa Schifflera (2001) sa až do tretieho roku života dieťaťa vyvíja viac pravá hemisféra a len potom začne ľavá hemisféra preberať rečové funkcie. Vďaka prudkému ranému rozvoju mozgovej kapacity sa deti v predškolskom veku dokážu naučiť nielen materinský, ale aj ďalšie jazyky na úrovni elementárnej komunikácie za takého predpokladu, že tieto jazyky sa sústavne používajú v prostredí dieťaťa (podľa Lojová, 2005).

Pri osvojovaní si druhého jazyka v neskoršom veku sú automatické procesy a správnosť gramatického systému na nižšej úrovni ako v materinskom jazyku. V dôsledku toho aj pri vysokej úrovni ovládania druhého jazyka napríklad u imigrantov im robí najväčšie problémy práve posudzovanie gramatickej správnosti vnímaných prehovorov, ako potvrdzujú nielen skúsenosti, ale viaceré experimenty.

4.2. Spôsob učenia sa jazyka je ďalším ovplyvňujúcim faktorom

Spracovanie jazyka v súvislosti s vekom je úzko prepojené aj so spôsobom, ako sa jazyk učí. Odborníci tvrdia, že pravá hemisféra sa viac podieľa na neformálnom osvojovaní si jazyka v prirodzenom prostredí a ľavá hemisféra zase na formálnom učení sa jazyka na vyučovaní. Súvisí s tým aj už spomínaná hypotéza, že pravá hemisféra sa viac podieľa na vytváraní systému druhého jazyka či cudzieho jazyka u malých detí ako v staršom veku. Deti sa učia jazyk skôr v prirodzenom prostredí, keď stratégie spracovávania jazyka viac korešpondujú procesmi pravej hemisféry. A naopak, pri formálnom učení sa jazyka, ktoré je bežnejšie v staršom veku, súvisia viac s analytickými procesmi charakteristickými pre ľavú hemisféru.

4.3. Úroveň ovládania jazyka ako ďalší faktor

Vychádza sa z predpokladu, že pravá hemisféra zohráva väčšiu rolu v počiatočných štádiách učenia sa druhého či cudzieho jazyka, bez ohľadu na vek. Začiatočníci musia viac využívať intuitívne odhadovanie významu a celostné vnímanie prehovorov, keďže sa nemôžu opierať o vytvorený systém cudzieho jazyka, ktorý je ešte značne limitovaný. Spoliehajú sa viac na kontextové a pragmatické súvislosti ako na syntaktické či lexikálne poznatky. Ďalším dôležitým faktorom, ktorý môže ovplyvňovať reprezentáciu jazykov pri osvojovaní si jazyka v prirodzenom prostredí so silnou potrebou komunikovať, ako napr. pri formálnom vyučovaní, je aj motivácia. Tieto hypotézy vznikli na základe pozorovania vonkajšieho správania.

5. Pojmový aparát teórie bilingvizmu podľa J. Horeckého (1990)

Ján Horecký vo svojom príspevku zameranom na pojmový aparát teórie bilingvizmu zdôrazňuje pri súčasnom rozvoji bádania v oblasti bilingvizmu potrebu viacaspektového pohľadu. Sú to, podľa Horeckého, tri prvky:

1. vzťahy k osobe – skúma teória bilingvizmu,
2. vzťahy k situácii – vysvetľuje teória viacjazykovosti,
3. vzťahy k spôsobu – osvetľuje teória diglosie.

Vo vzťahu k osobe, vychádzajúc z definície J. Štefánika a diskutujúc o multiaspektuálnosti, zdôrazňuje Horecký nielen schopnosť hovoriaceho používať dva rozličné jazyky, ale aj schopnosť poznávať a poznané pomenúvať. Poznatky nielen prenášať, ale aj ukladať vo vlastnom jazykovom vedomí.

Vo vzťahu k situácii má potreba bilingvistickej komunikácie rozličnú naliehavosť v rozlične zložených komunikačných spoločenstvách.

V súvislosti so vzťahom k spôsobu využívania bilingvistických schopností hovoriaceho J. Horecký rozoberá situácie, keď každý z účastníkov komunikácie používa vlastný kód a efektívnosť sa dosahuje prostredníctvom tlmočníka – vlastne meniča kódov. Ak ide o blízkopríbuzné jazyky, funkcia takéhoto meniča nie je potrebná, lebo sa predpokladá, že takíto účastníci komunikácie majú aspoň pasívne znalosti druhého kódu a navrhuje pre tento jav ako vhodné používať tradičné pomenovanie diglosia, resp. diglosná komunikácia.

J. Horecký rozlišuje aktívny a pasívny bilingvizmus, resp. produktívny a receptívny. Zásadný rozdiel vidí medzi simultánnym a sukcesívnym bilingvizmom, paralelným s prirodzeným a školským bilingvizmom. Nepokladá za vhodné označenie umelý bilingvizmus, tu ide skôr o to, že sa vnáša do vedomia hovoriaceho zámerne, teda ide o intenčný bilingvizmus.

6. Slovenské a maďarské kontrastivity – odlišné jazykové javy medzi slovenským a maďarským jazykom

Z kontrastívnych javov uvedieme najmä tie, ktoré spôsobujú vo vyučovacom procese najvýraznejšie interferencie:

1. vnútorné opozície v slovenskom a maďarskom jazyku – ktorý je materinským jazykom, napr.: v slovenských párocch: *ísť – chodiť*, *jön – megy*.

2. formálne opozície medzi slovenským a maďarským jazykom, napr.: rozdelenie slovných druhov

3. špecifické opozície medzi javmi v slovenskom a maďarskom jazyku. Možno ich rozdeliť na niekoľko typov:

a) Jazykový jav je prítomný v slovenskom jazyku, ale chýba v maďarskom – bázovom jazyku. Tieto javy tzv. pozitívne štruktúry. Napríklad gramatický rod podstatných mien, slovesný vid, predložky, nepriamy predmet, doplnok.

b) Jazykový jav existuje v maďarčine, ale nie je v slovenčine. To sú tzv. negatívne štruktúry. Napríklad určitý člen, alebo príslovkové určenie podielu.

c) Zvuková realizácia foném v oboch jazykoch je rovnaká, ale ich grafický zápis je odlišný. Napríklad: slovenské *č* – maďarské *cs*, *š – s*, *ň – ny*, *s – sz* a pod.

d) Zhodná gramatická funkcia v oboch jazykoch sa vyjadruje inými relačnými prostriedkami. Napríklad v slovenčine sa vyjadruje príslovkové určenie predložkovou väzbou a v maďarčine postpozičnou štruktúrou: *do mesta – a városba*, *pod strom – a fa alá* a i.

e) Uskutočňuje sa slovnodruhová zmena v jednom, resp. v druhom jazyku, napr. *Ide na huby. – Gombázni megy*. V slovenčine konštrukcia je vyjadrená predložkovou väzbou, v maďarčine neurčitkom.

Slovenská spoluhláska *h* je znelá, kým v maďarčine je neznelá spoluhláska *h*.

V maďarskom hláskovom systéme nie je spoluhláska *ch* ani prevzatých slovách, napr.: *kémia*, *mechanika*.

V maďarčine nie sú spoluhláskové skupiny so slabičným spoluhláskami *r*, *l*, *ŕ*, *ĺ*. Skupiny spoluhlások sú v maďarčine neobvyklé, v slovenčine sú bežné skupiny spoluhlások s tromi, štyrmi, ba i viacerými spoluhláskami.

Pre slovenskú spisovnú splývavú výslovnosť je charakteristická znelostná asimilácia hraničných spoluhlások na morfematických resp. medzislovných hraniciach. V maďarčine nie je znelostná asimilácia v podobnom rozsahu a s podobnými zákonitosťami.

Pri kontrastívnych jazykových javoch vychádzame z poznatkov historicko-porovnávacej jazykovedy, ktorá z hľadiska genealogickej klasifikácie zaraďuje slovenský jazyk medzi indoeurópske a slovanské jazyky. Z typologického hľadiska je slovenčina flektívny typ jazyka, naproti tomu maďarský jazyk je ugrofínskeho pôvodu a typologicky je aglutinačný. Hoci sú tieto dva jazyky zásadne odlišné, predsa pre osvojenie si slovenského jazyka majú študenti maďarskej národnosti v SR závažnejšiu motiváciu ako pre osvojenie si iných cudzích jazykov.

7. Typologická charakteristika slovenčiny a maďarčiny

Porovnávaním mnohých jazykov sa zistilo, že medzi nimi jestvuje veľa spoločných a rozdielnych čŕt. Tieto spoločné a odlišné vlastnosti možno skúmať z rozličných aspektov, a to zo strany genetickej príbuznosti – hľadá sa vtedy spoločné východisko – prajazyk – jednak zo strany štruktúrnych zhôd a odlišností, kedy ide o typologickú charakteristiku príslušného jazyka. Genetická metóda nám odhaľuje, že súčasná spisovná slovenčina patrí do skupiny slovanských jazykov a jej východiskom bola praslovančina. Preto typologická metóda odhalí množstvo podobností vo významovej a systémovo-štruktúrnej, t. j. fonologickej, morfologickej, syntaktickej a lexikálnej rovine. Takže možno povedať, že slovenčina je najpríbuznejšia s češtinou, menej s poľštinou a ďalšími slovanskými jazykmi.

Z genetického hľadiska sa súčasná maďarčina vyvinula z ugrofínskeho prajazyka, resp. z praugorského.

Konfrontačná metóda sa neobmedzuje len na výskum geneticky príbuzných jazykov, ale umožňuje skúmať i geneticky odlišné jazyky, teda i slovenčinu s maďarčinou. Pri výskume súčasnej slovenčiny a maďarčiny vystupuje do popredia práve typologická metóda, ktorá vypracúva typologické charakteristiky (Sima a kol. 1977).

J. Horecký (1983) uvádza päť typov jazykov:

- izolačný: patria sem jazyky angličtina, francúzština. Vzťahy medzi plnovýznamovými slovami sa vytvárajú pomocou predložiek a množstvom iných slov;

o aglutinačný: patria sem jazyky maďarčina a turečtina. Je charakteristické veľkým množstvom tvarov, každá prípona označuje len jednu gramatickú kategóriu;

o flexívny: patrí sem slovenčina; je charakteristický tým, že v jednej koncovke hromadí viacej gramatických kategórií. Má množstvo skloňovacích vzorov;

o infroflektívny: patria sem semitské jazyky; charatkteristické sú zmenami hlások vnútri slova. Čiastočne sa zachovali v nemčine, napr. *Bruder – Brüder*, angl. *tooth – teeth*).

8. Jazyková situácia na školách s VJM

Materinský jazyk detí vstupujúcich do školy s VJM je podoba maďarčiny v menšinovom prostredí. Z lingvistických výskumov ako aj z praxe vyplýva, že ju charakterizuje na jednej strane vyššia miera zastúpenia nárečových prvkov, na druhej strane výskyt prvkov štátneho jazyka. Ide o vzájomný vzťah štátneho a menšinového jazyka. Okrem nadobudnutia jazykových kompetencií v oboch jazykoch na rôznych úrovniach prirodzeným následkom dvojjazyčného prostredia je istá jazyková neistota používateľov jazyka aj v materinskom jazyku. V tomto prípade je to maďarčina.

Žiaci sa v školách stretávajú so štandardnou podobou maďarčiny, ktorá pre nich, z hľadiska aktívneho používania, nie je úplne prirodzená.

Aj slovenský jazyk robí problémy niektorým študentom. Preto je naším cieľom rozvíjať kompetencie žiakov, aby

– pochopili vzdelávanie v slovenskom jazyku,
– nadobudli pozitívny vzťah k SJ,
– postupne si osvojovali jazyk,
– rozvíjali komunikatívne schopnosti,
– zvládli základné pravidlá medziľudskej komunikácie
– nadobudli sebavedomie pri vystupovaní na verejnosti
– zvládli kultivovaný prejav
– nadobudli etické cítenie
– získavali čitateľské zážitky a vytvárali si pozitívny vzťah k slovenskej literatúre
(Na základe vzdelávacích štandardov.)

9. Charakteristika učebného predmetu slovenský jazyk a literatúra

Učebný predmet slovenský jazyk a literatúra na 2. stupni základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským sa zaraďuje medzi špecifické predmety učebného plánu týchto škôl. Špecifickosť vyplýva z postavenia maďarskej národnej menšiny, z ústavného zákona z roku 1968, podľa ktorého sa národným menšinám uznáva právo vzdelávať sa v materinskom jazyku, a z Listiny o ľudských právach a slobodách. V Slovenskej republike je zriadené národnostné školstvo, v rámci ktorého fungujú školy, triedy s vyučovacím jazykom maďarským. V týchto školách, triedach sa vyučuje v materinskom jazyku žiakov, čiže v maďarčine, okrem učebného predmetu slovenský jazyk a literatúra. Tu treba zdôrazniť, že prvým jazykom na týchto školách je maďarský jazyk – materinský jazyk žiakov. A druhým jazykom je slovenský jazyk vo vzťahu k materinskému jazyku žiakov. Ale slovenský jazyk sa nestotožňuje sa s tými druhými jazykmi, ktoré sa chápu ako cudzie jazyky v učebných plánoch základnej školy s vyu-

čovacím jazykom maďarským, slovenským, ukrajinským alebo iným. (Bernáthová, 1993, s. 123.)

Podľa Bernáthovej slovenský jazyk sa v školách s vyučovacím jazykom maďarským vyznačuje nasledujúcimi špecifickými črtami:

1. Je jazykom národnej menšiny a úradným jazykom v SR. Je súčasne dorozumievacím jazykom občanov maďarskej národnosti, je tzv. interkultúrnym jazykom v styku s občanmi maďarskej národnosti. Z hľadiska funkčnosti má veľmi výrazné postavenie v hierarchii učebných predmetov. Preto požiadavky slovenského jazyka sú iné z hľadiska obsahu aj kvality ako požiadavky vymedzené pre ostatné cieľové jazyky.
2. Genealogicky a typologicky je slovenský jazyk diametrálne odlišný od materinského jazyka žiakov. Viac ako tisícročné spolužitie Maďarov a Slovákov však vzájomne ovplyvnilo kultúru a jazyk oboch národov. Ide o kultúrne blízke jazyky, ale štruktúrne odlišné.
3. Rozdiel v osvojovaní slovenského jazyka spočíva v tom, že osvojovanie materinského jazyka sa začína spontánnou, neuvedomenou rečou a končí sa uvedomeným používaním jazyka. Osvojovanie slovenského jazyka v školských podmienkach je však vždy cieľavedome riadenou činnosťou a zavŕšením vyučovacieho procesu by mala byť spontánna reč.

Materinský jazyk je prítomný vo vedomí žiakov pri uplatňovaní ktorejkoľvek metódy, či je to metóda direktívna alebo audiovizuálna, atď. Osvojovanie SJ na 2.stupni ZŠ s VJM je založené na zovšeobecňovaní základných javov materinského jazyka a uvedomenej aplikácií jeho spontánne osvojených a automatizovaných fonologických, sémantických a syntaktických štruktúr.

Jazyk sa chápe nielen ako systém dorozumievacích prostriedkov, ale aj ako dorozumievací prostriedok. K používaniu jazyka je potrebná komunikatívna kompetencia. Táto schopnosť zahŕňa:

1. jazykovú kompetenciu: schopnosť účastníka komunikácie porozumieť a tvoriť správne vety z lexikálnej a gramatickej stránky.
2. schopnosť interakcie: schopnosť reagovať na podnet a rozvíjať komunikáciu v súlade so situáciou.

Doterajšie výskumy zamerané na utváranie komunikatívnej a jazykovej kompetencie žiakov zo SJ na školách s VJM svedčia o tom, že žiaci nemajú dostatočne rozvinutú ani jazykovú, ani komunikatívnu kompetenciu.

Podľa Bernáthovej (1993) sa v oblasti jazykovej kompetencie žiakov zaznamenala absencia performancie, t. j. schopnosti tvoriť z lexikálnej a gramatickej stránky správne vety. V oblasti interakcie sú problémy najmä s porozumením, čoho následným javom sú aj chybné reakcie žiakov.

Úspešnosť zvládnutia druhého jazyka, v tomto prípade SJ závisí od vzťahu žiaka k cieľovému jazyku. To znamená, ktorý z dvoch jazykov (materinský alebo cieľový) je komunikačným jazykom v rodine, ktorý je jazykom národnej väčšiny, ktorý je úradným jazykom.

Slabšie výsledky boli zaznamenané u žiakov žijúcich v prevažne maďarskom jazykovom prostredí, kde maďarský jazyk je nielen jazykom familiárnym, ale aj jazykom väčšiny obyvateľov v sídle a okolí školy.

Kultúrna blízkosť maďarského a slovenského jazyka pozitívne ovplyvňuje osvojovanie SJ. Medzi pozitívne javy možno zaradiť spoločné zemepisné a čiastočne historické reálie.

Okrem morfologických a syntaktických odlišností negatívny transfer spôsobujú aj totožné a podobné slová, gramatická zhoda týchto slov, napr.: *Tátra – Tatry*, *kolbász – klobása*, *csokoládé – čokoláda*, *Éva – Eva*, *lámpa – lampa*, *cseresznye – čerešne* a iné.

Podľa Bernáthovej (1993) jednu z ciest zefektívnenia jazyka pre 5. – 8. ročník základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským má prezentovať nielen implicitne, ale aj explicitne skutočnosť, že slovenský jazyk patrí medzi jazyky so silnou morfologickou štruktúrou a že sa zásadne odlišuje od maďarského jazyka. Popri morfologickej typológii, na základe ktorej sa slovenský jazyk zaraďuje medzi flektívne jazyky a maďarčina medzi aglutinačné, je však veľmi dôležitá aj syntaktická typológia. Podľa tejto syntaktickej typológie je slovenský jazyk nominatívno-akuzatívny jazyk so základnou vetnou štruktúrou S-P-O, kým maďarčina uplatňuje túto štruktúru iba čiastočne. Napr.: *Mama číta knihu. Az anya olvassa a könyvet.* Ale: *Segítségre van szüksége. Potrebuje pomoc.*

Uvedená syntaktická charakteristika slovenského jazyka značí, že východiskom vo vyučovaní gramatiky slovenského jazyka majú byť vetné štruktúry utvorené na základe valencie slovies, teda vetné štruktúry typu: podmet – sloveso v prísudku – predmet, podmet – sloveso v prísudku – príslovkové určenie.

Špecifiká vzdelávania národností v predmete slovenský jazyk na školách s vyučovacím jazykom maďarským

Podľa M. Hegerovej národnostné školstvo v našom štáte tvorilo v minulosti a tvorí aj v súčasnosti organickú súčasť celoštátneho vzdelávacieho systému. Jeho vznik, poslanie a jeho problémy by mohli byť podkladom pre mnohostranné a dlhodobé štúdium, hoci genéze tejto problematiky sa venovali počas 70-ročného trvania národnostného školstva mnohí autori, historici, pedagógovia, politici a atď.

Národnostné školy, konkrétne školy s vyučovacím jazykom maďarským umožňujú žiakom maďarskej národnosti využiť zákonom zabezpečené právo vzdelávať sa vo svojom materinskom jazyku. Vzhľadom na jeho genealogické a štrukturálne postuláty sa so slovenským jazykom zaoberajú ako s cudzím jazykom, ale pre žiakov maďarskej národnosti nie je na jednej úrovni s cudzími jazykmi ako napr. anglický alebo nemecký jazyk.

Slovenský jazyk sa označuje ako cieľový jazyk a nie ako cudzí. Špecifikum tohto faktu je, že žiaci pri vstupe do školy poznajú svoju materinskú reč natoľko, že ňou môžu komunikovať. Túto reč sústavne rozvíjajú, kým systém cieľového jazyka treba budovať od základov. A aj preto koncepcia učebného predmetu berie do úvahy odlišnú konštrukciu materinského jazyka čiže maďarského jazyka a cieľového jazyka čiže slovenského jazyka.

Záver

Cieľom mojej práce bolo zistiť a zároveň sledovať faktory, ktoré ovplyvňujú vzájomný vzťah slovenčiny a maďarčiny na jednotlivých úrovniach jazykového systému

a porovnať dosiahnuté výsledky s podobnými prácami iných autorov. Práca pozostáva z viacerých častí.

V prvej časti som sa zaoberala teoretickými otázkami bilingvizmu a rôznymi názormi na bilingvizmus. Osobitnú kapitolu tvoria bilingválne deti, kde venujem pozornosť prepínaniu kódu a dôvodom zmeny prepínania kódov u detí. Príklady podávam z vlastného inventáru výskumnej vzorky detí 5. ročníka. Ďalšiu kapitolu tvorí asymetrický bilingvizmus, kde podávam príklady z vlastného inventáru výskumnej vzorky zo 4., 5. a9. ročníka na základe diela I. Lanstyáka. Mala som potrebu uviesť aj rečovú funkciu u bilingválnych ľudí na základe diela G. Lojovej. Druhá časť práce predstavujú slovensko-maďarské kontrastivity a typologická charakteristika týchto dvoch jazykov. V ďalšej časti venujem pozornosť jazykovej situácii na škole s vjm a charakteristike učebného predmetu slovenský jazyk na základe A. Bernáthovej.

Moju výskumnú vzorku tvorili žiaci 4., 5. a 9. ročníka ZŠ s VJM v Bátorovych Kosihách v okrese Komárno, nachádzajúcu sa v zmiešanom slovensko – maďarskom jazykovom prostredí. Na hodinách slovenského jazyka som sledovala, kedy a pri akých situáciách dochádza k prepínaniu kódu u maďarsky hovoriacich žiakov. Analýza dosiahnutého jazykového stavu sa uskutočnila na základe všeobecnolingvistických a psycholingvistických metód na zistenie jazykovej kompetencie žiakov. Lingvistický prístup je uplatnený v krátkej analýze úrovne ovládania slovenčiny na škole s vyučovacím jazykom maďarským na základe jazykového korpusu magnetofónových nahrávok pochádzajúcich z rokov 2008 – 2009. Cieľom psycholingvistickej analýzy bolo získať čo najpresnejšie poznatky o bilingválnom vývine reči u detí.

Na záver môžem konštatovať, že na fonetickej úrovni sa prejavoval vplyv dominantného jazyka, v tomto prípade je to maďarský jazyk. Najviac chýb robili v morfológii a to najmä v tých gramatických kategóriách, v ktorých sa slovenčina líši od gramatického systému maďarčiny. Sú to predovšetkým rod a pád. Žiaci napriek chybám, ktoré robia v slovenskom jazyku, majú k učebnému predmetu kladný vzťah. Uvedomujú si potrebu ovládania slovenského jazyka na úrovni pre ďalšie štúdium, ako aj pre uplatnenie sa v budúcnosti.

Literatúra:

Antológia bilingvizmu. Zost. J. Štefánik. Bratislava : AEP, 2004. 295 s. ISBN 80-88880-54-8

BERNÁTHOVÁ, A.: *Úroveň vyučovania slovenského jazyka a literatúry v ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava : ŠPÚ, 2004. ISBN 80-85756-73-0

Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť. Red. J. Štefánik. Bratislava : AEP, 2002. 136 s. ISBN 80-88880-51-3

DOLNÍK, J.: *Základy lingvistiky*. Bratislava : UK, 1999. ISBN 80-85697-95-5

DUDOK, M.: Hosťujúci kód. In: *Bilingvizmus. Individuálny a spoločenský bilingvizmus.* Red. J. Štefánik. Bratislava : UK, 2005. ISBN 80-223-2110-9, s. 21 – 27.

DUDOK, M.: Jazyky v kontakte/konflikte a detská reč. In: *Sociolinguistica Slovaca 4. Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Red. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1999, s. 134 – 142.

DUDOK, M.: O prirodzenom bilingvizme. In: *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť.* Red. J. Štefánik. Bratislava : AEP, 2002, s. 53 – 60. ISBN 80-88880-51-3

DUDOK, M.: Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.* Békešská Čaba, 2004. ISBN 963-86573-24, s. 32 – 39

FURDÍK, J.: Gramatický rod a zhoda v slovenčine a v maďarčine. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny.* Red. F. Sima. Bratislava : SPN, 1978, s. 21 – 59.

FURDÍK, J.: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Red. J. Sabol. Levoča : Modrý Peter, 1993. ISBN 80-85515-03-2, s. 139 – 163

GLOVŇA, J.: *Dynamika kódu a reči. Lingvistické štúdie.* Nitra : UKF, 2002. ISBN 80-8050-505-5

HORECKÝ, J.: Terminológia v oblasti viacjazyčnosti. In: Kultúra slova, 5, 990, s. 137 – 140.

KENESEI, I.: *A nyelv és a nyelvek. Akadémiai kiadó*. Budapest, 2006.

LANSTYÁK, I. – SZABÓMIHÁLY, G.: *Magyar nyelvhasználat – Iskola – Kétnyelvűség*. Bratislava : Kalligram, 1997.

LANSTYÁK, I.: K niektorým otázkam bilingválnej komunikácie. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba, 2004. ISBN 963-86573-24, s. 411 – 431.

LANSTYÁK, I.: K niektorým pojmom a dištinkciám z oblasti kontaktológie. In: *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť.* Red. J. Štefánik. Bratislava : AEP, 2002. ISBN 80-88880-51-3, s. 77 – 91

LANSTYÁK, I.: K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského) v komunite Maďarov na Slovensku. In: *Slovo a slovesnost, 61*, 2000, s. 1 – 17.

LANSTYÁK, I.: Medzijazyková komunikácia ako atypický prípad bilingválnej komunikácie. In: *Bilingvizmus. Individuálny a spoločenský bilingvizmus.* Red. J. Štefánik. Bratislava : UK, 2005. ISBN 80-223-2110-9, s. 37 – 43.

LANSTYÁK, I.: *Nyelvünkben otthon.* Dunaszerdahely (Dunajská Streda) : Nap Kiadó, 1998. 185 s. ISBN 80-85509-64-4

LANSTYÁK, I.: Striedanie kódov v kontexte asymetrického bilingvizmu. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach.* Zost. J. Dolník. Bratislava : UK, 2005, s. 141 – 154.

LOJOVÁ, G.: *Individuálne osobitosti pri učení sa cudzích jazykov.* Bratislava : UK 2005. ISBN 80-223-2069-2

ONDREJOVIČ, S.: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra.* Bratislava : Veda, 1995. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994).

ONDREJOVIČ, S.: Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku. In: *Sociolinguistica Slovaca 2. Sociolingvistika a areálová lingvistika.* Zost. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1996, s. 141 – 143.

PALLAY, J. – PALCÚTOVÁ, M.: Niektoré lingvistické, psycholingvistické a spoločenské aspekty intečného trilingvizmu. In: *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť.* Red. J. Štefánik. Bratislava : AEP, 2002. ISBN 80-88880-51-3, s. 115 – 127.

PALLAY, J.: K terminológii bilingvizmu: dvojjazykovosť v slovenskej jazykovede. In: *Bilingvizmus. Individuálny a spoločenský bilingvizmus.* Red. J. Štefánik. Bratislava : UK, 2005. ISBN 80-223-2110-9, s. 73 – 77.

RESUTÍKOVÁ, K.: Fungovanie spisovnej slovenčiny v národnostnom prostredí. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferen-*

cie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 2004. ISBN 963-86573-24, s. 73 – 77.

SKUTNABB-KANGAS, T.: *Menšina, jazyk a rasizmus.* Bratislava : Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-351-1

ŠTEFÁNIK, J. – PALCÚTOVÁ, M. – LANSTYÁK, I.: Terminologický slovník. In: *Antológia bilingvizmu.* Zost. J. Štefánik. Bratislava : AEP, 2005. ISBN 80-88880-54-8, s. 383 – 294.

ŠTEFÁNIK, J.: *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfologicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí.* Bratislava : UK, 2000. 115 s. ISBN 80-223-1408-0

ŠTEFÁNIK, J.: Činitele určujúce jazykovú úroveň bilingválnych študentov vysokých škôl. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.* Békešská Čaba, 2004. ISBN 963-86573-24, s. 325 – 331.

ŠTEFÁNIK, J.: Ideálni monolingvisti a neúplní bilingvisti. In: *Bilingvizmus. Individuálny a spoločenský bilingvizmus.* Red. J. Štefánik. Bratislava : UK, 2005. ISBN 80-223-2110-9, s. 95 – 104.

ŠTEFÁNIK, J.: *Jeden človek, dva jazyky.* Bratislava : AEP, 2000. 146 s. ISBN 80-88880-41-6

TÖRÖKOVÁ, M.: Úroveň ovládania slovenčiny v školách s vyučovacím jazykom maďarským. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny.* Red. F. Sima. Bratislava : SPN, 1978.

VAJIČKOVÁ, M.: *Slovenčina pre cudzincov, gramatické cvičenia.* Bratislava : UK, 1996.

ŽILKA, T.: *Slovenský jazyk pre štúdium 1. stupňa základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským.* Nitra : Vysoká škola pedagogická Nitra, 1995. ISBN 80-8050-021-5

K pramenům a didaktickým prvkům *Zprávy písma slovenského* Tobiáše Masníka

Štěpán Šimek

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Tobiáš Masník (28. 10. 1640 – 28. 7. 1697) je v povědomí slovakistů, méně pak bohemistů, znám především jako spisovatel. Tento literárně činný kněz proslul zejména memoárovou tvorbou zachycující vlastní pohnuté osudy.[1] Neopomenutelnou součástí jeho díla je však i práce jazykovědná, reprezentovaná příručkou, jejíž celý název zní (transliterovaně) *Zpráwa pjsma slowenského, gak se ma dobře psati, čjsti y tisknauti. Sebraná a na swetlo wydaná od Tobiasse Masnicyusa léta 1696*.

Důvodů, proč tato pravopisná a gramatická příručka, vytištěná v Levoči v tiskárně Samuela Brevera výše zmíněného roku, nepostavila Masníka do řady velkých jazykovědců (srov. Bartko, 1985, s. 167; Šimek, 2009, pozn. 6), či lépe *grammatykářů* (srov. Koupil, 2007) své doby, je několik.

Prvním důvodem patrně je nevelký rozsah: text je vměstnán na pouhých šestnáct folií o rozměru 10,5 cm na 16,4 cm.

Druhý důvod je skryt už v samotném názvu: jazykem slovenských písemných projevů (*písma slovenského*) má být čeština.[2] Ideálním vzorem je jazyk *Bible kralické*. Kralická norma však není normou jedinou – jednak některé jazykové jevy Masníkem zmiňované zasahují mimo její standard, srov. např. hláskovou podobu koncovek adjektiv nebo tvary některých pádů číslovek; jednak Masník věnuje pozornost i běžně mluvené formě češtiny, a to i regionálních odchylek (anticipace nářečí – srov. Masník, folio 5v, především však 8v).[3]

Třetí důvod logicky vyplývá z druhého. Masník poučuje o normě jazyka, která již byla kodifikována v českých zemích.[4] Odtud může plynout pocit „nepůvodnosti“

---

[1] Pro své evangelické vyznání i související pedagogickou činnost byl při rekatolizaci Uher v roce 1674 odsouzen k trestu smrti, kterýžto trest byl změněn na transport na španělské galeje v Neapoli. Odtud byl po neúspěšném útěku (spolu s Janem Simonidesem, rovněž významných barokním spisovatelem) vykoupen. Při následném pobytu v Německu studoval na protestantských univerzitách, během Tököliho povstání se vrátil do Uher, při další vlně rekatolizace byl však opět vyhnán ze svého působiště, tentokrát ilavského.

[2] Touto příručkou jako by Masník odmítl dosavadní způsob práce s jazykem, jejž užívá ve svých dílech literárních, srov. Slovenský biografický slovník, IV. zv., s. 100: (Masník ve své jazykové praxi) *češtinu zámerne slovakizoval, aby čes. literárny jazyk urobil zrozumitelnejším pre slov. čítateľa*; jeho dílo jazykovědné se tedy této praxe odříká, resp. slovakizování češtiny bylo nahrazeno jiným způsobem reflexe a vyjadřování diferencí mezi oběma jazyky.

[3] Záměrně neužíváme pojmu bibličtina, ač se s tímto označením jazyka Masníkovy *Zprávy* setkáváme (srov. Krajčovič, 2003). Tento termín považujeme vzhledem k výše uvedeným skutečnostem za příliš úzce vymezený.

[4] Srov. Encyklopedický slovník češtiny, hesla *kodifikace* a *čeština barokní*.

Masníkova textu a snad i přílišné závislosti na pracích, které byly Masníkovým pramenem: *Výborně dobrém způsobu, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti (Žáčkovi)* Matěje Václava Štejera[5] a *Čechořečnosti* Václava Jana Rosy.

Vztah Masníkova textu k výše uvedeným pramenům výstižně popisuje Bartko (1985): *Závislosť Masníka na Šteyerovi je nepochybná a evidentná, no predsa nie celkom mechanická* (s. 174); *... na rozdiel od Šteyerovho lineárného uvádzania príkladov uplatňuje Masník častejšie aj vertikálne členenie materiálu (paradigmy), v čom možno vidieť vplyv iných prameňov, najmä gramatiky Václava Jana Rosu*[6] (s. 175).

Hlavním cílem naší studie je zaměřit se na diference mezi prací Štejerovou a Masníkovou – především na to, jak Masník Štejerovy výklady často originálním způsobem přepracovává. Práce obou autorů – Štejera a Masníka – měly vést své čtenáře k osvojení pravopisných a gramatických pravidel. Oba autoři k jejich učení nabádají – Štejer již stylizací dialogu učitele a žáka, Masník v latinské předmluvě. Proto budeme o obou pracích uvažovat také jako o textech učebních a zaměříme se na jejich didaktickou kvalitu. Didaktičnost Štejerovy práce je nepochybná, vždyť forma rozhovoru mezi mistrem a žákem dala příručce název, který i v odborných kruzích poněkud vytlačil název původní. My však chceme poukázat na fakt, že i Masník si počínal jako autor učebního textu obratně.

Moderní definice učebního stylu od textu (ať mluveného, nebo psaného) požaduje především následující: *...způsob podání látky musí* (...) *zajistit co nejlépe její zvládnutí na stanovené úrovni jakožto konečný efekt určité etapy učebního procesu. To se zajišťuje tím, že autor učebního textu působí na adresáta ve zcela určitém směru, že postup zvládnutí látky je cílevědomě řízen a výstavba textu podle toho uzpůsobena* (Hausenblas, 1972). V psaném textu lze těmto požadavkům vyhovět, pokud bude text přehledný, systematický a jeho formulace usnadní zapamatování látky.

Popišme nyní strukturu Masníkova jazykovědného výkladu. Text otevírá přehled grafémů, následuje část pravopisná, s ní se částečně prolíná výklad problematiky morfologické, následuje přehled deklinačních a konjugačních vzorů, poučení o neohebných slovních druzích a v závěru shrnutí – na dvou příkladových větách jsou, tentokrát latinsky, okomentovány vyložené pravopisné či gramatické jevy.

V rámci jednotlivých částí (*regulí*) je text strukturován obdobně. Kapitoly, značené římskou číslicí, začínají formulací příslušného pravidla, následují příklady popsaného jevu. Nezřídka je uvedeno *napomenutí*, výčet výjimek či upřesnění – zde jsou jednotlivé body označovány arabskými číslicemi.

Uveďme obsah jednotlivých kapitol:

I.–II. rozdíl ve výslovnosti a psaní konsonantů č, ď, l, ň, ť proti c, d, ł, n, t

III.–VIII. distribuce i/í, y/ý

IX. distribuce dvojího l

X. distribuce s, ſ, z

---

[5] Grafémickou podobu Štejerova příjmení přejímáme od Nečase, srov. edici *Žáčka* z roku 2001.

[6] Nutno uvést, že jediným styčným bodem mezi Rosou a Masníkem je uvádění deklinačních a konjugačních vzorů formou paradigmat. Je otázkou, zda je tento fakt dostatečně silný argument pro vyslovení názoru, že Masníkovou inspirací určitě nebyla jiná (třeba i cizojazyčná) mluvnice s paradigmatickými přehledy.

XI. distribuce grafémů u, v, ů
XII. označování měkkosti konsonantů diakritickými znaménky (*punktovní litery*) a diftong *au*
XIII. distribuce zesilujících částic
XIV. kongruence zájmena *tento*
XV. konkurence genitivu a akuzativu větného předmětu
XVI. kvantita vokálů (*čarkované litery*)
XVII. složená deklinace adjektiv
XVIII. deklinace substantiv
XIX. deklinace pronomin *já, ty, my, vy, můj, náš, tento*
XX. konjugace
XXI. adverbia (spolu s poučením o stupňování adjektiv a deadjektivních adverbií)
XXII. prepozice
XXIII. konjunkce
XXIV. interjekce
XXV. příkladové věty

Z uvedeného přehledu jasně vyplývá, že u Masníka můžeme, byť poněkud ahistoricky a samozřejmě s vědomím značné nepřesnosti takového vyjádření, hovořit o relativně systémovém pojetí výkladu jazykových faktů, jež se drží v mluvnicích (i učebnicích) v podstatě i v dnešní době. Originalita tohoto řazení *regulí* je zvláště nápadná ve srovnání jak s *Žáčkem*, tak i *Čechořečností*.

Ne zcela mechanicky si počíná Masník i v přehledu deklinací. Stejně jako Štejer i on rozlišuje pět deklinací podle zakončení genitivu singuláru a příp. dále podle rodu. Masník uvádí tyto vzory[7]: 1. *pán*; 2. *říditel/země/tele*; 3. *věc/jehla/paní/ctnost*; 4. *hlásný*; 5. *zvon*. Za paradigmatem první deklinace následuje ještě *napomenutí*, které uvádí odlišné tvary substantiv typu *zeman*. Srovnáme-li tento přehled se zpracováním téže problematiky v *Žáčkovi*, dojdeme k závěru, že Masník převzal za vzorová ta slova, jež Štejer uvádí v *napomenutích*, a navíc (u deklinace první) Štejerův vzor pojal do *napomenutí* svého.

V konjugaci již rozdíly nenacházíme, Masník přejímá jak systém, tak vzory.

Největší Masníkův přínos pro zvětšení didaktických kvalit *Zprávy* však nacházíme v samotném příkladovém aparátu. Masník patrně zamýšlel nedokládat probírané jazykové jevy samoúčelnými příklady, naopak, i on přes stručnost svého díla (nebo právě kvůli ní) chtěl nalézt takové doklady příslušného ortografického či mluvnického jevu, jejímž paměťovým naučením příjemci díla usnadní osvojení jazykových obtížností češtiny.[8]

---

[7] Většinu citátů z původního tisku transkribujeme podle současných Pravidel českého pravopisu; výjimku tvoří příklady, kde je nutné uvést odlišnou distribuci grafémů, danou systémem tzv. bratrského pravopisu. Fotokopie Masníkovy *Zprávy* je přístupná přes badatelské rozhraní Manuscriptorium na internetové adrese uvedené v závěru článku pod soupisem použité literatury. V rámci prostředí Manuscriptoria byla zveřejněna i elektronická edice *Zprávy*.

[8] Považujeme za nutné přiznat, že v tuto chvíli se neopíráme o empiricky prokázaná fakta, spíše vyslovujeme hypotézu. Důvody pro její oprávněnost jsou následující: Za prvé je třeba položit si otázku, proč nejsou zvl. jednotlivá příkladová slova řazena podle některého jazykového kritéria, např. proč není v příkladech jednotlivých slov využito abecední řazení (zatímco jinde ano). Za

K tradičním prostředkům usnadnění zapamatování textu patří formulace s využitím rytmické a eufonické stránky jazyka, zvl. rýmu.[9] Stránka významová bývá nezřídka aktualizována vytvořením slovní hříčky či posunem významu, např. využitím ironie.

V *reguli* IX. čteme dvojici *Michal příval*, v pravidle XI. je pak konkurence grafémů *u, v, ů* doložena slovy *kapustu k ustům.* Příspěvek barokně slavistický spatřujeme v pravidle pro odlišení vokálů podle jejich kvantity: *Pronunciací, vyřknutí české, polské a slovenské conferované častokrát jako prstem ukazuje, kde se má á, é, í, ů klásti: Práha město, Krakov miesto.*

Eufonická stránka jazyka je využita v příkladech, u nichž nalézáme aliteraci. Takto v *reguli* IV., poučující o distribuci i/í po pravopisně měkkých konsonantech, nalézáme formulace *čich čistotný číhám* (*říkaji příčina*)[10], *liliový lístek, šíška široká* (*polepšivší*). Pravidlo VI., poučující o užívání krátkého ypsilon po *c, h, k, l, r, s* a *z*, nás vede příkladem *ryba rychlá, syn sylný.* Nezřídka je aliterace využita dokonce ve větném vyjádření (srov. i níže): *Myš mívá místo mistrné.* (V.) *Klekla klisna k lidu.* (IX.) *Zpytůj zdvíhaní* a původně Štejerovo *Sběhli se schodu spolu.* (X., 4.).

Mezi vyjádřeními uvedenými výše a příklady větnými stojí syntagamata[11]. Příklad nacházíme v V. *reguli* ve vyjádření *odporný mišpule.* V *reguli* XII., bodu 2. můžeme vidět povzdech: *Česká země, často říše.* Tamtéž, ale pod bodem 6., bodem 2. je psaní diftongu ou doprovozeno mj. těmito slovy: *oul ouzký, bouda budoucí* a *dlouhý kocour*. Výčet syntagmat zakončeme příkladem uvedeným v témže bodě, jen výše, pod bodem 1, předem přiznejme, že zde si netroufáme hodnotit ironičnost vyjádření, které zní: *Ouřad, oud moudrý, všemohoucí.*

Nejzastoupenější typ je však typ větný. Ten můžeme dělit na dva podtypy: první obsahuje skutečně větný celek – je vysázen s velkým písmenem na začátku a některým končícím interpunkčním znaménkem na konci. Druhý podtyp získáme uplatněním výše uvedené zásady odstranění interpunkce; hranicemi větného celku je většinou jeden řádek, tyto hranice však můžeme nezřídka posunout.

Výčet příkladů otevírají věty *Trpím bídu pro mírnost a víru* a *Pivo sme pili, pak sme se bili* – oba příklady jsou však převzaty od Štejera. Od něj je přejato i *Někoho žerdem zděsíš, žertem potěšíš* ve výkladu *punktovaných liter*, tedy v oddílu XII. V témž oddílu následuje vyjádření *Řeč často v městě střílel*. Zde již Štejer figuroval jen jako inspirace, jeho příklad totiž zní *Často při večeři nožem i řečí řeží.* (*68. propovědění*). Větné příklady pochopitelně nacházíme v morfologicko-syntaktickém výkladu o konkurenci využívání genitivní a akuzativní vazby: *XV. Často Slováci místo Accusativum*

---

druhé připusťme, že je možné odhlédnout od interpunkčního členění některých příkladových textů; jak známo, interpunkce v době barokní se řídila pauzovým, nikoli syntakticko-logickým principem. Za třetí se pokusme vnímat i rytmické a eufonické kvality příkladových slov a formulací.

[9] Připomeňme praxi vícejazyčných veršovaných středověkých univerzitních slovníků, např. Mistra Bartoloměje z Chlumce, srov. Flajšhans 1926, 1928.

[10] V závorce uvádíme slova vysázená na témž řádku, svým náslovím však nezahrnutelná do „aliterační řady“.

[11] Syntagmatem v této studii myslíme nevětné vyjádření (tedy neobsahující verbum finitum), často dvojici slov, které není nutné vnímat jen jako izolovaná slova, dokládající příslušný jazykový jev, neboť tato díky své kolokabilitě dávají smysl i dohromady.

pluralem kladou Genitivum, však omýlně: Postavil Bůh v církví apoštolův jiných učítelův. Má se pak psáti: Postavil Bůh v církvi nejprv apoštoly, druhé proroky, třetí učitele. Další dva příklady sledovaného jevu nalézáme v oddíle zabývajícím se diftongem ou (6.): *Svou povinnost činiti. Tvou vlastní vinnou se to děje*. Poslední dva doklady nacházíme v závěrečném, XXV. oddílu, řečeno Masníkovými slovy v příkladu, *jak se má některá propovídka repetovati aneb jedno každé slovo zpytovati: Pohnutý cítí pohnutí, ó lide, pohnutí jiných chtějí pohnouti.* Následující *Někteří páni nejsou milováni, neb nejsou hodní milování* je opět převzato ze *Žáčka*.

Poslední skupinu příkladů sice označujeme opět jako větné[12], nejsou však takto vysázeny a za věty je považujeme opět pouze za předpokladu, že nebereme ohled na původní interpunkci.

Hned v prvním oddílu je foném, resp. grafém ď ilustrován slovy *Divný buď snaď mladěnec.* Psaní i/í po pravopisně měkkých konsonantech je dokládáno následovně: po č –

Čich čistotný číhám; po ř – *říkaji příčina*; po ž – *život požívají*; po ď – *Dítky rodičův vidí*; po ť

Uťíká, proťivenství panovníče učiniš (nč. interpunkce doplněna námi). Výklad o distribuci tvrdého a měkkého l (*regule* IX.) doprovázejí věty *Šla okolo stolu*; *Klekla klisna k lidu* a *Sběhli se schodu spolu* (viz i výše).

Není-li Masník přijímán mezi „velké“ jazykovědce své doby – jak zmiňujeme v úvodu naší studie – neměla by zůstat nepovšimnuta jeho schopnost vytvořit didakticky kvalitní text. Uvedená fakta o tom, doufáme, svědčí a přesvědčí. [13]

Literatura:

BARTKO, Ladislav: Pramene a charakter Masníkovej Zprávy písma slovenského. In: *Práce z dějin slavistiky X*. Praha : Univerzita Karlova, 1985, s. 167 – 177.

Historický slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda, 1991 – dosud.

FLAJŠHANS, Václav: *Klaret 1*. Praha : ČAVU, 1926.

FLAJŠHANS, Václav: *Klaret 2*. Praha : ČAVU, 1926.

HAUSENBLAS, Karel: Učební styl v soustavě stylů funkčních. In: *Naše řeč*, 1972, roč. 55, s. 150 – 158.

KOUPIL, Ondřej: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha : Karolinum, 2007.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny IV. In: *Kultúra slova,* 2003, roč. 37, č. 4, s. 193 – 199.

MASNÍK, Tobiáš: *Zpráwa pjsma slowenského, gak se ma dobře psati, čjsti y tisknauti*. Levoča, 1696.

Slovenský biografický slovník IV. Martin : Matica slovenská, 1990.

ROSA, Wenceslaus Johannes: *Czech Grammar (Čechořečnost 1672)*. Přel. G. Betts, J. Marvan. Praha : Porta, 1991.

STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958.

[12] Některé již uvádíme výše, zde je proto neopakujeme.

[13] Příspěvek vznikl v rámci Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (projekt č. LC 546 programu Centra základního výzkumu MŠMT ČR).

ŠIMEK, Štěpán: K otázce poměru češtiny a slovenštiny ve *Zprávě písma slovenského* Tobiáše Masníka. In: *Varia XVII. Zborník materiálov zo XVII. Kolokvia mladých jazykovedcov (Liptovská osada – Škutovky 7. – 9. 11. 2007).* Zost. V. Kováčová. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚĽŠ SAV v Bratislave, 2010, s. 443 – 450.

ŠTEJER, Matěj Václav: *Žáček aneb Výborně dobrý způsob jak se má po česku psáti neb tisknouti*. Praha : Akropolis, 2001.

http://www.manuscriptorium. cz

http://vokabular.ujc.cas.cz

Umenie komunikovať a slovenská masmediálna sféra

Paulína Šlosárová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Byť informovaným je jedným z predpokladov úspešného fungovania indivídua v dnešnej spoločnosti. Naplnenie tejto požiadavky sa realizuje, samozrejme popri každodennej interpersonálnej komunikácii, prostredníctvom masmédií – masmediálnej komunikácie. Zdá sa zaujímavým a nanajvýš žiaducim pozorovať, ako sa masmédiá s touto funkciou sprostredkovania informácií (a ďalšími funkciami) vyrovnávajú, o to viac, že sa stále častejšie diskutuje o tzv. mediokracii. Parafrázujúc slová Viery Gažovej, médiá nám svet klasifikujú, členia, rámcujú, rozširujú, redukujú a prifarbujú. Nejde teda iba o sprostredkovanie informácie, len o to *„podať ďalej“*, ale aj o spôsob ako to urobiť. Práve toto *„ako“* sa popri *„čo“* stáva predmetom úvah a skúmania. Pozornosť zameriame na rozhlasové médium a pozorovaným mediálnym obsahom bude spravodajstvo, ktorého primárnou funkciou je informovať o realizovaných skutočnostiach. Prihliadnuc na akustický princíp zvoleného média, budeme sa zaoberať prienikom zvukových a pragmatických zložiek. Analýzu syntaktickej a lexikálnej roviny ponechávame nateraz bokom. Príspevok predkladá základné atribúty spravodajstva, charakteristiku uvedeného komunikačného procesu a jeho komunikantov a parciálne závery naznačeného problému.

Spravodajstvo je stabilným prvkom štruktúry printového, rozhlasového, televízneho či elektronického média. Nateraz nebudeme venovať pozornosť komparácii jednotlivých typov médií a spravodajstva v nich, obmedzíme sa iba na charakteristiku rozhlasového vysielania. Podľa McQuaila sa rozhlas vyznačuje pružnou a ekonomickou produkciou obsahu, pružným využitím, pestrým obsahom, relatívnou slobodou, individualizovaným použitím a možnosťou spoluúčasti na vysielaní (McQuail, 2009, s. 48). Dôležitú úlohu zohráva i jeho dostupnosť, ktorá priamo súvisí s primárnou vlastnosťou rozhlasu – zvukovosťou, predznamenávajúcou relatívne jednoduchú možnosť šírenia informácie.

Funkciou správ je prinášanie aktuálnych informácií o verejných udalostiach a nasledujúce atribúty spravodajstva vychádzajú z tejto úlohy. Patria medzi ne predovšetkým spomenutá aktuálnosť a s ňou súvisiaca pominuteľnosť, časovosť, neočakávanosť a zároveň predvídateľnosť, ďalej zlomkovitá nesystematická povaha, oznamovací charakter správy a fakticita. Dôležitou vlastnosťou správy v neposlednom rade je zaujímavosť (v kontexte s ľuďmi, časom a miestom). Aby sa o udalosti hovorilo, aby sa mohla stať správou, musí napĺňať tzv. spravodajské hodnoty, čiže kritériá, pomocou ktorých v spravodajských organizáciách určujú, či sa správa o tejto udalosti uverejní alebo neuverejní (výraznú úlohu tu zohráva i tzv. gatekeeping). Dayan a Katz zaviedli pojem mediálna udalosť, ktorým označovali udalosti vytvorené médiami alebo menej výz-

namné udalosti, vďačiace za svoju domnelú významnosť mediálnej pozornosti alebo propagovaniu (cit. podľa McQuail, 2009, s. 572).

Faktory pôsobiace na výber správ predstavujú kategórie ľudia, čas a miesto (McQuail, 2009). Tendenciu stať sa predmetom správy viac prejavujú bohatí a slávni ako obyčajní ľudia (obyčajní ľudia stoja v centre pozornosti len v prípade nešťastia). V tomto prípade ide o tzv. personalizáciu správ. O časovom aspekte sme sa už zmieňovali. Tuchmanová klasifikuje typy správ podľa časového rozmeru na naplánované (novinky, priebežné správy), nečakané (novinky, okamžité, vyvíjajúce sa, priebežné správy), neplánované (doplňujúce informácie) (Tuchmanová, in McQuail, 2009). Kategória miesta, ako faktoru ovplyvňujúceho výber správ, zohráva úlohu v dvoch smeroch. V prvom ide o fyzickú blízkosť miesta, kde sa udalosť odohrala, v druhom o miesto, hoci aj vzdialené, avšak sústreďujúce moc alebo predpokladajúce udalosť (predovšetkým s negatívnym charakterom), ktorá sa stane obsahom správy (napr. Blízky východ, Afganistan). V súvislosti s miestom uveďme ešte činitele pôsobiace pri selekcii správ zo zahraničia. Podľa Caltunga a Rugea je výber zahraničných správ výsledkom troch typov faktorov: organizačných, ktoré súvisia s dostupnosťou a distribúciou správ, žánrových, ktoré súvisia s tým, čo zaujíma publikum, a sociokultúrnych, súvisiacich s hodnotami, podľa ktorých je vybraná daná téma (cit. podľa McQuail, 2009, s. 274). Vo všeobecnosti však mediálne organizácie majú sklon k výberovej reprodukcii podľa kritérií, ktoré najviac vyhovujú ich vlastným cieľom a záujmom. Hlavné zásady takéhoto výberu predstavujú personalizácia, stručnosť, konflikt, dramatizácia, orientácia na celebrity (McQuail, 2009, s. 343). Systematickú povahu vopred daných vymedzení daného obsahu Altheide a Snow (1979) označili ako mediálnu logiku.

Pripomeňme, že získavanie informácií (tzv. globálnych mediálnych obsahov) prebieha prostredníctvom spravodajských agentúr (dnes najvýznamnejšia americká Associated Press a britská Reuters) a spravodajstvo ako jednorazový produkt sa, ako prvý stal komoditou medzinárodných spravodajských agentúr (porov. McQuail, 2009).

Popri uvedených skutočnostiach vyvstáva otázka, čo publikum (diváci, čitatelia, poslucháči) od spravodajstva očakáva a vyžaduje. Je to predovšetkým relevantnosť, pravdivosť, aktuálnosť, zrozumiteľnosť, presnosť a nestrannosť. Exponuje sa požiadavka objektivity – neutrálneho, vyváženého, presného zobrazenia udalosti. Napríklad podľa Smitha je celková idea spravodajstva taká, že spravodajstvo stojí nad pluralitou názorov (cit. podľa McQuail, 2009, s. 394), avšak v súlade s Gerbnerom konštatujeme, že neexistuje žiadny úplne neideologický, apolitický, nestranný systém spravodajského výberu a referovania (cit. podľa McQuail, 2007, s. 394).

Priblížme najprv charakter zvoleného rozhlasového média: Slovenský rozhlas je verejnoprávna, národná, nezávislá, informačná, kultúrna a vzdelávacia inštitúcia, ktorá poskytuje službu verejnosti v oblasti rozhlasového vysielania. Programovú náplň Slovenského rozhlasu tvoria podľa zákona spravodajské, publicistické, dokumentárne, dramatické, umelecké, hudobné, športové, zábavné a vzdelávacie programy, žánrovo rôznorodé programy pre deti a mládež a iné programy. Slovenský rozhlas má poskytnúť poslucháčovi nestranné, overené, neskreslené, aktuálne, zrozumiteľné a vo svojom celku vyvážené a pluralitné informácie o dianí v Slovenskej republike i v zahraničí. Vysielanie Slovenského rozhlasu upravuje zákon č. 619/2003 Z. z. o Slovenskom rozhlase v znení neskorších predpisov. Popri Slovenskom rozhlase sprostredkúvajú roz-

hlasové vysielanie i súkromné rozhlasové stanice. Spravodajstvo je súčasťou vysielacej štruktúry každej z nich. V slovenskom éteri sa pri produkcii krátkych správ najčastejšie využívajú agentúrne zdroje, ale Slovenský rozhlas má i vlastnú spravodajskú sekciu, poskytujúcu priestor pre redaktorov v teréne, a teda pri tvorbe správ využíva aj tieto zdroje.

Bližšie sa pozrime na už naznačenú komunikačnú situáciu rozhlasového vysielania: Rádio Slovensko, Slovenský rozhlas 1 vysiela reláciu Rádiožurnál každodenne o 7:00, 12:00, 18:00 a 22:00. Hlavná spravodajská relácia tohto verejnoprávneho média trvá 15 – 25 min. (aj v závislosti od toho, či ide o pracovný deň alebo víkend) a tematicko-obsahovú náplň predstavujú udalosti zo spoločenského, hospodárskeho, politického, kultúrneho a športového života. Celý komunikačný proces má pravidelnú periodicitu, štruktúru a každá relácia je súčasťou istého cyklu. Komunikačný kontext relácie Rádiožurnál v Slovenskom rozhlase tvoria spravodajsko-publicistické relácie Dobrý deň Slovensko, Popoludnie na Slovensku, Krátke správy, športová spravodajská relácia Športový magazín a iné. V súčasnosti správy, v tom najširšom zmysle slova, sprostredkúvajú i komerčné alebo súkromné rozhlasové stanice a dotvárajú tak komunikačný kontext spravodajskej relácie Rádiožurnál. (Nespornou výhodou skúmania práve spravodajských komunikátov Slovenského rozhlasu je zvukový archív dostupný online).

Za komunikačnú udalosť považujeme vysielanie rozhlasovej relácie Rádiožurnál, ktorú možno charakterizovať ako monologickú, ide o monologický hovorený spravodajský komunikát. V pozícii expedienta vystupujú tri subjekty: moderátor – redaktor (ďalej len moderátor), ktorý reportáž uvedie niekoľkými vetami, a redaktor, ktorý vo svojej reportáži poskytne priestor na vyjadrenie tretej osobe (napr. politikovi, hovorcovi organizácie alebo inštitúcie a pod.). Pasívnymi účastníkmi komunikačnej udalosti sú poslucháči očakávajúci naplnenie svojich potrieb v podobe prísunu aktuálnych informácií. Výsledky prieskumu počúvanosti rádií realizovaného v mesiacoch júl až september 2009 preukázali, že prvý okruh Rádio Slovensko verejnoprávneho Slovenského rozhlasu je druhé najpočúvanejšie. Predpokladáme teda, že ide o značné množstvo poslucháčov. Kontakt komunikantov je nepriamy, sprostredkovaný rozhlasovým médiom – auditívnym komunikačným kanálom. Rozhlasový prejav sa vyznačuje lineárnosťou a je potenciálne neopakovateľný. Produkcia a recepcia komunikátu nie sú oddelené v čase a komunikanti disponujú podobnou štruktúrou komunikačnej kompetencie.

Komunikatívnou funkciou spravodajských komunikátov je predovšetkým informovať, a hoci persuazívna funkcia nie je ich primárnou funkciou, nazdávame sa, že s ňou v určitých súvislostiach môžeme počítať (pripomíname názor už citovaného Gerbnera). K jednoznačnému pragmatickému zámeru informácie, sa pridáva zámer hodnotiť, často ráz i zámer ovplyvniť alebo presvedčiť. Optimálne transformovanie informačnej funkcie komunikačnej udalosti do výrazovej roviny predstavuje neosobná syntaktická konštrukcia, bezprízнakové lexikálne prostriedky (Klincková, 2008). Pri hovorených komunikátoch dopĺňame stereotypnú melodickú schému oznamovacej vety. Za neutrálnu považujeme intonáciu takej oznamovacej vety (výpovede), ktorá nie je vo svojom melodickom a intenzitnom priebehu ovplyvnená (modulovaná) citovým vzrušením, zvukovými dôsledkami osobitného vzťahu hovoriaceho k počúvajúcemu ani signalizovaním príznakového postoja hovoriaceho k obsahu výpovede. Vyznačuje sa poklesom melódie na poslednom rytmickom takte vety (Kráľ, 2001, s. 259). Hoci jednu

z požiadaviek spravodajstva predstavuje neutrálnosť, je zrejmé, že správy bývajú podávané z určitého uhla pohľadu, preferuje sa určité podanie udalosti. Možno hovoriť o rámovaní, uhle pohľadu, zornom uhle spravodajstva. Rámovanie, teda zasadzovanie do súvislostí je spôsob, akým možno interpretovať izolované fakty (McQuail, 2009, s. 389).

Spravodajský komunikát je procesom i produkt komunikačnej udalosti, ovplyvňovaný komunikačnou situáciou. Vzhľadom na to, že konkrétne komunikačné udalosti sa odohrávajú takmer v totožných situáciách, môžeme z jednotlivých spravodajských komunikátov vyabstrahovať isté vlastnosti. Na základe vyššie uvedeného charakteru komunikačnej situácie možno tomuto komunikátu prisúdiť parametre: verejnosť, oficiálnosť, ústnosť, pripravenosť (Findra, 1991). Pri spravodajskom komunikáte možno hovoriť o istom textovom vzorci, pretože správa by mala odpovedať na otázky kto? čo? kedy? kde? ako? prečo?. Zvukový princíp takisto do určitej miery determinuje štruktúru správy, pretože treba prihliadnuť na už spomenutú lineárnosť a potenciálnu neopakovateľnosť komunikátu. Nemožnosť vrátiť sa späť a opäť „prijať" informáciu ovplyvňuje predovšetkým formálnu (jazykovú) podobu textu. Rozhlasový komunikát je segmentovaný tematicky (konkrétne udalosti), sémanticky a obsahovo-pragmaticky (jednotky s istou pragmatickou zložkou, komunikačným zámerom, či funkciou). Hartley považuje za základné tematické typy správ: politické, ekonomické, zahraničné, domáce, príležitostné a športové udalosti (Hartley, 1982). Pri ďalších segmentáciách ide o členenie hovoreného komunikátu na syntaktické konštrukcie (syntaktická segmentácia) a na intonáciou ohraničené celky (zvuková segmentácia). V centre našej pozornosti stojí prienik pragmatických jednotiek a ich zvukového vyjadrenia.

Je zrejmé, že okrem samotných lexikálnych prostriedkov ako obsahovo-tematických prvkov a syntaktických prostriedkov ovplyvňuje komunikáciu aj zvuková stavba hovoreného prejavu, pretože „skutočný význam oznámenia dotvárajú tieto faktory: verbálny alebo neverbálny obsah, kontext situácie, citový a hlasový prízvuk, mimické prejavy a situačný kontext" (Klincková, 2008, s. 65). Hoci pri jednotlivých komunikátoch nebudeme komentovať spisovnú, či nespisovnú výslovnosť, resp. spisovné či nespisovné výrazové prostriedky (pozri napr. Považaj, 1994), správnu či nesprávnu intonáciu (pozri napr. Findra, 2007), považujeme za dôležité pripomenúť slová S. Ondrejoviča o komunikačne chápanej kultivovanosti, pri ktorej ide o primeranosť jazykových prostriedkov (vrátane výslovnosti) podmienkam, resp. prostrediu komunikácie (Ondrejovič, 2008). Nebudeme sa zaoberať ortoepickými či ortofonickými chybami, nazdávame sa, že táto problematika je dostatočne zmapovaná. Odklony od výslovnostnej normy sa v masmediálnej komunikácii prejavujú predovšetkým v nesprávnej výslovnosti vokálov, diftongov, konsonantov, v asimilácii a vo vytváraní stereotypných intonačných modelov (Škvareninová, 2004, s. 52). Slovenským médiám v hovorených komunikátoch vyčítajú predovšetkým stúpavú melódiu v posledných vetných taktoch (Kráľ, 2001; Findra, 2007).

V základnej funkcii sa zvukové prostriedky reči (zložky intonácie) uplatňujú ako gramatizujúce prostriedky a primárne sa vyznačujú nocionálnosťou, neutrálnosťou, bezpríznakovosťou, slúžia na spriezračnenie jazykovo-kompozičnej stavby a obsahovo-tematických súvislostí (Findra, 2004). Pri suprasegmentálnych javoch v spisovnej slovenčine možno vymedziť funkciu rozlišujúcu význam (kvantita), zvukovo-delimi-

tačnú funkciu, a to na úrovni slova (prízvuk) alebo na úrovni vetných členov, syntagiem a viet (pauza), expresívnu funkciu (kvantita, emfáza, melódia), gramatizujúcu funkciu (pauza, dôraz, melódia) a štylizujúcu funkciu (tempo, rytmus, intenzita hlasu, hlasový register, melódia) (Sabol, 1982). Možno konštatovať, že uvedené zvukové prostriedky sa v spravodajskom komunikáte realizujú v súlade s komunikačným zámerom hovoriaceho, so zámerom informovať. Tento zámer sa tiahne celou komunikačnou udalosťou od úvodného prehľadu správ (headlinov) až po ich opätovnú záverečnú sumarizáciu. Potvrdilo sa, že zvukové prostriedky sa tu realizujú vo svojej nocionálnej, neutrálnej a bezpríznakovej podobe. Poznamenávame, že popri prízvuku a pauze zvukovo-delimitačnú funkciu zastáva do istej miery i zvučka slúžiaca na odčlenenie jednotlivých tematických celkov. Uviedli sme, že vo funkcii hovoriaceho vystupujú tri subjekty, označili sme ich ako moderátora, redaktora a tretiu osobu. Práve prostredníctvom tzv. tretej osoby, ktorej je poskytnutý priestor na vyjadrenie, môže do éteru prenikať persuazívnosť alebo sa môže posilňovať emocionalita. Touto osobou býva najčastejšie politik, verejná osoba, ale aj človek, ktorý dostal príležitosť vyjadriť vlastný (!) názor k danej téme (napr. lekárnik k vírusovému ochoreniu, učiteľ k novoprijatému zákonu, vodič k mýtnemu systému atď.). V týchto prípadoch sme spozorovali emotívnosť realizujúcu sa vzrušeným hlasom, zrýchleným tempom, ojedinele i prostredníctvom zvýšenej intenzity hlasu. Zaujímavosťou je, že v prípade, keď tzv. tretia osoba hovorila v cudzom jazyku, hoci vzrušeným hlasom a zrýchleným tempom alebo naopak pomalým rozvážnym tempom robiac krátku pauzu pred každým slovom, v pretlmočenom texte redaktor realizoval zvukové prostriedky v základnej (neutrálnej, nocionálnej) podobe. Vráťme sa však k persuazívnosti v spravodajskom rozhlasovom vysielaní. Hoci nie je prítomná priamo v hovorenom prejave moderátora a redaktora (zatiaľ sme to nezaznamenali), stáva sa súčasťou spravodajstva predovšetkým prostredníctvom hovoreného prejavu politikov (čo vyplýva zo samej podstaty politického diskurzu). Snahu o presvedčenie alebo zmenu názoru sme spozorovali v kladení dôrazu takmer na každé slovo, v tzv. dôrazových pauzách, ktoré zdôraznenie sprevádzajú (Müllerová – Nekvapil, 1986). V úsilí o rozvážnosť a presvedčivosť sa stretávame až s nefunkčným využívaním dôrazu a pauzy.

Predpokladáme, že uvedené javy bude možné vo výraznejšej podobe pozorovať v rozhlasovom vysielaní komerčných staníc a v televíznom vysielaní. Nazdávame sa, že hoci komunikatívnou funkciou (nielen) rozhlasových spravodajských komunikátov je predovšetkým informovať, s persuazívnosťou v uvedených súvislostiach možno počítať.

Literatúra:

FINDRA, J.: Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 1991, s. 53 – 61.

FINDRA, J.: Intonácia v elektronických médiách. In: *Verejná správa*, 2007, roč. 62, č. 12, s. 30.

FINDRA, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004. 232 s.

HARTLEY, J.: *Understanding News*. Methuen, 1982. 203 s.

KLINCKOVÁ, J.: *Verbálna komunikácia z pohľadu lingvist(i)ky*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2008. 155 s.

KOŘENSKÝ, J. – HOFFMANNOVÁ, J. – JAKLOVÁ, A. – MÜLLEROVÁ, O.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice : PF České Budějovice, 1990. 150 s.

KRÁĽ, Á.: Intonácia oznamovacej vety. In: *Slovenská reč*, 2001, roč. 66, č. 5, s. 257 – 277.

McQUAIL, D.: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 2009. 639 s.

MÜLLEROVÁ, O. – NEKVAPIL, J.: Pauzy v mluveném textu. In: *Slovo a slovesnost*, 1986, roč. 47, č. 2, s. 105 – 113.

ONDREJOVIČ, S.: *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava : Veda, 2008. 304 s.

POVAŽAJ, M.: Sonda do jazyka rozhlasového spravodajstva. In: *Kultúra slova*, 1993, roč. 27, č. 2, s. 38 – 46.

SABOL, J.: Hovorené slovo v rozhlasovom vysielaní. In: *Kultúra slova*, 1982, roč. 16, č. 9, s. 295 – 297.

ŠKVARENINOVÁ, O.: *Rečová komunikácia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2004. 278 s.

Internetové zdroje:

http://medialne.etrend.sk/radia-monitoring/vysledky-prieskumu-pocuvanosti-radii-za-jul-september-2009.html

http://www.slovakradio.sk/

http://www.culture.gov.sk/ministerstvo/legislatva2/prvne-predpisy-v-oblasti-kultry/zkony/619/2003

Extra-graphic Dimensions of Expressions – Pictures, Blank and Black Pages in the Sterne´s Novel The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman

Jana Spálová

Katedra anglistiky, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, Trnava

Anti-novel or a metanovel is a literary work that deliberately excludes all suggestions of a plot. Anti-novel must be understood as something deviant against the traditional way of writing a novel. According to literary critics the absence of narrative, lyric and dramatic character breaks all the rules of writing a novel. Therefore, Sterne´s novel on the basis of these three missing units must be considered as deviant. From the linguistic point of view, it breaks all the rules of language nad punctuation. Stylistics, as the subdepartment of both linguistic and literary studies, joins these two opinions and tries to find an interpretative consensus and proves the "anti-novelness" by the analysis of the language pecularities of a literary text and its style. This significance of stylistic analysis is well presented by G. Miššiková (1999, p. 25).

"The goal of most stylistic analysis is not simply to descrive characteristics of a text but also to point at the functional meaning of these frmal characteristics necessary for the interpretation of a text. It points also at the relationship between the literary effects and their linguistic reason."

In our analysis we will take into account Simpson´s opinion on the analysis of a literary work – i.e. *to find out what the writers are doing* (Simpson, 1997, p. 5). This sentence points at the first important step which every analyst of a style, embodied in a text, has to do. It is to choose a

"a set of conventional modes of language through which s/he will perceive the deviant and diserted ones". (Ibid.)

Thus the norm for our analysis will be the language and the typography norm used in the late century – in the time when this book was written. Another dimension of looking at the style is the style viewed as connotation:

"... whereby each linguistic feature will acquire its stylistic value from the textual and situational environment. Then, the stylistic analysis becomes a study of the relations between specific linguistic units and their environment." (Ibid., p. 15.)

and also as an addition:

"...of certain stylistic traits to a neutral, styless, or prestylistic expression. Stylistic process becomes a striping process" (Short, 1998, p. 15).

We have decided to follow these ways of stylistic analysis as we consider them being in accordance with the contemporary English Sytlistics. When dealing with the contemporary English Stylistics, it is necessary to mention here the shift in the analysis of a text:

"...from the text itself to the reader and his reaction to the text" (Sterne, 1997).

that spread in the late 80´s in the English stylistics. We have found several types of graphological deviations in the anti-novel. However, if we want to describe and interprete these elements, we firstly have to state what a graphological deviation is. Before actual analysis, we anticipated to find the expressive means which are characteristic of a belles-lettres style. As we deal with the eccentric masterpiece, we also expected to meet with with the expressive means which are considered to be idiosyncratic when found in this type of a style. We mean, graphological deviations – graphics or graphetics, which are the sub-group of Extra-linguistic, visual expressive means. According to Crystal the Graphetics are (Crystal, 1995, p. 271):

- *organization of utterances into symbolic visual shapes (graphic onomatopeia)*
- *types of letters*
- *synonymic graphic expressive means.decorated letters, initials, etc.*
- *organization and segmentation of a text*
- *capital and printed letters*
- *segmentation of paragraphs*
- *models, diagrams, tables, charts, graphs*
- *pictures, illustrations, drawings*
- *golour*
- *geometrical shapes*
- *diacritics*

The graphological deviations found in the novel can be sorted out among these sub--groups of graphetics:

a) **Ideograms and pictograms** – which occur in abundance, thanks to the asteriks. The asteriks, themselves, are presented on thirty-nine pages, what is a considerable amount if we take into consideration tha fact that they have tendency to merge into words, sentences and large paragraphs. On the other hand, the icon of the cross and a pictogram of the hand figure are presented in the minimal extent – three and six-times respectively.

b) **Logograms** – compose the second most extended group of deviants. Its minimal proportion creates lonely chancery ampersand which occurs just in three cases. However, it is found on fourteeen pages in connection with the letter "c" what is again quite enough when we take into account its individual creation of the sentences. The chancery ampersand is substituted by the logogram " &" only in nine cases.

c) **Pure graphic expressions** – though, these real drawings are the smallest group (only three componenets) they are considered to be the most important, flaming, eye-catching and interesting for the reader.

d) **Extra graphic dimenstion of expressions** – pictures, blank and black pages.

We would like to deal with this last sub-group of graphological elements which normally do not play a significant role in perceiving the literary work. The pictures or illustrated pages in the books usually bear just the aesthetic value and generally, they do not have any spoken language equivalent. However, Sterne´s endlessly deviating writing brings the possibility that these elements can have a partial spoken equivalent. This possibility leads us to the assumption that the whole page can acquire a meaning

of a sign which carries some functions. To document this fact, we will use the definition of the sign –

"The sign is something, what for somebody sustitutes something from some aspect or in some role" (Plesník, 1995, p. 135).

Charle Morris explains more explicitly tha way in which the thing, a non-sign, becomes a sign.

"Something is the sign just for the sake i tis interpreted as the sign of something by some interpreter" (ibid.).

Therefore, the black pages immediately signify to the reader, on the basis of his social experience and his consiousness, the death of a Yorrick (perhaps his grave or infinity) or more generally, everything that is connected with the death, without prior word-explanation. On the basis of a conventional sign, according to which the black is the coulour of mourning, the reader´s consciousness knows this matter of fact at first sight. Stylistic effect of this is that it firstly very well-turns and secondly, very shortly expresses the reality. Moreover, it srikes the reader much more than the words, sentences or paragraphs to which s/he is accustomed.

The opposite deviation blank pages cause different effect. They are used for example for the chapter that is torned out or as the piece of paper that serves the reader to inscribe his own description of Widow Widman. Since they are used "out of place", they cause humour and relaxing time not only for the reader but for the writer, too. Moreover, they help the writer to create the atmosphere in which the reader and writer are not separated in time and space. The reader becomes the writer, joins in creating the story what results in reader´s awareness of his/her importance and consequently in awaking the reader´s interest in the book´s surprises that help the writer to catch reader´s attention.

There is one more blank page in this book. It is not utterly blank page but it comprises three Latin sentences written in the upper part of the page. The reason why we consider this page to be deviant lies in the fact that the left page is written in Latin but the right page should be its English translation. The writer finishes this page with Latin fabella. The novelist juxtaposes two absolutely different texts which normally follow one after another. It breaks the rules about the coherence of the text – that´s why it is considered to be deviant and an extra-linguistic stylistic device.

Literatúra:

CRYSTAL, David: *The Cambridge Encyclopedia of the English language*. Cambridge : CUP, 1995.

MIŠŠÍKOVÁ, Gabriela: *Štylistická analýza textu*. Nitra : FF UKF, 1999.

PLESNÍK: Ľubomír: *Pragmatcká estetika textu.* Nitra : VŠP, 1995.

SHORT, Mick: *Exploring the Language of Poems, Plays and Prose*. New York : Longman, 1998.

SIMPSON, Paul: *Language through Literature*. London : Routledge, 1997.

STERNE, Laurence: *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*. London : Penguin Classics, 1997.

Složená adjektiva v pomístních jménech v Čechách

Pavel Štěpán

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

0. Úvod

Podrobný přehled dosavadní literatury o českých kompozitech (nejčastěji v apelativní sféře jazyka) podává D. Šlosar (1999), který se kompozity zabývá (na rozdíl od většiny ostatních autorů) z diachronního hlediska. Šlosar ze své analýzy nevylučuje ani propriální materiál. Podrobnou analýzu tvoření kompozit v současné češtině provedla na základě onomaziologického přístupu I. Bozděchová (1994). Naším metodologickým východiskem je kapitola *Tvoření slov skládáním* v MČ1 (1986), jejímž autorem je V. Mejstřík. Základem klasifikace kompozit obsažených v pomístních jménech na území Čech jsou hierarchicky uspořádaná hlediska uvedená v této kapitole, doplněná ovšem – s ohledem na specifický charakter propriálního materiálu – o hlediska další. Na prvním místě uvádí MČ1 (1986) klasifikaci podle slovního druhu složených slov. V pomístních jménech se setkáváme (až na nečetné výjimky[1]) výhradně s komponovanými substantivy a adjektivy. V tomto příspěvku se zaměříme na komponovaná adjektiva; komponovaným substantivům, která vyžadují rozsáhlejší a detailnější analýzu, bude věnován jiný příspěvek. Materiálově vycházíme ze soupisů pomístních jmen z území Čech a z Abecedního generálního katalogu pomístních jmen v Čechách, vzniklého na základě excerpce jednotlivých soupisů.[2]

1. Komplexní způsob kompozičně derivační

Většina doložených komponovaných adjektiv je výsledkem komplexního způsobu kompozičně derivačního. Tato adjektiva mají povahu determinační; reciproční koordinativa (v našem materiálu zastoupená pouhými dvěma doklady) se podle MČ1 (1986, s. 483) „řadí ze systémových dokladů k čisté (vlastní) kompozici“.[3]

Fundujícími výrazy všech doložených determinativ jsou dvoučlenná atributivní syntagmata. Přední člen tohoto atributivního syntagmatu je buď adjektivní, nebo numerální.

---

[1] Ojediněle jsou v anoikonymickém materiálu doloženy rovněž složené číslovky, kterými se však nebudeme zabývat. Omezíme se pouze na konstatování, že nejpozoruhodnějším doloženým typem složených číslovek jsou řadové číslovky typu *půldruhý*, *půltřetí*, *půlšestý* (MČ1 tento typ neuvádí, nezabývá se jimi ani Šlosar, 1999).

[2] Soupisy pomístních jmen i Abecední generální katalog pomístních jmen v Čechách jsou uloženy v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze.

[3] K vlastním kompozitům je proto v tomto příspěvku přiřazujeme i přesto, že je lze „interpretovat i tak, že vyjadřují relaci k slučovacímu syntagmatu složenému ze dvou vlastních jmen a vystihují vzájemný poměr, vztah mezi dvěma objekty“ (MČ1, s. 483).

1.1. Determinativa z atributivních syntagmat s předním členem adjektivním

Výrazně převládají determinativa z atributivních syntagmat s předním členem adjektivním, utvořená nejčastěji sufixem *-ský* od dvouslovných toponym.[4] Tvoření z apelativních atributivních syntagmat je ojedinělé.

a) Propriální základy

Fundujícími výrazy se stávají:

aa) místní jména:[5] *Černý Dub – černodubský*, *Český Brod – českobrodský*, *Dolní Město – dolnoměstský*, *Hluboký Důl – hlubokodolský*, *Horní Přím – hornopřímský*, *Jasné Pole – jasnopolský*, *Nové Kestřany – novokestřanský*, *Stará Paka – staropacký*, *Vysoká Pec – vysokopecký*. Adjektiva odvozená od celých víceslovných toponym s jinou strukturou než „shodný přívlastek – substantivum" (zejména se jedná o toponyma s postponovanými neshodnými přívlastky, např. *Týn nad Vltavou*, *Újezd nad Lesy*) nebyla v pomístních jménech z území Čech zaznamenána. Specifický případ představuje adjektivum *černokostelecký* k místnímu jménu *Kostelec nad Černými lesy*. Toto přídavné jméno nevychází ze současného znění oikonyma, ale z dříve užívané podoby *Černý Kostelec*.

Některá doložená adjektiva tohoto typu jsou odvozena od starších, dnes už neužívaných podob místních jmen, např. *malomořinský* z dřívějšího místního jména *Malá Mořina*, nyní *Mořinka*, *malochraštický* z dřívějšího místního jména *Malé Chraštice*, nyní *Chraštičky*, *maloslivenský* z dřívějšího místního jména *Malé Slivno*, nyní *Slivínko*, *velkočakovský* z dřívějšího místního jména *Velký Čakov*, nyní *Čakov* (podle A. Profouse /1954, s. 295/ se nynější *Čakov* k roku 1916 úředně nazýval *Velký Čákov*, a to pro rozlišení od dnešního *Čakovce*, zvaného k roku 1854 úředně *Čákov Malý*).

ab) pomístní jména: název městské brány *Bílá brána – bělobranský*, oronymum *Bílá hora – bělohorský*, oronymum *Bílý kopec – bělokopecký*, název mokřiny *Černé bláto – černoblatský*, pozemkové jméno *Nová louka – novoloucký*, hydronymum *Nová řeka – novořecký*.

ac) patrocinia: *svatoanenský*, *svatofrantišský*, *svatokateřinský*, *svatotrojičný*

b) Apelativní základy

Jak již bylo uvedeno, tvoření adjektivních kompozit z apelativních atributivních syntagmat s předním členem adjektivním je ojedinělé. Navíc je zapotřebí zdůraznit, že hranice mezi tvořením z atributivních syntagmat apelativních a propriálních není vždy zcela jasná.

Adjektiva *panskodvorský*, *malodvorský*, *masnokrámský* a *starořeční* byla patrně (soudě podle údajů v soupisech pomístních jmen) utvořena od apelativních atributivních syntagmat *panský dvůr*, *malý dvůr*, *masné krámy*, *stará řeka*; nelze ovšem vyloučit ani to, že jejich fundujícími výrazy byla dvouslovná atributivní toponyma.

---

[4] K tvoření detoponymických adjektiv vyskytujících se v pomístních jménech na území Čech viz Štěpán 2009.

[5] Patří sem pouze adjektiva utvořená od dvouslovných místních jmen, nikoliv od jednoslovných složených jmen. Za složené přídavné jméno tedy považujeme adjektivum *velkovírský* od mistního jména *Velký Vír*, nikoliv však *černovírský* od místního jména *Černovír*.

1.2. Determinativa z atributivních syntagmat s předním členem numerálním

Kromě předního členu adjektivního se v atributivních složených adjektivech setkáváme rovněž s předním členem numerálním, tvořeným nejčastěji základními číslovkami (*dvou-*, *tří-*, *čtyř-*, *pěti-*, ...), ojediněle tvary číslovek druhových (*dvoj-*, *troj-)*. Repertoár adjektivních sufixů, jimiž se tvoří adjektiva s předním členem numerálním, je poměrně pestrý: doloženo je tvoření pomocí následujících sufixů:[6]

-ý:[7] *třírohý*,[8] *čtyřrohý*; *třířadý*, *čtyřřadý*, *pětiřadý*, *šestiřadý*;[9] *třívrchý*;[10]

-ový: *čtyřměrový*, *čtyřřadový*, *sedmirohový*, *třísedlákový*;[11]

-ný: *dvojhonný*, *dvoukamenný*,[12] *tříhranný*, *tříhrázný*;

-ní: *třívěrtelní*;

-ský: *pětikolský*;[13]

-atý: *čtyřpaličatý*.[14]

Specifický ojedinělý typ tvoří složená adjektiva s předním členem tvořeným řadovou číslovkou. Doloženo je pouze adjektivum *druhostranský* (s variantou *druhostránský*), odvozené od apelativního spojení *druhá strana*.[15]

2. Čistá (vlastní) kompozice

2.1. Typ *novobrněnský* (< *nový* + *brněnský*)

Méně početná jsou v analyzovaném materiálu adjektiva vzniklá čistou (vlastní) kompozicí. Jejich zadním členem je již hotové (i když sekundární, odvozené) adjekti-

---

[6] Doplňující komentáře k užití jednotlivých adjektiv v pomístních jménech podáváme pouze v některých pozoruhodnějších případech.

[7] Formant *-ý* je tvaroslovný sufix, který však plní i funkci sufixu slovotvorného. Složená adjektiva tvořená pomocí tohoto formantu řadí MČ1 (s. 478) k podtypu tvořenému „způsobem kompozičně-konverzním, jehož zadní člen se skládá ze substantivního základu a tvaroslovné přípony *-ý*: *motýl-o-květ-ý*.

[8] Adjektivum *třírohý* se v pomístních jménech vztahuje jednak k trojúhelníkovému tvaru pojmenovaných objektů (nejčastěji pozemků, ale také rybníků), jednak k tvaru mezních kamenů a kapliček.

[9] Adjektiva s druhým členem tvořeným základem substantiva *řada*, vyjadřují v pomístních jménech vztah k loukám, které se sekaly v určitém počtu řad.

[10] Pomístní jméno *Třívrchý buk* označuje podle soupisu pomístních jmen pro Šemanovice na Mělnicku lokalitu, kde stál jehož kmen „měl tři vrchy“, z nichž každý ukazoval k jedné z blízkých vsí.

[11] Rybníček *Třísedlákovej* v Bechyňské Smolči na Bechyňsku byl podle soupisu pomístních jmen nazván podle skutečnosti, že „jej měli v užívání tři sedláci“.

[12] *Dvoukamenná* je název skalního útvaru v Prachovských skalách.

[13] Název *Pětikolský mlýn* patří mlýnu na říčce Pšovce v katastru města Mělníka. Mlýn byl partně pojmenován podle pěti mlýnských kol.

[14] Pomístní jméno *Čtyřpaličaté skály* podle soupisu pomístních jmen patří skupině skal užívaných k horolezeckému výcviku mezi obcemi Křižánky a Milovy na Hlinecku. Podle P. Davida – V. Soukupa (2005, s. 35) patří název *Čtyři palice* skupině skal, z nichž největší se nazývá *Čtyřpaličatá skála*, a to podle vrcholu rozeklaného „do podoby čtyř kyjovitých útvarů, lidově zvaných ‚palice‘“

[15] *Druhostranský mlýn* v Kamenném Přívozu na Jílovsku byl postaven na „druhé straně“ řeky Sázavy (větší část obce se nachází na protějším břehu).

vum, přední člen je tvořen základem adjektiva, označujícího zpravidla stáří, polohu nebo velikost.

Adjektivum *novobrněnský* vzniklo z adjektiv *nový* a *brněnský*, spojených spojovacím morfémem *-o-*. Slovotvorná struktura je zde tedy jiná než u adjektiv typu *černodubský*, utvořených sufixem *-ský* z dvouslovného toponyma. Pomístní jméno *Novobrněnská silnice* (patří silnici v katastru obce Orel na Chrudimsku) neoznačuje silnici vedoucí k **Novému Brnu*, nýbrž nově postavenou silnici směřující do Brna. Podobně název rybníka *Starochlumecký* nevychází z toponyma **Starý Chlumec* (ani z apelativního označení staré části Chlumce), ale pojmenovává nejstarší z chlumeckých rybníků (srov. soupis pomístních jmen pro Chlumec nad Cidlinou).

Uveďme ještě několik dalších příkladů pomístních jmen obsahujících adjektiva tohoto typu:

Pomístní jména *Dolnolibnikovský rybník* a *Hornolibnikovský rybník* označují bývalé rybníky v katastru obce Libníkovice na Královéhradecku; první členy složených adjektiv vyjadřují relativní polohu obou rybníků. Podobně je název *Hornořepický rybník* vysvětlován jako „nejhořejší“ rybník v dané lokalitě (v obci Řepice na Strakonicku). Pozemková jména *Malonákeřský* a *Velkonákeřský* v katastru obce Nákří u Hluboké nad Vltavou patřila původně patrně rybníkům; první členy daných adjektiv odkazovaly k jejich relativní velikosti. V Pěčicích na Mladoboleslavsku jsou doloženy rybníky *Pěcký*[16] *rybník* a *Malopěcký rybník*; lze usuzovat, že člen *malo-* v adjektivu *malopěcký* vyjadřuje menší rozlohu druhého z těchto rybníků, podobně jako rybník *Malovránovský* (ve Smyslově na Táborsku, v blízkosti dvora Vránovsko) je menší než sousední rybník *Vránovský*. Relativní stáří dvou rybníků v katastru býv. obce České Vrbné, která je dnes součástí Českých Budějovic, odrážejí přední členy *staro-* a *novo-* ve složených adjektivech vystupujících v pomístních jménech *Starovrbenský rybník* a *Novovrbenský rybník*; podle soupisu pomístních jmen odrážejí názvy obou rybníků polohu v blízkosti vsi a *Novovrbenský rybník* byl postaven později než *Starovrbenský rybník*.

Komponovaná adjektiva tohoto typu se zcela vymykají tvoření složených adjektiv v apelativní sféře jazyka, a proto je nemůžeme přičlenit ani k determinativům typu *tmavočervený*, ani ke koordinativům. Tato složená přídavná jména nelze bez obtíží přiřadit k determinačním složeným adjektivům typu *tmavočervený*, *milokrásný* s předním členem adverbiálním, který odpovídá v uvedených příkladech na otázku „jak červený?“, „jak krásný?“. V adjektivech typu *novobrněnský* je totiž přední člen jasně adjektivní; odpovídá na otázku „jaký brněnský?“ Ještě větší problémy by způsobilo přiřazení ke slučovacím koordinativům typu *černobílý* (‚černý a bílý‘). Adjektivum *novobrněnský* totiž neznamená ‚nový a brněnský‘, nýbrž ‚nový brněnský‘. Přední člen lze považovat za distinktivní element. Je proto nasnadě, že složená přídavná jména tohoto typu jsou determinační kompozita s předním členem adjektivním. Tento způsob tvoření není v apelativní sféře českého jazyka doložen; můžeme jej považovat za příklad tzv. parasystémového tvoření (Pleskalová, 2000).

[16] Podoba *pěcký* vznikla hláskovým zjednodušením adjektiva *pěčský*, které vzniklo ze zkráceného místního jména *Pěčice* (k adjektivům tvořeným ze zkrácených toponym viz Štěpán 2009).

2.2. Typ *čáslavsko-táborský* (reciproční koordinativa)

K recipročnímu koordinačnímu typu složených relačních adjektiv, která „vyjadřují vztah k dvěma či více substantivům, jejichž význam je založen na vzájemném poměru nebo navzájem podmíněné součinnosti dvou nebo více substancí“ a jsou zpravidla odvozena „od vlastních jmen“ (MČ1, 1986), patří dvě adjektiva doložená v pomístních jménech na území Čech, a to *čáslavsko-táborský*[17] a *kralupsko-lipský*.[18]

3. Shrnutí – přehled sufixů a spojovacích submorfů

3.1. Sufixy

Výrazně nejbohatší je repertoár sufixů sloužících k odvozování složených adjektiv s předním členem numerálním. Jde o sufixy *-ý*, *-ový*, *-ný*, *-ní*, *-ský* a *-atý*. U adjektiv s předním členem adjektivním se až na dvě výjimky uplatňuje výhradně sufix *-ský*; jedinkrát je doloženo tvoření pomocí sufixů *-ný* (od patrocinia *svatá Trojice* bylo utvořeno adjektivum *svatotrojičný*) a *-ní* (od apelativního spojení *stará řeka* bylo odvozeno přídavné jméno *starořeční*).

3.2. Spojovací submorfy

V naprosté většině analyzovaných adjektiv se setkáváme se spojovacím submorfem *-o-*. Bez spojovacího submorfu jsou zpravidla adjektiva s předním členem numerálním (viz 1.2) (spojovací submorf neobsahují ani adjektiva typu *třířadý*, *sedmirohový*; základní číslovka v předním členu vystupuje v tvarové, konkrétně genitivní podobě /srov. MČ1, s. 480/.[19] Se spojovacím submorfem *-o-* se však setkáváme u adjektiv s předním členem tvořeným číslovkou řadovou (*druhostranský*).

Literatura:

BOZDĚCHOVÁ, Ivana: *Tvoření slov skládáním*. Praha : ISV nakladatelství, 1994.

DAVID, Petr – SOUKUP, Vladimír: *666 přírodních krás České republiky*. 1. dotisk, Praha : Kartografie Praha, 2005.

MČ1 (1986): *Mluvnice češtiny 1*. Praha : Academia, 1986.

PLESKALOVÁ, Jana: O tzv. parasystému. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada jazykovědná A 48. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 41 – 46.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách I*. 2. vyd., Praha : Nakladatelství ČSAV, 1954.

ŠLOSAR, Dušan: *Česká kompozita diachronně*. Brno : Masarykova univerzita, 1999.

ŠTĚPÁN, Pavel: K problematice tvoření detoponymických adjektiv (na základě materiálu pomístních jmen z území Čech). In: *Naše řeč*, 2009, roč. 92, s. 196 – 212.

---

[17] Pomístní jméno *Čáslavsko-táborská* označuje dle soupisu pomístních jmen pro Červené Janovice silnici spojující Čáslav s Táborem, která byla vybudována roku 1829.

[18] Název *Kralupsko-lipská cesta* patří podle soupisu pomístních jmen pro Sulec na Lounsku formanské cestě, která vedla z Kralup do Lipska.

[19] Výjimku by tvořila složená adjektiva s předním členem tvořeným základem číslovek *jedna* a *sto*, k němuž se připojuje spojovací submorf *-o-*.

Mluvený projev studentů 1. ročníku Vyšší odborné školy herecké

Veronika Štěpánová

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta,
Univerzita Karlova, Praha
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha
Vyšší odborná škola herecká, s. r. o., Praha

Můj příspěvek se týká úrovně mluveného projevu studentů prvního ročníku oborů Dramatické umění a moderování a Loutkářské umění na Vyšší odborné škole herecké v Praze. Na této soukromé škole učím od roku 2008 předmět ortoepie. Výuka je koncipována tak, aby tvořila teoretický i praktický základ pro předmět hlasová výchova, kde jsou studenti seznamováni se specifiky jevištní řeči a učí se zacházet se svým hlasem.

Výuka ortoepie se skládá ze dvou částí, teoretické a seminární (praktické).

V teoretické části lze vyčlenit tři hlavní učební bloky. Je to (1) produkce řeči se zaměřením na hláskovou rovinu (stavba mluvidel, tvoření hlasu a artikulace konsonantů a vokálů), (2) česká ortoepická norma (především správná výslovnost vokálů a konsonantických skupin, včetně asimilačních jevů), (3) zvukové vlastnosti souvislé řeči (zejména otázky slovního přízvuku a přízvukových taktů, členění výpovědi na promluvové úseky, větného přízvuku a intonace).

V seminární části analyzujeme nahrávky mluvených projevů různých druhů (čtené x nečtené, připravené x nepřipravené atd.) a procvičujeme problematické jevy.

Studenty individuálně seznamuji s chybami, kterých se v mluveném projevu dopouštějí, a snažíme se je postupně odstranit. V případě řečových vad vyžadujících soustavnou a odbornou péči doporučuji návštěvy logopeda.

Úroveň studentů, kteří jsou přijímáni na tuto školu, je velmi různá. Velmi často se jedná o opakovaně neúspěšné adepty herectví ze státních škol typu pražské DAMU a brněnské JAMU. Tito studenti často mají dlouhodobější zkušenosti s působením v různých hereckých souborech. Dále se vyskytují lidé z praxe, kteří si potřebují doplnit vzdělání. Na těchto studentech lze snadno poznat jejich zkušenost s projevy, někdy se však potýkají se špatnými návyky (např. typická schematická intonace u moderátorů komerčních rádií). Třetí největší skupinu tvoří mladí lidé těsně po maturitě, kteří leckdy nemají o své budoucí profesi zcela jasno, herectví je zaujalo, ale nemají s ním prakticky žádné zkušenosti. Tito studenti mívají často problém vůbec vystoupit před publikum a přijatelným způsobem k němu hovořit. Pokud jde o předchozí vzdělání, scházejí se v jedné skupině vysokoškolsky vzdělaní lidé (např. i absolventi bohemistiky, kteří již o ortoepii leccos vědí), absolventi gymnázií i učni. Není vždy proto lehké přizpůsobit výklad tak, aby se jedni nenudili, nebo naopak druzí zvládali všemu porozumět.

Na většině studentů je však patrné, že kultuře mluveného projevu a základním výslovnostním pravidlům se na našich základních i středních školách nevěnuje dosta-

tečná, leckdy ani minimální pozornost. Bohužel jsem se také několikrát přesvědčila, že ani soukromé herecké kurzy nejsou často v tomto ohledu kvalitní, správné výslovnosti se věnují buď zcela nedostatečně, nebo nekompetentně. (Např. se to týká výslovnosti tvarů slovesa „být“ – „jsem“, „jsi“. Ani jedno z tvrzení, že počáteční hlásku „j“ musíme vždy zachovat, nebo naopak vždy vynechat, neodpovídá ortoepickým pravidlům, viz Výslovnost spisovné češtiny I 1967, s. 59 – 60.)

Nyní se pokusím zmapovat nejčastější problémy a nedostatky svých studentů, zejména ve fonetické (a to jak segmentální, tak i suprasegmentální) rovině. Zaměřím se především na vady řeči a na neortoepickou výslovnost, stranou ponechám jiné nedostatky, např. nedostatečnou slovní zásobu, tzv. vycpávková slova, chyby v běžných syntaktických konstrukcích, problémy se spisovným skloňováním apod. Nebudu se zmiňovat ani o velmi často se vyskytujících mimojazykových jevech, jakými jsou např. hezity, mlaskání a hlasité nádechy.

Co se týče suprasegmentální roviny, zdaleka nejrozšířenějším nedostatkem je užívání neukončujícího melodému, často výrazně stoupavého, tam, kde podle smyslu končí oznamovací věta, a tudíž by bylo na místě použít ukončující melodém klesavý. Tuto chybu citlivě vnímají ostatní studenti v roli posluchačů a i většina analyzovaných studentů při poslechu své nahrávky ji hodnotí jako velké negativum svého projevu. V úvodních projevech se tento jev často vyskytuje zhruba u poloviny mluvčích, vzhledem k tomu, že intonaci si člověk osvojuje poměrně snadno, dochází v průběhu školního roku k výrazným zlepšením u většiny z nich.

Dále se lze setkat s příliš výraznými melodickými skoky, což v neutrálním projevu působí afektovaně, a s jednotvárným a přílišným zdůrazňováním koncových taktů, které posluchače snadno unaví, často také nemá logické odůvodnění, a věty tak ztrácejí smysl.

Zastoupeny jsou také chyby v přízvukování jednoslabičných pravých předložek, kdy dochází k přesunu přízvuku z předložky na následující jméno (typ Usedl ke ‘stolu. namísto Usedl ‘kestolu.). Tento jev je výrazný hlavně u mluvčích, kteří mají s mluvenými projevy již delší zkušenosti (např. u moderátorů), může se jednat i o vliv nesprávného školení neodborníky. Jiný typ nesprávného umísťování přízvuku je dán nářečím. V nářečí lašském (slezském) dochází k přesouvání přízvuku na penultimu (předposlední slabiku) a tento jev se vyskytuje i u mladé generace, tedy i u analyzovaných studentů pocházejících z daného regionu.

Přejděme nyní k rovině segmentální. Nejprve se krátce zastavme u dyslálií, tj. poruch výslovnosti hlásek[1]. I na herecké škole, kde by základním předpokladem přijetí měla být, podle mého názoru, bezvadná výslovnost[2], se bohužel vyskytuje nemalé množství studentů s poruchami řeči. Stejně jako v běžné populaci[3] se potvrzuje tradičně vysoká frekvence sigmatismů (u studentů VOŠH v posledních dvou letech

[1] Jedná se mi zde o ty poruchy řeči, kdy dotyčný není schopen danou hlásku vyslovit (nikdy nebo skoro nikdy) správně. Mezi dyslálie neřadím např. krácení samohlásek nebo jejich přílišnou otevřenost/zavřenost, protože ve většině případů mluvčí daný vokál umí vyslovit správně, jde tedy spíše o nedostatečnou snahu a nezkušenost s mluveným projevem, než o řečovou vadu.

[2] Při přijímacích zkouškách adepti předkládají pouze výsledek foniatrického, nikoli logopedického vyšetření.

[3] Viz Palková 1997, s. 352.

dokonce kolem 40%!)[4] a rotacismů (kolem 13%), zanedbatelný není ani lamdacismus (kolem 9%). I přesto, že zatím neexistují nejnovější detailní průzkumy zastoupení dyslálií v české populaci, spolu se Zdenou Palkovou se domnívám, že „je třeba se obávat, že vad řeči přibývá“ (Palková 1997, s. 352).

V rovině segmentální dále dochází nejčastěji k různým deformacím vokálů. Nejhojněji se vyskytují samohlásky redukované (tj. zkrácené a často také centralizované, vzniká tak tzv. schwa [ə]). K redukcím dochází jak u samohlásek dlouhých, tak krátkých. Na vině je nejčastěji příliš rychlé tempo řeči kombinované s nedbalou výslovností [hradec kralove, dobrovolňik, zamňestnaňi] a také vliv např. obecné češtiny [bidlim, vim]; nebo vliv lašského nářečí [herectvi mňe bavi, přetpoklada] atd. Při výrazné redukci krátkých samohlásek (především v neplnovýznamových, často se opakujících slovech) dochází až k úplnému zániku vokálů, a tím i celých slabik [pr(o)(t)(o)žə, s(e)m s(e), v(i)st(u)d(o)v(a)l(a) səm, pr(o)č].

Ke dloužení samohlásek dochází především na konci promluvových úseků, kdy mluvčí tímto způsobem „získává čas“, aby si stihl rozmyslet, jak bude v projevu pokračovat [dobrí dén, f prazé].

Protože studenti pocházejí z celého Česka, lze se obvykle setkat jak s příliš otevřenou (širokou), tak i s příliš zavřenou (úzkou) výslovností samohlásek, nejvíce bývají postiženy vokály přední. Zvláště studenti z Moravy a Slezska si zavřenou výslovnost u svých vokálů velmi dobře uvědomují a snaží se o ortoepickou podobu. Jak je známo, otevřená výslovnost samohlásek se vyskytuje především u Pražanů (typický je příklad [sęm s prąhi̯]), ale také u Severočechů [li̯berec̯]. Naopak Jihočeši obvykle problémy s kvalitou vokálů nemívají. Zajímavý (a ne zcela neobvyklý) je jev, kdy student původem z oblasti, pro kterou je příznačná úzká výslovnost samohlásek, již delší dobu žije v pražském prostředí. Dochází pak k míšení: převládá spíše otevřená výslovnost, u některých slovních tvarů však přetrvává výrazná zavřenost (např. spojení [z moravi̯]).

Přejděme nyní k nejčastějším chybám spojenými se souhláskami, u mluvčích z Moravy a Slezska však ještě zůstaňme. Pravidelně se u nich objevuje i tzv. moravská asimilace znělosti[5]. Jde o asimilaci na rozhraní dvou slov. Začíná-li druhé slovo na souhlásku jedinečnou [l, r, j, m, n, ň], podle ortoepické kodifikace se správně vyslovuje na konci prvního slova hláska neznělá [dvace**t** let, jina**k** jim, te:**š** nebavilo], zmiňovaní mluvčí však vyslovují souhlásku znělou [dvace**d** let, jina**g** jim, te:**ž** nebavilo]. Největší problém spočívá v tom, že mluvčí si tyto neortoepické asimilace u sebe málokdy uvědomuje. Někdy není schopen (ochoten?) je slyšet ani při opakovaném pouštění nahrávky.

---

[4] U sigmatismů se velmi liší míra postižení u jednotlivých studentů, u poměrně vysokého procenta z nich není tato vada při běžném poslechu nápadná, na nahrávce pořízené přes mikrofon jsou však sykavky leckdy např. zesíleny a zostřeny tak, že je odchylka velmi dobře slyšitelná. Mnozí studenti se však chtějí specializovat na moderátorství, tudíž do statistiky zahrnuji i tyto případy, protože budou v praxi tímto znevýhodněni.

[5] Zde je však nutno připomenout, že se nejedná zdaleka jen o vliv nářečí moravských a slezských, tatáž asimilace se vyskytuje např. i v nářeční skupině jihozápadočeské. Termín „moravská“ asimilace tedy není úplně nejšťastnější.

U velké většiny mluvčích dochází k neortoepickému zjednodušování souhláskových skupin. Často jde o zjednodušení vlivem vysokého tempa, nedbalosti, lenosti artikulovat[6], např. [devatenác let] místo [devatenáct let], [zamňesnáňi] místo [zamňestnáňí]; v některých případech se může jednat o užití již „lexikalizované" podoby daného slova v nespisovném jazyce (tj. mluvčí neměl záměr vyslovit [vždicki, jestli], ale nespisovné tvary [dicki, ʔesli]). Obzvlášť spojení dvou stejných hlásek na rozhraní dvou slov činí studentům značné potíže, ([bixťela] místo [bixxťela]), kvůli této chybě však může věta dokonce nabýt jiného významu.

Obdobnou chybou je tzv. náznaková výslovnost, nezřídka dochází k úplnému vynechání dané souhlásky. Nejčastěji se objevuje vynechávání hlásky „l": [bi(l)a], [studova(l)a], [a(l)e], dále jsou takto postiženy např. hlásky [j, b, v]: [to(j)e], [tře(b)a], [studo(v)al].

Na závěr je třeba říci, že výše uvedené nedostatky ve výslovnosti se často kombinují, a to i v rámci jednoho slova (např. náznaková výslovnost nebo zjednodušení souhláskové skupiny + redukce vokálů: [ta(g)žə], [p(r)(o)(t)(o)žə], [t(o) m(ň)e bə(v)(i)(l)ə tə(d)a], [s(e)m ďe(l)a(l) məd(e)(l)əŋ(k)]). Vznikají tak celky, které jsou srozumitelné pouze díky kontextu. Pokud je však studentům vystřihnu a pustím izolovaně (jedná se mnohdy i o spojení tří a více slov), nikdo není schopen je dešifrovat, což vyvolá velký údiv. Při výuce přitom vycházím z předpokladu, že v komunikaci má větší úsilí vyvíjet mluvčí, nikoli posluchač (Palková 2008 – 2009). Pokud je posluchač odkázán na porozumění pouze na základě kontextu (navíc tato možnost není zaručena vždy), vyvíjí nepřiměřenou námahu a brzy se unaví. Chtěla bych doufat, že mladým hercům a moderátorům, jakožto budoucím řečovým vzorům, toto poznání prospěje.

Literatura:

PALKOVÁ, Zdena: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha : Karolinum, 1997.

PALKOVÁ, Zdena: Výslovnost současné češtiny a kultura řeči. In: *Český jazyk a literatura*, 2008 – 2009, roč. 59, č. 1, s. 18 – 26.

Výslovnost spisovné češtiny I (Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých). Ed. B. Hála. 2. vyd. Praha : Academia, 1967.

[6] Zajímavý případ zjednodušování souhláskové skupiny jsem zaznamenala dokonce ve výslovnosti vlastního příjmení u jednoho studenta. Obtížná skupina [tvrzň] byla opakovaně zjednodušena na [trzň].

K německé řemeslnické terminologii v českém, slovenském a maďarském jazyce

Tamás Tölgyesi

Ústav slavistiky a středoevropských studií, Filozofická fakulta,
Katolická univerzita Petra Pázmánye, Maďarsko

Soužití našich středoevropských národů vedlo k vzájemnému mezijazykovému přejímání slov. Hlavními sémantickými okruhy daných přejímek byla řemesla, vojsko, náboženství a kuchařství. O vojenské, církevní a gastronomické terminologii v našich jazycích jsem již několikrát referoval na vědeckých konferencích v Česku, na Slovensku a také doma v Maďarsku (Tölgyesi, 2008, též 2009). V tomto příspěvku se budu věnovat německým přejatým slovům z oblasti řemesel.

Maď. *céh*, č. a slk. *cech* 'středověká organizace řemeslníků ve městech chránící zájmy mistrů téhož řemesla před konkurencí aj. a dohlížející na jakost výrobků' je ze střhn. *zech(e)*, dnes *Zeche*, původně částka, která byla v hostinci zaplacena za konzumované jídlo a pití (Kluge, 2002, s. 1005). Maď. hov. *cech* 'účet za jídlo a pití' má stejný etymon.

Č. *drát*, slk. *drôt* a maď. *drót* 'do délky tažený nebo válcovaný kovový výrobek na způsob vlákna' jsou z raně nhn. *drāt*, dnes *Draht*.

Č., slk. a maď *falc* 'přehyb' (z raně nhn. *falz*, popř. nhn. *Falz*) je *terminus technicus* knihařů.

Naproti polysémickému č. a slk. *foch* 'přihrádka, police', 'obor, zaměstnání' (z bav. *foch*, nhn. *Fach*) má maď. *fach* pouze význam 'přihrádka'.

Č. a slk. spis. *fermež* 'lněný vysychavý olej' je přes střhn. *vernīʒ*, *virnīs* aj. (dnes *Firnis*) z fr. *vernis*. Lidové podoby č. *fernajs*, *firnajs*, slk. *firnajz* a maď. *firnájsz* jsou z něm. *Firneis*. V češtině se dříve používalo jako výrazu klení *hernajs firnajs*, popř. *hernajs fernajs*. Maď. desubstantivní adjektivum *firnájszos* označuje zpravidla mazaného, prohnaného člověka.

Maď. *fuser*, č. a slk. *fušer* 'Dilettant' ist aus nhd. *Pfuscher* entlehnt. Č. *fušovat*, slk. *fušovať* a maď. *fuserál* znamená 'neodborně a špatně něco dělat'. Za socializmu v Maďarsku se vytvořila nová odvozenina *fusizik*, tj. 'během pracovní doby připravovat z materiálů firmy výrobky pro vlastní cíle, popř. na prodej'.

Maď. *hámor*, č. a slk. *hamr* 'obrovské kladivo', 'kovářská dílna' (z raně nhn. *Hammer*, popř. střhn. *hamer*, dnes *Hammer*) je výraz *pars pro toto*: celá dílna je označována jejím nejnápadnějším a nejhlučnějším nástrojem, tedy bucharem (Mollay, 1982, s. 303).

Č. *knejp*, slk. a maď. *knajp* 'obuvnický nůž' je z něm. *Kneip*.

Maď. *lakk*, č. a slk. *lak* 'nátěrová tekutá hmota' je přes nhn. *Lack*, it. *lacca*, arab. *lakk*, pers. *lāk* a střind. *lākhā* ze stind. *lākšā*.

Č. *pemzlík*, řidč. penzlík, slk. *penzeľ* a maď. *pemzli* 'štětec' jsou ze střhn. *pensel*, dnes *Pinsel*.

Maď. *pléh*, č. a slk. *plech* ‘tenký, ohebný kovový plát’ je ze střhn. *blech*, dnes *Blech*. V maďarském výrazu se *e*-ový vokál prodloužil a konsonant *h* se na konci slova v nom. sg. nevyslovuje [ple:], srov. také vyše zmíněné *céh* (Zaicz, 2006, s. 648 – 649)

Maď. *porcellán*, č. a slk. *porcelán* ‘(bílá) keramická hmota’, ‘výrobky z této hmoty’ je přes nhn. *Porzellan* z it. *porcellana*.

Maď. *ráma*, č. a slk. *rám* (ze střhn. *ram(e)*, dnes *Rahmen*) „drží látku určenou k vyšívání nebo k pomalování, kůži ke zpracování apod.; rám okenní je už funkce přenesená” (op. cit. Machek, 1971, s. 507).

Č. *rašple*, slk. *rašpľa* a maď. *ráspoly* ‘pilník k opracovávání dřeva’ jsou z raně nhn. *raspel*, dnes *Raspel*. České slovo má vulgární mluvě hanlivý význam ‘nehezká, protivná stará žena’.

Č. *šlejfovat*, *šlajfovat*, slk. *šlajfovať* a maď. *slejfol*, *slajfol* ‘brousit’ jsou z něm. *schleifen* (Lumtzer – Melich, 1900, s. 237). Č. *šlejfíř* a slk. *šlajfiar* ‘brusič’ jsou z raně nhn. *schleifer*, dnes *Schleifer*.[1]

Č. *šmirgl*, slk. *šmirgeľ* a maď. *smirgli* ‘smirkový papír, smirek’ jsou z nhn. *Schmirgel*. Č. *šmirgl* znamená v brněnské argotické mluvě, tzv. hantecu, ‘tramvaj’.[2]

Nejen lingvistům je známo, že čeština a slovenština i jim vzdáleně příbuzná němčina náleží mezi jazyky indoevropské, zatímco maďarština patří do jazykové rodiny odlišné, a to ugrofinské. Ve svých příspěvcích o německých přejatých slovech v češtině, slovenštině a maďarštině jsem chtěl naznačit, že naše jazyky mají navzdory genetickým rozdílům mnoho společných rysů, které se manifestují především v lexikálním plánu. Myslím, že bychom místo zdůraznění odlišností měli hledat to, co naše středoevropské národy spojuje, např. hlavní organizátor letošního kolokvia, Trnavská univerzita a naše Katolická univerzita jsou rovněž pokračovateli té univerzity, kterou založil kardinál a arcibiskup Péter Pázmány v roce 1635.

český	**slovenský**	**maďarský**	**německý**
cech	*cech*	*céh*	*Zeche*
drát	*drôt*	*drót*	*Draht*
falc	*falc*	*falc*	*Falz*
foch	*foch*	*fach*	*Fach*
fernajs, firnajs	*firnajz*	*firnájsz*	*Firneis*
fušer	*fušer*	*fuser*	*Pfuscher*
hamr	*hamr*	*hámor*	*Hammer*
knejp	*knajp*	*knajp*	*Kneip*
lak	*lak*	*lakk*	*Lack*
pemzlík	*penzeľ*	*pemzli*	*Pinsel*
plech	*plech*	*pléh*	*Blech*
porcelán	*porcelán*	*porcellán*	*Porzellan*
rám	*rám*	*ráma*	*Rahmen*
rašple	*rašpľa*	*ráspoly*	*Raspel*

[1] Srov. také *šlejf*, *šlajf* zast. ob. ‘(mechanická) brzda u vozu’, *šlejfovat*, *šlajfovat* zast. ob. ‘brzdit’.

[2] V brněnské městské mluvě se však pro tramvaj užívá výrazu *šalina*.

šlejfovat, šlajfovat	*šlajfovať*	*slejfol, slajfol*	*schleifen*
šmirgl	*šmirgeľ*	*smirgli*	*Schmirgel*

Zkratky jazyků a dialektů

arab. = arabský; bav. = bavorský; č. = český; fr. = francouzský; it. = italský; maď. = maďarský; něm. = německý; nhn. = novohornoněmecký; pers. = perský; slk. = slovenský; stind. = staroindický; střhn. = středohornoněmecký; střind. = středoindický

Jiné zkratky

aj. = a jiné; apod. = a podobně; hov. = hovorový; např. = například; nom. = nominativ; ob. = obecně český; op. cit. = opus citatum; popř. = po případě; řidč. = řidčeji; sg. = singulár; spis. = spisovný; srov. = srovnej; tj. = to jest; tzv. = takzvaný; zast. = zastaralý

Literatura:

KLUGE, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* /Etymologický slovník jazyka německého/. Berlin : Walter de Gruyter, 2002. 1023 s.

LUMTZER, Viktor – MELICH, Johann: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwoerter des ungarischen Sprachschatzes* /Německá místní jména a přejímky ve slovní zásobě jazyka maďarského/. Innsbruck : Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1900. 312 s.

MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha : Academia, 1971. 866 s.

MOLLAY, Károly: *Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig* /Německo-maďarské jazykové kontakty do konce 16. století/. Nyelvészeti tanulmányok 23. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982. 643 s.

NEWERKLA, Stefan Michael: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* /Jazykové kontakty mezi němčinou, češtinou a slovenštinou. Slovník německých přejatých slov v češtině a slovenštině: historický vývoj, výskyt, dosavadní a nové výklady/. Schriften über Sprachen und Texte 7. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2004. 780 s.

TÖLGYESI, Tamás: A cseh, a szlovák és a magyar nyelvbe a latinból, ill. görögből német közvetítéssel átvett vallási terminológia /Náboženská terminologie řecko-latinského původu přejatá prostřednictvím němčiny do českého, slovenského a maďarského jazyka/. In: *Tavaszi Szél 2008.* Budapest : Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2008, s. 129 – 133.

TÖLGYESI, Tamás: Středoevropská kuchyně jako zrcadlo kontaktů interkulturních. In: *Bohemica Olomucensia Philologica Juvenilia*, 2009, roč. 1, č. 3, s. 145 – 150.

TÖLGYESI, Tamás: Vojenské výrazy přejaté z němčiny v českém, slovenském a maďarském jazyce. In: *Varia XVI.* Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2009, s. 500 – 506.

ZAICZ, Gábor (ed.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete* /Etymologický slovník. Původ maďarských slov a afixů/. Budapest : Tinta Könyvkiadó, 2006. 998 s.

Metaforická konceptualizace přírodních katastrof v amerických novinách

Dita Trčková

Katedra anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta,
Masarykova univerzita, Brno

1. Úvod

Hlavním tématem tohoto příspěvku je konceptuální analýza metafor v novinovém diskurzu. Přesněji řečeno, cílem příspěvku je ukázat důležitou roli, kterou metafory hrají v našem porozumění a chápání, tj. konceptualizaci, přírodních katastrof. Analýza je zaměřena na popis a zobrazení hurikánu Ike kanadskými a americkými novinami a na hlavní metaforická témata, která jsou v novinových článcích použita. Ukazuje se, že pochopení přírodních katastrof, tématu, které je pro většinu čtenářů těžko představitelné a vzdálené jejich zkušenosti, je založeno na metaforickém zobrazení hurikánu jako živé bytosti a monstra a připodobněním přírodního živlu k válce.

2. Historie

Metafory byly předmětem zkoumání už ve starověkém Řecku, kdy se jimi zabýval významný myslitel Aristoteles. Chápal je jako implicitní přirovnání založená na principu podobnosti (Ortony, 1979, s. 3). Tento pohled na figurativní jazyk tvoří základ tzv. teorie přirovnání (*comparison theory*), podle které je metafora zkráceným přirovnáním a je pouze ozdobným prvkem jazyka (Martin and Harré, 1982, s. 90). Další teorií, která se vyvinula v minulosti, je teorie substituce (*substitution theory*). Tato teorie chápe metaforu jako prostředek, pomocí kterého je sděleno jiným způsobem to, co může být řečeno doslovně (Martin and Harré, 1982, s. 90). Jak teorie přirovnání, tak teorie substituce argumentují, že doslovný jazyk je přirozený, zatímco figurativní jazyk je jevem výjimečným.

V poslední době se přístup k metaforám diametrálně změnil a to především díky dílu *Metaphors We Live By* lingvistů George Lakoffa a Marka Johnsona vydaného v roce 1980. Touto knihou byl položen základ Kognitivní teorii metafory, podle které je náš konceptuální systém, na základě kterého myslíme a jednáme, z podstatné části založený na metafoře (Lakoff and Johnson, 1980, s. 3). Metafora je v této teorii chápána jako mapování struktury ze zdrojové domény do domény cílové. Toto mapování není založeno na podobnosti, ale na korelaci našich zkušeností v těchto dvou doménách. Kognitivní teorie metafory poukazuje na to, že metafora je běžným prostředkem každodenní mluvy.

3. Metodologie

Tento příspěvek navazuje na kognitivní teorii metafory a na analýze konkrétního lingvistického materiálu ukáže, že metafory tvoří nezbytnou součást našeho konceptuálního systému a umožňují nám chápat abstraktní a pro většinu lidí neznámé aspekty

skutečnosti, jako jsou přírodní katastrofy, pomocí konkrétnějších a pro nás lépe si představitelných jevů (Refaie, 2001, s. 352). Zdrojem dat pro analýzu jsou novinové články o hurikánu Ike uveřejněné ve dvou novinách publikovaných na americkém kontinentu, kanadských novinách *The Toronto Star* a amerických novinách *The New York Times*. Články zahrnují období od 1. září do 1. prosince roku 2008.

4. Analýza

Analýza novinových článků odhaluje všudypřítomnost metafor v novinovém diskurzu o přírodních katastrofách, což dokazuje, že metafora není pouze ozdobným prvkem poetického diskurzu, ale je součástí běžné mluvy. Metafory však nejsou pouze součástí novinového jazyka, ale především tvoří konceptuální rámec (*frame* – Lakoff, 2004), pomocí kterého jsou přírodní katastrofy konstruovány. Základem novinového diskurzu o hurikánu Ike jsou následující metaforická témata: hurikán je zobrazen jako živá bytost, obr, monstrum a je přirovnán k válce. Tato témata implicitně prostupují celé články a jsou systematicky vyjadřována nejrůznějšími lexikálními a syntaktickými prostředky. Tvoří tak základní schémata, pomocí kterých jsou přírodní katastrofy novinami konceptualizovány. Jinými slovy, metafory použity v novinách strukturují náš pojmotvorný proces (Chrz, 1999, s. 10), pomocí kterého přistupujeme k realitě.

4.1. Hurikán jako živá bytost

Jedním z hlavních metaforických témat je zobrazení hurikánu jako živé bytosti neboli personifikace. Hurikány mají lidská jména, jako např. *Katrina*, *Gustav* nebo *Ike*, čímž je těmto jevům připsána jedinečnost. Dále noviny popisují hurikány, jako by měli lidské tělo. Centrum hurikánu je pojmenováno slovem *eye* (oko) a slovesa vyskytující se s hurikány označují činnosti, které jsou vykonány lidským tělem: hurikán *pummels* (boxuje), *kicks up* (kope) a voda *swallows up* (polyká). Hurikány vydávají zvuky živých bytostí: *roar* (řvou) a *howl* (vyjí). Co více, jsou jim připisovány lidské emoce: noviny mluví o *hurricane's fury* (hněvu hurikánu) a *the gulf will rise up in the wrath* (záliv se hněvy vzbouří). Lakoff a Johnson uvádějí, že personifikace je jednou z nejčastějších ontologických metafor, což jsou metafory, které nám umožňují chápat zkušenosti pomocí konkrétních objektů a hmot (1980, s. 25). Personifikace nám tedy pomáhá porozumět neživým jevům pomocí zkušeností, které jsou nám nejblíže a se kterými se setkáváme každý den, a sice naší lidské činnosti.

Personifikace není vyjádřena pouze lexikálními prostředky, ale také prostředky syntaktickými. Jedním z nich je použití genitivu, který se běžně užívá se živými bytostmi, místo vazby s předložkou *of*, používanou s neživými jevy, v přivlastnění: *storm's size* (velikost bouře). Důležitou roli hraje také tranzitivita vět, které se zmiňují o hurikánu. Fowler (1991) poukazuje na to, že tranzitivita je základem jazykového zobrazení skutečnosti. Pomocí syntaktické struktury vět je realita analyzována jako jev nebo situace určitého typu. Hlavní argument, který Fowler předkládá, je, že věty v činném rodě zaměřují pozornost na konatele (*agent*) akce a připisují mu zodpovědnost za uvedené činy. Věty v trpném rodě jsou naopak často použity se záměrem nechat konatele uvedeného děje neodhaleného, a tak nespecifikovat, kdo je za čin zodpovědný. V novinových článcích o přírodních katastrofách se ve velké většině případů vyskytují věty v činném rodě, typu:

přírodní jev jako konatel děje v podmětu	*sloveso vyjadřující akci*	*trpitel*
agent	*verb of action*	*patient*

September 14: "The Category 2 hurricane peeled sheets of steel off skyscrapers in Houston, smashed bus shelters and blew out windows" (The New York Times, 2008),

Hurikán 2. kategorie sloupnul kusy oceli z mrakodrapů v Houstonu, rozdrtil přístřešky na autobusových zastávkách a odfouknul okna.

September 14: "Nature tries to wipe them out." (The New York Times 2008)

Příroda se je snaží smazat z povrchu.

V roli trpitele akce se především objevují lidé a objekty. Slovesa běžně používaná ve větách tohoto typu jsou: *batter* (rozdrtit), *push* (zatlačit), *strike* (udeřit), *lash* (bičovat), *hit* (udeřit), *smash* (rozdrtit) a *sweep* (smést). Ze sémantického hlediska tato slovesa vyžadují sílu a tlak. Avšak není to jen lexikální charakteristika těchto sloves, ale také tranzitivita celých vět, která implikuje, že přírodní jevy jednají ze své vlastní vůle. Voda a vítr zaujímají roli konatele (agenta) děje a je jim tak připsána zodpovědnost a kontrola nad činy. Tyto syntaktické prostředky pomáhají konstruovat přírodní jevy jako živé bytosti, které jednají účelně.

4.2. Hurikán jako monstrum

Démonizující metaforické téma použité v novinovém diskurzu je zobrazení hurikánu jako monstra neboli obří, děsivé, násilnické živé bytosti. Je toho docíleno použitím hyperbolických, emocionálně zabarvených slov. Při popisu velikosti bouře noviny používají přídavná jména jako *huge* (obrovitý), *enormous* (obrovský), *colossal* (kolosální) a *mammoth* (gigantický). Přírodní jevy jsou děsivé, což vyplývá například z věty *People are terrified of a fearsome Hurricane Ike* (Lidé se děsí hrůzostrašného hurikánu Ike) a noviny popisují situaci jako *close to hell on earth* (blízko peklu na zemi). Násilí hurikánu je naznačeno použitím následujících sloves: hurikán *smashed bus shelters* (rozdrtil přístřešky na autobusových zastávkách)*, battered the island* (ničil ostrov) a *ravaged their homes* (zpustošil jejich domovy).

Portrét přírodních jevů jako obrů s nesmírnou fyzickou sílou je také evokován konotacemi sloves vyjadřujících činnosti hurikánu.

September 14: "The Category 2 hurricane peeled sheets of steel off skyscrapers in Houston." (The New York Times 2008)

Hurikán 2. kategorie sloupnul kusy oceli z mrakodrapů v Houstonu.

Naše běžné asociace se slovesem *peel* (loupat) jsou: konatelem činnosti je člověk a předmětem činnosti je pomerančová nebo bramborová slupka. Popsání hurikánu jako *peeling sheets of steel off skyscrapers* (loupajícího kusy oceli z mrakodrapů) proto hurikán personifikuje a zároveň vede k našemu podvědomému srovnání oceli (velmi tvrdého materiálu) a bramborové slupky (velmi měkkého materiálu), což implikuje závěr, že něco, co loupe ocel, má výjimečnou sílu. Další podobné příklady jsou: *the*

water pinned him to the ceiling (voda ho přišpendlila ke stropu) nebo *wind folded traffic lights* (vítr přeložil semafory). Kromě toho, že metaforické vylíčení hurikánu jako monstra přírodní živel démonizuje, zobrazuje ho také jako krutou bytost bez srdce, která nemá s lidmi slitování, jako je například vyjádřeno ve spojení *brutal wind* (surový vítr). Takovéto zobrazení je ještě více zdůrazněno v následujícím metaforickém tématu.

4.3. Hurikán jako válka

Třetím nejrozšířenějším metaforickým tématem je téma boje a války. To je nejčastěji explicitně vyjádřeno v přirovnáních: *it looks like we've been nuked* (vypadá to, jako by na nás bylo zaútočeno atomovými zbraněmi) nebo *reporters likened it to war zones* (reportéři to připodobnili k válečným zónám). Další příklady odkazování na válku a boj zahrnují popis krajiny jako *a bombed-out landscape* (vybombardovaná krajina), zobrazení příchodu hurikánu jako *the onslaught from Katrina* (napadení Katrinou) a slovní spojení *storm surge blasted* (vlna bouře vybuchla). Toto metaforické téma se čtenářům snaží přiblížit hrůzu a krutost přírodních katastrof.

5. Závěr

Analýza novinového diskurzu o hurikánu Ike ukazuje, že metafory nejsou pouze jazykovým prostředkem, ale jsou součástí našeho konceptuálního systému, pomocí kterého uchopujeme skutečnost. Metaforická témata uvedená v analýze tvoří kostru novinových článků o přírodních katastrofách a generují tak určitý obraz těchto jevů. Hurikán je zobrazen jako obří, zuřivé, násilnické monstrum. Metafory nám tedy umožňují pochopit abstraktní a těžko si představitelné aspekty skutečnosti, jako jsou přírodní katastrofy, pomocí mapování struktury poznání z oblasti naší zkušenosti blízké, a sice živých bytostí, a z oblastí, které jsou nám díky našim kulturním modelům a artefaktům (např. mýty, pohádky, filmy) známější – obří monstrum a válka. Protože většina čtenářů nezažila přírodní katastrofy na vlastní kůži, metaforický jazyk použitý v novinových článcích je hlavním prostředkem, pomocí kterého si čtenáři ve své mysli vytvoří určitý obraz hurikánu a pomocí kterého přírodní jevy chápou a posuzují. Metafory tedy nejsou pouze součástí jazyka, ale jsou nezbytné pro naše myšlení, usuzování a hodnocení.

Literatura:

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980.

LAKOFF, George: *Don't Think of an Elephant*. Vermont : Chelsea Green Publishing, 2004.

MARTIN, J. – HARRÉ, R.: "Metaphor in Science". In: *Metaphor: Problems and Perspectives.* Ed. David S. Miall. Sussex : The Harvester Press, 1982.

ORTONY, Andrew: "Metaphor: A Multidimensional Problem". In: *Metaphor and Thought.* Ed. Andrew Ortony. Cambridge : Cambridge University Press, 1979.

REFAIE, Elisabeth El: "Metaphors We Discriminate By: Naturalized Themes in Austrian Newspaper Articles about Asylum Seekers". In: *Journal of Sociolinguistics 5*(3), s. 352 – 371.

O problematike (jazykovej) zdvorilosti

Lucia Anna Trubačová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

1. Úvod

V príspevku sa zaoberáme niektorými otázkami objavujúcimi sa v súvislosti s fenoménom zdvorilosti. Konkrétne si kladieme otázky, aký vzťah je medzi etiketou a zdvorilosťou a bližšie medzi jazykovou etiketou a jazykovou zdvorilosťou; je medzi nimi zásadný rozdiel alebo ich môžeme navzájom bez problémov stotožniť?

Ďalším zásadným problémom je otázka vnímania samotného pojmu jazykovej zdvorilosti vo vedeckom prístupe k tomuto fenoménu. Keďže zdvorilosť ako taká nemá ostré kontúry a presné vymedzenie (ako sa snažíme ukázať), aj prístupy k nej sa diferencujú, čo so sebou prináša aj rôzne hodnotenia a definície, často súvisiace s povahou daného prístupu a aspektmi, na ktoré prihliada. V ďalšej časti príspevku sa preto venujeme rozčleneniu zdvorilosti na primárnu („first-order politeness“) a sekundárnu („second-order politeness“) a perspektívam, ktoré toto členenie prináša.

Výskum jazykovej zdvorilosti v súčasnosti zahŕňa pomerne široké spektrum prístupov, pričom doteraz najvplyvnejšia a najrozšírenejšia pragmatická teória Penelope Brown a Stephena C. Levinsona (1978, 1987) je podrobovaná kritike a stretáva sa s mnohými výčitkami vyplývajúcimi predovšetkým z empirických výskumov a cieľom kritiky sú aj jej metodologické základy. Pri snahe vypracovať jednotnú teóriu, respektíve spoločný prístup vznikla v roku 1998 výskumná skupina *Linguistic Politeness Research Group*, ktorá spája bádateľov prakticky z celého sveta a svoje výsledky prezentujú v časopise *Journal of Politeness Research* a na konferenciách či kolokviách. Odborné texty na danú tému nájdeme aj na stránkach časopisov ako napríklad *Language Sciences*, *Journal of Sociolinguistics*, *Multilingua* a *Journal of Pragmatics,* pričom v poslednom bola v roku 1994 uverejnená bibliografia s vyše 900 odkazmi kníh a článkov. Richard J. Watts v roku 2003 uvádza rozsah nazhromaždených odkazov s rozsahom približne 1200 jednotiek.

Avšak i pri tomto množstve príspevkov základné otázky ešte stále nemajú uspokojivé a vyčerpávajúce odpovede. Ako charakterizovať jazykovú zdvorilosť, akú má povahu, alebo akú úlohu zohráva pri interakcii a aký prístup k tomuto objektu je najvhodnejší?

2. Zdvorilosť a etiketa

Etiketu poznáme ako súbor pravidiel spoločenského správania. Ako poznamenáva Ladislav Špaček, „etiketa sa vyvíja tak, ako sa vyvíja ľudská spoločnosť – etiketa iba odráža stupeň jej rozvoja, úroveň, väčšinový vkus. Autori kníh o etikete nevytvárajú normu, tá existuje v spoločnosti, knihy ju iba zaznamenávajú, a tým konzervujú a stabilizujú“ (Špaček, 2008, s. 8). Nejde teda o striktnú kodifikáciu – existujúce za-

znamenané pravidlá nás majú usmerňovať, resp. pomáhať nám orientovať sa v rôznych situáciách, do ktorých sa každodenne – prípadne výnimočne – dostávame. Na prvý pohľad je evidentné, že pravidlá nie sú vždy rovnaké a v závislosti napríklad od prostredia sa budú odlišovať. Z interkultúrneho aspektu taktiež prichádza k posunom alebo rozdielom a do úvahy prichádza kultúrna relatívnosť etikety.

V príručkách etikety vystupuje zdvorilosť v súvislosti so slušnosťou, prípadne aj s taktom. V českých a slovenských príručkách často citovaný Jiří Guth-Jarkovský (1915, 1920) slušnosť označil za potenciálnu danosť človeka a zdvorilosť naopak za nadobúdanú, naučiteľnú schopnosť. Zdvorilosť sa podľa neho prejavuje ako „úmyselné obmedzovanie vlastného individualizmu, egoizmu, je dobrovoľným podriadením sa platným normám a pravidlám spoločenského života.“(citované podľa: Brázdová, 1991, s. 8). Takt je vnímaný ako schopnosť človeka uvedomiť si čo sa druhého dotkne, čím mu môže ublížiť. Slušnosť sa tu teda javí ako etická kategória a zdvorilosť ako jej vonkajšia manifestácia. Poznámka, že zdvorilosť sa môžeme naučiť a zároveň je vonkajšou manifestáciou slušnosti, vedie k pochybnostiam o jej povahe. Znamená to teda, že iba človek vnútorne „slušný“ sa dokáže naučiť ako manifestovať túto slušnosť navonok alebo sa to naučí aj neslušný človek a v spoločnosti dokáže zakrývať svoju pravú tvár a intencie? V prípade príručiek etikety však akiste hovoríme o cnosti, ideálnych danostiach a schopnostiach človeka – nie o vedeckom prístupe k týmto vzťahom.

Ďalším problematickým bodom je, že vývoj spoločnosti prináša so sebou aj zmeny v správaní a teda aj v pravidlách, čo sa iste odráža aj v prejavoch zdvorilosti. Inak povedané, čo bolo považované za zdvorilé napríklad na začiatku 20. storočia, dnes môžeme považovať za prežitok, alebo v krajnom prípade za nezdvorilosť. Povaha zdvorilosti – podobne ako aj etikety – je historicky relatívna a to, ako sa mení (resp. zmenila) a aké faktory tieto zmeny podmieňujú a ovplyvňujú, otvára priestor pre širšie skúmanie.

Vzťah etiketa – zdvorilosť vo všeobecnosti môžeme naznačiť ako vzťah existujúcich zaznamenaných pravidiel spoločenského správania a ich poznanie jednotlivcom (resp. stupeň ich poznania) a jeho schopnosť prezentovať, manifestovať, či dodržiavať ich v určitej miere. Či sa tento predpoklad objavuje aj v hodnoteniach príslušníkov slovenskej society sa budeme snažiť ukázať neskôr.

V rámci etikety môžeme vyčleniť oblasť známu ako **rečová alebo jazyková etiketa**. Na margo rečovej etikety Milada Hirschová poznamenáva, že daná oblasť „popisuje (a do značné míry také stanovuje, má tedy i preskriptivní povahu), jaké lexikální prostředky a jaké formy výpovědí se v různých komunikačních sférách považují za zdvořilé“ (Hirschová, 2006, s. 176). Zachytené sú v rôznych príručkách a manuáloch a základné oblasti ich záujmu sú formy oslovení, používanie titulov, vlastných mien a priezvisk, ďalej sem patria pozdravy, predstavenia či správne používanie tykania a vykania. Ich opisy sú dopĺňané spôsobmi prezentácie a úkonmi spojenými s danými výpoveďami – kedy, v akej situácii danú formu použiť, ako správne pri tom využívať mimojazykové prostriedky, v akom poradí majú jednotlivé repliky prebiehať a pod. Dané formy sú výrazne ovplyvnené kontextom, sú vo veľkej miere sociálne a kultúrne zakotvené, teda štandardizované. Otakar Patočka uvádza v publikácii *O tykání a vykání* rôzne vplyvy na vykanie a tykanie, ktoré by sa dali rozšíriť na celú sledovanú oblasť. Zaraďuje sem vplyvy osobné a osobnostné (charakter, temperament, osobné vlastnosti

a skúsenosti, postoje a zvyky,...), sociálne a skupinové (pracovný kolektív, charakter a veľkosť sociálnej skupiny, obsah jej činnosti, spoločenské statusy,...), historické a časové (vek, obsah a štýl výchovy v rodine, dĺžka pobytu v mieste bydliska,...) a iné (pohlavie, aktuálna osobná a pracovná situácia, vzdelanie, príjem, majetok,...) (Patočka, 2000, s. 28). Konštelácia týchto vplyvov následne ovplyvňuje aj priebeh našej konverzácie a voľbu jazykových prostriedkov, vrátene foriem, ktoré označujeme ako zdvorilé.

Otázkou je, či je spomínanými formami vyčerpaná celá oblasť tzv. jazykovej zdvorilosti. Mimo kontext jednotlivých foriem, ktoré používatelia jazyka označujú a považujú za zdvorilé, je jazyková zdvorilosť vnímaná aj širšie. Zdvorilosť môže byť považovaná za prostriedok *redukcie konfliktu* (Lakoff, 1973), spôsob *zachovávania spoločenskej rovnováhy a priateľských vzťahov* (Leech, 1983), *komplexný systém pre zmiernenie tvár ohrozujúcich aktov* (Brown a Levinson, 1987), normatívny/morálny prostriedok, ktorého základom je *spoločné presvedčenie že sa jedinec bude správať úctivo, skromne, bude srdečný a kultivovaný* (Gu, 1990), prostriedok *zachovávania „hladkej" komunikácie* (Ide, 1989), atď. Na základe daných príkladov môžeme jazykovú zdvorilosť považovať za obsiahlejší jav (do ktorého zahŕňame aj existujúce vedecko-teoretické ponímanie zdvorilosti) ako je rečová etiketa, ktorú vnímame ako opis jestvujúcich „zdvorilostných foriem" (a to nie všetkých) a správny spôsob ich používania v jednotlivých situáciách.

Tento terminologický problém však môže byť riešený aj inak. Gabriele Kasper v článku *Linguistic Etiquette* chápe jazykovú etiketu ako „postup pri organizovaní jazykovej akcie v akejkoľvek jazykovej komunite, takže je vnímaná ako primeraná danej komunikačnej udalosti" (Kasper, 1997, s. 374). Etiketa tu nadobúda širší význam v porovnaní so slovníkovým významom a Kasper ju využíva ako výraz zameniteľný s jazykovou zdvorilosťou. Podotýka, že oba výrazy sú rovnocenne problematické a v bežnom zmysle môžu mať užší alebo naopak širší význam. Pri vymedzení vzťahu medzi rečovou (jazykovou) etiketou a jazykovou zdvorilosťou ide teda predovšetkým o spôsob vnímania týchto javov a u rôznych autorov sa môže líšiť a taktiež môže vyplývať z istej konvencie. Ako relevantnejšia sa javí dištinkcia medzi primárnou a sekundárnou zdvorilosťou, teda – jednoducho povedané – medzi laickým a vedeckým pojmom.

3. Primárna a sekundárna zdvorilosť

Ako sme naznačili v predchádzajúcej časti, prístupy k jazykovej zdvorilosti, (resp. teórie) sú diferencované a rozdiely medzi nimi vyplývajú z odlišného uchopenia tohto fenoménu (napr. prostriedok redukcie konfliktu, spôsob zachovávania spoločenskej rovnováhy a priateľských vzťahov atď.). Jedným z najnovších trendov v danej oblasti je snaha vystavať teóriu jazykovej zdvorilosti na podklade jej bežných, laických interpretácií – na tom ako ju vnímajú príslušníci daného jazykového/kultúrneho spoločenstva. Richard J. Watts (2003) od seba odlíšil laické, neodborné či ľudové interpretácie (ne)zdvorilosti na jednej strane a teoretické pojmy/termíny (ne)zdvorilosti vyplývajúce z pragmatickej alebo sociolingvistickej teórie na strane druhej. Prvé označuje pojmom **primárna (ne)zdvorilosť** („first-order (im)politeness", podľa Gina Eelena „(im)politeness1") a druhé **sekundárna (ne)zdvorilosť** („second-order (im)politeness", podľa

Eelena (im)politeness2) (Eelen, 2001). V tejto súvislosti upozorňuje na fakt, že výskumníci jazykovej zdvorilosti laické a vedecké interpretácie často zamieňali, čo viedlo k rôznym nejasnostiam, nepresnostiam a dezinterpretáciám. Nevzdáva sa možnosti vytvoriť univerzálnu teóriu zdvorilosti – pretože tento fenomén s najväčšou pravdepodobnosťou je univerzálny –, avšak jej východiská sa musia pozmeniť. Mnohé empirické výskumy totiž dokumentujú neplatnosť niektorých tvrdení doteraz najfrekventovanejšej výskumnej paradigmy (Brown a Levinson, 1978, 1987) a univerzálnosť tejto teórie sa vo viacerých ohľadoch nepreukázala. Inak povedané, tento nový prístup má využiť laické hodnotenia primárnej zdvorilosti na vytvorenie pojmového aparátu pre univerzálnu teóriu sekundárnej zdvorilosti (ak je to teda vôbec možné).

Do pozornosti sa v tomto prístupe dostáva aj nezdvorilosť ako „salientná (príznaková) forma sociálneho správania, v tom zmysle, že vystupuje proti zásadám akceptovaného, prijateľného správania, ktoré je základom prebiehajúcej sociálnej interakcie" (Watts, 2003, s. 18). Zdvorilosť je teda vo väčšine prípadov neuvedomovaná (vnímaná ako bežná, normálna, bezpríznaková), avšak nezdvorilosť je vždy príznakovým javom narušujúcim – alebo až znemožňujúcim – priebeh komunikácie/interakcie. Watts – na rozdiel od iných autorov – vníma aj zdvorilosť ako príznakovú formu, to čo je nepríznakové, akceptované ako normálne a bežné označuje ako „**rozvážne správanie**" (*politic behaviour*). V odbornej literatúre sa však stále častejšie nastoľuje aj otázka potreby skúmania nezdvorilosti a objavuje sa kritika jednostranného prístupu k zdvorilosti ako kladnej alebo aj nepríznakovej forme správania (napr. Jonathan Culpeper, 1996; Derek Bousfield, 2008).

Eelen (2001) rozčleňuje primárnu zdvorilosť (zdvorilosť1) na **metapragamtickú zdvorilosť1** zahŕňajúcu metapragmatické hodnotenia o povahe a význame javu (vrátane nezdvorilosti), ďalej na **klasifikačnú zdvorilosť1** zahŕňajúcu komentáre neúčastníkov interakcie, prípadne aj jej účastníkov, ktorí klasifikujú správanie ako „(ne)zdvorilé" a napokon **expresívnu zdvorilosť1**, pri ktorej sa participanti snažia explicitne produkovať „zdvorilý jazyk" (Eelen, 2001, s. 35). Pri expresívnej zdvorilosti1 tak hovoríme o štandardizovaných formách ako napríklad spomínané používanie vykania pri oslovení (Prepáčte, pani...), ďalej remediálnych výpovedí, napríklad ospravedlnení (Mrzí ma to, ale...) alebo použitie modálnych slovies (Chcem Vás poprosiť...). Podmienkou však je, že ich účastníci interakcie hodnotia ako zdvorilé. Objektom skúmania má byť podľa Eelena práve zdvorilosť1 – jav každodennej reality so všetkými jeho charakteristikami, ktoré navzájom úzko súvisia.

Na kultúrnu relatívnosť jazykovej zdvorilosti poukazujú najmä výskumy metapragmatickej zdvorilosti1. Maria Sifianou v rámci svojho širšieho výskumu uskutočnila anketový prieskum toho, ako vnímajú primárnu zdvorilosť príslušníci gréckej a anglickej society. V oboch prípadoch je „ohľaduplnosť voči druhej osobe integrálnou súčasťou zdvorilosti ... ale zdá sa, že rozdiel je v tom, ako sa táto ohľaduplnosť vysvetľuje" (Sifianou, 1992, s. 92). Grécki respondenti vyzdvihujú výraz záujmu a ohľaduplnosti voči adresátovi ako základnú charakteristiku primárnej zdvorilosti (v gréčtine *evgenia*). Grécka percepcia zdvorilosti1 podčiarkuje vyjadrenie intimity/dôvernosti a prejavy srdečnosti a priateľstva. Naopak, anglické konceptualizácie sú širšie – zahŕňajú síce prejavy záujmu a ohľaduplnosti, ale dôležitá je tu aj formálnosť, diskrétne zachovanie vzdialenosti, nevnucovanie sa adresátovi, zároveň aj vyjadrenie nesebec-

kosti, veľkorysosti a morálnosti. Sifianou teda – v nadväznosti na viackrát spomínanú teóriu zdvorilosti Brown a Levinsona – dochádza k záveru, že Gréci majú tendenciu viac využívať pozitívnu zdvorilosť (prejavy priateľstva, blízkosti či solidarity) a Angličania sú viac naklonení používaniu negatívnej zdvorilosti (vyjadrenie formálnosti, obmedzenie vnucovania a pod.)

Pre priblíženie prirodzeného chápania fenoménu primárnej zdvorilosti sme uskutočnili predbežný prieskum (išlo o interview s približne päťdesiatimi účastníkmi) medzi bežnými používateľmi slovenského jazyka, resp. príslušníkmi slovenskej society. Ukazuje sa, že takmer všetci opýtaní považujú zdvorilosť za prejav slušnosti, stotožňujú ju s dodržiavaním „nepísaných" pravidiel či zaužívaných foriem správania – vyjadrené napr. častou odpoveďou – „*Keď sa niekto správa tak, ako sa má.*" To naznačuje, že pre používateľov je zdvorilosť základom sociálnej interakcie, do ktorej vstupujú s očakávaním, že bude zdvorilá (taká ako má byť, slušná). Zdvorilosť hodnotia väčšinou ako kladný prejav ľudského správania. S tým súvisí aj pozitívne vyjadrovanie sa o danom fenoméne, teda voľba kladných výrazov na vyslovenie svojho názoru. Frekventované výrazy na hodnotenie zdvorilého človeka sú – *úctivý*, *dobre vychovaný*, *milý*, *príjemný*, *priateľský*, *tolerantný*, *vie si priznať chybu*, *ohľaduplný*, *nápomocný*, *má dobré spôsoby*, *je pozorný*, *taktný*, *inteligentný.* Respondenti teda intuitívne/prirodzene spájajú zdvorilosť so slušnosťou, čo korešponduje s prepojením slušnosti a zdvorilosti v sledovaných príručkách etikety. Ukazuje sa, že pravidlá spoločenského správania existujú vo vedomí príslušníkov society, pričom na ne často poukazujú priamo alebo ako na nepísané pravidlá či na to, čo je správne, normálne, bežné.

Zaujímavá je aj percepcia neúprimnosti, „falošnej zdvorilosti", ktorou účastník interakcie môže zakrývať svoje skutočné zámery. V tomto prípade sú hodnotenia záporné („*Zdvorilosť znamená, keď sa k nám niekto správa milo, pozdraví, usmeje sa spýta sa, ako sa máme. Ale dá sa to chápať aj negatívne, lebo zdvorilosťou sa dá kadečo zamaskovať.*") Nastolený problém súvisiaci so skutočnosťou, že zdvorilosť sa učíme, nadobúdame ju v procese socializácie a zároveň je manifestáciou slušnosti má teda v reálnom kontexte svoju reprezentáciu. Jav „falošnej zdvorilosti" je však vnímaný negatívne; pozitívne alebo neutrálne sú vnímané prejavy blízkosti v takých situáciách, kde je zdvorilosť vyžadovaná či bežná („*... slušná malá lož – pochválime človeka, aj keď nevyzerá dobre – pretože sa to tak robí. Nezaujíma nás, či je to skutočné, ale je to zdvorilé. Zdvorilosť môže byť aj prázdna.*")

Ako dôležité zistenie sa javí prepojenie medzi jazykom a zdvorilosťou v metapragmatickom hodnotení slovenských respondentov. Zdvorilosť vnímajú nielen ako jav súvisiaci so slušnosťou či s istými situáciami, ale aj ako súčasť vyjadrovania sa a komunikácie. Zo spomínaných štandardizovaných foriem dominujú odkazy na vykanie („*vždy vykám staršiemu*"), pozdravy („*Človek svoju zdvorilosť môže prejavovať napríklad v spoločnosti tým, že uplatňuje zásady slušného správania, napr. pozdravenie, odzdravenie*." alebo „*Napríklad človek zdvorilý sa stále pozdraví ľuďom ktorých pozná.*"), predstavenie sa („*... keď niekam príde, slušne sa predstaví.*"), frázy („*Prosím vás, mohli by ste mi povedať...*") a pod. Z lexikálnej oblasti považujú za nezdvorilé napríklad používanie vulgarizmov („*Nie je vulgárny, vo vyhrotených situáciách sa dokáže ovládať, nevybuchne.*"). V širšom chápaní sem môžeme začleniť aj neprerušo-

vanie hovoriaceho („*Zdvorilý človek neskáče do reči.*“) alebo výšku hlasu („*Prejav človeka by nemal byť priveľmi hlučný*“).

Predbežne sa ukazuje, že primárna zdvorilosť v očiach bežných používateľov slovenčiny znamená predovšetkým vyjadrenie blízkosti k ostatným členom spoločenstva, splnenie si povinnosti, ktorá z príslušnosti do tohto spoločenstva vyplýva a je pociťovaná ako prirodzená, kladne hodnotená aktivita. Zároveň sme si všimli, že môže byť využitá aj na nepriame vyjadrovanie, dosahovanie cieľov a vyhýbanie sa konfliktom. Jej spoločenský aspekt sa z perspektívy respondentov javí ako primárny, ale uvedomujú si aj jej subjektívny, individuálny a zároveň intenčný charakter, ktorý nemôže zostať nepovšimnutý. Pri konceptualizácii však nemôžeme vynechať ani okrajové chápanie zdvorilosti ako negatívneho javu či prostriedku „maskovania“ falošných intencií.

V porovnaní s výsledkami výskumu anglickej a gréckej primárnej zdvorilosti sa aj v jej slovenskom hodnotení prejavuje kladenie dôrazu na ohľaduplnosť. Atribúty prisudzované zdvorilému človeku naznačujú, že blízkosť, prejavy priateľstva, ale aj úcta budú pravdepodobne konštituentmi i slovenskej primárnej zdvorilosti. S formálnosťou a zachovávaním odstupu, objavujúcimi sa v anglických hodnoteniach, sme sa u respondentov v našom kontexte doposiaľ nestretli.

4. Záver

Otázku vzťahu etikety a zdvorilosti sme načrtli ako vzťah existujúcich pravidiel spoločenského správania a schopnosti jednotlivca prezentovať, manifestovať či dodržiavať ich v určitej miere. Ukázalo sa, že intuitívne si tento vzťah uvedomujú aj príslušníci society, i keď nie vždy priamo hovoria o etikete, ale skôr o nepísaných pravidlách, o bežnom správaní, na ktoré poukazujú tvrdením: „Keď sa niekto správa tak, ako sa má.“

Ďalšia otázka odlíšenia rečovej (jazykovej) etikety a jazykovej zdvorilosti je otázkou skôr terminologickou. Rečová etiketa zachytávajúca vybrané existujúce formy rečovej (jazykovej) zdvorilosti, s ich kontextovým uplatnením a „návodom použitia“ je obsiahnutá v termíne jazyková zdvorilosť, ktorá okrem foriem zahŕňa aj vedecko-teoretické prístupy k zdvorilosti. Naznačili sme však, že tento problém môže byť riešený aj inak (Gabriele Kasper využíva tieto termíny viac-menej synonymne).

V ďalšej časti príspevku sme sa zaoberali prístupom k jazykovej zdvorilosti, ktorý je v tejto oblasti pomerne nový. Tzv. postmoderný výskum otvára priestor aj pre skúmanie nezdvorilosti a vyzdvihuje potrebu skúmania primárnej zdvorilosti, ktorá – ako sa ukazuje – je kultúrne relatívna. Porovnanie výsledkov výskumov metapragmatickej zdvorilosti1 naznačuje, že kultúrne rozdiely nevznikajú iba vo vzdialených kultúrach (napr. západné vs. východné), ale isté posuny sledujeme aj v kontexte európskych národov.

Pri riešení uvádzaných otázok sa otvorili ďalšie priestory možného záujmu. V prvom rade sa nastoľuje potreba zreflektovania doterajších, predovšetkým hlavných prístupov k fenoménu jazykovej zdvorilosti a podrobnejšieho výskumu zameraného nielen na metapragmatickú zdvorilosť1, ale aj na klasifikačnú a expresívnu zdvorilosť1. Ďalším zaujímavým smerom je historický aspekt (jazykovej) zdvorilosti a taktiež potreba vhodného uchopenia nezdvorilosti už v rámci konceptualizácie.

Literatúra:

BRÁZDOVÁ, Dagmar: *Pravidlá spoločenského správania*; *čo sa patrí a čo nie*. Bratislava : Iris, 1992. 104 s.

BOUSFIELD, Derek: *Impoliteness in Interaction*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. 297 s.

BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C.: Universals in Language Usage: Politeness phenomena. In: *Questions and Politeness*. Ed. E. Goody. Cambridge: Cambridge University Press, 1978, s. 56 – 310.

BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C.: *Politeness*: *Some Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 s.

CULPEPER, Jonathan: Towards an anatomy of impoliteness. In: *Journal of Pragmatics*, 1996, roč. 25, č. 3, s. 349 – 367.

EELEN, Gino: *A Critique of Politeness Theories*. Manchester and Northampton : St. Jerome, 2001. 280 s.

GU, Yuego: Politeness phenomena in modern Chinese. In: *Journal of Pragmatics*, 1990, roč. 14, č. 2, s. 237 – 257.

GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: *Společenský katechismus*: *Ve společnosti*. Díl 1. Praha : Hejda & Tuček, 1920. 347 s.

GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: *Společenský katechismus*: *Mezi lidmi a s lidmi*. Díl 2., část 1. Praha : Hejda & Tuček, 1915. 320 s.

GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: *Společenský katechismus*: *Mezi lidmi a s lidmi*. Díl 2., část 2. Praha : Hejda & Tuček, 1915. 321 – 706 s.

HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 243 s.

IDE, Sachiko: Formal forms and discernment: Two neglected aspects of universals of linguistic politeness. In: *Multilingua*, roč. 8, č. 2-3, s. 223 – 248.

KASPER, Gabriele.: Linguistic Etiquette. In: *The Handbook of Sociolinguistic*. Ed. F. Coulmas. Oxford : Blackwell, 1997, s. 374 – 387.

LAKOFF, Robin T.: The Logic of Politeness; or Minding Your P´s and q´s. In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. 1973, s. 292 – 305.

LEECH, Geoffrey N.: *Principles of Pragmatics*. Londýn : Longman, 1983. 250 s.

PATOČKA, Otakar: *O tykání a vykání*. Praha : Grada Publishing, 2000. 116 s.

SIFIANOU, Maria.: *Politeness Phenomena in England and Greece*: *a Cross-cultural Perspective*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 254 s.

ŠPAČEK, Ladislav: *Nová veľká kniha etikety*. Praha : Mladá fronta, 2009. 288 s.

WATTS, Richard J.: *Politeness. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 304 s.

Spoločenské vplyvy na tvorbu Oscara Wildea

Hana Vančová

Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

Oscar Wilde je významný írsky dramatik viktoriánskeho obdobia, ktorého meno sa spája s prívlastkami ako neodolateľný, trúfalý, neviazaný či poburujúci.

Prívlastky si zaslúžil nielen pre svoju tvorbu, ale najmä pre svoj životný štýl, z ktorého čerpal aj pre svoju tvorbu. Pre dokonalé pochopenie Wildeovej tvorby je dôležité poznať jeho život a prostredie, ktoré ho ovplyvňovalo a formovalo jeho názory a osobnosť.

Oscar Fingal O'Flahertie Wills Wilde sa narodil 16. októbra 1854 v Dubline ako druhý syn ušného lekára a jednej z najznámejších írskych spisovateliek publikujúcej pod menom Speranza. Viedla literárny salón, v ktorom sa viedli zaujímavé debaty a kde sa stretávala intelektuálna elita vtedajšieho Dublinu. Oscar Wilde sa už ako malé dieťa zúčastňoval stretnutí a pozorne načúval. Tu sa dozvedal mnoho nových a zaujímavých informácií a formoval svoju osobnosť. Wilde už v detstve vynechal svoje tri stredné mená, lebo vedel, že raz bude slávny a tak chcel, aby si ho každý ľahko pamätal (V. Holland, 1960, s. 6)

Ako desaťročný začal navštevovať Portora Royal School v Enniskillene. Už v tomto mladom veku sa odlišoval od iných chlapcov a bol rád sám. Venoval sa klasickej filológii. Bol skvelý študent a vyhral štipendium na prestížnu univerzitu Trinity College v Dubline. Tu rozvíjal svoje jazykové znalosti a získal mnoho výhod. Wilde bol pod vplyvom reverenda Johna Petlanda Mahaffyho, profesora antickej histórie na Trinity College, ktorý bol pre Wildea skvelým učiteľom konverzácie.

Na Trinity College Wilde vyhral ďalšie štipendium na Magdalen College v Oxforde. Oxford na Wildea ihneď zapôsobil a zohral v jeho živote dôležitú úlohu.

Stretol tu Johna Ruskina, profesora umenia na Oxfordskej univerzite, ktorý svojím učením obhajoval krásu prírody, potláčanú rozmáhajúcou sa priemyselnou revolúciou. Wilde ho v učení nasledoval a priklonil sa k Ruskinovej teórii „umenia pre umenie". Toto učenie bolo podľa Landowa viac politický ako estetický slogan a mal slúžiť na odpútanie pozornosti od sociálnych, politických a morálnych problémov (G. Landow, 2007, www.victorianweb.org).

Wilde bol natoľko ovplyvnený týmto učením, že neskôr aj svoj život podriaďoval týmto zásadám a svojím správaním provokoval ľudí. V tomto čase ho oslovilo aj učenie katolíckej cirkvi. V tom ho podporoval jeden z jeho najlepších priateľov Hunter Blair.

Wilde absolvoval cestu po Európe v roku 1877. Navštívil Grécko. Táto krajina ho fascinovala a veľmi zapôsobila na jeho predstavivosť. To, čo videl, ho veľmi zaujalo a Wilde sa stal prívržencom antických ideálov krásy, čo neskôr ovplyvnilo aj jeho tvorbu (V. Holland, 1960, s. 25).

Počas štúdií na Oxforde sa Wilde začal venovať tvorbe poézie, a jeho báseň *Ravenna* (1878) v súťaži vyhrala prvé miesto a bola vydaná v malom náklade (V. Holland, 1960, s. 27). Po skončení štúdií Wilde opustil Oxford a presťahoval sa do Londýna.

V roku 1880 napísal svoju prvú hru *Vera alebo Nihilisti* (Vera; or the Nihilists). Táto melodráma odohrávajúca sa v Rusku však nebola úspešná.

V januári roku 1882 Wilde odišiel do New Yorku. Absolvoval desaťmesačné prednáškové turné po celých Spojených štátoch. Prednášal o estetike a svojich ideáloch. V Amerike sa nestretol s pochopením. Ľudia sa na neho dívali ako na čudáka a vysmievali sa mu. Mysleli si, že jeho vkus je hrozný. Jeho reč bola pre priamych Američanov príliš komplikovaná. Muži na neho žiarlili pre jeho úspech u žien, ku ktorým sa správal veľmi šarmantne. V novinách vychádzali kreslené karikatúry s jeho podobizňou. Po príchode z Ameriky napísal svoje *Impressions of America* (1882).

V roku 1883 odišiel do Paríža, kde sa stretávala s najdôležitejšími umelcami tohto obdobia. Medzi nimi boli napríklad Victor Hugo, Paul Verlaine, Mallarmé, Henri de Régnier, Jean Richepin, Paul Bourget, Degas, Pissarro, Zola či Coquelin. Zoznámil sa s myšlienkami a reprezentantmi francúzskeho symbolizmu, ktorý neskôr tiež ovplyvňoval jeho tvorbu.

V roku 1884 sa Wilde oženil s Constance Mary Lloydovou, dcérou írskeho právnika, s ktorou mal dvoch synov, Cyrila a Vyvyana. Hoci Wilde svoju rodinu miloval a bol príkladným manželom a otcom, chodieval do londýnskeho podsvetia, kde sa stretával s mladými homosexuálnymi chlapcami. Toto jeho správanie šokovalo jeho súčasníkov a nakoniec sa dostal aj do väzenia, kde napísal svoj literárny testament *De Profundis*. V skutočnosti je to list, ktorý adresoval svojmu milencovi Bosiemu, ktorý však dozorcovia nikdy neodoslali a vrátili mu ho až po dvoch rokoch, keď odchádzal z väzenia. O pobyte vo väzení napísal *Ballad of Reading Gaol* (Balada o žalári v Readingu, 1898; V. Holland, 1960, s. 130).

Wilde prežil celý svoj život v období takzvaného viktoriánskeho obdobia. Trvalo od roku 1837 do roku 1901 a už jeho názov naznačuje, že počas neho vládla kráľovná Viktória. Bola to veľmi rozhľadená vládkyňa, ktorá si uvedomovala svoju moc a potrebu rozvíjať svoju krajinu a celé britské impérium. Bola veľmi populárna a vďaka svojmu životu bola považovaná dokonca za morálny vzor.

Za vlády kráľovnej Viktórie sa krajine veľmi darilo po všetkých stránkach, britské impérium bolo silné vďaka prebiehajúcej priemyselnej revolúcii, ktorá zabezpečila prostriedky a podmienky pre veľký rozvoj vedy. Rozvíjali sa nielen prírodné, ale aj spoločenské vedy, ako bola psychológia či ekonómia. Vedci mali vďaka rozvíjajúcej sa technike možnosti skúmať rôzne javy v prírode. Výsledky, ktoré prezentovali verejnosti, ovplyvňovali spôsob myslenia ľudí, ktorí začali viac veriť vlastným schopnostiam a venovali sa spoznávaniu samých seba.

Medzi najdôležitejších vedcov viktoriánskeho obdobia patrí Charles Darwin, ktorý svojou teóriou o evolúcii prirodzeným výberom spôsobil, že mnohí ľudia sa odklonili od náboženstva, ktoré hlásalo, že ľudia aj celý svet boli stvorení Bohom.

Jeho vedecká teória zapôsobila na ľudí, ktorí sa začali zaujímať o prírodu okolo seba a uvedomovali si, že Boh je v ich živote vlastne zbytočný, pretože svoje problémy môžu vyriešiť sami na základne vlastného rozumu.

Ďalším dôležitým vedcom bol Sigmund Freud, rakúsky psychiater, ktorý založil psychoanalýzu. Ľudia sa začali zaujímať o svoje vnútro a psychické procesy, ktoré v nich prebiehali. Začali sa koncentrovať na vlastné prežívanie a vlastnú interpretáciu udalostí, čo sa literatúre prejavilo tak, že analýza prežívania jednotlivých postáv v literárnom diele nahradila rozsiahle opisy udalostí.

Tretí dôležitý filozof tohto obdobia bol Karl Marx, ktorý rozpracoval teóriu „materialistického poňatia dejín". Jeho ideálom bola komunistická spoločnosť založená na odstránení triedneho rozdelenia spoločnosti, ktoré malo v britskej histórii silnú tradíciu.

Títo traja vedci sa významnou mierou zaslúžili o rozvoj kultúrneho a spoločenského života konca 19. a začiatku 20. storočia.

Britská spoločnosť bola tvorená z troch vrstiev – pracujúcej triedy, strednej triedy a vyššej spoločnosti.

Podľa Codyho (2002, www.victorianweb.org), najnižšia postavení boli príslušníci takzvanej pracujúcej triedy, ktorí pracovali manuálne a zápasili s chudobou, v boji s ktorou sa nepodarilo vyhrať ani bohatému britskému impériu. Strednú triedu je ťažko presne definovateľná, no získala moc prijatím sériou reformných zákonov, ktoré ukázali silu strednej triedy. Všetky tieto okolnosti vplývali na ľudí, ktorí žili vo viktoriánskom období.

Wilde bol súčasťou viktoriánskej spoločnosti. Rád ju pozoroval a nastavoval jej zrkadlo. V jeho dielach sa môžeme zoznámiť s hodnotami a názormi jeho súčasníkov a Wilde sám vyjadruje svoje názory ústami svojich postáv. Wildeov názor na svet bol jedinečný a pre mnohých šokujúci.

Vyššia spoločnosť bola tvorená aristokraciou, úspešnými obchodníkmi, cirkevnými hodnostármi, armádnymi dôstojníkmi a členmi parlamentu. Táto vyššia spoločnosť bola jediným objektom Wildeovho záujmu. Vo svojich dielach sa zaoberá životným štýlom, hodnotami a morálnymi pokleskami práve tejto spoločenskej vrstvy, problémy ostatných nie sú pre neho zaujímavé. Wilde sa venoval vyššej spoločnosti zámerne, lebo si myslel, že ak ju bude zabávať a písať o nej, stane sa jej váženou súčasťou a súčasne ju „usmerní". Chcel jej nastaviť zrkadlo a poukázaním na jej chyby ju chcel zmeniť.

Wilde počas svojho života napísal mnoho diel. Za jedno z jeho najdôležitejších a najznámejších diel sa považuje Wildeov jediný román *Portrét Doriana Graya* (Picture of Dorian Gray), ktorého definitívna verzia bola uverejnená v roku 1891. Román bol poznačený vplyvom hedonizmu, estetizmu a vyskytovali sa v ňom homoerotické náznaky.

Podľa Sloana (2003, s. 76) však Wilde najväčšiu slávu získal ako tvorca skvelých drám plných epigramov a paradoxov. Tieto vtipné a prekvapujúce výroky, za ktoré bol nadovšetko obdivovaný a uznávaný, vsúval do úst postavám svojich hier.

Jeho hry sú zaraďované do žánru *comedy of manners*, čiže sú to hry, ktoré kritizujú spôsoby a pretvárku spoločnosti. Zdeněk Hořínek termín „comedy of manners" prekladá v Terminologickom slovníku ako komédia mravov (Z. Hořínek, 2004, s. 153-154). Hlavnou zápletkou býva zvyčajne nejaký škandál, ktorý je podriadený vtipnému dialógu. Tieto kritériá spĺňajú hry *Vejár lady Windermereovej* (Lady Windermere's Fan, 1982), *Bezvýznamná žena* (A Woman of No Importance, 1893), *Ideálny manžel* (An

Ideal Husband, 1895) a *Je dôležité mať Filipa* (The Importance of Being Earnest, 1895). Cieľom tejto práce bolo poukázať na majstrovstvo Oscara Wildea, ktorý šarmom a vtipom v týchto hrách priam prekypoval.

Všetky tieto hry napísal počas svojho najúspešnejšieho tvorivého obdobia a boli vrelo prijaté publikom. Premiérovo boli inscenované v divadlách St James's Theatre a Haymarket Theatre. Tieto divadlá boli najmodernejšie a najpopulárnejšie divadlá vo vtedajšom Londýne. Uvádzali sa v nich kvalitné hry, ktoré boli u divákov populárne pre svoju eleganciu a kultivovaný humor (K. Worth, 1983, s. 4)

Wilde v nich kritizuje spoločnosť, ktorá bola založená na materiálnych hodnotách a nevážila si úprimnú lásku a vernosť. Ľudia žijúci vo vyšších vrstvách vždy ochraňovali a sledovali len svoje záujmy, neštítili sa použiť úskočné triky, aby dosiahli svoje ciele. Medzi bežné praktiky patrilo vydieračstvo či klamstvo, ktorými sa dalo dosiahnuť čokoľvek.

SIR ROBERT CHILTERN: Každý ctižiadostivý muž musí dobyť svoje storočie jeho vlastnými zbraňami. A naše storočie postavilo na najvyšší piedestál bohatstvo! Bohatstvo je bohom tohto storočia! Aby človek mohol mať úspech, musí mať aj bohatstvo! Musí ho mať za každú cenu!

(Ideálny manžel, 2. dejstvo.)

Wilde v hrách vyjadroval svoje myšlienky pomocou dialógov, ktoré v hre dominujú. Sú ľahké, konverzačné, prepracované, plné aforizmov a paradoxov, ktoré sú typickým znakom Wildeovej tvorby. Dialógy sú obyčajne veľmi triviálne, hovorí sa o nich o obyčajných veciach, ale v týchto obyčajných slovách sa skrývajú mnohé pravdy, ktoré sú pravdivé dodnes a na nich platnosti sa nič nezmenilo.

DUMBY: Dobrý večer, lady Stutfieldová. Nie je to, prosím vás, posledný ples tejto sezóny?

LADY STATFIELDOVÁ: Pravdepodobne, pán Dumby. Tohoročná sezóna bola rozkošná, však?

DUMBY: Veľmi rozkošná. – Dobrý večer, milá vojvodkyňa. Nie je to, prosím vás, posledný ples tejto sezóny?

VOJVODKYŇA: Pravdepodobne, pán Dumby. Tohtoročná sezóna bola nemožná, však?

DUMBY: Hrozne nemožná.

(Vejár pani Windermereovej, 2. dejstvo.)

Najdôležitejšími a najviac zastúpenými témami, o ktorých sa postavy v hre vyjadrujú, je manželstvo, rozdiely medzi mužmi a ženami, svet, cnosti a prehrešky ľudí, spoločnosť ako celok.

Wilde nepoužíva zložité výrazy, ani cudzie slová, hovorí veľmi jednoducho a precízne formuluje svoje myšlienky. Syntax aforizmov a epigramov je jednoduchá, prevažujú jednoduché vety a elipsy, často využíva paralelné konštrukcie a zaujímavé oxymorony.

DUMBY: Skúsenosť je nálepkou, ktorú každý dáva svojim omylom.
(Vejár pani Windermereovej, 3. dejstvo.)

VOJVODKYŇA: Aký roztomilo skazený tvor.
(Vejár pani Windermereovej, 1. dejstvo.)

Otázky nikdy nie sú indiskrétne. Odpovede niekedy sú.
(Ideálny manžel, 1. dejstvo.)

Wildeova prvá hra *Vejár pani Windermereovej* bola veľmi úspešná. Jej hlavnou témou je návrat „ženy s minulosťou" do spoločnosti.

LORD AUGUST: Pani Erlynnová má pred sebou budúcnosť.
DUMBY: Pani Erlynnová má za sebou minulosť.
LORD AUGUST: Vždy dávam prednosť ženám s minulosťou. S nimi reč nestojí, majú vždy o čom hovoriť.
(Vejár pani Windermereovej, 3. dejstvo.)

Je matkou hlavnej ženskej postavy a vydiera jej manžela. Táto žena sa nebráni riskovať šťastie svojej dcéry na splnenie jej vlastných ambícií. Wilde sa zameriava na kritiku kalkulovania ľudí. Vidí, že spoločnosť je založená na materiálnych hodnotách a neváži si lásku a vernosť.

Wilde v nej zobrazoval vzťah medzi mužmi a ženami:

LORD DARLINGTON: Medzi ženou a mužom nie je možné priateľstvo. Je iba vášeň, nenávisť, zbožňovanie, láska, nikdy nie priateľstvo.
(Vejár pani Windermereovej, 2. dejstvo.)

Jeho ďalšia úspešná hra bola *Bezvýznamná žena*. Wilde v nej poukazuje na spoločenské postavenie ženy, ktorá venovala celý svoj život svojmu nemanželskému synovi. V minulosti urobila chybu a teraz sa snaží kajať sa za ňu. Otec syna prichádza príliš neskoro a nechce pochopiť, že svojho syna si nemôže kúpiť. Táto hra zobrazuje morálne prehrešky vyššej spoločnosti, ktorá žila v pretvárke a lžiach. Ľudia boli sebeckí, draví a nerešpektovali sa navzájom. Wilde tiež poukazuje na nedostatok vedomostí Angličanov, ktorí zosmiešňujú mladú americkú puritánku pre jej názory.

Tretia úspešná komédia mravov Oscara Wildea je *Ideálny manžel*. Wilde v tejto hre poukazuje na to, čo sa deje na pozadí vysokej politiky.

LORD GORING: Zbožňujem večierky politikov! Iba tam totiž ľudia nehovoria o politike...
(Ideálny manžel, 1. dejstvo.)

Poukázal na pretvárku, pokrytectvo, korupciu a silné ambície politikov. Ideálny manžel je reprezentovaný postavou, ktorá si kúpila kreslo v parlamente za nečestné

peniaze. Teraz je vydieraný „ženou s minulosťou“, ktorá sa snaží zničiť jeho kariéru a šťastné manželstvo so ženou, ktorá ho považuje za svoj ideál.

Celá hra sa odohráva počas dvadsiatich štyroch hodín v Londýne a zachytáva jedinú udalosť, čiže je napísaná v súlade s antickými zásadami troch jednôt, ktoré dávajú deju dynamiku a ktoré Wilde ako milovník antického Grécka využil aj v jeho hrách.

Wilde takisto poukázal na neznalosť britskej šľachty. V hre totiž vystupuje aj postava mladej puritánskej Američanky, voči ktorej sa aristokrati správali veľmi nepekne – vysmievali sa jej morálnym zásadám, hoci verejne ich zastávali, správali sa k nej veľmi povrchne a slúžila im ako terč zábavy. Takto Wilde poukázal na to, že ľudia boli často vážení pre to, ako sa narodili a aký je ich pôvod, ale nie pre to, ako sa správali k ostatným a ako konali.

Wilde si vybral formu dialógu, v ktorom si postavy vymieňajú postavy svoje názory veľmi šarmantne a elegantne. V dialógoch na prvý pohľad nie je povedané veľa, ale z náznakov sa čitateľ môže dozvedieť veľa o tom, aké vzťahy boli medzi jednotlivými členmi aristokracie a aké morálne zásady vyznávali. Dialógy sú pichľavé a vyhrotené, no napriek tomu nie sú urážlivé. Sú plné paradoxov a epigramov. Sú kondenzované a stručné, majú nadčasovú platnosť a charakterizujú mnohé z čŕt spoločnosti, ktoré pomocou nich Wilde pozoroval a kritizoval. Preto sa nestratili a stále zostávajú pôsobivé a účinné i v súčasnosti.

Témou dialógu je zvyčajne nejaká triviálna udalosť, o ktorej sa aj postavy vyjadrujú zdanlivo povrchne a jednoducho, ale pri pozornom čítaní môžeme nájsť viacero tvrdení, ktoré sú i po viac ako storočí stále aktuálne. Wilde bol skvelým pozorovateľom spoločnosti a svoje schopnosti využil jedinečným spôsobom práve pri písaní svojich hier.

LORD GORING: Slečna Mabel, prosím vás, neodchádzajte! Musím vám totiž čosi povedať.
MABEL CHILTERNOVÁ: Ach, je to azda ponuka?
LORD GORING: Totiž, áno... je... musím priznať, že je!
MABEL CHILTERNOVÁ: Taká som rada! To je dnes už druhá!
LORD GORING: Dnes už druhá? Ktorý drzý somár sa opovážil požiadať vás o ruku predo mnou?
MABEL CHILTERNOVÁ: Tommy Trafford, prirodzene! On ma žiada o ruku každý deň, teda – v sezóne vždy v utorok a vo štvrtok!
LORD GORING: Ale vy ste ju, dúfam, neprijali?
MABEL CHILTERNOVÁ: Zo zásady neprijímam jeho ponuky. Preto aj nimi neprestajne otravuje. Lenže dnes ráno, keď ste sa tu ani vy neukázali, by som bola takmer súhlasila... Bola by to pre vás oboch skvelá lekcia. Obaja by ste sa naučili, čo sú to dobré spôsoby.
(Ideálny manžel, 4. dejstvo)

Ďalšou spoločnou črtou Wildeových drám sú témy, ktorými sa zaoberá. Najčastejšie je to manželský a mimomanželský život, tajomstvá z minulosti, ktoré sa vracajú a vychádzajú na povrch, či už je to moc peňazí, ktorá ovláda všetkých, alebo nevera manželov.

Poslednou hrou Oscara Wildea je *Je dôležité mať Filipa* (The Importance of Being Earnest, 1895). Táto hra je výnimočná, pretože sa v mnohých znakoch odlišuje od predchádzajúcich troch hier. Patrí tiež do žánru comedy of manners, ale javy, ktoré kritizuje, sú úplne iné, ako v predchádzajúcich hrách. Wilde v nej kritizuje predovšetkým ľahkovážny prístup k životu a pohľad na lásku ako na obchodný artikel, s ktorým sa dá výhodne manipulovať. Názov tejto hry je založený na homofónii a čitateľ musí hru prečítať, aby pochopil jej názov. Dej tejto hry je komplikovaný, no Wilde využil svoj talent na to, aby čitateľa zaujal svojimi slovnými obratmi a elegantnými konverzáciami.

V tejto hre ako jedinej sa Wilde nesnaží kritizovať spoločenské prehrešky, ako je napríklad nevera, korupcia, vydieranie či presadzovanie vlastných ambícií na úkor iných. V hre sa nevyskytuje žiadna negatívna postava či nejaký koncept zla.

Humor v tejto hre je založený na pomýlených identitách jej mužských protagonistov a naivite žien. Ukazuje na povrchné správanie mladých ľudí, pre ktorých je život len hra a neuvedomujú si, že v živote majú aj rôzne povinnosti.

ALGERNON: Čo budeme robiť po večeri? Pôjdeme do divadla?
JACK: Ach nie! Bridí sa mi počúvať!
ALGERNON: Teda si zájdeme do klubu?
JACK: Ach nie! Protiví sa mi rozprávať!
ALGERNON: Tak sa zastavíme v kine?
JACK: Ach nie! Nechce sa mi pozerať. Je to také hlúpe.
ALGERNON: Tak čo budeme robiť?
JACK: Nič.
ALGERNON: Nič nerobiť je veľmi únavné. Ja však nedbám na únavu, keď ma nečaká nijaká práca.
(Je dôležité mať Filipa, 1. dejstvo)

Štruktúra hry *Je dôležité mať Filipa* (The Importance of Being Earnest) sa odlišuje od iných Wildeových hier. Najviac sa odkláňa od antických jednôt – odohráva sa na viacerých miestach, jej dej zachytáva dlhšie časové obdobie. Popisuje však len jednu udalosť.

Hra je založená na kvalitných dialógoch plných epigramov a paradoxov, ktoré vedú najmä štyri hlavné postavy a ktoré poukazujú na povrchnosť spoločnosti.

Mnoho z toho, čo v hre odznie, je myslené iba ako žart, no nakoniec sa ukáže, že Wilde si svoju hru dobre premyslel a pripravil tak, aby dosiahol prekvapujúci a dynamický záver, ktorý je však nepravdepodobný.

Hra *Je dôležité mať Filipa* (The Importance of Being Earnest) tvorí vrchol tvorby Oscara Wildea. Úspešnú kariéru tohto dramatika narušil súdny proces, ktorý ho obral o dva roky slobody. Po návrate z väzenia sa Wilde už nespamätal a nenapísal už žiadnu úspešnú komédiu. Odišiel do Francúzska a už nikdy sa nevrátil do Londýna. Pod menom Sebastian Melmoth žil až do svojej smrti 30. novembra 1900 v Paríži, kde zomrel v lacnom hoteli.

Oscar Wilde sa ako výrazná osobnosť zapísal do dejín svetovej literatúry najmä svojím talentom, originalitou a jedinečnosťou. Jeho cieľom bolo kritizovať a šokovať

spoločnosť, čo sa mu darilo už v čase vzniku jeho diel a jeho posolstvo pretrváva až do súčasnosti. Patrí medzi spisovateľov, ktorých diela oslovujú čitateľov po celom svete, a dramatikov, ktorých hry stále pútajú divákov.

Literatúra:

CODY, D.: "Queen Victoria." [online] In: *www.victorianweb.org* [citované 2008-April-27] Dostupné na: http://www.victorianweb.org/vn/victor6.html

HOLLAND, V.: *Oscar Wilde, a pictorial biography*. London : Thames and Hudson London, 1960. 144 s.

HOŘÍNEK, Z.: *Komedie mravů* (Comedy of manners); In: *Základní pojmy divadla : teatrologický slovník.* 2004. Praha : Libri – Národní divadlo; s. 153 – 154.

LANDOW, G. P.: "Aesthetes, Decadents, and the Idea of Art for Art's Sake". [online] In: *www.victorianweb.org* [citované 2008-April-20] Dostupné na: http://www.victorianweb.org/decadence/artsake.html

SLOAN, J.: *Oscar Wilde: John Sloan*. London : Oxford University Press, 2003. 226 s.

WILDE, O.: *Portrét Doriana Graya. Vejár pani Windermereovej. Balada o žalári v Readingu*. Bratislava : Tatran, 1987. 736 s.

WORTH, K.: *Oscar Wilde.* London : The Macmillan Press, 1983. 200 s.

Kondenzácia polopredikatívnych konštrukcií v slovenčine a v angličtine

Ľudmila Vichopeňová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Jedným z analytických znakov v angličtine je tvorenie slovesných časov zloženými tvarmi, pretože väčšina z nich sa tvorí pomocným slovesom (*auxiliary*) a neurčitým slovesným tvarom, t. j. neurčitkom, gerundiom alebo príčastím minulým. Tieto neurčité slovesné tvary sú aj prostriedkami kondenzácie vetnej stavby v anglickej syntaxi. Môžu byť zapustené vo vete rovnakým spôsobom ako PPK v slovenčine. Na rozdiel od slovenskej syntaxe, ktorá vymedzuje PPK ako syntaktický jav, anglická syntaktická teória bližšie takéto konštrukcie neanalyzuje (angličtina vymedzuje iba doplnok – *complementation* a prístavok – *apposition* ako vetné členy; pozri o tom Quirk – Greenbaum, 1973). Pomenúvajú sa len morfologické prostriedky, ktoré majú kondenzačnú funkciu.

Morfologická teória anglického jazyka tieto prostriedky zaraďuje medzi adjektíva, ktoré sú zložené, alebo majú tvar príčastia. Martin Hewings (2005) ich vymedzuje na základe ich tvaru. Vo svojej teórii uvádza, že niektoré *-ingové formy* (príčastia prítomné) a *-edové formy* (príčastia minulé) slovies sa môžu použiť ako prídavné mená (slovenská morfológia ich označuje ako neurčité slovesné tvary, ktoré majú adjektívnu formu), ktoré môžu stáť pred alebo za podstatným menom, ktorému dávajú určitý príznak, prípadne môžu nasledovať za sponami. V našej práci si budeme všímať len tie tvary, ktoré majú vlastnosti slovenských PPK. Práve tieto Hewings označuje ako „príčasťové prídavné mená“ (neurčité slovesné tvary, ktoré majú adjektívnu formu), ktoré nasledujú hneď za podstatnými menami v prípadoch, keď ich určujú alebo označujú. Ich použitie je podobné použitiu určitých vedľajších viet vzťažných. V anglickej morfológii sú označované ako *reduced relatives* (redukované, resp. kondenzované vzťažné vedľajšie vety):

I counted the number of people *waiting*. → I counted the number of people *who were waiting*. → **Spočítal som *čakajúcich* ľudí.** → Spočítal som ľudí, *ktorí čakali*.

We had to pay for the rooms *used*. → We had to pay for the rooms *that were used*. → **Museli sme zaplatiť za *použité* izby.** → Museli sme zaplatiť za izby, *ktoré sa použili*.

Niektoré z týchto príčastí nikdy nestoja v anglickom jazyku pred podstatnými menami:

None of the *candidates applying* was accepted. (nie the *applying* candidates) → Žiadny z kandidátov, *ktorí poslali žiadosť*, nebol prijatý.

My watch was among the ***things taken*.** (nie the *taken things*) → Moje hodinky patrili k *ukradnutým veciam*.

Ostatné môžu stáť pred alebo za podstatnými menami. Napríklad môžeme povedať:

Rub the area *infected* with this cream. alebo **Rub the *infected* area with this cream.** → Vyčistite *znečistenú* plochu s týmto prostriedkom.

The crowd *watching* grew restless. alebo **The *watching* crowd grew restless.** → Prizerajúci sa dav sa nepokojne rozrastal.

Formálna angličtina používa pred „príčasťovými prídavnými menami" opytovacie adjektívne zámená *ktorý, ktorí* (*that, those*), ktoré majú význam kvalitatívnosti:

The office temperature is lower than *that required* by law. (= *temperature which is required* by law) → Teplota v kancelárii je nižšia než vyžaduje zákon. (Teplota v kancelárii je nižšia než *teplota, ktorú vyžaduje zákon*.)

The quality of the motors is lower than *those manufactured* elsewhere. (= *the motors which are manufactured* elsewhere) → Kvalita motorov je nižšia než kvalita tých, ktoré sú vyrobené na inom mieste.

Opytovacie adjektívne zámeno *ktorí* (*those*) môže zastupovať v kondenzovaných vetách aj podstatné meno *ľudia*:

Here is some advice for *those* (= people) *preparing* to go on holiday. → Tu sú rady pre *tých, ktorí sa pripravujú na dovolenku*. (Tu sú rady pre *ľudí, ktorí sa pripravujú na dovolenku/pripravujúcich sa na dovolenku.*)

Tieto prostriedky majú schopnosť vyjadriť svojimi gramatickými a lexikálno-sémantickými znakmi polopredikatívny vzťah rovnako ako PPK v slovenskom jazyku. Pokúsime sa preto o stručnú charakterizáciu jednotlivých kondenzačných prostriedkov v anglickom jazyku v porovnaní s ich syntaktickou schopnosťou kondenzovať vetnú stavbu a analogicky pristúpime k ich komparácii s PPK, ktoré sú vymedzené v syntaktickej rovine slovenského jazyka. Bližšie budeme analyzovať neurčité slovesné tvary ako morfologické prostriedky, ktorými sa PPK realizujú. Pre konfrontáciu oboch jazykov sú zaujímavé v tom, že tieto tri tvary – infinitív, gerundium a príčastie minulé – sú schopné vyjadriť ekvivalentné PPK ako neurčité slovesné tvary v slovenčine, ale v prípadoch, keď sa takéto konštrukcie prekladajú do slovenského jazyka, nie je možné ich preložiť vo všetkých prípadoch ekvivalentnou PPK. Prekladajú sa ako priraďovacie alebo podraďovacie súvetia, prípadne ako dva nezávislé prisudzovacie sklady. Tieto prípady sme v príkladoch označili hviezdičkou (*). Ak sa PPK vo vetnej stavbe realizujú mennými morfologickými prostriedkami, nevznikajú až v takom veľkom rozsahu významové posuny pri preklade, preto sa nebudeme podrobnejšie venovať ich komparácii s ekvivalentnými konštrukciami v slovenčine.

1. Infinitív

K najbežnejším kondenzátorom v anglickom jazyku patrí infinitív. Vyjadruje sa pomocou častice „*to*" (to walk, to run, to come, to pay, to travel). Vo vete nadobúda podobné funkcie ako neurčitok v slovenčine (podmet, PPK). Môže vyjadriť prístavkovú, podmetovú, predmetovú, prívlastkovú a príslovkovú PPK vo vetnej stavbe anglického jazyka, nie všetky však môžeme preložiť do slovenského jazyka ako ekvivalentnú kondenzovanú PPK. Tejto problematike sa budeme venovať v kapitole *Pragmatický aspekt*

kondenzačnej funkcie PPK. Nasledujúce príklady demonštrujú výskyt PPK, ktoré sú realizované infinitívom vo vetnej stavbe angličtiny:

The challenge,* to join the athletic club, *was successfully received. → *The challenge,* that we join the athletic club*, was successfully received.* → ***Výzva* začleniť sa do atletického oddielu *bola úspešne prijatá*.** → *Výzva,* aby sme sa začlenili do atletického oddielu, *bola úspešne prijatá*. (Pst)

***It surprised us* to see them together.** → *It surprised us* that we saw them together. → ***Prekvapilo nás* vidieť ich spolu.** → *Prekvapilo nás,* že sme ich videli spolu. (Podm)

***He deserves* to win the prize**. *He deserves* that he wins the prize. → *Zaslúži si* vyhrať tú cenu. → *Zaslúži si,* aby vyhral tú cenu. (Pdm)

***We expect all the applicants* to be well prepared.** → *We expect* that all the applicants will be well prepared. → ***Očakávame* všetkých žiadateľov byť dobre pripravených*.** → *Očakávame,* že všetci žiadatelia budú dobre pripravení. (Pvl)

***They came to London* (in order) to visit their friends.** → *They came to London* because they want to visit their friends. → ***Prišli do Londýna* navštíviť svojich priateľov.** → *Prišli do Londýna,* aby navštívili svojich priateľov. (Psl)

2. Gerundium

Ďalším syntaktickým kondenzátorom typickým pre anglický jazyk je neurčitý slovesný tvar - gerundium. Tvorí sa pridaním sufixu *-ing* k holému infinitívu slovesa (walking, running, coming, paying, travelling). Je súčasťou zloženého tvaru všetkých priebehových časov; taktiež je prostriedkom kondenzácie (z množstva kondenzačných funkcií, ktoré gerundium má, môže stáť napr. vo funkcii deverbatíva). Syntaktické funkcie, ktoré nadobúda v angličtine, sú ekvivalentné slovenskému prechodníku a činnému príčastiu prítomnému a minulému, ale aj neurčitku (tak, ako v prvom príklade). Kondenzovaním vetnej stavby v angličtine môže vyjadriť doplnkovú, prístavkovú, predmetovú, prívlastkovú a príslovkovú PPK, napr.:

***She saw John* walking down the street.** → *She saw John* as he was walking down the street. → ***Videla Johna* ísť po ulici.** → *Videla Johna* ako išiel po ulici. (Dpl)

***The man* standing over there *is my old friend*.** → *The man who is standing over there is my old friend.* → ***Muž,* stojaci tamto*, *je môj starý priateľ*.** → *Muž,* ktorý stojí tamto*, je môj starý priateľ.* (Pst)

He admitted **stealing the money.** → *He admitted that he had stolen the money.* → ***Priznal* kradnúť peniaze*.** → *Priznal, že ukradol peniaze.* (Pdm)

Living *in London, Luke often visits The National Gallery*. → *As he has been living in London, Luke often visits The National Gallery.* → **Žijúc v Londýne*, *Luke často navštevuje Národnú galériu*.** → *Keďže žije v Londýne, Luke často navštevuje Národnú galériu.* (Psl)

***At the station you will see a man* carrying a large umbrella.** → *At the station you will see a man* who will be carrying a large umbrella. → ***Na stanici uvidíte muža,* nesúceho veľký dáždnik.** → *Na stanici uvidíte muža,* ktorý bude niesť veľký dáždnik. (Pvl)

3. Príčastie minulé

Posledným neurčitým slovesným tvarom, ktorý má schopnosť kondenzovať vetnú stavbu anglického jazyka je príčastie minulé (*past participle*). Ako gerundium, aj príčastie minulé je súčasťou zloženého tvaru niektorých slovesných časov. Tvorí sa buď pridaním koncovky *-ed* k holému infinitívu pravidelného slovesa (walked – walked, travelled – travelled; préteritum a minulé príčastie majú rovnakú formu), alebo má osobitnú formu, ktorá je vytvorená od nepravidelného slovesa (run – run, came – come, paid – paid). Realizujú sa nimi rovnaké konštrukcie, akými sú PPK doplnkové, príslovkové a prívlastkové, napr.:

***Samuel was waiting for the results*, pleased with his achievement.** → *Samuel was waiting for the results* and was pleased with his achievement. → ***Samuel čakal na výsledky,* potešený tým, čo dosiahol.** → *Samuel čakal na výsledky* a bol potešený tým, čo dosiahol. (Dpl)

My mother,* surprised by the news*, sat at the table without a word. → *My mother* who was surprised by the news*, sat at the table without a word.* → ***Moja mama,* prekvapená novinkami*, sedela za stolom bez slova.*** → *Moja mama,* ktorá bola prekvapená novinkami*, sedela za stolom bez slova.* (Pvl)

Because* hurt*, Helen couldn't phone for help. → *Because Helen* was hurt, she *couldn't phone for help..* → ***Pretože* ranená*, *Helen si nemohla privolať pomoc.*** → *Pretože* sa Helen poranila*, nemohla si privolať pomoc*. (Psl)

Napriek tomu, že PPK nie sú pomenované ako syntaktický jav v anglickom jazyku, môžeme ich vymedziť. Na uvedených príkladoch sme dokázali, že v angličtine je možné kondenzovať vetnú stavbu prostredníctvom PPK, ktorá uprednostňuje používanie konštrukcií, ktoré ekonomizujú vyjadrovanie. Kondenzované vety, ktoré sme uviedli, sa v komunikácii v anglickom jazyku preferujú pred ich nekondenzovanou formou. To však nie je možné vo všetkých prípadoch v slovenčine, kde nám gramatické vlastnosti nášho jazyka nedovoľujú vyjadriť sa pomocou PPK, ale len pomocou súvetia, resp. pomocou dvoch nezávislých prisudzovacích skladov.

Literatúra:

KAČALA, Ján: *Doplnok v slovenčine*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971. 280 s.

KAČALA, Ján: *Syntaktický systém jazyka*. Pezinok : Formát, 1998, s. 43 – 45.

MISTRÍK, Jozef: *Moderná slovenčina.* Bratislava : SPN, 1984. 256 s.

MOŠKO, Gustáv: Klasifikácia polovetných konštrukcií. In: *Slovenská reč*, 42, 1977, s. 107 – 116.

MOŠKO, Gustáv: Polovetná (polopredikatívna) konštrukcia ako prechodná syntaktická kategória. In: *Slovenská reč*, 31, 1991, s. 72.

ORAVEC, Ján – BAJÍZKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax.* Bratislava : SPN, 1986.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: *Slovenská gramatika*. 2. Martin : Osveta, 1955; 5. vyd. Bratislava : SPN, 1968.

QUIRK, Randolph – GREENBAUM, Sidney: *A University Grammar of English.* London : Longman, 1973.

Stručné návodové texty z komunikačního pohledu

Martina Vohralíková

Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Setkáváme se s nimi často, jen už je na základě svých kuchařských zkušeností obvykle pouze přelétneme očima a zaměříme se fakta, jež jsou pro ten který případ rozhodující: na objem a teplotu vody či dobu vaření/louhování. Pro méně zkušeného kuchaře jsou tu však na obalech stále k dispozici. Co jinak by si taky s jejich obsahem počal? Jsou krátké, stručné, ale mají svoji funkci i vlastní textový typ. Proto by je ani zkušený kuchař-lingvista neměl přehlížet a měl by si je občas přečíst celé od jejich první až třeba do páté věty. Jak jsme to učinili my v případě 43 návodů k přípravě porcovaných čajů, 22 instantních polévek, 19 návodů k vaření těstovin a 12 návodů na přípravu pudingů různých značek a výrobců. Na uvedené texty budeme přitom pohlížet z hlediska jejich komunikační funkce – k čemu tu je takový text a jak se to projevuje v jeho formě a uspořádání.

Autor, adresát, text

Jako u jakéhokoliv jiného textu lze i u návodu k přípravě čajů, polévek apod. uvažovat o tom, že je produktem nějakého autora a směřován k nějakému adresátovi. Autorem je tu anonymní osoba, která vystupuje jménem výrobce daného potravinového polotovaru a nachází se v pozici odborníka, který ví, jak tento polotovar připravit, a tuto svou znalost prostřednictvím textu předává uživateli – adresátovi – jenž má zájem právě toto provést a je k tomu zároveň „kompetentní“. Adresáta tohoto textu je totiž třeba odlišit od jakéhokoliv čtenáře, jemuž se text může dostat do rukou, například od čtyřletého dítěte, které již umí číst. Od adresáta se totiž požadují jisté elementární dovednosti, jež návod explicitně nepopisuje.

Prostředníkem mezi autorem a adresátem je potom návod uvedený na obalu v podobě písemného textu, případně doprovázený piktogramy. Již samotný psaný kód klade určité nároky na formu a především informační nasycenost textu. Neexistuje zde možnost přímé zpětné vazby, na rozdíl například od toho, když vám maminka stojí za zády a radí, co a jak máte a nemáte dělat. Autor textu tedy musí předpokládat všechny možné nejasnosti, které by u adresáta mohly při vykonávání popisovaného děje vyvstat, a musí se jim snažit předcházet. Na druhou stranu ovšem není vhodné, zasytí-li autor adresáta přílišnými podrobnostmi a alternativami jednání. Při tvorbě návodů k jednoduché přípravě potravinových výrobků dávají autoři především z prostorových důvodů přednost stručnosti, takže s nějakým řešením případných problémů („Vypěnila mi polévka z hrnce, co mám dělat…?“) se tu nesetkáme.

Návod a jeho komunikační funkce

Zamyslíme-li se nad komunikační funkcí, jíž chce autor u adresáta dosáhnout, může se nám zdát zřejmá, vždyť ji označuje i samotný název (a často nadpis) těchto textů –

návod. Jak ale tuto funkci vyčlenit například vzhledem k tradiční Searlově (1979) klasifikaci ilokučních aktů, na akty: oznamovací, výzvové, závazkové, expresivní a deklarativní? Adresát je jakoby vyzýván, že má konat jisté kroky, ale zároveň je i informován o tom, že právě tyto kroky ho dovedou k přípravě daného pokrmu či nápoje.

V nejvlivnější klasifikaci českých komunikačních funkcí přiřazuje Grepl (Grepl, Karlík 1998, s. 456) instruktivní texty (mezi něž náleží i naše návody k přípravě, ale také i kuchařské recepty či třeba ústní rady, jak se ve městě dostat z místa A do místa B) k výpovědím s funkcí výzvovou. A konkrétně k nim poznamenává: „Je třeba zdůraznit, že u těchto výpovědí nejde o funkci OZNÁMENÍ, SDĚLENÍ, nýbrž o jistý druh VÝZVY, tedy – školsky řečeno – o věty funkčně ‚rozkazovací' (výzvové)." A to i přesto, že se tyto funkce obvykle jazykově manifestují neimperativními prostředky, především v 1. os. pl. préz.: „*Maso čtvrt hodiny dusíme a pak přidáme dvě vejce* (z kuchařky); *Ve vaně ležíme s hlavou mírně zakloněnou* (z lázní)".

Máme-li postavenu klasifikaci komunikačních funkcí, kde musíme volit mezi základními typy asertivní/direktivní, je třeba si vybrat. Grepl se přiklonil k výzvovému aspektu instrukcí. Jejich obecnou informační hodnotu však nelze zcela ztrácet ze zřetele.

Pokud bychom se ale s Greplem rozhodli přiřadit naše návody do kategorie výpovědí výzvových, bylo by ovšem třeba tuto třídu ještě jemněji rozčlenit a blíže určit pozici návodů mezi jinými rozkazy, příkazy, ale třeba i prosbami, jež se tradičně mezi výzvové výpovědi řadí. Z tohoto hlediska se nám jeví výhodná klasifikace Hindelangova (1983; viz i její stručné shrnutí v Grepl, Karlík 1998, s. 450–451). Autor rozlišuje výzvové výpovědi: (a) zavazující, při nichž jsou partneři navzájem v asymetrickém vztahu vyplývajícím buď z jejich vzájemné pracovní pozice, nebo ze zákona (např. povel, rozkaz, objednávka); (b) nezavazující, v nichž je podstatná otázka, komu (mluvčímu nebo adresátovi?) je výzva prospěšná, o čí preferenci v tom kterém případě jde.

Odpovědi na prospěšnost požadované činnosti pak mohou být z hlediska dvojice adresát-mluvčí tři, načež získáváme: (a) výzvy s preferencí mluvčího (např. prosba); (b) výzvy s preferencí oboustrannou (např. pracovní pokyn, návrh); a konečně (c) výzvy s preferencí adresátovou, kam náleží například rada nebo návod. K němu pak Hindelang poznamenává, že je zde v zájmu adresáta naučit se správnému jednání (nebo jeho sekvencím), které bude adekvátní určité situaci (Hindelang 1983, s. 133).

Jinou cestou, jak pojmout čistě funkčně obtížně zařaditelné návodové texty, je označit je za funkčně smíšené. Tak na ně pohlíží Möhn (1991), a to jako na kombinaci funkce apelové a informativní, k nimž se pak může přidávat i funkce kontaktová. I prostřednictvím instruktivních textů má totiž jejich autor, zastupující daného výrobce, možnost ovlivňovat adresáta tohoto textu – zákazníka. To se zvláště uplatňuje u rozsáhlejších návodů k použití v podobě různého oslovování a v gratulacích k nákupu (např. *Blahopřejeme vám k nákupu a vítáme vás ve společnosti Philips.* – z návodu k obsluze sendvičovače). V rámci stručných návodů k přípravě, zahrnujících jednu až třeba pět vět, sice výrobce příliš prostoru k marketingovému působení na zákazníka nemá, přesto je to i zde možné, viz závěrečný pokyn k přípravě těstovin Tesco: *Sceďte a okamžitě podávejte s Vaší oblíbenou Tesco omáčkou na těstoviny.*

Poslední možností, kterou v přístupu k návodovým textům zmíníme, je jejich pojetí jako samostatného funkčního typu. Takovou pozici jim přisoudili Möhn a Pelka (1984) v rámci klasifikace sedmi základních funkcí odborného stylu, jimiž jsou podle nich funkce deskriptivní, metajazyková, kontaktová, expresivní, izolativní, dirketivní a instruktivní. Pro naše účely je zajímavé zvláště odlišení dvou posledních funkcí, které zároveň s deskriptivní patří podle autorů k těm v odborných textech nejčastějším.

Zmiňovaný rozdíl mezi instrukcemi a direktivy spočívá podle autorů ve stupni závaznosti (čímž tak vlastně navazují na Hindelanga). Instruktivní projevy podávají adresátovy návody, rady a doporučení, co by mohl dělat. Stále mu ale nechávají možnost volby, zda se bude instrukcemi řídit. Typickými instruktivními žánry jsou návod k použití, kuchařský recept, turistický průvodce, ale třeba i osobní rada či poradní rozhovor. Direktivní projevy naproti tomu striktně vymezují adresátovi prostor jednání, předepisují (rozkazují/zakazují) a adresát nařízené nesmí porušit. Často jsou tyto projevy institucionálně zaštítěné. Typickými žánry jsou předpis, nařízení, rozkaz, zákon apod.

Z hlediska komunikační funkce lze tedy stručný návod například k přípravě instantní polévky označit jako nezavazující výzvový text s preferencí adresátových zájmů, ale zároveň i jako nositele informace/poznání, jak něco udělat.

Forma jednotlivých pokynů

Rozkročení mezi výzvami a výpověďmi asertivními demonstruje i užívaná predikátová forma návodů k přípravě. Již výše jsme v Greplově citátu zmínili, že tradičním vyjadřovacím prostředkem českých návodů je 1. os. pl. ind. préz. Ta opravdu dominuje například českým kuchařským receptům, v případě návodů k přípravě různých potravinových výrobků je však situace rozmanitější. Výrazným konkurentem 1. os. pl. ind. je tu imperativ 2. os. pl., jenž jak alespoň na základě svých zkušeností můžeme tvrdit, zcela převládá u návodů k použití nejrůznějších spotřebičů a dalšího nářadí. Domníváme se, že příčinou tohoto jevu je samotná oblast, k níž se tyto návody vztahují – jedná se sice o manipulaci s potravinou (tj. jakoby kuchařský recept), ale zároveň zde jde o návod k přípravě a vlastně taky k použití: *Obsah sáčku vsypte do 1 l studené vody, dobře rozmíchejte a přiveďte k varu. Vařte za občasného míchání po dobu 5 min.* (Hrachová, Ahold) X *Obsah sáčku vsypeme do ¾ l vroucí vody a dobře promícháme. Vaříme na mírném ohni po dobu 10 – 15 minut v polozakryté nádobě a občas promícháme.* (Masová, Podravka)

Rozdíl v konkurenci těchto dvou českých instruktivních forem můžeme najít i s ohledem na výrobce výrobku. Samozřejmě nejde o absolutní tvrzení (neplatí například pro Vitanu), ale lze spatřovat tendenci k tomu, že tradiční dodavatelé na český trh dávají přednosti receptové 1. os. pl. ind. préz., zatímco dodavatelé zahraniční, a obzvláště ti poskytující výrobky řetězcům, se již přidržují obecně návodové 2. os. pl. imp.

Zřejmým rozvinutím této tendence jsou potom i další sporadické instruktivní formy – neosobní zvratné pasivum (*1 nálevový šálek se přelije 0,25 ml vroucí vody a nechá se 15 min. vyluhovat v zakryté nádobě.*) a infinitiv (*1 sáček zalít vroucí vodou, nechat 3–5 minut louhovat.*). S infinitivními pokyny jsme se setkali pouze v návodech k přípravě zahraničních čajů, kromě uvedeného příkladu, který pochází z obalu Zeleného čaje

s ostropestřcem (TML, Rusko), se jednalo ještě o Čaj morindový (Dalat, Vietnam) a Čaj na nachlazení (Frape, Německo). Tímto však nechceme české výrobce s návody k použití v těchto neosobních formách nijak dehonestovat, tvrdíme pouze, že tradičním českým prostředkem vyjadřování návodových pokynů je 1. os. pl. ind. préz. nebo 2. os. pl. imp.

Návody na pozadí Grieceova komunikačního principu

Budeme-li o návodech dále uvažovat jako o komunikátech, nemůžeme zde opominout Griceův základní komunikační princip: „Tvůj příspěvek k rozhovoru má být takový, jak to v daném bodě (okamžiku) vyžaduje přijatý (zřejmý) účel nebo zaměření rozhovoru, jehož se účastníš." (Grice 1975, s. 45; cit. překlad: Hirschové 2006, s. 139). A i na stručný návodový text lze uplatnit očekávání adresáta o splněných konverzačních maximách: kvality, kvantity, relevance a způsobu. Zaměřme se na ně podrobněji.

Naplnění maximy kvality je zřejmé. Adresát od autora očekává, že ho instruuje pravdivě, tzn. záměrně mu podává pouze takové pokyny, pomocí nichž bude adresát moci dospět k požadovanému cíli, a nikoliv ty, které ho od tohoto cíle odvedou. Podle našich zkoumání tuto maximu české návody dodržují zcela bez výjimek. Hypotetickým návodem k přípravě polévky, který by nedodržoval maximu kvality, by bylo například: „Obsah sáčku vysypte do rybníka. A počkejte, až vyjde sluníčko a voda se začne vařit." Takto polévku patrně nikdy neuvaříme...

Maxima relevance rovněž nečiní žádné obtíže, autoři návodů ji respektují a své pokyny směřují zcela výhradně „k věci". Pokud bychom chtěli uvést nějaký příklad nerelevance, musíme opět zapojit fantazii. Nerelevantní by byla například instrukce „Během louhování čaje naaranžujte květiny do vázy na stole.", která by zakončovala návod na přípravu čaje. Do jisté míry je ale nerelevantní i pokyn k podávání omáčky Tesco ke stejnojmenným těstovinám. Jedná se ovšem o výjimku.

Pokud chceme dodržet maximu způsobu, je třeba mluvit (nebo v tomto případě psát) „jasně", tzn. zejména vyhnout se nejasnosti vyjádření, dvojznačnostem a mnohomluvnosti a zároveň je třeba dobře promluvu uspořádat. Zcela zásadní se v případě návodů jeví poslední požadavek. Následnost jednotlivých pokynů musí korespondovat s náležitou následností požadovaných kroků. Pokud je však možné pořadí určitých činností změnit, mohou to reflektovat různé verze návodů, což z našeho vzorku zkoumaných textů dokumentují návody k přípravě pudingů. Například buď nejprve část mléka (případně i s cukrem) přivedeme k varu a potom si v druhé části mléka rozmícháme puding (Amylon), nebo tyto činnosti vykonáme v opačném pořadí (např. Dr. Oetker). V každém případě potom následuje spojení obou částí mléka a krátké povaření.

Zřejmě nejvýraznější problém ve vztahu k návodovým textům znamená Griceova maxima kvantity: „Tvůj příspěvek k rozhovoru má být natolik informativní, jak je nutné pro daný rozhovor. Neposkytuj víc informací, než je vyžadováno." (cit. překlad: Hirschová, 2006, s. 140). Otázka zde totiž zní, kolik informací je skutečně vyžadováno? Již jsme uvedli, že se od adresáta očekává jistá kuchařská „kompetentnost". Vezměme si například přípravu čaje. Ve všech návodech, se kterými jsme se setkali, se čajový sáček zalévá vroucí vodou (či vodou ne přímo vroucí, ale o vysoké teplotě), jak

si ale má adresát připravit vroucí vodu, se v žádném z těchto návodů nedočte. V tom si jsou návodové texty rovny.

A co si dále počít s úvodní instrukcí vkládání sáčku do šálku? Stačí pouhé: *1 nálevový sáček zalijeme 0,25 l vroucí vody a necháme 10 min vyluhovat…*? Také bychom mohli sáček položit na stůl, přelít ho vodou a dívat se, jak voda stéká na zem. Je třeba též explikovat, že pokud je sáček jednotlivě balený, máme ho nejprve vyjmout z papírového sáčku? Vždyť bychom ho snad vylouhovali i v papíru... Ve skutečnosti je vkládání do šálku v českých návodech k přípravě čajů poměrně běžné, i když se můžeme obejít i bez jeho explikování, viz příklad výše. S vybalováním z papírového obalu jsme se však setkali pouze u zmiňovaných zahraničních infinitivních návodů (Dalat, Frape), jež s sebou přinášejí předpoklad o méně kompetentním adresátovi, než je ten domácí.

Zajímavé je z tohoto hlediska i srovnání jednotlivých jazykových mutací totožných návodových textů uvedených na konkrétním obalu. Český návod na přípravu čaje s bengálským kořením Bengal spice (Tonny Benett, USA) je stručný dvoukrokový (*Sáček zalijte vroucí vodou a nechte vyluhovat 4–6 minut.*), zatímco všechny ostatní jazykové mutace (anglická, francouzská, německá...) obsahují navíc i závěrečný pokyn k vyjmutí sáčku z hrnku. S analogicky rozšířenou verzí se u anglického návodu setkáváme i v případě českého bylinného čaje na vlasy, zuby a nehty (Mediate) (*Place tea bag into cup and add boiling water. Leave for 15 minutes, remove bag and drink*), zatímco v připojené německé verzi návodu se již sáček shodně jako ve verzi české z hrnku nakonec nevytahuje (*Einen Teebeutel pro Tasse mit heissen Wasser aufgiessen und 15 Minuten ziehen lassen.*). Bez ohledu na svůj jazyk by to však všichni adresáti měli provést.

Počet pokynů vs. počet vět

S počtem instrukcí, jež jsou zahrnuty v jednotlivých návodech, pak také souvisí jejich rozmístění do jednotlivých syntaktických celků, kolik kroků je možné vložit do jedné věty. Návody, s nimiž jsme pracovali, se skládaly z jedné až ze pěti vět. S jednovětným návodem jsme se však setkali pouze u přípravy čajů, ostatní výrobky již vyžadují složitější postup a je zde patrná tendence rozdělit návod alespoň do dvou celků. Obecně lze říci, že se stoupající složitostí návodu a vyšším počtem instrukcí stoupá i počet vět nutných k jejich vyjádření, neboť nemůže být překročena „optimální“ míra informační nasycenosti jednoho syntaktického celku.

Podíváme-li se konkrétněji na pokyny shrnované do jedné věty, můžeme konstatovat, že se jedná vždy o činnosti, jež spolu (převážně časově) souvisejí. Například v případě návodu – *Vložte 1 nálevový sáček do šálku 0,25 l a zalijte vroucí vodou. Luhujte 6 – 8 minut.* – je třetí pokyn na rozdíl od dvou předchozích rozložen více v čase a vlastně implikuje činnost vytažení sáčku po uplynutí stanoveného času, tzn. pokyn po určité časové prodlevě.

Podobné příklady nacházíme i v návodech na přípravu polévek. Tu lze rozdělit minimálně do dvou základních fází: (a) vsypání obsahu sáčku do vody a rozmíchání, (b) vaření, jimž standardně odpovídají dvě věty textu. Mezi těmito fázemi se ale navíc nachází jejich přechod – přivedení do varu, který pak může být zahrnován do fáze první (*Obsah sáčku vsypeme do 1 litru studené vody, dobře zamícháme a za stálého*

míchání přivedeme k varu.), nebo do fáze druhé (*Přiveďte k varu a vařte pozvolna za občasného míchání 10 minu.*).

Také u návodů na přípravu těstovin kopíruje rozsah souvětných celků jednotlivé fáze procesu. Skládá-li se návod z pouhých dvou vět, reflektují základní fáze: (a) příprava a vaření, b) cezení, jež podobně jako konec louhování u přípravy čajů přichází až po určité časové prodlevě. Pokud je návod zakončen proplachováním vodou, je toto ve všech případech, jež máme k dispozici, zároveň přidruženo do jednoho souvětí s cezením, k němuž se (do třetice) připojuje servírování (*Těstoviny scedíme, propláchneme a podáváme teplé, nebo dále upravujeme.*)

U pudingů rovněž jednotlivé věty přesně kopírují fáze procesu. Například pokud na závěr rozdělujeme puding do misek či ho servírujeme, jedná se vždy o samostatnou větu.

Grafické a obrazové prvky

Přehlednost návodů na obalech potravinových výrobků zvyšuje členění textu pomocí odrážek či číslování jednotlivých pokynů, používání tučného písma pro klíčová slova (potřebný objem vody, doba louhování/vaření), ale také připojené piktogramy. V některých případech je obrazově znázorněný návod tím jediným, s nímž se na obalu výrobku setkáme. Pouze piktogramatické návody složené ze tří obrázků nesou čaje T-Kick (Pickwick) a Skořice-jablko (Milford), adresát je může nalézt v případě Milfordu na krabičce, u čaje Pickwick na papírových obalech jednotlivých sáčků. K tomuto kroku byl výrobce motivován patrně především snahou po úspoře místa, neboť základní informaci o čaji obsahovala krabička čaje Milford v sedmi jazycích a Pickwick dokonce v devíti.

Je velmi důležité, aby piktogramatické návody byly intuitivně srozumitelné, na rozdíl třeba od dopravních značek, jimž je třeba se učit. Nabývají proto vždy formy ikonů, tzn. (podle Piercovy terminologie) znaků, jež obsahují některé vlastnosti označovaného předmětu, existuje tu tedy podobnost mezi označujícím a označovaným (viz např. Černý, Holeš 2004). Některé informace, jež by byly jen obtížně ztvárnitelné, je však třeba připojit v podobě především číselného komentáře obrázku – např. již zmíněný objem vody či počet lžiček cukru, které přidáváme do pudingu.

Žádné ilustrativní obrázky, jež by čtenář v této souvislosti zajisté očekával, k článku nepřipojujeme. Však se podívejte sami, až budete brát do ruky balení těstovin či krabičku čajů. Nejenom doby vaření/louhování stojí za povšimnutí.

Literatura:

ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan: *Sémiotika.* Praha : Portál 2004. 362 s.

GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998. 503 s.

HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 243 s.

MÖHN, Dieter – PELKA, Roland: *Fachsprachen. Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer, 1984. 171 s.

MÖHN, Dieter: Instruktionstexte. Ein Problemfall bei der Textidentifikation. In: *Aspekte der Textlinguistik.* Ed. K. Binker. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1991. s. 183–212.

GRICE, H. Paul: Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics : Volume 3, Speech Acts*. Eds. P. Cole, J. L. Morgan. New York : Academic Press, 1975. s. 41–58.

HINDELANG, Götz: *Auffordern : Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachliche Realisierungsforman*. Göppingen : Kümmerle-Verl., 1978. 572 s.

SEARLE, John Rogers: *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 201 s.

Ako sa na Slovensku prekladal/prekladá Boris Vian.[1]

Daniel Vojtek

Katedra francúzskeho jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita, Prešov

Francúzskeho nežného surrealistického tragikomika Borisa Viana už dnešnému čitateľovi špeciálne predstavovať netreba. Prostredníctvom prekladov Aleny Válekovej (Budovatelia ríše, 1966), Valéra Mikulu (Hlava medúzy, 1992), Kataríny Bednárovej (Jeseň v Pekingu, 1990, Dušpastier z plavárne, 2002), Tamary Zemkovej (Pena dní, 1990) a Michaely Jurovskej (Trhač srdca, 2009) sa slovenskému príjemcovi prihovára rôznorodo, pričom charakter textu je zakaždým priamo poznačený rukopisom prekladateľa. Na pozadí prekladov dvoch najvýznamnejších Vianových románov pochádzajúcich od dvoch koncepčne odlišných prekladateliek skúmame, čo sa od vydania *Peny dní* v roku 1990 po posledný slovenský preklad *Trhač srdca* udialo, ako prekladový text reflektuje zmeny, ktorým podľahla slovenčina za takmer dvadsať rokov. S prihliadnutím na autorovu originalitu a invenčnosť najmä na lexikálnej úrovni, venujeme sa v predkladanej štúdii primárne komparácii na úrovni použitých štýlov, registrov, subkódov. Hlavným podnetom a takisto aj jadrom úvah je pre nás pomerne nový preklad z roku 2009, pričom jeho kritické hodnotenie sa väčšinou opiera o protikladné postupy uplatnené pri prekladaní spred dvadsiatich rokov. Osvedčeným teoretickým aj metodologickým východiskom je pre nás už tradične Vilikovského prekladateľský optimizmus (por. Vilikovský, 1984) a jeho nazeranie na preklad v prvom rade ako na tvorbu.

1.

L´arrache-coeur – Trhač srdca. „Je vôbec možné odolať šarmu tohto titulu, ukrutného i fascinujúceho zároveň?“[2] Tak znie otázka, ktorú si kladie Gilbert Pestureau v predslove originálu z roku 1992. Nuž, nie je, pokiaľ ide o francúzštinu. Slovenský preklad titulu nám podobný pôžitok nedožičil, je pomerne mätúci a zaostáva najmä na rovine poetickosti plynúcej zo slovnej hry originálu. Neologické kompozitum *arrache--coeur* bolo po prvý raz použité v románe *Pena dní* a označovalo zbraň, ktorou Alise zabila Jeana – Sola Partra. Lenže význam novotvaru sa môže meniť podľa autorovej intencie, a tak slovo označujúce zbraň v jednom románe predstavuje v ďalšom románe záhadnú symboliku materstva a rozvodu, lásky a krutosti, mučivej starostlivosti, sadomasochizmu.[3] Žiadny džez ani pekné ženy v explicitnej, hmotnej podobe tu nenájde-

[1] Tento príspevok bol vytvorený realizáciou projektu *Vybudovanie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočníckeho centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

[2] VIAN, B.*: L´Arrache coeur*. Paris : Pauvert, 1992, s. 5. (Preložil DV.)

[3] Porov. VIAN, B.*: L´Arrache coeur*. Paris : Pauvert, 1992, s. 5. (Preložil DV.)

me. Tentoraz siahol autor po omnoho izolovanejšom časopriestore a tému lásky (aj jej variantných podôb a deformácií) stvárnil podstatne bolestnejšie než v *Pene dní*, jeho typický štýl však zostal nezmenený: hra so slovami, kúzlenie a prirodzený tón, ktorým nás autor pozýva do sveta fantázie. Pomocou všetkých rovín a komponentov tohto štýlu sa nám ponúka výnimočný obraz človeka i sveta.[4]

O úplnej absencii džezu (džezovosti) však možno polemizovať. Vianovčina v texte nám konštantne naznačuje unikátnu zmes poézie a komiky, s džezovými alternáciami do krajnosti vybičovanej úzkosti a absolútnej slobody. V texte nenájdeme priame referencie na nijakú hudbu, tobôž nie džez. Výnimkou sú len dve spievané rýmovačky z úst hlavnej postavy, psychiatra Morha, v origináli Jacquemort. Prítomnosť džezu je teda citeľná skôr v kompozícii textu, čo však neimplikuje podobnosť s výstavbou *Peny dní*. Práve naopak, nosným motívom a základnou diferenciačnou charakteristikou džezu je improvizácia, preto je do veľkej miery polemické hovoriť o analógii či imitácii.

Ak je v *Pene dní* všadeprítomný džez zdrojom inšpirácií a profiluje aj hlavnú dejovú líniu, v *Trhačovi srdca* môžeme nájsť zdrojov a eventuálnych vplyvov podstatne viac. Tie pochádzajú vo väčšine prípadov z autorovho života a z prečítanej literatúry, ktorá bola pomerne rozmanitá. Vplyvy a možné inšpirácie môžu pochádzať z dielne Raymonda Queneaua (napríklad *Saint Glinglin*)[5] a Alfreda Jarryho (napríklad *La Chandelle verte*)[6] sú zrejmé. Zaujímavé sú však aj ďalšie, s výnimkou Lewisa Carrolla (*Alica v krajine zázrakov*)[7] a Richarda Hughesa (*Un cyclone à la Jamaïque*)[8], neanglofónne vplyvy či pramene. Vian dokonca často kopíruje celé vety z notoricky známych diel, čím vytvára určitú textovú koláž s pridaním bohatej dávky vlastných, bujarých literárnych kreácií. Autor viac než len sporadicky využíva motívy, postavy, ba aj mená postáv, najčastejšie z textov svojich literárnych predchodcov. Nejde o zanedbateľné stopy či náznaky, ale po dôkladnejšom nahliadnutí vysvitne, že ide o veľmi priame súvislosti (dokonca aj spoločné znaky) Vianovho textu s dielami iných autorov. Tí sa líšia dobovým zaradením aj provenienciou, pochopiteľne najčastejšie ide o Francúzskych literátov ako napríklad Pierre de Ronsard, La Fontaine, Victor Hugo, Villiers de l´Isle-Adam, André Gide, Hervé Bazin, Julien Gracq i Simone de Beauvoir. Jednou z najexotickejších možných inšpirácií pri vzniku textu *L´Arrache-coeur* bol fínsky národný epos s názvom *Kalevala*, ktorý Boris Vian a jeho manželka Michelle dôkladne poznali a často si vo vhodných konverzačných situáciách pomáhali parafrázami konkrétnych veršov.

Práve fragmentárnosť jednotlivých vplyvov je príčinou toho, že nemožno hovoriť o príbuznosti textov a ani o nijakom dominantnom vplyve na úrovni motívov, postáv a jednotlivých scén. Dominantné styčné body však celkom jasne nachádzame v prípade techniky písania, kde je veľkým Vianovým vzorom Raymond Queneau, a záľube v živočíšnom humore, kde je Vian priamym pokračovateľom Alfreda Jarryho (v sloven-

---

[4] Ibid. s. 6.
[5] QUENEAU, R.: *Saint Glinglin*. Paris : Gallimard, 1948.
[6] Por. PESTUREAU, G.: *Vies parallèles de Boris Vian.* Paris : Gallimard, 1972, s. 226 – 228.
[7] CARROLL, L.: *Les Aventures d´Alice au pays des merveilles.* Paris : Aubier-Flammarion, 1970, s. 169 – 175.
[8] HUGHES, R.: *Un cyclone à la Jamaïquei*, Paris : Le Livre de Poche, 1973, s. 143 – 144.

skom preklade *L´Arrache-coeur* nájdeme napríklad legendárnu jarryovskú nadávku „merdre“, čiže „sranina“[9] z drámy *Kráľ Ubu*).

Útržkovité narábanie s vypožičanými prvkami originálu nespôsobuje v preklade nejasnosti, máloktorý čitateľ však bude v nasledujúcej replike hľadať záverečné slová La Fontainovej bájky *Vlk a Jahňa*: „A zavrú ich. Nesúdia ich, rovno ich zjedia!“[10] Z uvedeného na prvý pohľad vyplýva, že tieto „výpožičky“ v preklade nezohrávajú kľúčovú úlohu. Nemožno ich však v koncipovaní prekladu úplne vynechať, pretože ako celok prispievajú ku koherencii textu a do istej miery sú aj jeho kostrou.

Slovenský preklad *Trhač srdca* je z viacerých hľadísk kontroverzný, veď už samotný názov románu je v typickej vianovskej optike narábania s jazykom neprirodzený. To už našťastie neplatí o preklade jednotlivých kapitol, ani o románe ako celku. Text originálu sa od svojich predchodcov líši do takej miery, že prekladateľka nemala takmer nijakú možnosť pomôcť si už existujúcimi prekladmi, ktoré by teoreticky mohli zohrávať pomocnú rolu pri dešifrovaní literárneho univerza Borisa Viana. Neworleánsky džez z *Peny dní* stíchol, po „američtine“ akoby sa zem zľahla, ubudlo aj z autorovho entuziazmu. Jurovská sa zhostila úlohy neľahkej a nezávideniahodnej, no úsilie a dlhoročné prekladateľské skúsenosti pretavila vo výsledný text, ktorý si zaručene zaslúži pozornosť. Od posledného slovenského vydania Vianovho románu prešlo takmer dvadsať rokov, pred čím si prekladateľka nezakrýva oči. Naopak, ide s dobou a razí cestu vývinu slovenčiny vpred. Pravdou však je, že tento proces u nej prebieha aj naopak.

2. Štýlová zliatina

Ustavičná hra, hravosť, uštipačnosť a komika príznačná pre Vianove texty sa neprejavuje len výberom či vymýšľaním nových slov, ale aj za pomoci striedania štýlov, komunikačných registrov a jednotlivých vrstiev jazyka. Problematika prekladania nie je naviazaná len na samotný fakt striedania, ale aj na správny výber pri prekladaní (nahrádzaní) jednotlivých štýlov. Samotné použitie odlišných jazykov v texte nepredstavuje v praxi takmer žiadnu hrozbu. Problematickým môže byť skôr účel, za akým sú jednotlivé štýly prepletené.

Sú miesta, kde autor prostredníctvom tejto techniky chce vyjadriť určitý postoj, názor, zaujať hodnotiace stanovisko smerom k témam, otázkam alebo vkusu. Vtedy môžeme hovoriť o účelnom, motivovanom postupe, a ak pri prekladaní daný účel či zámer odhalíme, prenos do cieľového jazyka a štýlu by mal byť schodný. Naopak, sú miesta, kde sa naplno prejavuje autorova hravosť, improvizácia, džezové koncipovanie a štylizácia. Ich plodom je hra pre hru, hra pre nič, len tak. Preto môžeme v takýchto prípadoch hovoriť o samoúčelnosti, teda o uplatnení známej hravej techniky bez konkrétneho účelu či motivácie. Pravda, v textoch Borisa Viana je často aj prostá hra sama osebe účelom, zámerom, ktorým autor profiluje originalitu svojho rukopisu. Prekladanie takýchto typických prvkov autorovho literárneho prejavu nám umožňuje overiť si prekladateľské zdatnosti. Sú to čiastkové substitúcie, ktorých výsledná podoba je pre hodnotenie prekladu jedným z troch hlavných kritérií (1. hybridný štýl, 2. novotvary, 3.

[9] VIAN, B.: *Trhač srdca*. Bratislava : Odeon, 2009, s. 25.
[10] VIAN, B.: *Trhač srdca*. Bratislava : Odeon, 2009, s. 37.

anglické výpožičky). Vedľajšími sú následne zvyšné roviny prekladu[11], ktoré si nevyžadujú nadpriemernú dávku pozornosti a tvorivosti a ktoré patria k samozrejmostiam kvalitného a zrozumiteľného prekladania. Veď preložiť vetu „Personne ne me connaissait à Buckton“[12] alebo „Vous n´en savez rien, dit Angel.“[13] v porovnaní s „Jésus c´est du rabiuxe“[14] si vyžaduje dva diametrálne odlišné prístupy. Zatiaľ čo prvá a druhá vzorka predstavujú tradičný, „obyčajný“, jednoduchý jazyk, druhá je stelesnením autorovej výbojnosti a neprestajného sa hrania so slovami a ich význammi.

Ak by sme mali určiť (s úplnou exaktnosťou sa to nedá, pretože preklad našťastie nieje matematika) komponenty štýlovej zliatiny s titulom *Trhač srdca*, naskytne sa nám pozoruhodný výsledok, ktorý vychádza z pozorného komparatívneho čítania. Slovenský preklad z nášho pohľadu do veľkej miery zachováva pestrosť Vianovho idiolektu na úrovni štýlov, hoci úspešnosť preloženia novotvarov je v ňom diskutabilná.

Na Vianovom jazyku a štýle je zaujímavé aj to, že žiadny literárny vedec ani kritik ho doposiaľ pri rôznych príležitostných i významných charakteristikách neopomenul. Máloktorý sa však zmienil o ich kombinovanej povahe a mozaikovitej podobe tak, ako ju vnímame a prezentujeme v predkladanej štúdii. Zatiaľ čo jazyk a štýl (langue et style)[15] znamenajú vo francúzskom literárnovednom aj lingvistickom priestore skôr skutočnosti spadajúce do sféry mikroštruktúry textu, u nás sa štýlom označuje čosi vyššie (ba dokonca najvyššie), nie len zoznam starostlivo vybraných lexikálnych jednotiek, ktoré sú typické pre taký či onaký písomný alebo iný prejav. Pokladáme teda za opodstatnené odlišovať slovenskú optiku chápania štýlu a s ňou súvisiaci terminologický aparát (F. Miko) a vianovskú koncepciu „štylisticko-sémantickej reflexie“[16], vychádzajúcu z prác Raymonda Queneaua a Gilberta Pestureaua.

Navyše vidíme rozdielnosť v ponímaní štýlu románu *Arrache-coeur* aj z iného pohľadu. Francúzska literárna kritika si všíma kontrastnosť textu plynúcu z juxtapozície komiky (slovné hry, kalambúry, zábavné fonetické žarty a pod.) a nezvyčajne citlivého poetického lyrizmu (fantastická záhrada s kalájami, revúce vyťaté stromy, vtáky čakajky poletujúce na oblohe spolu s deťmi).[17] Toto „swingové písanie“ je pokračovaním Vianovho uvažovania o jazyku ako o továrni, kde sa neustále vyrábajú nové slová a významy.[18] Preklad románu-swing (Trhač srdca) sa nám pri tejto štýlovo-sémantickolingvistickej konštelácii javí o čosi namáhavejší než preklad románu-džez (Pena dní).

Ak je reč o kontrastnosti, treba zdôrazniť, že na tejto úrovni makroštruktúry textu a nazerania na preklad ako na celok je slovenský *Trhač srdca* naozaj prelomový. Mi-

---

[11] Rozumej vrstvy jazyka, ktoré sa nevymykajú z rámca spisovnej slovenčiny.
[12] VIAN, B.*: J´irai cracher sur vos tombes*. Paris : Christian Bourgois éditeur, 1973, s. 11.
[13] VIAN, B.: *L´Arrache-coeur.* Paris : Pauvert, 1992, s. 44.
[14] VIAN, B.: *L´Arrache-coeur.* Paris : Pauvert, 1992, s. 96.
[15] Porov. PESTUREAU, G.: Langue et style. In: *Vian. B.: L´Arrache-coeur.* Paris : Pauvert, 1992, s. 239.
[16] Ibid., s. 239. (Preložil DV.)
[17] Por. PESTUREAU, G.: Langue et style. In: *Vian. B.: L´Arrache-coeur.* Paris : Pauvert, 1992, s. 239.
[18] B. Vian bol v tomto smere výrazne ovplyvnený americkým sémantikom Alfredom Korzybskim.

chaela Jurovská odvážne skombinovala staré s novým, vidiecke s mestským, aristokratické s rurálnym, vtipné s vážnym. Otázka, ktorú si však naďalej kladieme, je či sa jej podarilo nahradiť štýlové roviny a registre originálu trefne a funkčne. Aj zdanlivé detaily hrajú totiž pri preklade Vianovho románu jedinečnú úlohu.

Pokiaľ ide o hovorovú francúzštinu, tá je v slovenskom preklade nahrádzaná raz archaizmami, slangom, inokedy zas neutrálnou, spisovnou slovenčinou. Naopak, francúzsky patetický a ironický tón originálu niekedy slovenčina nahrádza hovorovými konštrukciami (zmena slovosledu, použitie skrátených slov a pod.). Jedna z úrovní kombinovania štýlov sa však Jurovskej vydarila bravúrne, hoci pravdu povediac, pri preklade odborných termínov latinského či gréckeho pôvodu sa toho pokaziť veľa nedá. Za pomerne častým využívaním termínov môžeme akiste nájsť jeden z ďalších paralelných životov autora, ktorým bola jeho inžinierska kariéra. Vian prejavil svoje matematicko-systematicko-kreatívno-inžinierske myslenie aj pri písaní literárnych textov. Technickosť použitého jazyka vystupuje do popredia pri pokuse o prosté definovanie autorovho rukopisu a je jednou z jeho nosných charakteristík.

Prekladateľka pri práci s týmto druhom lexiky verne kopíruje predlohu, čím dosahuje v cieľovom texte rovnaký efekt, ak nie umocnenejší. Výrazy ako Descartovo trifólium, kardioidy, aerodynamika, vákuum, elipsovitý, ionizácia, polychrómovaný, ultramarínový[19] a iné spôsobujú popri častých írečitých vsuvkách ozajstnú lexikálnu grotesku, ktorú neprehliadne ani ten najpovrchnejší čitateľ. Uvažujúc o ekvivalencii na úrovni celku, pozastavujeme sa nad funkciou takejto textovej, lexikálnej či štýlovej grotesky. Miera paradoxnosti zakódovanej v origináli sa v slovenskom preklade zákonite posúva vyššie. Ak je nepomer estetickej sily (výpovede) srdcervúceho[20] príbehu o láske a slobode a použitého jazyka na určitom stupni[21], tento stupeň je v slovenskom preklade vyšší, pretože textová groteska zhmotnená v podobe slovenského prekladu je silnejšia.

Inou kategóriou odborných výrazov sú druhové a rodové pomenovania komponentov flóry, ktorú Vian detailne opisuje, pričom sa vynára autorova chronická záľuba v spájaní významov ústiaceho do spájania slov a vzniku tzv. *mots-valises*.[22] Na margo prekladu týchto pasáží textu si dovoľujeme vyzdvihnúť citlivé zachovanie poetickosti, s akou autor píše o vonkajšej i vnútornej scenérii. Rovnako je treba dodať, že táto rovina prekladu je zvládnutá v *Trhačovi srdca* o čosi prepracovanejšie než v *Pene dní*. Na druhej strane je pravda, že pre *Penu dní* sú typické skôr opisy mestských exteriérov,

[19] Vian, 2009.

[20] Presne v tomto prívlastku treba hľadať pôvod názvu diela, ktorým je v češtine výstižný *Srdcerváč*.

[21] Tento stupeň je na rozdiel od prekladu a možnostiach pri prekladaní nemenný, invariantný, konštantný a závisí len od rôznorodosti interpretácií.

[22] Mots-valises predstavujú osobitú podskupinu kompozít, ktoré vznikajú spájaním (Vian to nazýva lepením – *colles*) slov s rovnakými resp. veľmi podobnými poslednými a prvými slabikami, konsonantmi. Hra je založená najčastejšie na zvukovej podobe slabík, pričom v jednom mot-valise sa môže spojiť aj viac než dve slová. Vtedy sa interpretácia a hľadanie etymológie či motivácie novotvaru stávajú problémom, ktorý do prekladu vnáša neistotu a môže spôsobiť to, že sa v cieľovom jazyku pôvodná hra čiastočne alebo celkom vytratí.

preto sa nepúšťame do detailnejšieho porovnávania miery adekvátnosti, ktorá je príznačná pre ten či onen román v slovenskom preklade.

3. Čo je vianovčina?

Nie je to po prvý raz, čo siahame po novotvaroch na pomenovanie samotných novotvarov a vôbec všetkého nového, čo Vianove diela prinášajú do literatúry a jazyka. V literárnej kritike sa udomácnil prívlastok *vianien*, resp. *vianesque* (vianovský) i termín *vianismes* (vianizmy) pre označenie Vianových novotvarov. V práci narábame s ďalším novým slovom *vianovčina*, ktorým pomenúvame Vianov jazyk ako štruktúrovaný systém, zložený z vianizmov poprepájaných vianovským kombinatorickým štýlom. Pojem *vianizmy* pochádza z prvých teoreticko-kritických odoziev na margo Vianových diel, najčastejšie z pera Noëla Arnauda, Jeana-Jacquesa Pauverta a Gilberta Pestureaua. Osvojili si ho aj inonárodné literatúry, z ktorých spomenieme aspoň americkú a českú. Ak hovoríme o vianovčine, tento idiolekt by sme mohli charakterizovať ako výsledok pomerne komplexnej práce s jazykom a jeho jednotlivými vrstvami.

Najtypickejšie výsledky autorovej hry s jazykom si cestu do slovenčiny hľadajú ťažko, a ak si ju aj nájdu, často je to na úkor zrozumiteľnosti. Tým sa dostávame k jadru problému prekladania vianizmov, ktorý sa odvíja od známeho pojmu funkčnej ekvivalencie v texte. Pri prekladaní novotvarov je však potrebné, aby ekvivalencia zasahovala v prvom rade do estetickej roviny. Platí to o preklade neúčelových slovných hier, ktoré slúžia, ako sme už spomenuli vyššie, na vyjadrenie estetickej originality písomného prejavu konkrétneho autora, v našom prípade Viana.

Pri analýze slovníka vianizmov a ich slovenských prekladov v *Trhačovi srdca* sme prekladanú lexiku rozdelili do niekoľkých podskupín, pretože z hľadiska slovotvorby, sémantiky a lyriky zohrávajú v texte odlišnú úlohu, a ich preklad si vyžaduje osobitnú pozornosť. Rozdielne preto posudzujeme pomenovania mesiacov, flóry, funkčné (rozumej motivované) kalambúry, kompozitá, produkty regresívnej derivácie, tzv. *mots-valises* a anglicizmy. Kritériom hodnotenia nie je len samotný preklad jednotlivých segmentov textu, ale ich synergia, ktorá je pre originál príznačná, a preto by mala byť v preklade rovnako badateľná a prirodzená. Vianizmy fungujú vo vzťahu k ostatným rovinám textu do istej miery prekvapivo, avšak nevystupujú ako dominantné prvky. Dominantnosť vianovčiny nad francúzštinou sa prejavuje skôr na vyšších rovinách diela ako celku. Vzhľadom na rozsah práce sa tu obmedzíme na najfrapantnejšie príklady zo slovenského textu.

Príkladov na ilustráciu tvrdenia, že vianovčina v slovenskom preklade do istej miery absentuje, resp. že je nefunkčná, nájdeme v *Trhačovi srdca* dosť. Ako prvé nás zaujali zdanlivo nezištné anglické výpožičky vo francúzskom texte, ktoré zostali pri prenose do slovenčiny akoby nepovšimnuté. Je to skôr na škodu než na osoh, pretože nemalou mierou prispievajú k vyvrcholeniu Vianovej sémanticko-lexikálnej maškarády. Navyše, v čase vydania slovenského prekladu sú hypotetické obavy prekladateľky z neporozumenia ponechaných anglických slov v preklade neopodstatnené. Čas vydania prekladu, teda súčasnosť, sa vyznačuje vysokým stupňom absorpcie anglicizmov do slovnej zásoby slovenčiny. Michaela Jurovská napriek tejto skutočnosti poctivo prekladá shadow-boxing (zaboxovať si naprázdno), looping (premet) a aj living-room (obývačka) a mnohé iné. Posledné z uvedených slov je jedným z tých, ktoré autor pou-

žíva aj v iných v dielach (napr. *J´irai cracher sur vos tombes*) s určitou samozrejmosťou, rutinou, akoby ani nešlo o cudzojazyčné slovo. Podrobnejším skúmaním by sme sa dopracovali k zoznamu anglicizmov, ktoré sa vďaka Vianovmu používaniu v literárnych textoch udomácnili v spisovnej francúzštine a dnes sa nad ich pôvodom nikto nepozastavuje. Z praktických dôvodov tejto konkrétnej časti problematiky tu nevenujeme širší priestor.

Inou kategóriou sú priame výpožičky z angličtiny, ktoré autor prispôsobuje francúzskej morfematickej skladbe a pravopisu. Táto technika je v súčasnej hovorenej slovenčine obľúbená a rozšírená, z bežného používania poznáme výrazy čeknúť (to check), sejvnúť (to save), plejlist (playlist), postnúť (to post), rímejk (remake) a pod., hoci je pravdou, že vplyv angličtiny je dominantný prevažne v slovnej zásobe súvisiacej s médiami (masmédiami), informatikou a hudbou. Slová se solacer (slniť sa), troizocloques[23] (o tretej), gravelé (vysypané štrkom), girer (krúžiť) či génuine[24] (panensky nevinné) Jurovská v preklade ponecháva v medziach spisovnej slovenčiny. Robí tak aj napriek veľkej miere voľnosti, ktorou pri práci s ním disponuje, čím úplne vymazáva jeden z prvkov vianovčiny a mierne ochudobňuje preklad, z ktorého následne necítime autorovu záľubu v angličtine resp. americkej angličtine. Podotýkame, že popri *šou* a *okej*[25] by sme mohli do textu bez problémov pridať „preklady" vianovských anglicizmov *troizocloques, génuine* a *nurse*, ktoré by sme nahradili hravým *tri o´clock*, mládežou obľúbeným *coolové* a udomácňujúcim sa *nanny*.

Prekladateľkina voľba použiť v texte slovenské ekvivalenty namiesto priamych výpožičiek z angličtiny si zaslúži aj hodnotenie z iného uhla pohľadu. Uvedomujeme si, že prijatie alebo odmietnutie často agresívneho prenikania a vplyvov angličtiny ako jazyka veľkej kultúry na ostatné jazyky tzv. malých kultúr je do veľkej miery otázkou prekladateľovej individuality a vkusu. Preto sme pri vyjadreniach o adekvátnosti prekladania tejto lexiky striedmi a chápeme zvolený postup ako určitý prejav osobného postoja, ktorý každý prekladateľ do svojej práce vedome i podvedome implantuje.

Michaela Jurovská nám na iných miestach textu dokazuje svoj zmysel pre humor, trefnosť a odvahu, s ktorou sa často púšťa do moderného typu prekladania komplikovaných jazykových i mimojazykových súvislostí. Príkladov takto zvládnutých čiastkových substitúcií na úrovni jedného slova je v slovenskom texte bohužiaľ málo. Jurovská v týchto výrazoch dokonca znásobuje expresivitu, silu výpovede, pričom zachováva význam i formálnu stránku pôvodného slova, najmä vďaka hravej a vtipnej slovotvorbe. *Sarlipète* nadobúda v slovenskom preklade formu *prdolinec*, *psychoser* (psychanalyser + chose) sa mení na *psycho...analízať*. V druhom z dvojice príkladov sa

[23] Vo francúzskom (či skôr „franglickom") slove vidíme spojenie francúzskej číslovky *trois* (tri) s anglickým *o´clock* (celá hodina), s pridaním konsonantu „z" ako „zvukotvorného" formantu výslednej hybridnej podoby novotvaru.

[24] Pri preklade anglického genuine alebo „franglického" génuine došlo v slovenčine k zarážajúcemu posunu. *Panensky nevinné* totiž adekvátne nenahrádza význam pôvodného anglického slova, teda *pravé, ozajstné, nefalšované*. Jediným možným vysvetlením sa zdá byť prekladateľkina kompenzácia predošlých strát. V panensky nevinných šatách pred nami stojí vidiecka deva, ktorej šarmu hlavná postava Morho nedokáže odolať, dokonca kvôli svojím živočíšnym potrebám obaja zmeškajú nedeľnú omšu.

[25] Vian, 2009, s. 185.

výrazová hodnota i sila umocňujú komponentom *analízať* (anál + lízať), ktorý popri neutrálnom francúzskom *chose* (vec) vyznieva prinajmenšom vulgárne. Slovnou hrou prekvapuje Jurovská aj v substitúciách, ktoré si to nevyžadujú. Oná „análnosť" sa analogicky premieta aj do prekladu francúzskeho *finir en queue de psychiatre* (skončiť na pohlaví psychiatra), ktorý v slovenčine ústi do syntagmy *zas to skončí psychoanálne*.[26] Mohlo sa to však skončiť aj „psychorálne", prekladateľka však s evidentným zámerom pokračuje v paradigmatickej hre súvisiacej so zadkom. Dosahuje tak podstatne silnejšiu výrazovosť, ktorú na iných miestach stráca, takže opäť ide o plátanie medzier vzniknutých na iných miestach v preklade.

Zaujímavá slovná hra vznikla pri preklade francúzskeho *psychiatrer*, ktoré v slovenskom preklade nahrádza *psychu jatriť*. Pôvodný novotvar je derivátom od *psychiatre* (psychiater), no slovenský ekvivalent srší ironiou a oproti francúzskemu slovu v sebe nesie čosi navyše. Vianovo *psychiatrer* je neutrálne a je jedným z príkladov hry pre nič, teda bezúčelného deformovania spisovného jazyka. Slovenský preklad sa od neho mierne líši aj významovo[27], pretože *psychiatrer* a *psychu jatriť* znamenajú dve odlišné (ak nie opačné) skutočnosti. Ak by sme chceli v interpretácii a deformovaní jazyka zájsť ďalej, z neutrálneho psychiatrer by sa dalo „ukuchtiť" aj čosi omnoho pikantnejšie a ťažšie stráviteľné. Skutočnosť, že Jurovská si pri preklade mnohých nadávok pomáha vulgarizmami najhrubšieho zrna nás zvádza k možným variáciám hľadaného ekvivalentu, ktorý by sa dal skomponovať[28] z častí p – sy (i) – chuj (a) – tri (e) – ť. Možností by sa nám ponúklo hneď niekoľko.

Vitalitu slovenčiny a v neposlednom rade aj tvorivosť a fantáziu prekladateľky demonštruje preklad francúzskeho *ploustochnik* (plouto- + plus + oust! + schnick).[29] V tomto preklade sa takmer dokonale stretli formálna podoba a význam daného slova. Slovenský ekvivalent *ľavórovička* nesie primeranú dávku expresivity, dešpektu i významovej priezračnosti. Komponenty *lavór* a *-(o)vička*[30] verne napovedajú o kvalite nápoja, použitie mäkkého „ľ" je len vyšperkovaním už aj tak adekvátneho prekladu. Prekladateľka ním (mäkkým „ľ") nasycuje text a udržiava si írečitú vrstvu zvolenej koncepcie, ktorej sa ďalej detailnejšie venujeme v nasledujúcej a ktorá je jednou zo záruk koherencie slovenského prekladu *Trhač srdca*.

Vianovská typická hravosť sa pri prekladaní vytráca najmä v prípadoch, keď sa slovenčina ocitá v porovnaní s francúzštinou v nevýhode, a to na minimálne na dvoch úrovniach. Prvou je rovina hravosti a experimentálneho narábania s jazykom, keď Vian využíva slová spisovnej francúzštiny, v ktorých vidí možnosť delenia. Delením slova

---

[26] Vian 2009, s. 90.

[27] Z hľadiska formy je tiež „deformovaný", pretože *psycha* (duša; psychu jatriť – jatriť psychu, teda dušu) je v preklade len mutáciou spisovného *psyché*.

[28] Použitie tohto výrazu nieje náhodné, pretože pri tvorení novotvarov je (tak v origináli ako aj v preklade) kompozícia jeden z dominantných slovotvorných postupov.

[29] Plouto- pochádza z ploutocrate (bohatý človek, ktorý má vďaka peniazom veľký politický vplyv), plus (viac), oust! (citoslovce vyjadrujúce nátlak, náhlenie, nedostatok času: heš!, šup šup!), schnick (pálenka nízkej kvality, surová pálenka). (Por. Pestureau, G.: Langue et style. In: Vian. B.: L´Arrache-coeur. Paris, Pauvert, 1992, s. 243)

[30] Prípona (podobne ako -ica, -vica, -ovica) príznačná pre tvorenie názvov destilátov, v tejto podobe evokujúca pravdepodobne borovičku.

dochádza aj k rozbitiu významu, nielen formy. Takýto postup je v slovenčine nemožný, pretože štruktúrna odlišnosť jazykového systému to jednoducho neumožňuje, resp. umožňuje to, no výsledok je zo sémantického hľadiska negatívny, teda neproduktívny. Ako príklad pars pro toto nech nám poslúži *krób*, z francúzskeho *crobe*, ktoré vzniklo rozdelením slova *microbe* = mi + crobe. Slovenský *krób* je významovo úplne prázdny, tak ako aj izolovaný francúzsky komponent *crobe*. Lenže vtip celej techniky spočíva v tom, že francúzsky prefix *mi-* môžeme (a aj máme) chápať ako polovičný, polovica, odvodené zo *semi/demi* (polovica). *Crobe* je tak vo francúzštine celý krób (obludný[31], veľký, dva razy väčší než mikrób), zatiaľ čo *microbe* (mi-crobe) je len polovičný, menší mikrób. Celkom výstižným by bolo nahradenie francúzskeho *crobe* napríklad slovenským *makrób*. Prekladateľka tento ústupok hravej francúzštine kompenzuje pri prekladaní pôvodného *Isles*, ktoré v slovenčine nadobúda formu *Karí Býk*. „Poangličtené“ *îles* (ostrovy)[32] nahrádza rozdelením slova a teda aj významu, čo v konečnom dôsledku nemá nijaký negatívny účinok. Pri podobných ťažko preložiteľných fragmentoch pôvodiny sa často zamýšľame nad paralelnými príkladmi zo slovenčiny, čím sa usilujeme naznačiť, že pri tomto procese platí istá reciprocita, že aj rýdzo slovenské slovné hry sú náročné na preklad do cudzích, cieľových jazykov. Jeden príklad na ozrejmenie tohto tvrdenia: zostaneme v „teplých moriach“ a z Karibiku zamierime na Maledivy, ktoré sú pôvodom notoricky známej slovnej hry *Malé divy/Veľké divy*. Maledivy ako geografický pojem má vo väčšine svetových jazykov rovnakú resp. mierne modifikovanú (maximálne na úrovni koncovky) formu. Preklad úsmevného rozdelenia toponyma s rovnakou funkciou a dávkou vtipu je možný prinajlepšom v slovanských jazykoch, v ktorých má slovo *malé* rovnaký význam. Slovotvorný prvok *divy* tu hrá druhoradú úlohu, pretože nech už v jednotlivých slovanských jazykoch znamená čokoľvek, slovná hra *Malé divy/Veľké divy* sa dá vnímať ako pomenovanie dvoch odlišných súostroví.[33] Ideálny by bol stav, keď by *divy* boli nositeľom nejakého konkrétneho významu, ktorý by sa eventuálne v jednotlivých jazykoch mohol odlišovať. V preklade sa často odohrávajú skutočné divy...

Osvedčené vianovské postupy experimentálnej slovotvorby uplatnila prekladateľka pri hre so slovom *archifták*.[34] Označuje architekta, ktorého Vian v pôvodine nazýva *le corbusier*, pričom len substantiválne používa pseudonym slávneho francúzskeho architekta Le Corbusiera, vlastným menom C. E. Jeanneret.[35] Slovenský ekvivalent degraduje uznávaného majstra, pričom formálne sa na parodované slovo *architekt* podobá len veľmi násilne. Podstatný je pravdepodobne prekladateľkin zámer, ktorý bol tak ako v mnohých iných prípadoch v medziach zvolenej prekladateľskej koncepcie založenej na vtipnej kompenzácii.

Na záver uvedieme jeden z úsmevných príkladov neúspešnej manipulácie s vianovčinou, ktorý je z hľadiska poetiky a koncepcie celého románu neprehliadnuteľný. Jed-

---

[31] Por. Vian, 2009, s. 175.

[32] Slovo vzniklo skrátením celého toponyma *Iles de Carraïbe*, ktoré je vo francúzštine bežne zaužívané a zrozumiteľné.

[33] Pomenovanie veľké / malé je pre označenie súostroví v geografii zaužívané a známe, napr. *Veľké Sundy / Malé Sundy, Veľké Antily / Malé Antily*.

[34] Vian 2009, s. 62.

[35] Por. Pestureau, G.: Notes. In: Vian, B.: L´Arrache-coeur. Pauvert, Paris, 1992, s. 224.

nej z hlavných postáv, Klementíne, sa na začiatku románu narodia trojčatá Ábel, Bábel a Kábeľ. Vianova lexikálno-sémantická hra spočíva vo vytvorení nového slova *trumeaux*, podľa modelu *trois* (tri) + *jumeaux* (dvojčatá). Slovenský ekvivalent pre trojicu novorodencov je *trojičky*. Nazdávame sa však, že ak bol prekladateľkin zámer (či skôr bezvýchodiskovosť) prekladať novotvar neutrálne, vhodnejším riešením by bolo nahradiť ho slovenským *trojčatá*. Ak by sa detí narodilo päť, slovenčina by nám ponúkla výnimočnú možnosť krásnej slovnej hry. Namiesto *pätorčiat* by sme si bez váhania vybrali *pätičky*.

Mimojazykové reálie a priame kultúrne referencie vo Vianovej tvorbe sú príznačné skôr pre *Penu dní* a pri posudzovaní prekladu týchto prvkov v *Trhačovi srdca* sa obmedzíme na stručnejšie konštatovanie. Na tejto rovine textu nedošlo k závažným zmenám ani v o dvadsať rokov mladšom preklade. Je pravdou, že *Trhač srdca* je na kultúrne fragmenty podstatne chudobnejší než jeho slovenský predchodca, no ani v tomto prípade sa adekvátne nahrádzanie či prispôsobovanie reálií neudialo. Na lepšie oboznámenie sa s problematikou by nám mal stačiť jeden príklad. Došlo v ňom k dosiahnutiu odlišného efektu než v origináli. *Saint Delly* je po slovensky *svätý Dojáčik*.[36] Priama narážka na pseudonym Vianovho obľúbeného autora sentimentálnych románov Frédérica Petitjeana de la Rosière je síce v slovenčine nahradená výrazom, ktorý zosobňuje do istej miery významový náboj originálu, no mätúci je hlavne tvar slova začínajúceho majuskulou. Je takmer nemožné ani len poodhaliť, či sa za *Dojáčikom* skrýva niečo alebo niekto. Navyše novotvar (či skôr okazionalizmus?) *Dojáčik* môžeme vnímať ako deminutívum slangového slova *doják*, teda niečo dojímavé, film, kniha, pieseň a pod. Uvažujúc nad možným zlepšením tohto prekladu sa nám zdá, že cesta k trefnejšiemu riešeniu by mohla viesť cez nápadnú zvukovú podobnosť Delly/DELI (cukrovinka).

4. Džez verzus dedina

Dôsledkom prehnanej prekladateľskej aktivity, o ktorej už bola reč vyššie, došlo v slovenskom texte *Trhač srdca* k nežiaducemu posunu. Prostredie odľahlého vidieka, na ktorom sa dej románu odohráva, je v preklade prezentované ľudovejšie, írečito, s dedinskou jednoduchosťou, pre ktorú je príznačný istý jazykový (hovorový, archaický, nárečový) kolorit. Originál je v tomto smere menej rustikálny, a to na niekoľkých rovinách.

Prvou z nich je prekladanie vianovského tzv. *délire de tréma*,[37] ktoré je zástupcom už známej hry pre hru. Ide o pridávanie diakritického znamienka „¨“ do slov – vlastných mien (najčastejšie na samohlásky), avšak bez zámeru využitia fonetického významu daného znaku. Autor pôvodiny ich najčastejšie používa v prípadoch, keď sa vlastne výslovnosť (zvuková rovina) výrazu ovplyvniť nedá. Rovnako je to aj v prípa-

[36] Vian 2009, s. 149.

[37] *délire* – ošiaľ, pobláznenie, *tréma* – francúzsky diakritický znak „¨“ používaný pre samohlásky na ich zdôraznenie, alebo oddelenie ich výslovnosti vo dvojici alebo trojici po sebe idúcich samohlások. Ide o techniku, ktorou sa dosahuje verbálna komika, niekedy však len výlučne hra pre hru s jazykom. Vzhľadom na zvukovú rovinu, ktorú *tréma* ovplyvňuje, nie je vždy možné verne odkopírovať zámer originálu (Por. Pestureau, G.: Langue et style. In: Vian, B.: L´Arrache-coeur. Pauvert, Paris, 1992, s. 241).

de používania znaku pri spoluhláskach, kde okrem vizuálneho efektu v grafickej podobe nehrá žiadnu úlohu. Najmarkantnejší rozdiel v použití tejto techniky spočíva v tom, že zatiaľ čo Vianovi slúži výlučne na „kozmetické úpravy“ prevažne vlastných mien, v slovenskom preklade „ľ“ ako ekvivalent vstupuje aj do tvorby iných slov než len mien. Prekladateľka týmto riešením presahuje rámec originálu a vdychuje slovenskému textu prílišnú írečitosť, mäkkosť, deformuje výsledný text a posúva ho podstatne ďalej než by sa žiadalo. „Ľ“ v „sľovenských ekvivaľentoch“ je v preklade použité približne trikrát častejšie než nemotivované „tréma“ v pôvodine.

Okrem slov, v ktorých „ľ“ znásilňuje spisovnú zaužívanú formu slova, nás v slovenskom texte sprevádza aj „ľ“ ako typický mäkký prvok slov s ľudovým, írečitým či nárečovým nádychom. Ich zastúpenie v texte románu je bohaté, preto ich tu uvádzame v prehľadnej tabuľke.

Úlohou tabuľky je prakticky ilustrovať predošlé čiastkové závery a priblížiť jednotlivé vrstvy skúmanej lexiky prostredníctvom konkrétnych príkladov.

Archaizácia, naturalizácia (vidiek, írečitosť, archaizmy)	**„Ľ“**	**Modernizácia (slang, hovorová lexika, anglicizmy, vulgarizmy)**
škarbale – kolembať – kredenec – na papuľu – semká – malučký – sivô nebä – namojveru – kastról – baganče – zagebriť – huhňať – mľandravieť – ločkať – rozbujdošený – dobujdošiť – ačkoľvek – papľuh – štúrať sa – pľačkanica – nemilobohu – zachloštiť – fusakle – šarvanci – kýpte – paskuda – vecheť – krumpeľ – šerblík – diškurovať – pľuhavstvo – odroň – zagániť – veľmo – kolo – špalier – kutica – detváky – bisťu – verabože – hebedo – hajde – bársako – vercajgy – dievky – galgan – skapacina – bohuprisahám – vonká – podaromnici – čaptavá ťapša – pľac – kýbeľ – fajta – gamby – tutoká – tunáka – spľundrovať – pahýľ – onô – milosťpani – onakvejšie – ej veru – načim – nak – gebuľa – sedľač	Oroľko – Kábeľ – Adeľka – Katoľčík – Pecivaľo – Kanceľ – Sľáva – Beľorítka – Zemský Chľap – Morský Chľap – Rysuľa – Beľuša – Karkuľa – pľátno – bľato – Karoľ – Juľo – skľapni – Ľajošovo pole – ľavórovička –	hej – fakt – skade – ceckatá – ritnatá – šuviks – dekeľ – plafón – piksľa – ksicht – depka – šuplík – gauner – vorkoholik – frňák – šrauba – výcic – malér – na zošalenie – nabetón – fajnšmeker – šou – okej – chuj –

Druhou rovinou je spôsob nahrádzania hovorovej francúzštiny adekvátnymi výrazmi v slovenčine. Aj tu je preklad vo vzťahu k originálu pestrejší, invenčnejší. Striedavé čerpanie zo zásob írečitosti, hovorovej slovenčiny, slangu, archaizmov i anglicizmov

nadmieru zasahuje do jednoliatosti pôvodiny. Preto sa obávame, že celkovému imidžu slovenského textu to prospieva menej, než sa na prvý pohľad zdá. Vysvetlenie nájdeme v odpovedi na otázku kompenzácie Jurovskej strát, ktoré si vynútilo neutrálne (spisovné) prekladanie vyššie spomínaných vianizmov. Prekladateľka sa s touto skutočnosťou nestotožnila, v dôsledku čoho sa usiluje nápadito tvoriť a pretvárať aj miesta v texte, ktoré si to nevyžadujú.

Prihliadnuc na to, že moderný slovenský čitateľ môže vnímať írečitú vrstvu slovenčiny a archaizmy ako jeden celok, v tabuľke ich uvádzame spoločne v jednej skupine (1. skupina). Vymenovanie moderných hovorových slov, slangových výrazov a anglicizmov zámerne uvádzame v protiklade k prvej skupine, aby sme názorne poukázali na heterogénnosť Jurovskej subkódov a zvýraznili tak kontrasty medzi ich jednotlivými zložkami.

Jazyk originálu a jazyk prekladu sú z hľadiska časopriestorového a kultúrneho účinku na čitateľa podstatne odlišné, čo je pri prekladaní diel staršieho dáta pomerne bežný jav. V prípade *Trhača srdca* však prekladateľka vysúva do popredia vidiek, ľudovosť a prostotu na úkor dôležitejších rovín pôvodného románu, ktoré sa v slovenskom podaní stávajú recesívnymi. Máme na mysli hlavne stvárnenie hľadania významov slov a jazyka, ktorým postavy rozprávajú[38], ale aj hlavných tém románu, ktorých dôležitosť a spleť vzťahov popri prehnanej aktivite v práci na úrovni mikroštruktúry jazyka zohrávajú vedľajšiu úlohu. Tragikomika, oslava slobody a voľnomyšlienkárstva, lásky, detstva, karikatúra cirkvi a pod. sú v slovenskom texte hmatateľne prítomné, no zvolený spôsob vysporiadania sa s jednotlivosťami prekladania ich do istej miery (neporovnateľne väčšej než v origináli) zatieňuje. Vďaka tomu môže príjemca často nadobúdať dojem, že Vian píše po slovensky. Povedané inými slovami, prekladateľka na konkrétnych rovinách prekladového textu neprimerane naturalizuje. Na základe našej podrobnej interpretačnej analýzy by sa dalo usúdiť, že naturalizácia je v tomto prípade výsledkom nadmerného úsilia ani nie tak o odpútanie sa od pôvodiny, ale o zachovanie typických charakteristík originálu, že je teda nechcená, mierne kontraproduktívna. Prvé slová tridsiatej kapitoly tretej časti románu hovoria za všetko: „Kováčov učeň mal jedenásť rokov. Volal sa Ondro.“[39] Chápeme, že preklad vlastného mena *André* je súčasťou Jurovskej koncepcie prispôsobovania mien slovenskému jazykovo-kultúrnemu prostrediu, no je príkladom toho, ako hlboko môže prekladateľ zasiahnuť do reliéfu originálu. *Ondro* medzi ostatnými (často motivovanými) prekladmi vlastných mien vysoko vyčnieva.

5. Namiesto záveru

Za dvadsať rokov sme sa s prispením Zemkovej i Jurovskej prekladu dopracovali od románu-džez k rurálno-prevratnej óde na slovenčinu, ktorá sa rapídne prirodzene vyvinula, čo sa v prekladaní prejavuje takmer automaticky. Kým Zemková modeluje vianovčinu v rámci dobovej normy, tradície a možností jazyka, Jurovská odvážne načiera do rozmanitých prameňov nášho jazykového pokladu a niekedy priam riskantne uprednostňuje netradičné varianty pred ošúchanými, vskutku nudnými. Posunutie hra-

[38] por. Pestureau, G.: Langue et style. In: Vian. B.: L´Arrache-coeur. Paris, Pauvert, 1992, s. 239.

[39] Vian 2009, s. 194.

níc v prekladaní kontroverzných, neľahkých a zradných textov spočíva napríklad aj v relatívne[40] početnom výskyte slangových, hovorových a familiárnych vrstiev jazyka. Jurovská však šokuje aj čímsi iným, dalo by sa povedať novým: z úst postáv (dokonca aj detí!) *Trhača srdca* zaznievajú vulgarizmy, ozajstné, nefalšované, šťavnaté. Prekladateľka tým čiastočne odpovedá na často kladenú otázku adekvátnosti prekladania/ neprekladania hrubých nadávok a vulgarizmov.[41] Novosť Jurovskej prekladania nespočíva ani tak v jednotlivých registroch jazyka, po ktorých pri preklade siahla, ale skôr v ich kombinovaní, teda použití v jednom a tom istom texte.

Nepriamym avšak nesporným dôkazom vývinu slovenčiny je napríklad aj neobvyklé využívanie hovorových slov a slangu (napríklad aj jazyka mladých) s cieľom posilnenia výrazu a zvýšenia jeho expresivity. Je to tendencia, ktorú ústretovo privítajú skôr mladšie generácie čitateľskej verejnosti než tradicionalisti a puristi. Nuž zdá sa, že v *Trhačovi srdca* si prídu na svoje obe skupiny, pretože Jurovská v ňom archaizuje i modernizuje. Textu dáva naozaj neobvyklého ducha, z nášho pohľadu moderného, o ktorom dúfame, že napomôže razeniu cesty ďalším váhavým prekladateľom či prekladom.

Ak sme hovorili o rozdieloch medzi *Penou dní* a *Trhačom srdca* na úrovni zvládnutia prekladania vianovčiny v rámci možností slovenčiny, treba poukázať aj na spoločné znaky štýlu, ktorý je príznačný pre prekladanie určitých typických čŕt Vianovho rukopisu. Jurovskej aj Zemkovej sa s pomocou nádhernej slovenčiny darí dokonale prekladať opisné pasáže[42], v ktorých prekladateľky preukazujú svoju predstavivosť[43] a cit pre jazyk a detail. Ak by sme mohli rozviť toto porovnanie a vnemovo diferencovať oba romány, opäť narazíme na opozíciu (dialektický vzťah?) džez – vidiek. V džezovej kompozícii Zemkovej prekladu prevláda skôr sluchová rovina vnímania, čo plnohodnotne zodpovedá predlohe. V Jurovskej vidieckom svete sme častejšie konfrontovaní s čuchovou rovinou vnímania, pretože psychiater Morho neustále hodnotí svoje okolie na základe pachov. Pokiaľ ide o vizuálne stvárnenie vo Vianových opisoch, v tomto sa najviac prejavuje jeho fantázia a hra s farbami. Táto rovina vnímania je pre oba romány veľmi podobná, čomu zodpovedajú šikovné, adekvátne preklady vianovských halucinogénnych vizualizácií.

Hodnotenie slovenského prekladu románu *L´Arrache-coeur* z pera Michaely Jurovskej sa nezaobíde bez konfrontácií s predošlými prekladmi diel Borisa Viana, najmä Zemkovej *Peny dní* (1990). Prekladateľka kultového románu *L´Écume des jours*

---

[40] Rozumej v pomere k miere využívania menovaných (najčastejšie) nespisovných vrstiev slovenčiny pri prekladaní *Peny dní* na prelome 80-tych a 90-tych rokov minulého storočia.

[41] Je pravdou, že adekvátnosť prekladania / neprekladania nadávok je častejšie predmetom diskusií anglofónnych translatológov, pretože na skúmanie danej problematiky a kontrastívny výskum tejto nespisovnej vrstvy lexiky majú v porovnaní s ostatnými cudzími jazykmi obrovskú výhodu v podobe bohatého zdroja inšpirácií a podnetov: tým je nepochybne americká kinematografia a preklad filmovej reči do titulkov titulkov. Sila výrazu je však nevyspytateľná a (ako sa zdá) pozorného diváka môže v kine úsmevne prekvapiť napríklad preklad anglických nadávok „holly shit!“ alebo „fuck!“, ktoré v slovenských titulkoch nadobúdajú tvar „do šľaka!“ alebo „ó bože!“...

[42] Podotýkame, že ich obvykle vo Vianových textoch nebýva veľa, no výrazová sila nimi opisovaných skutočností je ohromná a expresivita výnimočná.

[43] Niekedy nie je pri čítaní originálu ľahké predstaviť si opisované scenérie či situácie.

v istom zmysle zasadila pomyselnú latku na jednu úroveň. Prihliadajúc na ňu ako na jedno z kritérií kritického posudzovania *Trhača srdca* (2009) sme tu skonštatovali viacero rozdielov. Tie, pravda, pramenia aj zo samotnej odlišnosti dvoch prekladaných literárnych textov. Ďalej pramenia z časového odstupu, ktorý existuje medzi ich vznikom. Dvadsať rokov vývinu jazyka, kultúry, jazykovej kultúry a spoločnosti[44] sú príčinou najmarkantnejších rozdielov medzi dvoma posudzovanými textami. Na jednej strane Zemková využila silný nástup anglických vplyvov na slovenský jazyk a kultúru a priamymi výpožičkami v kombinácii s množstvom „exotických" reálií takmer dokonale skopírovala Vianov džezový pohľad na človeka a svet. Na druhej strane Jurovská ide smerom späť ku koreňom slovenčiny a ohuruje nás používaním prachom zapadnutej lexiky našich prarodičov a intelektuálov zo štúrovských čias, pričom dvadsaťročný odstup od *Peny dní* cítiť najmä odvážnym používaním slangu, hovorovej slovenčiny i nadávok.

Prichodí nám však vyjadriť stanovisko k prekladu ako celku v protiklade s prekladaním mikročastíc vianovského textu. Na tejto úrovni sú si dva slovenské preklady podobné, pretože úspešnosť preloženia vianovčiny je v nich takmer rovnaká, teda nízka. Oba texty sršia humorom, ktorý je prepletený vážnymi „dospeláckymi" témami, čím zodpovedajú platformám originálov. Zdroj ich vtipnosti nie je vo vianovskej slovnej hre, ale v našom, slovenskom slovnom humore. Celkovo *Pena dní* preto vyznieva vážnejšie, Jurovská sa s *Trhačom srdca* popasovala tvorivejšie, výsledkom čoho je živý, miestami zarážajúci, no hodnotný a „krásny" preklad. Vďaka nebojácnemu skĺbeniu pestrých jazykových vrstiev je slovenský text vtipný, zarážajúci, smutný, čím veľmi verne sleduje originál, ktorý trhá srdce.

Litaratúra:

CARROLL, Lewis: *Les Aventures d´Alice au pays des merveilles*. Paris : Aubier--Flammarion, 1970.

HUGHES, Richard: *Un cyclone à la Jamaïque*, Paris : Le Livre de poche, 1973.

PESTUREAU, Gilbert: Langue et style. In: *Vian. B.: L´Arrache-coeur*. Paris : Pauvert, 1992.

PESTUREAU, Gilbert: *Vies parallèles de Boris Vian*, Paris : Gallimard, 1972.

QUENEAU, Raymond: *Saint Glinglin*, Paris : Gallimard, 1948.

VIAN, Boris: *L´Arrache coeur*, Paris : Pauvert, 1992.

VIAN, Boris: *L´Écume des jours*. Paris : Pauvert, 1998.

VIAN, Boris: *J´irai cracher sur vos tombes*. Paris : Christian Bourgois, 1973.

VIAN, Boris: *Pena dní. Jeseň v Pekingu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.

VIAN, Boris: *Srdcerváč*. Praha : Aurora, 1999.

VIAN, Boris: *Trhač srdca*. Bratislava : Ikar, 2009.

VILIKOVSKÝ, Ján: *Preklad ako tvorba*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984.

Myslenie o preklade. Ústav svetovej literatúry SAV. Bratislava : Kalligram, 2007.

[44] Ide o skutočne nemalé zmeny, turbulentný vývin po roku 1989 zaznamenávame vo všetkých oblastiach života. Zrkadlovo sa to odráža v umení, ktorého súčasťou je aj literárny preklad.

Napodobování a soupeření (*imitatio* a *aemulatio*) ve slovníku Klementinském (1455)

Kateřina Voleková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

1. Úvod

Tento příspěvek[1] zkoumá, jak se v českých lexikografických dílech 15. století projevují dva základní principy středověké literární tvorby. Po objasnění základních pojmů *imitatio* a *aemulatio* a po uvedení příkladů z jiných slovníkových děl bohemikálního původu se podrobněji zaměříme na jedno lexikografické dílo: na latinsko-český slovník Klementinský z poloviny 15. století, v kterém se oba principy výrazně projevují.

2. Principy středověké rétoriky

Středověká literární tvorba vycházela z principů středověké rétoriky. Ta pokračovala v tradici antické rétoriky a čerpala z antických učebnic *Rétoriky ad Herennium* a Horatiovy *Ars poetica*, které rozvíjely nauku o literární imitaci, o následování nějakého vzoru (*vestigia sequi*), srov. Tříška (1987, s. 32). Současně se ve středověké rétorice podporuje úsilí o novost a modernost. Základem literární tvorby středověku se staly dvě tendence *imitatio* a *aemulatio*, napodobování a soupeření. Cílem autorů nebylo vytvořit novým způsobem něco nového, ale jiným formálním postupem znovu popsat známý jev. Inspirace se hledala v literatuře (*imitatio*), především v antické a té středověké literatuře, která byla pro své obsahové nebo formální kvality povýšena na vzor. Středověký autor však zároveň chtěl čtenáři starou věc sdělit novým způsobem. Snažil se vyniknout nad svůj vzor vytříbenější formou nebo nevšedním zpracováním, soupeřil tedy s předlohou (*aemulatio*). Podle Vidmanové (1994, s. 81) autor „jakoby přešívá staré šaty, při čemž závodí se svými předchůdci a současníky v umnosti střihu a ve zdobnosti ornamentu“. Noví autoři čerpali *ex laboribus aliorum* „z prací jiných“, tedy ze starších předloh, avšak zároveň látku originálně zpracovávali, nespornou součástí jejich práce byla invence, tedy tvorba *de proprio capite* „ze své hlavy“.

3. *Imitatio* a *aemulatio* v lexikografických dílech 14. a 15. století

Lexikografická díla 14. a 15. století jsou bezesporu svou povahou díla středověká, neboť i v nich můžeme vystopovat působení dvou základních tendencí středověké literární tvorby. Napodobování a soupeření ve středověkých dílech probíhalo různými způsoby na různých rovinách. V lexikografických dílech, na které se zaměřuje tento příspěvek, je to hlavně oblast slovní zásoby, neboť ta je přirozeně ve slovnících centrální. Středověkými tendencemi *imitatio* a *aemulatio* je autor lexikografického díla

[1] Příspěvek vznikl v rámci *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* (projekt č. LC 546 programu Centra základního výzkumu MŠMT).

ovlivněn v překladu cizojazyčných (zvl. latinských) výrazů do češtiny. Tendence napodobování se projevuje tvořením doslovných překladů a přejímáním slov do češtiny a také v přebírání českých překladů z jiných slovníků, zvl. od autority. Nespornou autoritou pro autory slovníkářských děl konce čtrnáctého století a celého patnáctého století se stal mistr Bartoloměj z Chlumce, řečený Klaret, a jeho jedinečné dílo (encyklopedické nomenklátory *Vokabulář gramatický*, *Bohemář* a *Glosář*), které vzniklo v poslední třetině čtrnáctého století a které se stalo zdrojem látky pro nesčetné slovníky nejrůznějšího rozsahu, od krátkých slovníčků na přídeštích rukopisů až po rozsáhlé nomenklátory a alfabetáře, jako je například slovník Klementinský. Tendence soupeření se v lexikografických dílech projevuje v hledání lepšího českého překladu než je překlad dané autority a také, jak uvádí Tříška (1987, s. 33), v zálibě vytvářet nové a neobvyklé výrazy (*nova et inusitata verba*). Pro některé autory, mezi něž patří i autor slovníku Klementinského, byl často lepším překladem výraz originální, z něhož se často stal výraz doložený ve staročeské slovní zásobě pouze jednou či v jediném díle (*hapax legomenon*).

3.1. *Imitatio* a *aemulatio Clareti* ve vybraných slovnících

Autoři slovníků, kteří čerpali hesla z Klaretových děl, např. latinsko-český slovník se signaturou NK I D 32 (dále SlovVokKlem[2]), při opisování některé vybrané výrazy upravovali. Tyto úpravy nemusíme nutně vždy pokládat za chyby opisovače, jak to činí Flajšhans (1926, s. XXVII), ale může se jednat o inovační pokusy ovlivněné středověkou tendencí *aemulatio*. Jak říká Ryba (1944, s. 12), „povaha slovníkového díla sváděla samostatnější a myslivější opisovače k četnějším individuálním odchylkám, než tomu bývá u děl čistě literárních“. Úpravy přebíraných výrazů autorů nových děl se netýkají totiž jen změny grafické podoby slova, ale i slovotvorných změn. Autor SlovVokKlem, který si pro slovník vybírá hesla z Klareta, nachází lepší překlad *zlatečník*[3] (175ra) za latinské substantivum *aurificeps* (‚jakýsi červ‘, srov. *Slovník středověké latiny v českých zemích*, dále SSL, s.v.) proti Klaretově výrazu *zlatenice* (KlarBoh 216), běžnější výraz *příroda* (SlovVokKlem 175rc) místo ojedinělého výrazu *přírodek* (KlarGlos 1741) za latinské *auga* či inovaci *zlatopěnník* (SlovVokKlem 175rb) za latinský výraz *auricalcon* (‚odpad při tavení zlata‘, srov. SSL s.v.) místo sousloví *zlaté pěnky* (KlarGlosM 2627). Inovuje též překlad latinského substantiva *azima* ‚nekvašený chléb‘, které je ve SlovVokKlem doloženo dvakrát. Jednou autor slovníku pozměňuje sousloví přejaté z Bohemáře (KlarBoh 299) *přěsný chléb* na *prasný chléb* (SlovVokKlem 175ra) a podruhé mění výraz *přěsník* pocházející z Glosáře (KlarGlos 1809) na *prasník* (SlovVokKlem 175rc), v obou překladech bylo jeho motivací adjektivum *prasný* místo adjektiva *přěsný* (srov. *Staročeský slovník*, dále StčS, s.v.).

---

[2] Zkratky staročeských pramenů uvádíme podle úzu Staročeského slovníku (viz *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek,* s. 50 – 118).

[3] Staročeské památky citujeme v transkribované podobě (srov. Daňhelka, 1985, s. 285 – 301), latinský text transkribujeme podle obecných zásad stanovených Bohumilem Rybou, *Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů* (nepublikováno), a zkratky v latinském i českém textu rozepisujeme bez upozornění. Doklady z Klaretova díla citujeme podle Flajšhanse (1926, s. 8 – 30).

Podobně i další slovníky čerpající z Klaretových slovníků některé jeho výrazy pozměňují. Výjimečně užívají Klaretův způsob tvoření slov, příkladem je klaretovská zkratka *posločtena* za latinské substantivum *epistola* v latinsko-českém slovníčku obsahující výtah z Klaretova Bohemáře a Vokabuláře (SlovHeilig, z počátku 16. století) místo typické klaretovské zkratky *poslist* (KlarGlos 2344, srov. StčS s.v.), vytvořené samotným Klaretem.

3.2. *Imitatio* a *aemulatio* ve slovníku Klementinském

Slovník Klementinský je shrnující název pro soubor několika dílčích slovníků, nomenklátorů a alfabetářů, jenž je zapsán na foliích 1r – 91v rukopisu Národní knihovny v Praze (sign. XVII F 31) a vznikl v polovině 15. století, celý rukopis je v kolofónu datován do roku 1455. První dvě části slovníku tvoří nomenklátory neboli věcně řazené slovníky. Na začátku (f. 1r – 3r) se nachází výtah z Vokabuláře gramatického,[4] na foliích 3r – 3v je zapsán zlomek gramatiky[5] a na dalších třech foliích (3v – 6r) následuje soupis latinských synonym pro výrazy v žaltáři. Největší část slovníku Klementinského zabírají alfabetáře čili abecedně řazené slovníky. Na foliích 6r – 26r se nachází abecední latinsko-český slovník sloves a na foliích 27r – 91v, tedy na největší části slovníku, je zapsán abecední latinsko-český slovník jmen. Jedná se o typ smíšeného slovníku, který se skládá jak nomenklátorů, tak alfabetářů.[6] Smíšený slovník se objevuje na počátku 15. století a je příznačný pro slovníkářství tohoto století, které navazuje na své předchůdce ze čtrnáctého století a z jejich děl bohatě čerpá pro svou vlastní tvorbu. Ve všech dílčích částech slovníku Klementinského se projevují obě tendence *imitatio* a *aemulatio* a můžeme pro ně najít více možných předloh. Autor slovníku pracoval nejen s Klaretovy encyklopedickými slovníky, ale i s dalšími díly: s antickými učebnicemi, s mamotrekty, s latinsko-německým slovníkem aj. Dále ukážeme, jak autor slovníku Klementinského tyto předlohy napodobuje a v čem s nimi soupeří.

3.2.1. *Imitatio* a *aemulatio Clareti* ve výtahu z Vokabuláře

V první části slovníku Klementinského autor nevytváří zcela nový slovníček, ale využívá a zpracovává starší vzorový text. Výtah z Klaretova Vokabuláře gramatického je tedy svou podstatou projevem středověké tendence *imitatio*. Obsahuje 307 výrazů v podobě seznamu slov, ne ve verších jako jeho předloha. Přes písařské a opisovačské chyby je výtah z Vokabuláře cenný pro výzkum odborné terminologie, neboť jsou v něm dochovány některé české termíny z veršů v jiných rukopisech Vokabuláře nedoložených. Jsou to termíny z oblasti rétoriky (*rozuměnie*, *vymluvenie*, *uřezánie*), dialektiky (*vyšeslov, jednohlas, podstava*), aritmetiky (*prstének, článkodav*), geometrie (*čtve-*

---

[4] Tento výtah je částečně vydán ve formě variant v poznámkách pod čarou v edici Klaretova Vokabuláře v Flajšhansově vydání Klaretových slovníků (Flajšhans 1926, s. 8 – 30).

[5] Podle Flajšhanse (1926, s. XXIX) se jedná o nejstarší latinskou gramatiku pro Čechy.

[6] Flajšhans (1926, s. XXVIII) tento typ slovníku označuje termínem *lexikon*, a proto slovník Klementinský nazývá „lexikon Klementinský“ (s. XXX). Přikláníme se k úzu Staročeského slovníku a toto dílo nazýváme „slovník Klementinský“ a označujeme je zkratkou SlovKlem též podle úzu Staročeského slovníku (viz *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, s. 50 – 118).

rokút), fyziky (*nádech*, *zástuden*) a etiky (*vhodnost*). Zachovává také původní členění na kapitoly podle jednotlivých oborů (ale až od třetí kapitoly, která je mylně nadepsána *De littera* místo *De loyca*) a původní podobu některých latinských nebo českých výrazů (*patrium*,[7] *matlušě*). Ve výtahu z Vokabuláře nacházíme zároveň i projevy druhé tendence středověké tvorby, v inovativních pokusech lze rozpoznat středověké *aemulatio*. Původce výtahu soupeří se svou předlohou, veršovaný text převádí do prozaického heslového textu a snaží se také místo některých Klaretových výrazů najít nový, přiléhavější překlad. Autor výtahu nebyl již jako Klaret vázán metrem a výrazy mohl libovolně upravovat. Pro latinské *muta* uvádí adjektivum *němá* místo Klaretova substantiva *němka* (KlarVok 15), pro latinské *terminus* užívá rozšířený výraz *slovo* místo Klaretova novotvaru *slovna* (KlarVok 192) a *pokrytstvie* namísto výrazu *licoměrenstvie* (KlarVok 430) za latinské *ypokrisis*.[8] Upravil také Klaretův astronomický termín *obezrot* ‚horizont' za latinské *orison* na *obezřet*, přizpůsobil jej více motivujícímu slovesu *obezřieti*, ale tím však tento termín vzdálil od ostatních Klaretových zkratkovitých překladů, které označují myšlené kružnice na nebeské klenbě nebo na zemském povrchu a mají zadní kompoment *-(ok)rot*[9]: *rovnokrot*, *věšokrot*, *znamokrot* (KlarVok 277).

3.2.2. *Imitatio* a *aemulatio Clareti* ve jmenném alfabetáři

Z Klaretova Glosáře, rozsáhlého encyklopedického nomenklátoru, vybíral autor slovníku Klementinského lexikální materiál pro jmenný alfabetář. Klaretovy výrazy buď přijímal v nezměněné podobě, nebo je v duchu soupeření upravoval, např.:

incursus nabieh KlarGlos 1499, *incursus naběh* SlovKlem 54rb;
pomazaczka pistrum KlarGlos 2516, *pistrum pomazačžka* SlovKlem 74va;
omagium manstvo KlarGlos 991, *homagium manstvie* SlovKlem 52va;
natrix plownye KlarGlos 560, *natrix plavna, genus serpentis* SlovKlem 66ra.

Kromě Klareta autor čerpal i z dalších slovníků, jak můžeme soudit podle rozmanitosti hesel v jmenném alfabetáři. Z proprií nacházíme jména biblických postav (*Abakuk luctator fortis et rigidus* 27rb), jména antických bohů a postav z mytologie (*Anubis deus Egipciorum* 30ra), názvy měst (*Aggrippa civitas, Kolín* 28rb), hor (*Parnasus mons Archadie* 71rb) a řek (*Hiberus fluvius Ytalie* 52rb). Mezi apelativy jsou hesla pocházející původně z herbářů, lapidářů a jiných podobných encyklopedií, a to např. názvy květin (*Alga quedam herba in mari, lekno* 29ra), kamenů (*Pumex lapis*

---

[7] Latinský výraz *proprium* z verše *Est proprium wlastnye, gentile lydowe gmeno* (KlarVokF, v. 49) z kapitoly *De grammatica* je ve výtahu ve slovníku Klementinském doložen ve své původní správné podobě, a to v hesle *patrium vlastnie* (SlovKlem 1rb). Výrazy *patrium* a *gentile* pocházejí z gramatických výkladů o jméně (*de nomine*), srov. *gentile est, quod gentem significat, ut Graecus, Latinus. patrium est, quod a patria sumitur, ut Atheniensis, Romanus* (Priscianus, *Institutiones grammaticae* II,61,1 – 2). Původní adjektivum *patrium* mělo tedy význam ‚rodné (jméno)', adjektivum *vlastní* je odvozeno od slova *vlast*. Latinský výraz *patrium* byl v rkp. F nahrazen adjektivem *proprius* s významem ‚vlastní (jméno)' z verše 27 (*Appelativa fit obecna, propria zwlastnye* KlarVokF), protože výraz *vlastnie* četli opisovači ve významu ‚vlastní' místo ‚rodné', srov. Jílek 1950, s. 17.

[8] K dalším inovacím viz Ryba (1963, s. 178 – 182).

[9] Tento komponent je motivován Klaretovým astronomickým termínem *okrota* za lat. *spera* (srov. StčS s.v.).

spongiosus et aridus 76va), ryb (*Balena sum, piscis marinus* 32ra), ptáků (*Coredulus genus avis, slavík* 39va) a plazů (*Iaculus saň, genus serpentis volantis* 53ra). Alfabetář obsahuje i termíny z trivia a kvadrivia, zvláště gramatické (*Barbarismus zkaženie vlastní řeči* 32va, *Ethimologia zvláštnie vykládanie* 45ra) a dialektické (*Argumentum racio rei dubie faciens fidem, aput laicos lstivě učiněno* 30va). Autor z předloh přejal hesla, jejichž počátek můžeme vystopovat až k velkým latinským encyklopediím, jako je encyklopedie *Etymologiarum sive Originum libri XX* Isidora ze Sevilly z přelomu 6. a 7. století. Hesla mající svůj prapůvod v Isidorově encyklopedii najdeme v alfabetáři většinou ve změněné či zkrácené podobě, např. nedokončené heslo *Baiacula lectus qui in itinere* (32rb) pochází z Isidorova výkladu původu slova: *Baiacula est lectus qui in itinere baiolatur, a baiolando, id est deportando* (Isidor ze Sevilly, *Etymologiarum* XX,11,2). Kompilací a opisováním hesel ze slovníku do slovníku se pramen latinských výrazů zastřel. Zřídka zůstal v jmenném alfabetáři zachován v odkazech u několika hesel, například v hesle *muria* je citován Hugutio Pisanus (*Muria olejové kvasnice, secundum Hugucium rosol, sed amurca ffex, olej*), gramatik, teolog a básník přelomu 12. a 13. století, který sepsal abecedně uspořádaný etymologický slovník *Liber derivationum*. Čerpala z něj hojně středověká lexikografie a byl používán i u nás, srov. Kuťáková – Vidmanová (2004, s. 306). Dalším citovaným středověkým dílem je slovník *Catholicon*, který sepsal Iohannes de Ianua, gramatik 13. století. Z tohoto díla vykládající slova biblického textu pochází ve slovníku Klementinském výklad slova *dorcas*:

Dorcas grece, id est videre interpretatur latine. Unde Dorco, verbum grecum, id est video. Unde hec dorcas, -dis, id est capras eo, quod acute videat et de longinquo, hec cum ardua et excelsa teneant et in sublime habitent. Item dorcas est proprium nomen mulieris, de qua habetur Actuum, et tantum valet sicut Thabita, hec Katholicon 43ra.[10]

Autor slovníku Klementinského čerpal také z nějakého mamotrektu. U některých hesel v alfabetářích je totiž přímo uveden odkaz na biblické místo:

Ventilare větřiti, Ezechielis 22° 25va,

Brancus plútev, Thobie II° 32rb.

Některá hesla mají latinské heslové slovo ve finitním tvaru místo obvyklého infinitivu, což ukazuje na to, že sloveso bylo převzato z mamotrektu:

Allisisti, id est in terram percussisti SlovKlem 7rb, 28vb, *Allisisti obrazils* MamKapR 93v, *et adlisisti me* Ps 10,11;

Anticipaverunt, id est prevenerunt SlovKlem 7va, *Anticipaverunt předešli sú* MamKap 97r, *anticipaverunt vigilias oculi mei* Ps 76,5.

3.2.3. Antické předlohy slovníku Klementinského

Na výtah z Vokabuláře gramatického navazuje tematicky zlomek gramatiky (3r – 3v), který uvádí příklady převážně neohebných slovních druhů. Zlomek obsahuje latinsko-české dvojice zájmen, abverbií, spojek, předložkových spojení a citoslovcí a zakládá se na příkladech ze tří antických učebnic gramatiky, které byly základem středověkého gramatického studia. *Ars grammatica* Aelia Donata ze 4. století po Kristu o 3 knihách představovala syntézu tehdejších poznatků o latinském jazyce. Před oddíl pojednávající o základních pojmech, metrice, slovních druzích a stylistice zařadil

[10] Děkuji dr. Zuzaně Silagiové za pomoc při identifikaci památky.

Donatus ještě jednodušší verzi o základních slovních druzích, která byla určená začátečníkům a má formu otázek a odpovědí. Ve středověku byla vyčleněna jako samostatné dílo s názvem *Ars minor* a byla používána jako elementární učebnice. Rozsáhlejší verze pro pokročilé se nazývala *Ars maior* a ve středověku byla zprvu hlavní učebnicí gramatiky, ale od 12. století ustoupila přepracované Priscianově latinské gramatice, která byla sepsána koncem 5. století po Kristu a nese název *Institutio grammatica*. Priscianus objasňoval své výklady stejně jako Donatus nesčetnými příklady z římské literatury a z nich pak čerpal autor pro gramatiku, jejíž zlomek se nachází ve slovníku Klementinském.

Jako příklad zpracování gramatik ve zlomku ve slovníku Klementinském uveďme kapitolku o zájmenech. Zájmena jsou v *Ars minor* a *Ars maior* definována takto: *Pronomen est pars orationis, quae pro nomine posita tantundem paene significat personamque interdum recipit*. („Zájmeno je slovní druh, který v pozici namísto jména znamená téměř právě totéž a přijímá i jeho osobu."). V zlomku gramatiky nacházíme zájmena označená v gramatikách jako složená (*composita*). Zájmena *egomet, tute*[11], *illic, idem*, *quisquis, quisnam, quispiam, aliquis* najdeme v *Ars minor*, další zájmena vybral autor namátkou z Prisciana, zájmeno v genitivu *suimet* vybral ze skloňování *suimet, sibimet, semet* a zájmeno *hoccine* z příkladu v Priscianově učebnici z Terentiovy *Andrie* (*hoccine est credibile aut memorabile?*), v rukopisu slovníku však bylo latinské zájmeno omylem zapsáno *hiccine*, i když český překlad *totoli* (3ra) odpovídá Priscianovu zájmenu *hoccine*.

3.2.4. *Imitatio* a *aemulatio* latinsko-německého slovníku

Další důležitou předlohou slovníku Klementinského byl některý latinsko-německý slovník, z kterého autor čerpal hesla pro jmenný a slovesný alfabetář. To spojuje slovník Klementinský s jiným latinsko-českým slovníkem, slovníkem Ostřihomským S (označovaný zkratkou SlovOstřS), zapsaném v rukopisu Metropolitní ostřihomské knihovny (sign. Ms II.8). Tento jmenný a slovesný alfabetář obsahující dohromady kolem 8200 hesel se slovníku Klementinskému podobá jak výběrem lexika, tak i překlady.[12] Z latinsko-německých slovníků, které jsou excerpovány v Diefenbachově slovníku (dále DiefGlos), mají tyto slovníky nejblíže k slovníku označovanému číslicí „9", jedná se o mohučský rukopisný slovník *Vocabularius rerum*. Autoři obou slovníků postupovali při tvorbě stejným způsobem – nevycházeli z latinského textu a překládali do češtiny německý ekvivalent (srov. Martínková, 1999, s. 33). V některých případech autor slovníku Klementinského německé předloze špatně porozuměl, a proto v jeho alfabetářích nacházíme neobvyklé a chybné překlady, například latinské adjektivum *versatilis* přeložil překladatel adjektivem *netočitý* (89vb) místo očekávaného *otočitý*, protože německý prefix *um-* ve výrazu *umwendelich* (DiefGlos 614a) četl jako *un-* a přeložil jej záporným prefixem *ne-*.[13] V alfabetáři najdeme i jeden omylem zazna-

[11] Vslovníku Klementinském je k zájmenu *tute* přidána podle předchozího výrazu *egomet* příklonka *-met*: *tutemet ty sám* 3ra.

[12] Jako první upozornil na podobnost těchto dvou slovníků Ryba (1951, s. 118).

[13] Srov. StčS s.v. *netočitý*. Závislost na německé předloze ukazují dále překlady jako *oletum scánkový kút* (68vb) z něm. *seichwinkel* (DiefGlos 394c), *ambicio přielišnost šatstvie* (29rb) z něm. *ubir fluβ der cleyder* (DiefGlos 29a), *Minerva panna, ješto zamyslila suken* (64rb)

menaný německý výraz, a to *zusenynne* ‚ukolébavka' v hesle *nene, -orum, zusenynne, kojenie* (66va).[14]

3.2.4.1. Závislost na latinsko-německé předloze

Závislost na latinsko-německé předloze je ve slovesném alfabetáři zřetelná například u latinských sloves *calamisare* a *clere*. Slovník Ostřihomský doslova překladá u slovesa *calamisare* dvě německá spojení *in dem halm pfeyffen, frolich singen* (DiefGlos 88b) výrazy *v stéblo pískati* a *vesele spievati* (125b). Autor slovníku Klementinského německá slovesa *pfeyffen* a *singen* přeložil do češtiny týmž slovesem *vesele zpievati* a *stéblem zpievati* (SlovKlem 8va). Oba slovníky, slovník Klementinský i slovník Ostřihomský, přebírají dlouhou řadu překladů (*dinen, stinken, auf slissen, yngen vel fugen, herschen, sawffen* DiefGlos 127a) u polysémního slovesa *clere*: *slúžiti, smrditi, odmeknúti, spojiti, panovati, srkati* (SlovOstřS 126a) a *slúžiti, smrděti, otemknúti, lézti, střěbati, panovati* (SlovKlem 8vb). České slovníky se s německým překladem vyrovnávají sice podobně, ale například s něm. ekvivalenty *wachsen, bartwachsen* za lat. *pubere* (srov. DiefGlos 470b) zacházel každý slovník jinak. Slovník Ostřihomský přeložil pouze jeden německý ekvivalent, zato ale doslovně *brady ruosti* (145b) a slovník Klementinský přeložil do češtiny oba něm. výrazy, sloveso *wachsen* přeložil českým protějškem *ruosti* a sloveso *bartwachsen* přeložil volně *bradatu býti* (21rb). Oba slovníky tedy pracují s předlohou samostatně a v překladech se vzájemně nezřídka liší.

Vliv *imitatio* a *aemulatio* v oblasti slovní zásoby podrobněji ukážeme na českých překladech ve slovesném alfabetáři, kde se obě tendence projevily nemalou měrou. Pro překlad sloves ve slovesném alfabetáři je typické, že se autor přiklání k překladu podle formy a snaží se co nejvýstižněji napodobit slovotvornou strukturu překládaného slovesa. Zásadní vliv přitom mají německé výrazy v předloze, o které se autor při překladu opírá, či které překládá místo latinských výrazů. Německé ekvivalenty v předloze autor často buď přejímá (*faldovati* ‚skládat šaty do záhybů' z něm. *falten* za lat. *complicare* 9va) nebo užívá v staré češtině rozšířené přejímky, jejichž motivující sloveso nachází v předloze, například přejímky jako *hoblovati* ‚otesávat', *fedrovati* ‚podporovat', *šacovati* ‚oceňovat', *vandrovati* ‚jít na zkušenou, toulat se', a tak napodobuje německou předlohu z hláskového hlediska. Dalším způsobem je hledisko slovotvorné, autor se pokouší najít ve staročeském lexiku takové ekvivalenty, které nejvíce ze slovotvorného hlediska odpovídají překládaným latinským a německým výrazům.

Kalkování slovotvorné struktury německého ekvivalentu se zřetelně projevuje v překladu víceslovných spojení, v doslovném překládání prefigovaných sloves a sloves vyjadřujících různý způsob slovesného děje. Příkladem překladu víceslovného spojení je latinské sloveso *lucubrare* ‚bdít', které má v německých slovnících specifický význam ‚bdít nad zemřelým' (*lucubrare toten wachen vel des nachtes wachen* DiefGlos 338a). Tento význam převzal autor do slovesného alfabetáře a doslovně jej přeložil spojením *umrlého hlédati*. Podobně autor kalkuje víceslovné spojení *wysenlich*

---

z něm. *jungfrawe die irdocht hat vollen werk* (DiefGlos 362a). Další příklady uvádí Martínková (1999, s. 33n.).

[14] Srov. něm. ekvivalent *susennyn* (DiefGlos 378b).

von der worheit treten (DiefGlos 458c) u slovesa *prevaricari*, dokonce se stejným pořadím výrazů, *vědomě od pravdy odstúpiti* (20va). Latinské sloveso *oppetere* je v němčině přeloženo frazémem *erde kussen* (DiefGlos 398a), protože jej německý překladatel chápal ve významu *oppetere mortem* ‚umírat, jít vstříc smrti'. Význam německého frazému *erde kussen* však patrně český autor neznal a frazeologické spojení přeložil doslovně *zemi líbati* (19rb).

Autor slovníku dále doslovně překládá prefigovaná slovesa s latinskými prefixy *circum-*, *con-*, *pre-*, *preter-*, *re-*, *sub-* a *trans-*, z nichž podrobněji se budeme zabývat překlady latinských sloves s prefixy *con-*, *preter-* a *re-*. Sloves s latinským prefixem *con-* je ve slovesném alfabetáři z prefigovaných sloves nejvíce (kolem 200 sloves). U některých sloves je českým ekvivalentem latinského prefixu *con-* český prefix *s-*, který má tři významy: prostorový význam ‚směřování dohromady', prostorový význam ‚směřování shora dolů nebo pryč' a rezultativní význam, srov. Šlosar (1981, s. 91). Všechny tyto významy má i latinský prefix *con-*, a tak české slovotvorné doslovné překlady s prefixem *s-* vystihují význam latinského slovesa. Význam ‚směřování dohromady' mají např. slovesa *coadunare shromážditi* (9ra), *colligare svázati* (9rb), *colligere sebrati* (9rb) *committari spřieci* <*se*> (9va), *compaginare spojiti* (9va), *compellere sehnati* (9va), *conbinare shromážditi* (9vb), *congerere snášeti* (10ra), *coniugare sdružiti* (10ra), *connectere svázati* (10rb) a další. Význam ‚směřování shora dolů nebo pryč' mají slovesa *coinclinare skloniti* (9rb), *collabi splznúti, sklúznúti* (9rb) a *conquassare střiesti* (10ra). Rezultativní význam prefixu *s-* nacházíme u sloves *coemere skúpiti* (9rb), *coinclinare súžiti* (9rb), *computrescere shníti* (9vb), *concalere shřieti* (9vb) a u dalších sloves.

Latinský prefix *con-* oproti českému prefixu *s-* navíc znamená, že více osob spolu něco vykonává, např. *collibare* ‚společně obětovat', nebo že někdo dělá zároveň to, co někdo jiný, např. *cointrare* ‚vstupovat zároveň s někým', srov. Stotz (2000, s. 402n.). Tato latinská slovesa ve slovníku Klementinském jsou do češtiny přeložena kompozitem s prvním komponentem *spolu-*. Jsou to například slovesa *commeare spolujíti* (9rb), *committari spoluchoditi* (9va), *conbibere spolupíti* (9vb), *confabulari spolušeptati* (9vb), *conscire spoluvěděti* (10vb) a další.[15] Latinské sloveso *condonare* ‚obdarovat', u něhož je význam latinského prefixu *con-* rezultativní, je nesprávně přeloženo *spoludávati* (9vb) vlivem německého ekvivalentu *mit vergeben* (DiefGlos 140c).

Latinský prefix *preter-* je dvakrát přeložen adverbiem *přědsě* ‚kupředu, vpřed' (*preterfluere předse téci*, *pretervolare předse letěti* 20va).[16] U slovesa *preterire* autor původně zapsaný český překlad škrtnutím upravil z *předse jíti* na *předjíti* ‚předejít' (20va), možná pod vlivem jednoslovného německého překladu *vorgehen* (DiefGlos 458a). Překlad latinského slovesa *pretergredi* zní *přestúpiti* ‚překročit' (20va), je to také vliv německého překladu *vbertretten* (DiefGlos 458a). České adverbium *přědsě* je dále použito v překladu latinských sloves *procedere předse jíti* (21ra) a *proticere*

[15] Srov. *commeare mitgan* DiefGlos 135a, *combibere mittrincken* DiefGlos 134b, *confabulari mitkosin* DiefGlos 141a, *conscire mit wyssen* DiefGlos 143c.

[16] Výraz *přědsě* pojímáme jako příslovce, i když je kalkem za latinský prefix *praeter-*. Ve vývoji totiž oproti prefixu *spolu-* není produktivní, StčS uvádí pouze slovesa *přědsěvzieti* a jeho imperfektivum *přědsěbráti*, kde došlo k úplné prefixalizaci adverbia *přědsě*.

předse padnúti (21rb), protože latinský prefix *pro-* má zde též význam ‚kupředu, vpřed', jak zachytil i latinsko-německý slovník (srov. *proticere vor wert vallen* DiefGlos 468a).

Latinský prefix *re-* je u 152 latinských sloves začínajících na *re-* překládán sedmnáctkrát adverbiem *zasě* nebo *opět*, například slovesa *redicere opět mluviti* (21vb), *reducere zase přivésti* (22ra), *reintegrare zase celo učiniti* (22ra) *refulgere opět stkvieti* (22ra), *regredi zase přijíti* (22ra), *relabi zase padnúti* (22ra), *relinire opět mazati* (22ra) a další. V německých překladech na témže místě nacházíme homonymní středohornoněmecký výraz *wider*,[17] který má význam jak ‚opět, znovu', tak i ‚zpět, proti'. Autor slovesného alfabetáře latinský prefix *re-* a středohornoněmecké adverbium *wider* interpretuje převážně pouze ve významu ‚zase, opět', přestože prefix *re-* má u některých sloves spíše význam ‚směřování zpět', např. u sloves *refulgere* ‚odrazit zpět' a *regredi* ‚vracet se'. Jen jednou je výraz *wider* kalkován prefixem *proti-*, a to v hesle *repugnare protibojovati* (22va), sloveso *protibojovati* je české hapax legomenon. Výraz *zasě* může být v překladu pleonastický, např. překlad *zase se navrátiti* (22ra) za lat. *redire*, jeho použití naznačuje, že autor překládal mechanicky.

Překladatel napodobuje také německý překlad sloves vyjadřující způsob slovesného děje. Týká se to iterativ, atenuativ a ingresiv. V latině je opakovanost děje vyjádřena sufixy *-itare* a *-isare*, podobně jako v češtině (chodit – chodívat). V překladu latinských iterativ však autor slovesného alfabetáře používá adverbium *ústavně* ‚ustavičně, stále', neboť napodobuje způsob německého překladu, kde je opakovanost děje vyjádřena německým adverbiem *stetis*. Mezi iterativy najdeme slovesa *motare ústavně hýbati* (18ra, *steticlich regen* DiefGlos 369b), *oditare ústavně nenáviděti, frequenter odire* (19ra, *stetigs hassen* DiefGlos 393b), *perditare ústavně ztracovati* (19vb, *stetis verliesen* DiefGlos 425a), *pitisare ústavně píti* (20vb, *stetes trinken* DiefGlos 438c) a další. Výraz *ústavně* nenacházíme jen v překladu latinských iterativ, ale také u sloves, kde v němčině stojí adverbium *stetes* nebo jiný synonymní výraz, například *accolere ústavně usilovati* (6va, *steteglichen arbeyten* DiefGlos 8a) a *subnavigare ústavně loditi* (23vb, *stetis schiffin* DiefGlos 561a). Autorova metoda doslovného překládání německého *stetis* se tedy vztahovala na každé použití adverbia bez rozdílu, zda je jím překládáno iterativum nebo ne.

Ve slovesném alfabetáři jsou zachycena také atenuativa, slovesa vyjadřující oslabenou intenzitu děje nebo jeho neúplné naplnění. Oslabená intenzita děje je v češtině vyjádřena měrovým adverbiem *málo* podle německého adverbia *wenig*. Atenuativa jsou uváděna v následujícím hesle za fundujícími latinskými slovesy: *fodere rýti*, *foditare málo rýti* (14va, *fodicare wenig graben* DiefGlos 241b), *potare píti*, *potissare málo píti* (21ra, *wenig trincken* DiefGlos 450b). Adverbium *málo* v překladu latinského slovesa *sorbillare*[18] *málo postřebati* (23vb) je pleonastické, neboť význam menší míry je již vyjádřen prefixem *po-* ve slovese *postřebati*.[19]

---

[17] Srov. *redicere wider sprechen* DiefGlos 488c, *reducere widerfuren* DiefGlos 489a, *refulgere widerschin* DiefGlos 490a, *regredi wider gen* DiefGlos 490b, *relabi widerfallen* DiefGlos 490c, *relinire wiedersmeren* DiefGlos 491a.

[18] V rkp. *sorbire*, srov. StčS s.v. *postřěbati* a DiefGlos s.v. *sorbillare*.

[19] O měrovém významu prefixu *po-* srov. Šlosar (1981, s. 111).

U latinských ingresiv, sloves označujících počátek děje, je ingresivnost vyjádřena sufixem *-scere*. Autor slovesného alfabetáře ingresiva buď nepřekládá a pouze uvádí odkaz na předchozí fundující sloveso pomocí latinského odkazovacího výrazu *idem* ‚totéž', případně dodává morfologickou charakteristiku výrazu, kterou u jiných sloves nenajdeme, (např. *contremere třiesti, contremiscere idem inchoativum* 10va), nebo sloveso překládá, a to několika možnými způsoby. Pro vyjádření ingresivnosti používala stará čeština mimo jiné prefixy, Šlosar (1981, s. 115) mezi nejproduktivnějšími uvádí prefixy *vz-* (*vzbáti sě*), *za-* (*zakvísti*) a *po-* (*poznati*), méně produktivní byl prefix *o-/ob-* a *pro-*. Autor alfabetáře volí pro překlad latinských ingresiv slovesa s těmito prefixy velmi málo, dvakrát užívá sloveso s prefixem *po-* (*capescere žádosti pochopiti* 8va, *resipiscere polepšiti* 22va) a jen jednou s prefixem *pro-* (*expergiscere procítiti* 13vb). Dává přednost jinému překladu a ingresivnost vyjadřuje například pomocí fázového slovesa *počínati*. Vzorem pro překládání pomocí fázového slovesa mu mohla být latinská předloha, protože latinský výklad významu slovesa *plumescere* zní *incipere plumas habere* (‚začít mít peří', 21va), a autor se tedy mohl jím inspirovat. Hlavní roli však patrně měl opět německý překlad s fázovým slovesem *beginnen*. Například *počínati píti* za latinské sloveso *allibiscere* (7rb) odpovídá německému překladu *begynnen zu trynken* (DiefGlos 20c), německé *begynnen rot zu werden* (DiefGlos 501c) za latinské sloveso *rubescere* stojí za českým překladem *počínati se zardievati* (22vb) a německé *begynnen czu scheln* (DiefGlos 332b) za latinské sloveso *lippescere* ovlivnilo české *počínati šilhati* (17rb). Inovativní variaci nacházíme v překládání německého slovesa *siechen* u sloves *languere* a *languescere* (DiefGlos 317a,b). Sloveso *languere* přeložil autor do češtiny slovesem *nedužiti* ‚churavět, umdlévat' a ingresivum *languescere* přeložil fázovým slovesem *počínati* a synonymem *nemáhati* ‚churavět, být sláb' (17ra). Variaci najdeme i v hesle *Centonizare začínati zpievati* (9ra), sloveso *centonizare* považoval autor za ingresivum a v překladu použil synonymní fázové sloveso *začínati* místo obvyklého *počínati*.

Z uvedených příkladů překladu sloves jasně vyplývá, že se autor slovníku Klementinského snaží napodobit německé překlady z hlediska jejich formy. To je dále zřetelné také na překladu latinských sloves se slovesným komponentem *-facere* a *-ficare*, které autor překládá do češtiny jedním výrazem nebo víceslovným spojením podle jednoslovného nebo víceslovného německého překladu (*liquefacere weich machen* DiefGlos 332c, *měkko učiniti* SlovKlem17rb; *mollificare weichen* DiefGlos 365c, *měkčiti* SlovKlem 18ra).

3.2.4.2. Hapax legomena

K vzájemnému úzkému propojení tendencí *imitatio* a *aemulatio* dochází u sloves doložených pouze ve slovníku Klementinském, u hapax legomen.[20] Autor vytváří originální překlady, ale většinou tím způsobem, že doslovným překladem napodobuje předlohu, například *navolati* za latinské *invocare* (16vb). Mnohá hapax legomena vznikla doslovným překladem prefigovaných sloves, např. *podkoptiti* za lat. *Subfumigare* (23vb), *spolujíti* za lat. *commeare* (9rb), *spoluumřieti* a *přimřieti* za lat.

[20] Hapax legomeny nazýváme ty lexikální jednotky, které jsou v lístkovém materiálu v lexikálním archivu Staročeského slovníku doloženy pouze jednou, popř. jen v jediném díle.

commori (9va), *přeslúžiti* za lat. *inservire* (16rb)[21] a *odchudnúti* za lat. *abhortare* (6rb).[22] Autor také několikrát přejímá německé sloveso, např. *turnieřiti* za lat. *commilitari* (9va, *tornieren* DiefGlos 135c) a *vichtati* za lat. *rotulare* (22vb) z něm. *vehten*. Autor slovesného alfabetáře vytváří slovesa podle produktivních i méně produktivních slovotvorných typů. Nejčastější slovotvorný typ jsou u něj *i*-kmenová desubstantiva. Desubstantivní slovesa 4. infinitivní třídy jsou podle Šlosara (1981, s. 24n.) po celou historickou dobu češtiny produktivním typem a jako produktivní typ se projevují i ve slovníku Klementinském. K synonymním slovesům *constabulare* a *stabulare* motivovaným latinským substantivem *stabulum* označujícím příbytek pro hospodářská zvířata vytváří autor dvě samostatná hapax legomena *stájiti* (10rb) a *chlévovati*[23] (23ra) motivovaná dvěma staročeskými substantivy *stájě* a *chlév*. Podobně i u dalších hapax legomen tohoto typu: *družiti, mřiežiti, čářiti, jarmarčiti, klokočiti, loditi, nraviti, ohniti, oloviti, plenčiti, zimiti*, která byla motivovaná příslušnými substantivy. Méně produktivní je zde slovotvorný typ desubstantiva s infinitivním kmenotvorným sufixem *-ova-*, např. hapax legomenon *žilovati* (7vb) za lat. *arterizare*. Mezi deadjektivními slovesy jsou produktivní *i*-kmenová deadjektiva s prefixem *u-* (*umokřiti, uvostřiti, usíliti, utenčiti, uvěcšiti*) a deadjektiva s prefixem *o-* (*ostarati*). Nová kauzativa a rezultativa utváří autor odlišnými slovotvornými postupy, příkladem jsou slovesa *umokřiti* ‚učinit mokrým, namočit' (kauzativum s prefixem *u-*, za lat. *proluere* 21ra) a *omoknúti* ‚stát se mokrým, namočit se' (rezultativum s prefixem *o-*, za lat. *madidare* 17va).

4. Závěr

Slovník Klementinský z poloviny patnáctého století je svou povahou ještě zcela středověké dílo, na jehož vzniku se výrazně podílejí středověké tendence literární tvorby. Napodobování antických a středověkých předloh stojí jak za výstavbou celého díla, tak za českými překlady. Napodobováním a inovací Klaretových výrazů ve výtahu z Vokabuláře gramatického a ve jmenném alfabetáři názorně ukazuje, že Klaret a jeho dílo byli vzorem a autoritou pro slovníkovou tvorbu a rozvoj terminologického lexika 15. století, autoritou, kterou autoři slovníků napodobovali i s kterou soupeřili.

Při překladu sloves ve slovesném alfabetáři má zásadní vliv německý ekvivalent, jehož nápodobou podle slovotvorné formy (kalkem) nebo podle hláskové formy (přejímkou), vytváří autor ke svému záměru nejpříhodnější překlad. Inovační činnost motivovaná rétorickou teorií o soupeření s předlohou se v oblasti slovní zásoby projevuje v samotném hledání přiléhavějšího překladu a také ve vytváření nových výrazů, hapax legomen. Ač slovník Klementinský patří mezi středověká díla, přesto svým tematickým i lexikálním rozsahem připravuje půdu pro humanistické slovníky 16. století.

---

[21] Prefix *přě-* u hapax legomena *přeslúžiti* ‚přehorlivě posloužit' má intenzifikační význam stejně jako prefix u slovesa *přestkvieti* (20va) a je ekvivalentem za německá měrová adverbia *seer* a *wol* (*seer dynen*, *wol dynen* DiefGlos 300c).

[22] Prefix *od-* (*ot-*) s perfektivizačním významem ve slovese *odchudnúti* ‚zchudnout' je kalkem latinského prefixu *ab-* v latinském slovese *abhortare*, srov. StšS s.v. *otchudnúti*.

[23] Srov. GbSlov s.v. *chlevovati*.

Literatura:

Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem. Ed. Robert Weber et al., Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt 1983. 1980 s.

DAŇHELKA, Jiří: Směrnice pro vydávání starších českých textů. In: *Husitský Tábor*, 1985, roč. 8, s. 285 – 301.

DIEFENBACH, Lorenz: *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis.* Frankfurt am Main : J. Baer, 1857. 644 s.

DONATUS, Donat et la tradition de l'enseignement grammatical: étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe - IXe siècle) et édition critique. Ed. Louis Holtz, Paris : Centre national de la recherche scientifique, 1981. XIX + 750 s.

FLAJŠHANS, Václav: *Klaret a jeho družina. Sv.1. Slovníky veršované.* Praha : Česká akademie věd a umění, 1926. XXXII + 272 s.

GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský. Díl I (A-J).* Praha : Unie 1903. 674 s.

ISIDOR ze SEVILLY, *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*. Ed. W. M. Lindsay. Oxford : Clarendon, 1911.

JÍLEK, František: Klaretovo české názvosloví mluvnické. In: *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická*, roč. 1950, č. 4. 70 s.

KUŤÁKOVÁ, Eva – VIDMANOVÁ, Anežka: *Slovník latinských spisovatelů*. Praha : Leda, 2004. 671 s.

MARTÍNKOVÁ, Dana: Středověké vokabuláře a Slovník středověké latiny v českých zemích. In: *Listy filologické*, 1999, roč. 122, s. 32 – 38.

RYBA, Bohumil: Středolatinský slovník „Lucianus" a jeho české úpravy. In: *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická*, roč. 1944, č. 3. 98 s.

RYBA, Bohumil: K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostřihomským. In: *Listy filologické*, 1951, roč. 75, s. 89 – 123.

RYBA, Bohumil: K novějším pracím o středověkém latinsko-českém slovníkářství. In: *Listy filologické*, 1963, roč. 86, s. 177 – 182.

Slovník Klementinský. Národní knihovna Praha, sign. XVII F 31, f. 1r – 91v.

Slovník Ostřihomský S. Ostřihom, sign. Ms. II.8, s. 58 – 63, 66 – 152.

Slovník SlovVokKlem. Národní knihovna Praha, sign. I D 32, f. 175r – 176r.

Slovník středověké latiny v českých zemích. Díl 1: A – C. Red. M. Bernášková. 1. vyd. Praha : Academia, 1987. 1021 s.

Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. Praha : Academia, 1968. 132 s.

Staročeský slovník 1-26. Praha : Academia, 1970 – 2008.

STOTZ, Peter *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. Zweiter Band. Bedeutungswandel und Wortbildung*. München : C. H. Beck Verlag, 2000. 482 s.

ŠLOSAR, Dušan: *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1981. 164 s.

TŘÍŠKA, Josef: *Pražská rétorika.* Praha : Univerzita Karlova, 1987. 272 s.

VIDMANOVÁ, Anežka: Středověká latinská literatura. In: *Laborintus. Latinská literatura středověkých Čech.* Red. J. Matl – Z. Silagiová. Praha : KLP, 1994, s. 78 – 94.

Odraz malého hospodárenia tzv. kovoroľníctva obyvateľov Hronca v terénnych názvoch

Hana Weissová

Ústav cudzích jazykov, Technická univerzita, Zvolen

Obec Hronec v okrese Brezno má bohatú miestnu tradíciu železiarstva. Živou súčasťou lexiky obyvateľov obce sú terénne názvy súvisiace s ich **dominujúcim zamestnaním** v miestnom i v okolitých závodoch **na výrobu a spracovanie železa.**[1]

V lexike obyvateľov Hronca existuje ale tiež skupina terénnych názvov, ktoré poukazujú na **doplnkové malé hospodárenie obyvateľov**, vykonávané popri ich hlavnom zamestnaní, tzv. **kovoroľníctvo**.

Kovoroľníctvo obyvateľov Hronca, odrážajúce sa v miestnych toponymách, má hlbšiu historickú zakotvenosť. Prírodné podmienky v zalesnenej horskej krajine boli na tomto území vyhovujúce predovšetkým pre banské a hutnícke podnikanie (železné rudy, drevo, energia vodných tokov) a naopak nevýhodné pre roľnícke osídlenie. Aj pastierska (valašská) kolonizácia v 15. storočí – snaha o lepšie hospodárske zhodnotenie kráľovského lesného územia – sa uplatňovala len popri banskej kolonizácii. Železnú hutu a hámor v Hronci, založenú súkromnými ťažiarmi, v roku 1580 prevzal štát a riadil ju cez habsburský cisársky úrad – banskobystrickú komoru. Hronec sa stal **komorskou osadou so železiarskym podnikom – cisársko-kráľovským železiarskym handlom**. Od 18. do polovice 19. storočia sa tento podnik rozrástol na jednu z najväčších erárnych železiarskych manufaktúr v Uhorsku pod názvom **Hrončiansky komplex**. Okrem vysokých pecí a hámrov v Hronci patrili do komplexu vysoké pece v Pohronskej Polhore, Ľubietovej, Ponikách a nové alebo staršie zrekonštruované železiarne na Chvatimechu, v Osrblí, v Bystrej, v Jarabej, vo Vajskovej a na Kramlišti.

Výrobná činnosť baníctvo a hutníctvo si vyžadovala kvalifikované pracovné sily. Snahou komory bolo zamestnancov trvalo osídliť priamo na pracoviskách. Vznikali osady obývané **erárnymi robotníkmi** – baníkmi a uhliarmi, osady lesných robotníkov i osady pri železiarskych závodoch. Erárni „kráľovskí" robotníci **pracovali za mzdu** a využívali aj **výhody vyplývajúce z osadníckeho práva**, ktoré boli akýmsi prídavkom ku mzde. Zamestnanec komory bol osobne slobodný – bez feudálnych poddanských povinností. Na pozemku, ktorý mu komora pridelila, a ktorý bol jej majetkom, si mohol postaviť dom, ktorý už bol jeho vlastníctvom, mal právo užívať záhradu, lúky, právo držať a pásť dobytok, mal nárok na stavebné drevo aj na drevo palivové zadarmo. Užívacie právo sa po roku 1948 zmenilo na vlastnícke.

Medzi zamestnávateľom – komorou a jej zamestnancami – baníkmi, hutníkmi, železo- či drevorobotníkmi sa vyformoval špecifický vzťah. **Kovoroľníci** si zabezpečovali existenčné potreby **prácou za mzdu v priemysle v spojení s naturálnym hospo-**

[1] Tento príspevok nadväzuje na našu prácu *Železiarska výroba v obci Hronec a jej odraz v terénnych názvoch* (Kultúra slova, 4/2009, s. 203 – 210).

dárením pre vlastnú potrebu. **Zárobková činnosť v erárnom podniku bola hlavným zdrojom obživy**. Život robotníka a jeho rodiny bol závislý predovšetkým od výšky mzdy a jej kúpnej sily. Základné potraviny, odev, obuv a ďalšie potreby sa získavali kúpou. Spätosť robotníkov – zamestnancov závodu s poľnohospodárstvom existovala len v tom zmysle, že boli držiteľmi (nájomcami) menšej výmery, prevažne ručne obrábanej **pôdy** na pestovanie (zemiaky, zelenina, strukoviny), **lúk** a **pastvín** pre chov domácich zvierat (jedna krava, kozy, niekoľko oviec). Pritom **produkty z pôdy a chovu boli len doplnkovým zdrojom obživy**. Pre erárneho zamestnanca, okrem nezávislosti od feudálneho panstva, bolo výhodou, že existenčne nebol výlučne odkázaný len na mzdu. Pre zamestnávateľa (komoru) bolo výhodné, že sa nemusela starať o základné sociálne potreby zamestnancov a ich usadením na svojej pôde si ich viac pripútal k priemyselnému podniku.

V tomto príspevku sa zameriame na **lexikálno-sémantickú stránku toponým** (presnejšie agroným) súvisiacich s miestnym kovoroľníctvom, ktoré sú odrazom reálneho života predkov. V centre našej pozornosti sú **mimojazykové skutočnosti**, ktoré objasňujú motiváciu vzniku toponým. Základnými **motivačnými zdrojmi** agroným súvisiacich s kovoroľníctvom v obci sú **príroda** (členitosť, tvar a podoby terénu) a **činnosť človeka a jeho vzťahy** k prírode (výrobné, sociálne, vlastnícke).

Obyvatelia Hronca v rámci svojej naturálno-hospodárskej činnosti kvôli nedostatku obrábateľnej pôdy v okolitom teréne a v snahe túto kultúrnu pôdu získať, klčovali a skopávali aj veľmi strmé svahy dolín bezprostredne nad zástavbou obce, budovali terasy s **ručne obrábanými políčkami – ostredkami**. Niektoré ostredky boli len krok, dva široké a pár metrov dlhé, oddelené od seba veľmi strmými trávnatými medzami alebo niekde len múrikmi z nakladených kameňov. Na ostredkoch sa pre domácu potrebu pestovali prevažne zemiaky, fazuľa, odolná zelenina. Vznik toponým **Strmina** a **Breh** je motivovaný pre Hronec charakteristickou konfiguráciou terénu – políčka sú umiestnené na strmých svahoch dolín Osrblianskeho potoka a Čierneho Hrona. Vznik toponyma **Bašta** pravdepodobne motivovalo postavenie svahu s ostredkami nad stredom osady s komorskou hutou. Zo svahu bol dobrý výhľad upozorňujúci na prichádzajúce nebezpečenstvo, bol dôležitý pre ochranu cisárskeho majetku – v prenesenom význame „chránil ho ako hradná bašta“. Terénny názov **Záhrady** pomenúva väčšie pozdĺžne ručne obrábané polia na terasách vo svahoch bezprostredne za obytnou juhovýchodnou zástavbou obce. Toponymum naznačuje, že pozemky nahrádzali prídomové záhrady patriace k obytným domom, ale pre nedostatok miesta v úzkej doline boli umiestnené mimo domov. Toponymum **Prchútka** pomenúva strmý zalesnený svah v spodnej časti s ostredkami nad obcou pozdĺž toku Čierneho Hrona. Vznik názvu motivovali časté prírodné úkazy – nad svahom sa často tvoria hmly a nízka oblačnosť, z ktorej mrholí, popŕcha. Vznik názvu lokality s ostredkami **Strelnica** motivoval na tom mieste pod lesom postavený pavilón obecného streleckého spolku s priľahlou kolkárňou a letným tanečným parketom. Zoskupenie ostredkov s názvom **Pikuľka** dostalo názov podľa obytného domu rodiny Pikulovcov, okolo ktorého bolo treba prejsť.

Ornej pôdy vo väčšej výmere bolo málo. Toponymum **Nad Skalicou** pomenúva lokalitu s ornou pôdou, kde strmý skalnatý zalesnený svah Skalica po pravej strane Čierneho Hrona preklápa sa v hornej časti do rovnejšieho terénu chrbta Lipovej. Podobne toponymum **Pod Lipovou** pomenúva polia umiestnené na miernejšom úpätí svahu

kopca Lipová (podľa ojedinelého porastu líp). Vznik toponyma **Za Rauzov** motivovala poloha polí za osamelým domom rodiny Rauzovcov na úpätí vrchu Kopec. Tu orná pôda prechádzala vyššie do lúk na strmšom svahu. Orná pôda v spoločenstve s lúkami bola aj v lokalite **Na Majeri** (pozri ďalej).

Rozhodujúci význam v domácom chove kráv, kôz a oviec v rodinách železorobotníkov mali lúky a pastviny. Zvieratá sa chovali kvôli mlieku, syru. **Lúky** sa nachádzajú, narozdiel od vzdialenejších pastvín, bližšie pri obci. Lúky boli každoročne pravidelne ošetrované, podľa možnosti hnojené maštaľným hnojom a ručne kosené. Tráva sa sušila na seno – krmivo na zimu. Po skosení sa lúky využívali ešte aj na spásanie. Vznik názvu lúčnej lokality **Jamina** na severovýchodnom úpätí Hájneho grúňa bol motivovaný tvarom terénu, ktorý sa zvažoval do plytkej vhĺbeniny – do jamy – s prameniskom. Názov lúk **Za stenou** bol motivovaný ich polohou nad vysokopecnou hutou so zlievárňou, kde smerom k svahu za taviacimi pecami kvôli usmerneniu prúdenia vzduchu bol vystavaný osobitný múr – stena. Toponymum **Paseky** vyjadruje, že lúky na úpätí vrchu Kopec vznikli na čistine, rúbanisku – na mieste vysekaného lesného porastu. Vznik toponyma **Rúdlová** motivovali železorudné bane z 18. storočia – ústia štôlní a veľké výsypy, ktoré v priebehu nasledujúcich rokov zarástli lúčnym porastom. Terénny názov lúčnej lokality **Osrblianska dolina** bol motivovaný polohou lúk na dne doliny Osrblianskeho potoka, po ľavej strane cesty smerujúcej z Hronca do Osrblia. Lúčna lokalita **Fajľová** získala pomenovanie podľa vlastníckeho vzťahu – lúky patrili významnej rodine Schmidovcov, kováčskych majstrov v miestnom železiarskom podniku, ktorí používali prímenie Fajlík alebo Fajľo (z nemeckého die Feile – pilník). Vznik názvu lúčnej lokality **Šoltýsovské** bol motivovaný vlastníckym vzťahom, táto pôda pôvodne patrila šoltýsom (dedičným richtárom). Pôvodne pôda, ktorú používali obyvatelia komorskej osady Hronec ako zamestnanci eráru, bola v správe Ľupčianskeho hradného panstva a súčasťou veľkého historického chotára susednej obce Valaská v 15. storočí osídlenej osadníkmi na valašskom práve. Lúky boli aj na **Majeri**. Toto toponymum je odvodené od veľkého hospodárskeho dvora s priľahlou pôdou – lúkami i oráčinami, ktorý patril v minulosti rímsko-katolíckej fare v Hronci. Toponymum **Hájny grúň** označuje dominujúci vrch s lúkami nad obcou. Hájny je odvodené od „zahájiť“ vo význame „zakázať tam pásť“. Od jari chránené lúky sa v druhej polovici leta skosili a v jesennom čase sa ovcami ešte spásali. Druhá časť toponyma grúň poukazuje tiež na lexiku a pôvodný historický chotár susednej pastierskej Valaskej.

Pastviny sa nachádzali v lesných lokalitách, vo väčšej vzdialenosti od obce. Boli obklopené lesom alebo na okraji lesov. Vznikli postupne vyrúbaním a vyklčovaním lesa na svahoch, v dolinkách a na horských chrbtoch okolitých kopcov a vrchov. O domáce zvieratá v stádach – kravy, kozy a ovce sa starali na pastvinách obcou najatí pastieri. Toponymá **Prvý pastovník, Druhý pastovník, Tretí pastovník** pomenúvajú tri odľahlé pasienky v lesoch. Vznik názvov je motivovaný ich polohou – postupným zoradením na horskom hrebeni smerom od obce. Toponymum **Pálenice** pomenúva pastviny, ktoré vznikli na mieste lesného rúbaniska, v minulosti sa na ňom pálilo drevné uhlie pre potreby hrončianskej železiarne. Vznik toponyma **Mojžišove zeme** bol motivovaný vlastníckym vzťahom – pastviny vznikli na pôde patriacej Mojžišovcom, priezvisko rodiny sa doteraz nachádza v susednej Valaskej. Motiváciou vzniku toponyma **Na jame** bol tvar horského terénu – pastvina sa rozkladala v sedielku – kotline

pod vrchom Chvatimech. Pastvina s názvom **Bánik** dostala názov podľa lokalizácie na mieste pôvodne lesného rúbaniska – hovorovo bánu. Toponymum pastviny **Bobot** je odvodené z apelatív bobo = strašidlo, od toho bobota = strašenie. Vznik toponyma je motivovaný prírodným úkazonm v tej lokalite – šumom, hučaním (obrazne „strašením"), ktoré spôsobuje zvuk sútoku dvoch horských tokov Čierneho Hrona a Kamenistého potoka, podporený šumením lesa, intenzívne sa ozývajúci v úzkej doline. Toponymum **Hlobišov** je odvodené poslovenčením z nemeckého der Holzbestand = lesný porast alebo der Holzbau = lesné rúbanisko. Pasienky pomenované týmto toponymom vznikli na mieste rúbaniska, predtým lesného porastu. Toponymum **Bujacká** pomenúva menšiu pastvinu vydelenú z rozsiahlejšej pastviny Hlobišov a vyhradenú pre pasenie obecných býkov, hovorovo bujakov. Terénny názov **Pod Surovinou** bol motivovaný lokalizáciou pastviny pod pásmom mladého ihličnatého lesa, hovorovo „pod surovinou". Pomenovanie pastviny **Pod Skalou** bolo motivované mohutnou skalnou vežou v strmom svahu doliny Osrblianskeho potoka v okrajovej časti obce. Ďalšia pastvina na okraji obce bezprostredne na brehoch Osrblianskeho potoka s názvom **Jelšina** dostala pomenovanie od porastu jelše. Dve posledné pastviny boli obcou vyhradené pre husi, kým všetky predošlé boli určené najmä pre hovädzí dobytok, kozy**,** čiastočne i ovce.

Pôda užívaná obyvateľmi železiarskej osady Hronec patrila komore. Využitie nerastného bohatstva a lesov na území Ľupčianskeho panstva, od konca 17., v 18. storočí najmä pre výrobu železa, bolo prioritným záujmom štátu – Habsburskej monarchie. Nerastné bohatstvo a štátne podnikanie dalo podnet pre vznik komorských baníckych a hutníckych osád, ktoré boli z právomoci Ľupčianskeho panstva vyčlenené. Erár postupne prevzal do svojej správy celé Ľupčianske panstvo. Banskí a hutnícki odborníci boli dosadzovaní Viedňou zväčša z rakúskych priemyselných oblastí. Úradným jazykom v komorskej administratíve bola nemčina. Osobitná skupina terénnych názvov súvisiacich s kovoroľníctvom má **nemecký jazykový základ**. Tieto názvy súvisia s administratívnou prácou komorských úradov – s vymeriavaním, ohraničovaním a označovaním komorskej pôdy medzníkmi, s pomenovaním parciel v mapách a súpisoch v nemeckom jazyku. Toponymum **Maľoška** možno odvodiť z nemeckého das Mal = znamenie, medzník. Lúka je umiestnená v obci v akejsi medzere medzi súvislou zástavbou obytných domov, jej hranice v minulosti boli pravdepodobne označené medzníkmi. Nemecký jazykový základ má tiež toponymum **Hutkoška** z nemeckého die Hut = pastva. Lúka na okraji zástavby obce a tiež na okraji zalesneného svahu Bašta bola pôvodne pastvinou. Toponymum **Greška** môže tiež poukazovať na nemecký jazykový základ, die Grenze = hranica. Lúka je umiestnené na okraji intravilánu obce – „na hranici" zástavby a priľahlých lúk v Osrblianskej doline. Iná možná motivácia toponyma je podľa osoby vlastníka Grešo –Gregor. Toponymum **Geravka** pomenúva lúku, predtým pastvinu v tvare hrotu obkolesenú lesom. Je to vytvorené z nemeckého der Ger = oštep, hrot, špic a die Au = pastvina.

Toponymá je možné analyzovať aj zo štruktúrno-typologického hľadiska, tiež by sme mohli objasniť spôsob zápisu predložkových terénnych názvov, ale v našom príspevku sme sa tomuto javu venovať nemienili.

Literatúra:

KRŠKO, Jaromír: Vplyv nemeckej kolonizácie na mikrotoponymiu Revúcej. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii, sekcia filologická*, č. 1. Zost. H. Bálintová, T. Boďová, A. Ďuricová, Z. Hurtajová, V. Křečková. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1997. ISBN 80-8055-080-8, s. 187 – 192.

KRŠKO, Jaromír: *Terénne názvy z Muránskej doliny.* 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X

KRŠKO, Jaromír: Vplyv nemeckej a valašskej kolonizácie na toponymiu Turca. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia (Prešov, 5. – 7. 3. 2003).* Zost. M. Imrichová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004. ISBN 80-8068-271-2, s. 284 – 292.

KRŠKO, Jaromír: Motivačné činitele hydronymie z povodia Hrona. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie.* Zost. M. Považaj a P. Žigo. Bratislava : Veda, 2007. ISBN 978-80-224-0971-1, s. 227 – 233.

KRŠKO, Jaromír: *Hydronymia povodia Hrona.* 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2008. 351 s. ISBN 978-80-8083-6040-5

MAJTÁN, Milan: Štruktúrne typy slovenských chotárnych názvov. In: *IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971.* Red. M. Majtán. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 147 – 160.

MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie.* 1. vyd. Bratislava : Veda, 1996. 191 s. ISBN 80-224-0480-2

MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku.* Martin : Matica slovenská, 2006. 519 s. ISBN 80-7090-822-X

PAULINY, Ákoš: *Železiarstvo na Pohroní 18. a v prvej polovici 19. storočia (Príspevok k problémom manufaktúrneho obdobia).* 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966. 209 s.

PISOŇ, Štefan a kol.: *Slovník obcí Banskobystrického okresu.* Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo Banská Bystrica, 1968. 368 s.

RATKOŠ, Peter: Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia. In: *Slovenský národopis,* 1965, roč. XIII, č. 2-3, s. 135 – 158.

RÓM, Róbert: Hronec – monografia; cyklostyl, 1926.

STRÁNSKY, Albert: *Drevorubači na Čiernom Hrone.* 1. vyd. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969. 308 s.

ŠMILAUER, Vladimír: Třídění pomístních jmen. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV,* 1960, roč. 1, s. 149 – 171, aj Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1972, roč. 13, s. 171 – 204.

ŠMILAUER, Vladimír: *Úvod do toponomastiky.* Praha : SPN, 1966. 230 s.

WEISS, Martin: *Železiarska obec Hronec.* Účelová publikácia. Hronec : Obecný úrad Hronec, 1997. 28 s.

WEISSOVÁ, Hana: *Terénne názvy z Hronca a Osrblia.* Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003. 97 s.

Práca s textom nielen na hodinách slovenčiny na 2. stupni ZŠ

Petra Zrníková

Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

Pojmy interpretácia textu a čitateľská gramotnosť sa obyčajne spájajú s vyučovaním literatúry a prácou s umeleckým textom. Žiaci základných škôl však dennodenne prichádzajú do styku s najrôznejšími druhmi textov, ktorým by mali rozumieť. Vedieť ich nielen prečítať a získať z nich explicitne vyjadrenú informáciu, ale aj porozumieť implicitne vyjadreným vzťahom a dokázať ich kriticky zhodnotiť. To sú totiž schopnosti, ktoré by mal preukázať každý funkčne a čitateľsky gramotný žiak opúšťajúci základnú školu. Medzinárodná komparatívna štúdia PISA OECD (2003, 2006) ukazuje priepastné rozdiely v úrovni čitateľskej gramotnosti slovenských žiakov v porovnaní s ich rovesníkmi z iných krajín sveta. V štúdii PISA sa pod pojmom gramotnosť rozumie „schopnosť žiaka aplikovať vedomosti a zručnosti z kľúčových oblastí vyučovacieho predmetu, analyzovať, efektívne komunikovať svoje názory a postoje, riešiť a interpretovať problémy v rozličných situáciách" (Koršňáková – Tomengová, 2005, s. 4). Vedome rozvíjať jednotlivé procesy porozumenia umožňuje správna voľba textov a úloh, metód a foriem práce, využívanie didaktickej techniky a pomôcok. Práca s textom nie je (nemá byť) náplňou iba vyučovania materinského, resp. cudzieho jazyka. Kompetenciu pracovať s informáciami, textami treba u žiakov rozvíjať aj v rámci ostatných vyučovacích predmetov, pretože ak si má žiak dlhodobo osvojiť požadované učivo, musí mu predovšetkým rozumieť.

Vychádzajúc zo záverov výskumu PISA sa hlavným zámerom nášho prieskumu stala otázka zistiť pripravenosť žiakov pracovať s rôznymi druhmi textov a zistiť úroveň ich schopností v troch oblastiach čitateľskej gramotnosti, t. j. získavanie informácií, porozumenie, hodnotenie. Výskumnú vzorku tvorili žiaci 9. ročníka z troch základných škôl v Žilinskom kraji. Spolu sa prieskumu zúčastnilo 123 žiakov.

Prácu žiakov sme skúmali metódou didaktického testu. Vytvorili sme súbor deviatich textov (recept na varenie, texty z novín a časopisov (2x), pieseň, náučný plagát, reklama, jedálny lístok, program kina, charakteristika povolaní) s otázkami viažucimi sa ku konkrétnemu textu. Úlohou žiakov bolo napríklad usporiadať pomiešané kroky pracovného postupu do logickej následnosti, vymyslieť titulok k textu, charakterizovať reklamu z hľadiska obsahu a formy, vyhľadať čiastkové informácie a spojiť ich do komplexnej informácie, priradiť postavy k filmu, vyjadriť vzťahy medzi postavami, určiť pravdivosť výrokov na základe textu, vysvetliť význam cudzieho slova a frazeologizmu vyplývajúci z kontextu, usporiadať informácie do dvojíc a pod. Na vypracovanie úloh mali žiaci 45 minút. V didaktickom teste sme použili otvorené otázky, t. j. také, ktoré žiaci tvorili vlastnými slovami, využívali v nich vlastnú fantáziu a vyjadrovacie schopnosti, a zatvorené otázky, t. j. také, v prípade ktorých si mal žiak vybrať jednu z ponúkaných možností (a, b, c, d) alebo mal zoradiť informácie do

správneho poradia, vytvoriť správne dvojice informácií. V odpovediach, ktoré žiaci formulovali vlastnými slovami, sme nekládli dôraz na pravopisnú stránku, pokiaľ nemenila zmysel významu odpovede.

Proces	Úroveň zručností	Hodnotenie zručností
Získavanie informácií	žiak dokáže vyhľadať explicitne vyjadrené informácie podľa určitých kritérií – presné fakty, pojmy a číselné údaje v súvislom texte a nesúvislom texte – grafe, tabuľke, mape, v zmiešanom type textu, priradiť hlavné postavy k filmu	správnosť, úplnosť, presnosť vyhľadaných informácií
Porozumenie	žiak dokáže usporiadať informácie v texte podľa logickej následnosti, vymyslieť nadpis, vyjadriť vzťahy medzi informáciami, postavami filmu, ktoré vyplývajú z obsahu alebo s ním súvisia, určiť kľúčové slová, usporiadať informácie do správnych párov	logická následnosť usporiadaných informácií, výstižnosť a tematická súvislosť s textom, výstižnosť a logická súvislosť záveru s informáciami v texte, správnosť usporiadaných dvojíc
Hodnotenie	žiak dokáže porovnať dve a viac informácií a vyvodiť záver, posúdiť text z hľadiska jeho formy a obsahu, posúdiť komunikačný zámer textu, jeho funkciu	správnosť použitia informácie o texte, vyjadrenie vlastného záveru podloženého informáciami z textu

Tabuľka č. 1: Charakteristika úrovní porozumenia a hodnotenie zručností (Kašiarová, 2008, PISA OECD).

Z výsledkov prieskumu vyplýva, že žiaci dokážu spojiť čiastkové informácie z tabuľky (86%), identifikovať hlavné postavy a priradiť ich k správnemu filmu (63%), no už nedokážu tak úspešne čítať informácie z grafu (37%) či implicitne vyjadrenú informáciu v súvislom texte (26%). Najväčší problém mali s vyhľadávaním argumentov v texte, ktorými mali dokázať pravdivosť, resp. nepravdivosť výroku. Odpovedať dokázalo iba 6% žiakov. Významným faktorom, ktorý sa podpísal pod výkony žiakov, bolo najmä nepozorné čítanie otázok. Prácu s inštrukciou, orientáciu v texte a prehľadnú organizáciu poznámok a získaných údajov z textu považujeme za základné zručnosti čitateľskej a školskej gramotnosti. Žiak deviateho ročníka by ich už mal mať dostatočne osvojené, zautomatizované, pretože podmieňujú nielen jeho ďalšie efektívne učenie sa na strednej škole, ale vytvárajú odrazový mostík pre celoživotné vzdelávanie.

Za pozornosť a zdôraznenie stoja tiež texty a úlohy, s ktorými sa žiaci na vyučovaní slovenského jazyka stretávajú asi najčastejšie: usporiadanie krokov pracovného

postupu, identifikovanie vzťahov medzi postavami, vysvetľovanie významu cudzieho slova, charakteristika povolaní a typov ľudí, výber kľúčových slov, vysvetľovanie významu frazeologizmov. Paradoxne práve v nich žiaci odpovedali skôr nesprávne alebo sa riešeniu úloh celkom vyhli. Príčinami mohli byť únava žiakov, nepozornosť pri čítaní, nechuť hlbšie sa zamýšľať nad textom, obava z nesprávneho záveru, interpretačná negramotnosť umeleckého textu („akú moju skúsenosť, pocit mi text sprostredkúva“ namiesto „čo tým chcel autor povedať“), slabá orientácia v nesúvislých textoch a chýbajúca schopnosť dedukovať správny význam neznámeho slova z kontextu.

Jedným z najvýraznejších prienikov každodenného textu do školského prostredia je asi reklama. S reklamou sa žiaci stretávajú na oboch stupňoch základnej školy napr. v predmetoch slovenský jazyk, občianska výchova, etická výchova, náboženská výchova a pod. Cieľom práce s týmto druhom textu je naučiť žiakov rozlišovať negatívnu reklamu od pozitívnej, uvedomiť si jej manipulatívny vplyv na spotrebiteľa. Otázkou ostáva, do akej miery učitelia spomínaných predmetov napĺňajú ciele a normy vytýčené oficiálnymi školskými dokumentmi. To sa odzrkadlilo práve na analyzovaní reklamy z hľadiska jazykových prostriedkov i mimojazykových výstavbových prvkov. Výsledky prieskumu potvrdili, že žiaci vnímajú reklamy najmä z hľadiska obsahu, druhu informácií, ktoré ponúkajú (43%). Medzi najčastejšie prvky reklamy, ktoré si žiaci všimli, patrili: zľavy, akcie, darčeky. Často sa v rôznych obmenách vyskytovali odpovede, ktoré definovali reklamu ako niečo, čo nás má práve prostredníctvom rôznych výhod presvedčiť, zaujať, nalákať do obchodu. Žiaci postrehli, že reklama je nástrojom konkurencieschopnosti, aby sa obchodníci prezentovali ako „najlepší“ na trhu v danej oblasti. Neunikli im ani informácie o otváracích hodinách či mieste, kde sa obchod nachádza. Pri charakterizovaní formy (6%) použili výrazy: výstižná, stručná, prehľadná, informačný slohový postup. Nikto nehodnotil reklamu z jazykovej stránky – výskyt slovných druhov, rozkazovací spôsob, 2. osoba množného čísla a pod. Čo sa týka grafickej stránky, 2% žiakov vyzdvihli výrazné písmo, veľké písmená a jeden spomenul obrázky. Z toho môžeme usudzovať, že žiaci majú pojmy obsah a forma stále úzko späté predovšetkým s umeleckými textami, kde obsah predstavuje dej úryvku a formu chápu ako žáner alebo literárny druh.

Úloha č. 3: REKLAMA (regionálne noviny Martinsko-turčianskoteplicko, č. 50, december 2008)

Charakterizujte obsah a formu textov.

Najlepšie výsledky v rámci kategórie porozumenia textu žiaci dosiahli pri tvorbe titulkov, kde preukázali vo svojich prácach vlastnú fantáziu i poznatky z bežného života. V ich vyjadrovaní sa prejavil vplyv médií. Nezáujem žiakov o čítanie je hlavným problémom vzdelávania posledných rokov. Doba sa však posúva a knihy už nie sú jediným zdrojom informácií a spôsobom rozširovania slovnej zásoby. V súčasnosti (a tento fenomén bude ešte výraznejší v nasledujúcich rokoch) veľkú rolu zohráva internet – internetové spravodajské portály, on-line vydania časopisov a novín či obyčajné informačné servery, ktoré jednoduchým, laickým jazykom sprostredkúva najnovšie správy z politiky, ekonomiky i šoubiznisu.

Úloha č. 2: NOVINÁRSKY ŠKRIATOK

Vymyslite k úryvkom vhodný nadpis.

1. Názov: _____

Keď sme šli do školy, chytili sme s Mišom jedného tretiaka a pomocou neho sme merali záveje, aké sú hlboké. Iba z jedného mu trčali baganče. Najväčší závej bol pri školskom plote, ale ten sme neodmerali, lebo išiel súdruh učiteľ a tretiak veľmi reval. Začali sme ho oprašovať a súdruh učiteľ nás pochválil, že sa staráme o mladších spolužiakov. Potom cengalo, tak sme sa pobrali do triedy. (Klára Jarunková, 1984, s. 9)

Úryvok, s pôvodným názvom Fujavica, pochádza z diela Hrdinský zápisník od K. Jarunkovej. Okrem humornej stránky žiaci vnímali úryvok aj z etického hľadiska. Posudzovali správanie učiteľa ako nespravodlivé a zaslepené (druhá skupina) a správanie chlapcov ako šikanovanie (tretia skupina). Najlepšie odpovede žiakov sme zoskupili podľa tematickej motivácie nadpisov. Prvá skupina nadpisov sa najviac približovala k pôvodnému názvu, najlepšie vystihuje tému ukážky. Ďalej uvádzame skupiny názvov, ktoré sú motivované čiastkovou informáciou vyskytujúcou sa v texte. Najlepšie odpovede žiakov:

a) Meranie závejov (43x) – „Meranie závejov“ (18x), „Záveje“ (5x), „Meranie“, „Snehové záveje“ (3x), „Meranie závejov tretiakom“ (2x), „Merači závejov“ (3x), „Meranie snehu“ (3x), „Ako sa merajú záveje“ (2x), „Meranie snehu tretiakom“ (2x), „Nové meranie závejov“, „Meranie závejov pomocou Miša“, „Praktické meradlo“, „Tretiak ako pomôcka“;

b) Nespravodlivosť (17x) – „Nezaslúžená pochvala“ (3x), „Pochvala“, „Pomoc mladším sa vypláca“, „Šikovní záchranári“, „Staranie sa o mladších spolužiakov“, „Starostlivosť“ (4x), „Neposlušný spolužiaci“, „Slepota“, „Nevšímavý učitelia“, „Pomoc mladšiemu“, „Milí spolužiaci“, „Slepý učiteľ“;

c) Šikanovanie (26x) – „Šikanovanie“ (16x), „Pomocná šikana“, „Zneužívanie mladších žiakov“, „Detská brutalita“, „Nezistená šikana“, „Detská šikana“, „Chudák tretiak“, „Šikana spolužiakov“, „Šikana mladších“, „Šikana v zimnom období“, „Zábava na mladších“.

2. Názov: _____

Vírusové ochorenie, ktoré šíri divoko žijúce vtáctvo. Ohrozuje predovšetkým vtáčie chovy a hydinu. Na ľudí sa prenáša len výnimočne po priamom kontakte s infikovanými alebo uhynutými zvieratami. Vtáčia chrípka sa neprenáša z človeka na človeka. Od roku 1997 zaznamenali 116 ochorení u ľudí najmä v Ázii. V Európe sa

vyskytlo niekoľko ojedinelých prípadov u ľudí, ktorí pricestovali z rizikových oblastí. (www.zdravie.sk)

Keďže išlo o informačný text („Čo je to vtáčia chrípka“), je prirodzené, že žiaci ako jeho titulok použili názov choroby, o ktorej sa v texte písalo. Pri tvorení názvov v druhej skupine žiaci zapojili vlastné vedomosti o tejto problematike, čo považujeme za veľmi pozitívny jav. V našom texte sa totiž nevyskytuje informácia o type vírusu (H5N1). Svedčí to o prepájaní poznatkov s každodenným životom žiakov. Názvy v tretej skupine tiež vyjadrujú hlbšie porozumenie problematike, pretože v odpovediach žiakov možno pozorovať vyvodenie určitého záveru. Môžeme predpokladať, že žiak, ktorý vymyslel takýto nadpis, je informovaný o rozsahu škôd, ktoré vtáčia chrípka napáchala. No na druhej strane je možné, že použité slovné spojenia si žiaci jednoducho osvojili z médií. Odpovede žiakov:

a) Vtáčia chrípka (68x);

b) Vírusové ochorenie/Vírus H5N1 (30x) – „Vírusové ochorenie H5N1“, „Výrus“ (4x), „Vírusové ochorenie“ (9x), „H5N1“ (3x), „H5N1 Vtáčia chrípka“ (5x), „Vírusové ochorenie vtáctva“, „Vírusové ochorenie ohrozujúce vtáčie chovy“, „Vírus vtáčej chrípky“, „Vírus vtáčieho ochorenia“, „Vírus H5N1“ (3x), „H5N1 ochorenie“;

c) Pocit ohrozenia (12x) – „Je strach z vtáčej chrípky vážny?“ (2x), „Pomoc! Vtáčia chrípka“, „Nebezpečenstvo vtáčej chrípky“, „Vtáčia chrípka zabíja“, „Epidémia vtáčej chrípky“, „Vtáčia chrípka útočí“, „Vtáci zabíjaci“ (2x), „Choroba vtákov“, „Nedeste sa vtáčej chrípky zbytočne“, „Zákerný vírus sa šíri“;

d) Choroba (10x) – „Zabijak“, „Choroba“ (2x), „Rýchlo šíriace sa nákazlivé choroby“, „Veľmi nákazlivé ochorenie“, „Ochorenie“, „Chrípka“ (2x), „Riziko“, „Nákaza“.

3. Názov: _____

Najmenej 19 ľudí prišlo včera o život pri útokoch na celom území Iraku. Jedenásť ľudí zahynulo v Bagdade, keď sa samovražedný atentátnik odpálil vo vnútri šiítskej mešity. Dvaja ľudia prišli o život a šestnásti utrpeli zranenia pri útoku štyrmi mínometnými strelami na dom a obchod v bagdadskej štvrti Sabal-Búr.

Najbližšie k pôvodnému názvu („Zachutila im krv“) sú názvy v prvej skupine nazvanej Smrť a druhej skupine s názvom Vojna/Tragédia, ktoré vystihujú informáciu o útokoch na celom území Iraku, nielen o jednom z nich, tak ako napríklad názvy, ktoré sme zaradili do tretej a štvrtej skupiny. Žiaci, ktorí vytvorili podobne motivovaný názov celého úryvku (skupina Atentát), vychádzali z tejto informácie: „Jedenásť ľudí zahynulo v Bagdade, keď sa samovražedný atentátnik odpálil vo vnútri šiítskej mešity“. Rovnako početnou skupinou boli názvy odvodené od slova útok(y), ktoré sa tiež priamo vyskytlo v texte: „...šestnásti utrpeli zranenia pri útoku štyrmi mínometnými strelami...“. Motiváciu názvov v skupine označenej ako Terorizmus vysvetľujeme častým skloňovaním tohto pojmu v médiách, čo má bezpochyby vplyv na vyjadrovanie a rozvoj aktívnej slovnej zásoby žiakov. Výber z odpovedí žiakov:

a) Smrť (9x) – „V Iraku sa umiera“, „19 ľudí prišlo o život“, „Úmrtia v Iraku“ (2x), „Vyčíňanie v Iraku“, „Ďalší mŕtvy na území Iraku“, „Ďalší mŕtvi v Irackej metropole“ (2x), „Stav v Iraku“;

b) Vojna/Tragédia (17x) – „Nečakaná vojna“, „Vojna v Bagdade“, „Vojna v Iraku“ (6x), „Vojna“ (4x), „Krutá vojna“, „Bagdad v troskách“, „Tragédia v Iraku“, „Nešťastie v Iraku“, „Tragédia v Bagdade“;

c) Atentát (39x) – „Atentát“ (10x), „Samovražedný atentátnik“ (5x), „Atentát(y) v Iraku“ (11x), „Šialený atentátnik“, „Atentátnik“, „Atentátnik v Bagdade“ (3x), „Atentát v šiítskej mešite“, „Iracko-bagdadský atentát“, „Atentát na území Iraku“, „Bagdadský atentát“, „Atentát v Bagdade“, „Arabskí atentátnici“, „Ďalší atentát“, „Včerajší atentát v Iraku“;

d) Útok(y) (25x) – „Tragické útoky“, „Útok(y) v Iraku“ (14x), „Útoky v Bagdade“, „Nezmyslené útoky“, „Útok na Irak“ (2x), „Bombový útok“, „Bombové útoky v Iraku“, „Útoky na území Iraku“, „Samovražedné útoky v Iraku“ (2x), „Vražedné útoky“;

e) Terorizmus (14x) – „Teroristický útok“ (5x), „Teror v šiítskej mešite“, „Terorista“, „Útok(y) teroristov“ (4x), „Teroristické atentáty“, „Teroristi opäť útočia“, „Teroristi útočia“.

4. Názov: _____

Celý dom má logický poriadok. Na poschodí sú dve detské izby so spravodlivo rozdeleným šatníkom prepojené cez kúpeľňu, v ktorej nás prekvapila obojstranná vaňa a dvojumývadlo. Do každej z izieb sa však rodičia dostanú aj samostatnými vchodmi cez galériu pri schodoch. Oproti je spálňa rodičov, v ktorej sú len tri kusy nábytku. Obrovská posteľ s rozmermi 3 x 3 metre podsvietená zospodu, bielizník a veľké zrkadlo.

Pôvodný titulok znie: „Pekne po bratsky“. Podstata úryvku je vystihnutá hneď v jeho prvej vete: „Celý dom má logický poriadok“. Nadpisy, ktoré boli svojou motiváciou príbuzné tejto vete, sme zoskupili do prvej kategórie. Najpočetnejšou skupinou nadpisov je druhá motivovaná slovami byt, alebo dom či bývanie. Tieto titulky sú strohé, bez väčšej miery fantázie. Zaujala nás skupina nadpisov s motivantom „predaj“, „kúpa“. V úryvku sa totiž nič o kúpe alebo predaji nespomína. Môžeme sa len nazdávať, čo viedlo žiakov k vytvoreniu takéhoto nadpisu. Ak vezmeme do úvahy, že žiak nepoznal zdroj textu, potom pokojne mohol mať pocit, že ide o inzerát nejakej realitnej agentúry. Ďalším motivantom mohla byť priama skúsenosť žiaka, ak takúto situáciu – hľadanie bytu zažil v rodine alebo širšom okruhu známych. Niektorí žiaci vnímali zariadenie domu ako luxusné, dostupné len pre niekoho bohatého (napr. predsedu vlády), čo môže odzrkadľovať ich sociálne zázemie. Odpovede žiakov:

a) Logický poriadok (13x) – „Správne rozdelený dom“, „Logický poriadok domu“, „Logický poriadok“ (4x), „Poriadok domu“, „Logický dom“ (2x), „Dom pre logikov“, „Domový poriadok“, „Dom pre špekulantov“, „Krásne upratanný dom“;

b) Dom/Byt/Bývanie (75x) – „Rodinný dom“ (6x), „Dom“ (10x), „Náš dom“ (7x), „Nový domov“, „Môj dom“ (5x), „Nový dom“, „Moderný dom“ (2x), „Zariadenie domu“ (6x), „Návšteva bytu“, „Ideálne bývanie“ (2x), „Rozloženie domu“ (2x), „Interiér domu“ (2x), „Usporiadanie domu“ (2x), „Dobrý dom“, „Rozloženie nábytku“, „Naša domácnosť“, „Prehliadka domu“ (4x), „Vysnívaný domov“, „Byt 2008“, „Dokonalý dom“, „Domácnosť“, „Dom snov“ (3x), „Skvelé bývanie“, „Presvedčivý dom“, „Bývanie“ (3x), „Čo je v dome?“, „Výzor domu“, „Stavba domu“ (3x), „Plán domu“ (2x), „Obsah domu“, „Multifunkčný dom“;

c) Predaj/Kúpa (10x) – „Dom na predaj“ (4x), „Predaj domu“ (2x), „Kúpa bytu“, „Kúpa domu“, „Byt na predaj“, „Predám byt“;

d) Iné (3x) – „Byt predsedu vlády“, „Luxus“ (2x).

Vymýšľanie titulkov sa ukázalo ako veľmi populárne. Schopnosť formulovať nadpis stručne a výstižne dokazuje u žiakov prítomnosť základnej čitateľskej zručnosti – schopnosť vystihnúť podstatu textu, rozlišovať hlavné, kľúčové informácie od vedľajších, doplnkových. Okrem toho, ak si žiak pri písaní svojej slohovej práce bude musieť sám vybrať vhodný nadpis, získa pocit osobnej zainteresovanosti, spoluúčasti vo vyučovaní. To podporuje rozvoj jeho tvorivého myslenia a jazykovej kompetencie.

S textmi, najmä tými nesúvislými, sa stretávame dennodenne na každom kroku, hoci si to ani neuvedomujeme. Vyžaduje si to od nás život, spoločnosť. Nielen vo vyučovaní slovenského jazyka by sa preto mali vo väčšej miere využívať práve také typy textov, ktoré prinášajú do vyučovania zážitok a poskytujú priame prepojenie školy s komunikačnou realitou.

Literatúra:

GAVORA, P.: Kritické myslenie – prehľad situácie v zahraničí. In: *Výchova ku kritickému mysleniu – teória a prax.* Ed. Z. Kolláriková. Bratislava : Štátny pedagogický ústav – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1995. ISBN 80-85756-18-8, s. 7 – 22.

GAVORA, P.: *Ako rozvíjať porozumenie u žiaka. Príručka pre učiteľa.* Nitra : Enigma, 2008, 194 s. ISBN 978-80-89132-57-7

HELDOVÁ, D.: *Úlohy 2000. PISA – Čítanie.* Vyd. 1. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2006. ISBN 80-85756-97-8

JARUNKOVÁ, K.: *Hrdinský zápisník*. Vyd. 6. Bratislava : Mladé letá, 1984. 90 s.

KORŠNÁKOVÁ, P. – HELDOVÁ, D. a kol.: *Čitateľská gramotnosť slovenských žiakov v štúdii PISA 2003*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2006. ISBN 80-85756-96-X

KAŠIAROVÁ, N.: Rozvoj čitateľskej gramotnosti žiaka sa začína plánovaním procesov učenia sa. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 17, č. 2/2008, s. 2 – 7.

KOLLÁRIKOVÁ, Z.: Model kritického myslenia a zásady jeho rozvoja. In: *Výchova ku kritickému mysleniu – teória a prax.* Ed. Z. Kolláriková. Bratislava : Štátny pedagogický ústav – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1995. ISBN 80-85756-18-8, s. 23 – 42.

KORŠŇÁKOVÁ, P. – KOVÁČOVÁ, J.: *Národná správa OECD PISA SK 2006*. Vyd. 1. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2007. 56 s. ISBN 978-80- 89225-37-8 (2008-02-10) Dostupné na: http://www2.statpedu.sk/buxus/docs/projekty/PISA/pisa2006nsprava.pdf

MEREDITH, K. S. – STEELOVÁ, J. L.: Kladenie otázok ako cesta k rozvoju kritického myslenia. In: *Výchova ku kritickému mysleniu – teória a prax.* Ed. Z. Kolláriková. Bratislava : Štátny pedagogický ústav – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1995, ISBN 80-85756-18-8, s. 55 – 76.

Martinsko – turčianskoteplicko, regionálne noviny, č. 50, december 2008.

Ministerstvo zdravotníctva SR: *Čo je vtáčia chrípka*. (september 2008) Dostuné na: http://www.zdravie.sk/sz/content/533-23601/Co-je-vtacia-chripka.html

Niké Šport, denník: Zachutila im krv, 17.6.2006, s. 18.

Nový čas Bývanie, týždenník: Pekne po bratsky, č. 11/2008, s. 56.

TOMENGOVÁ, A.: Prehľad kľúčových pojmov súvisiacich s čitateľskou gramotnosťou a možnosti jej rozvoja. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 17, č. 2/2008, s. 7 – 9.